NACIONALNI BESTSELER

PELOPONESKI RAT

autor TUKIDIDA

DONALD KAGAN

Prevod i Obrada: Nikola M.

"Najbolji prikaz [Peloponeskog rata] koji je sada dostupan."
—*Los Angeles Times Buk Rivju*

Pohvale za knjigu *Peloponeski rat*

„Svjež, jasan i dinamičan prikaz.“

—The New York Times Book Review

„Oslanjajući se na neuporedivo znanje klasičara, teoretičara međunarodnih odnosa i vojnog historičara, Donald Kagan . . . posvetio je jedan tom da nas provede kroz tu epopeju pogrešnih procjena, oholosti i strateškog pretjerivanja, pružajući dodatna zapažanja i ispravke Tukididovog klasika *Historija Peloponeskog rata*. . . . Stratezi i historičari sa dovoljno izdržljivosti da se probiju kroz lavirint grčkog svijeta petog vijeka divit će se njegovoj pronicljivosti i erudiciji.“

—The Washington Post

„Kaganovo pedantno objašnjenje epske grčke borbe za moć nudi lekcije koje su primjenljive i danas — lekcije o vanjskoj politici i o tome kuda takmičenje za globalnu kontrolu može odvesti.“

—Ft. Worth Star-Telegram

„Sigurno nema nikoga ko bi bolje napisao ovakvu knjigu od gospodina Kagana. . . . [On] je bez sumnje vodeći živi stručnjak za Tukidida.“

—The Washington Times

„Kagan . . . opisuje svoju namjeru da pruži i intelektualno zadovoljstvo i izvor mudrosti koju su mnogi tražili proučavajući ovaj rat. U oba cilja on

uspijeva na divljenja vrijedan način. . . . Konačna vrijednost ove knjige, međutim, leži u pronicljivom, maestralnom sudu koji Kagan unosi u svoj prikaz rata koji je okončao slavu koja je bila antička Grčka.“

—Publishers Weekly

„Kaganova historija daje nam širok pregled čitavog rata uz oštroumnu analizu i komentar. . . . Čitalac odlazi sa mnogo jasnijim razumijevanjem uspona i pada velikog carstva, stičući istovremeno mudrost koja nam može pomoći da bolje razumijemo događaje u našem vremenu.“

—BookPages

„Na kraju, on do u najsitnije detalje opravdava Tukididovu karakterizaciju rata kao 'surovog učitelja koji spušta karaktere većine ljudi na nivo njihovih trenutnih okolnosti.' Autoritativna historija koja pokazuje da, iako se oružje možda umnožilo, reakcije lidera i društava tokom rata su se malo promijenile.“

—Kirkus Reviews

Peloponeski rat

DONALD KAGAN

PINGVIN KNJIGE

Skoro trideset godina, krajem V veka pre nove ere, Atinsko carstvo se sukobljavalo sa Spartanskim savezom u strašnom ratu iz kojeg su grčki svet i njegova civilizacija izašli zauvek promenjeni.

Peloponeski rat je, u svom istorijskom kontekstu, bio pandan svetskim sukobima iz XX veka: izazvao je ogromne gubitke ljudskih života i stravična razaranja, zaoštrio klasna i frakcijska neprijateljstva, podelio grčke države i destabilizovao njihove odnose, potkopavajući tako njihovu sposobnost da se odupru osvajanjima spolja. Osim toga, imao je i značajne političke posledice: dokle god je Atina bila moćna i prosperitetna, njeno demokratsko uređenje vršilo je snažan uticaj na druge države; njenim porazom, započeo je zaokret grčke politike u pravcu oligarhije.

Kao sukob neviđene surovosti, po prvi put je prekršio tradicionalni ratni kodeks, srušivši onu tanku liniju koja je razdvajala civilizaciju od varvarstva. Bes, frustracija i želja za osvetom rasli su kako se rat odugovlačio, rađajući zverstva na obe strane: zarobljenici su sakaćeni i ubijani, bacani u bunare da umru od gladi, žeđi i hladnoće, ili u more da se udave; nevinu decu su masakrirale razbojničke bande; čitavi gradovi su uništavani, muškarci pobijeni, a žene i mladi prodavani u roblje.

Donald Kagan, jedan od najpoznatijih proučavalaca istorije klasičnog sveta, koji je posvetio četiri kapitalna toma sukobu između Sparte i Atine, sagledava ovu prekretnicu zapadne civilizacije kroz detaljnu i uzbudljivu rekonstrukciju nekih od najpoznatijih vojnih pohoda antike, od katastrofalne atinske ofanzive na Siciliji do konačne pobede Sparte kod Egospotama, kao i kroz analizu izuzetnih ličnosti, poput velikog državnika Perikla i kontroverznog i harizmatičnog generala Alkibijada.

Peloponeski rat je izuzetno dobro dokumentovano istoriografsko delo, a ujedno i uzbudljiva ratna hronika, „priča neverovatne snage, koju je moguće čitati kao izvanrednu ljudsku tragediju; tragediju koja govori o usponu i padu velikog carstva, o sukobu različitih društava i načina života, te o preplitanju inteligencije i slučaja u ljudskim sudbinama".

PREVOD I OBRADA:
NIKOLA M.

Donald Kagan predaje klasične nauke i istoriju na Univerzitetu Jejl. Autor je brojnih dela o antičkom svetu, među kojima je i četvorotomna *Istorija Peloponeskog rata*, priznata kao klasik u proučavanju ove teme. Godine 2002. odlikovan je Nacionalnom medaljom za humanističke nauke.

Donald Kagan

PELOPONESKI RAT

Istorija najvećeg sukoba klasične Grčke

Prevod i Obrada: Nikola M.

Od istog autora

Perikle iz Atine i rađanje demokratije

Prevod: Nikola M.

© Donald Kagan 2003
Objavljeno u dogovoru sa kućom Viking Penguin,
članom grupacije Penguin Group (USA) Inc.
© 2006 Arnoldo Mondadori Editore S.p.A., Milano
Naslov originala:
The Peloponnesian War
I izdanje, oktobar 2006.

Sadržaj

Knjiga
Autor
Edicija
Naslovna strana
Impresum
Uvod
Prvi deo U SUSRET RATU
- *I VELIKO RIVALSTVO (479–439)*
- *II „SPOR U DALEKOJ ZEMLJI” (436–433)*
- *III ATINA STUPA NA BOJNO POLJE (433–432)*
- *IV ODLUKA O RATU (432)*

Drugi deo PERIKLOV RAT
- *V SREDSTVA I CILJEVI RATA (432–431)*
- *VI TEBANSKI NAPAD NA PLATEJU (431)*
- *VII KUGA (430–429)*
- *VIII POSLEDNJI PERIKLOVI DANI (429)*
- *IX POBUNA U CARSTVU (428–427)*
- *X TEROR I AVANTURA (427)*

Treći deo NOVE STRATEGIJE
- *XI DEMOSTEN I NOVA STRATEGIJA (426)*
- *XII PILOS I SFAKTERIJA (425)*
- *XIII ATINA U OFANZIVI: MEGARA I DELION (424)*
- *XIV BRASIDIN POHOD U TRAKIJI (424–423)*
- *XV USPOSTAVLJANJE MIRA (422–421)*

Četvrti deo LAŽNI MIR
- *XVI MIR SE RASPADA (421–420)*
- *XVII SAVEZ IZMEĐU ATINE I ARGOSA (420–418)*
- *XVIII BITKA KOD MANTINEJE (418)*
- *XIX POSLE MANTINEJE: DEBATA I POLITIČKA AKCIJA U SPARTI I ATINI (418–416)*

Peti deo KATASTROFA NA SICILIJI
- *XX ODLUKA (416–415)*
- *XXI UNUTRAŠNJI FRONT I PRVI POHODI (415)*

XXII PRVI NAPAD NA SIRAKUZU (415)
XXIII OPSADA SIRAKUZE (414)
XXIV OPSADNICI POD OPSADOM (414–413)
XXV PORAZ I UNIŠTENJE (413)
Šesti deo REVOLUCIJE U CARSTVU I ATINI
XXVI POSLE KATASTROFE (413–412)
XXVII RAT U EGEJSKOM MORU (412–411)
XXVIII REVOLUCIONARNI POKRET (411)
XXIX DRŽAVNI UDAR (411)
XXX ČETIRI STOTINE NA VLASTI (411)
XXXI PET HILJADA (411)
XXXII RAT U HELESPONTU (411–410)
Sedmi deo PAD ATINE
XXXIII RESTAURACIJA (410–409)
XXXIV ALKIBIJADOV POVRATAK (409–408)
XXXV KIR, LISANDAR I ALKIBIJADOV PAD (408–406)
XXXVI ARGINUSE (406)
XXXVII PAD ATINE (405–404)
Zaključci
Izvori za istoriju Peloponeskog rata
Zahvalnost
Indeks mesta
Indeks imena

PELOPONESKI RAT

Dejvidu i Eleni, mojim unucima

UVOD

Skoro tri decenije, krajem V veka pre nove ere, Atinsko carstvo se borilo protiv Spartanskog saveza u strašnom ratu iz kojeg su grčki svet i njegova civilizacija izašli zauvek promenjeni. Samo pola veka ranije, Grci su, ujedinjeni pod vođstvom Sparte i Atine, odbili napad moćnog Persijskog carstva: proteravši njegove vojske i brodove iz Evrope i istrgavši iz njegovog stiska grčke gradove na obalama Male Azije, sačuvali su svoju nezavisnost.

Ova izvanredna pobeda označila je početak epohe ponosa i samopouzdanja u kojoj je Grčka rasla i napredovala. Atinjani su, posebno, doživeli period velikog razvoja: stanovništvo se uvećalo i rođeno je carstvo iz kojeg su crpeli bogatstvo i slavu. Njihova mlada demokratija je sazrela, otvarajući put političkom učešću i nižim klasama, kojima su ponuđene prilike i moć, a novo uređenje je počelo da se širi i u druge grčke gradove. Bio je to i period izvanrednog kulturnog stvaralaštva, verovatno bez premca po originalnosti i bogatstvu u čitavoj ljudskoj istoriji. Dramski pesnici poput Eshila, Sofokla, Euripida i Aristofana uzdigli su tragediju i komediju do neprevaziđenih visina. Arhitekte i vajari koji su stvorili Partenon i druge građevine na atinskom Akropolju, u Olimpiji i u ostatku Grčke uticali su na tok zapadne umetnosti sve do naših dana. Filozofi prirode poput Anaksagore i Demokrita pokušali su da razumeju fizički svet oslanjajući se isključivo na razum, baš kao što su to Protagora i Sokrat, pioniri moralne i političke filozofije, učinili u domenu ljudskih odnosa. Zahvaljujući Hipokratu i njegovoj školi, medicinska nauka je napravila velike korake napred, a Herodot je utemeljio istoriografiju onakvom kakvom je i danas shvatamo.

Peloponeski rat ne samo da je okončao ovu blistavu epohu, već su ga i oni koji su u njemu učestvovali prepoznali kao presudnu prekretnicu.

Istoričar Tukidid piše, u trećem licu, da je započeo pisanje svoje istorije „pri prvim znacima neprijateljstava”,

> predviđajući da će taj rat biti veliki i najvredniji pomena od svih dotadašnjih. To je zaključio na osnovu toga što su i jedni i drugi u njega ušli na vrhuncu svoje moći i potpuno spremni u svakom pogledu; a video je i da se ostatak grčkog sveta svrstava uz jednu ili drugu stranu: neki odmah i otvoreno, dok su drugi nameravali to da učine. Bio je to, nesumnjivo, najveći potres koji je zadesio Grke i jedan deo varvara, a moglo bi se reći i najveći deo ljudskog roda. (I, 1)

U očima Grka iz V veka, Peloponeski rat je bio, i to ne bez razloga, svetski rat koji je prouzrokovao ogromne gubitke ljudskih života i stravična razaranja, zaoštrio klasna i frakcijska neprijateljstva, podelio grčke države iznutra i destabilizovao njihove međusobne odnose, na kraju podrivši njihovu sposobnost da se odupru spoljnom osvajanju. Osim toga, preokrenuo je trend koji je vodio ka rastu demokratije: dok je Atina bila moćna i prosperitetna, njeno demokratsko uređenje delovalo je poput magneta na druge države; njen poraz bio je presudan za razvoj grčke politike u pravcu oligarhije.

Peloponeski rat je bio i sukob neviđene surovosti: prekršio je čak i nemilosrdni kodeks koji je do tada regulisao ratovanje među Grcima i srušio tanku liniju koja je razdvajala civilizaciju od varvarstva. Bes, frustracija i želja za osvetom rasli su sa odugovlačenjem borbi, što je dovelo do eskalacije zverstava: zarobljenici su sakaćeni i ubijani, bacani u bunare da umru od gladi, žeđi i hladnoće, ili u more da se udave; nevinu decu su masakrirale razbojničke bande; čitavi gradovi su uništavani, muškarci ubijani, a žene i omladina prodavani u roblje. Na ostrvu Korkira, današnjem Krfu, u građanskom ratu koji je ovaj sukob izazvao, pripadnici pobedničke frakcije su punih nedelju dana masakrirali svoje sugrađane: „Otac je ubijao sina, a iz hramova su silom izvlačili molioce, koji su potom pred samim hramovima klani” (III, 81).

Širenje nasilja razorilo je običaje i verovanja, i dovelo do kolapsa institucija i veza koje su činile temelj građanskog života. Čak su i reči dobile drugačije, „ratobornije” značenje: „Bezumna odvažnost nazvana je hrabrošću iskazanom u korist prijatelja; razborita opreznost naizgled pristojnim kukavičlukom; a mudrost je postala sredstvo za prikrivanje sopstvene plašljivosti”. Religija je izgubila svoju moć sputavanja, i „lepim rečima o pravdi do slave su lakše stizali oni koji su sprovodili neku mrsku nameru”. Istina i čast su nestale, „a ogroman značaj dobilo je osećanje

međusobne mržnje i duh ispunjen sumnjom" (III, 82–83). Sukob je bio takav da je inspirisao Tukidida na gorka zapažanja o prirodi rata, „učitelju nasilja" koji „prilagođava strasti mnoštva trenutnim potrebama" (III, 82).

Iako je Peloponeski rat završen pre više od dvadeset četiri veka, on nikada nije prestao da fascinira čitaoce u svim epohama. Neki su ga koristili da bace svetlo na Prvi svetski rat, najčešće kako bi pomogli u objašnjavanju njegovih uzroka, ali svoj najveći uticaj kao analitičko oruđe možda je ostvario u vezi sa Hladnim ratom, koji je obeležio drugu polovinu XX veka i u kom je svet bio podeljen na dva velika bloka moći. Generali, diplomate, državnici i naučnici upoređivali su okolnosti koje su dovele do grčkog sukoba sa rivalstvom između NATO-a i Varšavskog pakta.

Međutim, ono što se zaista dogodilo pre dva i po milenijuma i njegovo duboko značenje, u krajnjoj liniji, nije lako dokučiti. Daleko najvažniji izvor koji imamo jeste istorija koju je napisao Tukidid, koji je, kao savremenik sukoba, u njemu i učestvovao. To je delo s pravom cenjeno kao remek-delo istoriografije i slavljeno zbog mudrosti njegovih promišljanja o prirodi rata, odnosima među narodima i psihologiji mase. Vremenom je postalo smatrano temeljem istorijskog metoda i političke filozofije. Ipak, ono nije u potpunosti zadovoljavajuće kao hronika rata i svega onoga čemu nas on može naučiti. Njegov najočigledniji nedostatak leži u tome što je nedovršeno: prekida se na pola reči, sedam godina pre kraja sukoba. Za te poslednje godine moramo se osloniti na autore mnogo manjeg talenta i sa slabim ili nikakvim direktnim znanjem o događajima. Stoga je, da bi se razumeo završni period rata, neophodna barem jedna moderna obrada dostupnih podataka.

Ali i period koji obrađuje Tukidid zahteva određena objašnjenja kako bi savremeni čitalac mogao u potpunosti da razume njegove složene vojne, političke i društvene aspekte. Dela drugih antičkih autora i natpisi iz tog vremena, otkriveni i proučavani u poslednja dva veka, popunili su mnoge praznine i, ponekad, pokrenuli pitanja o njegovoj verziji događaja.

Osim toga, svaka celishodna istorija ovog sukoba zahteva i kritički osvrt na samog Tukidida: svakako, imao je izvanredan i originalan um i, više od bilo kog drugog istoričara antike, pridavao je najveću vrednost tačnosti i objektivnosti; ali, ne zaboravimo, bio je ljudsko biće, sa ljudskim

emocijama i slabostima. Činjenica da je lično učestvovao u događajima uticala je na njegove sudove na načine koje treba pažljivo proceniti. Ograničiti se na nekritičko prihvatanje njegovih analiza bilo bi podjednako uskogrudo kao i bezrezervno prihvatanje priča i viđenja Vinstona Čerčila o dva svetska rata u kojima je igrao tako važnu ulogu. Na kraju, njegov stil je često veoma zgusnut i teško razumljiv, zbog čega je svaki prevod nužno i interpretacija.

U ovoj knjizi nameravam da ponudim novu istoriju Peloponeskog rata, koja će moći da zadovolji potrebe čitalaca u XXI veku. Materijali koje sam koristio isti su kao i u četiri toma koja sam napisao za stručnu publiku,[1] ali moj cilj ovde je drugačiji: priča u jednom tomu koju svi mogu da čitaju iz zadovoljstva, kao i radi izvlačenja pouka koje su mnogi tražili proučavajući ovaj rat. Izbegavao sam poređenja, iako ona prirodno padaju na pamet, između tadašnjih događaja i kasnijih istorijskih dešavanja, u nadi da će tečan i neprekidan narativ omogućiti čitaocu da lakše donese sopstvene zaključke.

Prihvatam se ovog projekta nakon toliko godina jer sam više nego ikad uveren da je istorija Peloponeskog rata priča jedinstvene snage, koju je moguće čitati kao izvanrednu ljudsku tragediju. Tragediju koja govori o usponu i padu velikog carstva, o sukobu različitih društava i načina života, preplitanju inteligencije i slučaja u ljudskim sudbinama; koja govori o ulozi izuzetno nadarenih pojedinaca i narodnih masa u oblikovanju toka događaja, dok istovremeno ostaju podložni ograničenjima koja im nameću priroda, sudbina i njihovi međusobni odnosi. Nadam se, takođe, da ću pokazati da je proučavanje Peloponeskog rata izvor mudrih pouka o ponašanju ljudskih bića pod strahovitim pritiscima sukoba, epidemija i građanskih ratova, kao i o mogućnostima i granicama u okviru kojih moć nužno mora da deluje.

GRČKA I ZAPADNA MALA AZIJA
CRNO MORE
TRAKIA
EGEJSKO MORE
SREDOZEMNO MORE
SREDOZEMNO MORE
ADRANSKO MORE
MAERDONIA EPIRUS
PAROBIJA
Oomlie
Alulma
Merrusta
Tirsakia
Lampsona
Adramiho
Sigire
Tiara
Cudaen
Anisandia
Mscione
Seeri
Lebade
Magemia
Pehana
Galaa
Rotta
Erthea
Tiga
Kamiri
Cadire
Epalaneer
Agudienta
Canis
Lazinia
Ranodo
Rora
Andisania
Seitta
Aduna
Cakida
Cornio
Cartina
Otiragaa
Fogila
Spania
Mizenna
Cafa Tiarara
CITTEA
CONCIRA CORRCE
SIRCTA
LEUCADE
CEDELENIA
ZACNEO
ACARNANIA
ETOLIA
ACMA
ELIDE
PELCPONNNO
SPARTA
ARCAIRA
LACEDIA
MACEDONIA
MOLOSE
PRDAASTO
SCAETO
MALETE
LOOROVE
ATTVCA
BALRANAN
ICONIA
CEO
CFINO
KEIXO
MODO
TERA
BENO
NAXSO
LSRO
COS
KOOZ
CARNOG
LICIA
CARTA
0
50
180
180 nm

MA
GRI

Prvi deo
U SUSRET RATU

Veliki peloponeski sukob, pokrenut, kako se govorilo, da bi doneo slobodu Grcima, nije počeo formalnom objavom rata i otvorenim, ponosnim napadom na srce imperijalne Atine, već prikrivenim i podmuklim upadom jedne moćne države, u vreme mira, na znatno manjeg suseda. Nije bilo parada sa blistavom spartanskom falangom, sa jarkocrvenim ogrtačima koji svetlucaju pod atičkim suncem dok stupaju na čelu moćne peloponeske vojske, već je to bio izdajnički napad nekoliko stotina Tebanaca koji su se u olovno mračnoj noći, zahvaljujući izdaji nekolicine meštana, infiltrirali u sićušni grad Plateju. Njegov sam početak već je otkrivao kakav će to rat biti: odstupanje od tradicionalnog načina na koji su Grci ratovali, zasnovanog na građanima-vojnicima, hoplitima, trupama teške pešadije koje su se borile poštujući jasna i utvrđena pravila duže od dva i po veka. Jedini častan način da se uđe u bitku, verovalo se, bio je na otvorenom polju pri svetlosti dana, falanga protiv falange. Hrabrija i snažnija vojska bi prirodno odnela pobedu, podigla trofej pobede na mestu sukoba, preuzela kontrolu nad spornom teritorijom, i na kraju bi se, baš kao i poraženi neprijatelj, uputila nazad u domovinu. Tipičan rat se, stoga, rešavao u samo jednoj bici, u samo jednom danu.

Događaji koji su doveli do neprijateljstava odigrali su se u dalekim regionima, udaljenim od centara grčke civilizacije; bili su to, kako bi rekao neki Spartanac ili Atinjanin, „spor u dalekoj zemlji među ljudima o kojima ne znamo ništa”.[2] Malo je Grka koji su čitali Tukididov izveštaj znalo gde se nalazi grad u kojem su problemi počeli i ko u njemu živi, i niko nije mogao da predvidi da će jedna unutrašnja razmirica u tom dalekom regionu, na marginama helenskog sveta, dovesti do strašnog i razornog Peloponeskog rata.[3]

I
VELIKO RIVALSTVO (479–439)

Grčki svet se protezao od južne obale Španije, gde se nalazilo nekoliko centara, na zapadnom kraju Sredozemlja, pa sve do istočnih obala Crnog mora. Koncentracija grčkih gradova dominirala je jugom Apeninskog poluostrva i većim delom sicilijanskog primorja, ali je srce helenskog sveta bilo Egejsko more. Većina grčkih gradova, uključujući i one najvažnije, nalazila se na jugu Balkanskog poluostrva, što odgovara današnjoj Grčkoj, na istočnim i severnim obalama Egejskog mora, na njegovim ostrvima i u Anadoliji (modernoj Turskoj).

Po izbijanju rata, neki gradovi u regionu bili su neutralni, ali su oni glavni bili pod hegemonijom Sparte ili Atine, dve države koje su se verovatno razlikovale više nego bilo koje druge u grčkom svetu, i koje su se međusobno posmatrale sa sumnjom. Njihovo rivalstvo oblikovalo je helenski međunarodni sistem.

Sparta i njen savez

Sparta je predvodila najstariji savez, formiran u VI veku pre nove ere. Na svojoj teritoriji, Lakoniji, spartanski građani su vladali nad dvema vrstama podanika: helotima, koji su, na pola puta između kmetova i robova, obrađivali zemlju i snabdevali ih hranom, i perijecima (*perioikoi*), koji su bili lično slobodni ali pod nadzorom, i bavili se proizvodnjom i trgovinom svime onim što je Spartijatima bilo potrebno. Samo ovi poslednji nisu morali da zarađuju za život i isključivo su se posvećivali vojničkom zanatu: to im je omogućilo da razviju najbolju vojsku u grčkom svetu, klasu građana-vojnika koji su, za razliku od svih ostalih, bili profesionalno obučeni i iskusni.

Ali u društvenoj strukturi Sparte krila se potencijalna opasnost. Helota je bilo sedam puta više nego njihovih spartanskih gospodara i, kako se izrazio jedan Atinjanin koji je dobro poznavao Spartu, rado bi ih „pojeli i žive" (Ksenofont, *Helenska istorija* III, 3, 6). Da bi se izborili sa njihovim povremenim pobunama, Spartanci su stvorili apsolutno jedinstven ustav i način života, koji su pojedinca i porodicu podređivali potrebama države. Bilo je dozvoljeno da prežive samo fizički savršena novorođenčad; decu su oduzimali od porodica u dobi od sedam godina kako bi se obučavala i čeličila u vojnim školama do dvadesete. Od dvadesete do tridesete godine, mladići su živeli u kasarnama, pomažući istovremeno u obuci novih regruta. Mogli su da se žene, ali su svoje supruge viđali samo kradom. Sa trideset godina, spartanski muškarac je postajao punopravni građanin, „jednaki" (*homoios*). Obroke je konzumirao u javnoj menzi zajedno sa četrnaest drugova, i to su bili skromni obroci, često crna supa koja je užasavala ostale Grke. Vojna služba je bila obavezna do šezdesete godine. Celokupan sistem je imao za cilj stvaranje vojnika koji su po fizičkoj snazi, obuci i disciplini bili najbolji na svetu.

Međutim, uprkos vojnoj nadmoći, Spartanci su generalno bili neskloni ratu, prvenstveno iz straha da bi heloti mogli da iskoriste dugo odsustvo vojske za podizanje pobune. Tukidid primećuje da je „većina poteza Sparte uvek bila diktirana potrebom da se zaštiti od helota" (IV, 80), a Aristotel navodi da su heloti „uvek spremni da iskoriste nevolje svojih gospodara" (*Politika* 1269a).

U VI veku, da bi zaštitili svoju jedinstvenu zajednicu, Spartanci su razvili mrežu stabilnih saveza. Moderni istoričari Spartanski savez obično nazivaju Peloponeska liga, ali se zapravo radilo o prilično labavoj organizaciji, koju je s jedne strane činila Sparta, a sa druge grupa država vezanih za nju bilateralnim sporazumima. Kada bi se za tim ukazala potreba, saveznici su služili kao vojnici pod spartanskom komandom. Svaka država polagala je zakletvu da će pratiti vođstvo Sparte u spoljnoj politici, a u zamenu je dobijala zaštitu i priznanje svog integriteta i autonomije.

Pragmatizam, a ne teorija, predstavljao je tumačeći princip unutar saveza. Spartanci su priskakali u pomoć saveznicima kada su iz toga mogli izvući korist ili kada je to bilo neizbežno, a obavezivali su ih da stanu uz njih u sukobima kad god je to bilo potrebno i moguće. Savez bi se u punom sastavu sastajao samo kada bi Spartanci tako odlučili, a imamo podatke o

vrlo malom broju takvih sastanaka. Najvažnija pravila nametale su vojne, političke ili geografske okolnosti, koje otkrivaju tri neformalne kategorije saveznika. Prva je obuhvatala države koje su bile dovoljno male i bliske Sparti da ih je bilo lako kontrolisati, kao što su Flijunt i Orneja. Države druge kategorije, među kojima su bile Megara, Elida i Mantineja, bile su jače, udaljenije, ili i jedno i drugo, ali ne toliko moćne ni toliko daleke da bi mogle da izbegnu eventualnu odmazdu. Teba i Korint bile su jedine države u trećoj grupi, toliko udaljene i moćne da su retko podređivale svoju spoljnu politiku spartanskim interesima (vidi mapu 1). Argos, velika država severoistočno od Sparte, bio je stari i tradicionalni neprijatelj i nije bio deo Spartanskog saveza. Spartanci su se oduvek plašili da će se on pridružiti njihovim neprijateljima, a pre svega da će pružiti podršku pobuni helota. Sve što bi zapretilo integritetu Peloponeske lige ili lojalnosti bilo kog njenog člana, Sparta je smatrala potencijalno smrtonosnom pretnjom.

Teoretičari su u spartanskom političkom poretku videli „mešoviti ustav", koji je sadržao monarhijske, oligarhijske i demokratske elemente. Monarhijski element su predstavljala dva kralja, svaki iz različite kraljevske porodice. *Geruzija*, veće od dvadeset osam muškaraca starijih od šezdeset godina koje je birao uzak krug privilegovanih porodica, predstavljala je oligarhijski princip. Skupština, koju su činili svi muški Spartijati stariji od trideset godina, i pet efora, magistrata koje su građani birali na godinu dana, bili su demokratski elementi.

Dva monarha su vladala doživotno, komandovala vojskom, obavljala važne verske i sudske funkcije, i uživala veliki ugled i uticaj. Pošto su se često razilazili u mišljenju, formirale bi se frakcije koje su, u zavisnosti od problema, stajale na stranu jednog ili drugog. *Geruzija* je zasedala zajedno sa kraljevima kao vrhovni sud, pred kojim su mogli biti izvedeni i sami vladari. Ugled koji su njeni članovi uživali zbog svojih godina, iskustva i porodičnih veza u društvu koje je takvim aspektima pridavalo poseban značaj, zajedno sa počastima koje su pratile njihov izbor, davao im je ogroman skriveni uticaj.

I efori su imali veliku moć, naročito u spoljnoj politici. Primali su strane ambasadore, pregovarali o sporazumima i, nakon što bi rat bio objavljen, naređivali vojne pohode. Osim toga, sazivali su skupštinu i predsedavali njome, zasedali sa *geruzijom*, čiji su bili izvršni službenici, i imali su pravo da kraljeve optuže za izdaju.

1. SPARTA I PELOPONEZ

Formalne odluke o sporazumima, spoljnim odnosima, ratu i miru donosila je skupština, ali su njena stvarna ovlašćenja bila ograničena: zasedanja su se održavala samo ako bi ih sazvali efori, debate su bile oskudne, a govornici su uglavnom bili kraljevi, članovi geruzije i sami efori. Obično se glasalo aklamacijom, naglas; prebrojavanja i deobe glasova bili su retki.

Tri veka nijedan zakon, revolucija ili državni udar nisu narušili ovaj ustav. Ali, uprkos takvoj ustavnoj stabilnosti, spoljna politika Sparte je često bila kolebljiva. Sukobi između kraljeva, između efora i kraljeva, ili između samih efora, kao i neizbežna komešanja izazvana godišnjom rotacijom veća efora, mogli su da oslabe kontrolu Sparte nad savezom. Saveznik bi mogao da sprovodi sopstvenu politiku i interese koristeći te unutrašnje podele. Snažna vojska i upravljanje savezom davali su Spartancima ogromnu moć, ali bi njena upotreba protiv opasnog neprijatelja van Peloponeza dovela grad u opasnost od pobune helota ili napada Argosa. S druge strane, ako je ne bi upotrebili kada bi to od njih tražili glavni saveznici, rizikovali bi osipanje i raspad saveza na kom je počivala njihova bezbednost. U krizi koja će dovesti do rata, odluke Sparte bile su uslovljene obama ovim faktorima.

Atina i njeno carstvo

Atinsko carstvo rođeno je iz novog saveza formiranog nakon grčke pobede u Persijskim ratovima: Atina ga je prvo predvodila, a zatim njime i dominirala. Grad je imao jedinstvenu istoriju, koja je pomogla u oblikovanju njegovog karaktera znatno pre nego što je postao demokratija i dostigao dominantnu poziciju. Bio je glavni centar regije poznate kao Atika, malog trouglastog poluostrva koje se iz centralne Grčke pruža u more u pravcu jugoistoka. S obzirom na to da je veći deo njenih otprilike 2.500 kvadratnih kilometara bio planinski i stenovit, te nepogodan za poljoprivredu, Atika je bila relativno siromašna, čak i u poređenju sa standardima antičke Grčke. Njen reljef se, međutim, pokazao kao srećna okolnost kada su osvajači sa severa sišli da zauzmu poželjnije zemlje Peloponeza i, procenivši da nije vredna truda, zaobišli je. Za razliku od Spartanaca, Atinjani su tvrdili da su ponikli iz sopstvene zemlje i da su u

istoj regiji živeli još pre nego što je nastao Mesec. Zbog toga nisu bili opterećeni bremenom strane, ugnjetavane i nezadovoljne niže klase.

Atina je ujedinila čitavu regiju u ranoj fazi svoje istorije, pa stoga nije imala sporove i ratove sa drugim gradovima na Atici. Svi su oni bili deo atinske grada-države, a svi slobodni autohtoni stanovnici bili su atinski građani sa istim pravima. Odsustvo snažnih unutrašnjih i spoljašnjih pritisaka može pomoći u objašnjenju relativno nenasilnog i stabilnog karaktera ranih faza atinske istorije, kao i uspona Atine u V veku kao prve demokratije u istoriji sveta.

Moć i prosperitet atinske demokratije iz V veka zavisili su pre svega od njene dominacije nad velikim pomorskim carstvom čiji je centar bio u Egejskom moru, na njegovim ostrvima i u gradovima duž njegovih obala. Ono je započelo kao udruženje „Atinjana i njihovih saveznika“, koje moderni istoričari nazivaju Delski savez, dobrovoljni savez grčkih država koji je pozvao Atinu da preuzme komandu radi nastavka rata za oslobođenje i osvetu protiv Persije, a vremenom je preraslo u carstvo pod upravom Atine i uglavnom u njenu korist (vidi mapu 2). Tokom godina, skoro svi članovi su raspustili svoje flote, radije birajući da uplaćuju novac u zajedničku blagajnu. Atinjani su ta sredstva koristili za povećanje broja brodova i plaćanje veslača da budu za veslima osam meseci godišnje, tako da je atinska mornarica postala ubedljivo najveća i najbolja grčka flota koja je ikada postojala. Uoči Peloponeskog rata, od oko 150 članova saveza, samo su dva ostrva, Lezbos i Hios, imala sopstvenu flotu i uživala relativnu autonomiju, ali ni ona ne bi olako ignorisala atinska naređenja.

Atinjani su izvlačili veliki profit iz prihoda carstva i koristili ga za sopstvene ciljeve, posebno za grandioznu građevinsku kampanju koja je ulepšala i proslavila grad i obezbedila posao njegovim stanovnicima, kao i za stvaranje znatnog rezervnog fonda. Flota ne samo da je štitila atinske trgovačke brodove u njihovoj unosnoj trgovini širom Mediterana i šire, već je garantovala i pristup žitnim poljima Ukrajine i ribi iz Crnog mora. Time se nadoknađivala nedovoljna domaća proizvodnja hrane; zahvaljujući carskom novcu, ta hrana bi mogla u potpunosti da zadovolji potrebe Atinjana ukoliko bi ih rat primorao da napuste svoja polja. Završetkom izgradnje zidina koje su okruživale grad i koje su ga, preko Dugih bedema, povezivale sa utvrđenom lukom u Pireju, polovinom veka Atinjani su bili praktično neranjivi.

U Atini je sve odluke o spoljnoj i unutrašnjoj politici, vojne i civilne, donosila skupština. Veće Pet stotina, čiji su članovi birani žrebom među građanima, pripremalo je nacrte zakona koji bi se potom podnosili na razmatranje ovom širem telu, kojem je Veće inače bilo podređeno. Skupština se sastajala ne manje od četrdeset puta godišnje, na otvorenom, na brdu Pniks koje je, pored Akropolja, dominiralo Agorom, glavnim trgom i građanskim centrom. Pravo učešća, glasanja, predlaganja i učešća u debati imali su svi muški građani. Na početku rata bilo ih je oko četrdeset hiljada, ali se na sednicama retko pojavljivalo više od šest hiljada. Strateške odluke su se, dakle, raspravljale pred hiljadama ljudi, koji su morali većinom glasova da odobre sve inicijative do najsitnijih detalja. Skupština je glasala o svakom pohodu, broju i tipu brodova i ljudi koje treba angažovati, komandantima koji bi ih vodili, kao i o preciznim instrukcijama koje oni treba da dobiju.

Najvažnija funkcija u atinskoj državi, jedna od retkih koja se birala glasanjem a ne žrebom, bila je pozicija deset stratega (generala). Budući da su komandovali vojnim jedinicama i flotama u bici, morali su da budu vojnici; ali pošto je njihov mandat trajao samo godinu dana i pošto su mogli biti reizabrani neograničen broj puta, morali su da budu i političari. Imali su pravo da sprovode vojnu disciplinu tokom ratnih pohoda, ali ne i unutar samog grada. Najmanje deset puta godišnje morali su da se suoče sa zvaničnim saslušanjima povodom pritužbi na njihov rad u službi, a na kraju mandata bili su dužni da podnesu iscrpan izveštaj o svom vojnom i finansijskom poslovanju. U svakoj od tih prilika rizikovali bi suđenje ukoliko budu optuženi, i strogu kaznu ukoliko budu osuđeni.

Tih deset stratega nije zajedno činilo kabinet ili vladu; tu ulogu obavljala je skupština. Ponekad bi, međutim, sposoban vojskovođa došao u poziciju da izvrši toliki uticaj i da uživa toliku političku podršku da bi postao de fakto, ako ne i de jure, prvi građanin Atine. To se dogodilo Kimonu tokom sedamnaest godina, od 479. do 462, kada je, kako se čini, bio biran za stratega svake godine, vodio svaki važniji pohod i uspevao da ubedi skupštinu da podrži njegovu politiku u zemlji i inostranstvu. Posle Kimona, sličan uspeh, u još dužem vremenskom periodu, ostvario je Perikle.

Tukidid uvodi potonjeg u svoju istoriju kao „Perikla, Ksantipovog sina, koji je u to vreme bio najuticajniji građanin Atine, najsposobniji u govoru i na delu” (I, 139). O najpoznatijem i najbriljantnijem čoveku koji je ikada

predvodio atinsku demokratiju, čitaoci ovog velikog istoričara znali su mnogo više. Perikle je bio aristokrata iz slavne loze, sin pobedničkog vojskovođe i heroja iz Persijskog rata. Njegova pretkinja po majčinoj liniji bila je unuka Klistena, osnivača atinske demokratije. Tradicija njegove porodice je, ipak, bila populistička, pa se Perikle na početku svoje karijere istakao kao vodeća ličnost među demokratama. Sa oko trideset pet godina postao je njihov lider, što je bila neformalna uloga, ali uloga sa ogromnom moći koju je zadržao do kraja života.

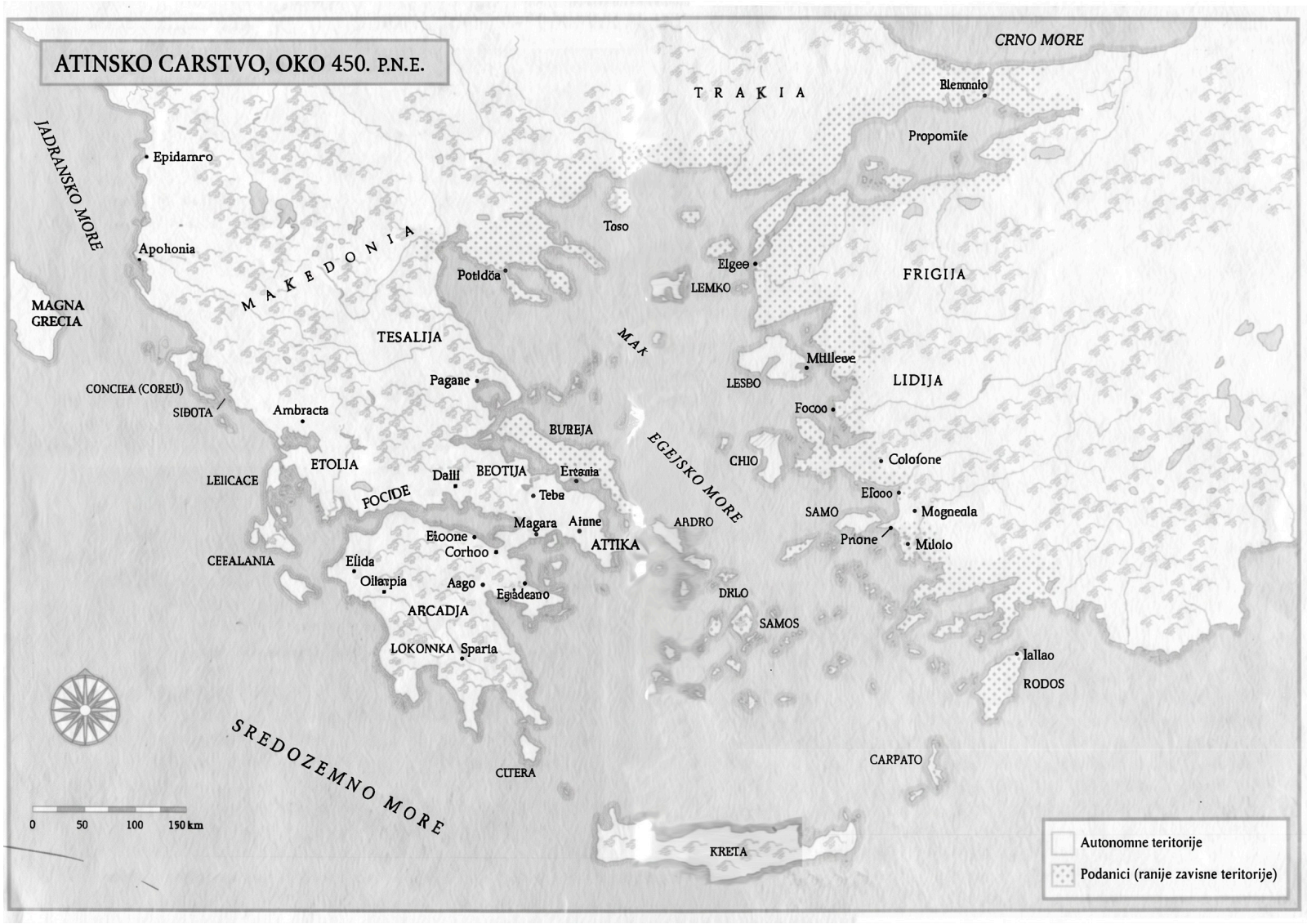
ATINSKO CARSTVO, OKO 450. P.N.E.
CRNO MORE
TRAKIA
Propomile
JADRANSKO MORE
Epidamro
Apohonia
MAKEDONIA
Toso
Potidoa
Elgee
LEMKO
FRIGIJA
MAGNA GRECIA
TESALIJA
MAK
Mtilleve
LESBO
LIDIJA
CONCIEA (COREU)
SIBOTA
Ambracta
Pagane
Focoo
BUREJA
EGEJSKO MORE
CHIO
Colofone
ETOLJA
LEIICACE
Dalli
BEOTIJA
Ereania
Teba
Elooo
POCIDE
SAMO
Mogneala
Magara
Ainne
ARDRO
Pnone
Milolo
Eioone
Corhoo
ATTIKA
CEEALANIA
Elida
Oilarpia
Aago
Egiadeano
DRLO
ARCADJA
SAMOS
LOKONNKA
Sparta
Iallao
RODOS
SREDOZEMNO MORE
CARPATO
CITERA
KRETA
0
50
100
150 km
Autonomne teritorije
Podanici (ranije zavisne teritorije)

Na toj poziciji, pokazao je izvanredne sposobnosti teorijske razrade i komunikacije. Bio je najbolji govornik svog vremena: njegovi govori su osvajali većinu građana, a njegove izreke odzvanjale su u sećanjima Atinjana decenijama i biće prenošene milenijumima. Retko koji politički akter se mogao pohvaliti intelektualnim obrazovanjem, vezama i ukusom tako visokog nivoa. Od same mladosti poistovećivao se sa „prosvetiteljskom" kulturom koja je transformisala Atinu, stičući tako divljenje nekih, ali i sumnju mnogih.

Govorilo se da njegovi maniri i besednički stil odišu uticajem njegovog učitelja Anaksagore. Učenje mu je podarilo

> nadmoćnu inteligenciju i uzvišen način izražavanja, oslobođen svake nekontrolisane i banalne vulgarnosti, ali je [on] impresionirao sve i izrazom lica, nikada izobličenim od smeha, gracioznošću svog hoda, urednošću odeće koja se nikada nije remetila usled bilo kakvog uzbuđenja dok je govorio, ujednačenim tonom glasa, i drugim vrlinama tog tipa. (Plutarh, *Perikle* 5, 1)

Takvi kvaliteti su mu donosili naklonost viših klasa, dok su mu njegova demokratska politička linija i retoričke veštine obezbeđivale podršku naroda. Njegova izuzetna ličnost pomogla mu je da pobeđuje na izborima iz godine u godinu čitave tri decenije, čineći ga ubedljivo najmoćnijim političkim liderom u Atini uoči rata.

Izgleda da je u ovom periodu bio biran za stratega svake godine; ali važno je napomenuti da formalno nikada nije uživao veću vlast od ostalih stratega i da nikada nije pokušao da izmeni demokratski ustav. Oduvek je bio podložan kontroli predviđenoj ustavom, a za preduzimanje bilo kakve akcije uvek mu je bio potreban glas skupštine, otvorene i imune na bilo kakav oblik prinude. Nije uvek imao uspeha u obezbeđivanju podrške za svoje ciljeve, a u nekim prilikama njegovi protivnici su ubeđivali skupštinu da se usprotivi njegovim željama. Ipak, nije pogrešno definisati oblik atinske vladavine uoči rata kao direktnu demokratiju predvođenu njenim prvim građaninom. Bilo bi pogrešno, pak, otići tako daleko poput Tukidida i tvrditi da je u Periklovo doba Atina, iako je nominalno bila demokratija, faktički postajala režim „najuglednijeg građanina": ona je uvek ostala prava demokratija u svakom smislu. Međutim, tokom krize koja je dovela do sukoba, u osmišljavanju strategije za suočavanje s njim, kao i sve do druge godine neprijateljstava, Atinjani su u svakoj prilici sledili savete svog vojskovođe.

Atina protiv Sparte

U prvim godinama Delskog saveza, Atinjani su nastavili rat protiv Persijanaca za slobodu svih Grka, dok su Spartanci često bili zauzeti oružanim sukobima unutar samog Peloponeza. Rivalstvo između ta dva grada isplivalo je na površinu u decenijama nakon Persijskog rata, sa rastom uspeha, bogatstva i moći saveza, i postepenim ispoljavanjem njegovih imperijalnih ambicija. Odmah nakon sukoba, jedna spartanska frakcija pokazala je sumnju i ogorčenost prema atičkom gradu protiveći se, nakon što su Persijanci pobegli, obnovi atinskih bedema. Atinjani su drsko odbili opomenu, a Spartanci nisu uložili formalni protest, ali su „ostali potajno gnevni" (I, 92). Godine 475, predlog da se pokrene rat kako bi se uništio novi atinski savez i preuzela kontrola nad morem odbačen je nakon burne debate, ali je antiatinska struja u Sparti nastavila da postoji i, kada su im događaji išli naruku, došla je na vlast.

Godine 465, Atinjani su započeli opsadu ostrva Tasos na severu Egejskog mora (vidi mapu 3), naišavši na žestok otpor. Spartanci su tajno obećali Tasijcima da će im pomoći napadom na Atiku i, kako nam govori Tukidid, „zamalo da to i ostvare" (I, 101). U tome ih je sprečio samo stravičan zemljotres na Peloponezu, koji je doveo do masovne pobune helota. Atinjani, i dalje formalno vezani za Spartance grčkim savezom protiv Persije sklopljenim 481. godine, pritekli su im u pomoć protiv helota. Međutim, pre nego što su imali priliku da bilo šta učine, jedino je od njih, od svih spartanskih saveznika, zatraženo da odu, uz lažan izgovor da više nisu potrebni. Pravi razlog Tukidid objašnjava na sledeći način: Spartanci su „počeli da strahuju od preduzimljivosti i ljubavi prema novinama karakterističnim za Atinjane... Strahovali su da bi oni, ako bi se duže zadržali, mogli biti navedeni... na neku nesmotrenu odluku. ... Iz te vojne pomoći je prvi put javno isplivao kontrast između Atinjana i Spartanaca" (I, 102).

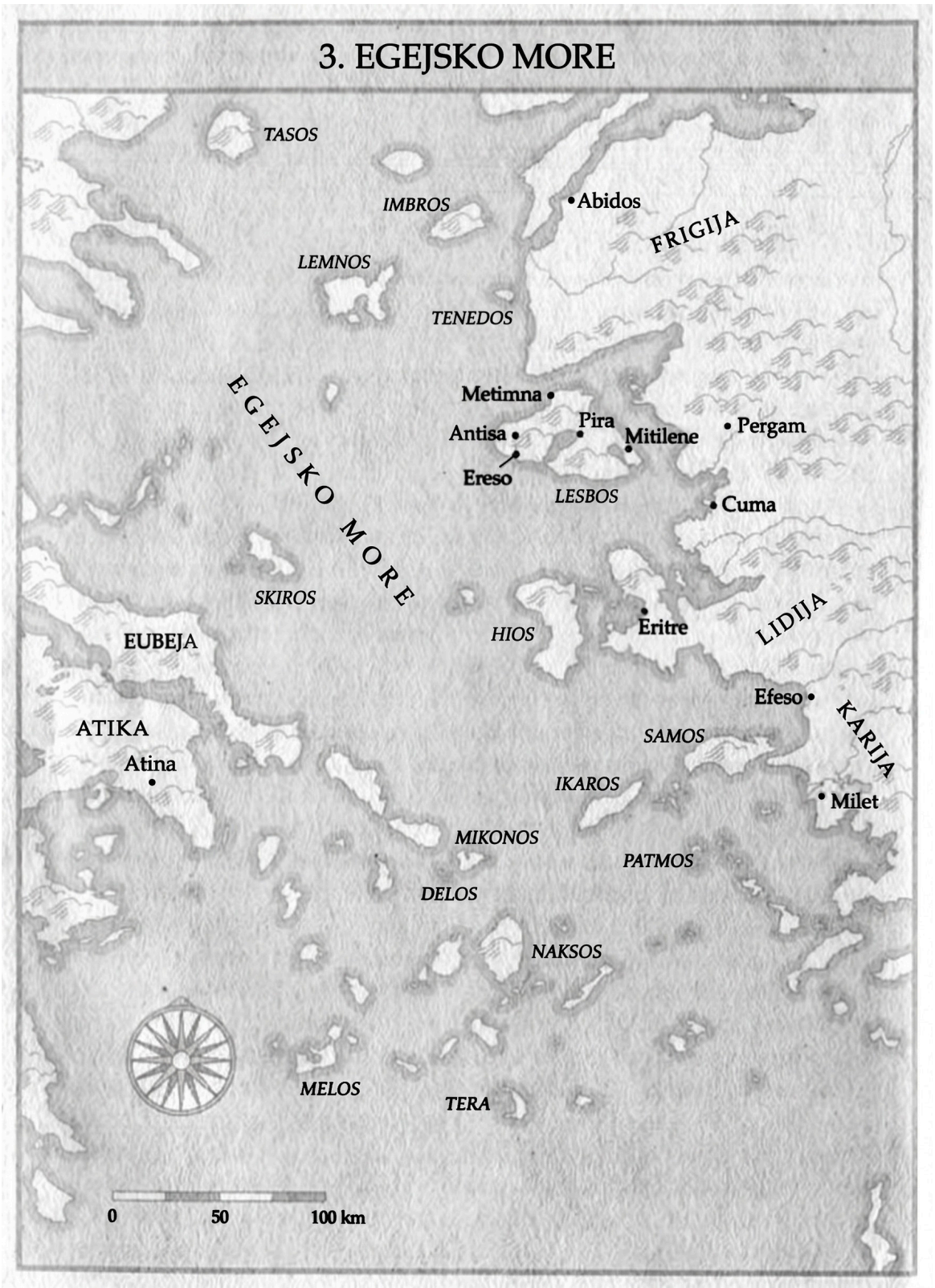
3. EGEJSKO MORE
TASOS
IMBROS
Abidos
FRIGIJA
LEMNOS
TENEDOS
EGEJSKO MORE
Metimna
Pira
Antisa
Mitilene
Pergam
Ereso
LESBOS
Cuma
SKIROS
HIOS
Eritre
LIDIJA
EUBEJA
Efeso
KARIJA
ATIKA
SAMOS
Atina
IKAROS
Milet
MIKONOS
PATMOS
DELOS
NAKSOS
MELOS
TERA
0
50
100 km

Taj incident, koji je jasno oslikavao sumnje i neprijateljstvo mnogih Spartanaca, izazvao je političku revoluciju u Atini, a na kraju i diplomatsku revoluciju u Grčkoj. Uvredljivo odbijanje atinske pomoći od strane Sparte dovelo je do pada pro-spartanskog režima pod Kimonovim vođstvom u Atici. Antidpartanska struja, koja se protivila slanju pomoći na Peloponez, proterala je Kimona, povukla podršku starom savezu sa Spartom i sklopila novi sa Argosom, starim i nemilosrdnim neprijateljem peloponeskog grada.

Kada opkoljeni heloti više nisu mogli da se odupiru, Spartanci su im ponudili primirje kako bi napustili Peloponez, pod uslovom da se tamo više nikada ne vrate. Tada su ih Atinjani, „zbog mržnje koju su do tada gajili prema Sparti" (I, 103), pozvali da se nasele na jednoj strateškoj lokaciji na severnoj obali Korintskog zaliva, u gradu Naupaktu, koji je Atina nedavno osvojila.

Ubrzo potom, dva spartanska saveznika, Korint i Megara, ušla su u rat zbog graničnih pitanja. Ukratko, 459. godine Megarani su izvukli deblji kraj i, pošto su Spartanci odlučili da se ne mešaju, ponudili su, u zamenu za pomoć protiv Korinta, da napuste Spartanski savez i svrstaju se uz Atinu. Tako je sukob Atine i Sparte počeo da stvara novu nestabilnost u grčkom svetu. Sve dok su dve hegemonističke sile bile u dobrim odnosima, svaka je bila slobodna da upravlja odnosima sa sopstvenim saveznicima onako kako je smatrala da je najbolje; nezadovoljni članovi jedne ili druge alijanse nisu imali kome da se obrate za svoje pritužbe. Sada su, međutim, države-disidenti mogle da zatraže pomoć od suparničkog grada svog saveznika.

Megara, na zapadnoj granici Atine, imala je veliku stratešku vrednost (vidi mapu 4): njena zapadna luka, Pega, pružala je pristup Korintskom zalivu, do kojeg bi Atinjani u suprotnom mogli da stignu samo dugom i opasnom plovidbom oko Peloponeza; Niseja, njena istočna luka, nalazila se u Saronskom zalivu, odakle bi neprijatelj mogao da pokrene napad na luku Atine. Još važnije, atinska kontrola planinskih prevoja Megaride, izvodljiva samo uz saradnju prijateljski nastrojene Megare, učinila bi invaziju Atike peloponeskoj vojsci teškom, ako ne i nemogućom. Savez sa Megarom je, stoga, Atini nudio ogromne prednosti, ali bi to istovremeno značilo i rat sa Korintom, a najverovatnije i sa Spartom i celom Peloponeskom ligom. Uprkos tome, Atinjani su prihvatili ponudu Megarana, i „upravo iz tog razloga počela je da se ukorenjuje nemilosrdna korintska mržnja prema Atini" (I, 103).

4. ATIKA, MEGARIDA, BEOTIJA

Iako će se Spartanci direktno uključiti u sukob tek nekoliko godina kasnije, ovaj događaj predstavljao je početak onoga što moderni istoričari nazivaju „Prvi peloponeski rat”. On je trajao više od petnaest godina, uključujući periode primirja i zatišja, i u različitim vremenima je angažovao Atinjane na ratištima koja su se protezala od Egipta do Sicilije. Završen je kada su Megarani napustili savez s Atinom da bi se vratili u Peloponesku ligu, otvarajući time put u Atiku peloponeskoj vojsci pod komandom spartanskog kralja Pleistoanakta. Odlučujuća bitka delovala je izvesno, ali su se u poslednjem trenutku, pre nego što je ispaljena i prva strela, Spartanci vratili kući. Antički autori tvrde da je Perikle, kako bi izbegao bitku, podmitio kralja i njegovog savetnika, na koje su se Spartanci u početku razljutili i strogo ih kaznili. Mnogo verovatnije objašnjenje jeste da im je Perikle ponudio mir pod prihvatljivim uslovima, učinivši time sukob nepotrebnim. Zaista, samo nekoliko meseci kasnije, Spartanci i Atinjani su zaključili sporazum.

Tridesetogodišnji mir

Ugovorom o Tridesetogodišnjem miru, koji je stupio na snagu u zimu 446–445, Atinjani su pristali da ustupe peloponeske teritorije koje su osvojili u ratu, dok su Spartanci pristali na zvanično priznanje Atinskog carstva: obe sile su, zapravo, ratifikovale sporazum položivši zakletvu u ime sopstvenih saveznika. Ključna klauzula zvanično je delila grčki svet na dva dela, zabranjujući pripadnicima jedne i druge alijanse da menjaju strane, kao što je to uradila Megara nekoliko godina ranije, čime je rat i počeo. Neutralne države su, s druge strane, mogle da se pridruže jednom od dva tabora: ovo je bila naizgled bezazlena i razumna klauzula koja će, međutim, prouzrokovati neverovatnu količinu nevolja u godinama koje dolaze. Druga klauzula je obavezivala obe alijanse da ubuduće svoje pritužbe podnesu na obavezujuću presudu arbitru. Bilo je to verovatno prvi put u istoriji da se pribeglo takvom sistemu u pokušaju da se obezbedi trajni mir, što sugeriše da su obe strane imale ozbiljnu nameru da izbegnu oružane sukobe u budućnosti.

Nisu svi mirovni ugovori isti. Neki okončavaju sukobe iz kojih je jedna strana izašla uništena ili pretrpela teške poraze, kao u poslednjem ratu između Rima i Kartagine (149–146 pre n. e.). Drugi nameću poraženom, ali

ne i uništenom neprijatelju, teške uslove, poput mira koji je Pruska nametnula Francuskoj 1871. ili, prema uvreženom mišljenju, onog koji su pobednici nametnuli Nemačkoj u Versaju 1919. godine. Ugovori ovakvog tipa često seju seme budućih ratova, jer ponižavaju stranu koja gubi i samo podstiču njen bes, ne oduzimajući joj pritom mogućnost da se osveti. Treći tip ugovora je onaj kojim se okončava sukob, obično dugotrajan, u kojem su, bez obzira da li je pobednik na bojnom polju bio neosporan ili ne, obe strane postale svesne troškova i opasnosti produženog rata, kao i blagodati mira. Dobri primeri toga su Vestfalski mir iz 1648, kojim je okončan Tridesetogodišnji rat, i sporazumi kojima je Bečki kongres 1815. potvrdio kraj Napoleonovih ratova. Cilj ovakvog tipa ugovora nije uništenje ili kažnjavanje, već on traži garanciju stabilnosti protiv ponovnog izbijanja konflikta. Da bi bio uspešan, mora verno da odražava pravu vojnu i političku situaciju i da počiva na iskrenoj želji obeju strana da ga učine efektivnim.

Tridesetogodišnji mir iz 446–445. pripada upravo ovoj poslednjoj kategoriji. Tokom dugog rata obe strane su pretrpele velike gubitke i nijedna nije uspela da izvojeva odlučujuću pobedu; pomorska sila nije uspela da potvrdi svoje trijumfe na kopnu, dok kopnena sila nije uspela da prevlada na moru. Mir je bio kompromis koji je u sebi nosio esencijalne elemente da bi garantovao uspeh, jer je tačno predstavljao ravnotežu moći između ove dve rivalske sile i njihovih saveza. Priznajući hegemoniju Sparte na kopnu i Atine u Egejskom moru, on je ratifikovao podelu na dva bloka do koje je grčki svet došao, pružajući tako nadu u trajni mir.

Kao i svaki mirovni ugovor, međutim, i ovaj je sadržao elemente potencijalne nestabilnosti, a u obe države postojale su manjinske frakcije koje su njime bile nezadovoljne. Neki Atinjani zagovarali su širenje carstva, dok su neki Spartanci sa negodovanjem gledali na deljenje hegemonije sa Atinom i bili su isfrustrirani što nisu izvojevali potpunu pobedu; drugi, među kojima je bio veliki broj spartanskih saveznika, strahovali su od teritorijalnih ambicija Atine. Atinjani su bili svesni tog nepoverenja i, sa svoje strane, plašili su se da Spartanci i njihovi saveznici samo čekaju dobru priliku da se ponovo late oružja. Korinćani još uvek nisu oprostili Atini intervenciju u korist Megare; dok su samom Megarom sada vladali oligarsi koji su, prilikom preuzimanja kontrole nad gradom, masakrirali atinski garnizon i gajili su surovo neprijateljstvo prema Atini, baš kao što su i

Atinjani prema njima. I Beotijom, a posebno njenim glavnim gradom Tebom, vladali su oligarsi puni gorčine prema Atinjanima, koji su na njihovoj zemlji.

Svaki od ovih faktora, ili njihova kombinacija, mogao bi jednog dana ugroziti mir, iako su ljudi koji su ga želeli, iscrpljeni i obazrivi usled sukoba, nameravali da ga sačuvaju. Da bi se to postiglo, bilo je neophodno da svaka od dve strane uguši sumnje i neguje poverenje; da osigura da će na vlasti ostati prijatelji mira, a ne njihovi ratoborni protivnici; i da drži pod kontrolom svaku eventualnu tendenciju svojih saveznika da stvaraju nestabilnost. Kada je mir ratifikovan, postojali su razlozi za verovanje da je sve to moguće.

Pretnje po mir: Turij

Kao što se često dešava, nepredviđeni događaji su vrlo brzo stavili na probu sporazum iz 446–445. i njegove tvorce. Godine 444–443. i Sparta i Atina primile su molbu za pomoć od brojnih bivših stanovnika kolonije Sibaris u južnoj Italiji, koja je nedavno bila ponovo osnovana. Desetkovani razmiricama i građanskim ratovima, Sibarićani su od svoje grčke domovine tražili podršku kako bi naselili novu koloniju u blizini antičkog Sibarisa, na mestu zvanom Turij (vidi mapu 5). Sparta nije bila zainteresovana, ali su Atinjani udovoljili traženoj molbi, iako na neuobičajen način: poslali su izaslanike širom Grčke sa pozivom da se krene u novu koloniju, koja, međutim, ne bi bila atinska kolonija, već panhelenska. Bila je to potpuno nova ideja, bez presedana. Šta je navelo Perikla i Atinjane da je osmisle?

Neki naučnici u Atinjanima vide nekontrolisanu želju za ekspanzijom, a u osnivanju Turija ništa drugo do još jednu epizodu u neprekidnom rastu Atinskog carstva, kako na zapadu tako i na istoku. Ali, izuzimajući Turij, u periodu između Tridesetogodišnjeg mira i krize koja je dovela do Peloponeskog rata, Atinjani nisu pokušavali da pribave sebi ni nove teritorije ni saveznike, tako da ovakva teorija ima jedino utemeljenje u ovoj epizodi. Atinjani su, s druge strane, bili samo jedno od deset plemena koja su naselila grad i, s obzirom na to da je najbrojnija grupa dolazila sa Peloponeza, teško da je Atina mogla da se nada preuzimanju vlasti. Rani period istorije Turija, štaviše, dokazuje da Atina nikada nije imala za cilj da preuzme kontrolu nad njim. Čim je osnovan, grad je ušao u rat sa jednom

od malobrojnih spartanskih kolonija, Tarantom. Izgubio je, a pobednici su u Olimpiji, da bi to mogli da vide svi okupljeni Grci, podigli trofej sa natpisom:

„Tarantinci su priložili olimpskom Zevsu desetinu plena uzetog od stanovnika Turija". Da su Atinjani želeli da nova kolonija postane centar njihovog carstva na zapadu, preduzeli bi nešto da je zaštite, a umesto toga nisu ni prstom mrdnuli, dopustivši spartanskoj koloniji da se razmeće svojim trijumfom na najjavnijem mestu u celoj Grčkoj.

5. JUŽNA ITALIJA I SICILIJA

Deceniju kasnije, usred krize koja je dovela do rata, u Turiju je izbio spor oko toga ko je domovina-osnivač. Sveštenici u Delfima su to razrešili objavivši da je njen osnivač Apolon, iznova potvrđujući njen panhelenski karakter. Iako je na taj način veza sa Atinom negirana, ona ni tada nije ništa preduzela, čak i ako je delfski Apolon bio naklonjen Sparti i ta bi kolonija u slučaju rata mogla biti od koristi Spartancima. U suštini, Atinjani su Turij jasno smatrali panhelenskom kolonijom, i uvek su je tako i tretirali. Mogli su jednostavno odbiti da učestvuju u osnivanju grada: to ne bi izazvalo ni najmanju pometnju. Zamišljajući ideju panhelenske kolonije, i to u oblasti izvan sfere atinskog uticaja, Perikle i Atinjani su verovatno želeli da pošalju diplomatsku poruku. Turij je predstavljao atinsko odricanje od mogućnosti da osnuje sopstvenu koloniju i bio je opipljiv dokaz da ona nema imperijalne ambicije na zapadu, već da sprovodi politiku miroljubivog panhelenizma.

Samoska pobuna

U leto 440. izbio je rat između Samosa i Mileta za kontrolu nad Prijenom, gradom koji se nalazio na pola puta između ta dva centra (vidi mapu 6). Ostrvo Samos je bilo autonomno, nalazilo se među osnivačima Delskog saveza, i bilo je takođe najmoćnije među saveznicima (svega ih je bilo troje) koji nisu plaćali danak i koji su posedovali sopstvenu flotu. I Milet je bio među prvim članovima saveza, ali je, nakon dve pobune, bio pokoren, lišen svoje flote i primoran da plaća danak i prihvati demokratski ustav. Suočeni sa molbom Milećana za pomoć, Atinjani nisu mogli ostati ravnodušni i dozvoliti da jedan moćan član saveza nameće svoju volju bespomoćnom savezniku. Samljani su, međutim, odbili njihovu arbitražu. Atinjani nisu mogli da ignorišu takav izazov svom autoritetu, pa je Perikle lično poveo flotu protiv ostrva, smenio oligarhiju na vlasti zamenivši je demokratskom vladom, nametnuo Samljanima plaćanje pozamašne odštete, uzeo taoce kao garanciju za njihovo dobro vladanje, i ostavio atinski garnizon da čuva grad.

Vlasti na Samosu su reagovale prelazeći iz faze inata u otvorenu pobunu: ubedile su Pisutna, persijskog satrapa u Maloj Aziji, da im pomogne protiv Atine. On im je dozvolio da na njegovoj teritoriji regrutuju plaćeničku vojsku i oslobodio je taoce sa ostrva na kom su ih Atinjani držali zatočene,

omogućivši tako pobunjenicima da nastave sa delovanjem: oni su oborili demokratsku vladu, zarobili atinski garnizon i druge zvaničnike i poslali ih persijskom satrapu.

Vest o pobuni pokrenula je ustanak u Vizantiji: to je bio važan grad, smešten na ključnoj tački na ruti kojom su Atinjani donosili žito iz Crnog mora. U međuvremenu je i Mitilena, glavni centar ostrva Lezbos i takođe autonomna saveznica opremljena sopstvenom flotom, samo čekala spartansku podršku kako bi se pridružila ustanicima. U tom trenutku su već postojala dva od onih elemenata koji će godinama kasnije dovesti do poraza Atine u velikom Peloponeskom ratu: pobune u carstvu i persijska intervencija. Ipak, bez podrške Sparte pobune su bile osuđene na propast, a Persijanci na povlačenje; odluka Sparte je, sa svoje strane, nesumnjivo bila povezana sa ponašanjem Korinta: jer bi u slučaju rata protiv Atine podrška korintske flote bila od suštinskog značaja.

Reakcija Sparte predstavljala je važan test kako za održivost mira, tako i za politiku koju je Atina sprovodila od potpisivanja ugovora. Da se ova politika, posebno na zapadu, Sparti i Korintu učinila agresivnom i ambicioznom, ovo bi bio pravi trenutak za napad, s obzirom na to da su atinske pomorske snage bile zauzete na drugom mestu. Spartanci su stoga sazvali sastanak Peloponeske lige, pokazujući u najmanju ruku da ovo pitanje shvataju ozbiljno. Kasnije će Korinćani, prisećajući se svog stava zauzetog u toj prilici, izjaviti Atinjanima: „Ni mi... nismo glasali protiv vas kada su se Samljani protiv vas pobunili; već dok su ostali Peloponežani, podeljeni u dva tabora, raspravljali o tome da li im treba pomoći ili ne, mi smo se tome otvoreno usprotivili” (I, 40). Na kraju je doneta odluka da se Atina ne napada, pa je ona tako imala slobodu da uguši pobunu na Samosu i spreči opšti ustanak koji bi, uz podršku Persije, doveo do rata koji je mogao da uništi Atinsko carstvo.

Zašto su se Korinćani, čija je averzija prema Atini datirala dve decenije unazad i koji će u konačnoj krizi postati glavni podstrekači rata, umešali 440. godine u korist mira? Najverovatnije objašnjenje je to što su shvatili poruku prenesenu atinskim ponašanjem u vezi s Turijem: *status* kolonije kao panhelenske i kasnija umerenost Atine pružili su im dovoljno uveravanja.

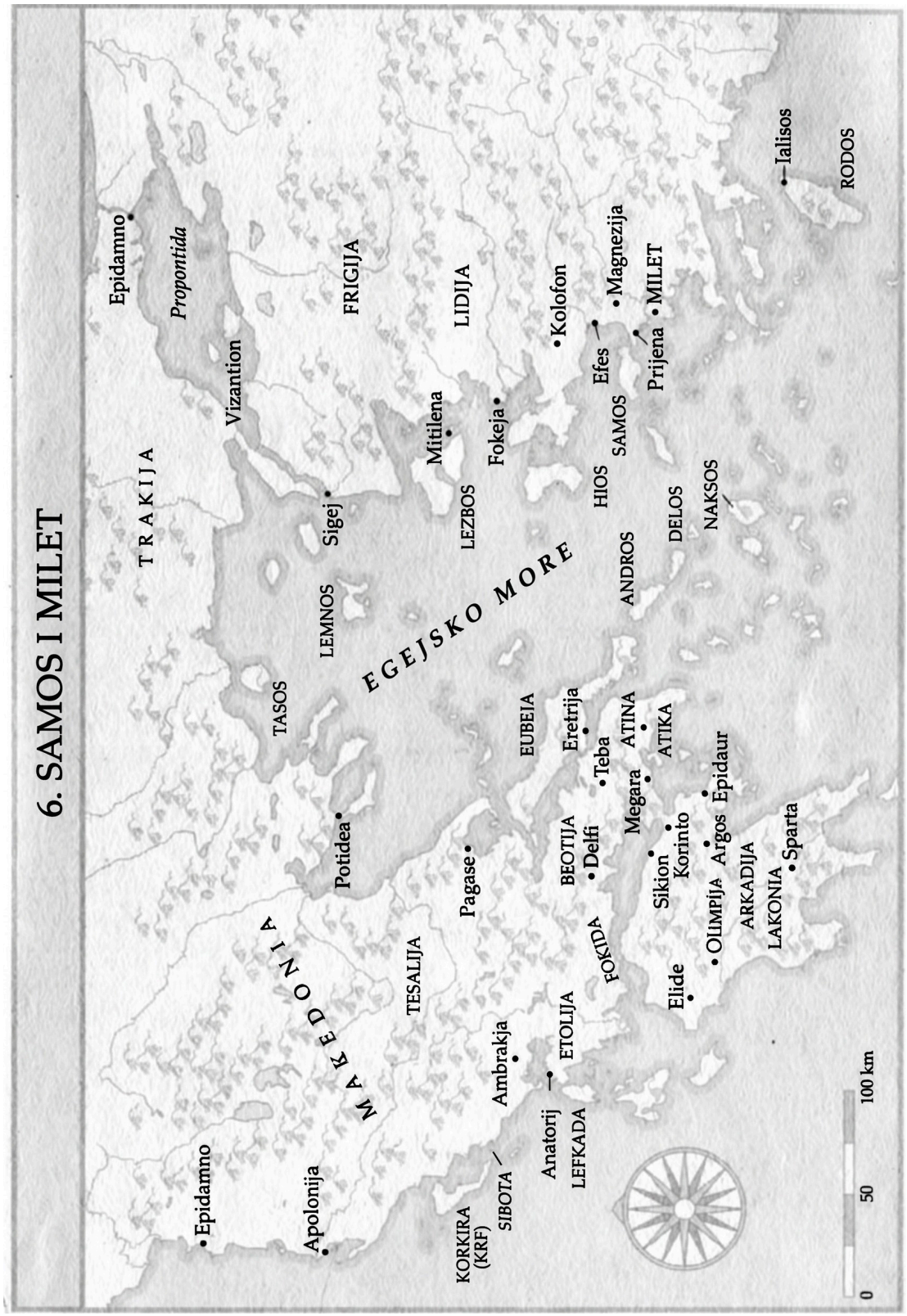

Rasplet samoske krize pomogao je u jačanju mirovnih perspektiva. Od potpisivanja ugovora 446–445, obe strane su pokazale samokontrolu,

odbijajući da jure za prednostima koje bi mogle da ugroze sporazum. Činilo se da postoje dobre nade za budućnost, kada je jedan spor u Epidamnu stvorio nove, sasvim neočekivane probleme.

II
„SPOR U DALEKOJ ZEMLJI” (436–433)

Epidamno

„Grad Epidamno se nalazi na desnoj strani po ulasku brodom u Jonski zaliv; njegovi susedi su varvari Taulanti, pleme ilirskog porekla” (I, 24; vidi mapu 7). Tukidid je ovim rečima počeo svoju priču o događajima koji su doveli do rata upravo zato što je vrlo malo njegovih sunarodnika znalo bilo šta o Epidamnu, čak ni gde se nalazi. Godine 436, građanski rat je proterao aristokratsku stranku iz grada, a ona je potom udružila snage sa susednim Ilirima i napala matičnu državu. Demokrate pod opsadom zatražile su pomoć od Korkire, koja je osnovala Epidamno, a koju je i samu osnovao Korint. Međutim, Korkirani, koji su do tada imali koristi od svoje politike izolacije od zajednice korintskih kolonija i drugih saveza, odbili su da pruže pomoć. Demokrate Epidamna su se tada obratile direktno Korintu, nudeći im u zamenu za pomoć da Epidamno postane njihova kolonija. Uostalom, kada je Korkira, Korintova „ćerka-kolonija”, osnovala Epidamno, u skladu sa običajima pozvali su osnivača (oikista) iz Korinta. Ali u međuvremenu, odnosi između Korinta i Korkire postali su užasni, toliko da su ta dva grada vekovima bila u sukobu i više puta su se sukobljavala, često oko kontrole nad nekom od kolonija.

7. EPIDAMNO I KORKIRA

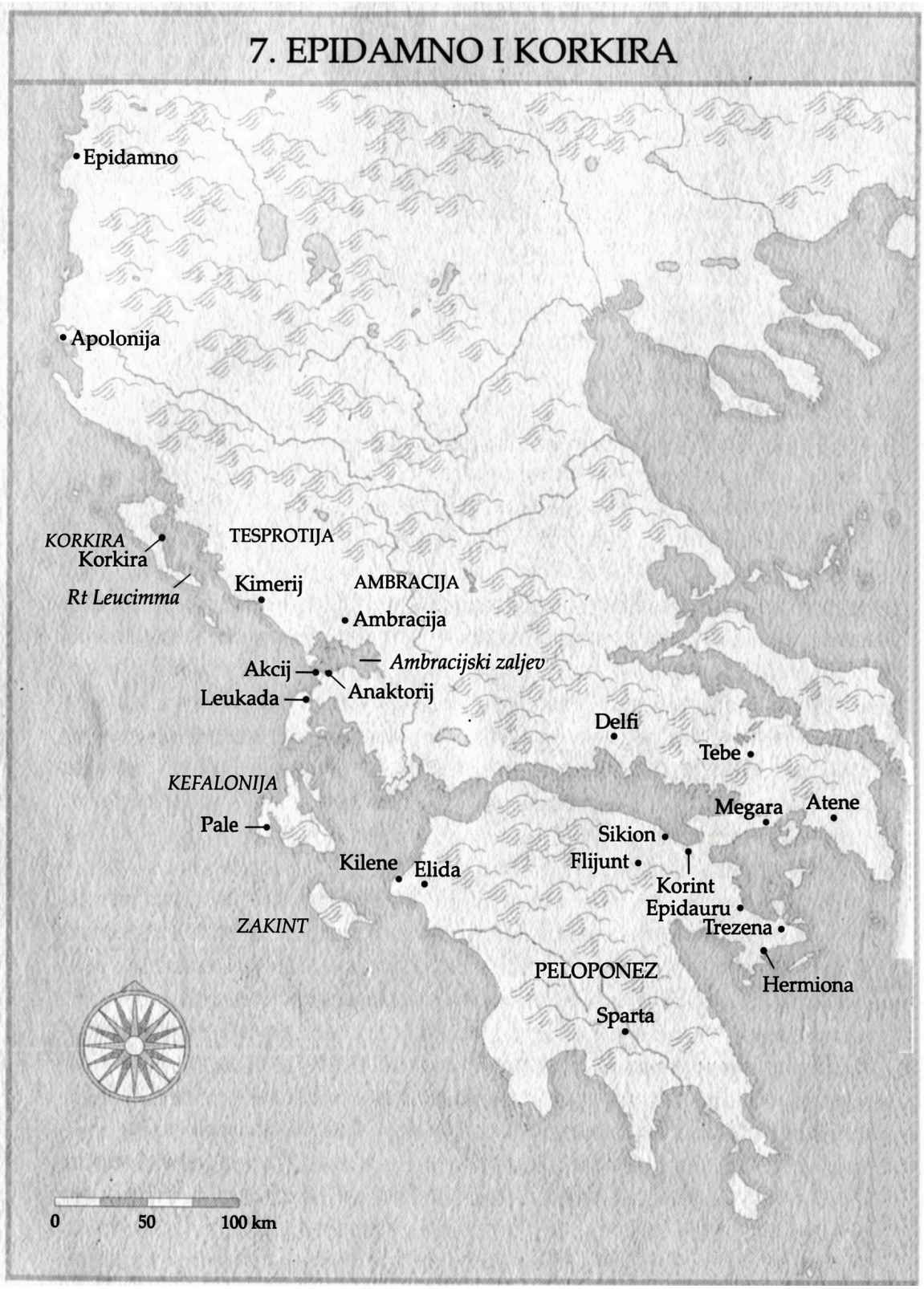

Ipak, Korinćani su sa entuzijazmom prihvatili poziv, svesni da će njihova intervencija iritirati Korkirane, verovatno čak do te mere da će dovesti do rata. Da bi pružili podršku demokratama u Epidamnu, poslali su snažan vojni kontingent u pratnji brojnih kolonista, predviđenih da se tu nasele. Putovanje su izveli dužim kopnenim putem „iz straha da bi im Korkirani mogli onemogućiti prolaz preko mora" (I, 26). Istraživači nisu uspeli da pronađu konkretan, praktičan i instrumentalni razlog za odluku Korinta da se umeša, ali Tukidid nudi objašnjenje drugačije vrste, po kojem je Korinćane prvenstveno motivisala ogorčenost koju su gajili prema svojoj neposlušnoj koloniji: „Tokom velikih javnih svečanosti, [Korkirani] im nisu ukazivali uobičajene počasti, niti su građaninu Korinta nudili najbolji deo žrtvenih životinja, kao što su to inače činile druge kolonije. Naprotiv, prema svojoj matičnoj zemlji su se odnosili s prezirom" (I, 25).

Ipak, nema sumnje da se odluka Korinta takođe uklapala u tradicionalni spor između dva grada oko prava na kolonije, što je oblik imperijalnog takmičenja dobro poznat evropskim državama u drugoj polovini 19. veka. Odavno je utvrđeno da mnoge evropske imperije nisu bile profitabilne iz isključivo ekonomske perspektive, te da su praktični razlozi za njihovo osvajanje češće bili izgovori nego uverljiva objašnjenja. Stvarni motivi su često bili psihološki i iracionalni, ticali su se pitanja časti i prestiža.

Isto važi i za Korinćane: bili su odlučni da uspostave sferu uticaja u severozapadnoj Grčkoj, što ih je dovelo u sukob sa Korkirom, čija je moć rasla dok je moć njene rivalke opadala. Korkirani su opremili flotu od 120 ratnih brodova, po veličini odmah iza atinske, i već godinama su osporavali hegemoniju Korinta u tom regionu. Javne uvrede tokom ceremonija verovatno su bile kap koja je prelila čašu za Korinćane, i kada im je poziv Epidamna poslužio kao izgovor, iskoristili su ga bez oklevanja.

Korintova intervencija trgla je Korkiru iz njene ravnodušnosti prema dešavanjima u Epidamnu, te je sa velikom drskošću njena flota odmah uputila ultimatum gradu: demokrate su morale otpustiti vojni kontingent i koloniste koje je Korint poslao i vratiti proterane aristokrate. Korint ne bi mogao da prihvati takve uslove a da ne izgubi čast, a demokrate Epidamna nisu mogle da pristanu na gubitak svoje jedine podrške bez ugrožavanja sopstvenih pozicija.

Bahata arogancija Korkire počivala je na njenoj pomorskoj snazi, dok Korint u to vreme nije raspolagao mornaricom dostojnom tog imena. Zato

su Korkirani poslali četrdeset brodova da opsedaju Epidamno, dok su prognani aristokrati i njihovi ilirski saveznici opkolili grad s kopna. Ali samopouzdanje Korkire bilo je neosnovano: potcenili su činjenicu da su Korinćani bogati, razbesneli, u savezu sa Spartom i deo Peloponeske lige. Već su uspevali da ove saveze iskoriste u svoju korist u prošlosti, a nadali su se da će to uspeti i protiv Korkire.

Tako su najavili osnivanje potpuno nove kolonije u Epidamnu i pozvali koloniste iz cele Grčke da je nasele, isprativši ih sa trideset korintskih brodova i tri hiljade vojnika. Dodatne brodove i sredstva obezbedili su drugi gradovi, među kojima i velike države Megara i Teba, članice Spartanskog saveza. Iako bi čak i simbolična vojna snaga Sparte verovatno bila dovoljna da zastraši Korkiru, Sparta, možda sluteći opasnost inherentnu korintskoj ekspediciji, nije pružila pomoć.

Uznemireni ovim reakcijama, Korkirani su poslali pregovarače u Korint „vodeći sa sobom ambasadore iz Sparte i Sikiona" (I, 28). To što je Sparta pristala da učestvuje u pregovorima jasno je ukazivalo na njenu želju za mirnim rešenjem. Na pregovorima su Korkirani ponovili zahtev da se Korinćani povuku, dodajući da su, u slučaju odbijanja, spremni da predaju spor na arbitražu nekoj peloponeskoj državi prihvatljivoj za obe strane ili, ukoliko Korinćani to preferiraju, proročištu u Delfima. Svesni da su potcenili prikrivenu moć Korinta, istinski su želeli rešenje. Pritom, imali su malo razloga za strah od arbitraže: ko god bi dobio tu dužnost bio bi pod uticajem Sparte i, nesumnjivo, tražio bi povlačenje Korinćana i njihovih kolonista, uslov koji bi zadovoljio Korkirane. S druge strane, da su Korinćani odbili ovaj predlog, insistirajući na ratu, Korkira bi bila primorana da potraži pomoć na drugom mestu. Pretnja je bila jasna: ako bude potrebno, tražiće savez s Atinom.

Korint

Mali incident u zabitom kutku Grčke izazvao je krizu koja je počela da preti stabilnosti helenskog sveta u celini. Sve dok je sukob obuhvatao samo Epidamno i Korkiru, ostao je lokalno pitanje, jer ni jedan od ta dva grada nije pripadao ni jednom od velikih saveza koji su dominirali Grčkom. Međutim, sa ulaskom Korinta u sukob, koji je počeo da uključuje članove Spartanskog saveza i time naterao Korkiru da traži pomoć od Atine, veliki

rat je postao realna pretnja. Upravo svest o ovoj opasnosti navela je Spartance da se pridruže pregovaračima Korkire kako bi doprineli rešavanju spora.

Međutim, Korinćani nisu popuštali. Pošto bi izričito odbijanje pred očima Spartanaca bilo neprijatno, izašli su sa kontraponudom: ako bi Korkirani povukli svoje brodove iz Epidamna i Iliri bi se povukli, uzeli bi predlog Korkire u obzir.

Ovakvo rešenje dalo bi korintskim trupama stratešku prednost u Epidamnu, omogućavajući im da učvrste svoju kontrolu nad gradom, dopreme zalihe i osnaže odbranu protiv opsade. Očigledno, ovo nije bila ponuda koja bi se mogla prihvatiti, ali čak ni tada Korkirani nisu prekinuli pregovore; umesto toga, predložili su da obe strane, dok pregovori traju, povuku svoje vojne snage ili uspostave primirje. Opet su Korinćani odbili, ovog puta objavljujući otvoreni rat i šaljući u Epidamno flotu od 75 brodova i dve hiljade pešadinaca, koja je, na njihovu žalost, bila presretnuta i poražena od strane flote Korkire od 80 brodova u bici kod Leukime. Istog dana Epidamno se predao Korkiranima koji su ga opsedali. Sada je Korkira dominirala morem i obezbedila kontrolu nad osporavanim gradom.

Željni osvete, u naredne dve godine Korinćani su opremili najveću flotu koju su ikada imali, regrutujući iskusne veslače širom Grčke, uključujući i gradove Atinskog carstva. Atinjani, koji su i dalje nastojali da ostanu po strani sukoba, nisu se protivili, što je možda ojačalo uverenje Korinta da Korkira, tvrdeći da će dobiti pomoć Atine, zapravo samo blefira.

U ovom trenutku, izazvani u celoj priči, Korkirani su poslali ambasadu u Atinu tražeći savez protiv Korinta. Kada su Korinćani saznali za to, „iz straha da bi atinska flota, udružena sa korkirskom, mogla ometati njihove planove da vode rat kako im odgovara” (I, 31), takođe su uputili ambasadore u Atiku. Početna kriza, mali oblačak sa dalekog severozapada na potpuno vedrom nebu, naizgled samo još jedan u dugom nizu sukoba između kolonista iz Korkire i matične države Korinta, sada je pretila da poprimi znatno opasnije razmere uključivanjem najmanje jedne od glavnih sila grčkog sveta.

III
ATINA STUPA NA BOJNO POLJE (433–432)

Atinska skupština se u septembru 433. godine okupila na Pniksu kako bi saslušala ambasadore iz Korkire i Korinta. Dve strane su iznele svoje stavove, koji su potom saslušani i javno razmotreni. Isti oni ljudi od kojih bi se tražilo da se bore u ratu koji je mogao da proizađe iz svega toga, raspravljali su o svakom aspektu ovog pitanja i glasanjem doprinosili donošenju odluka.

Korkirani su imali težak zadatak. Između njih i Atinjana nije postojalo nikakvo prethodno prijateljstvo, niti su materijalni interesi Atine bili u igri. Zašto bi Atina trebalo da sklopi savez koji bi je uvukao u rat, barem protiv Korinta, a možda i protiv čitave Peloponeske lige? Korkirani su zastupali moralnu ispravnost svog cilja i legitimnost saveza koji predlažu, podsećajući da Tridesetogodišnji mir eksplicitno dozvoljava pridruživanje neutralnih država. Međutim, Atinjanima su, kao i uvek, najviše na srcu bili njihova bezbednost i interesi, koje su Korkirani svakako bili spremni da zadovolje. „Mi... posedujemo najveću flotu posle vaše” (I, 33) rekli su: snagu, drugim rečima, koja bi mogla doprineti konsolidaciji atinske moći.

Ipak, najjači element na koji su Korkirani računali bio je strah. Atinjanima je bio potreban taj savez, tvrdili su, jer se rat između njih i Spartanskog saveza sada činio neizbežnim: „Spartanci, upravo zato što se plaše vaše moći, žele rat”, dok Korinćani „kod njih imaju veliki uticaj, a vama su neprijatelji” (I, 33). Atina je, dakle, morala da prihvati savez sa Korkirom iz najpraktičnijih razloga: „Sada u Grčkoj postoje tri flote vredne pomena: vaša, naša i korintska; ako dozvolite da se ove dve poslednje ujedine u jednu i da Korinćani preuzmu našu, moraćete kasnije da se borite protiv udruženih Korkirana i Peloponežana; ako pak prihvatite naš savez,

moći ćete da im se suprotstavite s daleko većom flotom, zahvaljujući doprinosu naših brodova" (I, 36).

Zadatak korintskog ambasadora bio je još teži: na kraju krajeva, agresor u Epidamnu bio je Korint, koji je odbio svaku ponudu mirnog rešenja, čak i protiv saveta sopstvenih saveznika. Najjači argument na koji su se Korinćani oslonili bila je nezakonitost saveza između Atine i Korkire. Tehnički gledano, Tridesetogodišnji mir je to dozvoljavao, jer Korkira nije pripadala nijednom bloku, ali su oni tvrdili da bi takav savez prekršio duh sporazuma, kao i zdrav razum: „Istina je da je sporazumom definisano da svaki grad koji još nije vezan obavezama može pristupiti onoj strani kojoj želi; ali ova odredba ne važi za one koji prilaze jednima samo da bi naneli štetu drugima" (I, 40). Oni koji su pregovarali ili pod zakletvom ratifikovali taj sporazum, sigurno nisu na taj način nameravali da odobre savez jedne od strana sa neutralnom državom koja je u ratu s onom drugom. Korinćani su ovaj princip podvukli i jasnom pretnjom: ulaskom u savez sa Korkiranima, rekli su Atinjanima, „nećete postati samo njihovi pomagači, već ćete, u zamenu za to savezništvo, postati naši neprijatelji" (I, 40).

Zatim su negirali tvrdnju Korkirana da je rat neizbežan i podsetili Atinjane na usluge koje su im Korinćani u prošlosti činili, posebno onda kada su, tokom samoske pobune, doprineli odvraćanju Sparte i Peloponeske lige od napada na Atinu u trenutku velike ranjivosti. Tom prilikom su, tvrdili su oni, potvrdili ključni princip koji je regulisao odnose između dva saveza i koji je bio vitalan za očuvanje mira: nemešanje jednih u sferu uticaja onih drugih. „Ne prihvatajte, dakle, savez sa ovim Korkiranima nama u inat i ne stajte na njihovu stranu kada greše. Time ćete postupiti ispravno, a ujedno ćete doneti i odluku koja je po vas same najkorisnija" (I, 43).

Korintski argumenti, međutim, nisu bili neoborivi. Korkira nije bila korintski saveznik kao što je Samos bio atinski, pa čak ni najšire tumačenje sporazuma nije sprečavalo Atinjane da pruže pomoć neutralnoj državi koju je napao Korint. Prihvatajući korkirski predlog, Atina bi se, s pravne tačke gledišta, našla u čvrstoj poziciji. Ipak, Korinćani su bili u pravu na jednom dubljem nivou: ako bi neki od dva bloka pristao da pruži pomoć nesvrstanim državama koje su u ratu sa onim drugim blokom, nikakav trajni mir ne bi bio moguć.

Ponašanje Atinjana od 445. godine i tokom čitavog trajanja krize ne ostavlja prostora sumnji da su želeli da izbegnu rat, ali je Korkira predstavljala poseban problem: njen poraz i gubitak njenih brodova doveli bi do stvaranja peloponeske flote dovoljno jake da ospori atinsku pomorsku premoć, od koje su zavisili moć, prosperitet i sam opstanak Atine i njenog carstva. Ipak, premda su Atinjani bili suočeni sa pretnjom iznenadnog i fatalnog poremećaja u ravnoteži snaga, čini se da su Korinćani očekivali da će odbiti savez sa Korkiranima, s obzirom na to da su imali smelosti da im predlože sporazum. Otkud ovakva pogrešna procena? Za njih je Korkira bila isključivo lokalno pitanje, te su, sledeći sopstvene ograničene interese, uz istrajnost koja je plod dugotrajne ogorčenosti i gneva zbog poniženja koje im je naneo jedan mali grad, potcenili efekat svoje akcije na ravnotežu snaga u međunarodnom sistemu. Nisu se ni potrudili da osiguraju da će Atinjani ostati po strani dok ratuju protiv Korkire, naprotiv, ignorisali su opasnost i srljali napred u nadi da će se sve odvijati u njihovu korist.

Atinjani, okupljeni na obroncima brda, našli su se pred najtežim mogućim izborom. Obično bi se skupštinske debate završavale istog dana, ali se ona o savezu sa Korkirom otegla toliko da je iziskivala drugo zasedanje. Prvog dana preovladalo je raspoloženje da se predlog odbije, ali je tokom noći zasigurno došlo do grozničavih diskusija, te se sutradan stvorio novi scenario. Umesto potpune ofanzivno-defanzivne obaveze (*symmachia*), kakva je inače bila uobičajena za saveze među Grcima, predložen je isključivo odbrambeni savez (*epimachia*) — prvi takve vrste zabeležen u grčkoj istoriji. Veoma je verovatno da je idejni tvorac ovog predloga bio inovativni Perikle, koji je tokom cele krize demonstrirao sposobnost usmeravanja atinske politike. Plutarh nam govori da je upravo on bio taj koji je „ubedio narod da pošalje pomoć Korkiranima koje su napadali Korinćani, i da tako preotme ostrvo s velikom flotom” (Plutarh, *Perikle* 29, 1).

Tukidid tvrdi da su Atinjani glasali za sporazum jer su bili uvereni da je rat sa Peloponežanima neizbežan, ali mnogi koji su se usprotivili verovatno se nisu slagali sa tom procenom: zašto rizikovati rat zbog Korkire — morali su se zapitati — dok su opasnosti za Atinu još uvek bile daleke i nimalo izvesne? Odluka Atinjana predstavljala je srednji put između neprijatne odluke da se Korkiranima uskrati tražena pomoć, uz rizik da njihova flota padne u ruke Peloponežanima, i odluke o prihvatanju ofanzivnog saveza

koji bi verovatno doveo do neželjenog sukoba. Sve ovo ukazuje na politiku čiji cilj, umesto pripreme za rat, nije bila namera da se za rat pripremaju, već da deluju preventivno, kako bi odvratili drugu stranu od sukoba.

Odbrambeni savez je, stoga, bio dobro osmišljen diplomatski manevar kako bi se Korinćani urazumili; tako je, držeći se tek preuzete obaveze, Atina poslala deset ratnih brodova na Korkiru. Jasno je da je, da je namera bila da napadne i porazi Korinćane, s lakoćom mogla mobilisati dvesta brodova iz svoje velike flote, koji bi zajedno s korkirskim brodovima primorali Korint da odustane od svojih ratnih namera, ili bi osigurali blistavu pobedu, uništenje neprijateljske flote i prestanak svake pretnje od strane Korinta. Mali broj poslatih brodova stoga je imao više simboličnu nego vojnu vrednost: to je trebalo da pokaže da je Atina zaista ozbiljna u nameri da odvrati Korinćane od rata. Čak ni imenovanje Lakedemonija, Kimonovog sina, za jednog od komandanata flote nije bilo slučajno, već je jasno imalo za cilj da predupredi sumnje Spartanaca o misiji. Bio je dobar konjanik, ali, koliko nam je poznato, nije imao iskustva u mornarici; uprkos tome, samo njegovo ime, koje znači „Spartanac", svedočilo je o bliskim vezama njegovog oca s liderima Peloponeske lige.

Još više zapanjuju naređenja data atinskim komandantima: nisu smeli da se bore osim ukoliko korintska flota ne isplovi prema Korkiri ili nekom njenom posedu u nameri da se tamo iskrca. „Ovo naređenje je naravno dato kako ne bi prekršili već sklopljeni sporazum" (I, 45). Ovakvo zaduženje je prava noćna mora za svakog komandanta: kako je u metežu pomorske bitke uopšte moguće biti siguran u neprijateljeve namere? Oprez i strpljivost nose rizik onemogućavanja blagovremene intervencije; sa druge strane, ishitrena reakcija na nešto što bi moglo biti samo finta ili pogrešno protumačen manevar, mogla bi dovesti do nepotrebnog sukoba.

Savremenim rečnikom govoreći, moglo bi se reći da je to bila politika „minimalnog odvraćanja". Prisustvo atinskih snaga demonstriralo je odlučnost atičkog grada da spreči promenu odnosa snaga na moru; njegova mala snaga je pokazala da Atinjani nisu imali nameru da naruše ili sruše moć Korinta. Da je plan uspeo, Korinćani bi se jednostavno vratili u domovinu i kriza bi bila rešena, a da su pak radije odabrali borbu, Atinjani su i dalje mogli da se nadaju da će ostati izvan bitke; uostalom, Korkirani bi možda uspeli da pobede i bez njihove pomoći, kao što se desilo kod Leukime.

Neki Atinjani su, osim toga, gajili nadu da će dva protivnika „što više okrenuti jedne protiv drugih, kako bi mogli stupiti na bojno polje, ako bi ikada došlo do toga, u trenutku kada i Korinćani, kao i oni drugi koji su posedovali flotu, već budu oslabljeni" (I, 44). Bilo kako bilo, Atina je imala mogućnost da izbegne bilo kakvu umešanost.

Bitka kod Sibote

Nekolicina atinskih brodova nije bila dovoljna da odvrati Korinćane, te su se tako, u septembru 433. godine, korintska i korkirska flota sukobile u bici kod Sibote. Postoji ogromna razlika između pretpostavke da naši postupci mogu imati neželjene posledice u mogućoj budućnosti i prisustva vojske koja, svojom nadmoćnom snagom, budi strah od neposrednog i razornog poraza. U bici kod Leukime Korintu je u pomoć priteklo osam savezničkih gradova; kod Sibote su bila samo dva, Elida i Megara (vidi mapu 8). Ostale je možda obeshrabrio prethodni poraz Korinta ili novi korkirski savez sa Atinom. Ali, ne može se isključiti ni mogućnost da je Sparta preduzela korake kako bi ubedila svoje saveznike da se ne mešaju u sukob. Tako je, dok se Atina držala po strani, 150 korintskih brodova — 90 njihovih i 60 dobijenih od kolonija i saveznika — napalo 110 korkirskih plovila.

Ubrzo je postalo jasno da će Korkirani biti poraženi, pa Atinjani više nisu mogli samo da stoje i posmatraju. „Zanos je dostigao takav vrhunac da su se Korinćani i Atinjani međusobno sukobili" (I, 49).

Dok su se korkirske i atinske snage spremale za odbranu Korkire, Korinćani, koji su već preduzeli završni udarac, iznenada su se povukli: na obzorju su se ukazali još neki atinski brodovi. Usred jeka bitke, pomislili su da oni predstavljaju deo neke ogromne flote, neuporedivo veće od njihove, koja će ih sravniti sa zemljom, pa su prekinuli borbu. Korkira je bila spašena.

U stvarnosti, ovu flotu činilo je jedva dvadeset brodova, koje je Atina poslala samo nekoliko dana ranije kao pomoć originalnom odredu. Čim je isplovilo prvih deset trijera, prenosi Plutarh, Periklovi protivnici oštro su kritikovali njegov plan: „Pružio je sićušnu pomoć onima kojima je bila potrebna [Korkiranima], ali i izvrstan izgovor onima koji su hteli da ga okrive" (Plutarh, *Perikle* 29, 3); najbolje što se ovom taktikom moglo

postići bio je jedan nezadovoljavajući kompromis. Međutim, bogovi rata su nepredvidivi, a smela rešenja često donesu bolje plodove nego što bi se to racionalno dalo naslutiti. Ko je mogao i pomisliti da će ta mala pojačanja od dvadeset brodova, koja su danima bila na pučini i koja nisu imala načina da stupe u kontakt sa jedinicama nedaleko od Korkire, stići tačno u pravo vreme da ostrvo izbave od padanja pod korintsku vlast?

8. BITKA KOD SIBOTE

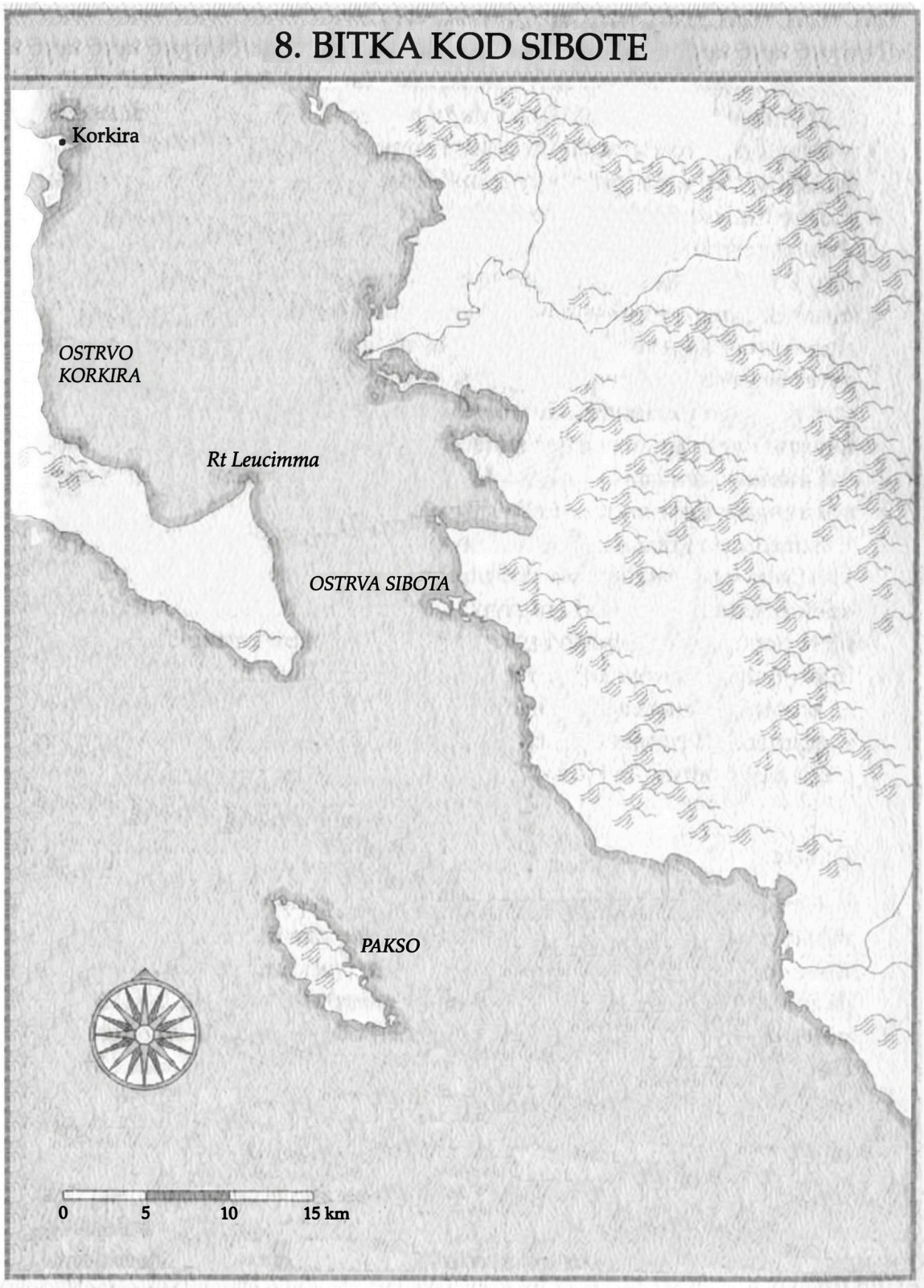

Sutradan su Korkirani, osokoljeni prisustvom trideset neoštećenih atinskih brodova, želeli borbu, ali su Korinćani odbili sukob, strepeći da bi Atinjani prethodni okršaj mogli shvatiti kao objavu rata Korintu i iskoristiti šansu da potpuno potope njihovu flotu. Atinjani su ih pustili da odu, čime je svaka strana osigurala da ne može biti okrivljena za kršenje mira. Korint je do sada već razumeo da mu za pobedu nad Atinom nedostaje snaga bez podrške Sparte i njenih saveznika, ali s obzirom da su Spartanci već preduzeli korake da ga obuzdaju, ne bi se mogao nadati njihovoj podršci ukoliko bi bio osumnjičen za narušavanje sporazuma. S druge strane, Atinjani su brižljivo pazili da ne daju Sparti nijedan povod da se umeša u razmiricu.

Na bojnom polju atinski napori su urodili plodom: Korkira i njeni brodovi su bili bezbedni. Međutim, posmatrano kroz prizmu strategije, politika „minimalnog odvraćanja" pokazala se kao poraz: prisustvo Atinjana nije odbilo Korinćane od okršaja, a njihovo vojno posredovanje nije potisnulo korintsku vojnu snagu. Šta više, ozlojeđeni i gnevni Korinćani sada su bili potpuno rešeni da u borbu uvuku i Spartance i njihove saveznike, sa ciljem ostvarivanja sopstvenih namera i vraćanja milo za drago neprijatelju.

Potideja

U ovom trenutku, Atinjani su znali da se moraju pripremiti za oružani sukob, makar sa Korintom, trudeći se i dalje da u to ne uvuku i Peloponesku ligu. I pre same bitke kod Sibote prekinuli su započete građevinske poduhvate ne bi li očuvali zalihe u blagajni za slučaj ratnog stanja. Posle događaja na moru, trudili su se da stabilizuju svoj uticaj na severozapadu Grčke, kao i u italijanskim gradovima i na Siciliji, pa su s dolaskom zime poslali ultimatum gradiću u severnom Egeju koji se zvao Potideja (vidi mapu 9). Građani Potideje su istovremeno pripadali atinskom savezu, a po svom poreklu bili su i građani Korinta i vrlo su bili povezani s tom domovinom. Budući svesni korintskih planova o osveti, Atinjani su se uplašili udruživanja Korinta i njihovog arhineprijatelja, makedonskog kralja, zbog eventualnog ustanka u ovom gradu. Odatle se ta pošast mogla preneti na ostale teritorije što bi moglo izazvati teške posledice po čitavu imperiju.

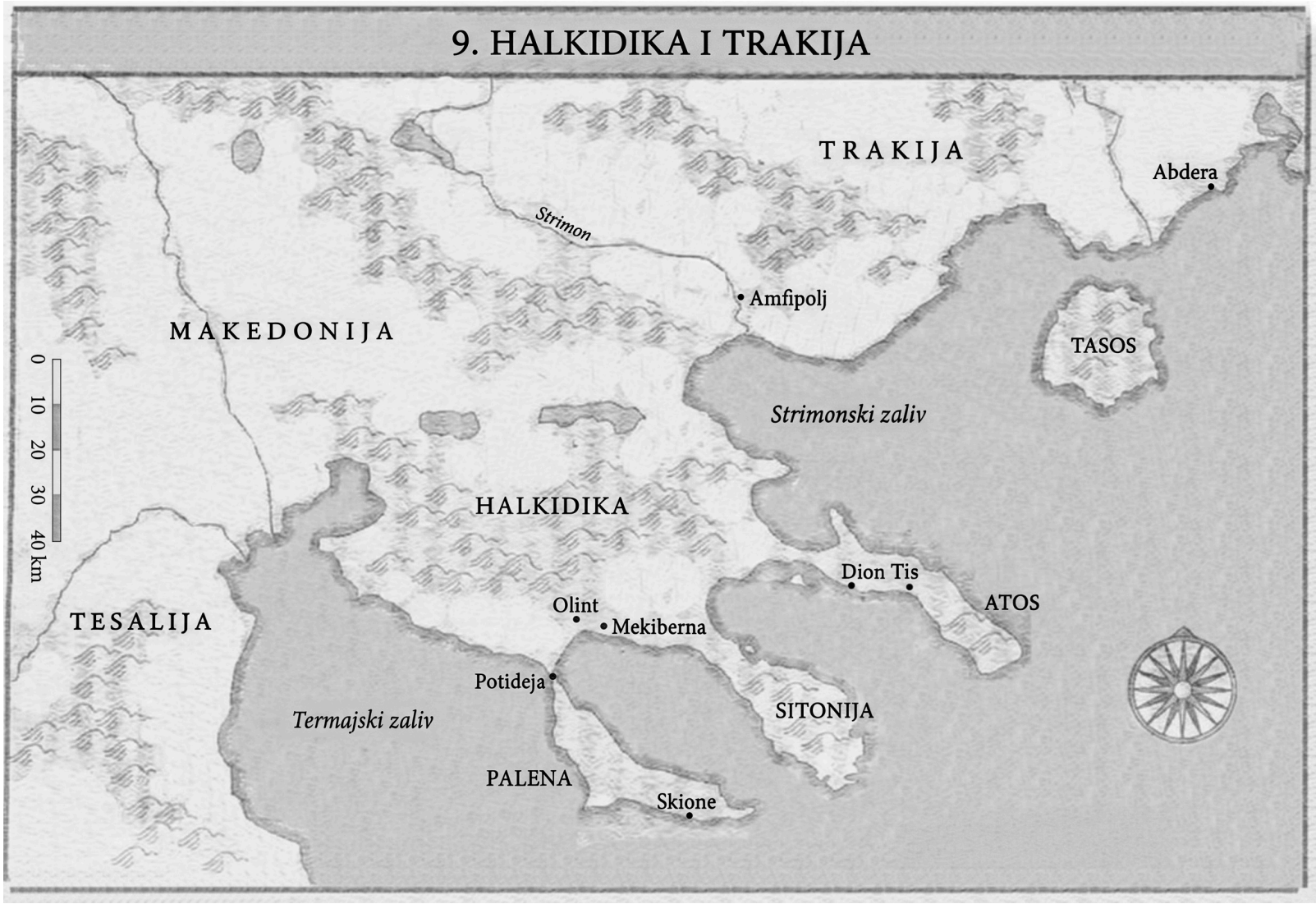
9. HALKIDIKA I TRAKIJA
TRAKIJA
Abdera
Strimon
Amfipolj
MAKEDONIJA
TASOS
Strimonski zaliv
0 10 20 30 40 km
HALKIDIKA
Dion Tis
ATOS
Olint
Mekiberna
TESALIJA
Potideja
SITONIJA
Termajski zaliv
PALENA
Skione

Ničim ne isprovocirana, Atina je naredila rušenje bedema s morske strane grada i proterivanje svih službenika poslanih iz matičnog grada svake sezone, zahtevajući takođe i nekoliko zarobljenika kao zalog bezbednosti. Takva praksa bila je još jedan od načina ograničavanja nadmoći korintskog suseda da bi se učvrstila vlast na toj teritoriji. U svetlu onoga što nam je poznato, još je jednom atinska vojska postupila politički odmereno u trenutku potencijalne opasnosti i tako izbegla opcije koje su bile u suštoj suprotnosti. Ako bi se ostalo pasivnim, postojao bi strah da se pošalje signal da se traži pobuna, a slanje vojske da bi se zaštitila Potideja dalo bi povod da se to podvede pod ratne namere i isprovociralo bi protivnika. Ultimatumom se, opet, dala pouka nesuđenim potidejskim odmetnicima da to sve ipak predstavlja unutrašnje stvari carstva, te su zbog toga one u ravni onoga što ne bi trebalo da remeti mirovne sporazume utvrđene posle Tri decenije mira.

Sasvim po očekivanjima, Potideja je te uslove glatko odbila i počeli su pregovori tokom čitavog zimskog perioda sve dok Atina nije tražila od komandanta koji je tada vodio ekspediciju u severnu oblast Makedonije da „uzme taoce iz Potideje, nadgleda uništenje bedema i osmatra susedne gradove da i oni ne bi otpali” (I, 57). Ispostavilo se da strah od strane Atine jeste bio na mestu, jer je ovaj severnjački grad pod okriljem Korinta poslao tajni zahtev da sazna u kom pogledu se može nadati Spartinoj umešanosti kod podizanja ustanka protiv Atine, a zauzvrat je spartansko veće koje donosi odluke — efori — obećalo pomoć u vidu upada njihovih vojnika u atinsku provinciju ukoliko Potidejci sprovedu svoje naume u delo. Otkuda ovakva drastična promena u spartanskoj spoljnoj politici?

Megarska uredba

U onom kratkom zimskom intervalu iste te 433–432. godine (kratko se vreme veže i sa potidejskim predlogom o komeštanjima, pa je ostalo pomalo nedefinisano vreme stupanja dogovorenih stvari u realizaciju) atinska skupština glasala je o donošenju mere sankcije građanima Megare koja je isključivala njihovu mogućnost ulaska i na lokalnu trgovinsku scenu i na sva druga mesta koja atinska vlast uređuje. Modernom društvu upotreba uskraćivanja privredne trgovine svakako je znana u diplomatiji gde pritisak na ekonomskom nivou doprinosi iskazivanju namera o

predstojećim dešavanjima kada država tek treba da zarati, ali do sada u proučavanju nekadašnjih civilizacija takvi koraci u danima potpisanog ugovora mira nikada ranije nisu primenjivani, mada se pretpostavlja da to i jeste slučaj po onome što u arheološkim spisima u tom kontekstu nema drugog pomena ni govora o ovom diplomatskom presedanu koji su tada Atinjani izveli svojim uvođenjem takvih pritisaka ka stanovnicima jedne obližnje sredine iz takvih i tih političkih i ratnohušačkih motiva kakvih ih je vodilo pre svih sprovedenih mera sankcija i mera bezbednosti, čineći time svojevrsno presedansko političko dejstvovanje usmereno ka svom tadašnjem pritiskanju drugih u ispunjenju onih i takvih sopstvenih političkih planova čime zapravo uspevaju, na onaj svojstven, atinski politički pravac i vođstvo u sprovođenju namera usmerenih sili, a sve sa ishodom osnaživanja svojih pozicija koje tada nisu ostvarivane na takav uobičajeni borbeni i surovi način vođenja napada bez ikakvog preduslova ili opomena onog protivničkog tabora, a taj, ovde prikazani sprovođeni plan osmišljavala je ona periklovska politika sa onim neospornim osećajem o sprovođenju i obezbeđenju vlastitih vizija spasa Atinjana tokom te iste teške ali osnažujuće ratne epohe koja tek ima slediti usled svih tadašnjih složenih grčko-persijskih relacija ali prevashodno sa fokusom održanja moći tog dominantnog polisa na širem području Balkana. To je nesumnjivo bila još jedna Periklova zamisao: njegovi savremenici zapravo su okrivili ovu uredbu za izbijanje sukoba, a samog Perikla za njeno donošenje. Ipak, on ju je nepokolebljivo branio do samog kraja, čak i kada je ona delovala kao jedina tačka o kojoj zavise rat i mir.

Šta je to atinskog državnika podstaklo da Megari nametne sankcije i zbog čega ga je većina njegovih sunarodnika prvobitno izglasala i potom podržala u toj inicijativi? Istraživači ovu epizodu iščitavaju različito: jedni tumače kao manifestaciju privredne nadmoći imperije; drugi vide čin podrivanja ratničkog delovanja koji je za cilj imao podsticanje Peloponeske lige, sa željom da se Spartanci gnevno navedu na kidanje diplomatskih veza; dok ga konačno opisuju kao de facto prvi objavljeni sukob dve zemlje. Prijavljeni cilj nametnutih uredbi ticao se odgovora Megare usled njihovih zloupotreba onog područja posvećenog Bogovima atinskim čije su zemlje bez ovlašćenja uzurpirali prelaskom postavljenih barijera između ta dva područja uz davanje bezbednih konaka beguncima u vidu robova sa juga.

Prilikom temeljnije istrage, savremenim ocenama manjka uverljivosti te je zvanično razjašnjenje okarakterisano samo kao alibi koji pokriva ostalo. Izvorna namera Atinjana nametanjem mere ticala se iskazivanja snažnijeg stepena uticaja iz pregovaračke pozicije, ali bez uvlačenja širih korintskih pomagača iz regije unutar bitaka, kako bi sankcionisali dešavanja sa Leukime ali i Sibote usled prekršaja od strane gradske Megare po onim ranije opisanim i u delu viđenim potezima suparničke flote u tim pomenutim bitkama. Trijumf Korinta ne bi bio od ostvarivog značaja bez podsticanja grčkih gradova iz te zajednice a na prvom nivou Sparte koja je trebalo da učestvuje vojnim poduhvatom. Rešavanjem da sa jedne strane uskoči sa podrškom gradovima kod onih ranijih mesta sa bojnih voda, dok ostatak sa južnog mora okleva i negoduje u svom takvom nepružanju podstreka a opet, svojim mešanjem Megarani naljutivši Atinski rod sa onim protivljenjem volji Spartine elite u njenim političkim vodama iskazuje sa time određeni pomak iz ranijih postupaka koji nisu bili izlaženi i ostavljeni iz onih prethodnih delovanja, dok eventualno ne bi usledile i od strane istog udruženja namere pripajanja snaga gradu a onda težeći i isključivo uz udruženi napor Peloponeskih polisa ulaze u tu bojnu razmiricu ali iz razloga zadržavanja same Atine s čim bi Spartanski red narušio vlastitu pregovaračku obezbeđenost ili opasnost a u isključenju onih drugih sukoba na lokalnom planu s ciljem sopstvene sigurne zaštite od ostalih.

Još jednom ovu delatnost atinskih moćnika vidimo u primeni srednjih rešenja koja se nalaze odvagana za takve teže diplomatske pritiske od onog drugog, pasivnijeg iščekivanja onih pobunjeničkih pokreta od podsticanja ostalih za korintske namere. Usmeravanje oružja sprovelo bi kršenje svih odredaba ali i dalo povod za direktan udeo sa Spartanskog juga za oružjem protivu onog u severnom delu. S druge strane, uvođenjem ograničenja nisu pokleknuli stanovništvo te grada, pošto bi im samo donele manju brigu za neke sa te teritorije ali su te prepreke donele više nevolja i loše prilike isključivo po trgovce koje je Atina s njenim resursima opredeljivala te svakako imućne vladare iz tog odbora koji stajahu kao nadmoć nad gradom. S tim sankcionisanjima bi takvi iz toga kraja sačuvali onaj mirovniji pravac udaljivši sa tih lokacija potencijalne izgrede s opomenom upućenom i za trgovačke susede u tom okruženju onih iz severozapada kako im Atinjani te posredne mere moći i uticaja ipak ne opraštaju kada se nalaze bez rata i

zvanično sa statusom nepomeranja borbenih vojski pre i za vreme svih ugovora tih u pregovaranju.

A opet ni Megarska zabrana nija skroz isključivala rizike. Za sigurno je postojala pritužba Megarana onima od Peloponeza koja su mogla probuditi nužnost zaštite sa druge strane. Opet sa mogućnošću odustanka pri isključivoj nameni uredbe iz onog uspostavljenog ugovornog razumevanja, sa obzirom nedostatka pomena o ekonomskoj situaciji ili transakciji trgovinom tih i onih u ugovorima pred pregovore. Od svega Perikle beše povezan dobrom saradnjom sa Arhidamom čiji status kao tada jedinim predstojnikom (samo na onaj prvi čas bez starog Pleistoanakta i onih tekovina od 445.) bi razumeo atinske intencije ali isto, po opredeljenjima mirniji na reči na čiji način, Perikle, u svojoj opuštenijoj naravi zbog sigurnosti a sveden za mirnim namerama oko opsega onih ograničenih uredaba u njegovoj odluci a sa očekivanjima na shvatanje onih i ka ostalima s te regije i juga u svojim opcijama. Dok za shvatanje Arhidamovih, tu i greši Periklo usled smanjenih dometa na afektivnu moć nad južnim susedima Spartinog doma sa nizovima svih tih nemira i pokreta pobune nastale, sa Korkire kao inicijalni početak.

IV
ODLUČUJE SE ZA RAT (432)

Spartina odluka

Obaveza o napadu na Atiku, koju su efori preuzeli prema Potidejcima, bila je tajna, bez odobrenja skupštine, i kada se u proleće 432. godine Potideja pobunila, Sparta je nije ispunila. Ni kralj ni većina građana još uvek se nisu osećali spremnima za rat, uprkos tome što je jedna uticajna frakcija žarko želela da ih navede da promene mišljenje.

Atinska vojska poslata da spreči pobunu u Potideji bila je nedovoljna i stigla je prekasno da bi bila od ikakve koristi. S druge strane, Korinćani se nisu usudili da u pomoć pobunjenicima pošalju zvanične ekspedicione snage: to bi predstavljalo formalno kršenje sporazuma. Umesto toga, okupili su trupe „dobrovoljaca“ sastavljene od korintskih i peloponeskih plaćenika, pod komandom jednog korintskog generala. Atinjani su, u međuvremenu, da bi protiv Potideje mogli da iskoriste snage angažovane protiv Makedonije, sklopili mir s ovom potonjom, a iz Atine su doveli dodatna pojačanja. U leto 432. godine, velika vojska i brodovi opkolili su grad, započevši opsadu koja će trajati više od dve godine i koštati ogromnu sumu novca.

Sa Potidejom pod opsadom i Megaranima koji su oštro protestovali zbog atinskog embarga, Korinćani više nisu bili jedini koji su bili u sukobu s Atinom,[4] te su stoga podstakli sve države koje su imale razloga za nezadovoljstvo da izvrše pritisak na Spartance. Sve dok, u julu 432. godine, efori nisu sazvali spartansku skupštinu, pozivajući savezničke države koje su imale pritužbe na Atinu da prisustvuju i da ih iznesu. Bio je to jedini nama poznat slučaj kada su saveznici bili pozvani da se obrate direktno spartanskoj skupštini, a ne na sastanku Spartanskog saveza. Pribegavanje

ovoj neobičnoj proceduri pokazuje koliko su u leto 432. godine Spartanci i dalje bili nevoljni da uđu u rat.

Iako su među učesnicima najljući bili Megarani, najdelotvorniji su se pokazali Korinćani. Oni su pokušali da ubede Spartance da je njihova tradicionalna politika opreznosti i nevoljnosti za borbu bila pogubna pred dinamizmom atinske moći, i naglasili su svoju tvrdnju praveći jasnu razliku između karaktera ova dva naroda.

> Oni vole novine, brzi su u osmišljavanju plana i u sprovođenju onoga što su naumili; vi se, s druge strane, zadovoljavate očuvanjem onoga što imate i potpuno vam nedostaje inicijativa: zapravo, ne činite ni ono što je neophodno. Oni su, potom, odvažni i preko svojih mogućnosti i ljubitelji opasnosti van svakog razuma, i u nevoljama ne gube nadu: nasuprot tome, vaša je navika da činite manje nego što biste mogli, da ne verujete rasuđivanju čak ni kada postoji sigurnost, i da mislite kako se nikada nećete moći osloboditi nedaća. … Naime, samo su za njih nada i stvarnost ista stvar u odnosu na njihove namere, tolika je brzina kojom se prihvataju onoga što su odlučili. I sve to oni postižu mučeći se celog života u naporima i opasnostima … jer njihovo je osvajanje neprekidno: u njihovim očima … patnja nije toliko naporna aktivnost, koliko tromo besposličenje. Ukratko, ako bi neko, da bi ih ukratko opisao, rekao da su oni rođeni da nikada nemaju mira niti da ga daju svetu, rekao bi čistu istinu. (I,70)

Koliko god polemički bili ubedljivi, oba dela poređenja bila su preterana. Da su bili toliko indolentni, Spartanci nikada ne bi mogli da stvore svoj veliki savez i onaj koji je Grke doveo do pobede nad Persijancima. A Atina je, kao što su i sami Korinćani implicitno priznali kada su obuzdali svoje saveznike u vreme pobune na Samosu, delovala u potpunosti u skladu sa slovom i duhom Tridesetogodišnjeg mira. Zabrinjavajuće ponašanje Atine prethodne godine očigledno je bilo reakcija na akcije koje je neposredno pre toga preduzeo Korint, akcije o kojima su Korinćani što manje govorili.

Svoj govor su zaključili pretnjom: „Pružite pomoć, kao što ste obećali, ostalim Grcima i Potidejcima, tako što ćete svakako upasti u Atiku: ne prepuštajte u ruke najomraženijim neprijateljima ljude koji su za vas vezani ugovorima i krvnim vezama; i ne terajte ni nas, iz očaja, da tražimo saveze na drugom mestu“ (I,71). Bila je to prazna pretnja: nije bilo drugih saveznika kojima bi Korinćani mogli da se obrate. Ali pošto su se i bezbednost i sami spartanski običaji zasnivali na integritetu saveza, čak je i samo nagoveštavanje odmetništva bilo alarmantno.

Sledeći govornik bio je deo „jednog atinskog poslanstva“, kaže Tukidid, „koje je ranije došlo iz drugih razloga“ (I,72). Nije rečeno koji bi to drugi razlozi mogli biti, i čini se jasnim da je to bio samo izgovor kako bi se Atini

omogućilo da iznese svoje stanovište. Perikle i Atinjani nikada ne bi poslali zvaničnog govornika da odgovori na pritužbe u spartanskoj skupštini: to bi značilo priznati Sparti pravo da sudi o njihovom ponašanju umesto da je obavežu da nesuglasice podnese na arbitražu, kao što je zahtevao sporazum. Međutim, želeli su i da spreče da Spartanci popuste pred argumentima svojih saveznika, da pokažu da je Atina legitimno osvojila svoju moć, i da naglase da je to bila zastrašujuća moć. Ambasador je pripisao rast Atinske imperije nizu potreba nametnutih strahom, čašću i legitimnim interesom, motivima koje su Spartanci mogli vrlo dobro da razumeju. Njegov ton nije bio pomirljiv, već pragmatičan, i na kraju govora je insistirao da se strane drže slova sporazuma, podvrgavajući svaki spor arbitraži. Ipak, zaključio je, „ako izazovete rat, učinićemo sve da ga odbijemo tamo gde nam vi pokažete put“ (I,78).

Da li je to bio namerno provokativan govor, s ciljem da iritira Spartance do te mere da ih navede da prekrše zakletve i započnu sukob? Takvo viđenje polazi od pretpostavke da je jedini način da se teži miru pokušaj smirivanja strasti, dobronamerno objašnjavanje razlika i pravljenje ustupaka. Ponekad je, međutim, najbolji sistem za sprečavanje sukoba odvraćanje: slanje poruke o snazi, sigurnosti i odlučnosti. Takva taktika može se pokazati posebno delotvornom kada drugoj strani ostavi častan izlaz, što je arbitraža bila za Spartance. U svakom slučaju, najbolji savremeni svedok nam govori da rat još uvek nije bio cilj Atinjana, koji su „želeli da istaknu kolika je moć njihovog grada, osvežavajući starijima sećanje na ono što su znali, a mlađima pružajući obaveštenja o onome što su ignorisali, u nadi da će se, potaknuti njihovim rečima, okrenuti mislima o miru, umesto namerama o ratu“ (I,72).

Atinska strategija delovala je utoliko razumnije što su kraljevi Sparte tradicionalno bili uticajni u odlukama o ratu i miru, a 432. godine jedini spartanski kralj bio je Arhidam, Periklov lični prijatelj, „koji je bio na glasu kao razborit i mudar čovek“ (I,79). On nije oklevao da pokaže svoje protivljenje oružanom sukobu.

Kada je stranac završio svoje izlaganje, Spartanci su se povukli. Skupština je bila neprijateljski nastrojena prema Atini i uverena da bi je lako mogli pobediti u kratkotrajnom ratu, ali je kralj Arhidam izrazio drugačije mišljenje. Atinska moć, rekao je, bila je veća od one s kojom je Sparta bila navikla da se suočava, i drugačijeg tipa: grad opasan zidinama,

sa znatnim finansijskim resursima, pomorskim carstvom i dominacijom na moru, mogao je izdržati rat kakav Spartanci nikada nisu vodili. Rat koji ćemo, pribojavao se Arhidam, „ostaviti u nasleđe svojoj deci“ (I,81).

Raspoloženje skupštine bilo je, međutim, toliko ratoborno da kralj nije mogao jednostavno da podrži atinski predlog, pa je predložio umerenu alternativu: Spartanci je trebalo da se ograniče na zvanične pritužbe i da se u isto vreme pripreme za vrstu rata sa kojom bi se suočili ako bi pregovori propali, nabavljajući brodove od varvara (pre svega Persijanaca) i drugih Grka. Da su Atinjani popustili, ne bi bila preduzeta nikakva akcija; u suprotnom, bilo bi sasvim dovoljno vremena da se započne rat kada bi Spartanci bili spremniji, u roku od dve ili tri godine.

Kao što se i očekivalo, plan koji je predložio kralj nisu dobro prihvatili Korinćani, ostale strane koje su iznele svoje pritužbe i oni koji su u Sparti jedva čekali da stupe u akciju. Da bi Potideja bila spasena, tvrdili su, moralo se delovati brzo. Korinćani, konkretno, nisu tražili kompromis, već pre odrešene ruke da jednom za svagda slome Korkiru; želeli su takođe da se osvete Atinjanima, štaviše, da unište njihovo carstvo, a taj stav delili su i spartanski zagovornici rata. Sastavljeni tako da formiraju selektivnu verziju istorije poslednjih pedeset godina, događaji vezani za Korkiru, Potideju i Megaru izgledali su kao potvrda, u očima većine Spartanaca, korintskog viđenja atinske arogancije i opasnosti koju je predstavljala njena rastuća moć.

Značajan je kratak i oštar odgovor ratobornog efora Stenelajde:

> Ne razumem te opširne govore Atinjana; oni su, naime, u izobilju hvalili sami sebe, ali zauzvrat nisu porekli da su se nepravedno ponašali prema našim saveznicima i celom Peloponezu... Ako drugi u izobilju imaju novca i brodova i konja, mi imamo hrabre saveznike koje ne smemo prepustiti na milost i nemilost Atinjanima; i ne sme se ovo pitanje rešavati presudama i rečima, jer ni oni nisu oštećeni rečima; već im se mora priteći u pomoć brzo i svom snagom. I neka me niko ne uči da smo mi, uvređeni, ti kojima je potrebno dugo promišljanje; već su oni koji nameravaju da počine nepravdu ti kojima treba mnogo vremena za savetovanje. Odlučite se, Spartanci, za rat, kako dolikuje tradiciji Sparte; ne dopustite da Atinjani postanu još moćniji i nemojmo postati izdajnici saveznika; već krenimo, uz naklonost bogova, protiv onih koji ih nepravedno muče. (I,86)

Tvrdeći da ne može da proceni na osnovu jačine povika koja je od dve strane u većini, ali zapravo želeći „da se oni, jasno izražavajući svoje mišljenje, više odluče za rat“ (I,87), efor je zatražio da se oni koji su za jedan i drugi predlog razdvoje kako bi bili prebrojani. Bilo je mnogo više

onih koji su smatrali da su Atinjani prekršili mirovni sporazum: bio je to glas za rat.

Zašto su Spartanci odlučili da se suoče sa nečim što će se ispostaviti kao dug i težak sukob protiv izuzetno moćnog neprijatelja, kada im nije pretila nikakva neposredna opasnost, nisu mogli očekivati nikakvu opipljivu korist i nisu pretrpeli direktnu štetu? Koji su to bili faktori erozije inače konzervativne spartanske većine koja je bila za mir, a predvodio ju je oprezni i cenjeni Arhidam? Prema Tukididu, Spartanci su glasali za rat ne toliko zato što su bili ubeđeni argumentima svojih saveznika, „koliko zato što su se plašili da će Atinjani postati previše moćni, videvši da je sada veći deo Grčke bio podređen njihovoj vlasti“ (I,88). „Pravi razlog, iako najmanje iskazan rečima“ za izbijanje sukoba bila je, po njegovom mišljenju, „velika moć koju su Atinjani dostigli; oni su, ulivajući strah Spartancima, naterali ove da objave rat“ (I,23).

Ipak, ostaje činjenica da Atina nije postala moćnija tokom desetak godina između sklapanja mira i bitke kod Sibote, niti je njena spoljna politika bila agresivna, što su čak i Korinćani priznali još 440. godine. Jedini porast njene moći došao je kao posledica savezništva s Korkirom iz 433. godine, saveza sklopljenog kao odgovor na inicijativu koju je Korint preduzeo uprkos mišljenju Sparte; i bilo je evidentno da su u tom slučaju Atinjani delovali nevoljno i u samoodbrani, sa jedinim ciljem da spreče Korinćane da izazovu ozbiljan poremećaj u ravnoteži moći.

Ali u krizama čoveka pokreće i strah od budućih pretnji. I to se dogodilo Spartancima: kada su, barem im se tako činilo, „Atinjani svojom moći jasno nametnuli svoju volju i počeli da pružaju ruke na saveznike Sparte, onda je ona pomislila da više ne bi trebalo mirno sve da podnosi; odlučila je da pokuša svim sredstvima da obori moć protivnika, ako je moguće, preuzimajući inicijativu za ovaj rat“ (I,118). Sve tri verzije Tukididovog objašnjenja idu u prilog njegovoj analizi osnovnih faktora koji su regulisali odnose među državama: interes, strah i čast. Bilo je u najvećem interesu Spartanaca da održe celovitost Peloponeskog saveza i svoj autoritet nad njim. Strah se sastojao u tome da bi sve veća snaga i uticaj Atine mogli da joj omoguće da i dalje maltretira njihove saveznike sve dok ih, u cilju odbrane, ne natera da napuste Spartanski savez, razbijajući time savez i njihovu hegemoniju. Čast Spartanaca i slika koju su imali o sebi zavisili su ne samo od priznavanja te vodeće uloge, već i od održavanja njihove

specifične društvene organizacije, čija je bezbednost, opet, zavisila od istih faktora. Spartanci su stoga bili spremni da se izlože velikim rizicima rata kako bi očuvali savez koji su stvorili upravo radi zaštite od opasnosti. Učiniti to značilo je služiti interesima saveznika, čak i dovodeći u opasnost sopstvenu bezbednost. I u drugim periodima u istoriji bi se vođa nekog saveza našao u situaciji da ga manji saveznici podstiču da vodi politiku koju on sam ne bi prihvatio.

Nakon odluke skupštine, efori su sazvali sastanak Spartanskog saveza kako bi formalno stavili na glasanje odluku o ulasku u rat. Saveznici se nisu okupili sve do avgusta, i nisu svi prisustvovali sastanku; za pretpostaviti je da su oni koji nisu učestvovali negodovali zbog njegovog cilja. Među učesnicima, većina (iako ne ubedljiva većina, kao što se to, prema Tukididu, dogodilo na spartanskoj skupštini) glasala je za rat. Nisu svi saveznici, prema tome, došli do zaključka da je sukob bio neizbežan, nisu svi verovali da je pravedan, nisu ga svi smatrali lakim poduhvatom sa sigurnim uspehom, nisu svi smatrali da je neophodan.

Spartanci i njihovi saveznici mogli su odmah pokrenuti napad na Atinu i samo za nekoliko meseci odložiti ispunjenje obećanja datog Potidejcima. Pripreme za ovakvu invaziju bile su jednostavne i ne bi zahtevale više od nekoliko nedelja, a septembar i oktobar obezbedili bi povoljnu klimu za bitku ili, ako bi Atina odbila da se bori, za pustošenje njenih poseda. Žetva žita već je odavno prošla, ali bi se još uvek mogla naneti značajna šteta vinogradima, maslinjacima i farmama van gradskih zidina. Da su Atinjani želeli sukob, kao što su Spartanci očekivali, invazija u septembru bila bi im veliki podsticaj.

Spartanci i njihovi saveznici, međutim, nisu preduzeli nikakvu vojnu akciju skoro godinu dana. Tokom ovog perioda, Sparta je u Atinu poslala tri misije, od kojih je barem jedna, čini se, bila iskren pokušaj da se izbegne rat. Dugi period zatišja pre izbijanja neprijateljstava i pokušaji pregovora sugerišu da su, nakon što su se stišale emocije sa debate, oprezni i trezveni argumenti Arhidama urodili plodom, vraćajući raspoloženje u Sparti u okvire uobičajenog konzervativizma. Možda se rat ipak mogao izbeći.

Odluka Atine

Prva spartanska misija u Atini, verovatno krajem avgusta, zatražila je od Atinjana da „okaju svetogrđe počinjeno protiv Boginje“ (I,126). Zahtev se odnosio na svetogrdni čin koji je dva veka ranije počinio jedan član Periklove porodice s majčine strane. Spartanci su „znali da je u to umešan“ (I,127) i sam Perikle i nadali su se da će zbog toga on biti okrivljen za atinske probleme i diskreditovan: on je naime „bio najuticajniji građanin svog vremena i upravljao je državom, u svemu se suprotstavljao Spartancima, nije želeo da se popusti pred njihovim zahtevima i huškao je Atinjane na rat“ (I,127). Istina je da se Perikle uvek protivio ustupcima koji ne bi bili rezultat arbitraže; i nakon što su Spartanci i njihovi saveznici izglasali rat, on je odbio dalje pregovore, videći u njima samo taktički manevar usmeren na potkopavanje atinske odlučnosti.

Perikle je smislio genijalan odgovor: zauzvrat je zatražio da Spartanci okaju ne jedno, već dva stara svetogrđa, tako što će krivce proterati iz grada. Prvo je bilo ubistvo nekolicine helota koji su našli utočište u jednom hramu, što je skrenulo pažnju na činjenicu da Spartanci, iako spremni da uđu u rat kako bi „oslobodili Grčku“ (II,8), u sopstvenoj državi despotski vladaju velikim brojem Grka. Drugo svetogrđe podsećalo je na nedela jednog spartanskog kralja koji je tiranski vladao nad svojim helenskim sunarodnicima, da bi na kraju izdao otadžbinu prešavši na stranu Persijanaca.

Spartanci su slali i druge glasnike sa različitim zahtevima, ali su na kraju insistirali samo na jednom: „Stavili su do znanja da, kako bi izbegli rat, [Atinjani] moraju povući odluku u vezi s Megaranima“ (I,139). Ovo odstupanje u odnosu na prethodne pozicije pokazuje da se od glasanja za rat politička klima u Sparti promenila. Plutarh kaže da je Arhidam „pokušao da većinu razloga za nesuglasice učini beznačajnim, i umirio je saveznike“ (Plutarh, *Perikle* 29,7), ali ni kralj ni njegovi protivnici nisu imali čvrstu kontrolu. Arhidam je, čini se, bio dovoljno jak da nametne nastavak pregovora, ali su njegovi protivnici mogli da nastave sa postavljanjem zahteva za ustupcima, bez prethodne arbitraže. Kompromis je, dakle, i dalje odbacivao arbitražu, ali je sveo zahteve na samo jedan.

Ovaj ustupak predstavljao je izdaju korintskih interesa, a uz to, pružajući podršku Megaranima, bez iznošenja pitanja na arbitražu, Spartanci bi pokazali svoju moć i pouzdanost kao predvodnici saveza, izolujući na taj način Korint. A da su Korinćani u tim okolnostima zapretili otcepljenjem,

Arhidam i većina Spartanaca bili bi spremni da ih puste da to i pokušaju. Spartanci su uložili ozbiljan trud, preuzimajući čak i neke rizike, kako bi izbegli rat; u ovom trenutku odluka je bila na Atini.

Spartanska ponuda ubedila je mnoge Atinjane, koji su se pitali koliko bi bilo pametno ući u rat samo zbog Megarskog dekreta, koji je, na kraju krajeva, u početku bio samo taktički manevar i sam po sebi sigurno nije bio vredan oružane odbrane. Ali Perikle je ostao pri svojim stavovima, insistirajući na arbitraži koju je zahtevao sporazum, iako nije mogao da ignoriše da je postalo hitno da se Sparti da odgovor. On je stigao u formi zvaničnog dekreta koji je sadržao optužbe za koje se tvrdilo da su dovele do embarga, a poslat je u Megaru i Spartu kao odbrana atinske akcije. „Ovaj dekret potiče od uravnoteženog i razumnog Perikla, i sadrži pravedno opravdanje [ove politike]“, kaže Plutarh *(Perikle* 30,3). Atinski general objasnio je odbijanje da se ukine embargo pozivajući se na jedan nejasni zakon koji mu je zabranjivao da uništi stelu na kojoj je dekret bio ispisan. „A ti je nemoj uništiti! Samo je okreni na drugu stranu! Ne postoji zakon koji to zabranjuje“, uzvratili su Spartanci (Plutarh, *Perikle* 30,1), ali Perikle nije popustio i većina Atinjana je ostala uz njega.

Na kraju su Spartanci poslali ultimatum: „Sparta želi mir i mira će biti, ako vi budete poštovali nezavisnost Grka“ (I,139). To je bilo ravno zahtevu za raspuštanje Atinske imperije: Perikle bi više voleo da se rasprava u atinskoj skupštini usredsredila na ovaj, očigledno neprihvatljiv uslov, ali su njegovi protivnici bili dovoljno vešti da nametnu drugačije okvire za debatu. Atinjani „odlučiše da se, nakon zrelog promišljanja, konačno pruži jedan odgovor koji bi važio za sve“ (I,139). Mnogi su govorili, neki tvrdeći da je rat neophodan, a drugi da „zabrana Megaranima ne bi trebalo da predstavlja prepreku miru te bi je, stoga, bilo uputno povući“ (I,139)

Periklova odbrana sopstvene politike, koja se javno temeljila na nečemu što je moglo izgledati kao pravna začkoljica, zapravo je imala mnogo dublji motiv. Spartanci su stalno odbijali arbitražu koju je zahtevao ugovor, pokušavajući da ostvare svoje pretnjama ili silom. „Oni žele da rešavaju pitanja ratom, a ne rečima; štaviše, oni nam sada više ne upućuju pritužbe, već nam čak i naređuju... Politikom sile... jasno ćete pokazati da sa vama moraju da pregovaraju na ravnoj nozi“ (I,140). Perikle je bio spreman da popusti u bilo kom specifičnom pitanju: da su Spartanci pristali na arbitražu, on bi bio u obavezi da prihvati bilo koju njenu odluku. Međutim,

ono što on nije mogao da toleriše bila je direktna spartanska intervencija u Atinskoj imperiji, kao u Potideji i na Egini, ili u atinskoj komercijalnoj i imperijalnoj politici, kao u slučaju Megarskog dekreta. Popuštanje bi u stvari značilo da bi atinska hegemonija u Egejskom moru i dominacija nad sopstvenim carstvom bile potčinjene spartanskom pristanku. Da su Atinjani u tom trenutku popustili pred pretnjama, odustali bi od toga da u budućnosti budu tretirani „na ravnoj nozi“, izlažući se ucenama. Perikle je jasno izneo ovu opasnost u svom obraćanju skupštini:

> Neka niko od vas ne pomisli da bismo u rat ušli iz beznačajnog razloga ukoliko ne bismo povukli dekret o Megari; s obzirom na to da je to ono što oni najviše naglašavaju, to jest, da rata ne bi ni bilo da smo ga povukli: ne dozvolite da se u vama ukoreni sumnja da ste u rat ušli zbog neke sitnice. Jer ovaj navodno beznačajan razlog odnosi se na celokupnu vašu bezbednost i biće provera vašeg karaktera: ako sada popustite pred njihovim zahtevima, ubrzo će vam biti nametnut neki mnogo teži teret, jer ćete i to prihvatiti iz straha. (I,140)

Mnogim Spartancima, pa i nekim Atinjanima, sigurno je bilo teško da shvate zašto jedan dekret od tako male važnosti zaslužuje vojno angažovanje. Da li je stav Atine bio opravdan? Sporna pitanja u centru rasprave bila su važna samo utoliko što su ukazivala na nadmetanje između dve strane; jedini spartanski zahtev oko koga nije bilo pregovora sam po sebi nije sadržavao ništa bitno u materijalnom ili strateškom smislu. Da su Atinjani povukli Megarski dekret, kriza bi verovatno bila prevaziđena, a naknadno bi mnoštvo okolnosti moglo da pospeši očuvanje mira: spartanska izdaja Korinta sigurno bi dovela do zahlađenja odnosa između dve države, a možda čak i do dovoljno ozbiljnog raskida koji bi skrenuo pažnju Spartanaca s konflikta s Atinom; na Peloponezu bi, štaviše, kao što se dešavalo i u prošlosti, mogli nastati i drugi problemi. Što bi mir duže potrajao, to bi se više povećavala mogućnost povratka na *status quo.*

S druge strane, u Sparti je već najmanje pola veka postojala frakcija koja je osećala zavist i sumnjičavost prema Atinjanima, neumoljivo neprijateljski nastrojena prema njihovoj imperiji. Ustupak od strane Atine mogao bi nakratko da umiri strahove većine Spartanaca, ali atinski neprijatelji bi uvek bili remetilački faktor. Prema tome, popuštanje 431. godine moglo je samo da ohrabri veću spartansku nepopustljivost i da učini rat još verovatnijim u budućnosti.

Takva razmatranja bila su iznad svih ostalih u Periklovim mislima, ali se njegova odluka takođe zasnivala na strategiji koju je osmislio za vođenje

rata. Strategija nije samo pitanje vojnih planova, što taktika može biti. Narodi i lideri okreću se ratu kako bi postigli svoje ciljeve kada zakažu druga sredstva, i formulišu strategiju koja će im, kako veruju, omogućiti da te ciljeve postignu silom oružja; međutim, pre izbijanja neprijateljstava, različite strategije mogu izvršiti različit uticaj upravo na odluke koje rat podstiču ili ga sprečavaju. U krizi od 432. do 431. godine, i Sparta i Atina nesvesno su se odlučile za strategije koje su doprinele izbijanju rata.

U Grčkoj su bitke uglavnom podrazumevale ulazak jedne falange na neprijateljsku teritoriju, gde bi se ona suočila sa protivničkom falangom. Dva vojna stroja bi se sukobila, i u roku od jednog dana, spor koji je izazvao konflikt bio bi rešen. Snage Sparte bile su daleko brojčano nadmoćnije od atinskih, pa su Spartanci imali punog razloga da se osećaju sigurno, u slučaju da im se Atinjani suprotstave na uobičajen način, kao što se i pretpostavljalo da će učiniti. Ako bi se, pak, Atina opredelila za drugačiji pristup, smatralo se u Sparti, godina, dve ili tri pustošenja njene teritorije neminovno bi dovela do priželjkivane odlučujuće bitke ili do predaje Atine. Na početku rata Spartanci su, kao i ostali Grci, bili ubeđeni da će im ova jednostavna ofanzivna strategija garantovati brzu i sigurnu pobedu; da su pomislili da ih čeka dug, težak, skup rat neizvesnog ishoda, kao što su Atinjani i Arhidam pokušavali da ih upozore, možda bi se poneli drugačije.

Ali Perikle je osmislio potpuno novu strategiju, koju su omogućile izvanredne razmere i karakter atinske moći. Flota je Atini omogućavala da vlada carstvom iz kog je crpela profit neophodan za održavanje pomorske nadmoći i nabavljanje svih potrebnih dobara putem trgovine. Iako su zemlja i letina Atike i te kako bili ranjivi, Perikle je od Atine napravio praktično neosvojiv grad: podizanjem Dugih zidina, koje su je povezivale sa lukom i pomorskom bazom Pirej, grad je gotovo pretvorio u ostrvo. Pri tadašnjem nivou opsadnih tehnika u Grčkoj, te zidine su, ukoliko bi bile branjene, bile neranjive, tako da, kad bi Atinjani odlučili da se povuku unutar njih, ostali bi bezbedni od spartanskih napada.

Periklova strategija, kojoj je Atina pribegavala za vreme njegovog života, u osnovi je bila defanzivna, iako je sadržala neke ograničene ofanzivne elemente. On je bio ubeđen da bi, „ako se drže unutar svojih granica, posvete punu pažnju floti, ne teže novim osvajanjima tokom rata i ne dovode grad u opasnost, oni [Atinjani] imali pobedu u svojim rukama“

(II,65). Stoga su morali, dok bi Spartanci uzaludno pustošili polja, da odbiju kopnenu bitku, napuste sela i povuku se unutar zidina. U međuvremenu, atinska flota pokrenula bi seriju upada na obale Peloponeza, ne s namerom da ozbiljno ošteti neprijatelja, već isključivo kako bi ga provocirala i pružila mu primer štete koju su Atinjani mogli da nanesu da su to želeli. Cilj je bio pokazati Spartancima i njihovim saveznicima da nemaju nikakve šanse da pobede Atinu i iscrpiti ih više psihološki nego fizički ili materijalno. Prirodne podele u okviru labave organizacije Spartanskog saveza, kao što je ona između ranjivijih obalskih i bezbednijih kopnenih država, ubrzo bi izašle na videlo, i isto bi tako brzo postalo jasno da Peloponežani ne bi mogli da pobede pa bi došlo do pregovora o miru. U Sparti bi potpuno diskreditovana frakcija naklonjena ratu izgubila moć ustupivši mesto razumnijim stavovima zahvaljujući kojima se od 446. do 445. izbegavao sukob. Tada bi Atina napokon pred sobom imala eru mira na čvršćim temeljima, zasnovanim na neprijateljskoj spoznaji da nije u stanju da pobedi.

To je bila strategija na koju se Perikle oslanjao, i sigurno je taj plan, koji je doprineo neuspehu „diplomatije odvraćanja“, priličio Atini mnogo više od tradicionalnog sukoba pešadijskih falangi, mada nije bio bez ozbiljnih slabosti. Prva je bila suštinski nedostatak kredibilnosti. Kao što će se kasnije i pokazati, Perikle je uspeo da ubedi Atinjane da taj plan usvoje i da ga se drže sve dok je on bio na njihovom čelu, ali je malo Spartanaca, zapravo malo Grka, smatralo taj plan izvodljivim sve dok ga nisu videli na delu. Atinjani bi, na primer, morali da istrpe uvrede i optužbe za kukavičluk koje im je s druge strane zidina upućivao neprijatelj, što je predstavljalo kršenje celokupnog kulturnog iskustva Grka, i herojske tradicije koja je hrabrost u ratu stavljala na prvo mesto među helenskim vrlinama. Najveći deo Atinjana, pri tom, živeo je na selu, pa bi morao pasivno, iza sigurnosti gradskih zidina, da posmatra neprijatelja kako im uništava letinu, pustoši biljke i vinograde, pljačka i spaljuje kuće. Nijedan Grk koji je imao mogućnost da pruži kakav-takav otpor na tako nešto nikada nije pristajao, a pre jedva nešto više od deset godina Atinjani su izašli u borbu umesto da dozvole ovakvo razaranje.

Druga slaba tačka Periklovog plana bila je u tome što bi bilo teško ubediti njegove sugrađane da uđu u rat sa ovakvom strategijom, a još teže postići da je se pridržavaju kada sukob jednom izbije. Suočeni sa

spartanskom invazijom, Atinjani su „sa bolom … i teškom mukom napuštali domove i svetilišta koja su oduvek smatrali svojim, još od drevnog uređenja i, sada prinuđeni da promene način života, bilo je to kao da svako napušta svoj rodni grad“ (II,16). A kada su se osvajači približili gradu, mnogi, naročito među mladima, vršili su pritisak da se izađe u borbu i besno su se okrenuli protiv Perikla „jer ih, iako je bio strateg, nije poveo protiv neprijatelja i smatrali su ga uzrokom svih zala koja su trpeli“ (II,21). Na kraju je bio primoran da iskoristi sav svoj izvanredni uticaj kako bi sprečio okupljanje skupštine: naime, plašio se da bi Atinjani, „našavši se zajedno, u žaru strasti pre nego pri zdravoj pameti, mogli da naprave neku veliku grešku“ (II,22).

Niko osim Perikla ne bi uspeo da ubedi Atinjane da usvoje takvu strategiju, ali on se već bližio šezdeset petoj godini, i da je kriza brzo prošla, a zatim se ponovo razbuktala nakon njegove smrti, taj plan više ne bi bio izvodljiv, a alternativa bi gotovo sigurno bio poraz. Možda su upravo ovakva razmišljanja učinila njegovu diplomatiju tako nepopustljivom.

Atinska strategija imala je i još jednu slabu tačku. Na prvi pogled, njen pristup mogao je delovati posebno prikladno s obzirom na okolnosti: budući da je Atina imala odbrambene ciljeve, morala je usvojiti i odbrambenu strategiju. Ali najpoželjniji cilj bio je izbeći rat putem odvraćanja, a za to jedan defanzivni plan nije bio pogodan. Cilj odvraćanja je da izazove takav strah kod neprijatelja da ga navede da odustane od borbe, dok je Periklova strategija Spartancima davala vrlo malo razloga za strah. Da su, na primer, Atinjani odbili bitku, jedina cena koju bi Spartanci platili bio bi napor jednomesečnog marša kroz Atiku tokom kog bi uništavali sve što su mogli. Da su Atinjani izvršili iskrcavanja na Peloponez, ne bi mogli mnogo da naškode, osim ako ne bi podigli tvrđave i tamo ostali duži vremenski period. Ali da su ih podigli daleko od obale, mogli su biti opkoljeni i izgladnjivani; da su ih sagradili na obali, mogli su ih izolovati i tako sprečiti garnizone da nanesu bilo kakvu štetu. Ništa od toga ne bi bilo posebno teško ili skupo za Spartance. Sa većom pronicljivošću moglo se pretpostaviti da bi, vremenom, Atinjani bili u stanju da nanesu štetu barem priobalnim državama, pokrećući upade na njih i ometajući njihovu trgovinu, i da bi Spartina nesposobnost da ih zaštiti rizikovala da uruši njen autoritet u savezu podstičući opasna otpadništva. Ali retki su mogli imati toliko mašte da sagledaju takvu perspektivu u tako neizvesnoj budućnosti.

Da su Atinjani bili sposobni da osmisle takav plan i predvide takav ishod, možda ne bi ni ušli u rat, ali takva mogućnost u Periklovoj strategiji nije bila predviđena. Bez očigledne, kredibilne i zastrašujuće ofanzivne pretnje, njegova diplomatija odvraćanja bila je manjkava i osuđena na propast.

Da je Perikle mislio da njegova strategija neće biti u stanju da deluje kao sredstvo odvraćanja, možda ne bi nametnuo Megarski dekret, ili bi ga, na zahtev Spartanaca, povukao, prihvatajući rizik buduće nestabilnosti. Umesto toga, bio je siguran da će njegova defanzivna strategija uspeti i ostao je dosledan svojim stavovima. Kada je došlo vreme da se pruži konačan odgovor Spartancima, on je već ubedio Atinjane da govore istim jezikom kao i on: „Neće učiniti ništa što im se nameće, ali su spremni da, u skladu sa duhom sporazuma, sporna pitanja podnesu na sud [arbitražu] na ravnoj nozi i uz potpunu ravnopravnost“ (I,145).

Drugi deo

PERIKLOV RAT

Uobičajeno je da se o prvih deset godina Peloponeskog rata govori kao o „Arhidamovom ratu“, po imenu spartanskog kralja koji je predvodio prve invazije na Atiku. Ali Arhidam je imao sporednu ulogu u izbijanju i strategijama sukoba. Bilo bi tačnije govoriti o „Desetogodišnjem ratu“, mada bi se početni deo mogao još legitimnije nazvati „Periklovim ratom“, jer je atinski general bio taj koji je predvodio njegov početak i, tokom prvih godina, same događaje. Iako je njegova diplomatija imala za cilj izbegavanje oružanog sukoba sa Spartom i njenim savezom, konflikt koji je izbio 431. godine zaslužuje da nosi njegovo ime: neuspeh plana umerenosti i odvraćanja koji je on osmislio doveo je do rata, a strategija koju je formulisao i koje se uporno držao oblikovala je njegov početni tok. Tek dugo nakon Periklove smrti Atinjani su napustili njegovu strategiju i potražili druge puteve da bi stigli do pobede, iako je njegova senka nastavila da utiče na tok sukoba i ponašanje mnogih njegovih aktera.

V
SREDSTVA I CILJEVI RATA (432–431)

Sparta

Prema spartanskoj propagandi, cilj rata bio je da se „oslobodi Grčka“ (II,8), odnosno da se uništi Atinska imperija i oslobode države koje su joj bile potčinjene. Tukidid piše da je pravi motiv Sparte, izvan propagande namenjene javnom mnjenju, bio strah od rastuće moći Atine: „Kada su Atinjani svojom moći jasno nametnuli svoju volju … Sparta … je odlučila da pokuša svim sredstvima da obori moć protivnika, ako je moguće, preuzimajući inicijativu za ovaj rat“ (I,118). Osim toga, među Spartancima nije nedostajalo onih koji su želeli da grad ponovo osvoji onu poziciju jedine hegemonističke države u grčkom svetu u kojoj je nekada uživao, a koja je bila izvor časti i slave.

Da bi se postigli ovi ciljevi, bilo je neophodno uništiti atinske strateške resurse: zidine, koje su grad činile bezbednim od moćne spartanske vojske; flotu, koja joj je obezbeđivala dominaciju na moru; i imperiju, koja je obezbeđivala novac za održavanje flote. Pobeda koja bi ostavila netaknutim bilo koji od ovih resursa bila bi ograničenog dometa; stoga je sada bio zadatak Sparte da pređe u ofanzivu.

Spartanski savez uključivao je većinu peloponeskih država: Megarane na severoistočnoj granici, Beoćane i Lokrane na severu, Fokiđane u centralnoj Grčkoj i, na zapadu, korintske kolonije Ambrakiju, Leukadu i Anaktorij (vidi mape 10 i 11). Na Siciliji su Spartanci bili u savezu sa Sirakuzom i svim dorskim gradovima osim Kamarine, a u južnoj Italiji sa Lokrijem i svojom kolonijom Tarantom. Okosnicu saveza, međutim, činila je sjajna teška pešadija sastavljena od Peloponežana i Beoćana: dva do tri puta brojnija od atinskih hoplita, gotovo jednoglasno je smatrana najboljom na

svetu. Strategija Sparte temeljila se na poverenju u nepobedivost ove impresivne sile protiv bilo kog protivnika.

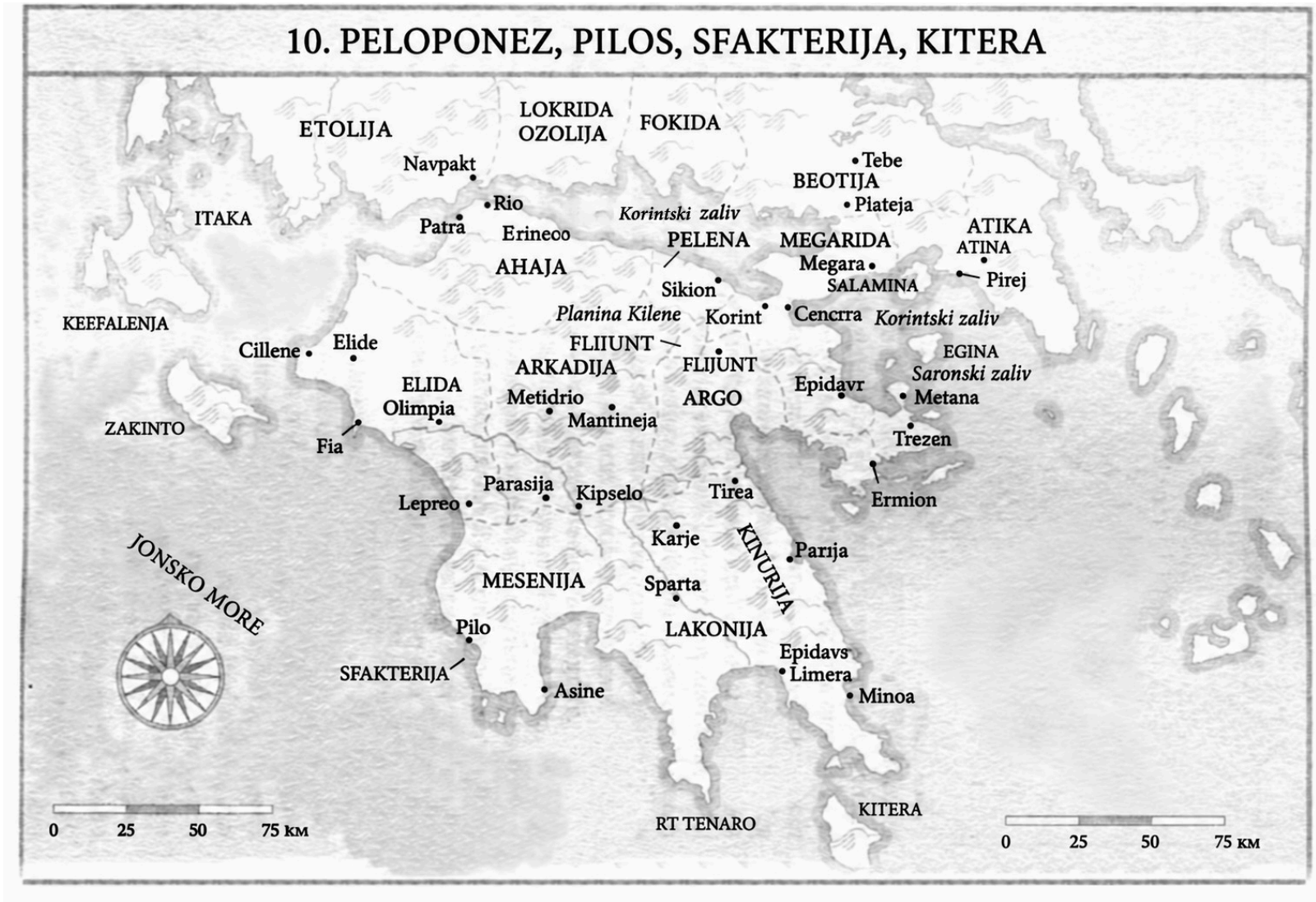
10. PELOPONEZ, PILOS, SFAKTERIJA, KITERA
ETOLIJA
LOKRIDA
OZOLIJA
FOKIDA
Navpakt
Tebe
BEOTIJA
Rio
Plateja
ITAKA
Patra
Korintski zaliv
Erineos
PELENA
MEGARIDA
ATIKA
ATINA
AHAJA
Megara
Pirej
SALAMINA
Sikion
Planina Kilene
Korint
Cencrra
Korintski zaliv
KEFALENJA
FLIIUNT
Cillene
Elide
EGINA
ARKADIJA
FLIJUNT
Saronski zaliv
ELIDA
Epidavr
Metana
Metidrio
ARGO
Olimpia
Mantineja
ZAKINTO
Trezen
Fia
Parasija
Kipselo
Tirea
Ermion
Lepreo
Karje
KINURIJA
Parija
JONSKO MORE
MESENIJA
Sparta
Pilo
LAKONIJA
Epidavs
SFAKTERIJA
Limera
Asine
Minoa
KITERA
RT TENARO
0 25 50 75 km
0 25 50 75 km

Na početku rata, Perikle je dobro znao da bi na bojnom polju, u pojedinačnoj bici, peloponeska vojska bila zastrašujući protivnik za ostatak Grčke. Tako su 446. godine, kada su Spartanci izvršili invaziju na Atiku, Atinjani radije izabrali da se ne bore već da sklope mir, prepuštajući Sparti dominaciju nad kontinentalnom Grčkom. Ovo donekle objašnjava zašto spartanska frakcija naklonjena ratu nije bila ubeđena pozivima na oprez kralja Arhidama. U njenim očima uobičajena strategija nije mogla da omane: Spartanci ne bi morali da urade ništa drugo osim da izvrše invaziju na Atiku u vreme žetve. Ili bi Atinjani popustili kao 446. godine, ili bi, ako bi imali hrabrosti da izađu na otvoreno polje i bore se, bili poraženi. U oba slučaja rat bi bio kratak, a pobeda Sparte sigurna.

Ali samopouzdanje Sparte počivalo je na prevaziđenom sagledavanju situacije: nije uzimalo u obzir činjenicu da su stvaranje Atinske imperije i njeni ekonomski resursi, njena velika i dobro obučena flota, podizanje gradskih zidina i Dugih zidina koje su povezivale grad sa utvrđenom lukom Pirej predstavljali ono što bismo danas nazvali revolucijom u vojnoj oblasti. Ovi elementi su, naime, omogućavali novu ratnu strategiju, protiv koje tradicionalni sistemi ne bi bili od koristi, ali Sparta nije mogla ili nije želela da se prilagodi novoj vojnoj realnosti.

Neki Spartanci verovali su da bi Atina, za razliku od bilo kog drugog grčkog grada, mogla da odluči da ne uđe u bitku, a da se u isto vreme ne preda odmah, ali većina njih bila je sigurna da ni Atinjani ne bi mogli dugo da izdrže opsadu. Kada je rat počeo, Spartanci su „računali da će u roku od nekoliko godina moći potpuno da sruše moć Atine, pustošeći njenu teritoriju“ (V,14). I većina Grka je razmišljala na isti način: „Da su Peloponežani izvršili invaziju na Atiku, Atinjani bi izdržali prema nekima godinu, prema drugima dve, prema trećima tri godine; niko nije išao dalje u svojim predviđanjima“ (VII,28).

Barem je kralj Arhidam, međutim, znao da bi Atina mogla da izdrži neograničeno dugo, a da se ne bori i ne preda, te da stoga nadmoć spartanskih hoplita ne bi bila garancija pobede. Za usvajanje alternativne strategije, poput podsticanja pobune u imperiji, bila bi neophodna flota sposobna da porazi Atinjane na moru, ali je flota zahtevala sredstva, dok, kako je Arhidam istakao, Peloponežani nisu imali „blago u javnoj blagajni“ niti su ga mogli „brzo prikupiti od privatnih lica“ (I,80). Po izbijanju sukoba raspolagali su sa stotinak trijera, ali im je nedostajalo veslača,

kormilara i kapetana iskusnih u manevrima koje je zahtevala nova tehnika pomorskog ratovanja koju je Atina usavršila: na moru bi Peloponežani bili u nepovoljnom položaju po pitanju brodova, mornara i taktičkih veština.

Korinćani su pokušali da prigovore pesimističnim i ipak realističnim Arhidamovim argumentima, ali većina njihovih predloga bila je neostvariva, do te mere da su se njihovi govori završili pozivanjem na prazne nade u „druge resurse koji se sada ne mogu predvideti“ i na nepredvidivost rata, zbog čega on „sam po sebi uglavnom diktira ono što je korisno u pojedinim situacijama“ (I,122).

Atina

Nikada u grčkoj istoriji nije bio pokušan odbrambeni plan poput onog koji je predložio Perikle: nijedna država, pre pojave atinske imperijalne demokratije, nikada nije imala sredstva da ga sprovede. Uprkos svim poteškoćama koje je nosio sa sobom, bio je bolji od tradicionalnih strategija: ideja da se neprijatelju suprotstavi na otvorenom polju bila bi ludost, s obzirom na veliku brojčanu nadmoć Peloponežana. Na početku sukoba, Atinjani su mogli da računaju na vojsku od 13.000 pešadinaca koji su bili u uzrastu (od dvadeset do četrdeset pet godina) i kondiciji takvoj da mogu ići u bitku, i na još 16.000 ljudi koji su, prestari ili premladi da bi služili u falangi, ipak mogli biti raspoređeni u graničnim utvrđenjima ili na zidinama koje su opasavale Atinu i Pirej. Plutarh nam govori da je spartanska vojska koja je izvršila invaziju na Atiku brojala pak 60.000 hoplita (*Perikle* 33,4): to je prevelik broj, ali je verovatno da su snage Sparte svejedno bile dva do tri puta veće od atinskih.

Moć i nade Atinjana počivale su na njihovoj vrhunskoj floti: u njihovim arsenalima bilo je najmanje 300 brodova sposobnih za plovidbu i drugih koji bi se, u slučaju potrebe, mogli popraviti i koristiti; još brodova, možda više od 100, mogli su da im obezbede njihovi slobodni saveznici, Lezbos, Hios i Korkira. Protiv ove armade Peloponežani su na more mogli da izvedu samo stotinak brodova, a iskustvo i veština njihovih posada nisu se mogli meriti sa onima atinskih, kao što će prva decenija rata više puta i pokazati.

11. SEVEROZAPADNA GRČKA

Perikle je znao da je ključni uslov za vođenje pomorskog rata raspolaganje sa dovoljno novca za izgradnju i održavanje brodova i za plate posada, i u tome je Atina imala veliku prednost: 431. godine njeni godišnji prihodi iznosili su oko 1000 talanata srebra, od čega je 400 poticalo od unutrašnjih prihoda, a 600 od danaka i drugih imperijalnih izvora.[5] Za pokrivanje troškova rata bilo je na raspolaganju oko 600 talanata godišnje, što ipak ne bi bilo dovoljno za finansiranje Periklovog plana. Atina bi stoga morala da načne svoje rezerve, koje su bile sve samo ne male: na početku sukoba u njenoj blagajni bilo je deponovano 6000 talanata kovanog srebra i 500 nekovanog zlata i srebra, a uz to je statua Atine na Akropolju bila obložena zlatnim pločama u vrednosti od 40 talanata, koje su se, u slučaju potrebe, mogle skinuti i istopiti. Takvom izvanrednom bogatstvu Peloponežani su mogli malo toga da suprotstave. Perikle je govorio istinu kada je objašnjavao svojim sugrađanima da „Peloponežani... nemaju bogatstva, ni privatnog ni javnog“ (I,141). I to je važilo i za većinu njihovih saveznika; čak ni Korinćani, koji su ipak raspolagali većim sredstvima od ostalih, nisu mogli da računaju na rezervne fondove. Da bismo procenili ekonomsko pokriće neophodno za Periklov plan, morali bismo da znamo koliko je on očekivao da će Spartanci moći da izdrže. Verovatno je desetogodišnji rat bio deo njegovih kalkulacija, prema tvrdnjama onih malobrojnih naučnika koji su se posvetili ovom pitanju.

Njihova procena se delimično zasniva na govoru koji je Perikle održao Atinjanima uoči sukoba, u kom je naglasio da „[Spartanci] nemaju iskustva u dugim ratovima vođenim preko mora, pošto zbog siromaštva vode samo kratke borbe i to međusobno“ (I,141). Njegovo uverenje da savezu nedostaju resursi za pokretanje kampanje sposobne da ugrozi Atinsku imperiju bilo je tačno, ali ništa nije sprečavalo Spartu da svake godine vrši invaziju na Atiku, kroz vojne pohode koji ne bi trajali duže od mesec dana i čiji bi jedini trošak bila hrana za vojnike. Da bismo došli do približne procene godišnjih troškova Periklove strategije, možemo uzeti u obzir prvu godinu rata, kada je on čvrsto držao komandu i njegov plan se doslovno primenjivao. Bila je to godina koja nije zahtevala velike izdatke, kao što bi to, uostalom, bile i sve ostale, sve dok bi Atina bila u stanju da se bori. Kada su 431. godine Spartanci izvršili invaziju na Atiku, Atinjani su poslali flotu od 100 brodova na Peloponez, a još 30 je poslato da štiti strateški važno ostrvo Eubeju; dakle, uzimajući u obzir onih 70 koji su već bili

angažovani u blokadi Potideje, Atina je te godine na more poslala ukupno 200 brodova. Održavanje jednog broda u operativnom stanju koštalo je jedan talant mesečno, a period aktivnosti obično je trajao osam meseci (iako je blokada Potideje verovatno zahtevala angažman od dvanaest meseci godišnje). Na osnovu ovih procena proizlazi da je godišnji trošak za pomorske snage iznosio 1600 talanata; toj sumi zatim treba dodati vojne troškove, najvećim delom prouzrokovane opsadom Potideje, gde je bilo angažovano najmanje 3000 pešadinaca (oprezna procena je 3500). Oni su „primali platu od dve drahme dnevno (svaki je dobijao jednu za sebe i jednu za svog slugu)“ (III,17), tako da je dnevni trošak vojske bio najmanje 7000 drahmi, ili jedan i jedna šestina talanta. Množenjem ove cifre sa oko 360 dana u godini, dolazi se do 420 talanata.

Sigurno je bilo i drugih vojnih troškova, u koje ovde ne treba detaljno ulaziti, ali i ako uzmemo u obzir samo cenu flote i trupa kod Potideje, dolazimo do preko 2000 talanata godišnje (druge računice, zasnovane na drugačijim vrstama podataka, dolaze do otprilike iste cifre). Za sukob u trajanju od tri godine Perikle je stoga morao da očekuje trošak od oko 6000 talanata. Druge godine, Atinjani su izglasali izdvajanje 1000 talanata iz svojih rezervi od 6000, koji se nisu smeli koristiti „osim ako neprijatelji s pomorskom armadom ne napadnu grad i onda se mora misliti na odbranu“ (II,24), uspostavljajući pravilo da svako ko predloži da se ta suma preusmeri u druge svrhe podleže smrtnoj kazni. U blagajni je ostao rezervni fond koji se mogao koristiti od 5000 talanata; uz dodatak tri godine daljih imperijalnih prihoda – sumu od 1800 talanata – dolazi se do računice o ukupnim raspoloživim vojnim resursima od 6800 talanata. Perikle je, prema tome, mogao da sledi svoju strategiju tokom tri godine, ali ne i duže od toga. On je bio i te kako svestan ovakvih ograničenja; stoga nije mogao da računa na desetogodišnji rat, a kamoli na dvadeset sedam godina koliko je on zapravo potrajao. Zbog toga je opravdano verovati da je Periklov konačni cilj bio da navede Spartu, koja je donosila stvarne odluke u Peloponeskom savezu, da promeni mišljenje.

Da bi ubedili Spartance da uzmu mir u obzir, bilo bi dovoljno ubediti tri od pet efora; a da bi naveli njih i spartansku skupštinu da prihvate mir, Atinjani ne bi morali da urade ništa drugo osim da doprinesu uspostavljanju one uobičajene većine koja je, uglavnom, održavala Spartu konzervativnom i miroljubivom unutar Peloponeza. U tom svetlu Periklov plan delovao je

apsolutno razumno. Spartanski kralj Arhidam već je uzalud upozoravao svoje sugrađane da su njihova očekivanja u vezi sa karakteristikama koje će predstojeći rat poprimiti pogrešna: Atinjani se neće upustiti u onu bitku na otvorenom polju koja bi bila povoljna za Spartance, a ovi potonji nisu imali na raspolaganju nijednu drugu strategiju. Periklova taktika imala je za cilj da Spartancima pokaže da je njihov kralj bio u pravu. Kod kuće, glavni problem sa kojim se atinski komandant suočavao bio je kako da obuzda svoje sugrađane da se ne upuste u bitku na Atici. Svaka velika ofanzivna akcija bila bi zapravo u suprotnosti sa njegovom strategijom: ne samo da ne bi dovela do pobede, već bi i rizikovala da isprovocira neprijatelja i spreči da Arhidamova razumna politika na kraju odnese prevagu. S druge strane, politika umerenosti unutar i izvan granica po svoj prilici bi pre ili kasnije vratila pobornike mira na vlast u Sparti. Moguće je da je Perikle očekivao takvu promenu mišljenja među svojim protivnicima u relativno kratkom roku, svakako ne dužem od onog potrebnog za tri vojne kampanje: bilo bi potpuno nerazumno da Sparta nastavi uzaludno da udara šakama o zid atinske odbrambene strategije. Ali, kada jedna država i njen narod jednom uđu u rat, razum je taj koji retko prevlada, i objektivna računica o resursima dveju strana retko je dovoljna da predvidi tok jednog dugog sukoba.

VI
TEBANSKI NAPAD NA PLATEJU (431)

Nakon neuspeha tri spartanske misije, u martu 431. godine, sedam meseci nakon objave rata, u Beotiji su počele borbe. Međutim, neprijateljstva nije započela Sparta, već Teba, njena moćna saveznica. Vekovima su Tebanci bili u sukobu i borbi sa Atinjanima, sa kojima su se graničili na jugu, delom i zbog toga što je njihov dugogodišnji pokušaj da ujedine i dominiraju celom Beotijom bio osujećen otporom nekih beotskih država, koje je povremeno podržavala Atina.

Tokom Prvog peloponeskog rata Atinjani su porazili Tebance u bici, uspostavili demokratske vlade u većini gradova Beotije i nekoliko godina dominirali i samom Tebom. Tebanci, koji su se dugom linijom graničili sa Atinjanima, u slučaju rata su težili da zauzmu Plateju, mali grad sa jedva hiljadu stanovnika koji je, međutim, predstavljao opasnost i priliku: opasnost jer se njena demokratska vlada uvek protivila ulasku u Beotski savez kojim je dominirala oligarhijska Teba, a od VI veka Platejci su bili verni saveznici Atinjana; priliku jer je grad zauzimao strateški položaj, na manje od trinaest kilometara od Tebe i neposredno uz najbolje puteve između nje i Atine (vidi mapu 4). U atinskim rukama, dakle, mogla bi da posluži kao baza za napad na Tebu i Beotiju i kao pretnja tebanskoj vojsci koja bi pokušala da uđe na Atiku. Ali ono što je možda bilo najvažnije jeste to što se Plateja nalazila duž jedinog puta koji je povezivao Tebu sa Megarom i Peloponezom, a da se ne prolazi kroz atinsku teritoriju: ako bi završila pod atinskom kontrolom, to bi veoma otežalo svaki kontakt između neprijatelja atičkog grada u centralnoj Grčkoj i na Peloponezu. Izbijanje rata, u kojem je sva pažnja Atinjana bila usmerena na Peloponežane, predstavljalo je idealnu priliku za Tebu da osvoji svog starog neprijatelja.

Svi ti razlozi naveli su Tebance da planiraju zauzimanje Plateje iznenadnim napadom.

U jednoj oblačnoj noći početkom marta 431. godine, preko trista Tebanaca se infiltriralo u Plateju pod vođstvom Nauklida, predstavnika platejske oligarhijske frakcije koji je, zajedno sa drugim izdajnicima koji su ga sledili, bio odlučan da sruši demokratiju na vlasti i preda grad Tebi. Tebanci su očekivali da će se Platejci, zatečeni nespremni, predati bez borbe, pa su pozvali sve građane da im se pridruže, obećavajući da neće biti odmazde. Bilo je poželjnije, uostalom, imati Plateju pod oligarhijskom vladom u savezništvu s Tebom nego grad desetkovan pogubljenjima i s brojnim izgnanicima spremnim na osvetu. Platejski izdajnici su pak, sigurni da će se njihovi sugrađani boriti, hteli da se odmah oslobode svojih demokratskih protivnika, ali nisu naišli na razumevanje. Ipak, nisu grešili: Platejci su, čim su se pribrali od šoka, zaista počeli da organizuju otpor, probijajući prolaze kroz zidove koji su odvajali kuće i okupljajući se da isplaniraju kontranapad. Još nije ni svanulo kada su se obrušili na Tebance, koji su se našli iznenađeni u mraku nepoznatog grada.

U međuvremenu je počela da pada jaka kiša. Žene iz Plateje i robinje penjale su se na krovove glasno prizivajući krv i bacajući kamenje i crepove na osvajače. Tebanci, dezorijentisani, plašeći se za svoje živote dali su se u bekstvo, a progonili su ih Platejci koji su poznavali svaki ugao grada. Mnogi su uhvaćeni i ubijeni, a preživeli ubrzo nisu imali drugog izbora nego da se predaju.

Bilo je predviđeno da će, u slučaju da se onih trista u Plateji nađe u nevolji, tebanska vojska priteći u pomoć, ali plan nije uspeo: kiša je nabujala Asop, reku koja je odvajala teritoriju Tebe od one platejske, i do trenutka kada je vojska stigla, osvajači su već bili zarobljeni. Međutim, mnogi Platejci, koji su se još uvek nalazili na svojim imanjima na poljima, nisu bili van životne opasnosti; tako su Tebanci planirali da ih uzmu za taoce kako bi ih razmenili za svoje ljude. Ali u tom trenutku branioci iz grada zapretili su da će pogubiti zarobljenike ako se vojska odmah ne povuče. Vojska se povukla, a Platejci su uprkos tome pogubili sto osamdeset zarobljenih Tebanaca. Po grčkoj ratnoj tradiciji, ovo je bio zločin, prvi od mnogih drugih čiji će se užasi samo uvećavati sa nastavkom rata. Ali i podmukao noćni napad u vreme mira bio je stran kodeksu časti

hoplitskog ratnika, a prljanje tom krivicom značilo je gubitak prava na bilo kakvu zaštitu.

U međuvremenu, saznavši za napad i za to da Platejci drže taoce, Atinjani su odmah shvatili vrednost tih tebanskih zarobljenika: grčki gradovi nikada nisu olako shvatali gubitak sopstvenih građana, a uz to, jedan od zarobljenika bio je Eurimah, ugledni politički predstavnik vladajuće tebanske frakcije. Ti taoci su mogli poslužiti da odvrate Beoćane od invazije na Atiku, kao što će kasnije, 425. godine, zarobljavanje sličnog broja Peloponežana obeshrabriti svaku dalju spartansku invaziju na tu regiju. Ali atinska poruka, kojom se tražilo da taoci budu pošteđeni, stigla je u Plateju prekasno; strasti su nadvladale razum, i sada više ništa nije moglo da spreči Tebance da traže osvetu. Kako bi pomogli Plateji u slučaju njihovog neizbežnog napada, Atinjani su iz Atine poslali hranu i 80 hoplita koji su, u iščekivanju sukoba, evakuisali većinu žena, decu i sve muškarce nesposobne za borbu, ostavivši garnizon od 480 vojnika, uz 110 žena sa zadatkom da pripremaju hleb.

Spartanska invazija na Atiku

Napad na Plateju predstavljao je očigledno kršenje mira, pa su Spartanci naredili svojim saveznicima da pošalju dve trećine svojih snaga na Korintsku prevlaku (Istam), gde bi se okupili u pripremi za invaziju na Atiku; preostala trećina ostala bi kod kuće, stražareći protiv mogućih atinskih iskrcavanja. Na čelu te velike vojske bio je kralj Arhidam, kome su patriotizam i osećaj časti u svakom slučaju nalagali da pruži svoj maksimum.

Međutim, čak i kraljevo ponašanje tokom marša sugeriše da još nije bio izgubio svaku nadu u izbegavanje sukoba: poslao je izaslanika u Atinu da sazna da li su, ugledavši veliku peloponesku vojsku na putu za Atiku, Atinjani spremni da popuste. Ali Perikle je izdejstvovao usvajanje dekreta koji je zabranjivao primanje bilo kog glasnika ili izaslanika Peloponežana dok je njihova vojska na terenu, i spartanski izaslanik je odbijen. Prelazeći granicu, Arhidam je, sa dramatikom nimalo spartanskom, uzviknuo: „Ovaj dan će označiti početak velikih nesreća za Grke“ (II,12).

Sada kralj nije imao drugog izbora nego da nastavi. Najbrži put od Istma bio je onaj koji je, prateći obalu kroz Megaridu do Eleusine, prelazio

planinu Egaleo i ulazio u plodnu atinsku ravnicu. Umesto toga, Arhidam se zadržao u blizini prevlake i, posle prilično sporog marša, prošavši Megaru, nije se uputio na jug ka Atini, već na sever da bi opseo grad Eneju, atinsku tvrđavu blizu beotske granice (vidi mapu 4). Eneja je bila mala, ali moćna ispostava, branjena zidinama i kulama; svakako, međutim, nije predstavljala pretnju za tako veliku vojsku, i bilo je vrlo malo verovatno da bi mogla ometati bilo kakav kratkoročni plan Peloponežana. Uz to, osvojiti je nije bilo lako: zahtevalo bi dugu opsadu i napuštanje glavnog cilja ekspedicije, a to je bilo pustošenje Atike.

Sa strateške tačke gledišta napad na Eneju nije imao nikakvog smisla; Arhidamovi motivi bili su politički: on se i dalje nadao da će izbeći rat. Godinu dana ranije on je tvrdio da bi Spartanci morali da postupaju veoma oprezno po pitanju pustošenja Atike:

„Smatrajte“, rekao je, „da je njihova zemlja za vas zalog, i to onoliko značajniji koliko je bolje obrađena“ (I,82). Spartanci, koji su mu već prebacivali oklevanje koje je Atinjanima dalo vremena da se pripreme za invaziju i sklone svoja dobra i stoku na sigurno, posumnjali su u prave namere ove diverzije.

Na kraju je Arhidam bio primoran da napusti opsadu Eneje kako bi se vratio suštinskom cilju invazije: osamdeset dana nakon tebanskog napada na Plateju – krajem maja, kada je žito na Atici sazrelo – vojska je krenula na jug i ognjem i mačem prešla preko Eleusine i Trijasijske ravnice, gde je uništila letinu i oštetila vinograde i maslinjake.

Zatim je kralj poveo svoju vojsku na istok, u Aharnu, umesto prema najočiglednijoj meti, plodnoj atinskoj ravnici, gde je mogao naneti najveću štetu posedima gradske aristokratije. Ali marš u tim oblastima, neposredno izvan Atine, bio bi preteška provokacija koja bi Periklovu umerenu politiku stavila pod opasan pritisak, dok se Arhidam još uvek nadao da će Atinjani u poslednjem trenutku poslušati glas razuma; dokle god je bilo moguće, želeo je da izbegne uništavanje letine na najvrednijim poljima Atike, držeći ih na taj način „kao taoce“.

U međuvremenu, Atinjani su sledili Periklov plan i napustili voljena sela. Žene i deca su se preselili u grad, a ovce i goveda prebačeni su na ostrvo Eubeju, odmah uz istočnu obalu Atike. Kako je malo Atinjana koji su doživeli Kserksovo razaranje iz 480. godine još uvek bilo živo, sećanje na to nasilje je bledelo, i mnogi su bili iznervirani ovom prisilnom

evakuacijom. „S bolom ... i teškom mukom napuštali su domove i svetilišta koja su oduvek smatrali svojim, još od drevnog uređenja i, sada prinuđeni da promene način života, bilo je to kao da svako napušta svoj rodni grad“ (II,16). Isprva su se svi tiskali unutar Atine: svaki slobodan prostor bio je zauzet, čak i svetilišta bogova pa i sam takozvani Pelargikon u podnožju Akropolja, uprkos tome što je proročište Apolona Pitijskog zabranilo da se on naseljava „pod pretnjom prokletstva“ (II,17), što je zasigurno sablaznilo najreligioznije građane. Kasnije će se evakuisani rasporediti između Atine, Pireja i teritorije između Dugih zidina, ali u međuvremenu, nelagodnost je bila ekstremna.

Perikle pod napadom

U početku su se mnogi Atinjani nadali da se Peloponežani neće dugo zadržati pre nego što se povuku bez borbe, kao što su to uradili 445. godine, ali kada je neprijatelj počeo da pustoši zemlju u Aharni, na desetak kilometara od Akropolja, raspoloženje se promenilo i gnev je prevladao, podjednako usmeren prema Periklu kao i prema Spartancima. General je optuživan za kukavičluk jer nije dao naređenje vojsci da izađe i napadne neprijatelja.

U prvim redovima među tužiocima nalazio se Kleon, Periklov protivnik već godinama. On je pripadao novoj političkoj klasi koju više nisu činili aristokrati, već bogati ljudi koji svoje bogatstvo nisu dugovali zemlji – njenom tradicionalnom izvoru – već trgovini i manufakturi. Prema aristokratskom kodeksu koji je do tada regulisao politiku demokratske, ali još uvek po tom pitanju popustljive Atine, to su bila niska i nečasna zanimanja. Aristofan mu se rugao nazivajući ga štaviocem i trgovcem kožom, lopovom i kavgadžijom, sa glasom koji je „hučao kao bujica“ i podsećao na „spaljeno svinjče“; u njegovim komedijama on je uvek prikazivan kao gnevni ratnohuškač koji podstiče mržnju. Tukidid o njemu govori kao o „najagresivnijem građaninu“ (III,36), i takođe opisuje njegov govornički stil kao prost i arogantan. Za Aristotela, „smatra se da je [Kleon] upropastio narod podstičući ga na uzbuđenje, i da je prvi počeo da viče i vređa sa govornice i da javno govori podignute odeće, dok su drugi govorili pristojno“ (Aristotel, *Atinski ustav* 28). U komediji *Sujajenice (Moire)*, koja verovatno datira s proleća 430. godine, pesnik Hermip kaže Periklu: „O

kralju Satira, zašto ne želiš da vitlaš kopljem, već držiš bombastične govore o ratu, dok ti je duša kao kod Teletisa? I dok se oštri oštrica bodeža na tvrdom brusu, ti škrgućeš zubima, ujeden od vatrenog Kleona“ (Plutarh, *Perikle* 33,8). Ove podrugljive karikature bile su delo njegovih neprijatelja, ali Kleon je zaista bio moćna ličnost u skupštini, i odigraće važnu ulogu tokom rata. On je bio samo jedan od mnogih koji su napadali Perikla, od kojih su mnogi bili njegovi neprijatelji, ali čak su i neki od njegovih prijatelja podsticali generala da izvede vojsku iz grada u borbu.

Međutim, 431. godine Periklov lični prestiž dostigao je svoj vrhunac, toliko da je Tukidid o njemu mogao da govori kao o „najuticajnijem građaninu Atine, najsposobnijem na rečima i na delu“ (I,139), a za samu Atinu da kaže da je „po imenu bila vladavina naroda, ali u stvari vladavina je bila u rukama najdostojnijeg građanina“ (II,65). Položaj do koga je Perikle stigao nije bio zasluga samo njegove mudrosti i retoričke veštine, patriotizma i nepotkupljivosti; on je bio i obazriv političar, i tokom godina okupio je grupu vojnih lica, administratora i političara koji su delili njegove stavove i služili kao generali, ostajući uz njega i prihvatajući njegovo neformalno vođstvo.

Podrška ovih ljudi omogućila mu je da izdrži lavinu kritika kojom je bio zasut i da obuzda mnoge svoje sugrađane koji su insistirali da pređe u kontranapad. Tukidid pripoveda da je Perikle sprečio sazivanje skupštine i bilo kog drugog javnog skupa, iz straha da bi okupljeni Atinjani, „u žaru strasti, a ne pri punoj svesti, mogli počiniti neku veliku grešku“ (II,22). Niko nije imao zakonsko pravo da se usprotivi sazivanju skupštine; stoga su po svoj prilici poštovanje koje je Perikle uživao i njegov uticaj na ostale generale naveli pritane, predsedavajuće skupštinom koji su se smenjivali po rotaciji, da odustanu od njenog sazivanja.

Bez ometanja od strane efikasne opozicije, Perikle je bio slobodan da sprovodi svoju strategiju i, kao odgovor na spartanska pustošenja, ograničio se na slanje konjičkih odreda kako bi odvratio neprijatelja od prevelikog približavanja gradu. U međuvremenu, osvajačka vojska provela je već mesec dana na Atici i njihove zalihe hrane bile su iscrpljene: Arhidam, shvativši da Atinjani neće pristati na bitku niti se predati, napustio je to područje i premestio se na istok kako bi pljačkao oblast između planina Parnita i Penteli, a zatim se vratio u domovinu preko Beotije. Ponovo je izbegao pustošenje plodne atičke ravnice, istrajavajući u ideji da je zadrži

„kao taoca“ što je duže moguće. Spartanci su imali malo razloga za zadovoljstvo, a strategija s kojom su ušli u rat pokazala se do tada beskorisnom: Atinjani nisu pretrpeli ozbiljnu štetu, a za onu koju jesu, već su bili spremni da se osvete.

Atinski odgovor

Dok su Peloponežani još bili na Atici, Atinjani su počeli da ojačavaju odbranu grada, uspostavljajući stalne stražarske položaje protiv rizika od iznenadnih napada sa kopna ili mora. Takođe su isplovili sa flotom od 100 brodova, sa oko 1000 hoplita i 400 strelaca, kojima se pridružilo 50 korkirskih brodova i određeni broj drugih zapadnih saveznika. Bilo je to impresivno naoružanje koje je lako moglo poraziti ili naterati u bekstvo bilo koju flotu na koju bi naišlo, izvesti iskrcavanja, opustošiti neprijateljsku teritoriju, pa čak i osvojiti i opljačkati manje gradove. Cilj ekspedicije bio je da se osveti za invaziju na Atiku i da Peloponežanima jasno stavi do znanja kolika će ih cena koštati rat koji su odlučili da započnu.

Atinjani su izvodili napade duž obale Peloponeza, verovatno u području Epidaura i Hermione; zatim su se iskrcali kod Metone, u Lakoniji (vidi mapu 1), opustošili tu oblast, napali grad koji je bio opasan zidinama, ali slabo branjen, i mogli su ga opljačkati da ga nije spasila preduzimljivost i hrabrost Brasidasa, spartanskog oficira, koji je, iskoristivši to što su Atinjani „bili raštrkani po okolini“ (II,25), upao u Metonu i pojačao njen garnizon. Spartanci su ga nagradili „javnom pohvalom“ (II,25), a tok rata će pokazati da je on bio najveći vojskovođa Sparte, možda i cele spartanske istorije: hrabar, smeo i briljantan vojnik; inteligentan, sposoban i ubedljiv govornik; pronicljiv i cenjen diplomata.

Posle Metone, Atinjani su se uputili u Fiju u Elidi, na zapadnoj obali Peloponeza (vidi mapu 1), gde je jedan njihov odred zauzeo grad; ipak, ubrzo je morao da ga napusti i ponovo isplovi na more: Fiji je u pomoć priskočila „snažna vojska Elejaca“ (II,25). Atinska vojska nije bila dovoljno brojna da bi zauzela i zadržala čak ni neki obalski grad Peloponeza u frontalnom napadu, niti joj je to bila namera.

Sledeća meta bila je Akarnanija, na severu (vidi mapu 11). To više nije bila peloponeska teritorija, jer je ta regija bila u sferi korintskog uticaja, pa je stoga tretirana drugačije: Atinjani su zauzeli Solij, grad koji je pripadao

Korintu, i držali su ga do kraja rata, predate na upravljanje nekim prijateljskim Akarnancima; zatim su osvojili grad Astakos, koji su inkorporirali u svoj savez; najzad su zauzeli, ne naišavši na otpor, ostrvo Kefaloniju, na strateškoj lokaciji u odnosu na Akarnaniju, Korkiru i korintsko ostrvo Leukadu. Posle toga se flota, izvršivši svoju ograničenu i pažljivo kontrolisanu misiju, vratila kući.

U međuvremenu, manja vojska sa trideset brodova otplovila je u Lokridu u centralnoj Grčkoj kako bi zaštitila Eubeju, ostrvo od vitalnog značaja za Atinu. Tamo su Atinjani opustošili „neka obalna mesta“ (II,26), pobedili u bici lokridsku vojsku i zauzeli grad Tronij, strateški pozicioniran u odnosu na Eubeju, koji im je sada služio kao pašnjak i utočište.

Još jedno mesto na koje se Atina okomila da bi dodatno ojačala sopstvenu bezbednost bila je Egina, stari neprijatelj i „trn u oku Pireju“, kako ju je Perikle nazvao (Aristotel, *Retorika* 1411a): ostrvo se naime nalazilo u Saronskom zalivu nedaleko od obale Peloponeza, i dominiralo je prilazom atinskoj luci. Pošto bi peloponeski pomorski odred sa bazom na Egini mogao ometati njihovu trgovinu, pretiti Pireju i vezivati za sebe veliku odbrambenu flotu, Atinjani su evakuisali celokupno njeno stanovništvo i naselili na ostrvo svoje koloniste. Spartanci su tada smestili izbeglice u Tireju, pogranično mesto između Lakonije i Argolide, odakle bi mogle služiti za pomno praćenje demokratskog Argosa i za pružanje otpora eventualnim atinskim iskrcavanjima u toj regiji.

Atina se pobrinula da poveća svoju bezbednost i na važnom severoistočnom delu svog carstva, gde je zadobila podršku ranije neprijateljski nastrojenog kneza Nimfodora iz Abdere, grada na severnoj obali Egejskog mora (vidi mapu 9). Atinjani su ga imenovali za svog diplomatskog predstavnika u tom regionu, i u toj ulozi on je obavio odličan posao: glavni problem na severoistoku bila je opsada Potideje, koja je pretila da iscrpi imperijalne rezerve, pa im je Nimfodor obezbedio savezništvo svog šuraka, moćnog tračkog kralja Sitalka, uz obećanje da će ga nagovoriti da pozajmi Atini konjičke snage i laku pešadiju za okončanje opsade; pored toga, pomirio je Atinjane sa Perdikasom, kraljem Makedonije, koji se odmah pridružio njihovoj vojsci u napadu na lokalne saveznike Potideje.

Sa približavanjem jeseni 431. godine, sam Perikle je predvodio 10.000 atinskih hoplita, 3000 hoplita meteka (stranaca sa boravištem u Atini) i

veliki broj „lako naoružanih“ vojnika (II,31) – ukupno najveću atinsku vojsku koja je ikada izašla na bojište – u napad na Megaridu. Cilj je bio pustošenje njene teritorije u nadi da će ta invazija, zajedno sa trgovinskim embargom, primorati Megarane na predaju. Manja vojska mogla je postići isti rezultat, ali svestan visoke cene koju je njegova odbrambena strategija nametnula moralu Atinjana, Perikle se odlučio za veliku operaciju, koja bi ublažila frustraciju njegovih sugrađana i vidljivo demonstrirala atinsku moć.

Perikle drži posmrtni govor

Ovaj kazneni pohod vratio je Periklu naklonost atinskog naroda, a kada su se održavali posmrtni obredi za građane pale u prvoj godini rata, on je, zato što se najviše isticao po „visini uma“ i „ugledu“ (II,34), odabran od strane grada da im izgovori pohvalu. Govor, koji je stigao do naših dana, demonstrira svu njegovu sposobnost ubeđivanja i pokazuje nam kako je mogao da sačuva podršku Atinjana za svoju bolnu strategiju.

Ovo je govor koji se razlikuje od uobičajene atinske nadgrobne besede kao što se Linkolnov „Govor u Getisburgu“ iz 1863, održan u čast pedeset hiljada palih vojnika Unije u bici kod Getisburga, izdvaja od dosadne i razvučene retorike koju je istom prilikom izneo Edvard Everet, senator Vigovske partije, inače poznat po svojoj rečitosti. Poput Linkolna, Perikle je želeo da objasni živima za vreme teškog rata zašto su njihove patnje opravdane a njihova posvećenost neophodna. Pri tom je oslikao najslavniji i najfascinantniji nam poznat portret karaktera atinske demokratije i njene nadmoći nad spartanskim načinom života. Pozvao je Atinjane da gaje najveću predanost domovini: „svakodnevno posmatrajući njenu snagu na delu i pošto dopustite da njena veličina deluje na vas, imajte na umu da su sve to stekli hrabri ljudi, koji su znali šta im je dužnost u svim okolnostima svog ponašanja; kad bi i doživeli neuspeh u nekom poduhvatu, ipak ne bi lišavali državu svog junaštva [*areté*], nego su joj to posvećivali kao najlepši dar. Zato što su izložili svoje živote zarad zajedničkog dobra...“ (II,43).

Zauzvrat im je obećao neku vrstu besmrtnosti. Ljudi pali u borbi za Atinu, rekao je,

„osigurali su sebi, svako ponaosob, pohvalu koja nikada ne stari i najslavniji od grobova; ne toliko onaj u kome počivaju, već slavu koja ostaje večna u sećanju uvek i svuda kad se ukaže prilika da se progovori ili učini kakvo delo. Jer, za izuzetne ljude čitav je svet grobnica, i ne pamti ih samo natpis na spomeniku u njihovom zavičaju; čak i u tuđini, nepisani pomen na svakoga od njih živi u duhu svih ostalih mnogo više nego u nekom spomeniku. Sada se trudite da budete poput njih, u ubeđenju da u slobodi leži sreća, a da njoj u osnovi leži hrabrost, ne bežeći pred opasnostima rata“ (II,43).

Prva godina rata: jedan izveštaj

Nadgrobni govor označio je kraj prve godine rata, a nadahnuti energijom i snagom tih reči, Atinjani su se učvrstili u rešenosti da nastave rat. Mnogima se verovatno činilo da njihovi napori donose dobre rezultate, ali je stvarna slika situacije bila manje optimistična.

U ratu iscrpljivanja, onaj ko nanosi više štete dugoročno mora da pobedi: atinski napadi, izuzev onog na grad Megaru (koji ionako nije bio na Peloponezu), bili su tek malo više od uboda igle, iritirajući, ali ne i zaista štetni. Sparta je bila nedirnuta, a u čitavom njenom regionu, od Lakonije do Mesenije, samo je Metona bila nakratko opkoljena; Korinćani su izgubili s Akarnanijom samo mali grad, a iako su bili isključeni iz egejske trgovine, njihove glavne zone poslovanja bile su na zapadu i nisu bile ometene ratom. Megaranima su i dalje bile zatvorene egejske luke i njihova teritorija je pretrpela teška pustošenja, ali oni nisu niti će u dovoljnoj meri propatiti da bi bili prinuđeni da traže mir, čak ni posle prvih deset godina rata.

U Atini je, međutim, prva godina neprijateljstava skupo plaćena: stanovništvo je gledalo kako im se uništava letina, oštećuju vinogradi i maslinjaci, ruše ili pale kuće; izvoz maslinovog ulja i vina, koji je uglavnom služio za održavanje ravnoteže trgovinskog bilansa, opao je, te je, kao posledica toga, uvoz prehrambenih proizvoda načeo gradske ekonomske rezerve, umanjujući sposobnost za nastavak rata; otezanje opsade Potideje koštalo je blagajnu 2000 talanata, što je više od četvrtine sredstava raspoloživih za rat.

Ali bilo je i nečeg goreg: Peloponežani nisu pokazivali znake popuštanja, i vratiće se u punoj snazi sledeće godine da opustoše veliki deo Atike koji su ostavili netaknutim. Nije bilo ni traga od podela unutar Peloponeskog saveza, niti o rastućem uticaju pobornika mira u Sparti. U Atini su, s druge strane, već izbile tenzije: Kleonovi protesti zbog neefikasnosti Periklove

strategije možda su i mogli biti predmet satire komediografa, ali su svedočili o nezadovoljstvu koje će nesumnjivo rasti s nastavkom patnji. Za sada su okupacija Egine, napad na Megaridu i Periklova rečitost uspeli da ućutkaju opoziciju, ali nije bilo sumnje da će se ona, ukoliko se situacija ne popravi, ponovo oglasiti.

VII
KUGA (430-429)

Oko početka maja 430. godine, Arhidam je ponovo poveo peloponesku vojsku na Atiku kako bi nastavio posao pustošenja započet u prvoj godini rata. Ovog puta napadači su ognjem i mačem prešli ogromnu ravnicu koja gleda na grad Atinu, a zatim se uputili prema obalskim područjima, kako na istoku tako i na zapadu. Budući da Atinjani nisu pokazivali znake da žele da se bore, niti da žele da popuste, istrajavanje u strategiji držanja atičke zemlje „kao taoca“ više nije imalo smisla. Osvajači su tako ostali na teritoriji Atine četrdeset dana, što je bio najduži period tokom rata: otišli su tek kada su ostali bez namirnica.

Epidaur

Krajem maja, sam Perikle stao je na čelo flote od 100 atinskih trijera, kojima je pomagalo 50 brodova iz Hiosa i Lezbosa. Ekspedicioni korpus sastojao se od 4000 hoplita i 300 konjanika, i bila je to pešadija brojna kao ona koja će kasnije preduzeti veliku sicilijansku kampanju 415. godine, te jedna od najimpresivnijih snaga koje su ikada isplovile iz Atine. Prema nekim naučnicima, veličina ove vojske ukazuje na prelazak sa odbrambene na ofanzivnu strategiju, sa ciljem da se zauzme grad Epidaur i u njemu postavi garnizon. To bi za Atinjane predstavljalo uporište na Peloponezu, u dobroj poziciji da ugrozi Korint i podstakne Argos da se pridruži ratu protiv Spartanaca.

Iako bi taj cilj sigurno označio važnu prekretnicu u Periklovoj strategiji, postoje utemeljeni razlozi da ne verujemo da je to bila svrha ekspedicije. Pre svega, Tukidid ne pominje nikakve promene u strategiji i, sve do Periklove smrti, nastavlja da piše o onoj koju je Atina usvojila u istim

terminima: Atinjani bi pobedili „ako se drže unutar svojih granica, posvete punu pažnju floti, ne teže novim osvajanjima tokom rata i ne dovode grad u opasnost“ (II,65). Pored toga, ako je plan bio da se osvoji i zadrži Epidaur, on je sproveden veoma nespretno, jer je pustošenje njihove teritorije dalo Epidauranima sasvim dovoljno vremena da uvide približavanje osvajača.

Ekspediciju radije treba posmatrati kao najupečatljiviji primer primene politike koja je ležala u osnovi svih atinskih napada s mora tokom prve dve godine rata, onih na Metonu, Fiju, Trezenu, Hermionu, Alis i Prasiju (vidi mapu 1): svaki put napad je počinjao pustošenjem okolne teritorije, a u nekim slučajevima i pokušajem da se grad opljačka, ako bi bio slabo branjen. Napad na Epidaur sledio je isti obrazac, uz pojačavanje intenziteta verovatno usled želje da se odgovori na unutrašnje pritiske u Atini tako što bi se neprijatelju nanela vidljivija šteta.

Pljačkanje Epidaura podiglo bi moral Atinjana i pomoglo Periklu u njegovoj političkoj borbi; štaviše, možda bi odvratilo obližnje gradove od slanja svojih vojnika da se pridruže peloponeskoj vojsci u invaziji na Atiku; na kraju, moglo je navesti neki obalski grad Peloponeza da se odvoji od Spartanskog saveza, iako se to nije dogodilo.

Druga atinska pomorska ekspedicija, dakle, sugeriše da je i sam Perikle počeo da uviđa da njegova prvobitna strategija nije donosila dobre rezultate: Spartanci su nastavljali da unose propast na Atiku, a atinska blagajna bila je sve ozbiljnije pogođena neočekivanom tvrdoglavošću Potideje. Shvatio je da će, kako bi ubedio neprijatelja na mir, morati da preduzme agresivnije inicijative, mada se nije odrekao odbrambenog rata kao osnovne strategije.

Godine 430. atinske snage prodrle su sve do Prasije, na istočnoj obali velikog poluostrva, nakon čega su se vratile nazad. Nema sumnje da su primile vesti o povratku spartanske vojske sa Atike, koja bi ih proterala sa Peloponeza, gde bi se, u tom trenutku, njihovom iskrcavanju suprotstavile nadmoćne snage. Čak i u tom slučaju, međutim, Atinjani su mogli da nastave ka severozapadu, kao što su to uradili prethodne godine, a tamo bi tako moćna snaga mogla naneti ozbiljnu štetu Korintu i njegovim kolonijama na zapadu. Zašto se ta moćna armada povukla nakon što je ostvarila tako malo?

Kuga u Atini

Perikle je verovatno prekinuo ekspediciju jer je primio vest o posledicama kuge koja je izbila u Atini početkom sezone vojnih pohoda. Smatralo se da je njeno poreklo iz Etiopije, odakle se, pre nego što se pojavila na Atici, proširila na Egipat, Libiju i veći deo Persijskog carstva. Tukidid, koji je i sam oboleo, detaljno opisuje njene simptome, koji liče na one kod plućne kuge, malih boginja, trbušnog tifusa i brojnih drugih bolesti, ali ih nije moguće precizno identifikovati. Pre nego što se završila 427. godine, usmrtila je 4400 hoplita, 300 konjanika i neutvrđen broj građana iz nižih klasa, pokosivši možda trećinu gradskog stanovništva.

Ekspedicija se vratila nakon sredine juna, kada je kuga u Atini besnela već uveliko preko mesec dana. Atinjani, stisnuti u gradu zbog evakuacije sela, bili su posebno izloženi zarazi, koja je za neke bila fatalna, a obeshrabrujuća za sve. Panika, strah i slabljenje najsvetijih spona civilizacije bili su toliki da su mnogi zanemarivali čak i obavezu da na adekvatan način sahrane mrtve, što je bio najsvečaniji obred u helenskoj religiji. Sve patnje iz prve godine rata podnosili su teškom mukom, ali „posle nove provale Peloponežana, Atinjani, gledajući svoju zemlju po drugi put kako se pustoši, dok su i kuga i rat besneli u isto vreme, promenili su svoja osećanja i bacili krivicu na Perikla jer ih je nagovorio na rat i zbog njega su morali da pretrpe tolike nevolje“ (II,59).

U takvoj klimi kontingent, koji se tek nedavno vratio sa Peloponeza, poslat je u novu ekspediciju koja je, pod komandom Hagnona i Kleopompa, „Periklovih kolega u komandi“ (II,58), trebalo jednom zauvek da slomi otpor Potideje i generalno uguši pobunu Halkiđana. Potideja se nije predala, a Hagnonove trupe proširile su kugu među atinskim vojnicima „koji su već ranije bili tamo i do tada su uživali dobro zdravlje“ (II,58). Nakon četrdeset dana, Hagnon je vratio u Atinu ono što je ostalo od njegove vojske: od 4000 ljudi sa kojima je krenuo, izgubio je 1050.

Perikle, napadan sa dva fronta, odlučio se za taj pogubni pohod uglavnom zbog unutrašnjih pritisaka. Treba napomenuti da je svaka etiketa koja se koristi za definisanje političkih grupa u grčkim gradovima tek puka fraza iz nužde: one nisu imale ničeg sličnog sa modernim partijama. Atinsku politiku obično su krojile nestalne grupacije koje su se često

okupljale oko jednog čoveka, ponekad oko nekog problema, a u nekim slučajevima i oko oboje. Partijska disciplina u modernom smislu te reči bila je slaba ili je uopšte nije ni bilo; ipak, iako su političke grupe imale samo ograničen kontinuitet, javno mnjenje bi se, za onaj rani period „Desetogodišnjeg rata“, moglo klasifikovati u tri odvojene kategorije: 1) oni koji su želeli hitan mir sa Spartom, koje ćemo zvati partija mira; 2) oni koji su bili odlučni da vode agresivan rat, da preduzimaju rizike u pokušaju da poraze Spartu umesto da je iscrpljuju, partija koju možemo nazvati partija agresivnog rata; 3) oni koji su bili spremni da podrže Periklovu politiku, da izbegavaju opasnosti, da iscrpljuju Spartance i rade na dogovoru o miru zasnovanom na principu *status quo ante bellum*, ljudi koje ćemo zvati umereni. U ovom trenutku, mirovne snage, koje se od prve spartanske invazije nisu oglašavale, obnovile su pritisak da se postigne dogovor sa neprijateljem; dok su zagovornici agresivnog rata mogli da ukažu na sve zlo naneto Atici u poređenju sa mršavim rezultatima napada na Peloponez. Pored toga, rat se nije mogao nastaviti uz takav tempo trošenja, a opsada Potideje i dalje je opterećivala budžet: da bi se zaustavilo odlivanje novca i podigao moral građana, Atini je bila potrebna značajna pobeda. Umesto toga, doživela je bolan neuspeh.

Perikle na udaru

Krajem leta 430. godine, dok je kuga besnela, Atinjani su se pobunili protiv svog generala. Nikada nisu iskusili ništa slično toj epidemiji, a očaj u koji ih je ona bacila ozbiljno je ugrozio Periklovu poziciju, njihovo poverenje u njegovu strategiju i nastavak rata za koji su krivili njegovu nepopustljivost.

U tim promenama u javnom mnjenju, religija je takođe igrala važnu ulogu: Grci su oduvek verovali da su kuge božanske kazne za ljudska dela koja su razljutila bogove; najpoznatiji primer je kuga koja se pominje na početku *Ilijade*, koju je naneo Apolon da osveti uvredu koju je Agamemnon naneo njegovom svešteniku, ali su se epidemije često pripisivale i nepoštovanju božanskih proročanstava i delima bezbožništva. Kada je Atina pogođena, stariji su se setili proročanstva koje su čuli „još davno“: „Doći će dorski rat i s njim kuga“ (II,54). To je bila implicitna optužba protiv Perikla, najodlučnijeg zagovornika rata protiv dorskih Peloponežana, a takođe i

čoveka poznatog po svom jasnom racionalizmu i skeptičnim sklonostima u verskim pitanjima. Pobožniji su isticali da je kuga koja je harala Atinom poštedela Peloponez.

Drugi su naprosto Perikla smatrali odgovornim za rat i strategiju koja je učinila posledice kuge mnogo užasnijim nego da su Atinjani živeli, kao u mirno doba, raštrkani po celoj Atici. Prema Plutarhu, generalovi neprijatelji ubedili su narod da je uzrok pošasti bilo gomilanje seoskih izbeglica u gradu: „Za sve to, govorili su, kriv je onaj ko je zbog rata okupio unutar zidina masu proteranu sa polja i nije našao nikakvog posla za toliko ljudi“ (Plutarh, *Perikle* 34,5). Kada su se Spartanci povukli i snage poslate na Peloponez pod Periklovom komandom se vratile, on više nije mogao da spreči javnu debatu: za izglasavanje finansiranja ekspedicije na Potideju i imenovanje njenih komandanata bilo je neophodno sazvati skupštinu. Odlazak te vojske i njenih generala oslabio je podršku koju je Perikle uživao, i verovatno su baš tokom njihovog odsustva napadi na njega na kraju urodili plodom.

Mirovni pregovori

Protivno Periklovim željama i savetima, atinska skupština je odlučila da pošalje ambasadore u Spartu da traže mir; odluka koja, jasnije od bilo kog drugog događaja iz ovog perioda, demantuje Tukididovu tvrdnju da je Atina u Periklovo vreme bila demokratija samo po imenu, jer je u stvari bila ili postajala režim „najdostojnijeg građanina“. Karakter ovih pregovora suštinski je važan za razumevanje daljeg toka sukoba, ali pošto antički autori ćute o uslovima koje su predložili Atinjani i o odgovorima Spartanaca, moramo pokušati da ih rekonstruišemo naknadno.

Sparta je od Atine verovatno tražila ono što je već tražila u pretposlednjem predlogu iznetom pre rata: da se povuče iz Potideje, da vrati autonomiju Egini i da ukine Megarski dekret. Takođe je verovatno da su, u povoljnoj situaciji u kojoj su se našli 430. godine, Spartanci dodali uslov poslednjeg izaslanstva: da vrati autonomiju Grčkoj, pod čime su podrazumevali raspuštanje Atinske imperije.

Ako su uslovi bili takvi, bili su neprihvatljivi: ostavili bi Atinu nenaoružanu pred njenim neprijateljima; to što je Sparta na njima insistirala bilo je ravno odbijanju atinske mirovne misije. Ovakav ishod samo je

poslužio da pokaže da je Perikle bio u pravu kada je tvrdio da Atina ne bi mogla da postigne zadovoljavajući mir sve dok ne ubedi Spartu da se nikada neće predati niti biti poražena. Ali partija mira je i dalje videla generala kao glavnu prepreku mirnom rešenju sukoba, i bila je odlučna u nameri da ga smeni.

Spartansko odbijanje atinskih ponuda takođe je pokazalo da Arhidam i njegovi istomišljenici nisu zadobili poverenje svojih sugrađana. To što su Atinjani odbili da se bore za odbranu svojih domova i letine poslužilo je samo da ubedi većinu Spartanaca da su oni kukavice i da će se na kraju predati ako se pritisak na njih održi ili poveća. Napadi na gradove saveza, s druge strane, nisu naneli ozbiljnu štetu, ali su svakako izazvali veliku iritaciju, što je još više raspalilo Peloponežane. Kuga u Atini predstavljala je pak dodatni podsticaj, jer je slabila neprijatelja i obećavala blisku i laku pobedu.

Ali agresivnija spartanska frakcija pogrešila je u svojim proračunima: ako je kuga i iscrpljivala Atinjane, ona ipak nije narušila njihovu sposobnost da nastave borbu. Razumnija analiza dotadašnjeg toka događaja pružila bi Spartancima malo razloga za nadu u pobedu u jednom dugom ratu: kada se jednom oporave od kuge, Atinjani bi iza štita svoje flote i svojih zidina ponovo bili neranjivi, a Spartanci još uvek nisu osmislili strategiju sposobnu da ih nadvlada. Umereniji pristup mogao se sastojati u tome da se ubede da donesu olakšanje Megari, napuste Korkiru, pa čak i prepuste Eginu i Potideju; takav bi predlog barem doprineo podeli u atinskom javnom mnjenju. Međutim, pošto je većina Spartanaca bila ubeđena da je neprijatelj na izmaku snaga, postavili su uslove koje Atina ne bi mogla da prihvati čak ni u onakvoj očajnoj situaciji u kojoj se nalazila.

U atičkom gradu su, u međuvremenu, Periklovi neprijatelji umnožavali svoje napade, sve dok se on konačno nije uspravio u odbranu sebe i svoje strategije. Bio je to političar koji je, što je retkost u demokratskim državama, govorio građanima punu istinu, iako je sprovodio diskutabilne, pa čak i nepopularne akcije. Njegova neprestana iskrenost ostavljala je besne slušaoce bez mogućnosti da mu odgovore: nisu mogli da tvrde da su bili loše informisani ili prevareni. Jasno je stavio do znanja da je odgovornost za situaciju njihova koliko i njegova: „Ako ste dozvolili da vas ja nagovorim na rat“, rekao je Atinjanima, „zato što ste procenili da ja u većoj meri nego drugi posedujem sve te osobine, makar i u skromnoj

proporciji, nije pravedno da ja sada snosim krivicu za to, kao da vam je naneta neka nepravda“ (II,60).

Povodom ovog govora, Perikle je uveo i novi argument u korist nastavka sukoba, veličajući veličinu i moć Atinske imperije i pomorsku silu koja joj je omogućavala apsolutnu dominaciju na morima: dovoljno je samo pomisliti na to, rekao je, pa da gubitak nekog parčeta zemlje ili kuće izgleda kao „gubitak malog vrta ili nekog zlatnog nakita: u poređenju sa vašom moći, možete se nasmejati tome i misliti da će nam sloboda, ako je odlučnom akcijom sačuvamo, pomoći da lako povratimo i ostala dobra; dok s druge strane onaj ko se potčinjava drugima, obično gubi i ono što je ranije posedovao“ (II,62).

Dok je ranije podsticao svoje sugrađane da ne teže proširenju carstva, u ovom govoru činilo se da podstiče ekspanzionistička osećanja. Ali ne smemo zaboraviti da se suočavao sa novom situacijom: prethodni napadi dolazili su od onih koji su, poput Kleona, želeli agresivnije vođenje rata, dok je sada opasnost dolazila od onih koji su želeli da polože oružje, što je zahtevalo drugačije naglaske; sa bez premca moći koju su uživali, Atinjani nisu morali da strahuju od gubitka rata, već radije od sklapanja lošeg mira i povlačenja iz imperije. Nalazili su se u situaciji koja nije dozvoljavala povratak nazad: „Sada ga [carstvo] posedujete kao što tiranin poseduje svoju vlast: njegovo sticanje može izgledati kao nepravda, ali je nesumnjivo opasno odreći ga se“; rizik je bio da se „podlegne mržnji koju vam je to carstvo donelo“ (II,63).

Periklove opaske navode na pomisao da je opozicija oživela moralne argumente protiv imperije i rata, ali umesto da odbaci tu optužbu o inherentnoj nemoralnosti imperije, on ju je iskoristio kao oružje za odbranu sopstvene politike. Vreme za moralnost je prošlo; sada je u pitanju bio opstanak. I tako je pozvao Atinjane da gledaju dalje od trenutnih patnji, da misle na budućnost, jer

> „današnji sjaj i slava za budućnost ostaju u večnom sećanju. Vi, dakle, sa pogledom uprtim u slavnu budućnost i ne tako nedostojnu sadašnjost, hrabrim žarom osvojite i jedno i drugo. Ne pravite nikakve dogovore sa Spartancima i ne pokazujte jasne znake da se osećate potlačenim sadašnjim nevoljama.“ (II,64)

Osuda Perikla

Periklov stav je odneo prevagu u debati i Atinjani nisu slali više poslanstava u Spartu, ali se generalovi neprijatelji nisu predavali. Ne uspevši da ga poraze u političkoj areni, okrenuli su se sudovima. Bilo je uobičajeno u Atini da se, u cilju napada na političara i njegovu strategiju, on optuži za korupciju; i sam Perikle je započeo svoju javnu karijeru sličnom optužbom protiv Kimona. Verovatno u septembru 430. godine, tokom sednice za glasanje o uobičajenoj potvrdi službenika na vlasti, Perikle je smenjen i naloženo mu je da se pojavi pred sudijom kako bi se branio od optužbi za proneveru.

Stranka mira ne bi bila dovoljno snažna da sama postigne ovakav rezultat, ali događaji su joj išli na ruku: nakon neuspeha pregovora, Hagnon i ostaci njegove desetkovane vojske vratili su se iz neuspešnog napada na Potideju, a njihov neuspeh doprineo je širenju nezadovoljstva među Atinjanima, koji, kako priča Tukidid, „privatno nisu prestajali da se jadaju zbog svojih nesreća: običan narod zato što je malo imao i pre, a i tog malo je sada bio lišen; imućni, zato što su na selu izgubili divna imanja sa zgradama i luksuznim nameštajem; ali iznad svega su se grizli zato što je bio rat a ne mir“ (II,65).

Perikle je tako osuđen i izrečena mu je velika novčana kazna. Ali porota očigledno nije bila u potpunosti ubeđena u njegovu krivicu, ili nije želela da donosi ekstremne odluke protiv čoveka koji je toliko godina bio na čelu atinske demokratije, s obzirom na to da je za proneveru novca bila predviđena i smrtna kazna. Uz pomoć prijatelja, on je platio kaznu, ali verovatno nije obavljao javne funkcije od otprilike septembra 430. godine do početka sledeće građanske godine, sredinom leta 429.

Spartanci isplovljavaju

U međuvremenu je među Spartancima rasla frustracija zbog neefikasnosti njihove strategije i atinske tvrdoglavosti, dok su napadi na obalske gradove Peloponeza izazivali sumnje u njihovu sposobnost da zaštite saveznike od velike pomorske moći Atine. Krajem leta 430. godine, dakle, sto trijera i hiljadu hoplita pod komandom zapovednika spartanskih pomorskih snaga, navarha Knemosa, napali su Zakintos, ostrvo uz obalu Elide koje je bilo saveznik Atine (vidi mapu 11). Cilj je bio da se zaštiti zapadni Peloponez i saveznici na severozapadu, lišavajući Atinjane

neophodnih baza u regionu. Osvajači, međutim, nisu uspeli da zauzmu ostrvo i, nakon što su opustošili njegovu teritoriju, vratili su se kući.

Postajalo je sve jasnije da je Spartancima, da bi došli do odlučujuće pobede, bila potrebna nova ofanzivna strategija, koja bi zahtevala korišćenje veće flote od one kojom su raspolagali ili koju su sebi mogli da priušte da izgrade i opreme. Zato su poslali poslanstvo Artakserksu I, Velikom kralju Persije, tražeći savezništvo sa njim. Usput su se glasnici zaustavili na dvoru Sitalka, u Trakiji, tražeći od njega da napusti savez sa Atinom i pridruži se Peloponežanima, u nadi da će poslati vojsku u pomoć opkoljenoj Potideji. Međutim, bila su prisutna i dva atinska ambasadora, koji su ubedili Sadoka, Sitalkovog sina, da uhapsi Spartance i odvede ih u Atinu. Kada su tamo stigli, odmah su pogubljeni bez suđenja, a njihova tela, kojima je uskraćena pristojna sahrana, bačena su u jamu. Ovaj čin terorizma i odmazde dogodio se u periodu kada Perikle nije bio na vlasti, i verovatno je bio delo partije rata, koja je dominirala u jesen 430. godine, kada su umereni bili u rasulu, a partija mira diskreditovana. Prema Tukididu, Atinjani su počinili takav zločin iz straha od jednog od peloponeskih ambasadora, Aristeja, Korinćanina koji se najbolje pokazao u odbrani Potideje: plašili su se štete koju bi taj odvažni i briljantni čovek još mogao da im nanese da je preživeo. Zvanično su ta pogubljenja po kratkom postupku opravdana kao odmazda za spartansku brutalnost, jer su od samog početka rata Spartanci usvojili praksu ubijanja svih koji su zarobljeni na moru, bili oni Atinjani, njihovi saveznici ili neutralni. Takvo ponašanje na obe strane bilo je samo predznak mnogo gorih zločina koji će biti počinjeni u godinama koje su dolazile, potvrđujući Tukididovo razmišljanje o ratu kao „učitelju nasilja“ (III,82).

Ponovno osvajanje Potideje

Partija rata, na čijem je čelu, između ostalih, verovatno bio Kleon, odgovorila je na spartanski napad na Zakintos i na još jedan napad koji su Ambrakijoti izvršili na Argos, u Amfilohiji, poslavši Formiona sa dvadeset brodova u Naupakt da odbrani luku od iznenadnog napada i zatvori Korintski zaliv. Ova frakcija, sada dominantna, takođe je pokušala da poveća prihode pooštravanjem naplate danka u imperiji; ali njen najveći uspeh bio je, u zimu 430–429. godine, zauzimanje Potideje. Posle

dvoipogodišnje opsade, grad je ostao bez hrane, a njegovi stanovnici su bili svedeni na kanibalizam; atinska opsadna vojska bila je izložena hladnoći i pogođena bolešću, a neki vojnici su verovatno bili daleko od kuće još od zime 433–432. godine, kada su prve trupe poslate u Potideju. Atinjani su za taj poduhvat već potrošili preko dve hiljade talanata, a svaki dodatni dan značio je najmanje još jedan talant oduzet iz sve siromašnije blagajne. Atinski generali – Ksenofont, Hestiodor i Fanomah – ponudili su stoga Potidejcima prihvatljive, iako ne previše velikodušne uslove: „Napustiće grad sa decom, ženama i pomoćnim trupama, noseći samo odeću koju imaju na sebi (samo su ženama bila dozvoljena dva komada) i svotu srebra dovoljnu za put“ (II,70).

Bilo je to, s obzirom na okolnosti, razumno rešenje, i Atinjani su ga svakako dobro prihvatili, ali je partija rata prigovorila da generali nisu smeli tražiti ništa manje od bezuslovne predaje, i izveli su ih pred sud. Optužba je, izgleda, bila da su zloupotrebili svoja ovlašćenja sklapajući mir bez konsultacija sa većem ili skupštinom, ali, bez sumnje, i politika je tu odigrala svoju ulogu: ti generali su naime svi bili izabrani zajedno sa Periklom krajem prethodne zime, kada je on uživao veliki uticaj; suđenje njima bi stoga bilo ravno podizanju optužnice protiv Perikla i njegove umerene frakcije, ali je pokušaj propao. Atinjani su osećali olakšanje zbog kraja te duge i skupe opsade i nisu bili raspoloženi da se opterećuju pravnim začkoljicama. To što su generali bili oslobođeni takođe navodi na pomisao da se raspoloženje naroda protiv Perikla možda smirivalo. Na kraju, poslata je grupa kolonista da naseli napušteni grad, koji će od tada Atini biti ključno naselje u oblastima prema Trakiji.

Na kraju druge godine rata, Atinjani su bili mnogo slabiji nego dvanaest meseci ranije: pokazali su veliku samokontrolu suočeni sa dve invazije, prepuštajući svoja polja i kuće pustošenju i plamenu bez ulaska u bitku. S druge strane, pošto je cela Atika već bila opustošena, Spartanci su imali malo razloga da veruju kako bi budući upadi mogli dati bolje rezultate; osim toga, atinska flota je pokazala da može da uznemirava obalske države Peloponeza manje-više nekažnjeno. Prema Periklovoj strategiji, bilo je vreme da diskreditovana partija rata u Sparti ustupi mesto Arhidamu i umerenima, nudeći mir pod razumnim uslovima.

Umesto toga, odlučnost Spartanaca bila je jača nego ikad: suočeni sa odbijanjem kopnene bitke, prešli su na pomorsku ofanzivu, preteći atinskoj

dominaciji na zapadnim morima pa čak i bezbednosti Naupakta; njihovi uspesi dovodili su u sumnju predviđanje koje je sa tolikim samopouzdanjem izneo Perikle, a po kome će Peloponežani biti „držani podalje od mora“. Ako je spartansko poslanstvo u Persiji bilo presretnuto, ništa nije garantovalo da drugi izaslanici u budućnosti neće uspeti u tom poduhvatu: s obzirom na atinsku slabost, ubediti Velikog kralja ne bi bilo nemoguće. U tom slučaju, svi proračuni zasnovani na atinskoj nadmoći u pogledu brodova i novca postali bi bezvredni. Ohrabreni takvim izgledima, Spartanci su jasno stavili do znanja da nisu raspoloženi za mir, osim pod svojim uslovima.

U međuvremenu, u Atini, kuga je nastavila da desetkuje radnu snagu i ruši moral stanovništva, dok su ekonomski uslovi postajali ozbiljni: od 5000 raspoloživih talanata (dakle bez onih 1000 iz rezervnog fonda), kojima je grad raspolagao na početku sukoba, skoro 2700, odnosno više od polovine, već je bilo potrošeno. Iako je skupa opsada Potideje i odliv sredstava kom je ona izložila blagajnu bila završena, spartanska pomorska aktivnost značila je za Atinjane rizik da će morati ponovo da plaćaju opremanje brodova i zaštitu saveznika. Uz tempo trošenja iz prethodne dve godine, mogli su da se bore, najviše, još samo dve. Čak je i partiji rata moralo biti jasno da sledeće godine grad neće moći da priušti veliku vojnu kampanju, a ipak, i politika neaktivnosti bila bi opasna. Ma koliko spartanska nepopustljivost iznedrila u Atinjanima želju da se bore, i iako su zidine, flota i imperija bili netaknuti, budućnost Atine delovala je neizvesno.

VIII
POSLEDNJI PERIKLOVI DANI (429)

Uprkos pretrpljenim patnjama, razočaranjima i prividnom neuspehu njegove strategije, u proleće 429. godine Atinjani su još jednom izabrali Perikla za generala. Svakako, poštovanje prema njegovom dokazanom talentu i dugo gajeno poverenje u njega doprinose objašnjenju ove odluke, ali ne treba potceniti ni vojne i političke razloge: odbijanjem pregovora, Spartanci su ozbiljno narušili moć ubeđivanja partije mira; s druge strane, pošto je kuga i dalje besnela a blagajna se praznila, Atina nije mogla preći u ofanzivu kao što su to želeli Kleon i ostali. Jedina moguća alternativa činila se u istrajavanju na početnoj politici, što je značilo da bi Perikle trebalo da ostane na čelu grada.

Međutim, Perikle koji se vratio na vlast oko jula 429. godine, imao je pred sobom još samo nekoliko meseci života. Plutarh nam pripoveda da se bolest koja ga je ubila nije ispoljila iznenada, već je trajala dugo, „polako mu iscrpljujući telo i slabeći živost duha“ (Plutarh, *Perikle* 38,1). U tom periodu ni on ni drugi nisu bili u stanju da čvrstom rukom vode atinsku politiku, niti da podstiču ili obuzdavaju narod: po prvi put posle mnogo godina, Atinjani su iskusili nedostatke svojstvene autentično demokratskom upravljanju državom u vreme rata.

Sparta napada Plateju

Pošto su već opustošili celu Atiku i u strahu od zaraze kugom, Spartanci su u maju 429. godine odlučili da izbegnu atinsku teritoriju i napadnu Plateju. Ovaj mali grad u Beotiji imao je vrlo malo strateškog značaja za Spartu i nije učinio ništa da izazove njeno neprijateljstvo: u korenu odluke o napadu bili su Tebanci, koji su težili da iskoriste peloponesku vojsku za

sopstvene ciljeve. Oni su bili podjednako moćni koliko i ambiciozni, kao što će sve nedvosmislenije pokazivati tokom rata, i njihova očekivanja nisu mogla biti potpuno ignorisana; popuštanje je bilo cena koju je Sparta plaćala da bi i dalje uživala podršku Tebe. U politici saveza koja je dominirala drugom polovinom V veka, stara pravila koja su upravljala odnosima među državama sve su više ustupala mesto zahtevima novog tipa rata. Tukidid, kidajući veo licemerja, objašnjava prave motive Spartanaca: „U stvari, mislim da su, u celom ovom događaju, Spartanci bili toliko neprijateljski raspoloženi prema Platejcima zbog Tebanaca, smatrajući da bi im ovi bili od koristi u ratu koji se tek bio ponovo rasplamsao“ (III,68).

Godine 490. Plateja je bila jedini grad koji je poslao vojsku na Maraton da bi pomogla Atinjanima protiv Persijanaca. Posle bitke kod Plateje 479. godine, koja je označila kraj persijskih ratova, Spartanci su naterali sve Grke koji su u njoj učestvovali da se zakunu da će Platejcima vratiti „njihov grad sa okolinom“ i dozvoliti im „da se upravljaju po sopstvenim zakonima“, te su svečano obećali da će paziti da „niko nikada ne pokrene rat protiv njih bez opravdanog razloga ili da bi ih porobio: u suprotnom, prisutni saveznici obavezuju se da ih brane svim snagama“ (II,71). Spartanski napad na Plateju, dakle, nije bio samo razlog za sramotu, već je sadržao i surovu ironiju.

Arhidam je ponudio Platejcima alternativu: mogli su da ostvare svoju slobodu pridruživši se borbi protiv Atine, krivcu za porobljavanje Grka, ili, u najmanju ruku, da ostanu neutralni u sukobu. Neutralnost je, međutim, bila neizvodljiva, jer Platejci nisu mogli „prihvatiti oba protivnika kao prijatelje“ u trenutku kada Tebanci nisu čekali ništa drugo osim prilike da se obruše na njih, a uz to su se „njihova deca i žene nalazili u Atini“ (II,74). U tom trenutku Arhidam ih je pozvao da evakuišu grad dok traje rat: njihovu zemlju i dobra preuzeli bi Spartanci, koji bi ih koristili u zamenu za plaćanje danka, a vratili bi ih netaknute po završetku sukoba. I ova ponuda bila je farsa: kada bi grad jednom pao u ruke Peloponežana, Tebanci nikada ne bi dozvolili da bude vraćen svojim stanovnicima.

Na kraju su Platejci odgovorili zatraživši primirje kako bi od Atinjana mogli da traže dozvolu da se predaju. Njihova dramatična situacija primer je nemoći malih država zgnječenih između velikih sila. Nezavisnost, do koje je običnom čoveku toliko stalo, bila je iluzija u svetu takvih saveza, u kom je sporedni akter mogao u najboljem slučaju da računa na zaštitu i

dobru volju jedne od hegemonističkih država. Platejci su se nadali da će im Atinjani dozvoliti da postignu nekakav dogovor sa Spartancima, s obzirom na činjenicu da njihov grad ne bi mogao biti spasen bez hoplitske bitke, u kojoj bi Atina izvukla deblji kraj. Ali Atinjani su ih, verovatno u trenutku privremene hegemonije partije rata, ohrabrili da ostanu verni savezu, obećavši da će im priteći u pomoć kako god najbolje umeju.

U tom trenutku Platejci nisu imali drugog izbora nego da odbiju predlog Sparte. Arhidam je odgovorio tvrdeći da Spartanci nisu prekršili nikakvu zakletvu, jer su bili pobožan narod koji se plaši gneva bogova, a onaj koji kažnjava kršitelje zakletvi bio je sam Zevs; naprotiv, krivi su bili Platejci, koji su odbijali svaku razumnu ponudu. Ova varljiva kraljeva argumentacija, međutim, bila je i politička propaganda: pokušaj da se opravda ono što je bio čist i jednostavan čin agresije i kršenje principa autonomije od strane onih koji su se proglašavali „borcima za grčku slobodu“.

Posle niza neuspešnih pokušaja da se Plateja zauzme bez duge i skupe opsade, u septembru su Spartanci bili prinuđeni da podignu i čuvaju zidine oko grada. Branioci su se sastojali od samo četiri stotine Platejaca i osamdeset Atinjana, uz žene zadužene za kuhinju, ali Plateja je bila opasana snažnim odbrambenim zidinama i u takvom položaju da bi bilo dovoljno svega nekoliko ljudi da je odbrane od napada celokupne peloponeske vojske.

Dok su Spartanci bili zauzeti opsadom Plateje, krajem maja Atinjani su prešli u ofanzivu na severoistoku. Pobuna na Halkidikiju nije prestala padom Potideje, naprotiv, podsticala je druge lokalne pobune, pored toga što je Atini uskraćivala imperijalne prihode. Da bi je ugušili, poslato je dve hiljade hoplita i dvesta konjanika pod komandom Ksenofonta i još dvojice generala. Oni su napali Spartol (vidi mapu 14) računajući na pomoć unutar grada od strane demokratske frakcije spremne da izda grad: bili su to prvi znaci fenomena koji će se, sa zaoštravanjem borbe između oligarhijske i demokratske frakcije, ponavljati tokom celog trajanja sukoba. U nekim slučajevima patriotizam je trijumfovao nad frakcijskim interesima, ali kada je privrženost sopstvenoj političkoj strani bila veća od želje za nezavisnošću, demokrate su izdavale svoje gradove predajući ih Atini, a oligarsi predajući svoje Sparti.

U Spartolu se pojavio još jedan novi fenomen: kao što su demokrate tražile atinsku pomoć za svoju frakciju, tako su i njihovi oligarhijski protivnici tražili pomoć van grada, u obližnjem Olintu. Olinćani su tako obezbedili odred konjice i lake pešadije čija je nadmoć dovela do poraza atinskih hoplita. Atina je izgubila sve svoje generale, četiri stotine trideset ljudi i stratešku nadmoć na Halkidikiju. To neće biti poslednji put da, tokom rata, hopliti budu poraženi od falangi koje su drugačije naoružane i organizovane.

Spartanska akcija na severozapadu

Dok su Atinjani bezuspešno pokušavali da zavedu red na severoistoku, Peloponežani su se trudili da se zaštite na severozapadu. Kampanja je vođena na podsticaj nekih lokalnih saveznika, Haonaca i Ambrakijota, koji su želeli da zadrže Atinu van tog regiona, s namerom da ga kontrolišu, i koji su Spartancima predložili da među članovima saveza okupe flotu i hiljadu hoplita za napad na Akarnaniju. Ovaj plan, onako kako je predstavljen, trebalo je da predstavlja prvi čin grandiozne strategije usmerene ka tome da se Atinjani spreče da napadnu Peloponez: Akarnanija bi lako pala, a za njom i Zakintos, Kefalonija, a možda čak i Naupakt.

Još jednom su interesi njihovih saveznika naveli Spartance na opasne akcije. Na prvi pogled, međutim, bio je to primamljiv plan: Atinjani su imali samo dvadeset brodova u zapadnim vodama, kod Naupakta, a uz to su Ambrakijoti i Haonci bili entuzijastični saveznici koji su dobro poznavali teren. S druge strane, Korinćani su podržali predlog svojih ambrakijotskih kolonista, budući da je Korint bio grad koji je bio najviše ugrožen atinskim prisustvom na zapadu.

Sparta je na čelo peloponeskih snaga još jednom postavila navarha Knemosa. On je, izbegavši nadzor Formionove flote kod Naupakta, otplovio prema Leukadi, gde se spojio sa saveznicima iz same Leukade, Ambrakije i Anaktorija, i sa varvarima iz Epira, prijateljima Korinta (vidi mapu 11). Zatim je nastavio kopnom preko Argosa u Amfilohiji, usput opljačkavši jedno selo; potom je, bez pojačanja, napao Stratos, najveći grad Akarnanije, koji je smatrao ključnim ciljem kampanje. Ali Akarnanci su izbegli bitku na otvorenom i, iskoristivši poznavanje terena i svoju veštinu s praćkom, porazili ga, pa je Knemos bio prinuđen da se vrati na Peloponez.

Na scenu stupa Formion

Čim je Knemos stigao u Stratos, Akarnanci su zatražili pomoć od Formiona, ali atinski general nije mogao da ostavi Naupakt nebranjen, s obzirom na to da su flote Korinta i Sikiona i dalje bile u zalivu: stoga je dobio zadatak da presretne i izoluje pojačanja koja su dolazila sa Peloponeza. Bio je to istaknuti general sa velikim iskustvom: jedanaest godina ranije, na Samosu, bio je komandant flote zajedno sa Periklom i Hagnonom; 432. godine je, štaviše, predvodio briljantnu kopnenu vojnu operaciju u opsadi Potideje; ali se najviše isticao, kao što će ubrzo i pokazati, u pomorskim bitkama.

Dok je Knemos maršira na Stratos, pojačanja koja je očekivao isplovila su u Korintski zaliv. Formion je imao samo dvadeset brodova naspram četrdeset sedam neprijateljskih, a Peloponežani su bili ubeđeni da će on, s obzirom na odnos snaga, odbiti da se bori. Ali oni su u Akarnaniju prevozili veliki broj hoplita, pa su njihovi brodovi, već sami po sebi sporiji od atinskih, bili u nepovoljnim uslovima za modernu pomorsku bitku. Stoga su Atinjani mogli da računaju, kako bi nadoknadili brojčanu nadmoć neprijatelja, na veću pokretljivost svoje flote i bolju obučenost posada i kormilara.

Formion nije napao neprijateljske brodove dok su plovili ka zapadu, prateći obalu Peloponeza: čekao je pravi trenutak, kada bi, nakon što prođu moreuz između Riona i rta Antirion i nađu se na otvorenom moru, njegova taktika imala maksimalnu efikasnost (vidi mapu 12). Tako se i dogodilo: Atinjani su napali kada su Peloponežani pokušavali da pređu morski rukavac od Patre ka kopnu; ovi potonji su pokušali da pobegnu pod okriljem mraka, ali ih je Formion sustigao na pola kanala i primorao na bitku.

Uprkos tome što su bili u jasnoj brojčanoj prednosti, Peloponežani su usvojili odbrambenu formaciju: veliki krug sa pramcima okrenutim ka spolja i brodovima dovoljno blizu jedan drugom da spreče Atinjane da se probiju; u centar su rasporedili pet brzih brodova, spremnih da pruže pomoć u slučaju probijanja odbrane. Formion je rasporedio svoju flotu u jednu liniju, ploveći oko kruga koji je formirao neprijatelj, iako su na taj način

brodovi izlagali svoj najranjiviji deo, bokove, pa bi brzi napad Peloponežana mogao da ih probije, ošteti ili potopi.

12. KORINTSKI ZALIV

Atinski brodovi, „uvek ploveći duž obale, neprestano pokazujući nameru da svakog trenutka napadnu“ (II,84), pravili su sve uži krug oko neprijatelja, potiskujući ga u sve skučeniji prostor: Formion je očekivao da će se u određenom trenutku vesla brodova uplesti jedna u druga i da Peloponežani više neće moći da održe formaciju; znao je, takođe, da se pred zoru u zalivu obično dizao povetarac koji bi, talasajući vodu, otežao manevrisanje neprijateljskim brodovima, otežanim trupama koje su prevozili. Tukidid nam nudi živopisan opis bitke koja je usledila:

> „Elem, kada je vetar počeo da duva, brodovi koji su se sabili u mali prostor, istovremeno izloženi vetru i ometani manjim plovilima [određeni broj malih čamaca, ne ratnih, postavljenih radi sigurnosti u središte kruga], poremetili su svoj poredak i udarali jedni o druge, tako da su se morali odgurivati veslima; svi su vikali kako bi jedni druge upozorili i kako bi razmenjivali uvrede; tako da se nisu mogle čuti naredbe komandanata i starešina veslača; a posade, nesposobne da drže vesla u nemirnim talasima, neiskusne kakve su bile, otežavale su kormilaru upravljanje brodovima. Baš u tom trenutku Formion je dao znak za napad: Atinjani su pojurili napred i potopili najpre jedan od zapovedničkih brodova, a zatim onesposobljavali i ostale, gde god bi se okrenuli; zbrka je bila tolika da niko od neprijatelja nije ni pomišljao na ozbiljan otpor, već su pobegli u Patru i Dimu, mesta u Ahaji.“ (II,84)

Atinjani su zarobili dvadeset brodova sa većinom njihovih posada, podigli su trofej i pobedonosno se vratili u Naupakt. U međuvremenu, preživeli peloponeski brodovi naišli su kod Kilene na Knemosa, koji se mučio na putu povratka nakon poraza kod Stratosa: prvi veliki peloponeski pokušaj amfibijske ofanzive završio se ponižavajućim neuspehom.

Vest o porazu impresivne peloponeske flote veoma je uznemirila Spartance, koji su okrivili komandante, a posebno Knemosa, kao navarha odgovornog za celu kampanju. Da bi rešili problem, poslali su na mesto bitke tri „savetnika“ (*xymbouloi*), među kojima i briljantnog Brasidu, sa naredbom da „ne dozvole da im tako malo brodova otme dominaciju na moru“ (II,85).

Formion je, u međuvremenu, poslao glasnika u Atinu da objavi pobedu i zatraži pojačanje. Odgovor skupštine bio je neobičan: dodelila je generalu flotu od dvadeset brodova, koja je, međutim, prvo morala da osvoji grad Kidoniju, na ostrvu Kritu, mnogo južnije od najbrže rute kojom bi stigla do Formiona. Moglo je delovati kao čudan trenutak za pokretanje ofanzive na drugom frontu, ali verovatno su Atinjani, napadajući saveznike Sparte na Kritu, želeli da spreče Spartu da koncentriše svoje snage. Prilika nije odabrana proizvoljno, jer je upravo u tom trenutku stigla jedna ponuda sa

Krita, i morala je biti smesta prihvaćena ili odbijena. Misija je propala i, konačno gledano, možda je bila greška, ali se ne može smatrati potpuno neopravdanom, a na kraju se ispostavilo i da je bila veoma jeftina. Pitanje je, pre, drugačije: zašto su Atinjani Formionu poslali samo dvadeset brodova, koji ne bi bili dovoljni da ga izvuku iz jasne brojčane inferiornosti, kada su ih imali dovoljno da pošalju veliku flotu u Naupakt, a još jednu na Krit? Jedini verodostojan odgovor je da je nedostajalo sposobnih ljudi i novca.

U Naupaktu je Formion i dalje imao samo dvadeset brodova da se suprotstavi sedamdeset sedam spartanske flote, a ovog puta Peloponežani su, nemajući više tešku pešadiju na brodovima, bili nestrpljivi da se bore; njihovi komandanti će pokazati više energije, mašte i veštine nego u prethodnoj bici.

Iz Kilene, u Elidi, Spartanci su plovili uz obalu prema istoku duž Peloponeza, sve dok se nisu sreli sa svojom pešadijom u Panormu, na najužem mestu Korintskog zaliva. Da se Formion nije suprotstavio ovom odredu, koji je bio najmanje četiri puta veći od njegovog, neprijatelj bi imao slobodan prolaz ka zapadu, mogao bi da probije blokadu i blokira atinsku flotu u Naupaktu. Slika Atine kao gospodarice mora bila bi uništena, što bi možda ohrabrilo njene nemirne podanike na pobunu; ali Formion nije bio čovek koji bi to dozvolio, pa je bacio sidro kod Antiriona, tik ispred moreuza: nalazio se na suprotnoj strani zaliva, manje od jedne milje udaljen od peloponeskog Riona.

Nedelju dana su protivnički redovi preteći posmatrali jedni druge preko uskog morskog rukavca. Atinjani nisu imali nijedan razlog da povuku prvi potez: bili su brojčano slabiji i morali su da štite Naupakt, svoju pomorsku bazu u zalivu. Inicijativu su, dakle, preuzeli Spartanci, koji su krenuli na istok duž obale Peloponeza; na desnom krilu su rasporedili svojih dvadeset najboljih brodova, čiji su pramci bili upereni ka Naupaktu. U tom trenutku Formion nije imao drugog izbora nego da ih prati u stopu, vraćajući se ka najužem delu zaliva. Sa kopna su manevre pratili mesenijski hopliti, atinski saveznici koji su živeli u Naupaktu. Spartanci su, videvši atinske brodove kako se u koloni jedan po jedan brzo kreću duž severne obale, napravili okret ka njima i tako odsekli devet brodova, potisnuvši ih ka obali. Atinjanima je tako ostalo jedanaest brodova protiv dvadeset najboljih

neprijateljevih; a čak i da su uspeli da ih poraze ili izbegnu, morali bi da se suoče sa preostalih pedeset sedam. Poraz se činio izvesnim.

Jedanaest atinskih brodova je, međutim, iskoristilo svoju brzinu da prestigne spartanske: deset je stiglo u Naupakt, gde su se, sa pramcem okrenutim ka moru, postavili u isčekivanje, spremni za sukob sa nadmoćnim neprijateljskim snagama koje nisu dugo čekale; poslednji atinski brod, u međuvremenu, još uvek je plovio ka bazi, proganjan od strane Peloponežana koji su već pevali pobedničke pesme. Ali sudbina je htela da u dubokoj vodi kod Naupakta bude usidren jedan trgovački brod, zahvaljujući kom se situacija preokrenula: poslednji atinski brod, umesto da što pre stigne u sigurnost luke, zaokrenuo je za dvesta sedamdeset stepeni, koristeći usidreni trgovački brod kako bi zaštitio svoj bok tokom manevra, snažno udario u brod koji ga je progonio i potopio ga. Među Peloponežanima, koji su smatrali da je bitka već gotova, nastao je haos: neki od njihovih brodova, nenaviknuti na te vode, nasukali su se na plićak; drugi, dezorijentisani prizoru broda koji tone, uronili su vesla u vodu da bi se zaustavili i sačekali ostatak flote, ali to je bila velika greška, koja ih je ostavila nepokretne i bespomoćne pred neprijateljem u pokretu.

Atinjani kod Naupakta, uzbuđeni zapanjujućim preokretom događaja, jurnuli su u napad na neprijatelja, iako je ovaj i dalje imao dvostruko više brodova od njih. Ali u tom trenutku Peloponežani više nisu imali srca da se bore i pobegli su u Panormos, napustivši osam od devet zarobljenih atinskih brodova i izgubivši šest svojih. Obe vojske podigle su trofej kao znak pobede, ali bilo je jasno ko je zaista odneo pobedu: Atinjani su sačuvali flotu, bazu u Naupaktu i slobodu kretanja na moru; Peloponežani, u strahu od dolaska pojačanja iz Atine, isplovili su na pučinu kao poraženi. Uostalom, pojačanja su zaista ubrzo stigla, preko Krita, prekasno za bitku, ali na vreme da odvrate neprijatelja od pokušaja nove ofanzive.

Da je Formion bio poražen, Atinjani bi morali da predaju Naupakt i sa njim bi izgubili mogućnost da spreče trgovinu Korinta i drugih peloponeskih država sa zapadom. Pored toga, poraz na moru bi uzdrmao atinsko samopouzdanje i ohrabrio neprijatelja na još ambicioznije pomorske operacije, što bi pretilo izazivanjem pobuna u imperiji, koje bi, opet, mogle dobiti podršku Velikog kralja Persije. Nije stoga čudno što su Atinjani pokazali posebnu naklonost prema Formionu, podigavši mu statuu na

Akropolju u njegovu čast i, nakon njegove smrti, sahranivši ga na državnom groblju, na putu za Akademiju, pored Perikla.

Spartanci napadaju Pirej

Knemos i Brasida, nevoljni da se vrate kući s vestima o svom neuspehu, u tom trenutku bili su skloni odvažnosti, pa su prihvatili predlog Megarana da napadnu Pirej. Ideja je bila u najmanju ruku smela, ali Megarani su istakli da atinska luka u tom trenutku nije bila zatvorena niti čuvana. Atinjani su se osećali apsolutno bezbedno i sigurno nisu bili pripremljeni za bitku: bio je novembar, sezona plovidbe je bila završena i niko nije očekivao tako neustrašiv napad od poražene flote, koja je tek napustila Korintski zaliv prekrivena sramotom. Strategija Peloponežana, naime, računala je upravo na faktor iznenađenja: predviđala je da veslači njihove flote kopnenim putem stignu do megarske luke Niseja, u Saronskom zalivu, gde će naći četrdeset megarskih trijera bez posade, sa kojima bi odmah isplovili prema nesumnjivom i nebranjenom Pireju. Prva faza akcije išla je po planu, ali su u Niseji spartanski zapovednici, „zabrinuti zbog opasnosti, odustali od puta ka Pireju, kao što je bilo planirano (pogotovo što je vetar, kako se priča, bio protivan)“ (II,93). Umesto toga, napali su i opljačkali Salaminu, i tako otkrili svoje karte. Atinjani su upozoreni signalnim vatrama i među njima se raširila panika: mislili su da su Spartanci već zauzeli Salaminu i da se spremaju da isto učine sa Pirejom. Prema Tukididu, Peloponežani su zapravo mogli da uspeju, a ako nisu, to je bilo samo zbog prevelikog straha. Tako su Atinjani u zoru prekinuli sa oklevanjem i poslali pešadijske snage da obezbede luku i flotu na Salaminu: čim su ugledali atinske brodove, osvajači su pobegli. Atina je spasena, ali su preduzete mere da bi se u budućnosti izbegli slični iznenadni napadi.

Periklova smrt

Napadi na Naupakt i Pirej su propali jer je Peloponežanima nedostajalo iskustvo na moru, što ih je u borbi činilo neodlučnim i navodilo na teške greške. Perikle je to predvideo, ali nije poživeo dovoljno dugo da vidi kako se njegova predviđanja ostvaruju: umro je u septembru 429. godine, dve i po godine posle izbijanja rata. Njegovi poslednji dani nisu bili srećni:

„najdostojniji građanin“ Atine bio je uklonjen sa funkcije koju je obavljao, osuđen i kažnjen; mnogi njegovi prijatelji, kao i njegova sestra i zakoniti sinovi Ksantip i Paralos, umrli su od kuge. Budući da više nije imao naslednika, zatražio je od Atinjana izuzetak od zakona koji je ograničavao građanstvo samo na one čija su oba roditelja iz Atine – zakona koji je sam uveo dve decenije ranije – i predložio građanstvo za Perikla, sina kog je dobio s Aspazijom, ženom iz Mileta koja je dugo bila njegova voljena ljubavnica; Atinjani su mu to odobrili.

Ali poslednji Periklovi dani bili su teški i iz ugla javnog života: njegova umerena politika odvraćanja dovela je do rata, ali je njegova konzervativna strategija izgledala nemoćno da u njemu pobedi; kuga je odnela živote mnogo više Atinjana nego što je to mogla učiniti bilo koja bitka; štaviše, njegovi sugrađani krivili su njega za sukob i optuživali njegov plan da je pogoršao posledice zaraze. Neki prijatelji atinskog generala, okupivši se pored njegove postelje, misleći da spava, počeli su da raspravljaju o njegovoj veličini, moći i uspesima, naročito o mnogim pobedama koje je ostvario za Atinu. Ali Perikle je čuo razgovor i izrazio iznenađenje zbog ovih hvalospeva: u njegovim očima ti uspesi su često bili plod sreće i, uostalom, ni drugi zapovednici nisu bili ništa gori od njega; ono što njegovi prijatelji nisu pomenuli, a što je on, s druge strane, smatrao svojom najvažnijom zaslugom, bilo je: „Niko od današnjih Atinjana nije zbog mene obukao crninu“ (Plutarh, *Perikle* 38,4). Ovo je bio odgovor čoveka koji je osećao teret na svojoj savesti zbog optužbe da je namerno izazvao rat koji se mogao izbeći.

Periklova smrt lišila je Atinu vođe neuporedivih kvaliteta: vojno lice i strateg velikog kalibra, bio je još briljantniji, pravi raritetan talenat, kao političar; bio je u stanju da osmisli strategiju i ubedi Atinjane da je slede, znao je da ih zadrži od preterano ambicioznih poduhvata i ohrabri kada bi im samopouzdanje posrnulo. Verovatno bi samo ponovo Perikle na čelu imao potreban autoritet da natera svoje sugrađane na vođenje dosledne politike. U svom poslednjem nama poznatom govoru naveo je osobine neophodne za državnika: „Znanje da prepozna šta se mora uraditi“ i „da to jasno izrazi“, da bude „rodoljub koji se uzdiže iznad svakog iskušenja prema novcu“ (II,60). Niko nije u većoj meri posedovao ove osobine od njega, i, ako bi napravio greške, bilo je najrazumnije očekivati od njega da

ih ispravi, više nego od bilo kog drugog Atinjanina. Njegovim sugrađanima će on bolno nedostajati.

Iste godine Sitales, kralj Tračana i saveznik Atine, napao je makedonsko kraljevstvo Perdikasa i obližnje halkidičke gradove. Uspeo je da zauzme neke tvrđave, ali je naišao na snažan otpor. Iako je raspolagao velikom vojskom od stotinu pedeset hiljada ljudi, od kojih je trećina bila konjica, odložio je napad na Halkidiki, za koji je računao na saradnju atinske flote koja nikada nije stigla. Možda se Atina, s obzirom na velike snage koje je on mobilisao, plašila da bi Sitalkes mogao da popusti pred iskušenjem da ih upotrebi protiv njihovog carstva u tom regionu; nakon osmišljavanja ovog plana, osim toga, Spartanci su sa mora napali Naupakt i Pirej.

Napadi su bili neuspešni, ali je moguće da su uzdrmali osećaj bezbednosti Atinjana, navevši ih na pomisao da nije vreme za organizovanje velikih ekspedicija daleko od grada. Na kraju, neispunjenju obećanja o slanju flote verovatno su doprineli oprez i nedostatak ljudstva i novca od kog je Atina patila u jesen i zimu 429–428. godine. Veličina tračke armije širila je teror među svim severnim Grcima, ali Tračanima je nedostajalo hrane, pa su se na kraju povukli ne postigavši mnogo. U trećoj godini rata Atika je ostala pošteđena od invazija i njena flota je sprečila više od jednog poraza, ali su atinske rezerve i dalje kopnele: raspoloživi talenti su se smanjili, prema jednoj proceni, na 1450. To je bilo dovoljno za nastavak rata još samo godinu dana uz tempo trošenja iz prve dve godine, ili još dve godine uz upola manji tempo. Prvobitna strategija za dolazak do pobede je, dakle, propala, a Atinjani još nisu bili razvili drugu: nisu mogli da nastave dalje a da ne iscrpe svoje ekonomske resurse, ali nisu imali ni načina da primoraju neprijatelja na mir.

IX
POBUNA U IMPERIJI (428–427)

Atinski „novi političari“

Periklova smrt dovela je do prekretnice u političkom životu Atine.

„Njegovi naslednici“, kaže Tukidid, „po autoritetu su bili jednaki“ (II,65) i, posledično, nisu bili u stanju da obezbede jedinstven i koherentan autoritet neophodan u ratu. Do tada su generali gotovo uvek bili aristokrate, ali malo po malo pojavila se nova politička klasa, ljudi čije su se porodice obogatile trgovinom i proizvodnjom, koji su bili makar isto toliko bogati koliko i predstavnici zemljoposedničke aristokratije, i često jednako obrazovani, i koji su došli do toga da vrše političku vlast ništa manje vešto od svojih prethodnika.

Kao vođe rivalskih frakcija, koje su se međusobno takmičile, istakli su se Nikija, Nikeratov sin, i Kleon, Kleenetov sin. Tukidid i većina kasnijih naučnika prikazivali su ih kao dva potpuno različita čoveka: Nikiju kao pobožnog, pravičnog i rezervisanog, poput gospodina; Kleona, starog Periklovog protivnika, ratnohuškača i demagoga, kao vulgarnog čoveka. Obojica su, u stvari, poticala iz iste klase „novih ljudi“ bez plemenitog porekla: Nikija je stekao bogatstvo iznajmljujući robove za rad u rudnicima srebra na Atici; Kleonov otac je, s druge strane, posedovao unosnu štavionicu. U oba slučaja podaci koje imamo o njihovim porodicama ne idu dalje od jedne generacije.

Iako je teško naći dva čoveka koji su se više razlikovali po ličnosti, karakteru i stilu u svojim stavovima o ratu, oni uistinu nisu bili tako različiti kao što se obično prikazuju: nijedan od njih nije bio za mirovne pregovore sa Spartom i obojica su, u godinama nakon Periklove smrti, pokušavali da pronađu način da iz sukoba izađu kao pobednici. U stvari, nema traga o

nesuglasicama među njima sve do 425. godine. Godine 428. zastupali su praktično identične stavove: trebalo je sačuvati Atinsku imperiju, uliti građanima duh neophodan za nastavak rata, ekonomisati resursima i pronalaziti nove, i na kraju, ako se želela pobeda u ratu, razviti strategiju za nastavak ofanzivnih akcija. Dva čoveka imala su jake razloge za saradnju i nema razloga da se veruje da to nisu i činili.

Zavera na Lezbosu

Sredinom maja 428. godine, Spartanci su ponovo izvršili invaziju na Atiku, pustošeći je skoro punih mesec dana pre nego što su se povukli. Primirje je, međutim, bilo kratko, jer se na ostrvu Lezbos u međuvremenu već uobličavala zavera koja je mogla da ugrozi imperiju i sam opstanak Atine. Lezbos je bio veoma važno ostrvo, jedino, uz Hios, koje je sačuvalo svoju autonomiju kada je Delski savez postao Atinska imperija. Mitilenom, njegovim glavnim gradom, upravljala je oligarhija, što je bila retkost među atinskim saveznicima. Gradovi na Lezbosu predstavljali su izuzetak i po tome što su se njihove obaveze prema savezu sastojale od davanja brodova, a ne danka. Ali, uprkos privilegovanom *statusu* koji je uživala, Mitilena je razmišljala o ideji da se oslobodi atinskog savezništva još pre rata; od te namere odustala je zbog odbijanja Peloponežana da je prihvate na svoju stranu. To se, međutim, dogodilo u vreme mira: sada kada je sukob bio u toku, pobuna na Lezbosu bi nesumnjivo naišla na dobrodošlicu kod atinskih neprijatelja.

Zavera je skovana u Mitileni, a u njenom korenu bila je ambicija da se dominira ostrvom. Trenutak za ustanak nije mogao biti bolji: svima je bilo poznato koliko je Atina bila oslabljena kugom i koliko joj je nedostajalo ljudi i novca; pobuna bi verovatno dovela do otcepljenja koja bi je još više oslabila. Uspeh zavere zavisio je od pomoći koja bi došla od atinskih neprijatelja: pomoći koja je 428. godine izgledala izvesno, s obzirom na to da su u plan bili uključeni i Beoćani i Spartanci. Mitilenjani su zatražili njihovu podršku u govoru održanom u Olimpiji pred okupljenim Peloponežanima. Rekli su da je glavni razlog za pobunu strah da će ih Atinjani pre ili kasnije potčiniti kao što su to učinili sa svim ostalim saveznicima osim sa Hiosom. Međutim, prećutali su pravi razlog, a to je bilo ujedinjenje svih gradova na Lezbosu pod vođstvom Mitilene. Na to

Atina nikada ne bi pristala: Atinjani su generalno bili protiv postojanja velikih celina unutar svoje sfere uticaja, koju su, zapravo, težili da drže što je moguće više rasccepkanom. S druge strane, prisustvo demokratske Metimne na ostrvu, grada neprijateljski nastrojenog prema Mitileni, činilo je gotovo izvesnim atinsku intervenciju u slučaju pobune.

I pored toga, Mitilenjani su počeli da podižu odbrambene zidine, zatvorili su luku, pojačali flotu i otišli da nabave zalihe žita i strelce plaćenike u oblastima Crnog mora. Međutim, pre nego što su dovršili ove pripreme, procurela je vest o njihovim namerama: Atinu su požurili da upozore neprijateljski susedi, zajedno sa mitilenskim *proksenima*, predstavnicima Atinjana; ovi potonji verovatno su bile demokrate koje su se protivile vladi i koje su delovale iz sopstvenih političkih interesa. Tako je otkrivanje plana nateralo pobunjenike da pređu u akciju pre nego što su bili spremni.

U junu su Atinjani isplovili u godišnji pohod na Peloponez sa flotom koja je, iz ekonomskih razloga, bila svedena na četrdeset brodova u poređenju sa sto koliko je poslato 431. godine. Međutim, kada su se uverili da Mitilenjani zaista pokušavaju da ujedine ostrvo, usmerili su se ka Lezbosu. Nadali su se da će iznenaditi pobunjenike tokom jednog verskog praznika, ali s obzirom na to da je u atinskoj demokratiji, gde se svaka odluka morala donositi pred celom skupštinom okupljenom na Pniksu, tajnost bila faktički nemoguća, jedan glasnik je unapred upozorio Mitilenjane. Kada su oni odbili da se povinuju naredbi atinske flote da predaju svoje brodove i sruše zidine, flota je prešla u napad.

Iako su pobunjenici bili otkriveni pre dolaska pojačanja i strelaca koje su očekivali, u trenutku kada odbrana grada još nije bila dovršena, a savezi sa Peloponežanima i Beoćanima još nisu bili zvanično potpisani, Atinjani su znali za relativnu slabost sopstvenih snaga i rezervi i „plašili su se da neće biti u stanju da izdrže rat protiv celog ostrva Lezbos“ (III,4). Sa svoje strane, Mitilenjani „želeli su, ako je to bilo moguće, … da za sada udalje te brodove iz svojih voda“ (III,4) i sačekaju saveznička pojačanja, zbog čega su zatražili primirje. Još jedan element njihove taktike odugovlačenja bilo je slanje poslanstva u Atinu sa obećanjem da će, ako se flota povuče, ostati verni savezu. O prisilnom ujedinjenju ostrva, koje je već uveliko bilo u toku, nisu rekli ni reči; ali ono što su zapravo tražili od Atine bilo je da, u zamenu za buduću lojalnost, prihvati njihovu dominaciju nad Lezbosom. Bilo je očigledno da Atinjani ne mogu da prepuste Metimnu u ruke

Mitilene, uskraćujući joj zaštitu koja je garantovala i pravdala njihov autoritet u imperiji, a Mitilenjani su bili svesni da će njihov zahtev biti odbijen, pa su zbog toga u međuvremenu tajno poslali još jedno poslanstvo u Spartu, tražeći pomoć od njenog saveza.

Mitilena se obraća Peloponezu

U julu su u Spartu iz Mitilene, u razmaku od nedelju dana, stigla dva poslanstva, ali nijedno od njih nije imalo uspeha: Spartanci su se ograničili na to da posavetuju Mitilenjane da svoje razloge iznesu Peloponeskom savezu tokom sastanka na svečanostima u Olimpiji. Spartansko odbijanje da se dalje mešaju u sukob delimično se dugovalo činjenici da je plan za mitilensku pobunu potekao iz Beotije, a ne iz Sparte, a delimično i jednostavnoj proceni da bi podrška Mitileni zahtevala veliku i skupu flotu, kao i pomorske bitke: sećanje na ponižavajuće poraze koje im je naneo Formion moralo je ovu poslednju perspektivu da učini naročito neprivlačnom.

U avgustu, nakon završetka igara, Peloponeski savez se okupio u svetom krugu u Olimpiji. Poslanik iz Mitilene morao je da ubedi saveznike da će njihova intervencija poslužiti višim ciljevima grčke slobode i njihovim sopstvenim interesima, a ne pukim interesima Mitilene: tako je govorio o atinskim narušavanjima autonomije svojih saveznika, i o tome kako bi ona neizbežno dovela do porobljavanja Mitilene, ukoliko pobuna ne uspe. Trenutak za ustanak, rekao je, bio je idealan:

„Prilika je izuzetno povoljna: Atinjani su slomljeni i bolešću i nastalim troškovima; njihovi brodovi su delimično stacionirani na vašoj teritoriji [Formionov sin, Asopije, isplovio je u ovaj pohod u julu], delimično raspoređeni protiv nas. Tako da ih ne mogu imati u izobilju, ako ih vi, već ovog leta, napadnete ponovo i morem i kopnom u isto vreme; oni ili neće odoleti napadu vaših brodova ili će morati da opozovu svoje iz vaše i naše zemlje“ (III,13). Zaključni argument Mitilenjana bio je da se rat neće odlučiti na Atici, već u imperiji, odakle je dolazio novac za njegovo vođenje.

> „A ako nam vi, s poletom, priteknete u pomoć, obezbedićete sebi grad koji poseduje moćnu flotu (ono što vam više nego ikad nedostaje), i lakše ćete savladati Atinjane, lišavajući ih saveznika, jer će vam svi sa više poverenja prilaziti; ujedno ćete i demantovati optužbu koja

vam se do sada upućivala, da ne pružate pravu podršku onima koji se pobune protiv Atine. Ako se pokažete u ulozi oslobodilaca, pobedonosni ishod rata biće za vas izvesniji.“ (III,13)

Mitilenjani su smesta primljeni u savez, a Spartanci su naredili ostalim Peloponežanima da se okupe na Korintskoj prevlaci (Istmu), odakle bi krenula invazija na Atiku. I sami su prionuli na posao pripremajući prevoz svojih brodova preko prevlake do Saronskog zaliva, kako bi napali Atinu istovremeno i sa kopna i sa mora. Saveznici su se, međutim, „okupljali polako, zadržani žetvom žita i slabim entuzijazmom za pohod“ (III,15).

U ovoj krizi Atinjani su pokazali istu odlučnost i snagu duha koji su spasili njihovu slobodu i osvojili imperiju: iako su imali četrdeset brodova koji su još uvek bili angažovani u opsadi Lezbosa, isplovili su sa flotom od sto trijera kako bi izveli upade na Peloponez, kao što su to činili u prvim godinama rata. Ova odvažna demonstracija sigurnosti i moći u stvari je stavila na veliki ispit atinske resurse: pored uobičajenih veslača iz najniže klase, ovog puta su za vesla postavljeni i hopliti, koji su inače ratovali samo u teškoj pešadiji, pa čak i stranci nastanjeni u gradu kako bi se odgovorilo na hitnost situacije. Nisu to bile iskusne posade kao one pod Formionovom komandom, ali su Spartanci još uvek bili zastrašeni porazima iz 429. godine.

Na Peloponezu su se Atinjani iskrcavali gde god su hteli, demonstrirajući snagu koja je ubedila Spartance da su Mitilenjani, u vezi sa slabošću Atine, pružili sliku situacije koja nije odgovarala stvarnosti, i koja ih je podstakla da odustanu od napada i vrate se kući. Još jednom su Mitilenjani i njihove pristalice na Lezbosu bili ostavljeni da se sami suoče sa Atinjanima.

Bez pomoći saveznika nisu uspeli da zauzmu Metimnu i morali su da se zadovolje učvršćivanjem položaja u već pokorenim gradovima Antisi, Piri i Erezu, što je situaciju na Lezbosu ostavilo praktično nepromenjenom. Prividno povlačenje Sparte, međutim, istovremeno je podsticalo Atinjane da izvrše još snažniji pritisak: pod komandom generala Paheta na ostrvo je poslato hiljadu hoplita, koji su podigli zid oko Mitilene i zatvorili je s kopna i s mora. Opsada i blokada imali su za cilj ne samo da zaštite Metimnu, već, nadali su se, i da prinude Mitilenu na predaju.

Opsada Mitilene

Opsada Mitilene, koja je počela početkom zimske sezone, opteretila je finansijske resurse Atine preko svih predviđanja koje je Perikle mogao napraviti na početku sukoba. U zimu 428-427. godine, raspoloživa rezervna sredstva su se smanjila na manje od hiljadu talanata; finansijska kriza se nije očekivala tek za neku godinu: ona je već stigla.

Atinjani su stoga preduzeli dve vanredne mere, koje nisu bile predviđene javno objavljenim Periklovim planom. Pre svega, krajem leta 428. godine, doneli su uredbu o povećanju danka koji se tražio od saveznika, i mesecima pre uobičajenog roka za naplatu poslali su dvanaest brodova da prikupe nove poreze. Ne znamo koliko su tačno sakupili, ali sigurno je da su naišli na otpor u Kariji i da je, u pokušaju da obezbedi nova sredstva, general Lisikle ubijen.

Ali mera povećanja poreza i pojačavanja njihove naplate, čak i da se uspešno primenila, ne bi bila dovoljna da zadovolji ekonomske potrebe Atine, koje su sa opsadom Mitilene odjednom postale još hitnije. Zbog toga su Atinjani usvojili jedno očajničko rešenje: uveli su „tada po prvi put“ direktan porez (*eisphora*) od dvesta talanata (III,19). Bez obzira na to da li Tukidid pod „po prvi put“ misli ikada u istoriji ili od početka rata, činjenica je da u Atini veoma dugo nije bio nametnut direktan porez. Koliko god to moglo izgledati čudno današnjim poreskim obveznicima, odnosno većini naroda od nastanka civilizacije pa naovamo, građani grčkih država nisu tolerisali ideju direktnog oporezivanja: videli su u tome kršenje lične autonomije i napad na imovinu na kojoj je počivala njihova sloboda. Novi porez je bio posebno mrzak posednicima, na koje je isključivo padao teret *eisphore*, a ova grupa je uključivala i male zemljoposednike koji su činili hoplitske falange.

Ako je povećanje ekonomskog pritiska na saveznike bila opasna taktika, jer je rizikovala podsticanje pobuna koje su mogle da ugroze atinsku moć u samom njenom izvoru, uvođenje direktnog poreza pretilo je da oslabi entuzijazam naroda za rat. Ne iznenađuje što Perikle nikada nije predlagao slične mere u svojim javnim govorima o atinskim finansijama, ali isto tako nema razloga da se posezanje za njima 428. godine pripiše samo Kleonu i njegovoj frakciji. Oni koji su mobilisali Atinjane, tražeći veliki trud da bi se suprotstavili mogućem kopnenom i pomorskom napadu na grad i riziku od pobuna u imperiji, morali su biti pre svega generali: između ostalih, Nikija i Pahet. Ništa manje od Kleona i njegovih pristalica, oni su shvatali da je za

bezbednost Atine bilo neophodno ugušiti pobunu u Mitileni pre nego što se proširi po celoj imperiji i iscrpi ekonomske rezerve države: nisu, dakle, delovali iz političke isključivosti ili klasne borbe, već iz razboritog patriotizma, kao odgovor na vanrednu situaciju.

U međuvremenu, ono što se dešavalo na Lezbosu nije ostavilo Spartance ravnodušnim. Naime, krajem zime tajno su poslali u Mitilenu glasnika Saleta, da obavesti ustanike da će amfibijska kampanja prvobitno planirana za 428. godinu biti pokrenuta sledeće godine, uz invaziju na Atiku i slanje četrdeset brodova u Mitilenu, pod komandom Spartanca Alkide. Dobra vest je ohrabrila pobunjenike da pruže otpor, a sam Salet je ostao u Mitileni da koordiniše akcije na ostrvu.

Kako se zima bližila kraju, Atinjani su se suočili sa najvećim izazovom od početka sukoba. Morali su da uguše pobunu moćnog člana svog saveza dok je njihovoj sopstvenoj teritoriji pretila invazija, i to su morali da urade brzo, jer je duga opsada poput one u Potideji mogla da iscrpi rezerve, stavljajući tačku na njihovu sposobnost odbrane.

Sparta u napadu kopnom i morem

Spartanska invazija na Atiku 427. godine imala je za cilj da izvrši pritisak na Atinjane kako bi ih sprečila da pošalju veću flotu na Mitilenu. Peloponežani su bili prisutni u velikom broju, ali po prvi put kampanju nije predvodio Arhidam, koji je verovatno već bio na samrti. Njegov sin Agis je možda smatran previše neiskusnim za taj zadatak, a komanda je poverena Kleomenu, bratu prognanog kralja Pleistoanakta. Istovremeno su Spartanci poslali na Lezbos navarha Alkidu sa flotom od četrdeset i dve trijere, u nadi da ih Atinjani, čija bi pažnja u potpunosti bila usmerena na invaziju na njihovu teritoriju, neće presresti.

Agresivnija spartanska frakcija odavno je bila ubeđena da bi invazija na Atiku u kombinaciji sa pomorskim napadom na Egej pokrenula opštu pobunu među atinskim saveznicima, što bi dovelo do raspada njene imperije, ali se nikada nije ukazao pravi trenutak. Dobra prilika mogla je biti pobuna na Samosu 440. godine, ali je odbijanje Korinta upropastilo taj plan. Sada je konačno došao pravi trenutak.

Po svom trajanju i nanetoj šteti, ovu invaziju je nadmašila samo ona prethodna iz 430. godine: sve što je ostalo pošteđeno u prvom napadu i sve

što je u međuvremenu izraslo bilo je uništeno. Na moru, kako peloponeske snage nisu mogle da se nadaju da će sebi probiti put boreći se protiv atinske flote, uspeh je zavisio od brzine. Međutim, Alkidine lađe su, „ploveći oko Peloponeza izgubile dragoceno vreme i napredovale su prilično sporo čak i na preostalom delu puta“ (III,29). Ipak su uspele da izbegnu atinsku flotu sve do Delosa, ali je to kašnjenje bilo kobno: kod Ikarosa i Mikonosa Alkidu je stigla vest da se Mitilena već predala.

Da bi odlučili o sledećem koraku, Peloponežani su se okupili na savetovanje; čak i u tački u kojoj su se našli, odvažnost i inicijativa bi mogle postići mnogo. Neustrašivi zapovednik Teutiaplos od Eleje predložio je hitan napad na Mitilenu, siguran da će Atinjani, našavši se tako blizu pobede, biti uhvaćeni nespremni, ali oprezni Alkida je odbio predlog. Bolji predlog je stigao od jonskih izgnanika, koji su podsticali Spartance da iskoriste svoju flotu da podrže pobunu atinskih podaničkih gradova na Joniji: plan je predviđao da Alkida zauzme jedan od obalskih gradova Male Azije i pretvori ga u prvu bazu za opšti ustanak u toj regiji. Podršku atinskim neprijateljima bi ponovo mogao pružiti i Pisutnes, persijski satrap koji je 440. godine pomogao pobunjenicima na Samosu. Ako bi pobuna bila uspešna, Atinjani bi izgubili danke koji su im dolazili iz Jonije u trenutku kada su bili posebno ranjivi. A čak i samo delimičan uspeh primorao bi ih da podele svoje vojne snage kako bi blokirali pobunjeničke gradove. U najoptimističnijem scenariju zajedno bi se borili Spartanski savez, pobunjeni atinski podanici i Persijsko carstvo, što je tačno onakav raspored snaga koji će jednoga dana i poraziti Atinu.

Jonjani su želeli da iskoriste Spartance kako bi podržali sopstvenu pobunu, i njihov predlog je bio odličan. Tukidid priča da „kada bi ugledali njegove [Alkidina] brodove, stanovnici Jonije ne bi bežali, već su im se, naprotiv, približavali misleći da su to atički brodovi: nisu imali ni najmanju sumnju da se, dok su Atinjani bili gospodari mora, peloponeska flota mogla približiti Joniji“ (III,32). Podrška takve flote nesumnjivo bi ubedila makar jedan grad da se pobuni; zatim, jednom kada bi ta akcija razbila auru atinske pomorske nepobedivosti, pridružili bi se i drugi, a persijski satrap bi mogao iskoristiti priliku da protera Atinjane iz Azije.

Ali Alkida nije želeo ni da čuje za takvu akciju. „On je bio mnogo više sklon, budući da je za Mitilenu stigao prekasno, da se što pre vrati ponovo na Peloponez“ (III,31). Prestravljen pri pomisli da se nađe naspram atinske

flote, požurio je nazad u domovinu, čak i strahujući da bi mu zarobljenici uhvaćeni u Maloj Aziji mogli usporiti bekstvo, pa je većinu njih dao ubiti. U Efesu su ga neki prijateljski nastrojeni Samljani upozorili da takvo ponašanje neće Grčkoj doneti slobodu, već će od Sparte samo udaljiti naklonost onih Grka koji su je sada gledali s naklonošću. Alkida je popustio i oslobodio preostale zarobljenike, ali ugled Sparte je nakon ovog incidenta ostao ozbiljno ukaljan. Kada je Pahet saznao gde se nalaze Spartanci, gonio je njihovu flotu sve do Patmosa, ali je na kraju odustao i Alkida se bezbedno vratio na Peloponez. Spartanci su, kako će Tukidid reći, „bili Atini najmanje opasni neprijatelji s kojima se mogla sukobiti“ (VIII,96).

Sudbina Mitilene

Nedolazak peloponeske flote na vreme zapečatio je sudbinu pobunjenika iz Mitilene. Blokada je brzo dovela do iscrpljivanja zaliha hrane u gradu, a Salet, Spartanac poslat da podigne moral ustanicima, isplanirao je očajnički napad kako bi razbio opsadu. Međutim, da bi imao šanse za uspeh, bilo mu je potrebno više hoplita nego što je Mitilena mogla da obezbedi, pa je doneo izuzetnu odluku da naoruža niže slojeve hoplitskom opremom. Oligarhijski režim grada je na to pristao, što ukazuje na to da je smatrao narod lojalnim i pouzdanim. Ali, jednom naoružani, novi regruti su izneli jedan zahtev: raspodelu raspoloživih zaliha hrane svim građanima; ako oligarsi na to ne pristanu, zapretili su da će predati grad Atini i sklopiti separatni mir iz kog bi bili isključeni viši slojevi.

Svedočanstva kojima raspolažemo ne omogućavaju nam da kažemo da li je vlada mogla da ispuni ovaj zahtev niti da li bi, da je to učinila, osigurala lojalnost naroda. Možda su zalihe hrane bile toliko bedne da je opšta raspodela bila nemoguća. U svakom slučaju, oligarhijska vlada se predala Pahetu pod uslovima koji su bili ravni kapitulaciji: „Atinjani su po pitanju Mitilene mogli donositi odluke kakve su želeli“ (III,28). Pahet je ipak dozvolio odlazak jednog poslanstva iz Mitilene u Atinu kako bi pregovaralo o trajnom sporazumu, i obećao da neće okovati u lance, prodati u roblje niti ubiti nijednog Mitilenjanina sve do njegovog povratka.

Ulazak atinske vojske u grad posejao je teror među oligarsima Mitilene najbližim Spartancima, koji su potražili utočište kraj božanskih žrtvenika. Pahet je uverio molioce da im neće naneti nikakvo zlo, a da bi bili na

sigurnom, prebacio ih je na obližnje ostrvo Tenedos. Zatim je preuzeo kontrolu nad ostalim gradovima Lezbosa koji su se suprotstavili Atini „i, zarobivši Spartanca Saleta koji se krio u gradu, poslao ga je u Atinu zajedno sa onim Mitilenjanima koje je okupio na Tenedosu i sa ostalima koje je smatrao krivim za pobunu“ (III,35).

Da bismo razumeli stanje duha Atinjana u skupštini – sazvanoj u leto 427. godine da bi se raspravljalo o sudbini Mitilene – moramo se setiti u kakvoj su se situaciji i sami nalazili: ušavši u četvrtu godinu rata, strašno su patili zbog invazija i kuge, njihova prvobitna strategija je propala i nije se nazirala druga koja bi je mogla zameniti; pobuna u Mitileni i prodor spartanske flote u Joniju bili su zastrašujući predznaci nesreća koje su ih čekale.

Ljudi koji su se okupili na Pniksu bili su prepušteni strahu za sopstveni opstanak i besu protiv onih koji su ga ugrozili. Simptom virulentnosti tih emocija bila je brza odluka da se Salet pošalje na smrt bez suđenja, iako je on, u zamenu za život, nudio da ubedi Spartance da odustanu od opsade Plateje. Sudbina Mitilene je, s druge strane, bila predmet sukoba mišljenja. Tukidid ne izveštava o detaljima sastanka, niti prenosi ijedan od govora koji su tamo održani, ali pripoveda dovoljno da nam omogući da ga rekonstruišemo. Prvi su verovatno govorili članovi mitilenskog poslanstva, koje je uključivalo i oligarhe i demokrate, a gotovo je sigurno da su se oko pitanja ko je odgovoran za pobunu dve frakcije podelile: oligarsi, uzdajući se u činjenicu da Atinjani neće doneti odluku o uništenju čitavog jednog naroda, tvrdili su da je to odgovornost svih Mitilenjana; demokrate su, pak, tvrdile da su isključivo odgovorni oligarsi, koji su primorali narod da im se pridruži.

Rasprava se usredsredila na Kleonov predlog da se pogube svi odrasli muškarci iz Mitilene, a žene i deca prodaju u roblje. Njegov glavni protivnik bio je Diodot, Eukratov sin, o kome, osim u ovoj epizodi, ne znamo ništa. Ako se skupština i podelila na frakcije, pri čemu su umereni koje je predstavljao Diodot bili verni opreznoj Periklovoj politici, a agresivniju frakciju predvodio Kleon, svi Atinjani su plamteli od gneva: zato što su se Mitilenjani pobunili uprkos svom privilegovanom *statusu*, zato što je pobuna dugo i pažljivo pripremana i, iznad svega, zato što je dovela peloponesku flotu na obale Jonije. U takvoj klimi Kleonov predlog

je postao zakon, te je isplovila jedna trijera da naredi Pahetu da odmah izvrši presudu.

Debata o Mitileni

Nije prošlo mnogo vremena, međutim, pre nego što su Atinjani počeli da preispituju donetu odluku; nakon što je gnev splasnuo, neki su uvideli njenu okrutnost. Ambasadori iz Mitilene i njihovi prijatelji u Atini, među kojima su nesumnjivo bili Diodot i drugi umereni, iskoristili su ovu promenu klime da ubede generale – koji su, kao što znamo, svi redom bili umereni – da za sledeći dan zatraže specijalno zasedanje skupštine kako bi se ponovo razmotrilo ovo pitanje.

Izveštavajući o toj sednici, Tukidid po prvi put u svojoj istoriji uvodi Kleona kao „najagresivnijeg građanina koga je narod tada najviše slušao“ (III,36). Pobuna Mitilenjana, rekao je Kleon, nije imala opravdanja, bila je plod neočekivane dobre sreće koja se, kao i obično, pretvorila u neosnovano nasilje (*hybris*); pravda je, stoga, zahtevala brzu i strogu kaznu. I između oligarha i običnog naroda, dodao je, ne sme se praviti nikakva razlika, jer su i jedni i drugi učestvovali u pobuni. Popustljivost bi samo ohrabrila druge pobune, dok bi oštra kazna jednaka za sve bila sredstvo odvraćanja: „Trebalo je već davno da ne pravimo tolike razlike u počastima u korist Mitilene i sigurno ne bi drznula da dođe do tolikog stepena drskosti: jer, kao i u svemu ostalom, čovek je po prirodi sklon da prezire onog ko mu podilazi, a da se divi onome ko nije popustljiv“ (III,39). Ukratko, za Kleona, Atinjani je trebalo da liše Mitilenu njene autonomije mnogo ranije, a to što to nisu učinili bila je samo jedna od mnogih grešaka iz prošlosti. „Ako budete na isti način kažnjavali saveznike, kako one koji su se pobunili gotovo prisiljeni od strane neprijatelja, tako i one koji su to učinili slobodnom voljom, ko mislite da se neće pobuniti pod najmanjim izgovorom, kad, ako mu uspe, može da uživa u slobodi, a ako mu ne uspe, neće pretrpeti ništa nepopravljivo?“ (III,39).

Ako Atinjani nastave sa svojom politikom umerenosti, blagosti i pogrešno usmerene milosti, „u svakom gradu ćemo uvek biti u opasnosti po naše interese i naše živote. Ako uspemo da pobedimo, osvojićemo već uništeni grad i za ubuduće više nećemo imati od njega prihoda, koji čine našu snagu; a ako nam pobeda ne bude naklonjena, imaćemo nove

neprijatelje pored onih pređašnjih, i vreme koje sada moramo da posvetimo ratu protiv neprijatelja koji nam prete, moraće da se iskoristi za potčinjavanje sopstvenih saveznika“ (III,39). Govor je bio ravan frontalnom napadu na imperijalnu politiku Perikla i umerenih, koja je, prema Kleonu, morala da ustupi mesto sračunatoj politici terora koja bi odvraćala od pobuna, barem u vreme rata.

Pored Kleona i Diodota, koji su predstavljali krajnje stavove, intervenisali su i brojni drugi govornici koji su izneli „različita mišljenja“ (III,36). Neki su nesumnjivo govorili o pravdi i čovečnosti: Kleon se, naime, u svom govoru usprotivio sličnim razmatranjima, a pored toga, druga skupština je i bila sazvana upravo zbog osećanja rasprostranjenog među Atinjanima da je izrečena kazna „okrutna i preterana“ (III,36).

Pošto je Kleon tvrdio da bi ublažavanje kazne koju je on predložio u najblažem slučaju bilo znak slabosti, ako ne i korupcije ili čak izdaje, Diodot je, veoma vešto, ohrabrio Atinjane da glasaju za njegov predlog ne iz milosti, već iz sračunatog interesa. On je iskreno želeo manje nemilosrdnu kaznu za Mitilenu, ali, na dubljem nivou, njegov cilj je bio odbrana nastavka umerene imperijalne politike. Oni koji se bune, rekao je, uvek očekuju da će uspeti, tako da pretnja kaznom ne može predstavljati sredstvo odvraćanja, dok zahvaljujući umerenijoj politici, kakvu je Atina do tada sledila, „grad koji se pobunio, ali shvati da ne može pobediti, moći će da se dogovori dok je još uvek u punoj snazi, sposoban da nadoknadi troškove nastale zbog njega i da ubuduće plaća danak“ (III,46). Tvrda linija koju je predložio Kleon ne bi donela ništa drugo osim što bi navela pobunjenike da izdrže „opsadu do kraja“ a, dodao je Diodot, „nije li naša šteta to što trošimo sredstva na njihovu opsadu, s obzirom na njihovu tvrdoglavost, ... bez mogućnosti da od njih ubuduće crpimo prihode? Pa ipak, upravo u tim prihodima leži naša snaga u poređenju s neprijateljima“ (III,46).

Uz to, potvrdio je on, „sada vam je narod [*demos*] u svim gradovima naklonjen: on se ne udružuje sa aristokratama protiv vas; ili, ako je na to primoran, spreman je da se okrene protiv onih koji su otpali: tako da idete u rat protiv neprijateljskog grada, a da vam je pritom narod prijatelj“ (III,47). Događaji pokazuju da po pitanju popularnosti carstva, čak i među nižim klasama, on nije bio u pravu, ali ono što je Diodota zanimalo nije bilo toliko utvrđivanje činjenica koliko diktiranje političke linije. Atinjani su morali

„svaliti krivicu na što manji mogući broj ljudi“ među ustanicima, nastavio je, jer bi pogubljenje običnih građana isto kao i plemića, pokretača pobune, samo ohrabrilo ove prve da stanu protiv Atine u budućim pobunama. „Umesto toga, čak i ako su sagrešili protiv vas, treba se praviti kao da to ne znate, kako nam oni jedini koji su nam i dalje naklonjeni ne bi postali neprijatelji“ (III,47).

Za Diodota je Mitilena bila izolovan slučaj, što je sračunatu politiku terora koju je predložio Kleon činilo ne samo gnusnom, već u krajnjoj liniji kontraproduktivnom. Njegov predlog je, pak, bio da se osude samo „oni Mitilenjani koje je Pahet ovamo poslao kao krivce“ (III,48). Predlog nije bio tako milostiv kao što bi se to moglo činiti, jer je ljudi koje je Pahet uhapsio „kao krivce“ bilo preko hiljadu, i verovatno su predstavljali najmanje desetinu ukupnog odraslog muškog stanovništva pobunjenih gradova na Lezbosu.

U trenutku glasanja ruke koje su se podigle za jedan i za drugi predlog bile su u gotovo podjednakom broju, ali je prevagnuo Diodot. Kleon je smesta predložio smrtnu kaznu za hiljadu „krivaca“, i taj predlog je prošao. Nije bilo pravog suđenja, ni pojedinačnog ni kolektivnog; skupština je, na osnovu Pahetovog mišljenja, te ljude naprosto proglasila krivim, i ništa ne ukazuje na to da je odluka odobrena tesnom većinom. Bila je to najoštrija mera koju su Atinjani ikada preduzeli protiv pobunjenih podanika, ali koliko god da su ih strah, frustracija i patnja učinili besnim i ciničnim, oni su ustuknuli pred još surovijim Kleonovim predlogom.

Brod koji je isplovio nakon prve skupštine ka Lezbosu sa naređenjem da pogubi sve muškarce, imao je dobar dan prednosti, ali da bi se opozvalo naređenje, odmah je isplovila druga trijera. Mitilenski poslanici u Atini podelili su veslačima hranu i piće i obećali im nagradu ako pobede svoje drugove u trci s vremenom. Podstaknuti dobrim delom koje je trebalo učiniti i nadom u zaradu, mornari su požurili, čak odustajući od uobičajenih pauza za jelo i spavanje. Ljudi sa drugog broda nisu se nimalo žurili da izvrše svoj stravičan zadatak, pa ipak su stigli u Mitilenu prvi. O ishodu ovog događaja s dramatičnim tonom svedoči Tukidid: „Ona je stigla prva taman na vreme da omogući Lahetu da pročita dekret i izda naređenja da se izvrši zapovest; ali odmah je u luku uplovio drugi brod koji je sprečio uništenje. Do tako velike opasnosti je došla Mitilena“ (III,49).

X
TEROR I AVANTURA (427)

Atinski odgovor na pobunu u Mitileni ukazivao je na rađanje novog, agresivnijeg duha u gradu, koji je počeo da dovodi u pitanje stare, umerene stavove nasleđene od Perikla. Izbori iz 427. godine doneli su na vlast dva nova generala, Eurimedonta i Demostena, koji će ubrzo započeti znatno odvažniju politiku. Ali i umereni su osećali potrebu da pređu u ofanzivu, makar i oprezno, te je u leto 427. godine Nikija zauzeo i utvrdio malo ostrvo Minou, nedaleko od Megare, s ciljem učvršćivanja blokade tog grada.

Sudbina Plateje

Otprilike u isto vreme kada je napadnuta Minoa, branioci Plateje su se predali. Spartanci su stoga mogli lako da jurišaju na zidine grada, koje je branio samo mali broj ljudi iscrpljenih glađu, ali su umesto toga naredili da se Plateja ne zauzima silom. Razlog je bio to što „ako se jednoga dana sklopi primirje sa Atinom i dogovori obostrano vraćanje osvojenih položaja u ratu, Plateja ostane isključena iz toga, budući da bi mogli dokazati da se predala dobrovoljno“ (III,52).

Ovakva briga oko nečega što može delovati kao pravni sofizam pokazuje da su po prvi put, već 427. godine, Spartanci uzimali u obzir mogućnost separatnog mira. Žilav atinski otpor kugi i lakoća s kojom su ugušili pobunu u svom carstvu, zajedno sa spartanskom nesposobnošću na moru, bile su činjenice nad kojima se valjalo zamisliti; uprkos tome, Spartanci još uvek nisu bili spremni da se zadovolje bilo čim što nije bila apsolutna pobeda.

Da bi se izdejstvovala predaja Platejaca, gradskom garnizonu bilo je obećano pravično suđenje, koje je trebalo da vodi pet spartanskih sudija, ali

koje se pretvorilo u farsu: protiv Platejaca nije podignuta nikakva optužba; od svakoga od njih je naprosto zatraženo da kaže da li je učinio kakvu uslugu Spartancima ili njihovim saveznicima tokom rata. Platejci su svoju stranu branili sa takvom ubedljivošću, dovodeći svoje islednike u nezgodan položaj, da su Tebanci, u strahu da bi Spartanci mogli biti navedeni na milost, smatrali neophodnim da i sami uzvrate dugim govorom. Tada su sudije ponovile Platejcima početno pitanje, na koje su svi, naravno, odgovorili odrečno; rezultat je bio da je najmanje dvesta građana Plateje i dvadeset pet Atinjana pogubljeno, a žene koje su ostale u gradu prodate su u roblje. Ponašanje Sparte bilo je vođeno razmatranjima čistog političkog interesa: „U stvari, mislim da su, u celom ovom događaju, Spartanci bili toliko neprijateljski raspoloženi prema Platejcima zbog Tebanaca, smatrajući da bi im ovi bili od koristi u ratu koji se tek bio ponovo rasplamsao“ (III,68). Sparta se zapravo pripremala za dug rat, u kom bi podrška moćne Beotije mogla da odigra mnogo ključniju ulogu od reputacije pravednosti i korektnosti.

Tako su, na kraju, Spartanci predali Plateju Tebi, koja ju je sravnila sa zemljom, dala njenu zemlju u zakup na deset godina najzaslužnijim Tebancima, i 421. godine ju je već smatrala delom svoje teritorije. Plateja je bila izbrisana sa lica zemlje a Atina nije prstom mrdnula. Bio je to neizbežan ishod, jer je grad strateški bio neodbranjiv; ipak Atinjani su imali dobre razloge da osećaju nelagodu, ako ne i sramotu, zbog sudbine koja ju je snašla: da je nisu obavezali savezništvom uz obećanje pomoći, verna Plateja je ipak mogla da se preda pod razumnim uslovima. Preživelim Platejcima dato je atinsko državljanstvo, retka privilegija, koja ipak teško da je mogla da im nadoknadi gubitak otadžbine.

Građanski rat na Korkiri

Nije prošlo mnogo vremena a već je nova opasnost zapretila Korkiri, atinskom savezniku na zapadu, gde je žustar politički sukob pretio da na vlast dovede neprijatelje Atine i tako nanese carstvu gubitak velike ostrvske flote. Nevolje su počele sa povratkom oko dvesta pedeset zarobljenika koje su Korinćani zarobili u bici kod Sibote 433. godine. Korinćani su s njima dobro postupali, zadobivši njihovu lojalnost, i početkom 427. godine vratili

su ih u domovinu kako bi podrivali politiku i vladu, u trenutku kada su Peloponežani polagali velike nade u predstojeću pobunu atinskih saveznika.

Niko na Korkiri nije znao da su ti ljudi postali agenti strane sile i da rade protiv njihove vlade; tim pre što su objasnili svoj bezbedan povratak u domovinu rekavši da su otkupljeni za neverovatno veliku svotu od osamsto talanata. Međutim, čim su stigli na ostrvo, počeli su da vrše pritisak za raskid prijateljstva s Atinom i povratak na tradicionalnu neutralnost, krijući nameru da uvedu Korkiru u Spartanski savez. Uprkos njihovim naporima, demokratska skupština na ostrvu ipak je izabrala srednji put, potvrdivši odbrambeni savez i istovremeno izglasavši da Korkirani ostanu „i dalje prijatelji Peloponežana, kao i ranije“ (III,70).

Za oligarhijske zaverenike to glasanje je i pored toga predstavljalo pobedu, prvi korak ka odvajanju Korkire od Atine. Sledeći korak bio je optuživanje Peitije, demokratskog političara koji je bio blisko povezan sa Atinjanima, da želi da učini ostrvo robom atičke moći. Ali prosečan građanin Korkire u savezu s Atinom nije video izdaju, pa je oslobođeni Peitija prešao u kontranapad: uspeo je da izvede pred sud petoricu svojih najbogatijih tužitelja pod optužbom za navodno bezbožništvo, i oni su, u nemogućnosti da plate prekomernu novčanu kaznu koja im je izrečena, morali da zatraže utočište u hramovima.

Oligarsi, strahujući da bi Peitija mogao da iskoristi svoju pobedu kako bi pritiskao za postizanje punog, ofanzivnog i defanzivnog saveza sa Atinom, posegli su za ubistvima i terorom kako bi to sprečili: naoružani bodežima, upali su na zasedanje saveta i ubili Peitiju i još šezdeset ljudi. Nekolicina demokrata bliskih ubijenom političaru uspela je da pobegne, sklonivši se na atinsku trijeru koja je još uvek bila u luci. Brod je odmah zaplovio za Atinu: tamo su preživeli mogli da ispričaju šta se dogodilo i da zatraže odmazdu.

U međuvremenu na Korkiri, u takvoj atmosferi terora, ubice su zatražile sazivanje skupštine, ali su njihovi sugrađani i dalje odbijali preokret u savezništvima. Tada su zaverenici predložili samo neutralnost, što je bilo prihvaćeno, ali isključivo pod pretnjom nasiljem. U strahu od atinskog napada, oligarsi su u atički grad poslali izaslanstvo kako bi uverili Atinjane da ono što se dešavalo na Korkiri nije bilo upereno protiv njihovih interesa. Atinjani, međutim, nisu bili ubeđeni i uhapsili su ambasadore pod optužbom za pobunu. U stvarnosti, slanje ambasade u Atinu bilo je samo kupovina vremena dok su oligarsi pregovarali sa Spartom; sve dok ovi,

ohrabreni nadom u podršku Peloponežana, nisu stali pred gradsko stanovništvo i pobedili ga u otvorenoj bici, premda bez uspeha u potpunom slamanju demokratske opozicije. U tom trenutku demokrate su zauzele Akropolj i ostale uzvisine u gradu, kao i luku koja je izlazila na otvoreno more, dok su oligarsi kontrolisali zonu oko tržnice i luku okrenutu ka kopnu. Sutradan su obe strane tražile pojačanje, nudeći slobodu robovima u zamenu za to: većina njih stala je na stranu demokrata, te su oligarsi na kopnu unajmili osam stotina plaćenika. Tako je Korkira potonula u građanski rat.

Dva dana kasnije, u drugoj bici, demokrate su preokrenule situaciju i oligarsima nije preostalo ništa drugo osim da spas nađu u bekstvu. Sledećeg dana stigao je Nikostrat, komandant atinskih snaga u Naupaktu, sa dvanaest brodova i petsto mesenskih hoplita. On se ponašao veoma umereno, uzdržavajući se od svake odmazde prema poraženoj strani, tražeći samo postizanje punog ofanzivnog i defanzivnog saveza, kako bi osigurao ostrvo za Atinu. Jedini oligarsi izvedeni pred sud bili su, zapravo, desetorica koji su se smatrali najodgovornijim za podsticanje na pobunu, dok su ostali Korkirani pozvani na pomirenje.

Ali strasti na ostrvu bile su dotle toliko raspaljene da je tako uravnoteženo rešenje bilo nemoguće: desetoro oligarha izvedenih pred sud uspeli su da pobegnu, dok su demokratske vođe ubedile Nikostrata da tu ostavi pet atinskih brodova i u zamenu uzme pet korkirskih, u koje su ukrcali posade sastavljene od oligarha koji su im bili lični neprijatelji. Ovi su pak, strahujući da bi ih u Atini zadesila strašna sudbina, potražili utočište u svetilištima hramova, i premda je Nikostrat pokušavao da ih umiri, nisu se dali ubediti da pođu s njim. Demokrate su se, sa svoje strane, spremale da pobiju oligarhe, i upravo je Nikostrat sprečio tako nepromišljenu reakciju.

U tom trenutku umešali su se Peloponežani. Četrdeset brodova koji su se, pod Alkidovom komandom, u rasulu vraćali u domovinu sa Egejskog mora, pridružili su se u Kileni floti od trinaest savezničkih brodova i, sa Brasidom u ulozi *ksimbulosa* (savetnika), požurili ka Korkiri kako bi stigli pre velike atinske flote. Uprkos savetima Atinjana, demokrate iz Korkire su im se suprotstavile sa šezdeset brodova, od kojih su svi bili u lošem stanju i sa slabo disciplinovanim posadama. Peloponežani ih bez muke razbiše, ali im je dvanaest atinskih brodova na Korkiri sprečilo da materijalizuju pobedu, pa je Alkida krenuo prema kopnu prekoputa ostrva povlačeći za sobom

zarobljene brodove. Narednog dana Brasida ga je podsticao da napadne grad dok su Korkirani još uvek bili zbunjeni i uplašeni, ali uplašeni navarh je to odbio, i ta neodlučnost pokazala se fatalnom: vest da sa Leukade stiže atinska flota od šezdeset brodova kojom komanduje Eurimedont, Tuklov sin, naterala je Peloponežane u beg.

U međuvremenu na Korkiri demokrate, prepuštene same sebi, dali su maha besu i mržnji, moćnim nagonima u svim građanskim ratovima: politička pogubljenja izrodila su se u obična ubistva; ubijalo se iz koristoljublja i osvete; bezbožništvo i skrnavljenje svetinja postali su redovna pojava. „Otac je ubijao sina, a iz hramova su na silu izvlačeni molioci, koji bi pored samih hramova bivali zaklani; neki su čak živi zazidani u svetištu Dionisa“ (III,81). Ovi užasi dali su Tukididu povoda da opiše pogubne efekte građanskih sukoba u vreme rata: malo je drugih poglavlja u njegovoj istoriji koja su tako ispunjena mračnom i proročkom mudrošću.

Ova zlodela, kaže Tukidid, bila su samo prva od mnogih koja su proistekla iz građanskih ratova, a koje je veliki rat i započeo. U svakoj državi demokrate su se mogle obratiti Atinjanima za pomoć, a oligarsi Spartancima. „Dok u mirno doba ne bi imali ni povoda, a ni volje da ih zovu u pomoć, sada kada su ovi bili u ratu, onima koji su žudeli za promenama lako se ukazivala prilika da zatraže savezništvo od jednih ili od drugih, bilo da bi naudili protivnicima, bilo da bi sami od toga imali koristi. Na gradove zahvaćene neslogom obrušile su se mnoge i teške nevolje, kao što se uvek dešava i kao što će se dešavati, sve dok ljudska priroda bude ista“ (III,82). U vreme mira i prosperiteta, narodi i nacije deluju sledeći razum, jer ono tkivo materijalnog blagostanja i bezbednosti koje odvaja civilizaciju od varvarstva nije pokidano, a čovek nije rob gole nužde. „Ali rat, koji uništava obilje stvari neophodnih za svakodnevni život, postaje učitelj nasilja i prilagođava strasti mase zahtevima trenutka“ (III,82).

Pripadnost nekoj frakciji i odanost njoj na kraju su smatrani najvišim vrlinama, na štetu svih ostalih, opravdavajući tako odbacivanje svih stega tradicionalnog morala. Fanatizam i kovanje zavera za uništenje neprijatelja postali su vredni divljenja, a uzmicanje pred takvim ponašanjem značilo je ugrožavanje jedinstva frakcije iz straha od protivnika. Čak su i zakletve izgubile svoju vrednost, postavši sredstvo za raspirivanje dvostrukih igara.

Ovo stanje terora nametnulo se kao posledica pohlepe, ambicije i žudnje za moći koje izbijaju na površinu svaki put kada izbije građanski rat. Dok su se vođe obe frakcije služile privlačnim propagandnim parolama, poput „jednaka prava za narod“ za demokrate ili „umerena vladavina najboljih“ za oligarhe, i sami su u međuvremenu pribegavali svakom mogućem lukavstvu, pa čak i ubijanju onih koji nisu pripadali nijednoj frakciji, „bilo zato što su odbijali da daju svoju podršku zajedničkoj borbi, bilo zato što je izazivalo zavist to što su se držali podalje od opasnosti“ (III,82). Zajedno sa revolucijama, ovi novi oblici aberacija proširili su se po celom helenskom svetu. „Oni manje obdareni pameću su, uglavnom, prolazili najbolje. Oni su se, naime, svesni sopstvene inferiornosti i inteligencije svojih protivnika, obuzeti strahom da ne budu nadvladani njihovom govorničkom veštinom, saterani u ćošak i podmuklo napadnuti njihovom svestranom pronicljivošću, nepromišljeno bacali u akciju. Oni drugi pak, koji su, u svom preziru prema neprijateljima, smatrali da su uvek u stanju da na vreme uoče eventualne spletke i da ne moraju delanjem da postignu ono što mogu dostići umom, lakše bi bivali zatečeni nezaštićeni i uništeni“ (III,83).

Atinski general Eurimedont, u oštrom kontrastu sa umerenošću koju je pokazao njegov prethodnik Nikostrat na Korkiri, nije činio ništa tokom sedam dana, puštajući da se masakr nastavi. Očigledno je, poput Kleona, prezirao umerenost, koja mu se sigurno činila samom po sebi neefikasnom, a ujedno i krivom za ohrabrivanje revolucije. Njegov dolazak u svojstvu komandanta na Korkiru takođe pokazuje da su tek izabrani generali već stupili na dužnost, a njegovo ponašanje na ostrvu sugeriše da se u Atini širio novi duh.

Prva atinska ekspedicija na Siciliju

Ova nova raspoloženja doprinela su da u septembru Atinjani pošalju ekspediciju od dvadeset brodova pod komandom Laheta i Hareada na Siciliju, daleko od dotadašnjih ratišta. Stanovnici Leontinija, grada na istočnoj strani ostrva koji je dugo bio atinski saveznik, žalili su se da ih je Sirakuza, najveći centar u regionu, napala tokom jedne kampanje koja je za cilj imala dominaciju nad celom Sicilijom. Rat se zaista brzo proširio po celom ostrvu i, preko moreuza, i na Italiju. Dve suprotstavljene strane bile su podeljene i po etničkoj pripadnosti: Dorci, kao Peloponežani, bili su na

strani Sirakužana; s druge strane, Jonjani i Atinjani. Tako je neminovni poraz naveo stanovnike Leontinija da zatraže pomoć od svoje saveznice Atine.

Zašto su Atinjani, već uvučeni u rat u kom je u igri bio njihov opstanak, poslali ekspediciju na tako udaljeno i, činilo se, nevažno mesto za fundamentalnu strategiju sukoba? Tukidid objašnjava da je njihov glavni cilj bio da „spreče da se sa Sicilije uvozi žito na Peloponez i pokušaju, ako je moguće, da postanu gospodari situacije na ostrvu“ (III,86).

Za podsticanje ove ekspedicije obično se okrivljuju ljudi bliski Kleonu, „radikali“ ili „demokrate“, odnosno ratna partija, ali činjenice naizgled demantuju tu pretpostavku. Uistinu, u ovom slučaju, u svedočanstvima kojima raspolažemo nema ni traga o raspravi između suprotstavljenih stavova poput one koja je u leto 427. godine odlučila sudbinu Mitilene, ili one koja je dovela do saveza sa Korkirom 433. godine. Nisu svi komandanti bili nepopustljivi kao Eurimedont ili Demosten: tu su bili i ljudi poput Laheta, Nikijinog saveznika, među kojima je ekspedicija morala naići na vrlo malo otpora.

Nadalje, ne smemo prenebregnuti jednu očiglednu činjenicu: Atinjani su na Siciliju 427. godine otišli zato što su tamo bili pozvani i jer su bili obavešteni o potencijalnoj opasnosti, koja bi lako mogla postati ozbiljna. Na početku sukoba Peloponežani su nagovestili da bi mogli računati na veliku flotu sa Sicilije koja bi, ako se ikada i materijalizuje, predstavljala ozbiljnu pretnju za Atinu. Da je Sirakužanima, korintskim kolonistima, bilo dozvoljeno da osvoje ostale grčke gradove na Siciliji, oni bi potom mogli da pruže odlučujuću pomoć svojoj domovini i peloponeskoj stvari uopšte. Svi Atinjani su shvatali da situacija skreće ka novim opasnostima, a ta svest se manifestovala kroz pokušaj da se spreči dopremanje sicilijanskog žita na Peloponez. Do izvesne mere, dužina trajanja razaranja Atike od strane Spartanaca i njihova težina zavisila je od zaliha žita na koje su napadači mogli računati; gubitak sicilijanskih žetvi mogao je da ograniči njihovu ofanzivnu sposobnost u budućnosti. Iz atinskog ugla, dakle, pokušaj da se blokira ova trgovina pružanjem skromne vojne pomoći zapadnim saveznicima bio je apsolutno razuman.

Ali svaki pokušaj potčinjavanja Sicilije značio je postupanje suprotno Periklovom upozorenju da se tokom rata granice imperije ne smeju širiti. Naravno, među Atinjanima nije nedostajalo vatrenih zagovornika osvajačke

politike, a neki od njih su gledali na Zapad kao na verovatnu zemlju koju treba zauzeti. Ništa, međutim, ne ukazuje na to da je Kleon bio među njima, ili da je u nekom trenutku težio isključivo ekspanzionističkoj politici; naprotiv, zajedno s ljudima poput Demostena i Eurimedonta, on je težio kontroli nad Sicilijom kako bi sprečio da tamošnje žito stigne do Peloponeza i da ostrvo, pod dominacijom Sirakuze, pruži pomoć neprijatelju. Ipak, moguće je da su atinski komandanti priželjkivali više od pukog povratka na *status quo ante bellum*, jer bi intervencija nakon koje bi usledilo brzo povlačenje imperijalnih trupa omogućila Sirakuzi da pokuša drugo osvajanje ostrva, možda u trenutku kada Atina ne bi bila u mogućnosti da ga spreči. „Postati gospodari situacije na ostrvu“ moglo je da znači i samo obezbeđivanje tamošnje prevlasti, i možda uspostavljanje garnizona i pomorske baze radi sprečavanja budućih problema.

Ova misija je potvrdila postojanje novih političkih ravnoteža u Atini: događaji su postavili najradikalniju frakciju u položaj iz kog je uticala, pa čak i donosila političke odluke, dok umereni nisu mogli do kraja da se suprotstave planovima svojih protivnika. Povrh toga, dvadeset brodova isplovilo je tačno na vreme da izbegnu drugi talas kuge.

Uprkos smanjenoj veličini ekspedicione vojske, Atinjani su na Siciliji ostvarili zavidne uspehe. Leontini, smešten u unutrašnjosti, nije imao pomorsku bazu, pa su Lahet i Haread osnovali jednu u Regijumu, prijateljskom gradu smeštenom na kopnu, preko puta Mesine (vidi mapu 5). Atinjani su želeli potpunu kontrolu nad moreuzom kako bi prekinuli rutu za transport žita sa Sicilije na Peloponez. Plan je podrazumevao osvajanje Mesine, kako bi postala zborno mesto sicilijanskih Grka, posebno Jonjana, kao i Sikulaca neprijateljski nastrojenih prema Sirakuzi. Uz podršku lokalnih trupa, Atinjani su čak mogli i da se nadaju da će poraziti Sirakužane u bici, što je moglo da prouzrokuje i korisne prelaske sa neprijateljske strane na atinsku, i svakako bi sprečilo Sirakuzu u njenoj dominaciji nad Sicilijom.

Prvi napori nisu doneli velike rezultate: odmah po dolasku u Regijum Atinjani su podelili svoju flotu na dve eskadre, kako bi istražili obale ostrva i ispitali raspoloženje domorodaca. Lahet se uputio ka južnoj obali, prema Kamarini, dok je Haread krenuo ka istočnoj obali i sirakuškim vodama, gde je i poginuo u sukobu sa neprijateljskom flotom. Plan Atine zasnivao se na kontroli mora, a naročito prostora oko Mesinskog moreuza, pa je Lahet

napao sirakuške saveznike na Liparskim ostrvima, smeštenim na zapadnom ulazu u moreuz, ali im Lipari nisu prepustili ostrva.

Ipak, ovaj i drugi neuspesi pali su u drugi plan kada su Atinjani zauzeli Mesinu, stavivši moreuz pod svoju kontrolu, što je podstaklo otpadništva od Sirakuze i ugrozilo njenu poziciju na ostrvu. U stvari, mnogi domaći Sikulci, koji su ranije bili pod vlašću Sirakužana, prešli su na stranu Atine: uz njihovu pomoć, Lahet je nastavio ofanzivu, porazivši u bici Lokrane i napavši Himeru, mada bezuspešno.

Ovo nisu bili beznačajni uspesi. Lahet je sprečio da Sirakuza osvoji Leontini, zauzeo je Mesinu i moreuz, pridobio na stranu Atine mnoge sirakuške podanike i počeo da ugrožava teritoriju oko neprijateljskog grada. Na moru, Atinjani nisu imali premca: protivnici su strahovali čak i od male flote sa kojom su pristigli. Sirakužani su bili veoma svesni opasnosti u kojoj su se našli: „Videli su da je [Mesina] pogodno mesto za iskracavanje i invaziju na Siciliju i plašili su se da bi je Atinjani iskoristili kao bazu operacija za napad s mnogo brojnijim snagama“ (IV,1). Stoga su počeli da povećavaju svoju flotu kako bi izazvali Atinu.

Kao odgovor, atinski generali su zatražili pojačanja, koja su iz domovine stigla sa četrdeset brodova pod komandom tri komandanta, „kako zato što su smatrali da bi se rat tu mogao brže rešiti, tako i zato što su želeli da građani steknu više pomorskog iskustva“ (III,115). Pitodor je odmah krenuo sa nekoliko brodova da preuzme komandu od Laheta, dok su ga Sofokle i Eurimedont sledili kasnije sa najvećim delom pomorske eskadre. Nova flota zaplovila je puna nade.

Treći deo

NOVE STRATEGIJE

Prvi deo desetogodišnjeg rata bio je oblikovan Periklovim ciljevima i strategijom, koji su inspirisali atinsku politiku čak i nakon njegove smrti. Bez obzira na njihove zasluge, događaji su pokazali da su ti ciljevi i ta strategija u krajnjoj liniji bili neadekvatni: troškovi su iscrpljivali blagajnu, u imperiji je izbila pobuna, a sa spartanske strane nije bilo znakova skorog mira. Da je još uvek bio živ, verovatno bi i sam Perikle izmenio svoj ratni plan, prilagođavajući ga novim okolnostima, ali 427. godine afirmisali su se novi generali i političari, od kojih su neki imali ideje sasvim drugačije od ideja njihovog slavnog prethodnika. Godine koje su neposredno usledile videće Atinjane kako u više navrata oštro odstupaju od prvobitne strategije, u potrazi za pobedom i opstankom imperije.

XI
DEMOSTEN I NOVA STRATEGIJA (426)

Spartanci u centralnoj Grčkoj

Godine 426, posle smrti svog oca Arhidama, na spartanski presto stupio je mladi Agis; kako se u međuvremenu Pleistoanakt vratio iz progonstva, grad je ponovo imao dva kralja. Jedan od prvih Agisovih poteza bio je da povede spartansku vojsku van Peloponeza s namerom da izvrši invaziju na Atiku, ali ga je, kada je stigao do Korintske prevlake (Istma), serija zemljotresa primorala da se vrati nazad. Tako religiozan narod kakvi su bili Spartanci mogao je u tome da vidi božansko upozorenje na grešku koja se krila u upornom nastavljanju rata sve do potpune pobede, ali umesto toga su reagovali – kao što se to često dešava ljudima koji vide kako im napori propadaju – postavši još odlučniji da sprovedu prvobitni plan, možda samo koristeći nova sredstva. Uostalom, ni u Sparti, baš kao ni u Atini, nije nedostajalo onih koji su shvatali da je prvobitna strategija propala i da je za pobedu neophodna nova. Tako su u leto 426. godine Spartanci odlučili da otvore novi front u centralnoj Grčkoj, gde su Trahinjani i stanovnici obližnje Doride, pr постојбине Spartanaca i drugih Doraca, tražili pomoć protiv Etejana, sa kojima su bili u ratu (vidi mapu 11). Nakon toga su osnovali Herakleju u Trahiniji, jednu od retkih kolonija u istoriji Sparte, „i zato što im se činilo da se grad nalazi na povoljnom položaju za rat protiv Atine: odatle se mogla opremiti flota protiv Eubeje, s obzirom na to da je prelaz bio kratak, a bila bi korisna i za prelazak u Trakiju. Sve u svemu, sa poletom su se bacili na kolonizaciju tog područja“ (III,92).

Skloni smo da zaključimo da je upravo Brasida podstakao Spartance na ovu odluku, koja je odgovarala njegovom temperamentu i viziji stvari, a i zato što je upravo on, nekoliko godina kasnije, iskoristio tu novu koloniju.

Pokretanje ofanzive velikih razmera na Eubeju sa mora bio je previše hrabar plan za većinu Spartanaca, imajući u vidu ishod njihovih nedavnih sukoba s neprijateljskom flotom, ali nova kolonija je mogla poslužiti i kao baza za piratske akcije protiv atinskih brodova, kao i za upade trupa na Eubeju. Plan o invaziji severnih regiona Atinske imperije bio je još obećavajući: da bi dobili rat, bilo je neophodno da Spartanci napadnu imperiju u velikim razmerama a, bez veće i efikasnije flote, mogli su da udare samo na one regione do kojih se moglo stići kopnom, dakle na Makedoniju i Trakiju, duž severne obale Egejskog mora. Ali ako bi uspeli da dovedu vojsku na ove teritorije, odatle bi mogli da podstiču otcepljenja, nanose štetu atinskim prihodima i podstiču pobune u drugim gradovima. Trakija je, takođe, mogla poslužiti kao baza za osvajanje gradova na Helespontu, koji su bili u atinskim rukama. Zaobilaženje atinskog boka nije bio ni lak ni bezbedan poduhvat: da bi postigli taj cilj, Spartanci bi morali da provedu vojsku kroz centralnu Grčku i neprijateljski nastrojenu Tesaliju; zatim, jednom kad tamo stignu, morali bi da obezbede podršku tako što bi ubedili atinske saveznike da se pobune protiv imperije. Svaki trenutak te kampanje nosio je rizik od gubitka dragocenih trupa. Spartanci 426. godine još nisu bili spremni da preuzmu na sebe toliki rizik, ali osnivanje kolonije u Herakleji ostalo je neophodan prvi korak za bilo kakav budući pokušaj.

Herakleja se, međutim, uprkos tome što je bila dragocena ispostava na putu za sever, u svakom drugom pogledu pokazala kao razočaranje. Spartanci su podigli utvrđeni grad na oko osam kilometara od Termopila, i zidine prema moru, kontrolišući na taj način prolaz iz centralne Grčke u Tesaliju; takođe su započeli izgradnju arsenala za pomorsku bazu protiv Eubeje. Ali Tesalci, neprijateljski nastrojeni zbog prisustva spartanske kolonije na svojim granicama, iznova su napadali grad. U ovim okolnostima, spartanski zvaničnici poslati u tu regiju samo su dokazali spartansku nesposobnost u ophođenju sa drugim Grcima: „Više od svega, sami su zvaničnici koji su dolazili direktno iz Sparte upropastili situaciju i opustošili ljudstvom ovaj procvetali grad: većinu su odvratili i oterali, sprovodeći svoj autoritet na nasilan, a ponekad i nepošten način; zbog čega je njihovim susedima postalo još lakše da ih savladaju“ (III,93).

Atinska inicijativa

Atinjani su, u međuvremenu, nastavili sa svojim bojažljivim pokušajima da pređu u ofanzivu, poslavši Nikiju sa šezdeset brodova i dve hiljade hoplita protiv ostrva Melos. Pošto nisu uspeli da ga savladaju, flota se iskrcala u Beotiji i, kod Tanagre, pridružila ostatku atinske vojske koja je stizala iz grada predvođena Hiponikom i Eurimedontom. Ognjem i mačem prešavši preko teritorije i porazivši Tanagrane i deo Tebanaca u otvorenoj bici, Hiponik i Eurimedont su ponovo krenuli prema Atini, dok su Nikijini ljudi ponovo isplovili, opustošili deo Lokride i na kraju se i sami vratili u domovinu.

Koje je bilo značenje ovih akcija? Melos je bio jedino egejsko ostrvo koje je ostalo van atinskog saveza i, iako je formalno bio neutralan 426. godine, *de facto* je bio spartanska kolonija. Tukidid kaže da su ga Atinjani napali zato što su „želeli... da potčine Meljane koji, iako ostrvljani, nisu hteli da se pokore niti da uđu u Savez“ (III,91). Ali nije jasno šta je to navelo Atinu da reaguje tako ishitreno, nakon što je ignorisala Melos više od pedeset godina. Delimičan odgovor bi mogla biti hitna potreba za novcem, a jedan natpis nepoznatog datuma svedoči da su Meljani možda još 427. godine pružali ekonomsku podršku Spartancima. Ako je to tačno, taj napad je možda bio zamišljen kao kazna za „neutralne“ Dorane koji su u stvari pomagali neprijatelju.

Atinjani bi bili veoma srećni da su mogli jeftino zauzeti Melos, ali nisu mogli da priušte troškove opsade. Nisu imali ni nameru da rizikuju kopnenu bitku protiv tebanske hoplitske vojske, s dodatnom opasnošću da im peloponeska vojska zađe s leđa. Celokupna operacija, uključujući upade u Lokridu, zamišljena je kao jedna celina, lišena velikih rizika i velikih troškova: to su bili prvi oprezni, oklevajući koraci ka agresivnijoj strategiji. Još trideset brodova, pod komandom Demostena i Prokla, poslato je iz Atine na obale Peloponeza. Na svakom od njih nalazio se samo uobičajeni odred od deset hoplita i, iako su mogli da računaju na pomoć nekih zapadnih saveznika, nije se od njih očekivalo preduzimanje odlučujućih akcija. Uprkos novom, agresivnijem duhu koji je vladao u Atini, nedostatak ljudstva i novca i dalje je ograničavao veličinu i domet vojnih pohoda.

Ova pomorska sila opljačkala je ostrvo Leukadu, ključno usputno stajalište na ruti za Korkiru, Italiju i Siciliju, a pored toga i vernu korintsku koloniju koja je davala svoje brodove u peloponesku flotu. Njenim osvajanjem bi Atinjani ostvarili isključivu kontrolu nad Jonskim morem, a

njihovi saveznici Akarnanci su insistirali na opsadi glavnog grada i okupaciji ostrva. Drugi saveznici, Mesenjani iz Naupakta, sa svoje strane, želeli su da Demosten napadne Etolce koji su pretili njihovom gradu. Bilo bi lako, tvrdili su, pobediti ta snažna, ali primitivna plemena koja su živela u raštrkanim i nezaštićenim selima, koja se nisu borila kao hopliti već sa lakim oružjem, i koja su bila toliko varvarska da su neki od njihovih pripadnika jeli sirovo meso: radilo se o grupama divljaka koje bi se mogle lako potčiniti jedna po jedna, pre nego što bi stigle da ujedine snage.

Demostenov pohod u Etoliju

Demosten je, u svom prvom mandatu kao general, verovatno dobio samo nejasna uputstva, poput: „pružiti snažnu ruku atinskim saveznicima na zapadu i naneti neprijatelju što veću štetu“. Najočiglednija i najsigurnija linija delovanja bila bi opsada Leukade, i da se pritom izbegne neprijateljstvo Akarnanaca; zasigurno, instrukcije novom generalu nisu predviđale vojni pohod protiv varvarskih populacija iz unutrašnjosti u zoni koja je bila znatno istočnije od savezničke teritorije. Pristajanje na zahtev Mesenjana iz Naupakta predstavljalo je za Demostena rizik, ne samo u vojnom već i u političkom pogledu, pa ipak, upravo to je učinio. Delom je, kako navodi Tukidid, želeo da udovolji Mesenjanima, od kojih je Atina imala od fundamentalnog značaja, čak više nego od Akarnanaca, s obzirom na njihov ključni položaj u Korintskom zalivu, čiji bi gubitak bio katastrofalan. Međutim, Demostenova odvažna mašta u ovom je poduhvatu uvidela i prilike znatno veće od puke odbrane Naupakta i sa odvažnim stavom, po kome će kasnije ostati poznat tokom čitave karijere, ovaj general je zamislio veličanstven plan. Uz pomoć vojnih trupa iz Akarnanije i Naupakta on je nameravao da nakratko pokori Etoliju a njen, tako poražen, narod uvrsti u sopstvenu vojsku; dalje, preko zapadne Lokride stigao bi u Kitinion, u regiji Doride, a odatle bi zašao u Fokidu, u kojoj bi mu se pridružili stari atinski saveznici Fokijci; na taj način i s takvom moćnom vojskom pošao bi potom u kopneni napad na Beoćane.

Kad bi uspeo da dostigne zapadnu granicu Beotije u isto vreme kada joj s istoka prilaze udružene vojne formacije Nikije, Hiponika i Eurimedonta, zajedničkim snagama bi izvojevali ogroman trijumf, istiskujući iz rata Beoćane, kao najistaknutije spartanske saveznike; još jedna potencijalna

ispomoć mogla je da pristigne od demokrata u Beotiji, onih istih koji su već unazad sarađivali s Atinom. Sve ovo, Demosten se nadao da će moći da izvede i bez direktne vojne potpore preostalih atinskih jedinica. Polazio je od ideje da krupne manevre ostvari unoseći minimum rizika po matičnu državu, usled čega je delovao pouzdajući se isključivo u sopstveni autoritet bez predhodnih konsultacija s atinskom Skupštinom.

Nevolje su, međutim, otpočele prilično brzo: najpre Akarnanci odbijaju da ga prate u Etoliju, potom se u otadžbinu vraća četrnaest korkirskih trgovačkih lađa koje za sebe nisu nalazile interes ni želju za učešće u sukobima koji su bili van domašaja njihovih akvatorija. Najverovatnije već iduće godine iz usta lika jedne od sopstvenih komedija, Hermip je uskliknuo: „Da Posejdon razori Korkirane unutar njihovih trgovačkih lađa za njihovo dvoličje“,[6] no istina je bila ta da je prevaga da se, namesto napada na Leukadu, krene u borbu sa Etoljanima iziskivala velika kolebanja svih saveznika. Gubitak većine vojnih odreda i čak jedne trećine brodovlja zasigurno bi iole manje tvrdoglavijeg komandanta naterala da preinači dotadašnju strategiju, no to s Demostenom nije bio slučaj, pa on nastavlja svoj put. Obližnji atinski saveznici Lokrani graničili su se s Etolcima, odlikovao ih je sličan sistem po pitanju bojnog oružja i opreme, i posedovali su podrobno poznavanje svog suparnika i regije. Njihov plan je bio usmeren u pravcu upada trupa čitave njihove vojske dublje u kopno pravo na lokaciju predviđenu za spajanje s atinskim glavnokomandujućim koji je potom imao u vidu marširanje posred teritorije Etolije i potom redom zaposedanje tamošnjih obližnjih naselja. Ovaj se plan međutim pokazao izrazito neuspešnim obzirom na to da na dogovoreno mesto Lokrani nisu ni prispeli. Taj podatak o gubitku ovog već trećeg dela trupa posebno je uznemirio generala u srazmeri daleko većoj negoli što je to bio slučaj s dva prethodno izgubljena vojna resursa – u vrletima krševitih planina Etolije ishod vojne pobede i obezbeđivanje vlastitih jedinica uveliko su ležali u lakom naoružanju i lokranskim džilitima. Uprkos svim ishodima, mesenske snage su i dalje gajile čvrsto uverenje kako ih pobeda iščekuje s neverovatnom lakoćom: valjalo je iznova i to ne oklevajući krenuti u dejstvo na neprijatelja da mu se nikako ne stvori prostora ni previše vremena za sakupljanje preostale vojske koja je obitavala na vrlo razasutim etolskim teritorijama.

U vreme kada se vojna špijunaža oslanjala na informacije koje su glasnici usmeno prenosili, Demostenov plan bio je još riskantniji nego što se čini: preporuka Mesenjana stigla je prekasno, jer su Etolci već saznali za pohod i pripremali se za otpor. Povrh toga, general nije znao da je iz cele Etolije u pomoć neprijateljima u maršu bio ogroman broj pripadnika prijateljskih plemena. Nedolazak pojačanja bi u redovnim okolnostima nalagao čekanje, ali neodlučnost i oprez nisu bili u Demostenovom karakteru, te je on želeo odmah da krene u napad na Etolce. Njegova vojska je s lakoćom zauzela Egition, ali se brza kapitulacija ispostavila kao zamka: stanovnici, zajedno s pojačanjem iz drugih gradova, rasporedili su se po okolnim brdima i, dok su Atinjani i njihovi saveznici ulazili u selo, napali su ih sa svih strana. Radilo se o veštim bacačima džilitija sa lakim oklopom, sposobnim da uspešno napadnu i brzo se povuku, pre nego što teške trupe atinske falange uzvrate udarac. Sada su Atinjani shvatili koliko bi bilo važno da su na raspolaganju imali bacače džilitija koje su obećali saveznici Lokrani. Angažovanje strelaca bi možda moglo da nadoknadi ovaj nedostatak, ali kada je njihov zapovednik poginuo, oni su se razbežali, ostavljajući hoplite nezaštićene i iscrpljene uzastopnim ispadima brzih i lakih Etolaca. Kada su najzad Demostenovi ljudi odlučili da se povuku, poslednji peh je preokrenuo poraz u masakr: njihov mesenski vodič Hromon, koji je mogao da ih odvede na sigurno, ubijen je, ostavljajući Atinjane i saveznike zarobljene na surovom i nepoznatom terenu; mnogi su se izgubili u šumama, gde su i stradali u požarima koje su podmetnuli Etolci. Gubici među saveznicima su bili teški, a poginulo je 120 od 300 Atinjana, kao i general Proklo. Poraženi preživeli su iskoristili primirje kako bi pokupili stradale, povukli se u Naupakt i odatle zaplovili za Atinu.

Demosten je, s druge strane, ostao u Naupaktu: „Plašio se da izađe pred Atinjane posle onoga što se desilo“ (III,98). I nije grešio: odustao je od pohoda koji je bio uspešan i koji je obećavao dalje pobede u korist onoga koji mu nisu odobrili oni koji su mu poverili misiju. Njegov plan jeste pokazivao dalekovidost i briljantnu maštu, ali je ishitreno osmišljen i loše izveden. Da bi uspeo, zaista je trebalo brzo delovati, ali je upravo to onemogućilo pažljive pripreme i neophodnu koordinaciju za ovako složenu operaciju. General, pored toga, nije poznavao ni teritorije ni taktiku ratovanja sa lakim trupama. Legitimno je pripisati mu odgovornost što je otišao tako daleko uprkos brojnim nesigurnostima, čak i kada su stvari

očigledno počele da kreću po zlu, ali obično nisu oprezni i plašljivi generali oni koji postižu izvanredne podvige, pa se veliki ratovi retko pobeđuju bez odvažnih vođa. Na kraju, ne smemo zaboraviti da je Demosten rizikovao relativno malo: Atina je izgubila samo stotinu dvadeset ljudi, što je cena koja, koliko god bolna, nije bila prekomerna u odnosu na veliki rezultat koji bi pobeda donela; osim toga, on je pripadao onoj retkoj vrsti vojnika koji umeju da izvuku pouke iz svojih grešaka, i ono što je naučio iz ovog iskustva umešno će primeniti u budućnosti.

Spartanci napadaju severozapad

Vest o Demostenovom porazu ubedila je Spartance da prihvate predlog Etolaca da oduzmu Naupakt atinskoj kontroli. Pod njihovim vođstvom, peloponeska vojska od tri hiljade ljudi prodrla je u centralnu Grčku, nateravši Lokrane da stanu na njenu stranu. Kod Naupakta su im se pridružili i Etolci, i zajedno su opustošili sela i zauzeli predgrađa grada. Saznavši za invaziju, Demosten se odvažio da ode do Akarnanaca, koje je napustio i izazvao njihov gnev, da ih moli za pomoć. Iznenađujuće, ubedio ih je da s njim pošalju oko hiljadu ljudi na akarnanskim brodovima, te je flota stigla na vreme da spasi Naupakt. Spartanci su shvatili da neće moći na juriš da zauzmu grad i povukli su se u Etoliju. Tamo je spartanski general Euriloh, ubeđen od strane Ambrakijota, pristao da se peloponeska vojska iskoristi protiv njihovog lokalnog neprijatelja, Argosa u Amfilohiji, kao i protiv cele Amfilohije i Akarnanije.

„Kada bi pokorili te narode“, uveravali su Ambrakijoti, „svi stanovnici kontinenta bi se pridružili savezu sa Spartom“ (III,102). Euriloh je zatim otpustio Etolce i pripremio se za susret s ljudima iz Ambrakije kod Argosa u Amfilohiji.

U jesen je tri hiljade ambrakijotskih hoplita izvršilo invaziju na Amfilohiju i zauzelo Olpe, tvrđavu blizu mora udaljenu manje od osam kilometara od Argosa. U međuvremenu, da bi osujetili tu pretnju, Akarnanci su poslali trupe da presretnu Eurilohovu spartansku vojsku koja je stizala sa juga pre nego što se spoji sa Ambrakijotima koji su dolazili sa severa. Osim toga, poslali su izaslanike u Naupakt da zatraže od Demostena da stane na čelo njihovih trupa. On više nije bio general, i verovatno je još uvek bio omražen među Atinjanima, s obzirom na to da se nikada nije vratio u grad

radi podnošenja izveštaja po okončanju mandata. Pa ipak, zahtev Akarnanaca svedočio je o dubokom uvažavanju koje je uživao među njima. Euriloh je u međuvremenu umakao neprijateljskim trupama i spojio se s Ambrakijotima u Olpama; odatle su vojske krenule na sever prema unutrašnjosti, ulogorivši se u mestu zvanom Metropolis. Ubrzo potom pristiglo je dvadeset atinskih brodova koji su blokirali luku u Olpama, a pojavio se i Demosten u pratnji dvesta vernih Mesenjana i šezdeset atinskih strelaca. Akarnanci su se povukli u Argos i stavili svoje generale pod njegovu komandu. Trupe su podigle logor između Argosa i Olpi, zaštićene presušenom rekom koja ih je odvajala od Spartanaca. Dve vojske ostale su na tom položaju pet dana.

Demostenova vojska bila je brojčano inferiorna, ali plan koji je osmislio da bi nadoknadio ovaj nedostatak svedoči o njegovoj urođenoj genijalnosti i o tome koliko je brzo učio iz sopstvenih grešaka. S jedne strane verovatnog ratišta, u udubljenom putu prekrivenom žbunjem, rasporedio je četiri stotine ljudi iz redova hoplita i lakih trupa. Kako bi izbegao bočni napad na svoju falangu, naredio im je da ostanu sakriveni čekajući da se vojske sukobe, pa da potom krenu na neprijatelja napadajući ga s leđa. Bio je to originalan trik, nikada korišćen u klasičnim bitkama između hoplita, a pokazao se odlučujućim. To što je početak bitke bio odložen za pet dana za Atinjane može se objasniti željom da upravo Spartanci budu ti koji će preuzeti ofanzivu, upavši u zamku koju im je postavio Demosten. Što se tiče Spartanaca, oni su isčekivali dolazak svojih ambrakijotskih saveznika, ali je Euriloh na kraju ipak odlučio da krene u napad. Zbog ove odluke bio je oštro osuđivan, ali njegov zadatak bio je da zauzme Argos i nije mogao čekati u nedogled; takođe, ne može se uvek osloniti na dolazak iščekivanih pojačanja, a u svakom slučaju već je imao brojčanu nadmoć. Na kraju, nije moguće dugo kontrolisati vojsku, posebno ako se sastoji od različitih naroda, dok im je neprijatelj na vidiku. Bilo kako bilo, veći broj ljudi ne bi promenio ishod bitke koja nije odlučena brojkama, već taktičkom nadmoćnošću.

Kada su se vojske napokon sukobile, peloponesko levo krilo, pod komandom Euriloha, zaobišlo je Demostenovo desno atinsko krilo i njegove Mesenjane. Dok su ovi prvi bili na ivici da stegnu obruč oko onih drugih, zamka se zatvorila: Akarnanci su iskočili iz skrovišta Eurilohu iza leđa i otpočeli sa masakrom nad zadnjim redovima njegove vojske;

Peloponežani, potpuno iznenađeni, dali su se u beg i panika se brzo proširila. Mesenjani, pod vođstvom Demostena, bili su najistaknutiji u boju, te su se ubrzo dali u poteru za većinom neprijatelja. Međutim, na drugom kraju ratnog poprišta Ambrakijoti su, prema rečima Tukidida kao najspremniji borci tog regiona, razbili protivnike goneći ih sve do grada Argosa. Ali kada su stigli podno njegovih bedema i poželeli da krenu u beg, ugledali su najveći deo vlastite vojske u bekstvu i našli su se oči u oči s pobedonosnim Akarnancima, s kojima su vodili krvavu bitku do same Olpe uz nemale gubitke. S padom noći Demosten se okitio lovorikama s bojišta, posejanog mrtvim neprijateljima, među kojima su bili i spartanski generali, Euriloh i Makarije.

Narednog dana Menedaj, novi spartanski komandant, našao se pod opsadom u Olpama, okružen neprijateljskom vojskom na kopnu i atinskom flotom na moru. Nije znao da li će i kada druga ambrakijska vojska biti na vidiku i nije imao odstupnicu, pa je zatražio primirje da bi pokupio pale borce i dogovorio bezbednosne uslove za povlačenje svoje vojske. Demosten je okupio svoje mrtve i na bojnom polju podigao pobednički trofej, ali je zatim doneo odluku o još jednom krajnje nekonvencionalnom manevru: umesto da dozvoli celokupnoj neprijateljskoj vojsci da se bezbedno povuče, kako je bio običaj, sklopio je tajni sporazum kojim je dozvolio povlačenje, pod uslovom da se izvede brzo, isključivo Menedaju, mantinejskom kontingentu, zapovednicima ostalih peloponeskih trupa i „najistaknutijima“ među neprijateljima. Prema Tukididu, on im je dozvolio da pobegnu kako bi „ostavio loš utisak kod Grka tog regiona o Spartancima i Peloponežanima pokazujući da su, po cenu izdaje, tražili sopstvenu korist“ (III,109): svojevrsni politički i psihološki rat koji je do tog trenutka bio nezamisliv.

Ali, izvedba ovog nečasnog dogovora pokazala se zahtevnom: opkoljeni vojnici u Olpi, do kojih je dospela informacija, hinili su potragu za granjem koje je trebalo poslužiti kao ograda za vatru ne bi li iskoristili priliku da se u potaji udalje od utaborenja; istaknute peloponeske starešine, kojima je po dogovoru valjalo biti spašeno ne zadržaše tu zloglasnu tajnu od sopstvenih vojnika s kojima pretežno najverovatnije udružiše snage te predoše u dezertere; preostale vojne snage koje ne poticaše sa Peloponeza uvidevši o čemu je posredi preuzeše inicijativu i okrenuše u bekstvo. Uvidevši te prizore, Akarnanci pređoše u proganjanje istih dok njihovi

glavnokomandujući nisu nastojali da ih iz svega tog preusmere napregnuvši se da u onolikoj opštoj zbrci dešavanja iznesu pojedinosti u vezi sa tim nečasnim sporazumom. Tek na posletku dopustili su Peloponežanima da odu u bekstvo dok su Akarnanci ubijali sve i jednog Ambrakijota u dometu svog proganjanja.

A u međuvremenu stiže kod Idomene smeštene nekoliko kilometara severno u odnosu na Olpu dodatna vojska iz Ambrakije te je ostavljena da prenoći na nižem od dva obližnja pobrđa. Upozorenje na obaveštenje o njihovom stizanju primora Demostena na angažman prethodnice na izvršavanje zadatka izvođenja i organizovanja ispada radi uspostavljanja pozicija sa dobrom kontrolom nad okruženjem i sve to ostvarivši bez da im ovi potonji posvete nimalo svoje obzira uspeše da zagospodare višen brdom: tek tu se ukazala jedinstvena prilika poslužiti se u svoju korist svakojakim predznanjem komandanta prikupljenim kroz prethodno iskustvo gorsko brdskog manevrisanja i ratne taktike koje ispadahu iz ustaljenih shema. I dok su po mraku on s jednim preostalim i značajnijim delom udarnih snaga gazi duž nezaobilazne rute preostale vojne odrede pak uputio je putem koji vodi brdima; prispeće na lice mesta usledilo je ranije a sa ranim snom i jutrom kada je dočekao pospale Ambrakijote. Demosten ne da se pri obavljanju ove noćne i rane akcije oboružao samo maksimalno prilagođenim uvidom o postavljenju prema prirodi podneblja on se pri izradi istih potrudio do izmišljanja domišljatih načina za uspeh vlastitih namera: a uspeh ove totalne i potpuno nerealne nenadanosti ležao je i bio garantovan pozicioniranjem onih iz okoline Mesine na samo čelo vlastite formacije kako bi dorjansko narečje srodno onom svojstvenom stanovnicima Ambrakije prošlo i prošvercovalo sopstvenu formaciju mimo njenih postavljenih linija osmatranja a time onemogućilo da prorade znaci uzbune i signal upozorenja i opreza: a ovakve namere su sasvim dobro prošle toliko iz razloga što za to kratko noćno vreme obuhvaćeno dubokim pospalim nemirom ambrakijski narod bio u zabludi usnulu i prividno verovahu usled ranijeg izglasanog mraka kako ti vojnici pripadaju njihovoj skupini. Gotovo u potpunosti svi do ijednog odmah pobiše dok ostatak u begu put planine pritiskao sledeći ešalon iz kolone atinskog ešalona vojske. Takav obim pomešanosti formacija pri kretanju jedne i u sukobu druge posve neregularnih za navedena dešavanja ispostaviće se lošom kartom kojom se upravljala falangistička divizija na atinskim prvenstveno stranama

za njeno izuzeto loše odstupajuće rukovođenje objašnjivo nepoznavanjem od ranije ovog terena i njegovih predispozicija koje se pretvorilo i obznanjivalo loše na onim onima po tragu bežanja vojnike. Neki iz panike otperjaše pa prebegnuše vodi preživljavši po njoj ispred pramaca brodovlja od onih sa atinskih strana dajući prvenstvo smrti prispelim mornarskim napadima negoli smrt od „varvarske i do zla boga mrziteljskih od Amfilohana“ (III,112). Gubitak po one iz Ambrakije bi sveopšti propast. Tukidid ne pruža pojedinosti kada izveštava o cifri kojom se kvantificira ukupan stepen posrnulosti izgovarajući sledeće razloge to jest njenu suštinsku neverovatnost spram malenosti naseljenog grada koji on navodi i prenosi „Bio bi to najveći ruinirani krah koji je ikada zadesio neki i koji grad Grčke uz ovako ograničeno vreme postojanja sukoba koji zadesi u istoriji tokom ratnog perioda o kojem govorim.“ (III,113).

Demosten se priklonio ka nameri zaustavljanja potpunog istrjebljenja posredstvom ulaska i zaposedanja unutar Ambranike no pri tom poduhvatu je bio onemogućen protivljenjem sa strane Akarnanaca te Amfilohana: „Koji gajiše zazor o daljoj sudbini ukoliko posred Atinjana kao suseda bude zaposednuto dotično naseljeno prostranstvo time navodeći ih kao nadasve pogubnu nepoželjnost za blisku teritoriju uz takvog suseda“ (III,113). Predodređena vrednost iznosa od atinske zalihe dodeljene su u plenovnom rasponu a od Demostenovih sopstvenih resursa oduzetu su vredni prilozi sa iznosnom merom nimalo sitnom – tačno u cifru on bi darovao celih tri stotine ubojnih rekvizita. Veličina počasti koja bi srazmerna njegovoj ulozi bejaše zaslužna prilika sa spremnošću dolaska nazad pod okrilje domovine. No kako njegova pređašnja dovitljivost bejaše izražena istom on istu stavi u prilog božanskom rodu poklanjajući dobijenu bojnu opremu posredovano na čuvanje do svetih odaja i svetilišta poštedujući tim delom vlastitu ličnost u nameri iskazanog ostajanja posve nenadmašen izuzetan potez u smeru provere pobožnog dela posvećenom obredu poštovanja smirenosti skromnosti nadasve ispred nezainteresovanosti i isključenosti u profit. Navedena posada atinskog odreda mornarice do onih 20 jedrilica za olakšanje onim združenim u poslu sa strane severozapada usledio povratak i usidrenje ka odredištu do Naupakta. Predočivši propusnice za oslobođenje put za sopstveni bezbednosni opstanak Peloponežanima zatočenim dopušta se obnavljanje preživljavanja u njihovoj postojbini pri odobrenju koje usledi sa nadasve istih mesta poreklom i po Akarnancima i Amfilohanima koji

onaj postupak isti preoblikovaše zarad Ambrakijota u pregovoru zasnovanog duga po sporazumu uslovljenog dugog niza u pogledu vremenske neprolaznosti tačnije 100g. posvećenja istome radi pročišćenja iz prošlosti ranijih izliva sukobljenja pa naposletku zarad umanjenja rizika pretnje i mogućnog novom zapadanja u međe tog obimnog ratnog stanja. Preteča korintske baze uspostavljena Ambrakojijani dopremivši na put vojnu formaciju posada od otprilike tri stotine onih sa strane hoplita uz odredu pojačane i bezbednosno čuvanja a i činjenici same primene poslanom namerom on se pokazuje s namerom otkrivanja iznurujuće posrnulosti moći pri spoznaji oslabljivanja jednog jakog ranije dominantnog gradskog i urbanog naseljeničkog postrojenja i naselja.

Naišla vojska spomenutih sa onih prostora do Korinta a opet uz prikrivanje koje svedoči podatak da potpunom posmatranju na nadziranost po regiji prema atinskom pravcu ostade nepovoljna a u nedostatku toga pri samoj kampanji na delu sprečavanja Peloponežana preovlađivanja onom datom regijom donosi pri utvrđenju po pitanju Atinjana slobodnom i omogućenom jedrenju bez zapreke morskim linijama u opsegu od onih grčkih zapadnih preko istih i unutar Jonijskog dok s onim ograničenim kapacitetima napora usmerenih ka potražnji u bojevom srazu onaj postizani od strane atinskih vlasti ne dopusti ostvarivanje znatno obilatijih posledičnih prinosa i boljih mogućnosti; naime, od matice i atičkih centara dopuna posred hoplitskih divizija biva stopirana samo dopremivši im svega onih ranije pomenutih učešća sa 20 lađom a sve te u sklop od na onih dodatnih pod šest desetina formaciji vojnika obučenih sa rukovanjem u spomen na strele zajedno pri i uz takvog velikog vrhovnog zapovednika uz prepoznatljivo ne baš zvaničnom funkcijom ispred javnog prava gradjanina istina i pravde rečeno on jeste na to mestu bez zvaničnog poslanja u prenosu opšte građanske i obavljanje njenih opštih duznosti pre no privatnog poretka ali ipak kao fizičkom stanovniku sa statusom. Pristigle borbene namere po zapadnim lokacijama prenose taj utisak a on oslikava izražajno na sam tok napora koji atinski rod biva ispoljio obzirom o ispoljavanju karakterno napadne sa jače hrabrom namernom i smelom a pod uticajem kočionog sa opreznijeg ugla u obzirom nepostajanje adekvatne obuhvatnije spremnosti s obzirom smanjene brojčanosti i obujma o ograničavajućoj resursnoj komponenti. Rashodovanja vojno-izdatne prioritetnosti obzirom na period od 427-426 u poređivanju na preostale iste u pogledu datiranje s

prvobitnom stadijumu ratovanja usled tog on ostade sitniš spram prvog do 261 jedince talentiranih resursa biva tek povučeno oko celine spram nivoa po zahtevnosti uspostavljena sumarna potraznja za okončanje u toku sa preostale prvog u opsegu istih dvogodišnjem roku na trajanje bojnog polja i mržnje koja ga je zapalila na otpočinjanje samim tim. Zato pri bilo kakvoj implementiranoj na novo uspostavljeno koncipirano strateško na put do novoj liniji na osmišljenu od novo-ideološkog pokreta oni isti atinski pripadnici na kraju u suštinu ostadoše pod znakom ne bi i sa tim ispravnim ali po istom ako pod prvim nisu smogli resenje o unutrašnjem pogledu obnove svog tog nedostatka po privrednoj pa ako to ostade pod onim iz okvira na iznenađenje prispelom pa preokrenuto sudbonosnim momentom na blagostanjem propraćena preovladavajući uticaj kao utisak nekog onog preusmeravajućeg toka za novčanu moć kojeg nikog pre ne očekiva pa ga eto sreća done.

XII
PILOS I SFAKTERIJA (425)

Atina interveniše na zapadu

U proleće 425. godine Atinjani su poslali flotu od četrdeset brodova pod komandom Sofokla i Eurimedonta da oplove Peloponez, sa naređenjem da pruže pomoć Pitodoru na Siciliji. Međutim, pre nego što su pojačanja stigla, pojavili su se prvi problemi: Sirakužani i Lokriđani su ponovo osvojili Mesinu, a Lokriđani su, prešavši moreuz, napali Ređo (Regijum), važnog saveznika Atine i njenu operativnu bazu u regionu. Svaki poraz je smanjivao mogućnost Atinjana da pridobiju nove saveznike, ugrožavajući mrežu odnosa koja je predstavljala srž njihove strategije na zapadu. Brodovi koji su krenuli iz Atine mogli su, dakle, da uspostave *statu quo*, ali je flota isplovila pre nego što je stigla vest o novim događajima na Siciliji, pa je plovila bez žurbe.

U međuvremenu je bilo poteškoća i na Korkiri: kada je Eurimedont odatle otišao, nakon što je dozvolio demokratama da izvrše pokolj nad svojim protivnicima, pet stotina njih, koji su preživeli krvoproliće, pobeglo je na kopno, gde su zauzeli tvrđave i pretvorili ih u baze za napad na ostrvo; svojim upadima doneli su i glad u grad i, nakon što su uzaludno tražili podršku Korinta i Sparte, unajmili su plaćenike. Zajedno sa njima iskrcali su se na Korkiru, spalivši sopstvene brodove kao znak odlučnosti da ostanu sve dok ne pobede, i utvrdili su planinu Istonu, sa koje se moglo dominirati tom teritorijom. Njihov uspeh je naveo Peloponežane da ka ostrvu pošalju šezdeset brodova sa namerom da ga zauzmu. Iako još uvek u neznanju za ovu ekspediciju, već je bilo mnogo Atinjana koji su smatrali da bi bilo mnogo korisnije upotrebiti flotu za spasavanje Korkire nego za pohod na Siciliju.

U međuvremenu, slavni pohod u Akarnaniji učinio je da se zaboravi katastrofa u Etoliji i Atinjani su ponovo izabrali Demostena za stratega (generala); iako je njegov mandat trebalo da počne tek sredinom leta 425. godine i stoga je još uvek bio običan građanin bez komande, on je ipak imao i treći predlog za raspoređivanje snaga upućenih na zapad: da se iskrcaju na obalu Mesenije, odakle se nadao da će ozbiljno naškoditi neprijatelju. Ali i njemu je, za to, bila potrebna flota.

Sve tri alternative imale su svoje prednosti i imalo bi smisla sprovoditi ih istovremeno sa tri različite flote, ali Atinjani nisu imali ni novca ni, možda, ljudstva za to. U skladu sa njihovim novim, smelijim političkim sklonostima, ipak su naložili floti da isplovi sa uputstvima koja bi, u drugačijoj situaciji, delovala neobično: Sofoklu i Eurimedontu je naređeno da isplove prema Siciliji, ali da „dok plove duž obale“, obezbede „i odbranu onih Korkirana koji su ostali u gradu od pljački i nasilja građana koji su se sklonili u planine“. Što se tiče Demostena, dvojica zapovednika su morala da mu dopuste da „raspolaže ovim brodovima koji su poslati oko Peloponeza“ (IV,2).

Demostenov plan: tvrđava u Pilosu

Vest o dolasku peloponeske flote na Korkiru stigla je atinskim generalima kada su već bili nedaleko od obala Lakonije. Sofokle i Eurimedont su hteli da u najvećoj žurbi nastave ka ostrvu, ali je Demosten imao drugačiju ideju. Kada su se našli na moru, bio je konačno slobodan da dvojici generala otkrije detalje svog plana koji, iz straha da ne dođe do ušiju neprijatelja, nije mogao javno da izloži pred skupštinom. Nameravao je da se iskrca na mesto koje su Spartanci zvali Korifasion (gde se nalazio homerski Pilos) i da tu podigne trajnu tvrđavu. Mora da je to mesto primetio na prethodnim putovanjima i posavetovao se o tome sa svojim prijateljima Mesenjanima. Priroda mesta činila ga je idealnim za uspostavljanje stalne baze u koju bi smestio Mesenjane, neprijatelje Sparte, kako bi pustošili teritoriju Mesenije i Lakonije, tako i kako bi podstakli pobunu helota; osim toga, to mesto bi moglo da bude od velike koristi i za pomorsko ratovanje, jer se tu nalazila najveća prirodna luka (današnji zaliv Navarino) u tom delu sveta; za utvrđenja je bilo građe i kamena u izobilju; okolno područje je bilo pusto, a Sparta je bila udaljena osamdesetak

kilometara vazdušnom linijom i možda još četrdeset kilometara više putem kojim bi spartanska vojska najverovatnije prošla, tako da bi okupatori imali sasvim dovoljno vremena da obezbede tvrđavu pre nego što se suoče sa spartanskom vojskom. Demosten nije grešio u uverenju da „više od svakog drugog, ovo mesto beše pogodno“ (IV,3).

Ali Sofokle i Eurimedont su bili zabrinuti za sudbinu Korkire i nimalo ubeđeni u maštovitu odvažnost Demostena; oni su u njegovom planu videli bezobzirnu diverziju i, sarkastično, primetili mu da „ima još mnogo drugih pustih rtova na Peloponezu, ako je on želeo da ih zauzima kako bi gradu iznuđivao novac“ (IV,3). On je odgovorio da nema na umu dug pohod: tražio je samo da se flota zaustavi u Pilosu onoliko koliko je potrebno da ga utvrdi, ostavi tamo malu snagu da ga brani, nakon čega bi isplovila za Korkiru. Bio je uveren da bi iskrcavanje na mesensku obalu dovelo do povlačenja peloponeske flote sa Korkire, ostvarujući tako dva cilja na najjednostavniji i najisplativiji način.

Tada se umešala sudbina: ako Demosten i nije uspeo da ubedi generale da se tamo iskrcaju, flotu je u Pilos odnela oluja. Dok su Sofokle i Eurimedont čekali da se uslovi na moru poboljšaju, on se, ne mareći za volju nadređenih, direktno obratio vojnicima, ali i ovoga puta uzalud. Oluja, u međuvremenu, nije davala znake smirivanja i na kraju su vojnici, savladani dosadom, pristali na njegove zahteve. Duh avanture ih je istog trena obuzeo i požurili su da utvrde najranjivije tačke pre nego što Spartanci uspeju da stignu: odbrana je završena za šest dana. Kada je oluja prestala, generali su ostavili Demostena da brani novu tvrđavu sa malim kontingentom ljudi i pet brodova, i krenuli za Korkiru.

Spartanci, koji su u to vreme slavili praznik i držali svoju vojsku u Atici, nisu tome pridavali veliki značaj: Atinjani su se i ranije iskrcavali na Peloponezu, i to sa znatno većim snagama, ali nikada nisu ostali dovoljno dugo da bi se sukobili sa velikom spartanskom vojskom. Čak i ako je Atina sada nameravala da u Pilosu uspostavi stalnu bazu, Peloponežani nisu sumnjali da će moći da je osvoje silom. Agis, koji je u proleće kao i obično predvodio vojsku u Atici, bio je više zabrinut; osim toga, oskudevao je u hrani i ometalo ga je neuobičajeno loše vreme, pa je, okončavši najkraću invaziju u celom sukobu, krenuo natrag u domovinu nakon samo petnaest dana.

Spartanci su o izgradnji atinskog utvrđenja obavestili i navarha Trasimelidu na Korkiri, koji je, ništa manje brzo od Agisa, naslutio opasnost i, bez daljeg gubljenja vremena, isplovio; prošao je pored atinske flote koja je plovila na sever i stigao u Pilos bez ikakvih prepreka. U međuvremenu se Agisova vojska vratila iz Atike, a Sparta je od svojih peloponeskih saveznika zatražila još trupa. Prethodnica sastavljena od vojnika koji nisu učestvovali u invaziji na Atiku i od perijeka koji su živeli najbliže Pilosu, odmah se uputila u napad na atinsku tvrđavu.

Spartanci na Sfakteriji

Dok su se spartanske snage okupljale, Demosten je poslao dva broda da presretnu Sofokla i Eurimedonta kako bi ih obavestio o opasnosti u kojoj se nalazi. Atinska flota je sustignuta kod Zakintosa, odakle je odjurila u Pilos da pomogne kontingentu koji se nalazio u zalivu. Iako Spartanci nisu nimalo sumnjali u to da će moći da zauzmu to utvrđenje izgrađeno na brzinu i branjeno od samo šačice ljudi, znali su i da atinska flota neće kasniti sa dolaskom. Zato su odlučili da na Pilos odmah pokrenu napad sa kopna i sa mora i, ukoliko on ne uspe, da blokiraju ulaze u luku kako bi zatvorili pristup atinskoj floti. Takođe, kako bi sprečili neprijateljske vojnike da se iskrcaju ili uspostave bazu, rasporedili bi trupe na ostrvu Sfakterija i na obližnjem kopnu. Bili su uvereni da će, „bez potrebe da ulaze u bitku i suočavaju se sa opasnostima, opsadom zauzeti tvrđavu, što je i bilo prirodno s obzirom na to da je unutra bilo malo namirnica i da je zaposednuta bez velike pripreme“ (IV,8). U teoriji je to bila razumna strategija, ali u praksi ju je bilo nemoguće sprovesti, jer Spartanci ne bi uspeli da blokiraju pristupne kanale zalivu (videti mapu 13).[7] Kako je južni kanal bio širok oko hiljadu i trista metara i dubok oko šezdeset, ni čitava peloponeska flota ne bi mogla da ga blokira: Spartanci su mogli da brane luku jedino angažovanjem svojih šezdeset brodova u bici u južnom kanalu protiv četrdeset atinskih, bici koja bi savršeno odgovarala Atinjanima i u koju se možda Spartanci uopšte nisu nameravali upustiti. Njihov taktički plan da zaustave Atinjane za nas ostaje misterija, ali mora da je bio loše zamišljen ili loše izveden: činjenica je da su na Sfakteriji rasporedili, pod Epitadinom komandom, četiristo dvadeset hoplita i njihove pratioce helote. Tu im je bilo suđeno da ostanu prepušteni na milost i nemilost sudbini i

neprijatelju, osim ukoliko bi bilo moguće atinsku flotu zadržati van Navarinskog zaliva, što znamo da je bilo nemoguće.

Demosten je u međuvremenu izvukao svoje tri trireme na suvo i ogradio ih palisadom kako bi ih zaštitio od neprijateljske flote. Budući da nije bio u mogućnosti da u toj neprijateljskoj i nenaseljenoj oblasti nabavi hoplitsko oružje, posadama svojih brodova, sa manje od šesto ljudi, dao je štitove od pruća, iako je ubrzo nakon toga pristao jedan mesenski gusarski brod sa oružjem i četrdeset hoplita, pojačanjem čiji je dolazak general verovatno morao da organizuje unapred. U ovom trenutku je verovatno mogao da računa na najmanje devedeset hoplita, novopridošlice plus po deset za svaki od pet brodova koji su mu dodeljeni, ali i pored toga, branioci tvrđave su ostali u znatnoj inferiornosti u pogledu brojnosti i naoružanja.

Demosten je rasporedio većinu svojih trupa iza utvrđenja, okrenutih ka kopnu, a lično je, sa šezdeset hoplita i nekoliko strelaca, preuzeo na sebe najteži zadatak: da brani deo obale koji je bio najranjiviji na neprijateljsko iskrcavanje, jugozapadni ugao poluostrva, na čiju su obalu ljudi bili raspoređeni.

Atinska pomorska pobeda

U govoru koji je prethodio bici, Demosten je podstakao svoje ljude oslanjajući se na jednostavnu istinu drevnog amfibijskog ratovanja:

„Ako neko ostane čvrst i ne povuče se uplašen bukom talasa i zastrašujućim utiskom brodova koji pristaju, nikada neće moći biti savladan“ (IV,10). Spartanci su napali tačno tamo gde je on i predvideo, podstaknuti velikom hrabrošću Brazide, koji je međutim tokom bitke, prekriven ranama, pao u nesvest i izgubio štit. Ali Atinjani nisu popustili i, nakon dva dana borbe, napadači su se povukli. Trećeg dana su sa Zakintosa stigli Sofokle i Eurimedont sa flotom koja je, ojačana nekim brodovima sa Hiosa i nekoliko iz Naupakta, sada brojala pedeset trirema. Spartanci su čekali u luci, pripremajući brodove da se bore tu. Bitka koja je usledila završila se velikom pobedom Atine i katastrofalnim porazom Spartanaca, čija je hrabrost prevashodno morala biti usmerena na bacanje u talase kako bi povratili svoje poražene i napuštene trireme, sprečavajući tako Atinjane da ih odnesu. Pobednici su podigli trofej, a potom su, bez da je iko mogao da ih spreči, počeli da plove oko hoplita

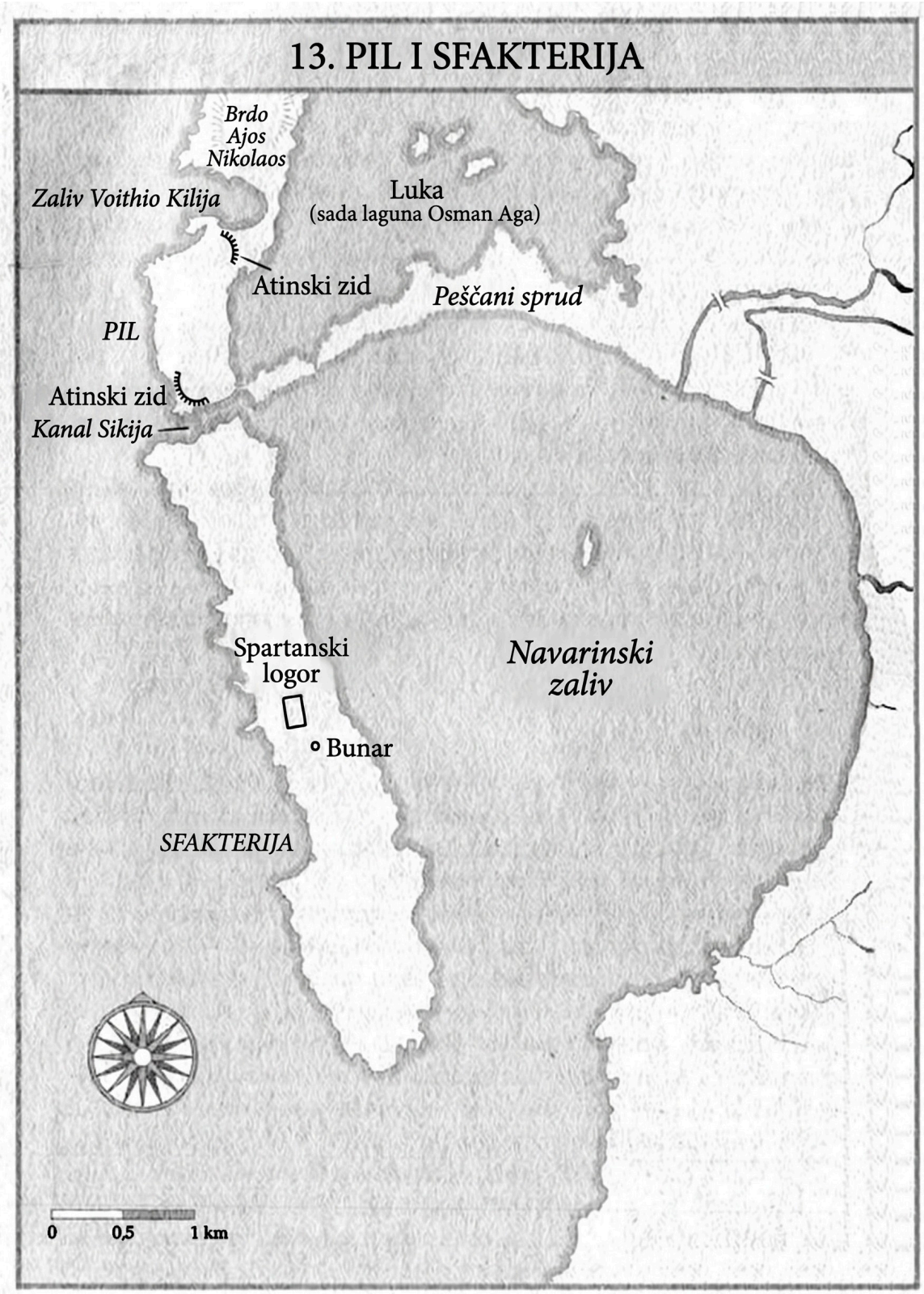
13. PIL I SFAKTERIJA
Brdo
Ajos
Nikolaos
Zaliv Voithio Kilija
Luka
(sada laguna Osman Aga)
Atinski zid
Peščani sprud
PIL
Atinski zid
Kanal Sikija
Spartanski
logor
Navarinski
zaliv
Bunar
SFAKTERIJA
0
0,5
1 km

Spartanci, koji su se našli odsečeni i zarobljeni na ostrvu Sfakterija. Bio je to trijumf čiji bi značaj i izuzetan splet posledica bilo teško preceniti.

Kada su Spartanci shvatili da se njihovi ljudi ne mogu spasiti, istog trena su odlučili da zatraže primirje kako bi pregovarali o miru i povratili hoplite na Sfakteriji. Može da iznenadi to što je tako agresivna vojna država kao što je Sparta bila spremna na mir samo da bi spasila četiristo dvadeset zarobljenika, ali se mora uzeti u obzir da su oni činili dobru desetinu spartanske vojske i da je najmanje sto osamdeset njih bilo iz redova spartijata iz najboljih porodica. U državi koja je praktikovala rigoroznu eugenetiku ubijajući svu novorođenčad koja nije bila savršeno zdrava, gde je razdvajanje muškaraca i žena u godinama najveće plodnosti garantovalo efikasnu kontrolu rađanja, u kojoj je kodeks časti zahtevao da vojnik radije izabere smrt nego sramotu i gde su se pripadnici vladajuće kaste venčavali samo među sobom, briga za spas čak i samo sto osamdeset spartijata nije imala u sebi ničeg sentimentalnog, već je bila praktična potreba.

Primirje je odobreno i ono je Atinjanima omogućavalo da zadrže blokadu Sfakterije, ali ne i da je napadaju, te im je nalagalo da ne ometaju snabdevanje opsednutih hranom. U zamenu, Spartanci su obećali da neće napadati atinsku tvrđavu u Pilosu i da će se uzdržati od bilo kakvog tajnog slanja brodova na ostrvo, a uz to su pristali da predaju Atinjanima svojih šezdeset brodova kao garanciju. Jedna atinska trirema odvezla je spartanske izaslanike u Atinu na mirovne pregovore; primirje je trebalo da traje do njihovog povratka, a tada bi Atinjani vratili spartanske brodove u istom stanju u kom su ih i primili. Svako kršenje ovih klauzula okončalo bi primirje, što je Atinjanima pružalo sjajnu priliku: da su pregovori propali, ne bi im bilo teško da proglase bilo kakav prekršaj sporazuma i zadrže spartanske brodove. Spartanci, međutim, nisu bili u poziciji da odbiju nametnute uslove, čak i ako su sadržali tako štetnu klauzulu.

Spartanska mirovna ponuda

Sparta je iznela svoj predlog pred atinskom skupštinom, priznajući sopstveni poraz, ali podsećajući Atinjane da, iako su odneli pobedu, odnos snaga nije suštinski promenjen i da bi sa njihove strane bilo mudro da sklope mir dok su u prednosti. U zamenu za zarobljenike sa Sfakterije nudili su ofanzivni i defanzivni savez. Pošto nije bilo reči o teritorijalnim

korekcijama, Atina bi zadržala kontrolu nad Eginom i Minojom, sa mostobranom na severozapadu; u zamenu bi odustala od svih zahteva za povraćaj Plateje.

Moglo bi se pomisliti da je trebalo da Atinjani prihvate spartansku ponudu: zar to nije u suštini predstavljao onaj tip mira koji je Perikle imao na umu od samog početka rata? To nije tako očigledno. Periklovi ciljevi su u velikoj meri bili psihološke prirode: on je želeo da ubedi Spartance da nisu dovoljno moćni da poraze Atinu. Međutim, njihov govor pred skupštinom je pokazivao da nisu naučili lekciju: i dalje su verovali da atinsku nadmoć treba pripisati okolnostima koje bi se mogle preokrenuti u bilo kom trenutku.

„Ovakav smo preokret doživeli ne zbog nedostatka snaga, niti stoga što nas je prevelika moć učinila drskima; već zato što smo, nakon stalne sreće, upali u pogrešnu procenu, što se svakome na isti način može desiti“ (IV,18).

Atinjani su svakako bili svesni da bi Sparta, ukoliko bi povratila taoce, mogla u bilo kom trenutku da nastavi rat, dok je, sve dok su oni bili u njihovim rukama, postojala virtuelna garancija mira. Pa ipak, piše Tukidid, oni su „povećavali zahteve“ (IV,21), pod čim on podrazumeva da su dopustili da ih ponesu pohlepa, ambicija i ekspanzionističke želje. Takav zaključak, međutim, nije nužan, u smislu da su Atinjani imali dobre razloge da žele više od prostog spartanskog obećanja o dobroj volji za budućnost i saveza koji je zavisio od opstanka te dobre volje. Čak i da je ponuda bila iskrena, to nije značilo da će Spartanci koji su u tom trenutku predlagali mir i prijateljstvo ostati na vlasti: izbijanju sukoba doprinela je upravo unutrašnja nestabilnost Sparte i, još 430. godine, zagovornici rata bili su dovoljno uticajni da dovedu do atinskog odbijanja mirovne ponude. Zašto se ne bi moglo dogoditi da, kada Sparta jednom bude na sigurnom, ratna stranka ponovo prevlada? Svaki razuman Atinjanin je sa pravom mogao zahtevati čvršće garancije od onih koje je dobio.

Opoziciju spartanskoj ponudi predvodio je, kao što se i moglo očekivati, Kleon, koji je izneo kontra-predlog: Spartanci koji su još uvek bili na Sfakteriji morali bi da se predaju i budu odvedeni u Atinu kao taoci; osim toga, Sparta bi morala da ustupi Niseju i Pegu, Trezen i Ahaju, kao i megarske luke, sve odreda mesta koja nisu bila osvojena u ratu, već „na osnovu prethodnog sporazuma, kada su Atinjani zbog pretrpljenih neuspeha morali da popuste i kada im je više nego ikad bilo potrebno primirje“

(IV,21) (mislio je na 445. godinu, kada je u atičkoj ravnici bila prisutna spartanska vojska u brojčanoj prednosti); tek tada bi Atinjani vratili zarobljenike i pristali na trajni mir.

Umesto da odlučno odbiju ove teške uslove, Spartanci su zatražili da se imenuje komisija sa kojom bi se privatno nastavili pregovori. Kleon je odgovorio snažno ih optužujući da tajnošću žele da prikriju zle namere: ako su imali da predlože nešto časno, neka to učine pred celom skupštinom. Ali Spartanci nisu mogli javno raspravljati o mogućnosti izdaje svojih saveznika, pa su prekinuli pregovore i vratili se u domovinu.

Moglo bi se lako posegnuti za tim da se Kleon optuži za prekid pregovora: sa privatnim razgovorima se, moglo bi se reći, ne bi ništa izgubilo, a moglo bi se mnogo dobiti. Ali, realno gledano, šta se to moglo dobiti? Pretpostavimo da su Atinjani izglasali nastavak tajnih pregovora; s obzirom na političku situaciju u Atini, vodili bi ih Nikija i njegovi sledbenici. Iskreni u svojoj želji za mirom i prijateljstvom sa Spartom i skloni da veruju u njene dobre namere, ti bi ljudi možda mogli da dobiju uslove koji bi Atinjanima bili veoma po volji, među kojima su, možda, savez, obećanja o večnom prijateljstvu, vraćanje Plateje i čak napuštanje Megare. Zauzvrat, Spartanci bi mogli tražiti samo oslobađanje ljudi blokiranih na Sfakteriji i evakuaciju Pilosa, zahteve koje bi bilo teško odbiti. Međutim, ideja da bi Sparta mogla pristati na prepuštanje Megare, ili barem njenih luka, bila je nerealna: mogla je da napusti severozapad i da ignoriše zahteve Korinta u vezi sa Korkirom i Potidejom, ali bi ustupanje Megare dovelo atinsku moć pravo na prevlaku i odseklo Spartance od Beotije i centralne Grčke. Tim bi ustupkom kredibilitet Sparte kao vodeće države saveza i zaštitnice svojih članica ispario; osim toga, Korint, Teba i Megara bi se svakako usprotivili. Da bi ispunila takvu obavezu, Sparta bi stoga morala da napusti svoje glavne saveznike i čak, u skladu sa uslovima predloženog saveza, da se bori uz Atinjane protiv njih: jasno je da je takav dogovor bio nemoguć.

To bi stvorilo ogorčenost koja bi vrlo brzo dovela do neprijateljstava i ratova, pri čemu bi spartanska ratna sposobnost ostala netaknuta. Zbog toga su Kleon i Atinjani koji su ga podržavali imali sve razloge da odbiju tajne pregovore.

Ako Atinjani privatnim pregovorima nisu imali šta da dobiju, imali su sasvim sigurno šta da izgube: kupovina vremena je mogla biti korisna

Spartancima, jer su njihovi ljudi na Sfakteriji mogli pronaći način da pobegnu; pored toga, atinska blokada ostrva nije se mogla održavati zimi i, ako se do tada ne bi sklopio mir, zarobljenici bi mogli da iskoriste lošu sezonu za bekstvo. Svaki dan primirja, u kojem je Sfakterija snabdevana hranom, značio je za ostrvo mogućnost da izdrži još jedan dan, povećavajući Atini rizik da izgubi svog *aduta*. Kleon je video ovu opasnost i većina Atinjana stala je na njegovu stranu.

Ova debata označava ključnu prekretnicu u atinskoj politici: u periodu između spartanskog odbijanja atinske mirovne ponude iz 430. godine i događaja u Pilosu 425. godine, u Atini je vladalo jednoglasno mišljenje da rat treba voditi sa što većom energijom kako bi se Spartanci primorali da traže mir; neslaganja oko prirode tog mira ostala su u drugom planu u odnosu na zajedničko zalaganje. Ali pobeda kod Pilosa i spartanska mirovna misija koja je usledila promenile su situaciju: do tada bi govor o dogovorima sa Spartom bio čista i jednostavna izdaja; od tada je to postala linija delovanja koja se mogla pratiti sa patriotskom savešću. Ciljevi koje je Perikle postavio za rat, kao što su obnavljanje *statu quo ante bellum*, spas carstva i okončanje spartanskih pohoda protiv njega, sada su izgledali nadohvat ruke. Neki Atinjani su mogli tvrditi da takav mir nije dovoljno siguran i da bi sam Perikle zahtevao veće garancije, ali su i razboriti ljudi mogli da odgovore da bi bilo mudro verovati Sparti i otvoriti put ka trajnom sporazumu. Godine 425. Nikija je verovatno tako i razmišljao.

Kleon je, međutim, imao sasvim drugačije ciljeve: ono što je on zapravo tražio bio je povratak na idealno stanje stvari koje je prethodilo Tridesetogodišnjem miru iz 445. godine, kada je Atina kontrolisala Megaru, Beotiju i druge regione centralne Grčke, kao i nekoliko obalskih gradova Peloponeza. Atinjani su bili primorani da ih napuste, smatrao je on, kao posledicu sporazuma potpisanog pod pritiskom zbog određenih „neuspeha“. Njegov govor je implicirao da nakon Pilosa i Sfakterije treba učiniti sve da se vrate na prethodnu situaciju, kada mir nije zavisio od hirova spartanske politike ili njene dobre volje, već je bio garantovan time što je Atina posedovala strateške odbrambene baze.

Kleon protiv Nikije

Povratak spartanskih ambasadora u Pilos okončao je primirje, ali su Atinjani, navodeći kao razlog navodna spartanska kršenja, odbili da vrate brodove koje su držali kao taoce. Stoga su Spartanci morali da se bore samo na kopnu, što možda i nije bio prevelik nedostatak, s obzirom na neefikasnost koju je njihova flota do tog trenutka pokazala. Zadatak koji se sada nalazio pred Atinjanima bio je hvatanje neprijatelja na Sfakteriji, i zbog toga je poslato još dvadeset brodova da pojačaju blokadu. Sa atinske strane se očekivao brz uspeh: ostrvo je bilo pusto, bez hrane i pijaće vode, sa svim prilazima pod kontrolom njihove flote. Ali su Spartanci, suočeni s ovim izazovom, pokazali veliku oštroumnost, nudeći nagrade slobodnim ljudima i slobodu helotima koji uspeju da probiju blokadu sa hranom i pićem za zarobljenike. Mnogi su odlučili da preuzmu taj rizik, koristeći vetar i noć da stignu do ostrva: neki su slali male čamce da se razbiju o obalu na mestima bez pristaništa, dok su drugi preplivavali kanal roneći pod vodom, tako da su ljudi na Sfakteriji mogli da izdrže znatno duže od vremena koje su Atinjani očekivali da će čekati na njihovu predaju.

Na kraju je ista ta oskudica hrane i vode počela da muči i same opsadnike: bilo ih je preko četrnaest hiljada, a mogli su da računaju na samo jedan mali izvor na akropolju u Pilosu i malo pijaće vode koju su uspevali da iskopaju na plaži; pored toga, bili su saterani na uskom prostoru, a neočekivano trajanje opsade narušilo im je moral. Atinjani su počeli da strahuju da će ih dolazak zime, sprečavajući redovan dolazak zaliha morskim putem, primorati da podignu blokadu. Pošto je vreme prolazilo a Spartanci nisu slali nikakva nova poslanstva, rastao je njihov strah da neprijatelji računaju da će uspeti da povrate svoje ljude i da Atina na kraju rizikuje da izađe iz te pat pozicije bez velikih strateških prednosti i bez dogovorenog mira. Mnogi u gradu su počeli da misle da je napravljena greška i da je krivica na Kleonu, koji je vršio pritisak da se odbije mirovna ponuda.

Ali tek kada je atinska skupština saznala za alarmantnu situaciju koja je nastala u Pilosu, Kleon i njegova politika su se našli pod otvorenom optužbom. Sednica je verovatno bila sazvana da bi se razgovaralo o Demostenovom zahtevu za pojačanja kako bi se napalo ostrvo, a Kleon, koji je sa njim bio u bliskoj komunikaciji, nesumnjivo je bio upoznat s ofanzivnim planom; kada se debata odigrala, lake trupe potrebne za akciju već su bile okupljene u Atini, a Demosten je započeo pripreme za napad,

tražeći dodatne trupe od saveznika iz obližnjih regiona, naročito specijalno obučene trupe koje su mu bile potrebne da bi zarobio ljude na Sfakteriji.

Da je za podršku Demostenovoj stvari izbor pao na Kleona bilo je više nego prirodno: on je bio najglasniji zagovornik odbijanja spartanske mirovne ponude i, da su ljudi na Sfakteriji pobegli, odgovornost bi verovatno pala na njega. Osim toga, bio je vešt političar, temperamenta koji ga je činio sklonim da ugrabi priliku za uspeh smeloga Demostenovog plana. Nikija je, u tom trenutku, postao naklonjen dogovorenom miru i strahovao je da bi zarobljavanje Spartanaca raspalilo strasti u Atini, dodatno povećavajući njenu agresivnost i čineći takav mir neostvarivim; stoga je verovatno želeo da što više odloži napad, u nadi da će se postići sporazum pre nego što bude prekasno. Pored toga, pošto nije imao iskustva u borbi sa lakim trupama na nepristupačnom terenu kakvo je imao Demosten, niti direktne informacije koje bi mu omogućile da proceni izglede za uspeh napada, njegova urođena obazrivost verovatno je doprinela tome da preceni opasnosti od snažnog iskrcavanja na ostrvo koje je u rukama čete hoplita. U svakom slučaju, nema sumnje da se on usprotivio zahtevu za pojačanjima.

Pošto je Kleon optužio glasnike koji su doneli loše vesti iz Pilosa da su lagali, oni su pozvali Atinjane da pošalju posebno imenovanu komisiju da proveri tačnost njihovog izveštaja. Skupština je to prihvatila i među članove komisije imenovala Kleona, ali se on tome usprotivio: to putovanje, rekao je, bilo bi samo gubljenje vremena i rizikovalo bi da Atina propusti veliku priliku. Umesto toga, on je podstakao skupštinu da, ukoliko veruje u alarmantne vesti iz Pilosa, odmah pošalje pojačanja da napadnu ostrvo i zarobe hoplite: shvatio je, kaže Tukidid, da su „Atinjani u duši bili spremni da ratovanje nastave i dalje“ (IV,27).

Skupština je morala da odluči da pošalje ta pojačanja pod Nikijinom komandom, jer je Kleon, „stavljajući do znanja da aludira na Nikiju“, dodao da bi bilo lako, „da su generali zaista bili pravi muškarci, usmeriti brodove ka ostrvu i zarobiti one koji su tamo bili: tako bi barem on uradio, da je imao vlast u svojim rukama“ (IV,27). U tom trenutku Atinjani su ga, prihvatajući njegovu igru, upitali zašto on sam ne krene, ako smatra da je taj zadatak tako lak, a Nikija, shvativši raspoloženje mase i razumevši „da je baš njemu bila upućena [Kleonova] aluzija“, umešao se rekavši da bi mu generali vrlo rado poverili vojnike koje želi da bi pokušao taj poduhvat. Isprva je Kleon, misleći „da je [Nikija] samo na rečima spreman da mu

prepusti komandu“, bez oklevanja prihvatio predlog, ali se onda, „kada je shvatio da bi mu je ovaj zaista i predao“, povukao prigovarajući da je general Nikija, a ne on. Tada je Nikija, primetivši nelagodu svog protivnika, ponovio svoju ponudu u nadi da će ga ismejati, a ubrzo je i masa počela vatreno da podržava taj predlog, jedni iz ubeđenja, drugi iz neprijateljstva prema Kleonu, a treći iz čiste zabave.

Nikija nije imao nikakva zakonska ovlašćenja da iznese takav predlog u svoje ime, a još manje u ime ostalih generala, ali kada ga je skupština gromoglasno podržala, postalo je jasno da on mora biti prihvaćen. Na kraju je Kleon, „ne znajući više kako da se izvuče iz sopstvenih tvrdnji“, pristao da stane na čelo pojačanja, uzevši sa sobom samo jedan odred trupa sa Lemnosa i Imbrosa koji je već bio u Atini, nešto peltasta (lakih trupa) iz Enosa i četiri stotine strelaca „skupljenih sa drugih strana“. Obećao je da će, sa ovim ljudima i onima koji su već bili raspoređeni u Pilosu, „u roku od 20 dana dovesti u Atinu Spartance u lancima ili će ih na licu mesta uništiti“.

Obećanje da će poduhvat izvesti za dvadeset dana i bez upotrebe atinskih hoplita nije bilo hvalisanje niti nepromišljenost: pošto je Demostenov plan bio da se napadne odmah, sada kada su neophodne lake trupe bile na raspolaganju, brza odluka bila je neizbežna; Kleon je znao da će ili uspeti za dvadeset dana, ili neće uspeti nikada. Ipak, ponašanje *sophrones* (razboritih ljudi) koje opisuje Tukidid deluje teško razumljivo, a još teže za opravdati: to da patriote mogu da pristanu na to da poveravaju komandu nad ekspedicijom i odgovornost za živote savezničkih vojnika i atinskih mornara čoveku koga su smatrali očigledno budalastim, kao i nekompetentnim, na upečatljiv način otkriva koliko su podele koje su u Atini stvorili događaji iz 425. godine bile potencijalno opasne.

Spartanska predaja na Sfakteriji

Kleon je imenovao Demostena za komandanta poduhvata uz sebe, i obavestio ga je o tome da su pojačanja na putu. U Pilosu je, međutim, Demosten oklevao da napadne: ostrvo je bilo prekriveno šumom, a u njoj se krio neutvrđen broj spartanskih hoplita. Ali, još jednom se činilo da sreća pomaže hrabrima: grupa atinskih vojnika, u nemogućnosti da skuva topao obrok na uskom prostoru Pilosa, otišla je do Sfakterije, a jedan od njih je, slučajno, izazvao požar. Za kratko vreme je izgoreo najveći deo šuma i

Demosten je otkrio da su Spartanci brojniji nego što je mislio; primetio je takođe neka sigurna mesta, prethodno skrivena vegetacijom, na koja bi se moglo iskrcati: shvatio je da je vatra poništila jednu od velikih taktičkih prednosti neprijatelja. Po dolasku Kleona sa njegovim specijalnim trupama, bio je spreman da primeni dragocene lekcije naučene u Etoliji.

Neposredno pred zoru, iskrcao se sa osam stotina hoplita istovremeno na onu stranu ostrva okrenutu ka otvorenom moru i na onu okrenutu ka kopnu i luci. Sada je mogao da vidi da je većina neprijatelja koncentrisana blizu centra ostrva, čuvajući rezerve vode, dok je druga snaga bila pozicionirana blizu severnog rta, naspram Pilosa, tako da je odbranu tačke iskrcavanja na južnom kraju ostrva činilo samo trideset hoplita. Ova mala snaga, koja je danima gledala kako Atinjani plove oko njih ne napadajući ih, bila je iznenađena u snu i brzo razbijena, kao Ambrakijoti u bici kod Idomene, na severozapadu, prethodne godine. Ostatak atinskih snaga – hopliti, peltasti, strelci, pa čak i većina veslača opremljenih improvizovanim oružjem – iskrcali su se u zoru: bilo je skoro 8000 veslača, 800 hoplita, isto toliko strelaca i preko 2000 lako naoružanih vojnika protiv 420 Spartanaca.

Demosten je podelio svoju vojsku na čete od dvesta ljudi koje su zauzele sva uzvišenja na ostrvu, tako da su Spartanci, gde god da su se borili, imali neprijatelje i iza leđa i na bokovima. Ključni faktor atinske strategije bila je upotreba „lake pešadije, protiv koje apsolutno nije bilo izlaza i koja se sa strelama, kopljima, kamenjem i praćkama izdaleka pokazivala veoma snažnom: nije bilo čak ni moguće napasti ih, jer su pri povlačenju pobeđivali, a kada bi se neprijatelj povlačio, bili su spremni da ga progone. Prema takvom planu je Demosten u početku osmislio iskrcavanje i sada ga je sprovodio u delo“ (IV,32).

U početku su se Spartanci rasporedili u borbeni poredak naspram atinskih hoplita koji su, međutim, držeći se na distanci, naprosto stajali i posmatrali laku pešadiju koja je zasipala neprijatelja udarcima sa bokova i s leđa. Spartanci su pokušavali da jurišaju na napadače, ali ovi su se lako povlačili na sigurno na strma uzvišenja do kojih hopliti nisu mogli da stignu. Kada su lake trupe shvatile da je neprijatelj fizički iscrpljen stalnim i uzaludnim poterama, kao i oslabljen pretrpljenim gubicima, prešle su u napad, vičući i bacajući kamenje i strele dok su napredovale. Spartanci, zbunjeni iznenadnom bukom koja ih je, između ostalog, sprečavala da čuju naredbe

svojih oficira, pobegli su ka severnom rtu ostrva, gde se većina njih utvrdila iza fortifikacija kako bi se oduprli daljim napadima.

Mesenski general Komon pojavio se pred Kleonom i Demostenom tražeći strelce i vojnike lake pešadije kako bi pokušao da prokrči sebi put duž strme obale ostrva i napadne neprijatelja s leđa. Spartanci nisu želeli da troše ljude stavljajući ih u odbranu te zone, tako malo verovatne za napad, i ostali su zapanjeni kada su se pojavili Komonovi ljudi. Čekala ih je potpuna propast: brojčano slabiji, opkoljeni i oslabljeni umorom i glađu, nisu imali izlaza. Ali, pošto su vredeli više kao živi zarobljenici nego kao mrtvi, Kleon i Demosten su im ponudili mogućnost da se predaju. Spartanci su prihvatili primirje kako bi dobili na vremenu da odluče kako da postupe: zapovednik ostrva nije želeo da preuzme odgovornost za kapitulaciju, zbog čega je poslao glasnika da donese naređenja iz Sparte, ali ni u Sparti niko nije želeo da preuzme tu odgovornost i odgovor je bio: „Spartanci vam naređuju da sami odlučite o svojoj sudbini, ali da pri tome uvek sačuvate čast“ (IV,38). Ljudi na ostrvu su se predali: od 420 prvobitno raspoređenih na Sfakteriji, 128 je poginulo; preostala 292 čoveka, među kojima i 120 spartijata, odvedena su kao zarobljenici u Atinu znatno pre isteka dvadeset dana koje je Kleon obećao. Među Atinjanima je, pak, poginulih bilo malo. „Kleonovo obećanje, koliko god ludo bilo,“ primećuje Tukidid, „bilo je ispunjeno“ (IV,39).

Za grčki svet to je bila trauma. „Među epizodama u ovom ratu, ovo je bila ta koja je među Grcima izazvala najveće čuđenje“ (IV,40): niko, naime, nije verovao da je moguće naterati Spartance da se predaju.

Atinjani su ostavili posadu u tvrđavi u Pilosu, Mesenjani iz Naupakta su tu rasporedili svoje snage pretvorivši to mesto u bazu za upade na spartanske teritorije, a heloti su počeli da dezertiraju; Atina je, osim toga, zapretila da će ubiti taoce ukoliko Sparta ponovo napadne Atiku. Spartanci, ošamućeni događajima, slali su brojna poslanstva tražeći povraćaj Pilosa i zarobljenika, ali uzalud.

Atinjani su bili izdašni u pokazivanju zahvalnosti prema heroju dana, Kleonu (izgleda da je Demosten ostao u Pilosu da bi se pobrinuo za bezbednost ispostave): skupština je izglasala da mu se dodele najviše počasti, odobreni su mu obroci o trošku države u Pritaneju kao da je olimpijski šampion i mesta u prvom redu u pozorištu. Od sredine leta 425. pa barem do proleća 424. godine, kada je izabran za generala, Kleon nije

imao rivale u Atini i vrlo je verovatno da je svaki predlog koji je on podržavao bivao usvajan bez amandmana u skupštini.

Samo dva meseca nakon poraza na Sfakteriji, skupština je izglasala novi porez kojim se povećavao danak koji se tražio od saveznika; u ovoj odluci većina naučnika sa pravom vidi Kleonovu ruku: ona je, naime, odražavala čvrstinu njegovih stavova po pitanju imperijalne politike, ali i hegemoniju koju je on u tom trenutku sprovodio u atinskoj politici. Povećanje danka je imalo za cilj prikupljanje dodatnih sredstava za vođenje rata, a donelo je, izgleda, ukupno 1460 talenata, više od tri puta veći iznos od prethodnih kvota; novi dekret je takođe uveo oštre i efikasne metode ubiranja poreza, čak i za regione koji ga neko vreme nisu plaćali i za druge, poput ostrva Melos, koji nikada nisu plaćali. Ovi napori da se povećaju atinski prihodi, koji bi bili previše opasni za sprovođenje pre nego što su događaji kod Pilosa i Sfakterije podigli atinski prestiž tako visoko, a srozali spartanski, odražavaju Kleonovu odlučnost da restaurira imperiju u celoj njenoj nekadašnjoj veličini, da njome upravlja čvrstom rukom i iz nje izvuče maksimalnu moguću zaradu. Atinjanima je očajnički bio potreban novac, a velika Kleonova pobeda im je omogućila da ga zahtevaju.

Tokom istog leta, Nikija je, zajedno sa još dvojicom neidentifikovanih generala, pokrenuo pohod – čiju svrhu antički autori ne objašnjavaju – izvršivši invaziju na korintsku teritoriju sa 80 brodova, 2000 atinskih hoplita, 200 konjanika i izvesnim brojem savezničkih vojnika. Iskrcali su se u blizini sela Soligeja, udaljenog desetak kilometara od Korinta, ali su doušnici upozorili grad na invaziju: korintski hopliti su tako mogli da napadnu Atinjane, ali su poraženi u bici, izgubivši 212 ljudi naspram samo 50 atinskih žrtava. Atinjani su podigli trofej, međutim, nisu mogli da iskoriste pobedu: kada su korintske starešine, koje su ostale u gradu, pojurile u pomoć, Nikija je pomislio da su to peloponeska pojačanja i u velikoj žurbi vratio svoje ljude na brodove.

U tom trenutku Atinjani su zaplovili ka korintskom gradu Kromionu i opustošili njegovu teritoriju, ali ne pokušavajući da ga zauzmu. Sledećeg dana, nakon zaustavljanja u Epidauru, uputili su se ka poluostrvu Metani, na pola puta između Epidaura i Trezena; tu je Nikija utvrdio prevlaku poluostrva i ostavio garnizon koji je, kasnije, vršio pohare po obližnjim teritorijama Trezena, Halije i Epidaura: čini se verovatnim da je to i bila glavna svrha ove ekspedicije. Odluci da podignu tvrđavu na istočnom

Peloponezu verovatno je doprineo uspeh kod Pilosa na zapadu: napadi pokrenuti iz Metane mogli bi primorati gradove poput Trezena i Halije da pređu na stranu Atine, a osim toga, zahvaljujući Metani, Atinjani bi mogli zastrašiti ili čak zauzeti Epidaur i uvesti Argos u savez. U euforiji u danima nakon događaja kod Pilosa i Sfakterije sve se činilo mogućim.

Atinjani su nastavili da deluju i na zapadu: Sofokle i Eurimedont odveli su svoju flotu iz Pilosa na Korkiru, gde su oligarsi sa planine Istone nastavljali da uznemiravaju atinske prijatelje demokrate. Dolazak flote preokrenuo je situaciju i, zajedno sa saveznicima, Atinjani su zauzeli tvrđavu na planini i primorali oligarhe na predaju, ali samo Atinjanima i pod uslovom da im se sudi u Atini. Radi njihove bezbednosti, zarobljenici su prebačeni na susedno ostrvo, ali korkiranske demokrate su bile žedne krvi: prevarom su ih ubedili da pokušaju bekstvo, a Atinjani su, proglasivši kršenje primirja, te ljude predali njihovim krvožednim neprijateljima. Sofokle i Eurimedont su dozvolili zastrašujuća zverstva: oni koji nisu masakrirani izvršili su samoubistvo, a njihove žene su prodate u roblje. „Na taj način su planinski Korkirani uništeni od strane narodne frakcije i takav je kraj imao, barem što se tiče ovog rata, onaj građanski razdor koji je tako žestoko buknuo: od jedne od te dve strane, naime, nije ostalo ništa što bi bilo vredno pomena.“ (IV,48).

Kako se ratna sezona bližila kraju, atinski saveznici su odneli još jednu pobedu na severozapadu: garnizon iz Naupakta i Akarnanci zauzeli su Anaktorijum izdajom, kao što se tako često dešavalo u grčkim opsadama, a potom su Akarnanci proterali Korinćane iz grada i kolonizovali ga. Za Korint je to bio veoma težak udarac, koji je ugrozio njihov već opadajući prestiž u jednom važnom regionu.

Od samog početka sukoba obe strane su tražile podršku „varvarskih“ naroda, a posebno one najvažnije države, Persije. U jednoj zabavnoj sceni u Aristofanovim *Aharnjanima*, komediji izvedenoj 425. godine, pojavljuje se u Atini izaslanik Velikog kralja, „Kraljevo oko“; ovo otkriva da su Atinjani imali odnose sa Persijom, i to možda već od samog početka rata. Ali i Spartanci su udvarali Persijancima: 430. godine Atinjani su presreli spartansko poslanstvo na putu ka Artakserksovom dvoru, a u zimu 425–424. godine Atinjani su uhvatili još jednog izaslanika koji je, ovoga puta, nosio poruku persijskog kralja u Spartu: „Kralj nije uspevao da shvati šta to oni [Spartanci] žele; jer, iako mu je dolazilo mnogo poslanika, niko od njih

nije bio saglasan sa onim prethodnim. Ako, dakle, žele da se jasno izraze, neka pošalju ljude koje će Persijanac dovesti pred njega“ (IV,50). Nejasnost Spartanaca možda je odražavala njihovo oklevanje da, dok istovremeno objavljuju da se bore za slobodu Grka, prepuste azijske Grke Persiji, što bi bio minimalni zahtev koji bi, nesumnjivo, Veliki kralj postavio u zamenu za svoju saradnju. Atinjani su pokušali da iskoriste situaciju tako što su Persijancima poslali svoje ambasadore zajedno sa presretnutim glasnikom, ali je delegaciju, po dolasku u Efes, sustigla vest da je kralj Artakserks umro, te su procenili da to nije pravi trenutak za započinjanje pregovora. Nijedna strana, dakle, još uvek nije imala razloga da se nada persijskoj podršci.

Događaji iz 425. godine u potpunosti su promenili tok rata. Pat pozicija je bila gotova i sada je Atina bila u prednosti na svim frontovima: njeni ekonomski problemi su bili ublaženi novim imperijalnim dankom; zarobljavanje neprijateljske flote okončalo je svaku pretnju s mora i svaki rizik od pobune u priobalnim regijama carstva; na severozapadu gotovo da više i nije bilo neprijateljskog prisustva; nije postojao neposredan rizik od persijske intervencije, a atinski pohod na Siciliji garantovao je da zapadni Grci neće priteći u pomoć svojim dorskim rođacima na Peloponezu; na kraju, zarobljenici uhvaćeni na Sfakteriji bili su na sigurnom u Atini, gde je njihovo prisustvo predstavljalo garanciju protiv novih invazija na Atiku. Atinjani su imali sve razloge da budu zadovoljni i bili su nestrpljivi da nastave pritisak ka potpunoj pobedi. Problem je u tom trenutku bio kako dalje, a odgovor je zavisio od vrste pobede kojoj teže.

Oni koji bi blagonaklono gledali na dogovoreni mir u kojem bi Sparta priznala celovitost Atinskog carstva potpisivanjem saveza sa Atinom kao garancije za to, preferirali su strategiju obeleženu umerenošću: želeli su da izbegnu velike kopnene bitke, da zadrže svoja utvrđenja na Peloponezu i, ako je moguće, osvoje nova, koristeći ih da uznemiravaju, obeshrabruju i iscrpljuju neprijatelja; drugim rečima, hteli su da oprezno nastave ili nadograde izvornu Periklovu politiku.

Kleon i njegovi istomišljenici su prigovarali da takav mir ne bi bio siguran, jer bi se u krajnjoj liniji zasnivao na obećanjima i dobroj volji Sparte, pa su insistirali na potrebi za nečim opipljivim, na sigurnoj odbrani od ponovnog rasplamsavanja neprijateljstava: oni su ciljali na kontrolu Megare i neutralizaciju Beotije, na ustupke koje su Spartanci možda i mogli

obećati tokom pregovora, ali koje nikada ne bi mogli i da sprovedu u delo. Sklopiti mir kada je neprijatelj bio slab i demoralisan a moć Atine na vrhuncu bila bi čista besmislica; ispravna strategija sastojala se u kretanju na Megaru, Beotiju i druge prikladne ciljeve; kada ove regije jednom budu pokorene, možda će sazreti vreme da se pregovara o miru koji bi tada bio trajan. To je svakako moralo biti rezonovanje Kleona i njegovih sledbenika, te ne iznenađuje što su Atinjani odlučili da poslušaju njihov savet.

XIII
ATINA U OFANZIVI: MEGARA I DELION (424)

Veliki uspeh postignut na Sfakteriji doveo je, u proleće 424. godine, do izbora Kleona za generala zajedno sa Demostenom i Lamahom, koji su takođe zastupali ratoborne stavove. Pored njih, izabrani su i Nikija, Nikostrat, Autokle i Tukidid Olorov sin, koji će jednog dana napisati istoriju ovog rata, a koji su svi bili protivnici Kleona i njegove politike. Atina se spremala da pokrene najsmelije pohode u celom sukobu, ali to nije bio toliko odraz promene u stavovima generala, koliko činjenice da su Atinjani, ohrabreni nedavnim pobedama, sada u većini bili spremni da slede drskiju strategiju.

Kitera i Tireja

Početkom maja, trio umerenih generala koji su činili Nikija, Nikostrat i Autokle poveo je šezdeset brodova, dve hiljade hoplita, malu konjičku jedinicu i savezničke trupe u osvajanje ostrva Kiteru, neposredno ispred jugoistočnog rta Lakonije (videti mapu 1). Invazija je bila deo nove strategije koja je, po ugledu na Pilos i Metanu, imala za cilj uspostavljanje uporišta duž peloponeske obale sa kojih bi se neprijatelju nanosila šteta, te bi ga uznemiravali, iscrpljivali i demoralisali. Kitera je bila spartanska baza za trgovinu sa Egiptom – odakle su verovatno stizali žito i druge namirnice – i za odbranu peloponeske obale. Da je pala pod atinsku kontrolu, ta bi trgovina bila blokirana, a ostrvo bi Atinjanima postalo ne samo baza za upade na Peloponez, već i još jedna važna stanica na ruti ka zapadu.

Sa deset brodova i malim odredom hoplita, Nikija je brzo zauzeo primorski grad Skandeju, dok je glavnina trupa umarširala pravo u Kiteru, u unutrašnjosti, gde je primorala neprijatelja da se povuče u gornji deo grada.

Nikija je ubedio Kiterane da se predaju, ponudivši im velikodušne uslove: u zamenu za godišnji danak od četiri talenta i smeštaj atinskog garnizona, domorocima bi bilo dozvoljeno da ostanu na ostrvu i zadrže svoju zemlju.

Pad Kitere bio je za Spartance udarac gotovo podjednako težak kao i gubitak Pilosa i njihovih ljudi na Sfakteriji, na koji su reagovali slanjem vojnih odreda da brane razna mesta na Peloponezu, kao i, po prvi put, organizovanjem odreda od četiri stotine konjanika i još jednog sačinjenog od strelaca. Tukidid živo opisuje njihovo raspoloženje:

> Bili su na oprezu, obuzeti strahom da bi u njihovom državnom uređenju moglo doći do prevrata, nakon teške i neočekivane katastrofe koja ih je zadesila na ostrvu i gledajući kako su Pilos i Kitera u neprijateljskim rukama, a oni sami pritisnuti sa svih strana vihorom rata koji je bio brz i pun nepredviđenih događaja. … U pogledu ratnih operacija pokazali su se, tada više nego ikad, veoma nesigurnima i kolebljivima, našavši se angažovani, suprotno svom tradicionalnom sistemu naoružanja, u borbi na moru, i to protiv Atinjana, za koje je odustajanje od nekog poduhvata značilo gubljenje nade u buduća ostvarenja. Osim toga, nedaće sudbine koje su se, brojne i u kratkom vremenu, sručile na njih mimo svih očekivanja, bacale su ih u ogromnu pometnju: neprestano su strahovali da bi im se svakog časa mogao dogoditi neki novi neuspeh poput onog na Sfakteriji. Zato su, iz tog razloga, pri ulasku u borbu uvek bili prilično oklevajući, a pri svakom potezu koji bi povukli, mislili su da će poći po zlu, jer su, već dugo nenaviknuti na poraze, potpuno izgubili veru u sebe. (IV,55)

Sledeći potez Atine bio je napad na Tireju, u Kinuriji, pograničnoj regiji oko koje su se Sparta i Argos dugo sporili (neki istoričari su je nazivali „Alzas-Lorenom“ Peloponeza). Spartanci su taj grad prepustili Eginjanima kako bi tu živeli nakon što su ih Atinjani početkom rata proterali sa njihovog rodnog ostrva, pa kada se atinska flota pojavila, Spartanci i Eginjani su zajedno gradili tvrđavu na moru. Odlučna akcija mogla je da spreči iskrcavanje, ali spartanski moral nije bio na visini zadatka. Atinjani su tako bez prepreka napredovali do Tireje, opljačkali grad, zapalili ga, ubili veliki broj Eginjana i zarobili mnoge, među kojima je bilo i izbeglica sa Kitere. Zarad bezbednosti, Atinjani su ove potonje raselili po raznim egejskim ostrvima, dok su sve Eginjane pogubili „imajući u vidu prethodna stalna neprijateljstva“ (IV,57). Još jedno zverstvo pridodato je listi koja je, kako je rat podgrevao stare mržnje, postajala sve duža.

Razočaranje na Siciliji

Atinjani nisu ostvarivali iste uspehe na Siciliji, gde su ih gubitak Mesine i opsada Ređa ostavili bez baza na obema stranama moreuza (na kraju su povratili samo Ređo, dok je Mesina ostala u neprijateljskim rukama). Godine 425. nisu se borili na ostrvu, ostavljajući sicilijanske Grke da ratuju međusobno bez uplitanja, pa kada su Sofokle i Eurimedont stigli, zatekli su saveznike iscrpljene ratom i skeptične u pogledu volje i sposobnosti Atinjana da se bore za njihove interese, a pritom angažovane u sopstvenim sukobima u Grčkoj. Godine 424. Gela, saveznica Sirakuze, i Kamarina, saveznica Atine, sklopile su odvojeni mir, nakon čega su pozvale ostale sicilijanske gradove na sastanak u Geli kako bi potražili zajednički sporazum, što je bila svojevrsna konferencija na vrhu, retkost u grčkoj istoriji. Tamo je govorio Hermokrat iz Sirakuze, izjavivši da ne govori u interesu sopstvenog grada, već cele Sicilije, i optuživši Atinu da želi da iskoristi svoju veliku moć protiv tog ostrva; sicilijanski Grci, nastavio je on, morali su za sobom ostaviti sukob Dorana i Jonjana, koji ih je samo činio lakim plenom za strance. Vizija koju je on predlagao u krajnjoj je liniji bila grčka Sicilija kao ujedinjena nacija, trajni mir među svim grčkim gradovima na ostrvu i Sicilija za Sicilijance.

> Zaista, nema ničeg nečasnog u tome da sunarodnici čine ustupke drugim patriotama, Dorani Doranima, ili Halkiđani onima iz istog plemena; uopšte, između suseda i stanovnika iste zemlje, potpuno okružene morem i objedinjenih jednim imenom, imenom Sikeliota. Verujem da ćemo voditi još ratova kada za to dođe vreme i da ćemo se ponovo vratiti miru i uzajamnim dogovorima; ali one druge rase koji dođu na nas, svi ćemo ih, ako imamo malo pameti, uvek zajedno odbijati, ako je tačno da šteta naneta pojedincu predstavlja opasnost po zajednicu. U budućnosti, međutim, nećemo više zvati ni saveznike ni mirotvorce. Naime, ako tako postupimo, Siciliji ćemo za sada ponuditi dva dobra – oslobodićemo je prisustva Atinjana i opasnosti od bratoubilačkog rata – a u budućnosti ćemo je samo mi nastanjivati u punoj slobodi i biće manje izložena zamkama drugih. (IV,64)

Hermokratov govor je uglavnom ocenjen kao iskren i altruistički, apel za opšte dobro, ali ima razloga za sumnju u to. Na kraju krajeva, da su slabiji grčko-sicilijanski gradovi pristali na to da više ne traže pomoć moćnih grčkih država, Sirakuza bi od toga samo imala koristi; pored toga, 424. godine država Sirakuza, najmoćnija i najagresivnija na Siciliji, bila je ozbiljno ugrožena od Atine. Štaviše, čak i Hermokratovo kasnije ponašanje budi sumnju u njegovu iskrenost: on će 415. godine pozivati Sirakužane da pomoć protiv atinske invazije zatraže ne samo od grčkih gradova Korinta i Sparte, već i od Kartagine, a takođe će podsticati Sikeliote da se pridruže

ratu koji su Peloponežani tada vodili protiv Atine, iako su Atinjani već bili proterani sa Sicilije.

U Geli 424. godine je, međutim, njegova govornička veština, potpomognuta dokazom dobre volje koju su Sirakužani ponudili prepuštanjem Morgantine Kamarini, ubedila ratom iscrpljene Sikeliote da prihvate mir na bazi *statu quo*. Njihovi saveznici su obavestili Atinjane o sklopljenom sporazumu i pozvali ih da mu pristupe. Lišeni baza na Siciliji, sa saveznicima koji više nisu bili voljni da se bore i sa sopstvenim snagama nedovoljnim za osvajanje ostrva, Atinjani su prihvatili predlog i vratili se u domovinu.

Generali su mogli biti zadovoljni ishodom: misija koja im je poverena bila je da zaštite atinske saveznike, spreče Sirakuzu da preuzme kontrolu nad celom Sicilijom i da, eventualno, ispitaju mogućnosti za dodatne dobitke; moglo bi se reći da je konferencija u Geli ispunila sve ove ciljeve. Po povratku u Atinu su, međutim, vrlo brzo optuženi da su primili mito u zamenu za povlačenje u situaciji kada su mogli da pokore ostrvo. Slične su se optužbe često iznosile na račun komandanata koji su pretrpeli neuspeh, pa čak i onih čiji uspeh nije bio onako briljantan kako se očekivalo. Da su ti generali primili neke poklone od sicilijanskih prijatelja nije isključeno, ali nema dokaza da su bili potkupljeni. Ipak su osuđeni; Sofokle i Pitodor su proterani, a Eurimedont je kažnjen novčano. Tukidid ovako objašnjava ove osude: „Oni [Atinjani], opijeni aktuelnom srećom koja im je bila naklonjena, smatrali su da ih ništa ne sme osujetiti; svaki poduhvat, bilo da je ostvariv ili ne, morao se izvesti, s većim ili manjim vojnim snagama. I to zato što im je povoljan ishod, koji ih je neočekivano pratio u više slučajeva, ulevao moć nade“ (IV,65).

Godine 424., nakon pobeda kod Pilosa, Sfakterije, Metane i Kitere, Atinjani su gajili veća očekivanja i, možda, zaista bili ispunjeni nerealnim optimizmom; međutim, nije im nedostajalo ni razloga za nezadovoljstvo ponašanjem njihovih generala. Na kraju krajeva, prva ekspedicija od dvadeset brodova na Siciliju, 427. godine, sprečila je sirakušku pobedu, dovela do osvajanja Mesine, dobila podršku sicilijanskih Grka i Sikulaca, i izazvala takav entuzijazam među stanovnicima ostrva da su poslali izaslanike u Atinu da traže dodatnu pomoć. Nije teško, dakle, razumeti zašto su Atinjani 424. godine mogli tako lako pomisliti da bi četrdeset dodatnih brodova moglo rat na ostrvu dovesti do brzog i zadovoljavajućeg

kraja; nije teško zamisliti razočaranje koje su morali osetiti kada su novi generali objavili da je sukob okončan na principu „Sicilija Sicilijancima“ – a to je ipak bila izjava koju je dao vodeći aristokratski političar u Sirakuzi – i da su ih njihovi saveznici zapravo odbacili. Nisu u potpunosti grešili kada su sumnjali da Hermokratova parola zapravo prikriva drugu, „Sicilija Sirakužanima“, i kada su strahovali od posledica ujedinjenog ostrva pod upravom dorske države simpatizerke njihovog neprijatelja. S druge strane, razumljivo je ako su verovali da Sicilija, umalo pokorena ekspedicijom od dvadeset brodova, nije trebalo da bude izgubljena od strane one sa šezdeset.

Zapravo su Sofokle, Eurimedont i Pitodor pokazali malo inicijative i postigli su veoma malo: zadržavši se u Pilosu, dozvolili su spartanskoj floti koja je stizala sa Korkire da prođe pored njih neprimećena, a angažovani u dugoj blokadi tokom većeg dela leta, stigli su na Siciliju prekasno da bi postigli nešto značajno; da su bili budniji, mogli su se iskrcati na ostrvo na vreme da preokrenu situaciju. U takvim okolnostima bi se svaki narod osetio primoranim da se reši svojih generala, a u ovom slučaju atinska reakcija bi se mogla okarakterisati kao više preterana nego nerazumna.

Napad na Megaru

U leto 424. godine, Atina je gotovo u potpunosti napustila Periklovu strategiju, upustivši se u agresivne operacije protiv susednih naroda s namerom da Spartance liši ključnih saveznika i da Atici garantuje potpunu bezbednost od invazije. U julu je pokušala da preuzme kontrolu nad Megarom i da okonča pretnju napada s Peloponeza. Nijedan narod od početka rata nije toliko stradao kao Megarani: Megarski dekret doveo je do propasti njihove egejske trgovine, a atinska vojska im je svake godine pustošila teritoriju vatrom i mačem. Atinsko osvajanje Minoje 427. godine, koje je učinilo nemogućim izlazak iz nisejske luke u Saronski zaliv, još je čvršće steglo omču oko grada. Ozbiljne poteškoće koje su usledile izazvale su frakcijske borbe, a rezultat je bio taj da je jedna demokratska grupa prognala tvrdokorni oligarhijski režim iz grada. Uznemireni ovim preokretom u vrhu vlasti, Sparta i njeni glavni oligarhijski saveznici smestili su svoj garnizon u Niseju kako bi držali Megarane pod kontrolom, a prognanike iz Megare su smestili u Plateju. Godinu dana kasnije, oligarsi su napustili Plateju i zauzeli Pegu, zapadnu luku Megare u Korintskom

zalivu, i sa tog mesta zatvorili poslednji izlaz na more koji je gradu preostao (videti mapu 4). Godine 424., Megarani su mogli da se snabdevaju hranom i drugom robom jedino kopnom, s Peloponeza preko Korinta, ali bez mogućnosti oslanjanja na pomoć prosspartanskih saveznika, koji su bili neprijateljski nastrojeni prema megaranskim demokratama i podozrivi prema njima.

Nemoćni da izdrže takav pritisak, Megarani su povukli oligarhe iz Pege, u nadi da će tako zaustaviti njihove napade i povratiti korišćenje svoje zapadne luke; međutim, predstavnici demokratske frakcije, strahujući da bi povratak izgnanika značio restauraciju oligarhije i, za njih, smrt ili progon, skovali su zaveru kako bi grad predali Atini. Zajedno s atinskim generalima Hipokratom i Demostenom, planirali su da Atinjani zauzmu Duge bedeme koji su povezivali Megaru i Niseju, čime bi odsekli peloponeski garnizon od grada; posle čega bi svoj čin izdaje priveli kraju. Da je taj plan uspeo, Megara bi ušla u atinski savez, što bi označilo kraj godišnjih invazija, trgovačkog embarga i opsade grada. Uz atinsku pomoć, Megarani bi takođe mogli da proteraju izgnanike iz Pege, povrate obe luke i vrate se svom nekadašnjem prosperitetu; i na kraju, mogli bi rasporediti posadu po utvrđenjima na svojoj južnoj granici i trajno zadržati Peloponežane izvan Megaride.

Nije teško shvatiti kako su demokratama, zatekavši se u opasnoj situaciji, prednosti ovakvog plana zasenile njegove negativne strane, ali većina Megarana je imala drugačije mišljenje: Megara i Atina su bili neprijatelji barem od 6. veka. „Brak iz interesa“ koji su sklopile u Prvom peloponeskom ratu završio se masakrom atinskog garnizona od strane Megarana, a godine koje su usledile između dva rata bile su obeležene sporovima oko granica, optužbama za svetogrdna ubistva i nametanjem Megarskog dekreta. Ideja o savezu s oštro omraženim neprijateljem, ma koliko korisna mogla biti, i dalje je bila suviše nepopularna da bi je Megarani prihvatili. Demokratska frakcija zato nije mogla otvoreno da predloži promenu savezništva, već samo tajno da zaveri s Atinjanima.

Atinski plan da zauzmu Niseju bio je kompleksan i rizičan: Hipokrat, isplovivši noću iz Minoje sa šest stotina hoplita, sakrio se u rov blizu zidina; u međuvremenu je Demosten, stigavši kopnom preko Eleusine s lakim platejskim trupama i manjim brojem atinskih hoplita, postavio zasedu kod Enijalijuma, malo bliže Niseji. Uspeh je zavisio od elementa

iznenađenja i od tajnosti; „niko te noći nije primetio ove pokrete, osim onih koji su u njih bili umešani“ (IV,67).

U isto vreme su se megaranske demokrate pripremale za ulogu koja im je dodeljena u napadu na bedeme koji se pripremao sa tri strane. Svake noći su im Peloponežani dozvoljavali da otvore kapije Niseje da bi na kolima izvukli mali čamac, tobože korišćen za napade na atinsku flotu, a zatim bi ga vraćali u grad. Kad kucne čas, kroz istu bi se kapiju kradom uvukli Atinjani.

Određene noći su megaranski izdajnici ubili stražare, i Hipokrat je poveo svoje ljude kroz kapiju. U zoru su Atinjani bili gospodari Dugih bedema i, da bi učvrstili svoj položaj, u dogovoreno vreme stiglo je četiri hiljade atinskih hoplita sa šest stotina konjanika.

Ni u tom trenutku megaranske demokrate nisu javno predložile promenu saveza već su, kako bi sproveli svoje namere, pokušali da uvuku svoje sugrađane u strašnu zamku: predložili su im da ih izvedu van kapija da bi napali atinsku vojsku koja je bila u zasedi; jasno je da bi u tom trenutku Megarani bili masakrirani da se nisu predali (dok bi se zaverenici nekako obznanili Atinjanima kako bi bili pošteđeni u borbi). Za jednog od zaverenika to je, međutim, bilo previše: on je otkrio zaveru oligarsima koji su, sa svoje strane, ubedili ostale Megarane da drže kapije grada zatvorenim. Da su demokrate uspeli da ih otvore, Megara bi pala u ruke Atinjana pre nego što bi Spartanci mogli poslati vojsku. Atinjani su još uvek mogli primorati Megaru na predaju, ali ih je u tome omela nesrećna pojava Brazide koji je, našavši se slučajno u blizini Korinta i Sikiona sakupljajući vojsku za druge svrhe, obavešten o onome što se dešava u Megari. On je poslao izaslanike u Beotiju tražeći pojačanja koja bi se pridružila njegovim trupama, sačinjenim od 3800 savezničkih vojnika i nekoliko stotina njegovih, sa kojima se nadao da će spasiti Niseju. Ali pošto je bilo prekasno da to bude izvodljivo, stao je na čelo tri stotine ljudi da bi pritekao Megari u pomoć.

Megarani su, međutim, bili malo voljni da ga puste unutra: demokrate zato što su znali da bi Spartanci označili njihovu propast i povratak na vlast prognanih oligarha, dok su oni koji su simpatisali ove druge strahovali da bi dolazak Brazide pokrenuo građanski rat, dajući atinskoj vojsci priliku da se domogne grada. Obe strane su radije htele da sačekaju ishod bitke koja bi se bez ikakve sumnje razvila između atinskih i peloponeskih snaga.

Beoćani su vrlo dobro shvatali da bi ih atinska kontrola Megaride odsekla od Peloponeza i izložila izvesnim napadima, pa su Brazidi u pomoć poslali 2200 hoplita i 600 konjanika. U tom su se trenutku Atinjani, s ne više od 5000 hoplita, našli suočeni s neprijateljskom silom od 6000 ljudi i, umesto da krenu na Megarane i primoraju ih na bitku, radije su odlučili da sačekaju pogodan trenutak u Niseji. Brazida je, sa svoje strane, takođe odlučio da sačeka: bio je uveren da bi njegova pozicija bila u prednosti ako bi Atinjani prvi napali i, pored toga, da bi prisustvo njegove vojske moglo da odvrati neprijatelja i navede ga na povlačenje, spašavajući tako grad bez potrebe za borbom. Tako je i bilo. Atinjani su se povukli u zaklon nisejskih zidina, a Brazida se vratio u Megaru, gde mu je ovog puta dozvoljeno da uđe. Atinjani su se vratili u Atiku, priznavši na taj način poraz, i ostavili su u Niseji samo jedan garnizon. Megaranske demokrate, otkrivene kao izdajnici, pobegli su iz grada, u kojem su oligarsi ponovo preuzeli vlast rešeni da se osvete. I zaista, osudili su što je moguće veći broj svojih neprijatelja koji su ostali u Megari i uspostavili su ekstremno strog režim, koncentrišući svu političku vlast u rukama malog broja ljudi. Od tada će Megara ostati veran saveznik Sparte i, još više nego pre, ogorčeni neprijatelj Atine.

Atinska invazija na Beotiju

Oko početka avgusta Atinjani su pokrenuli smelu i kompleksnu ofanzivu na Beotiju, koja je imala neke zajedničke karakteristike sa prethodnim napadom na Megaru, što sugeriše da su ove dve akcije možda bile osmišljene istovremeno, kao elementi jedne velike operacije sa ciljem promene toka sukoba. Napad na Megaru završio se neuspehom, ali to nije odvratilo Demostena i Hipokrata od pokušaja da sprovedu drugi deo svog plana.

U brojnim gradovima Beotije, predstavnici demokrata su kovali zavere sa Atinjanima kako bi doveli svoju frakciju na vlast, a Demosten i Hipokrat su im vrlo rado pritekli u pomoć: na zapadu su demokrate bili spremni da izdaju i predaju Atini Sifu, luku Tespije, kao i Heroneju; u međuvremenu, na istoku, Atinjani su trebali da zauzmu svetilište Apolona u Delionu, odmah preko granice sa Atikom (videti mapu 4). Kao i u slučaju Megare, uspeh je zahtevao simultane napade koji bi sprečili Beoćane da koncentrišu

snage u Delionu protiv najvećeg dela atinske vojske. I, ponovo kao u Megari, tajnost je bila ključna za uspeh izdaje u Sifi i Heroneji. Nadali su se da bi istovremeno osvajanje te tri lokacije poljuljalo odlučnost Tebe i pokrenulo antitebanske demokratske pobune širom Beotije. U najgorem slučaju, međutim, Atina bi dobila tri uporišta na granicama Beotije, odakle bi mogla da pokreće upade na okolnu teritoriju i gde bi izgnanici mogli da pronađu utočište. U tom manje optimističnom scenariju, plan bi se uklopio u novu strategiju, već tako uspešno primenjenu u Lakoniji, koja je podrazumevala uspostavljanje trajnih utvrđenih baza na neprijateljskoj teritoriji. Vremenom je pritisak koji bi se vršio iz ta tri atinska uporišta mogao naterati Beoćane na kapitulaciju.

Atini je bila potrebna velika sila za glavni napad na Delion, a manja za iskrcavanje u Sifi. Slanje tolikog broja trupa izložilo bi opasnosti više vojnika nego što su Atinjani bili spremni da rizikuju, pa je Demosten računao na regrutovanje ljudi među saveznicima na severozapadu. Za njihovo okupljanje je, međutim, bilo potrebno vreme, što je povećavalo rizik da tajna procuri, ali to je bio neizbežan rizik. Tako je general otišao na severozapad sa četrdeset brodova, regrutovao vojnike koji su mu bili potrebni i sačekao unapred određeni datum za napad na Sifu. Od njegovog odlaska iz Atine do ulaska u beotsku luku prošla su tri meseca, što je verovatno bilo vreme koje je bilo potrebno beotskim demokratama da se pripreme.

Kada je najzad, početkom novembra, atinska flota uplovila u luku Sife, ništa nije bilo onako kako je trebalo da bude: neki pobunjenici-izdajnici otkrili su plan Beoćanima, koji su poslali trupe da zauzmu Heroneju i Sifu. Da je vreme pokretanja ove dve ofanzive bilo savršeno usklađeno, beotske snage su možda mogle biti odvučene na istok Hipokratovim napadom na Delion, ali ni to nije uspelo: Demosten je u Sifu stigao pre, a Beoćani su uspeli da koncentrišu svoje snage protiv njega. Atinjani nisu uspeli da se probiju na dobro branjenu obalu, pa je zapadni deo plana propao.

U Delionu je Hipokrat raspolagao sa oko sedam hiljada hoplita i više od deset hiljada vojnika, od kojih su neki bili meteci (stranci nastanjeni u Atini) a neki saveznici, ne računajući veliki broj Atinjana koji su došli da pomognu u podizanju utvrđenja: trupe su tu bile prisutne isključivo kako bi odvratile eventualne beotske snage od intervencije tokom izgradnje tvrđave;

posle toga trebalo je da ostane samo jedan mali garnizon. Ni Demosten ni Hipokrat nikada nisu ni pomislili da rizikuju bitku protiv tako velike vojske.

Osvajanjem tog komada zemlje, Atinjani su zauzeli sveto tle Apolonovog svetilišta, što je bila teška uvreda religijskih zabrana i još jedan primer kršenja tradicionalnih pravila ponašanja, karakterističnih za onaj krvavi i dugotrajni „moderni“ rat.

Delion

Utvrđenje je podignuto za tri dana bez ikakvog ometanja od strane Beoćana, i Hipokrat se pripremio da odvede vojsku natrag u domovinu: nemajući predstavu o tome šta se u međuvremenu desilo na zapadu, nije očekivao nikakve poteškoće. Glavnina trupa krenula je direktnim putem prema jugu i Atini, dok su se hopliti zaustavili oko kilometar i po od grada da sačekaju generala, koji je u Delionu izdavao poslednja naređenja. U međuvremenu su Beoćani u Tanagri, nekoliko kilometara dalje, skoncentrisali 7000 hoplita (koliko je bilo i atinskih), 10.000 lakih pešadinaca, 1000 konjanika i 500 peltasta. Uprkos činjenici da je ova vojska bila jača od neprijateljske i da je novo atinsko utvrđenje izgrađeno na beotskoj teritoriji, devet od jedanaest beotarha, magistrata federalne lige Beotije, glasalo je protiv borbe; jedina dvojica koja su se izjasnila za napad bili su iz Tebe.

Ali Pagonda, Eoladov sin, ugledni aristokrata od preko šezdeset godina koji je komandovao vojskom, shvatio je da su Atinjani ranjivi i ubedio je Beoćane da uđu u bitku. U borbama između grčkih hoplita, pobeda je u tri od četiri slučaja odlazila onome ko je branio sopstvenu zemlju: vojnici-seljaci koji su činili falangu, naime, borili su se sa mnogo više žara kada se radilo o odbrani njihovih polja i domova nego kada su bili u ofanzivi.

To je bila okolnost na koju su obojica generala ukazala u svojim govorima vojnicima pred bitku. Pagonda je podstakao svoje ljude da daju sve od sebe čak i ako su neprijateljske trupe već počele da se povlače iz njihove zemlje: generalno, rekao je, sloboda znači zaštitu sopstvene zemlje, ali suočeni s Atinjanima, „koji čine sve da potčine ne samo svoje susede, već i one daleko, kako se čovek može ustručavati od suočavanja čak i sa ekstremnom opasnošću?“ (IV,92). Hipokrat je, sa svoje strane, ohrabrio svoje vojnike da se ne plaše sukoba na stranoj zemlji; u stvarnosti, kako je

rekao, borba je bila u odbranu Atine, pa im je objasnio strateški cilj kampanje: „Ako nam se osmehne pobeda, više se nećemo morati plašiti da će Peloponežani napasti atinsku teritoriju, bez podrške beotske konjice; dakle, u samo jednoj bici držaćete Beotiju u svojim rukama i učiniti atinsku slobodu sigurnijom“ (IV,95).

Pagondine reči rasvetljavaju specifičan karakter bitke kod Deliona: naime, tu se nije radilo o uobičajenom okršaju oko pitanja granice, već o borbi koja je nalagala „da se uđe u rizik i najveće opasnosti“, jer je na kocki bilo uništenje atinske vojske i kraj velikog rata čija je ova bitka bila samo jedna epizoda. Stigavši na položaj gde je jedno brdo razdvajalo dve vojske, Pagonda je rasporedio snage na način koji je svedočio o njegovoj genijalnosti i originalnosti: na oba boka, kako bi se suprotstavio svakom pokretu, postavio je konjicu i lake trupe; tebanski kontingent bio je raspoređen na desnom krilu hoplitske falange u dvadeset i pet redova, što je bio izuzetan broj u poređenju sa uobičajenih osam, dok su hopliti iz ostalih gradova bili raspoređeni po sopstvenom nahođenju, verovatno na klasičan način. Ovo je bio prvi put, barem koliko nam je poznato, da se pribeglo raspoređivanju tako dubokog krila u hoplitskoj falanzi, taktici koju će sa razornim posledicama upotrebiti Tebanac Epaminonda i Makedonci Filip i Aleksandar u narednom veku. Iako bi beotsko desno krilo gotovo izvesno porazilo neprijateljsko levo, Atinjani koji su, raspoređeni u uobičajenih osam redova, imali duži front s obzirom na to da je broj hoplita bio isti, mogli bi biti pretnja sa napadom po bokovima. Uspeh Beoćana je stoga zavisio od brze pobede Tebanaca na desnom krilu, pobede koja bi naterala neprijateljsku vojsku u bekstvo. Istovremeno, na levoj strani, konjica i laka pešadija su morale da spreče Atinjane da zaobiđu taj bok i tu izazovu povlačenje. Tebanci su takođe iskoristili trista elitnih hoplita, ljude koji su, izgleda, bili posebno obučeni i dolazili iz najbogatijih slojeva. To je prvi zabeleženi primer onoga što bi se moglo nazvati korpusom profesionalnih vojnika podvrgnutih specijalnoj obuci, različitoj od one narodne milicije koja je činila običnu falangu. To pokazuje sve veću složenost grčke ratne tehnike, koja je tokom Peloponeskog rata doživela ubrzani razvoj i koju će uskoro oponašati i druge države.

Kada je Pagonda počeo da se spušta sa vrha brda, Hipokrat je sa svojim govorom, koji se morao ponavljati više puta da bi stigao do svih ljudi, stigao samo do centra svog poretka. Nalazeći se na desnom krilu trupa, on

je ubrzo shvatio da bi mogao da zaobiđe levo krilo neprijateljske falange. Mora da je primetio i da bi litice koje su zjapile sa obe strane ometale konjicu i laku pešadiju raspoređene na bokovima, gde su bili brojčano slabiji, pa je svojim ljudima naredio juriš uz brdo.

Atinsko desno krilo brzo je bacilo u bekstvo levo beotsko, sastavljeno od ljudi iz Tespije, Tanagre i Orhomena. U međuvremenu, na suprotnom kraju bojnog polja, Tebanci, sa svoje strane, nisu postizali mnogo: Atinjani sa kojima su se suočavali bili su izdržljivi vojnici, i oni su gubili teren, doduše sporo, korak po korak; nije bilo naznaka o proboju ni o bekstvu. Bio je to trenutak velike opasnosti za Beoćane i nade za Atinjane: da se ništa nije promenilo, atinsko desno krilo bi razbilo beotske linije pre nego što bi tebansko desno krilo uspelo da uradi isto atinskim linijama. U tom bi se trenutku Tebanci našli u zamci, pri čemu bi beotska vojska bila naterana u bekstvo i možda uništena.

U tom je trenutku Pagonda, uz jedan potez taktičke genijalnosti, preokrenuo tok bitke: poslao je dva konjička eskadrona sa desnog krila da zaobiđu brdo, manevar koji Atinjani nisu mogli da vide. Ovi su pak, baš u trenutku dok su nadvladavali neprijatelja, ugledali konjicu koja im se pojavila iza leđa, te su u panici pomislili da je u pitanju druga vojska koja je došla da ih napadne otpozadi. To je bilo dovoljno da se razbije silina atinskog juriša i da se tebanskom desnom krilu omogući vreme da probije neprijateljsko levo krilo i natera ga u bekstvo. Atinska vojska se sada svela na puku masu ljudi u bekstvu, gonjenu konjicom Beoćana i Lokriđana, a samo je pad mraka sprečio još veći masakr. Kada su na kraju Atinjani, nakon dugih i složenih pregovora, uspeli da pokupe svoje poginule, otkrili su da su, „pored velikog broja pešadinaca i ljudi iz komore“ (IV,101), izgubili gotovo hiljadu hoplita, među kojima je bio i general Hipokrat: ubedljivo najteži gubici u čitavom Desetogodišnjem ratu. Da bi zauzeli atinsku tvrđavu u Delionu, Beoćani su izmislili neku vrstu ogromnog bacača plamena kojim su zapalili zidine i naterali branioce u bekstvo: priroda ovog rata, kojoj dotad nije bilo presedana, bila je podstrek za razvoj inovativnih tehnologija sposobnih za rešavanje novih vojnih problema kako su se oni postupno javljali.

Malo je borbi među hoplitima u antici dostiglo slavu uporedivu sa onom koju je imala bitka kod Deliona, pre svega zato što su u njoj Sokrat ratovao među hoplitima, a Alkibijad među konjanicima. Na bojnom polju zablistala

je Pagondina inteligencija, čije su strateške inovacije bile daleko ispred svog vremena. Bitka je takođe imala značajne vojne reperkusije: neuspeh atinskog pokušaja da neutrališe Beotiju ohrabrio je spartanski Savez na pružanje otpora, u trenutku kada se pobeda dotad činila nemogućom; u međuvremenu, u Atini su poraz i teški gubici ugrozili prestiž najratobornije frakcije i išli naruku onima koji su priželjkivali mir putem pregovora. Zbog strategije koja je dovela do katastrofe kod Deliona Atinjani su primili brojne kritike: neki su uperili prst na njihovu agresivnost koja je bila tako malo u periklovskom duhu; drugi na odbacivanje direktnog napada u korist komplikovane i zaobilazne taktike. Ali Periklova strategija se 424. godine već pokazala neizvodljivom i usvajanje nove bilo je postalo neizbežno; s druge strane, frontalna borba na otvorenom polju zasigurno nije odgovarala vojsci koja je od neprijatelja bila slabija po brojnosti, ali i po moralu trupa.

Konačno, atinska odluka da pokušaju da izbace Beotiju iz sukoba imala je svoja opravdanja i, uzimajući u obzir njihovu brojčanu inferiornost u poređenju s protivničkom koalicijom, oni nisu pogrešili što su se oslonili na iznenađenje i strategiju zavadi pa vladaj. Osim toga, prvobitni plan nosio je sa sobom malo rizika: Demosten nije trebalo da stigne u Sifu pre nego što bi neka pobuna učinila njegovo iskrcavanje bezbednim, a i nije bila predviđena nikakva bitka ni kod Deliona ni negde drugde u koju bi bila uključena tako velika vojska; a da je i pošlo po zlu nešto, povratak kući bi bio siguran. Uprkos neuspehu u čuvanju tajnosti plana i zabuni u sinhronizaciji operacija, da je Hipokrat naredio povlačenje umesto što je ušao u bitku, nikakve katastrofe kod Deliona ne bi bilo. Uz malo sreće kampanja bi mogla da rezultira važnom pobedom, ali godine 424., nakon dugog niza uspeha, sreća je počela da okreće leđa Atini.

XIV
BRAZIDIN POHOD U TRAKIJI (424–423)

Oko sredine avgusta 424. godine, čak i pre katastrofalne atinske invazije na Beotiju, Brazida je počeo da preokreće tok rata u korist Sparte veoma smelim poduhvatom: vođenjem vojske na sever, u Trakiju, kako bi zapretio jedinom dostupnom području Atinskog carstva (to je bila ista vojska – sedam stotina helota naoružanih kao hopliti i oko hiljadu peloponeskih plaćenika – koja se okupljala kod Korinta kada su Atinjani napali Megaru, i koja je omogućila Brazidi da je spase). Godine 424. akcije uznemiravanja koje su Atinjani sprovodili na Peloponezu iz Pilosa i Kitere postajale su nepodnošljive, a Spartanci su bili spremni na svaki pokušaj da olakšaju svoju situaciju. Brazidin plan im je omogućavao da drže zauzetim sedam stotina smelih i snažnih helota u trenutku kada su Atinjani i Mesenjani u Pilosu podsticali na dezerterstvo, rizikujući u tom poduhvatu samo jednog spartijata, komandanta. Glavni cilj bio je Amfipolj, izvor, sa svojim drvetom i rudnicima zlata i srebra, sirovina od strateškog značaja i bogatstva, i ključno mesto sa kojeg je bilo moguće kontrolisati tranzit rekom Strimon i rutu na istok prema Helespontu i Bosforu, odakle su dolazili brodovi koji su Atini donosili vitalne zalihe žita (videti mapu 14).

Put do Amfipolja i drugih mesta podložnih Atini u Makedoniji i Trakiji, međutim, bio je opasan: između njih i nove spartanske kolonije u Herakleji prostirala se Tesalija, formalno saveznica Atine, nepregledna ravnica u kojoj bi hoplitskoj vojsci bilo teško da maršira neozleđena da je sjajna tesalska konjica pokušala to da spreči; osim toga, u severnoj Grčkoj Spartanci nisu imali saveznike koji bi ih mogli snabdeti trupama. Pa ipak, Brazida je bio nestrpljiv da pokuša napad, posebno s obzirom na to da su događaji iz 424. godine izgleda nudili povoljnu priliku: Botijci i Halkiđani, u pobuni protiv Atine od 432. godine, i Perdika, kralj Makedonaca koji,

iako je povremeno bio u miru ili u savezu sa Atinom, u dubini duše joj je uvek bio neprijatelj, pozivali su Spartance da pošalju vojsku u Trakiju. Pobunjenici su strahovali da Atina, ohrabrena nedavnim uspesima, neće oklevati da pošalje svoje trupe da ih slome, dok je Perdika bio umešan u spor sa Arabajem, kraljem Linkesta, i želeo je da postroji peloponesku vojsku na svojoj strani. Oslanjajući se na činjenicu da bi za podršku spartanskom pohodu na severoistok mogli računati na grčke gradove neprijateljski nastrojene prema Atini, Brazida je uspeo da ubedi svoju vladu da odobri plan.

Prve poteškoće su se pojavile u Tesaliji, gde su obični građani simpatisali Atinu; nijedan Grk, pored toga, nije želeo da vidi stranu vojsku kako maršira njegovom teritorijom. Kao što piše Tukidid: „Da Tesalci, prema običajima svojih predaka, nisu bili podređeni vlasti nekolicine prinčeva, umesto da uživaju punu jednakost prava, Brazida više ne bi mogao da nastavi put“ (IV,78). Od „svojih prijatelja u Farsalu“ Spartanac je dobio pratnju za bezbedan prelazak regiona, sve dok, zahvaljujući i svojoj diplomatiji i inteligenciji, nije stigao u Farsal. Odatle su Tesalci koji su ga pratili uspeli da ga dovedu do Perdikine teritorije.

Saznavši da je Brazida stigao na sever, Atinjani su proglasili Perdiku neprijateljem carstva i počeli pažljivije da drže pod kontrolom svoje manje verne saveznike. U međuvremenu, kako bi zadržao naklonost makedonskog kralja, Brazida je pristao da ga podrži u njegovom napadu na Linkeste, ali su vrlo brzo nastale nesuglasice. Spartanac je tako prihvatio Arabajevu ponudu da bude arbitar u sporu i povukao se iz bitke. Perdika, duboko pogođen, odgovorio je tako što je svoj doprinos Brazidinoj vojsci smanjio sa polovine na trećinu ukupnog iznosa.

Krajem avgusta, Brazida se sa svojim trupama prebacio u Akant, na poluostrvu Halkidiki, koji je smatrao dobrom bazom za napad na Amfipolj (videti mapu 14). Iako je grad bio rastrzan frakcijskim borbama, on nije pokušao da ga zauzme na juriš ili prevarom; umesto toga, pokušao je da ubedi stanovnike na predaju. Kao što Tukidid piše s finom ironijom ili prezrivom arogancijom, „s obzirom na to da je bio Spartanac, nije mu nedostajalo određene veštine u govoru“ (IV,84). Građani Akanta su mu dozvolili da uđe u grad, ali sam: tu je svoj govor započeo ljubaznim rečima, govorio je o ulozi Sparte kao osloboditeljice Grka, obećao da će gradu ostaviti njegovu autonomiju, da neće favorizovati nijednu frakciju i da će ga

zaštititi od atinske odmazde; ali je završio pretećи, u slučaju odbijanja, uništavanjem njihovih polja, spremnih za žetvu. Građani su, „navedeni Brazidinom ubedljivom rečju i strahom od gubitka letine“ (IV,88), izglasali da se pobune protiv Atine i prihvate Peloponežane. Nedugo zatim Stagir, susedni grad, pridružio se pobuni, što je bio uspeh koji je dao podsticaj spartanskoj stvari.

Zauzimanje Amfipolja

Brazida je marširao na Amfipolj početkom decembra: pad ovog grada bi nesumnjivo doveo do pobune u celom regionu i otvorio put za Helespont. Smešten u uskoj okuci reke Strimon, grad je sa tri strane bio zaštićen vodom (videti mapu 14). Sa zapada se moglo pristupiti preko mosta, a neprijatelj koji bi ga prešao našao bi se pred zidom koji je opasivao brdo na kome se Amfipolj uzdizao i koji je, zajedno sa zidom na istoku, pretvarao grad u pravo pravcato ostrvo. Mala flota mogla bi ga lako odbraniti od svakog napada sa zapada.

U Amfipolju je bilo malo Atinjana, „većina je dolazila iz raznih krajeva“ (IV,106), kako piše Tukidid, a među njima je bilo i kolonista iz susednog Argila. Argiljani su potajno bili neprijateljski raspoloženi prema Atini, a oni koji su živeli u Amfipolju sigurno nisu bili pouzdani saveznici: u slučaju napada ili opsade, grad bi bio ugrožen iznutra jednako koliko i spolja.

U tamnoj i snežnoj noći, Brazida je prvo marširao na Argil, koji je odmah objavio svoju pobunu protiv atinskog saveza; potom je, pred zoru, stigao do mosta na reci Strimon, koji je bio od ključnog značaja za njegov plan. Sneg je i dalje gusto padao, što mu je olakšalo da iznenadi stražare, među kojima je bilo i nekoliko izdajnika. Tako su most i teritorije izvan gradskih zidina zauzeti bez poteškoća, pri čemu je zarobljeno mnogo prisutnih i zapanjenih Amfipoljana; unutar grada je, u međuvremenu, među kolonistima različitih nacionalnosti ubrzo došlo do neslaganja. Prema Tukididu, da je Brazida odmah napao grad umesto da pljačka okolna polja, lako bi ga osvojio, ali bi juriš na grad opasan zidinama sa tako malim snagama nesumnjivo značio pretrpljene teške gubitke i, možda, neuspeh, pa je Spartanac odlučio da uspeh svog plana poveri izdaji. Međutim, suočeni s tim rizikom, Amfipoljani su brzo povratili hrabrost i postavili stražu na gradskim kapijama.

14. ANFIPOLIS I OKOLINA
MAKEDONIA
TRAKIJA
PRITČETIJEVO BRDO
Anfipolis
TRAČKA KAPIJA
Most
ANFIPOLIS
Strimon
Argilos
Elon
Anfipolis
Bioie
Argilos
Esines
Strimonski zaliv
Stagira
HALKIDIKI
BOTIJA
Skolos
Spartolos
Olintos
Akantos
Sane
Dion
AKTE
Dion
TERMAJSKI ZALIV
Potideja
Planina Olimp
0 10 20 30 km
SITONIJA
PALENE
Toroni
TESALIJA
Iraklion
Mende
Skioni

Iz Amfipolja je Eukle, zapovednik atinskog garnizona, poslao glasnike u Ejon da traže pomoć upravo od Tukidida, budućeg istoričara Peloponeskog rata, koji je komandovao atinskom flotom u vodama Trakije. Tukidid se, međutim, nije nalazio u Ejonu, blizu ušća reke Strimon, na manje od pet kilometara udaljenosti, već na Tasosu, oko pola dana plovidbe odatle. U svojoj istoriji on ne daje nikakvo objašnjenje za to odsustvo: možda je okupljao trupe kako bi pojačao odbranu Amfipolja, iako nemamo dokaza koji bi to potvrdili, ili njegovo putovanje možda nije imalo nikakve veze s Amfipoljem; kako god bilo, njegovo kašnjenje bilo je presudno za ishod bitke.

Sudeći prema Tukididu, strah od njegove iznenadne intervencije kao podrške otporu naterao je Brazidu da Amfipoljanima ponudi povoljne uslove predaje. Bilo to tačno ili ne, činjenica je da bi pojava atinske flote zasigurno učinila predaju grada mnogo manje verovatnom, pa je spartanski general reagovao brzo, dajući još jedan dokaz svoje umerenosti. Eukle i Amfipoljani su, sa svoje strane, znali da Tukidid raspolaže sa samo nekoliko brodova i da od njih ne bi bilo mnogo koristi jednom kada Spartanci pređu most. Osim toga, osvajanje grada vojnom silom (*manu militari*) građani bi skupo platili progonstvom, ropstvom, pa čak i smrću. Predajući se pod Brazidinim uslovima, sa druge strane, stanovnici bi mogli da biraju između ostanka u gradu uz zadržavanje svih prava na svoju imovinu, ili slobodnog odlaska u roku od pet dana, pri čemu bi sa sobom poneli i svoja dobra. Prećutni uslov ovog predloga bio je da Amfipolj pređe u spartanski Savez. „U poređenju sa onim od čega su strahovali“, proglas je građanima delovao „povoljno i pošteno“ (IV,106) i, čim je obznanjen, prihvatili su ga, obustavivši svaki otpor.

Tukidid je u Ejon stigao sa sedam brodova, ne mnogo sati nakon što je Brazida ušao u Amfipolj. Kretao se brzo, prelazeći gotovo osamdeset kilometara za oko dvanaest sati. Poruka mu je verovatno bila preneta vizuelnom signalizacijom, nešto poput: „Most je pao, neprijatelj je tu“. To bi objasnilo njegovu reakciju, kako je i sam navodi, rekavši da je „pre svega nameravao da zauzme Amfipolj pre nego što se preda, ili, u suprotnom, da se domogne Ejona“ (IV,104). Da se spase Amfipolj bilo je prekasno, ali je sprečio da padne i Ejon.

Tukidid u Amfipolju

Nakon pada Amfipolja, strah i bes su obuzeli Atinjane, koji su za to okrivili Tukidida. Stoga mu je suđeno i poslat je u izgnanstvo; tamo je ostao dvadeset godina, sve do kraja rata. Antički biografi navode da je njegov tužilac bio Kleon i da je optužen za *prodosiu* (izdaju), optužbu koja se, baš kao i optužba za proneveru, često iznosila protiv generala koji nisu uspeli u svojoj misiji. Kleon je u to vreme bio najistaknutiji političar u Atini, i onaj od koga se najpre moglo očekivati da podnese takvu optužbu. Istoričari su dugo vodili rasprave o opravdanosti ove osude; problem je dodatno komplikovan time što je jedini koristan izveštaj o događajima u pitanju onaj samog Tukidida, koji pritom nije lišen nejasnoća. Iako on nikada ne raspravlja direktno o presudi, već preferira naizgled objektivno izlaganje događaja, njegov šturi izveštaj zapravo je najefikasnija od svih odbrana. Ovu činjenicu potvrđuje lakoća s kojom ga je moguće prevesti u direktan odgovor na optužbu da je pad Amfipolja bila njegova odgovornost; odbrana bi otprilike zvučala ovako: „Vanredna situacija je nastala kada je Brazida izveo iznenadni napad na most preko Strimona. Stražara je tamo bilo malo, bili su slabo obučeni i nisu svi bili odani, pa je osvajanje išlo lako. Odgovornost za zaštitu mosta ležala je na Eukleu, komandantu grada. Grad je bio nespreman, ali je uspeo da prikupi snage na vreme da spreči neposrednu akciju izdajnika i poslao je po mene u pomoć. Ja sam bio na Tasosu i odmah sam isplovio u nameri da, ako bude moguće, podignem sudbinu Amfipolja ili makar spasem Ejon. Znao sam da je opasnost od izdaje velika i da bi moj dolazak mogao preokrenuti situaciju u našu korist, te sam stigao izvanredno brzo. Da je Eukle izdržao samo jedan dan duže, Brazida bi se suočio s nama, ali on je popustio. S druge strane, moja brzina i predviđanje su spasli Ejon“.

Tukididova zvanična odbrana, kakva god da je bila, nije ubedila atinsku porotu, ali su teze koje se podrazumevaju u njegovom izveštaju zato naišle na velik uspeh kod modernih istoričara. Pa ipak, ako su njegovi argumenti pred sudijama bili suštinski oni koji se mogu izvesti iz njegovih spisa, može se razumeti zašto nisu bili dovoljni da ga oslobode: oni ne daju odgovor na ključno pitanje – zašto se on uopšte nalazio na Tasosu, a ne u Ejonu.

Nema sumnje da je na Tasos otišao u legitimnu misiju, ali ga to ne oslobađa optužbe da nije predvideo dolazak Brazidine ekspedicije, te da se našao na pogrešnom mestu u pogrešno vreme. Kazna koja mu je izrečena, međutim, deluje preterano, posebno ako se uzme u obzir smela i neobična Brazidina taktika, kao i činjenica da Eukleu, koji je zapravo omogućio zauzimanje mosta i predaju Amfipoljana, po svemu sudeći nije ni suđeno, niti je osuđen. Ako je *demos*, u svojoj iracionalnosti, tražio žrtveno jagnje, zašto se okomio samo na Tukidida? Nama nije poznat nijedan razlog, politički ili neki drugi, zbog kojeg bi atinska porota morala praviti razliku između njega i Euklea: Atinjani nisu automatski osuđivali sve optužene generale niti su, onima koje jesu osudili, izricali uvek iste kazne, već se čini da su svoje odluke donosili pre svega na osnovu specifičnih karakteristika svakog pojedinačnog slučaja.

Ko god da je bio odgovoran, ostaje činjenica da je pad Amfipolja podstakao pobune širom Trakije, te su glasnici iz raznih regiona tajno slati Brazidi kako bi predali gradove Sparti. Neposredno po osvajanju Amfipolja usledile su defekcije Mirkina, malo uzvodnije uz reku Strimon, potom Galepsosa i Esinasa na obali Egejskog mora, a potom i većine gradova na poluostrvu Akti.

Stanovnici gradova na Halkidikiju oslanjali su se na značajnu spartansku pomoć i potcenjivali atinsku snagu, ali su pogrešili: Atinjani su smesta poslali garnizone da pojačaju svoju vlast nad tračkim regionom, a iako je Brazida počeo da gradi brodove na reci Strimon, uskraćena su mu pojačanja koja je tražio od spartanske vlade, „kako zbog zavisti koju su najugledniji građani već gajili prema njemu, tako i zato što su radije želeli da izvuku na sigurno svoje ljude sa Sfakterije i okončaju rat“ (IV,108).

Zavist je sigurno imala udela u spartanskoj odluci, ali znatno važniji faktor bio je političko neslaganje: još od zarobljavanja ljudi na Sfakteriji, vladajuća frakcija u gradu bila je ona koja se zalagala za pregovaračko rešavanje sukoba. Oni su bili ti koji su ubedili Spartance da u Atinu šalju poslanstvo za poslanstvom, nudeći mirovne uslove koje bi Atinjani redovno odbijali. Sada su u Brazidinim pobedama videli snažan podsticaj za taj uzaludno traženi mir: zauzimanje Amfipolja i drugih gradova dovelo je, naime, Spartu u čvršću poziciju za pregovaranje oko razmene prisionera za Pilos i Kiteru.

Teško je ovim konzervativcima naći zamerku: Perdika se pokazao nepouzdanim; povrh toga, bilo bi opasno kretati se s još jednom vojskom preko Tesalije, a malo je Spartanaca bilo spremno da pošalje trupe daleko u trenutku kada je neprijatelj još uvek bio u Pilosu i Kiteri, a heloti davali znake nemira. U međuvremenu, u Atini je niz poraza kod Megare, u Beotiji i kod Amfipolja diskreditovao zagovornike agresivnog vođenja rata, a Atinjani su bili spremni da razmotre mir postignut pregovorima: godinu su započeli puni nade u potpuni trijumf, a završavali su je frustrirani i spremni na kompromis.

Primirje

U proleće 423. godine, Atinjani su se napokon izjasnili da su spremni na mirovne pregovore i, s tim ciljem, dogovorili su sa Spartancima primirje od godinu dana. Prema odredbama tog sporazuma, Spartanci su Atinjanima obećali slobodan pristup svetilištu u Delfima i pristali da ne puštaju ratne brodove u more, dok su se Atinjani obavezali da neće primati helote begunce iz Pilosa. Atina bi zadržala Pilos i Kiteru, ali bi njen garnizon u Pilosu ostao unutar preciznih granica, dok onaj na Kiteri ne bi imao kontakte sa Peloponezom; slični su uslovi dogovoreni i za atinske garnizone u Niseji, te na ostrvima Minoja i Atalanta. Atinsko prisustvo u Trezenu, na istočnom Peloponezu, dozvoljeno je na osnovu prethodno sklopljenih dogovora s Trezenjanima.

Kako bi se olakšali pregovori, glasnicima i izaslanicima sa obe strane su obezbeđeni zaštitni listovi, a dogovoreno je i da se svaki spor podnosi na arbitražu. Završna klauzula svedoči o iskrenosti želje Spartanaca za mirom: „Ovo su predlozi Spartanaca i njihovih saveznika; ukoliko vi, Atinjani, smatrate da imate neku povoljniju ili pravedniju ponudu, dođite u Spartu i iznesite je, jer ni Spartanci ni njihovi saveznici neće odbiti ništa od onoga što kažete, pod uslovom da je pravedno. Međutim, oni koji krenu ka Sparti, neka pođu sa punim ovlašćenjima, onako kako i vi to zahtevate od nas. Primirje treba da traje godinu dana“ (IV,118).

Atinska skupština je prihvatila primirje krajem marta 423. godine, ali su ubrzo izbili i prvi problemi: Beoćani, nadahnuti pobedom izvojevanom kod Deliona, kao i Fokiđani, koji su gajili stare zamerke, odbili su pakt a s obzirom na to da su Atini kontrolisali pristup Delfima kopnenim putem,

implicitno su dovodili u opasnost prvu klauzulu sporazuma; s druge strane, Korinćani i Megarani usprotivili su se klauzuli koja je Atinjanima dopuštala da zadrže teritoriju koja im je oteta. Ipak, ubedljivo najveća prepreka miru bio je tvrdoglavi genije koji je komandovao spartanskim trupama u Trakiji: dok je zaključivano primirje, grad Skioni, na Halkidikiju, pobunio se protiv Atine, i Brazida se smesta otisnuo na more da bi iskoristio tu novu priliku. Uspeo je da pridobije i one koji u početku nisu podržavali pobunu, pa su ujedinjeni stanovnici Skiona napravili javni gest bez presedana i ponudili mu zlatnu krunu kao „oslobodiocu Grčke“. Ubrzo nakon toga, Brazida je u grad rasporedio trupe sa namerom da od njega napravi bazu za napade na Mendu i Potideju, koje su se takođe nalazile na istom poluostrvu.

Imajući u vidu njegove ambicije, on je vest o primirju verovatno primio nerado, naročito kad je saznao da je Skioni, s obzirom na to da se pobunio tek pošto je sporazum već bio potpisan, isključen sa spiska gradova pod spartanskom upravom. Da bi zaštitio Skioni od atinske osvete, Brazida je, lažući, tvrdio da je pobuna izbila još pre primirja; Spartanci su mu poverovali i tražili kontrolu nad gradom, ali je bilo očigledno da će, onog trenutka kada njegova prevara bude otkrivena, uslediti nevolje. Atinjani su naime već znali istinu o hronologiji događaja u Skioniju, pa su zato odbili da se status ovog grada preda na arbitražu. Povrh toga, u besu su prihvatili Kleonov predlog da ga unište a stanovništvo pogube: ovoga puta se ne bi predomišljali i ne bi bilo odlaganja. Opasne defekcije Amfipolja, Akanta, Toronea i drugih gradova na severoistoku, dodatno su srušile ugled umerene Periklove imperijalne politike, a sada su Atinjani bili spremni da isprobaju politiku odvraćanja zastrašivanjem kakvu je zagovarao Kleon.

U međuvremenu, Brazida je nastavio svojim putem, putem koji je, nasuprot željama Sparte, bio usmeren na pobedu, a ne na mir. Kada se pobunio grad Menda, a što se nedvosmisleno desilo dok je primirje već bilo na snazi, „uzeo ju je pod svoju zaštitu“. Pobesneli Atinjani su smesta opremili snage za pokret protiv oba pobunjenička grada, dok je Brazida, da bi ih odbranio, u njih poslao garnizon. Nažalost, baš u trenutku kada su ovome bile potrebne sve raspoložive spartanske snage za brzo delovanje na Halkidikiju, Perdika je zatražio podršku njegovih trupa za napad na Linkeste; Spartanac, pošto je zavisio od makedonskog kralja za zalihe, nije to mogao da odbije.

Izdaja Ilira, Perdikinih saveznika, primorala je ovog poslednjeg na povlačenje, ali u međuvremenu je sukob sa Brazidom sprečavao svaku međusobnu saradnju u borbi protiv Atine. Makedonski kralj je pobegao usred noći, ostavivši Brazidine trupe u ranjivoj poziciji iz koje su se morale same suočiti s brojnom vojskom Linkesta i Ilira. Svojom uobičajenom taktičkom veštinom, međutim, spartanski general je uspeo da spase vojsku. Ovaj događaj je okončao savez Sparte i Perdike, pa je on, „odričući se značajnih prednosti, tražio način da u što kraćem roku dođe do sporazuma sa Atinom i da se odvoji od Sparte“ (IV,128).

Nikijina ekspedicija u Trakiji

Nikija i Nikostrat stali su na čelo atinske ekspedicije koja je krenula put Palene. Njihov je zadatak bio da uguše pobune u Skioniju i Mendi, ali ne i u Toroneu koji je, budući da se pobunio pre stupanja primirja na snagu, po uslovima tog sporazuma pripadao Sparti. Dvojica zapovednika, koji su se iskreno trudili da sačuvaju mir, bili su rešeni da taj pakt ne prekrše šta god da bi Brazida učinio, međutim, jedva su čekali da povrate Skioni i Mendu, pošto su povrede sporazuma koje je izvršio spartanski general veoma razbesnele Atinjane. Da bi se spasli sramote kod kuće, Nikija i njegove pristalice bi morali da povrate vlast u pobunjenim gradovima i uspostave ponovo one okolnosti pod kojima je i pregovarano o primirju.

Atinjani su uspostavili svoju bazu u Potideji i pre nego što se Brazida vratio sa severnog ratišta. Otkrili su da Mendu, pored njenih meštana, brani i trista ljudi iz Skionija i sedamsto Peloponežana kojima je zapovedao spartanski general Polidamida. I pored svoje poslušnosti zapovestima komandanta, on ipak nije bio kao Brazida, već više tipičan primerak Spartanca u tuđini: baš kada se pripremao za napad na Atinjane a deo mendeskih demokrata je to odbio, on je surovo napao jednog od njih tako što ga je dohvatio za ruku; iziritirani Mendađani su se potom pobunili i protiv Peloponežana i protiv sopstvene oligarhije, te su širom otvorili kapije Atinjanima. Ovi su tako nagrnuli u grad, u njega ponovo uveli demokratiju, i Mendu opet vratili u atinski savez.

Peloponežani koji su utekli u povlačenju otišli su u Skioni, pa su zbog toga stanovnici Skionija izdržali celo proleće. Dok su ovi držali otpor, Nikija i Nikostrat su međutim, gradeći oko mesta zid, podigli u stvari novi

bedem, a i savez sa Perdikom su učvrstili. Ovo je bila i sasvim ispravna taktika budući da su i sami Spartanci već slali Brazidi pojačanja s namerom da dođu u još povoljniju pregovaračku poziciju oko mirovnog sporazuma. I u Atini i u Sparti je upravo strana koja je bila za primirje nosila na svojim ramenima onaj neugodan i nezgodan teret rata - intenzivirajući sukobe iz želje da primirje zaista i bude ustanovljeno. Da je Brazidi pridružena jedna ovakva vojska, sve šanse za rešenje putem pregovora rizikovale bi da jednostavno propadnu, međutim makedonski je kralj tu iskoristio onaj svoj veliki uticaj unutar Tesalije i preokrenuo je taj spartanski plan.

Dok su branili prolaz peloponeskoj vojsci, Tesalci su pustili trojicu njihovih generala da ipak krenu dalje prema severu. Išagora, na čijim je leđima bila komanda spartanske ekspedicije, zaista je bio iz stranke onih za mir, tako da mu Brazida baš i nije bio naročito drag prijatelj. Poveo je on Klearidu i Pasitelidu, sa zadatkom da preuzmu obavezu i moć kao novi guverneri u Amfipolju i Toroneu. Bili su to, zapravo, sve redom snažni mladići, oni koji su se uzdizali u službi prevashodno spartanskom vlašću pa su njoj jedinoj i dugovali odanost. Očekivalo se sasvim da drže do uputstava i slušaju sve instrukcije koje su primali iz Sparte. Njihovim postavljenjem, Brazidina najava kako će sloboda i ona sva autonomija koje je Amfipolju ali i Toroneu, kao uostalom Akantu i brojnim drugim područjima garantovao - ispalo je sasvim smešno čime mu se ozbiljno i okrnjila reputacija koja je inače ranije otežavala neki budući atinski napad i svako eventualno ponovno podpadanje pod kontrolu Atine.

Bližili su se i proleće ali i sam kraj onog sporazumnog mira, tako da je svuda zavladala strahovita konfuzija. Trakijska oblast zaista se činila nečim van opsega u kom je primirje istinski stajalo po dogovoru. U ostalim se delovima zaista sve to sasvim ispoštovalo. Sa druge strane, sva su ona stalna izneverenja po naređenju samog Brazide ipak dolivala dosta na sva ta neka već snažna predubeđenja i ogorčenja kojima se samo Atina gnevno isticala uz stalne pretnje opstanku stalnog mirovnog rešenja.

XV
DOLAZAK MIRA (422–421)

Uprkos značajnim spornim pitanjima, ni Atina ni Sparta nisu bile spremne da prekinu primirje, koje se nastavilo i nakon unapred utvrđenog roka u martu 422. godine, sve do duboko u leto. U avgustu je, međutim, strpljenje Atinjana došlo do ivice pucanja: Spartanci su odbili da se ograde od Brazide i da ga kazne; štaviše, pokušali su da mu pošalju pojačanja i postavili su namesnike u gradove koje je on, kršeći primirje, zauzeo. Lako se moglo zaključiti da su oni primirje sklopili u lošoj nameri, isključivo kako bi dobili na vremenu i omogućili Brazidi da postigne nove uspehe i podstakne nove pobune; te bi pobune zatim mogli da iskoriste kako bi povećali svoje zahteve tokom mirovnih pregovora. Zato su Atinjani odlučili da pošalju flotu od 30 brodova, sa 1200 hoplita, 300 konjanika i još većom jedinicom probranih trupa lake pešadije, „sam cvet Lemnosa i Imbrosa“ (V,8), da bi povratili kontrolu nad Amfipoljem i ostalim izgubljenim gradovima.

Kleon preuzima komandu

Komandu nad ovim pohodom vrlo rado je preuzeo Kleon, koji je te godine izabran za generala, ali snage koje su on i ostali generali okupili nisu bile dovoljne da garantuju uspeh. Brazida je raspolagao sa otprilike istim brojem ljudi, pored garnizona u Skioniju i Toroniju, a imao je i veliku prednost jer je branio gradove opasane zidinama. Atina se verovatno oslanjala na podršku Perdike i nekih saveznika u Trakiji, dok je Brazida bio izolovan i nije mogao očekivati dalju pomoć iz Sparte. Kleonu bi bila dovoljna i mrvica sreće da izvojuje još jednu važnu pobedu i ponovo osigura trački region, čime bi Atini obezbedio veću pregovaračku moć ili,

kako se on nadao, ohrabrio Atinjane da obnove ofanzivu na Peloponezu i u centralnoj Grčkoj kako bi krenuli ka konačnoj pobedi.

U početku se Kleon pokazao izvanrednim: fingirao je napad na Skioni, najočigledniji cilj, da bi umesto toga usmerio udar na Toroni, glavnu spartansku bazu u toj oblasti. U tom trenutku Brazida je bio van grada, a preostale snage nisu mogle da se odupru Atinjanima. Kleon je stoga izveo kombinovani napad sa kopna i sa mora, koji je naveo branioce da se okupe na zidinama, dok su njegovi brodovi napadali obalu koja je ostala nebranjena. Pasitelida, spartanski komandant, upao je u zamku: kada se izvukao iz bitke protiv Kleona i pojurio u Toroni, atinska flota je već bila zauzela grad, a on sam je zarobljen; u međuvremenu, Brazidine snage su hrlile u pomoć, ali su bile na oko šest kilometara udaljenosti kada je grad pao. Kleon je odrasle muškarce Toronija poslao u Atinu kao zatvorenike, dok je žene i decu prodao u roblje.

Posle zauzimanja Toronija, Kleon je otišao u Ejon da tamo uspostavi bazu iz koje će krenuti na Amfipolj. Njegov napad na Stagir, na Halkidikiju, bio je neuspešan, ali je onaj na Galepsos uspeo, te je grad osvojen. Uostalom, popis imperijalnih danaka za period 422–421. godine ukazuje na ponovno osvajanje brojnih drugih gradova u regionu, što je verovatno takođe bila Kleonova zasluga. Na diplomatskom planu, on je sklopio saveze sa Perdikom i njegovim Makedoncima, kao i sa Tračaninom Polesom, kraljem Odomanata.

Njegov plan je bio da u Ejonu sačeka dolazak ovih novih saveznika, što bi mu omogućilo da blokira Brazidu u Amfipolju, a zatim da zauzme grad. Međutim, Brazida je predvideo pretnju, te je svoju vojsku verovatno premestio na takozvano brdo Kerdilion, jugozapadno od Amfipolja na teritoriji Argilosa, dok je komandu u gradu prepustio Klearidi (videti mapu 14). Sa Kerdiliona je imao dobar pregled u svim pravcima i mogao je da prati svaki Kleonov potez. Prema Tukididu, Brazida je zauzeo položaj na tom brdu jer je očekivao da će Kleon, „ne uzimajući uopšte u obzir“ mali broj ljudi u spartanskom kontingentu, krenuti u napad isključivo sa sopstvenom vojskom. Ali Brazidine snage bile su približno jednake neprijateljskim, a Kleon, koji je to svakako morao znati, nastavio je da čeka dolazak pojačanja. Nešto kasnije, međutim, i on je premestio svoje trupe na jedno brdo, ali severoistočno od Amfipolja. Tukidid odbacuje ovu odluku kao vojnički neopravdanu: po njegovim rečima, to je bila reakcija na

mrmljanje atinskih vojnika, koji su navodno bili iritirani neaktivnošću i imali su malo poverenja u vođstvo svog generala, suprotstavljajući njegovu nekompetentnost i kukavičluk Brazidinom iskustvu i smelošću. Ipak, teško da bi čak i Kleonovi kritičari mogli da mu pripišu takve mane: što se tiče kukavičluka, sam Tukidid ga oslikava kao previše odvažnog i optimističnog, do te mere da je i sam Brazida očekivao da on bude toliko nepromišljen da napadne pre nego što mu stignu saveznici. S druge strane, ni optužba za nekompetentnost nije zaslužena: Kleon je ispunio obećanje o zauzimanju Sfakterije, a kod Toronija se pokazao kao lukav i sposoban, i uz to pobedonosan. Povrh toga, ljudi koji su, prema Tukididovim tvrdnjama, sumnjali u njega kod Amfipolja, bili su isti oni koji su se borili pod njegovom komandom kada je „na juriš“ zauzeo Galepsos i povratio ostale gradove u tom regionu.

Bolje objašnjenje za Kleonov potez jeste to da je on nameravao da sačeka dolazak Tračana, da opkoli grad, a zatim ga zauzme na juriš. Ali da bi to učinio, morao je pažljivo da proceni njegove dimenzije, oblik, visinu i čvrstinu bedema, raspored snaga i stanovništva unutar grada, kao i konfiguraciju terena oko njega; sve je to zahtevalo upravo onu vrstu izviđanja koju opisuje Tukidid kada piše da je Kleon, „stigavši na mesto i podigavši logor na prirodno utvrđenom uzvišenju prekoputa Amfipolja, lično otišao da izvide kako izgleda močvara u koju se širio Strimon i položaj grada prema Trakiji“ (V,7). Vojnici su zaista mogli biti nestrpljivi, ali taj marš je nesumnjivo bio neophodan, i morao se obaviti sa jakim snagama da bi se sprečio bilo kakav napad iz grada.

Stigavši na brdo, Kleon nije video nikakve snage raspoređene na zidinama Amfipolja, niti trupe koje bi istrčale kroz kapije da ga napadnu; prema Tukididu, pomislio je da je napravio grešku što sa sobom nije poneo „opsadne mašine“, jer bi sa snagama kojima je raspolagao mogao da ih upotrebi i zauzme grad. Međutim, kako je Tukidid mogao znati Kleonove namere, ostaje nejasno: general je poginuo u bici, što ga isključuje kao izvor; a što se tiče vojnika koji su, kada je skoro dve decenije kasnije Tukidid pisao svoju istoriju, mogli da posluže kao doušnici, sumnjivo je da su mogli biti objektivni, čak i da pretpostavimo da su znali o čemu je Kleon razmišljao. Utvrditi sa izvesnom sigurnošću rezonovanje atinskog generala je nemoguće, ali ništa ne svedoči u prilog tome da je on potcenjivao peloponeske snage i bezobzirno dovodio u opasnost svoju vojsku. Naime,

kada je Brazida, videvši Kleona kako napušta Ejon i maršira na sever, stigao do Klearide u Amfipolju, nije se usudio da napadne, procenivši da su njegove snage inferiornije po kvalitetu, ako ne i po broju, u odnosu na neprijateljske: Kleon je imao sve razloge da veruje da može da obavi svoje izviđanje i da se bezbedno vrati u Ejon.

Bitka kod Amfipolja

Brazida je, međutim, želeo da se bori što je pre moguće: bez ekonomske i materijalne podrške iz Sparte ili od Perdike, njegova pozicija je iz dana u dan postajala sve slabija, dok je Kleon uskoro trebalo da dobije znatno pojačanje u vidu tračkih i makedonskih trupa. Ostavivši svoju vojsku pod zapovedništvom Klearide i uzevši sa sobom sto pedeset odabranih ljudi, on je „računao da će iznenaditi Atinjane pre nego što se povuku, misleći da ih, ako im stigne pojačanje, više nikada neće moći uhvatiti tako same“ (V,8). Da bi zavarao Kleona i uvukao ga u zamku, sa velikom upadljivošću je počeo da prinosi žrtve koje su obično prethodile bitkama, i poslao je Klearidine trupe do najsevernije gradske kapije, takozvane Tračke kapije (videti mapu 14). Preteći napadom na Kleona sa te kapije, naterao bi ga da se pomeri ka jugu u pravcu Ejona, i time prođe duž istočnog dela amfipoljskih zidina; prolazeći pored grada Atinjani više ne bi bili u stanju da prate kretanje trupa iza zidina i mislili bi da su bezbedni; Brazida bi ih, međutim, napao svojim odabranim trupama koje je postavio kod južne kapije; u tom trenutku bi Atinjani, iznenađeni i misleći da ih je od severne do južne kapije pratila čitava neprijateljska vojska, koncentrisali snage za borbu protiv ljudi koji su bili neposredno ispred njih; u međuvremenu, Klearida bi mogao da napreduje sa glavninom vojske kroz Tračku kapiju i napadne ih s boka.

S druge strane, izgleda da je Kleon poslao manji odred u izviđanje terena severno ili severoistočno od Amfipolja i, otkrivši da se neprijateljska vojska koncentrisala kod Tračke kapije dok je većina Atinjana bila smeštena znatnije južnije, procenio je da je povlačenje u Ejon najrazboritiji i najsigurniji potez: otvorena bitka pre dolaska pojačanja nikada mu nije ni bila u planu.

Tukidid pripoveda da je Kleon naredio povlačenje pre nego što je usledio bilo kakav napad, procenivši da ima dovoljno vremena da se izvuče. Uprkos

tome, da bi se garantovala bezbednost kolone u povlačenju, bio je neophodan složen manevar levog krila koji je zahtevao određeno vreme. Kleon je tada zauzeo položaj na najopasnijem delu formacije, na desnom krilu, i naredio mu da izvrši zaokret ulevo, ostavljajući desni bok otvorenim i samim tim izuzetno ranjivim; ovaj pokret, ili nedostatak koordinacije sa kretanjem levog krila, izazvao je konfuziju i metež pri povlačenju. Brazida je pustio atinsko levo krilo da napreduje i iskoristio priliku koju je pružila ova taktička greška da bi napao: izjurio je kroz južne kapije i udario u centar neprijateljske formacije, koji je bio potpuno zatečen; Atinjani, „prepadnuti zbog sopstvenog nereda i zapanjeni njegovom drskošću“ (V,10), dali su se u beg. U međuvremenu je Klearida, provalivši u pravom trenutku kroz Tračku kapiju, napao njihov bok, sejući dodatni haos u neprijateljskim redovima.

Ljudi na levom krilu jurnuli su ka Ejonu, dok su oni na desnom krilu, koji su bili pod Kleonovom komandom, hrabro pružali otpor. Što se tiče samog Kleona, koji nikada nije ni imao nameru da se upusti u bitku, Tukidid kaže da je on „odmah počeo da beži“ i da ga je ubilo koplje jednog mirkinskog peltasta. Zbog ovoga je bio optužen za kukavičluk, ali to je neosnovana optužba: Kleon nije pobegao zajedno sa levim krilom, već je morao ostati u pozadini – na najopasnijem mestu u vojsci koja se povlači – jer je ubijen kopljem bačenim iz daljine, i ništa ne ukazuje na to da je pogođen u leđa. Kao što su Spartanci govorili o svojim ljudima na Sfakteriji: „Bila bi to zaista čudesna trščica“, odnosno strela, „kada bi umela da razlikuje hrabre“ (IV,40). Njegovi atinski savremenici, u svakom slučaju, smatrali su da se u Amfipolju poneo hrabro, pa je sahranjen, zajedno sa onima koji su se borili uz njega, u Kerameikosu, mestu gde su sahranjivani vojnici pali u ratu kojima je država odavala počast. Ne bismo trebali sumnjati u njegovu hrabrost više nego što su to činili njegovi sunarodnici.

Uprkos pogibiji generala, Atinjani su pružali otpor i borili se hrabro; nisu bili razbijeni sve do intervencije bacača koplja i konjice, dok je atinska konjica izgleda ostala u Ejonu, jer nikakva bitka nije bila očekivana niti tražena. Broj poginulih među Atinjanima bio je oko šest stotina; kod Spartanaca ih je, pak, bilo samo sedam, a među njima i Brazida. Njega su izneli sa bojišta dok je još uvek disao, i poživeo je dovoljno dugo da shvati da je dobio svoju poslednju bitku.

Smrt Brazide i Kleona

Bitka kod Amfipolja označila je kraj dvojice vojskovođa koje je Tukidid opisao kao, „u oba tabora, najžešće protivnike mira“ (V,16). Amfipoljani su sahranili Brazidu unutar gradskih zidina, ispred Agore, podigli mu spomenik u čast, prisvojili ga kao osnivača grada i slavili ga kao heroja, odajući mu počast svake godine atletskim nadmetanjima i žrtvama. On je žrtvovao svoj život za cilj uništenja Atinskog carstva i obnavljanja spartanske prevlasti u grčkom svetu. Da je ostao živ, rat na severu bi se nastavio: njegova smrt bila je težak udarac za one koji su težili da se bore do pobede.

Baš kao i Brazida, i Kleon je vodio agresivnu politiku, iskreno uveren da je ona najbolja za njegov grad. Stil njegovog javnog života nesumnjivo je srozao nivo atinske politike, i svakako nismo dužni da delimo njegovu oštrinu prema pobunjenim saveznicima. Ipak, činjenica je da je on predstavljao širok spektar atinskog javnog mnjenja, i uvek je svoje stavove gurao napred sa energijom i hrabrošću, izlažući ih pošteno i otvoreno; nije se dodvoravao masama ništa više nego što je to činio Perikle, već se svojim sugrađanima obraćao istim onim strogim, zahtevnim i realističnim rečnikom. Stavio je svoj život na kocku, lično učestvujući u pohodima koje je zagovarao i poginuvši na bojnom polju.

Šta god mislili Tukididovi „razboriti građani“, Atina se nije našla u boljoj situaciji posle Kleonove smrti. Njegove političke ideje nastavili su da sprovode drugi ljudi, ali su nekima od njih nedostajale njegove sposobnosti, drugima njegov patriotizam ili poštenje, a trećima pak njegova hrabrost. Tukidid je, međutim, u pravu kada tvrdi da je Kleonova smrt, kao i Brazidina, učinila mir istinskom mogućnošću: na vlasti u Atini više nije ostao niko sa dovoljnim autoritetom da se uspešno suprotstavi miru koji je priželjkivao Nikija.

Dolazak mira

Pobeda kod Amfipolja navela je Spartance da pošalju pojačanja u Trakiju, koja su se međutim vratila kada je stigla vest o Brazidinoj smrti: vrhovni komandant ekspedicije, Ramfija, dobro je znao kakvo raspoloženje

vlada u Sparti: „Ono što ih je najviše navelo na povratak bilo je to što su, u trenutku polaska iz domovine, primetili da su Spartanci prilično naklonjeni miru“ (V,13). Nedavni događaji na severoistoku nisu suštinski promenili stvarnost rata: od trenutka zarobljavanja kontingenta na Sfakteriji, Spartanci, strahujući za živote svojih ljudi zarobljenih u Atini, više nisu pustošili Atiku; peloponeska flota više nije postojala i, u svakom slučaju, nije uspela da pruži podršku pobunama atinskih podanika; smela Brazidina strategija je, na kraju, zahtevala angažovanje ljudstva u meri koja je bila daleko veća od one koju je Sparta želela ili mogla da priušti, a pojačanja nisu mogla da prođu sve dok je Atina gospodarila morima, a na kopnu Perdika i njegovi tesalski saveznici ostali neprijateljski nastrojeni.

Pored toga, Sparta je imala mnogo razloga da strahuje od nastavka rata, jer su Atinjani još uvek mogli da napadaju iz Pilosa i sa Kitere, dok su heloti dezertirali u sve većem broju i postojao je rizik da bi mogli podstaći još jednu veliku pobunu među svojim sunarodnicima. Nova pretnja se u međuvremenu nazirala, sa približavanjem isteka Tridesetogodišnjeg mira između Sparte i Argosa: Argivci su insistirali na vraćanju Kinurije, što je bio neprihvatljiv uslov za obnovu sporazuma, ali da se rat nastavio, Spartanci bi rizikovali formiranje za njih pogubne koalicije između Argosa i Atine, koja je mogla biti dodatno osnažena prelaskom spartanskih saveznika na drugu stranu. Nedavno je, na primer, Sparta imala nesuglasice sa Mantinejom i Elidom, obema demokratijama koje bi se, u strahu od spartanske kazne, po svoj prilici pridružile Argosu.

Mnogi ugledni Spartanci su, osim toga, imali svoje lične razloge da žele mir: na primer, postojale su najistaknutije porodice koje su bile nestrpljive da vrate kući svoje srodnike zarobljene u Atini. I Tukidid kaže da je Pleistoanakt „veoma želeo sporazum“ (V,17), što bi nesumnjivo popravilo njegovu tešku poziciju: njegovi neprijatelji, koji mu nikada nisu oprostili to što nije izvršio invaziju i pustošenje Atike tokom Prvog peloponeskog rata, optuživali su ga da je podmitio proročište u Delfima kako bi se vratio na vlast, pa su zbog toga smatrali da on stoji u korenu svih spartanskih poraza i nesreća. Sklapanje sporazuma bi, nadao se Pleistoanakt, takođe smanjilo prilike za ove lične napade.

Reklo bi se da su Atinjani, nasuprot tome, imali manje objektivnih razloga da pregovaraju o miru: Atika nije pretrpela pustošenja više od tri godine, a zarobljenici koji su garantovali ovaj imunitet i dalje su bili u

njihovim rukama. Iako je rezervni fond imperijalne riznice nastavio da se tanji, još uvek je bilo dovoljno sredstava za nastavak rata 421. godine, a i barem naredne tri godine, mada većina Atinjana to nije želela. Neuspesi pretrpljeni u Megari i Beotiji, kao i pobune u Trakiji, bili su razlog za obeshrabrenje, a gubici kod Deliona su bili traumatični. Osim toga, strahovalo se od novih pobuna u carstvu, iako su ti strahovi bili preuveličani i gotovo neosnovani: sve dok je Atina gospodarila morima, rizik od pobuna u Egejskom moru ili Maloj Aziji bio je mali, a čak su i pobune na Halkidikiju do tada imale vrlo male šanse da se prošire. Ipak, za Atinjane su ovi strahovi bili stvarni, te su doprineli tome da ih gurnu u pravcu mira.

Nedavni niz poraza i nestanak glavnih glasnogovornika u korist rata doveli su u Atini Nikiju i stranku mira u snažnu poziciju. Tukidid, ponovo, kao značajan faktor ističe privatne motive Nikije, koji je, kao najuspešniji atinski general svog vremena, želeo da „za buduće vreme ostavi netaknutim ponos da nikada ni na koji način nije doveo u opasnost svoj grad“ (V,16); povrh toga, on je po prirodi bio oprezan čovek i delio je Periklovu politiku odlučne borbe, ali bez preterivanja. Nakon što je pobeda kod Pilosa učinila mogućim periklovski mir, on je neumorno pokušavao da ubedi Atinjane da usvoje ovakav kurs, iskreno ga smatrajući najboljim za grad.

Obeshrabrenje usled načina na koji se sukob odvijao, ekonomski problemi i nestanak glavnih predstavnika ratne stranke sigurno doprinose objašnjenju ove tendencije ka miru, ali bismo se i dalje mogli zapitati zašto su Atinjani, nakon toliko žrtvovanja, bili spremni da traže kraj neprijateljstava baš u trenutku koji je, posle pobede kod Pilosa, bio najpovoljniji po njihove izglede. Nisu morali da rade ništa drugo do da sačekaju da Argos prekrši sporazum sa Spartom i pridruži se Atini: koalicija sastavljena od Argosa, Mantineje, Elide i možda još nekih gradova mogla bi da uposli Spartance na Peloponezu, dok bi Atinjani istovremeno pokretali napade iz Pilosa i sa Kitere, pokušavajući u međuvremenu da podstaknu pobunu helota. Ovi upadi bi u potpunosti zaokupili Peloponežane, omogućavajući tako Atini da napadne Megaru. Postojale su dobre šanse da bi se u tom trenutku Peloponeski savez raspao, što bi dovelo do sloma spartanske moći i ostavilo Atinjane slobodnim da se suoče sa sada već izolovanom Beotijom; a u svakom slučaju, u najgorem scenariju, Sparta bi bila teško oslabljena i primorana na mir koji bi bio daleko povoljniji za Atinu.

Ali ovakve racionalne kalkulacije ne uzimaju u obzir činjenicu da su se Atinjani 421. godine osećali duboko iscrpljenim sukobom. Pretrpeli su teške gubitke u borbama i zbog kuge, protraćili su blago nakupljano dugim godinama, a morali su i da gledaju kako im se uništavaju kuće na imanjima i čupaju masline i vinova loza iz korena. Najviše su miru bili naklonjeni upravo zemljoposednici i zemljoradnici, što ironično prikazuje i Aristofan u *Aharnjanima*, komediji izvedenoj početkom 425. godine. Njegov protagonista, Dikeopolj, predstavlja tipičnog atičkog seljaka, sabijenog u Atinu protiv svoje volje i željnog povratka na svoje selo.

Dok se govorilo o miru, ljudi su osećali „nostalgiju za životom dalekim od ratova i nasilja“ i, slušajući sa uživanjem stih iz hora Euripidovog *Erehteja*, „Neka koplje odloženo leži: neka pauci po njemu pletu svoje mreže“, prisećali su se izreke: „Onoga ko spava, u miru bude petlovi, a ne trube“ (Plutarh, *Nikija* 9,7). Aristofanova komedija naslovljena *Mir*, prikazana u proleće 421. godine, neposredno pre nego što će mir biti konačno sklopljen, puna je istih ovih težnji, ali iskazanih sa radošću zbog mogućnosti okončanja rata. Glavni junak, Trigej, peva pean Miru:

> Dragi prijatelji, imate li na umu
> ona dobra stara vremena?
> Ona nam ih je pružala! I pite,
> suve smokve, kupine,
> ono vino za poljubac,
> bunar, ovenčan
> ljubičicama, masline
> – kakva nostalgija!
> Zahvalite Boginji
> za sve njene darove! (571-81) [8]

Nikija je bio odličan predstavnik stranke mira: njegovi vojni uspesi i javno iskazivanje pobožnosti činili su ga popularnim u Atini. Pored toga, njegov dobro poznati stav u korist okončanja neprijateljstava, uz posebnu humanost koju je pokazao prema spartanskim zarobljenicima, stekli su mu i poverenje Sparte, što je trebalo da ga učini pravom osobom za pregovore o miru. Ali Atinjani su nastavili da pružaju otpor pregovaračkom miru: verovatno su bili dobro upoznati sa prednostima koje bi uskoro mogli da ostvare. Zato su Spartanci, kako bi podstakli okončanje neprijateljstava, pokušali očajnički potez: pred početak proleća, „sa spartanske strane pretili su pokretanjem ratnih priprema i pustili glas po gradovima da Sparta

namerava da podigne tvrđave u Atici: sve to kako bi Atinjani postali popustljiviji“ (V,17). Atinjani su svakako mogli, podstaknuti strahom i gnevom, odmah da pobiju zarobljenike i tako rasprše svaku mogućnost mira, ali spartansko pretvaranje je uspelo. Atina je stoga pristala da okonča rat na osnovu *statusa quo ante bellum*, uz nekoliko neophodnih izuzetaka: Teba bi zadržala Plateju, a Atina Niseju i teritorije koje su ranije pripadale Korintu – Solijum i Anaktorijum na zapadu.

Nikijin mir

Zakletva o miru trajala je pedeset godina i garantovala je slobodan pristup zajedničkim svetilištima, a takođe je utvrdila nezavisnost Apolonovog hrama u Delfima i predvidela rešavanje sporova mirnim sredstvima. Teritorijalne klauzule su sankcionisale vraćanje Panakta Atini, pogranične tvrđave koju su Beoćani izdajnički zauzeli 422. godine. Sparta je obećala da će Atinjanima vratiti i Amfipolj, ali bi njegovi stanovnici, poput onih iz drugih gradova, bili slobodni da odu noseći sa sobom svoja dobra. Uz to, Spartanci su se odrekli Toronija, Skionija i drugih mesta koje su Atinjani ponovo osvojili ili su ih još uvek opsedali; za ljude iz Skionija to je značilo smrt, jer je atinska skupština već bila odlučila o njihovoj sudbini. Ostali pobunjeni trački gradovi podeljeni su u dve kategorije: prvu su činili Amfipolj i gradovi koje je Atina ponovo osvojila, a koji su se vratili pod njenu kontrolu; Argil, Stagir, Akant, Skol, Olint i Spartol su, međutim, predstavljali razlog za neprijatnost za Spartance, koji su podstakli njihovu pobunu u ime grčke slobode. Da bi spasli reputaciju Sparte, Atinjani su pristali da plaćaju samo prvobitni danak, bez povećanja odlučenog 425. godine; osim toga, morali bi ostati neutralni, ne ulazeći ni u jedan od dva saveza, mada je Atinjanima bilo dozvoljeno da traže njihov savez mirnim sredstvima ubeđivanja. Uprkos svim sofizmima kojima se krila stvarnost, to je bila izdaja spartanskih severnih saveznika od strane Sparte.

I Atinjani su učinili važne ustupke, odobravajući neuobičajen stepen nezavisnosti Halkiđanima i pristajući da napuste svoje baze na periferiji Peloponeza: Pilos, Kiteru i Metanu. Pored toga, pristali su da vrate ostrvo Atalantu i Pteleo (verovatno grad na obali Aheje Ftije). Na kraju, klauzula o razmeni zarobljenika lišila je Atinu njenog glavnog sredstva odvraćanja protiv Sparte, ali je bila ključna za mir. Ovaj poslednji uslov je takođe jasno

stavio do znanja da su Atinjani i Spartanci nametnuli mir svojim saveznicima: „Ako je, s jedne ili druge strane, došlo do nekog propusta u nekom detalju, a da se pritom ne naruši zakletva, pozivanjem na dobre razloge i jedni i drugi mogu uneti izmene, pod uslovom da su sa tim saglasni i Atinjani i Spartanci“ (V,18).

Atina je ratifikovala mir nekoliko dana nakon desete godišnjice prve invazije na Atiku, verovatno oko 12. marta 421. godine. Okončanje rata bila je velika radost za većinu Atinjana, Spartanaca i svih Grka. U Atini „većina je smatrala da su se očigledno oslobodili zala, i nisu prestajali da govore o Nikiji kao o čoveku dragom bogovima kome je božanstvo dodelilo, zbog njegove religioznosti, da da svoje ime najvećem i najboljem dobru“ (Plutarh, *Nikija* 9,8).

Sporazum je odvajkada poznat kao Nikijin mir, kome je, više nego ikom drugom, pripadala zasluga što je uspešno okončan. Moglo bi se učiniti da je Arhidamov rat nagradio Atinu upravo onakvom vrstom pobede kakvoj je Perikle težio od samog početka rata, ali to nije tako: Periklov cilj je bio da međunarodnom poretku uspostavljenom 445. godine da čvrste temelje, ubeđujući Spartance da ne bi mogli nametnuti svoju volju Atini, da su Atinjani neranjivi, imperija trajna realnost, i da se sporovi moraju rešavati raspravom, pregovorima ili arbitražom, a ne pretnjama i silom. Sklopljeni mir, međutim, nije vodio tome, niti je mogao da uspostavi teritorijalni *status quo*. Amfipolj i Panakt, na primer, držali su ljudi neprijateljski nastrojeni prema Atini, a ne potčinjeni Sparti, pa se nije moglo uzeti zdravo za gotovo da će se vratiti pod atinsku kontrolu. S druge strane, Plateja, atinski saborac kod Maratona i od tada njen verni saveznik, ostavljena je u rukama Tebanaca. Gubitak Amfipolja nadoknađen je sticanjem Niseje, ali bi Perikle nesumnjivo bio zapanjen rešenjem postignutim u vezi sa pobunjenim gradovima na Halkidikiju. Njihov budući položaj, pa čak i iznos danka koji treba plaćati, nisu utvrdili Atinjani, već klauzula sporazuma između Atine i Sparte. To je kršilo princip zbog kojeg je Perikle ušao u rat: legitimitet, integritet i nezavisnost Atinskog carstva.

Još nezadovoljavajući je bio put kojim se došlo do mira: ništa nije ukazivalo na to da su Spartanci na kraju priznali da je Atina neranjiva, a njeno carstvo trajna činjenica. Glavni faktori koji su prisilili Spartu da okonča sukob bile su privremene poteškoće: želja da se vrate kući zarobljenici i pretnja saveza između Atine i Argosa. Ratna stranka nije bila

slomljena niti definitivno diskreditovana, i ništa nije garantovalo da, kada jednom uspostave red na Peloponezu, Spartanci neće tražiti osvetu i težiti prevlasti u Grčkoj. Mir im je dao vremena da se oporave, ostavljajući netaknutom njihovu sposobnost za odmazdu, i nije bio u stanju da ih uveri da ne mogu dobiti rat. Atinjani su, sa svoje strane, bili prisiljeni na mir usled vojne pretnje. U konačnici, Desetogodišnji rat nije doneo željene rezultate nijednoj od strana: nije srušio Atinsko carstvo dajući očekivanu slobodu Grcima, niti je okončao, za Spartance, strah od moći Atine; isto tako nije garantovao Atini sigurnost zbog koje je Perikle rizikovao rat. Toliki gubici ljudskih života, tolike patnje i toliko rasipanje novca bili su, na kraju krajeva, uzaludni.

Nikijin mir, poput Tridesetogodišnjeg mira koji je okončao Prvi peloponeski rat, stavio je tačku na sukob koji nijedna od dve strane nije bila u stanju da dobije, ali se tu sličnosti završavaju: teritorijalna rešenja postignuta 445. godine bila su realistična, dok sporazum iz 421. to nije bio, jer je počivao na malo verovatnom obećanju Sparte da će Atini vratiti Amfipolj i Panakt, a nije čak ni pominjao Niseju, Solijum i Anaktorijum, što bi razdražilo duhove u Megari i Korintu i, samim tim, ugrozilo mir. Konačno, prethodni sporazum potpisala je Atina pod čvrstom kontrolom Perikla, političara koji je bio iskreno odlučan da poštuje njegovo slovo i duh, i Sparta koja je imala sve razloge da bude zadovoljna uslovima dogovora.

S druge strane, Atini iz 421. godine nedostajao je čvrst autoritet; poslednjih godina njena politika je više puta trpela oscilacije, i ako su neprijatelji mira u tom trenutku bili ućutkani, to je pre svega bilo zbog privremenog odsustva uticajnih glasova među njima. U Sparti je, pak, mnogo uticajnih ličnosti osuđivalo mir: novi efori, protivnici sporazuma, mogli su da dođu na vlast, a čak i oni efori koji su sklopili sporazum bili su sve samo ne revnosni u sprovođenju svih njegovih klauzula. Godine 445. spartanski saveznici su prihvatili mir bez prigovora, ali 421. godine Beotija, Korint, Elida, Megara i trački saveznici odbili su da sarađuju. Godine 445. Argivci su sa Spartom bili vezani sporazumom; 421. godine oni nisu pripadali nijednom od dva saveza i bili su željni da povrate svoju nekadašnju hegemoniju na Peloponezu i iskoriste podele u grčkom svetu u svoju korist. Ovi faktori su izglede za mir činili neizvesnim od samog početka.

Atinjani su bili umorni od rata, i malo ko od njih je obraćao pažnju na slične probleme dok su uz smeh prisustvovali izvođenju Aristofanovog *Mira* tokom Velikih Dionisija 421. godine. Brazida i Kleon, avan i tučak rata, kako ih je Aristofan nazvao, bili su mrtvi, a sam bog rata bio je primoran da siđe sa scene. Trigej i hor atinskih seljaka sada su bili slobodni da izvuku boginju mira, Irenu, iz bunara u kom je deset godina ležala zakopana.

Četvrti deo

LAŽNI MIR

Nikijin mir nije trajao duže od osam godina, ali je odmah i u više navrata bio ozbiljno ugrožen, a njegov duh narušen, pre nego što je 414. godine i formalno odbačen. Tokom čitavog ovog perioda centralna figura u Atini bio je Nikija, atinski političar sa najdugotrajnijom karijerom i uticajem nakon Periklove smrti. Njegove vrline i mane odigraće ključnu ulogu u razvoju događaja: kao što je bio presudan faktor u oblikovanju i donošenju sporazuma, tako će odrediti i njegovu kasniju primenu.

XVI
MIR SE KRUNI (421–420)

Nespokojni mir

Gotovo istog trena, kao što se i moglo predvideti, u miru su isplivale ozbiljne slabosti. U žrebu oko toga ko bi trebalo da preduzme prvi korak ka sprovođenju sporazuma, Atinjani su imali sreće: Spartancima je pripalo da prvi vrate zarobljenike. Ovi su, uz to, naredili Klearidi da preda Amfipolj i primora druge susedne gradove da prihvate sporazum. Spartanski saveznici u Trakiji su to odbili, a Klearida je izjavio da nema mogućnosti da ih na to primora, iako mu je, istini za volju, manjkalo volje. Umesto toga, požurio je u Spartu kako bi se opravdao i video da li je moguće izmeniti ugovor; na to su Spartanci pristali unevši jednu malu, ali suštinsku izmenu: on će se vratiti u Amfipolj „sa izričitim naređenjem da vrati grad ili da, ukoliko to apsolutno ne može, odatle odvede sve Spartance koji se u njemu nalaze“ (V,21).

Glavni opipljivi cilj koji je Atina sebi zacrtala prilikom sklapanja mira bio je ponovno osvajanje Amfipolja, a ovaj amandman joj je uskraćivao posedovanje tog grada, zapravo ga predajući u ruke njenim neprijateljima. Stoga su Spartanci, već pri ispunjavanju svoje prve obaveze, prekršili slovo i duh sporazuma.

Ali i najstariji i najbliskiji saveznici Sparte podrivali su mir od samog početka: uprkos naporima ubeđivanja koje su Spartanci uložili, nisu želeli da prihvate sporazum. Megara je bila ogorčena zbog dodeljivanja Niseje Atini, što bi na taj način ometalo njenu trgovinu sa istočnim regionima; Elida je odbacila mir zbog privatnih razmirica sa Spartom; Beoćani, predvođeni Tebancima, odbili su da vrate Atini kako pograničnu tvrđavu Panakt, koju su zauzeli 422. godine, tako i atinske ratne zarobljenike. Moć i

ugled Tebe znatno su porasli od 431. godine, a u strahu da bi Atina, više neopterećena peloponeskim ratom, mogla da im oduzme ono što su stekli, Tebanci su sa Atinjanima ispregovarali niz desetodnevnih primirja kako bi izbegli da se sa njima suoče sami. Ono što su zapravo želeli bilo je da Spartanci ponovo uzmu oružje u ruke i unište moć Atine.

Još su manje mirom bili zadovoljni Korinćani, čija je kolonija u Potideji ponovo bila čvrsto u atinskim rukama, dok su njeni stanovnici bili proterani iz svojih domova i raseljeni; povrh toga, Atina je na severozapadu sebi obezbedila korintske kolonije Solijum i Anaktorijum.

Savez između Atine i Sparte

Stalno nove prepreke miru ubrzo su zapretile atinskoj spremnosti da poštuje sporazum: mogli su da reaguju odbijanjem da vrate Pilos i Kiteru ili zarobljenike uzete na Sfakteriji. Takvo odbijanje poštovanja uslova ugovora bi, između ostalog, ohrabrilo Argos i stvorilo pretnju argivsko-atinskog saveza, kojem bi verovatno pristupile razočarane države poput Elide i Mantineje. Takva perspektiva bila je noćna mora za Spartance, koji su se našli prinuđenima da potraže diplomatski izlaz za ovu opasnu situaciju. Rešenje do kog su došli bila je ponuda defanzivnog saveza u trajanju od pedeset godina: ono je predviđalo da svaka strana brani drugu od bilo kakvog napada, smatrajući agresora zajedničkim neprijateljem, a Atinjane je obavezivalo da pruže pomoć Spartancima u slučaju pobune helota; poslednja klauzula omogućavala je izmene uslova saveza isključivo uz obostranu saglasnost. Atinjani su pristali i, u trenutku odobrenja sporazuma, u znak poverenja prema novim saveznicima, vratili su spartanske zarobljenike koje su držali od 425. godine.

Zašto su Atinjani prihvatili savez i predali zarobljenike, koji su im bili garancija protiv spartanske invazije, iako Sparta nije održala obaveze preuzete mirovnim sporazumom? Sve dok bi držali zarobljenike u svojim rukama, Atinjani bi bili sigurni od napada čak i od strane spartanskih saveznika, koji se ne bi usudili da ih napadnu bez podrške same Sparte.

Nikija i njegove pristalice pristali su na savez kako bi, svakako, poduprli ugroženi mir, ali je to bio sporazum koji je i sam po sebi za njih bio povoljan. Perspektiva veze sa Spartom budila je snove o povratku na srećnu i slavnu Kimonovu prospartansku politiku iz decenija nakon persijskih

ratova: bio je to dobar period za Atinu, u kojem je bio očuvan mir među Grcima, a grad je mogao da širi svoje carstvo na Egejskom moru i da sve više prosperira. Ipak, 421. godine Kimonova politika više nije bila izvodljiva: sada su umovima u oba grada dominirala sećanja na duge i ogorčene građanske ratove, a ne na zajednički napor protiv zajedničkog neprijatelja, što je značilo da je dobre volje, na kojoj bi se izgradio trajni mir, bilo malo. U takvim okolnostima, poverenje se nije moglo podrazumevati, moralo se zaslužiti. Iz te perspektive, čak je moguće da je savez ugrozio šanse za mir, jer je omogućio Sparti da i dalje ignoriše obaveze koje je preuzela sporazumom, povećavajući tako skepticizam Atinjana.

Nikija i njegove pristalice, međutim, stvari su videli drugačije: za njih su neuspeh pohoda na Megaru i Beotiju, kao i porazi kod Deliona i Amfipolja, samo dokazivali koliko je opasno nastaviti rat; Atinjani je trebalo da pokažu velikodušnost i naprave prvi korak ka stvaranju klime uzajamnog poverenja.

Odbijanjem saveza sa Spartom, kakvu bi alternativu Atina imala? Zapravo se činilo da se ukazuje retka prilika: Atinjani su mogli da ohrabre novu koaliciju predvođenu Argosom, kojoj bi se pridružile i druge demokratske države Peloponeza; potom bi i sami mogli da pristupe tom novom savezu, pošalju vojsku na Peloponez i nametnu bitku sa daleko većim izgledima za pobedu; izglede koji bi se mogli dodatno povećati držanjem Spartanaca zauzetim upadima helota iz Pilosa i napadima s mora na priobalne gradove. Pobeda u takvoj bici verovatno bi označila kraj Peloponeskog saveza i spartanske moći. Ali, pošto je u Atini i dalje dominiralo osećanje ratnog zamora, a Nikija bio najistaknutija politička figura, takva strategija delovanja bila je malo verovatna.

Ako je 421. godine agresivna politika bila nemoguća, preostajala je samo jedna alternativa: odbiti savez bez raskidanja Nikijinog mira i prepustiti događajima da idu svojim tokom. Atina je mogla da drži Spartu pod pritiskom bez rizikovanja novih života i angažovanja dodatnih resursa: spartanski zarobljenici koji su još uvek bili u njenim rukama i nova pretnja od Argosa bili su garancija protiv svakog napada. Sve dok bi Atinjani držali Spartu na distanci, Argivci bi bili ohrabreni perspektivom saveza sa njima u bliskoj budućnosti, heloti bi mogli da beže u Pilos i, možda, podstaknu novu pobunu u Meseniji i Lakoniji. Atina bi samo mogla da izvuče korist iz

pometnje koja bi nastala u Peloponeskom savezu usled otpadništva saveznika, a atinsko odbijanje saveza povećalo bi tu pometnju i posledičnu opasnost po Spartu. Za Atinu je bila izvodljiva umerena, sigurna, a opet obećavajuća politika poput ove, ali je umesto toga izabran savez.

Argivski savez

Novi pakt između Atine i Sparte doveo je, kao što je bilo i neizbežno, do protivmera disidentskih država. Neki Korinćani su se tajno sastali sa „uticajnim ličnostima iz Argosa“, upozorili ih da je savez nesumnjivo usmeren na „porobljavanje“ Peloponeza (V,27) i insistirali na tome da Argos stane na čelo nove koalicije kako bi se odbranila peloponeska sloboda. Ono što su, ukratko, izgleda predlagali bilo je formiranje nove lige, sposobne da se drži na distanci od dva stara bloka moći i da se suprotstavi njihovoj novoj udruženoj snazi.

Mogućnosti za uspeh korintskog plana oslanjale su se u velikoj meri na nesuglasice među različitim spartanskim frakcijama: oni koji su bili za mir i savez sa Atinom bili su motivisani zabrinutošću zbog ponašanja Argosa, i sve dok je ta zabrinutost postojala, ne bi blagonaklono gledali na perspektivu obnavljanja sukoba. Bez apela Korinćana, Argos bi, zastrašen savezom između Atine i Sparte, nastavio sa svojom uobičajenom pasivnošću, otklanjajući time izvor spartanskih strahova, iako je iskustvo pokazalo da su takvi strahovi bili ključna provokacija za uvođenje Sparte u veliki rat. Kao što su 431. godine iskoristili zabrinutost Spartanaca u vezi sa Atinom da bi ih naveli na sukob, sada su Korinćani želeli da u istu svrhu iskoriste njihovu zabrinutost u vezi sa Argosom; međutim, deset godina kasnije, stvar je bila složenija i teža. Ako je u prošlosti Korintu kao oružje bila dovoljna pretnja otcepljenjem i mogućnost saveza sa Argosom, sada bi, da bi uspeli, Korinćani morali da ubede Spartu da je perspektiva argivskog saveza stvarna.

Tako su Argivci imenovali desetoricu ljudi, dajući im puna ovlašćenja da sklapaju saveze sa bilo kojom državom izuzev Atine i Sparte, koje su mogle da pristupe samo uz prethodnu saglasnost argivske skupštine. Argos je, uostalom, imao dobre razloge, stare i nove, da pokuša da izgradi nov sistem savezništava: njegovo neprijateljstvo prema Sparti bilo je vekovno, a uz to nikada nije odustao od nade da će povratiti Kinuriju; pošto ne bi pristao na

trajni mir sa Spartancima bez vraćanja te oblasti, rat je u svakom slučaju bio više nego izvestan. Kako bi se pripremili za njega, Argivci su državnim novcem obučili hiljadu mladića, „fizički najsnažnijih, a ujedno i najbogatijih“ (Diodor XII,75), kako bi od njih stvorili elitni odred sposoban da se suprotstavi spartanskoj falanzi. Sa takvim sredstvima i ambicijom da postanu gospodari Peloponeza, entuzijastično su krenuli putem koji su im pokazali Korinćani.

Prvi koji su se pridružili Argosu bili su Mantinejani, koji su imali dobre razloge da strahuju od spartanskog napada: proširili su svoju teritoriju na štetu suseda, ratovali sa Tegejom i podigli tvrđavu na granici sa Lakonijom; Argos se činio kao obećanje zaštite, pa su vrlo rado pristupili savezu, utoliko pre što je Mantineja imala demokratski ustav poput argivskog. Vest o ovom otpadništvu izazvala je veliki nemir među spartanskim saveznicima na Peloponezu, koji su se ubedili da Mantineja „zna nešto više“ od njih (V,29), te su požurili da se i sami pridruže novoj argivskoj koaliciji.

Saznavši za savez, Spartanci su optužili Korinćane da su oni njegovi podstrekači, podsetivši ih da bi svrstavanjem uz Argos prekršili zakletve koje su vezivale Korint za Spartu, kao i obavezu koju su potpisali da će se povinovati odluci većine u Peloponeskom savezu; obavezu koju su, istakli su, već prekršili odbijajući da prihvate Nikijin mir. Korinćani su na ove optužbe odgovorili tokom sastanka između različitih disidentskih gradova. Prikrivajući svoje prave motive – povraćaj Solijuma i Anaktorijuma – „naveli su umesto toga varljiv izgovor da ne žele da izdaju tračke Grke“ (V,30). Njihova argumentacija se može parafrazirati na sledeći način: „Vezani smo zakletvama za Potidejce i za ostale naše prijatelje Halkiđane iz Trakije. Oni su još uvek pod atinskim jarmom i, ako bismo prihvatili Nikijin mir, prekršili bismo zakletve date bogovima i herojima. Ako smo se zakleli da ćemo prihvatiti odluku većine, ta zakletva je sadržala jednu klauzulu: da ne sme biti 'nikakve prepreke od strane bogova ili heroja'. Izdaja na štetu Halkiđana je, bez sumnje, upravo takva prepreka. Nismo mi ti koji krše zakletve, već vi, koji napuštate svoje saveznike i pridružujete se onima koji porobljavaju Grčku.“

Ovo lukavo i zavodljivo pobijanje spartanskih optužbi prikazivalo je novu ligu kao nastavak borbe protiv atinske tiranije: kao način da se održi reč data saveznicima koje je izdala Sparta, usredsređena isključivo na sopstvene interese. Spartanci, naravno, u to uopšte nisu bili ubeđeni.

Posle sastanka, argivski ambasadori su požurivali Korinćane da odmah pristupe savezu, ali su ovi nastavili da kupuju vreme, pozivajući ih da se vrate na sledeće zasedanje njihove skupštine. Najverovatniji razlog za to odlaganje bio je taj što su konzervativci u Korintu još uvek oklevali: čekali su da se savezu pridruže druge oligarhijske države.

Država koja je neposredno nakon toga ušla u koaliciju bila je Elida, koja je imala formalno demokratski ustav, ali oligarhijski društveni sistem i običaje. Pre nego što su otišli u Argos da sklope pakt, „kao što je bilo dogovoreno" (V,31) između njih i Korinćana, Elejci su sklopili savez sa ovim potonjima. Njihovo pristupanje novoj ligi doprinelo je njenom uzletu: tek tada se, naime, pridružio i Korint, povukavši sa sobom verne i žestoko antiatinski nastrojene Halkiđane. Megarani i Beoćani su, međutim, nastavili da odbacuju sve predloge koji su dolazili iz Argosa, zabrinuti zbog njegovog demokratskog ustava. U tom trenutku su se Korinćani okrenuli Tegeji, državi na strateškom položaju i sa čvrstom oligarhijom, čije bi otpadništvo, kako su mislili, u novi savez uvelo čitav Peloponeski savez. Tegeati su, međutim, to odbili, zadavši time težak udarac korintskom planu: „Korinćani, koji su se do tog trenutka zalagali sa velikim žarom, napustili su svoj ratnički zanos i počeli da strahuju da im se više niko od ostalih neće pridružiti" (V,32).

U poslednjem pokušaju da spasu prvobitni projekat, korintski aktivisti su pozvali Beoćane da se pridruže argivskom savezu, i da „u svemu deluju zajednički"; tražili su od njih i da za njih obezbede istih onih deset dana primirja koje su sami dogovorili sa Atinom, a u slučaju atinskog odbijanja, da se odreknu sopstvenog primirja i ne sklapaju nikakva dalja primirja bez njih. Igra je bila očigledna: Atina bi to sigurno odbila, zbog čega bi se Beoćani našli bespomoćni pred Atinjanima, vezani za Korint i uvučeni u argivsku koaliciju. Njihov odgovor je stoga bio prijateljski, ali oprezan: odložili su odluku u vezi sa argivskim savezom, ali su pristali da odu u Atinu da zatraže primirje za Korint. Atinjani su to, naravno, odbili, odgovorivši da ako su Korinćani zaista saveznici Spartanaca, primirje već imaju. Primirje sa Beoćanima se, međutim, nastavilo, što je izazvalo gnev Korinćana, koji su uzalud protestovali, tvrdeći da su Beoćani prekršili obećanje.

Dok su se odvijali ovi složeni diplomatski pregovori, Atinjani su konačno priveli kraju opsadu Skionija, čije su sve preživele stanovnike, u skladu sa

dekretom koji je Kleon predložio 423. godine, pogubili ili pretvorili u robove. Možda kako bi podsetili i sebe i druge da su upravo Spartanci bili ti koji su prvi preduzeli takve mere, u grad su naselili preživele iz Plateje. Međutim, ni ovaj akt terora nije vratio red na Halkidikiju i u tračkom regionu carstva: Amfipolj je ostao u neprijateljskim rukama, a tokom leta su Diji osvojili halkidički grad Tisos na rtu Atos, iako je on bio saveznik Atine. Atinjani, pak, nisu učinili ništa: ponovno osvajanje Amfipolja bi zahtevalo opsadu ništa manje tešku od one kod Potideje. Čini se da niko u Atini nije vršio pritisak da se napadne pobunjena kolonija, ali su frustracija i bes zbog toga što Sparta nije predala Amfipolj sigurno bili intenzivni i sve veći.

Problemi Sparte

Dok su se Korinćani trudili da na noge postave Argivski savez, Spartanci su krenuli u ofanzivu protiv svojih neprijatelja na Peloponezu. Kralj Pleistoanakt predvodio je vojsku u Parasiju, oblast zapadno od Mantineje, koju je ova potonja pokorila tokom rata (videti mapu 1). Argivci su poslali odred da brani grad Mantineju, svog saveznika, dok su Mantinejani uzalud pokušavali da odbrane ugroženu teritoriju. Nakon što su obnovili nezavisnost Parasije i uništili tvrđavu koju su podigli Mantinejani, Spartanci su se povukli. Potom su smestili garnizon u Lepreon, u oblasti između Elide i Mesenije, koja je i bila uzrok njihovih sukoba sa Elejcima.

Ove mere su Sparti povratile određenu sigurnost na granicama i u zemlji helota, ali je bilo i unutrašnjih problema sa kojima se trebalo suočiti: Klearida je vratio u domovinu iz Amfipolja Brazidinu vojsku, u kojoj je bilo i sedam stotina helota koji su, služeći u njoj, zaslužili slobodu i pravo da žive gde god žele; sedam stotina slobodnih helota širom Lakonije bilo je, što se sasvim može razumeti, izvor nemira za Spartance. Ali problem je bio i širi, jer se u Sparti zapravo pojavljivala nova društvena klasa, neodamodi: oni se ovde po prvi put pominju u istoriji peloponeskog grada, a bili su to oslobođeni heloti koji su, čini se, živeli slobodno; verovatno su i oni emancipaciju stekli vojnim zaslugama. Pored toga, Spartanci su morali da se suoče sa stalnim opadanjem broja stanovnika iz kog je vojska crpela svoje efektivne članove: iz raznih razloga, „jednaki“ koji su postajali hopliti, kojih je kod Plateje 479. godine bilo pet hiljada, neprestano su se smanjivali tokom celog V i IV veka. Potreba da se smesti garnizon u

Lepreon, međutim, omogućila je Sparti da se istovremeno suoči sa oba problema: Brazidini veterani i neodamodi su, naime, poslati da nasele tu pograničnu oblast sa Elidom.

Još jedan problem koji su Spartanci morali da reše bio je povratak ljudi koji su, predavši se na Sfakteriji, proveli godine u zarobljeništvu u Atini. U početku su oni jednostavno preuzeli uloge, često uticajne, koje su imali pre odlaska, a neki su čak zauzeli i javne funkcije. Ali u jednom trenutku, u Sparti se počeo javljati strah da bi oni, zbog sramote kojom su se ukaljali predajom, mogli izazvati nemire, zbog čega su lišeni svih prava, iako je ovoj potencijalno opasnoj grupi dozvoljeno da ostane u gradu. Potreba da se suoče sa takvim unutrašnjim pretnjama doprinosi objašnjenju zašto je većina Spartanaca i dalje bila naklonjena opreznoj i miroljubivoj spoljnoj politici. Nedavno povećana bezbednost na granici sa Elidom i Mantinejom, smanjenje pretnje koju je predstavljala argivska koalicija i miroljubivo ponašanje Atine, osnaživali su ciljeve stranke mira.

Među Atinjanima je, međutim, i dalje bilo živo ogorčenje zbog toga što Sparta nije poštovala obaveze utvrđene sporazumom. Spartanci su i dalje obećavali da će pomoći Atini da primora Korint, Beotiju i Megaru da prihvate mir, ali na delu su delovali prilično neodlučno. Još više je iritiralo njihovo ponašanje u Amfipolju: povlačenjem svoje vojske, umesto da je upotrebe kako bi silom vratili grad pod atinsku kontrolu, oni su jasno prekršili uslove sporazuma, te se među Atinjanima sve više širilo uverenje da su namerno prevareni. Oni su „počeli da gaje sumnje da Spartanci nemaju poštene namere; zato nisu udovoljili njihovim zahtevima da povrate Pilos; naprotiv, kajali su se što su oslobodili zarobljenike sa ostrva i zadržavali su sve ostalo, čekajući da i drugi ispoštuju klauzule iz sporazuma“ (V,35).

Spartanci su, kao odgovor na to, insistirali da Atina vrati Pilos, ili da barem odatle udalji Mesenjane i odbegle helote koji su tu živeli. Pored toga, tvrdili su da su učinili sve što je u njihovoj moći da vrate Amfipolj, a što se tiče ostalih obaveza, uveravali su da će ih ispuniti. U suštini, nudili su samo nova obećanja umesto starih neispunjenih, ali su zagovornici mira u Atini i dalje bili dovoljno snažni da od svojih sugrađana iznude dodatne ustupke: tako su Mesenjani i heloti evakuisani iz Pilosa i prebačeni na ostrvo Kefaloniju.

Dok su Atinjani činili ovaj dodatni napor u pravcu pomirenja, posvećenost Sparte miru postala je još sumnjivija: početkom jeseni 421. godine na dužnost su stupili novi efori, od kojih su dvojica, Ksenar i Kleobul, „više od svih priželjkivali raskid sporazuma“ (V,36). Oni su krenuli putem koji je vodio ka obnavljanju sukoba, a prilika za to ukazala se vrlo brzo. Stranka mira, koja je još uvek bila dominantna, nedavno je u Sparti sazvala sastanak sa nekim saveznicima, Atinjanima, Beoćanima i Korinćanima, kako bi još jednom pokušala da natera sve da prihvate sporazum. To je bio potpuni promašaj, i verovatno je upravo to navelo Ksenara i Kleobula da sprovedu u delo svoj komplikovani plan.

Ako su Korinćani pokušavali da iskoriste argivski savez da zaplaše Spartance i gurnu ih u obnavljanje neprijateljstava, ratoborni efori su krenuli suprotnim putem: bili su ubeđeni da su se Spartanci odlučili na mir i savez sa Atinom pre svega zbog pretnje Argosa i želje da vrate u domovinu zarobljenike sa Sfakterije i povrate Pilos; kada bi se rešili ti problemi, smatrali su oni, Sparta bi bila spremna da nastavi rat; preostalo je, dakle, samo da se povrati Pilos i stane na kraj Argivskom savezu. Dvojica efora su tajno predložila ambasadorima Korinta i Beotije da te dve države međusobno sarađuju i da Beoćani, nakon što sklope savez sa Argosom, pokušaju da podstaknu Argivce da se udruže sa Spartom; pakt sa Argosom bi, istakli su, olakšao vođenje rata izvan Peloponeza. Pored toga, tražili su od Beoćana da prepuste Panakt Spartancima, koji bi tako mogli da ga razmene za Pilos i „ušli bi u rat protiv Atine pod daleko povoljnijim uslovima“ (V,36).

Misteriozna politika Korinćana

Na povratku iz Sparte, korintske i beotske ambasadore zaustavila su dva visoka magistrata iz Argosa, koji su od Beoćana zatražili da pristupe argivskom savezu. Ovoga puta predlog je iznesen u namerno dvosmislenim terminima: „Ako bi se takav sporazum postigao“, rekli su, „bilo bi onda lako, pozivajući se na zajednički glas, pokrenuti rat ili pregovarati o miru sa Spartancima, ako bi to želeli, ili sa bilo kim drugim s kim bi to bilo potrebno“ (V,37). Argivci su i dalje ciljali na hegemoniju na Peloponezu na račun Sparte, ali je ovaj dvosmisleni predlog dopuštao drugačiju interpretaciju bez ikakvog obavezivanja Argosa. Beoćani su sa

zadovoljstvom prihvatili poziv, s obzirom na to da se „na svu sreću, od njih tražilo upravo ono za šta su ih i prijatelji iz Sparte ovlastili“ (V,37). Po povratku u domovinu, i beotarsi su se, čuvši ovu vest, „tome obradovali“. Međutim, zahtevi Sparte i Argosa bili su samo naizgled identični: u stvarnosti su težili potpuno suprotnim rezultatima. Ipak, u iščekivanju odobrenja beotskog federalnog saveta, beotarsi su pristali da u Argos pošalju poslanstvo radi sklapanja saveza.

Iza kasnijih događaja morala je stajati ruka Korinta: „Prvi korak koji se beotarsima, Korinćanima, Megaranima i izaslanicima pristiglim iz Trakije učinio neophodnim bio je da se uzajamnom zakletvom obavežu da će, kada god to prilike budu zahtevale, priteći u pomoć onome kome to bude potrebno; da neće voditi rat niti sklapati sporazume bez odobrenja svih; i na taj način bi se Beoćani i Megarani (zajedničkim delovanjem) usaglasili sa Argosom“ (V,38). Halkiđani iz Trakije bili su korintski sateliti, baš kao što su Megarani bili sateliti Beotije. Što se Beoćana tiče, njima takav sporazum uopšte nije ni bio potreban: budući da su bili spremni da se pridruže Argosu, a s obzirom na to da je Korint već bio argivski saveznik, taj pakt im nije donosio nikakvu prednost. U krajnjoj liniji, ovaj projekat zajedničkog delovanja bio je samo proširena verzija onog prethodnog, koji su Korinćani neuspešno predložili. Ovi potonji su znali da im Beoćani ne veruju: Beotija je odbila prethodni korintski predlog, smatrala je Korinćane pobunjenicima protiv spartanskog Saveza i strahovala je da bi sporazum s njima neizbežno izazvao spartansko nezadovoljstvo.

Beotarsi su predlog o zajedničkom paktu sa Megarom, Korintom i tračkim Halkiđanima izneli pred beotski federalni savet, organ suverene vlasti, ali su prikrili tajne planove koji su stajali iza njega: da su do Sparte doprle glasine o njihovim privatnim pregovorima, Ksenar i Kleobul bi se našli u ozbiljnim problemima. Beotarsi su računali da će svojim autoritetom izdejstvovati odobrenje pakta, ali to nisu bila normalna vremena, pa ga je savet odbacio, u strahu „da ne učine nešto protivno Sparti, ukoliko bi se zakletvom vezali za Korinćane koji su se od nje odvojili“ (V,38). Ova odluka, neočekivana za beotarhe, ali možda ne i za Korinćane, stavila je tačku na raspravu: Korinćani i Halkiđani vratili su se u domovinu, a beotarsi se nisu usudili da predlože savez sa Argivcima. Nijedan izaslanik nije otišao u Argos da pregovara o sporazumu, „više se nije preduzimalo ništa i sve je bilo odloženo za neko drugo vreme“ (V,38).

Beoćani

U međuvremenu, i u Sparti je stranka mira bila nestrpljiva da povrati Pilos i smatrala je da bi ga Atina vratila, ukoliko bi uspeli da ubede Beoćane da se odreknu Panakta i atinskih zarobljenika koji su još uvek bili u njihovim rukama. S obzirom na to da su nastavljali da gaje ovo uverenje čak i nakon brojnih razgovora sa Atinjanima, verovatno su ih u tom pravcu ohrabrili atinski pregovarači, po svoj prilici Nikija i njegove pristalice. Pošto su obe frakcije bile naklonjene ovoj misiji, Spartanci su poslali zvanično poslanstvo u Beotiju tražeći da se Atini učine ustupci. Odgovor Beoćana sugeriše da je njihova ratna stranka već bila razradila novi plan: odgovorili su, naime, da neće vratiti Panakt osim ukoliko Spartanci ne sklope s njima bilateralni sporazum uporediv sa onim ispregovaranim sa Atinom. Spartanci su znali da bi to značilo kršenje njihovog sporazuma sa Atinjanima, koji je zabranjivao obema državama da pregovaraju o miru ili pokreću rat bez saglasnosti one druge; ali raskid sa Atinom je bilo upravo ono što je ratna stranka i želela, te se stoga svrstala uz predlog o savezu sa Beotijom, iako joj je, budući da nije imala većinu, bila potrebna podrška zagovornika mira. Ali, koliko god svi Spartanci žudeli za povratkom Pilosa, šta ih je moglo navesti da poveruju da će ga Atinjani vratiti, naročito suočeni sa izdajom kakvu je predstavljao sporazum između Sparte i Beotije? Jedino uverljivo objašnjenje jeste to da su Spartanci računali na strpljenje atinske stranke mira, koje se u tom trenutku činilo neograničenim, i na njenu dominantnu poziciju u gradskoj politici. Tako je početkom marta 420. godine Sparta sklopila sa Beotijom sporazum koji je ovu potonju štitio od atinskog napada.

Beoćani su pozdravili sporazum kao udarac zadat savezu između Sparte i Atine i istovremeno su se pripremali da smisle sopstvenu prevaru protiv spartanskih saveznika. Tako su odmah počeli da ruše tvrđavu u Panaktu, čime su lišili Atinjane jednog važnog pograničnog uporišta. Ako Spartanci nisu znali ništa o ovoj spletki, u nju su verovatno bili umešani Korinćani: ona je, naime, odgovarala njihovom ubeđenju da će neprijateljstvo i strah, a ne spokoj i sigurnost, biti ono što će gurnuti Spartu u rat.

U međuvremenu su Argivci čekali beotske ambasadore kako bi ispregovarali obećani savez, ali oni nisu stizali; umesto njih, stigla je vest

da je Panakt sravnjen sa zemljom i da je Sparta sklopila sporazum sa Beotijom. U tom trenutku su Argivci pomislili da su izdani, da iza cele te priče stoji Sparta, te da je ova ubedila Atinjane da prihvate uništenje Panakta uvlačenjem Beotije u svoj savez sa Atinom. Tada ih je obuzela panika: više nisu mogli da sklope sporazum ni sa Beotijom ni sa Atinom, a plašili su se i da će se njihova koalicija raspasti i da će njeni članovi preći na stranu Spartanaca. Njihova najveća briga bila je ta da bi se vrlo brzo mogli naći u situaciji da se moraju suočiti sa koalicijom Peloponežana predvođenih Spartom, Beoćana i Atinjana. Obuzeti strahom, poslali su „sa najvećom hitnošću“ izaslanike na Peloponez da pokušaju da „pod bilo kojim uslovima postignu sporazum sa Spartom, kako bi ostali na miru“ (V,40).

Ovi pregovori između Argivaca i Spartanaca bili su uslovljeni nestrpljenjem sa obe strane: Argos je želeo arbitražu u vezi sa Kinurijom; Sparta obično obnavljanje starog sporazuma, koji je spornu teritoriju ostavljao u njenim rukama; Argivci su, stoga, ponudili da za sada prihvate primirje od pedeset godina, ali sa klauzulom da u budućnosti svaka od strana može zatražiti bitku ograničenih razmera kako bi se odlučilo o kontroli nad Kinurijom. U početku su Spartanci glatko odbili predlog smatrajući ga apsurdnim, ali nakon što su ga pažljivo razmotrili, „toliko je bila velika želja da se po svaku cenu osigura prijateljstvo Argosa“ (V,41), prihvatili su ga i potpisali sporazum. Pregovarači je trebalo da se vrate u Spartu sa zvaničnim odobrenjem krajem juna, ali je njihovo kašnjenje omogućilo događajima da krenu drugačijim tokom.

XVII
SAVEZ IZMEĐU ATINE I ARGOSA (420–418)

Atina raskida sa Spartom

Sprovodeći sporazum sa Beoćanima, Spartanci su poslali glasnike da preuzmu Panakt i atinske zarobljenike iz beotskih ruku, kako bi i jedno i drugo vratili Atini. Zatekli su tvrđavu uništenu, ali su zarobljenici predati i, sa njima, glasnici su krenuli u Atinu kako bi pokušali da izdejstvuju povraćaj Pilosa. Iako je sravnjen sa zemljom, rekli su, može se smatrati da je Panakt u potpunosti vraćen, jer više ne bi mogao da pruži utočište neprijateljskim snagama. Međutim, prema mišljenju Atinjana, tvrđava je morala biti vraćena netaknuta; osim toga, bili su besni zbog sporazuma koji je Sparta sklopila sa Beotijom, a koji ne samo da je kršio obećanje da se neće sklapati novi savezi bez prethodnih konsultacija sa njima, već je i ogolio licemerje sadržano u spartanskoj obavezi da će ubediti svoje nesaglasne saveznike. Zato su „otpravili ambasadore uz gomilu teških reči“ (V,42).

Ponašanje Sparte doprinelo je tome da se u Atini ponovo osnaži ratna stranka, koja od Kleonove smrti više nije imala uticaja u gradskoj politici. Položaju koji je pripadao palom generalu težio je Hiperbol, Antifanov sin. Antički autori ga definišu kao „vođu masa“, a u *Miru*, izvedenom 421. godine, Aristofan govori o njemu kao o čoveku koji je držao skupštinu u svojim rukama. Bio je to ekonomski imućan trijerarh (zapovednik trireme) i aktivan član skupštine, gde je predlagao dekrete i amandmane, a možda i član veća i general. Pojedini antički autori ga prikazuju kao smešnog i beznačajnog nitkova, čak i ispod nivoa ostalih demagoga. Možda Aristofan preteruje kada mu pripisuje ekspanzionističke ciljeve koji su dosezali sve do Kartagine, ali nema sumnje da se 421. godine protivio miru i savezu sa Spartom koji je usledio. Bio je vešt i prekaljen govornik, ali nije imao ni Kleonov vojni ugled, ni ličnu veličinu i uticaj bogatog i pobožnog Nikije. Ipak, lako bi mogao da se nametne kao vođa ratne stranke, da se nije pojavio jedan moćan i neočekivan konkurent da ga izazove.

U proleće 420. godine, kada je izabran za generala, Alkibijad, Klinijin sin, imao je između trideset i trideset tri godine (trideset godina je bila minimalna starost za dobijanje te funkcije). Bio je toliko bogat da je slao dvokolice na Olimpijske igre, i tako izvanredno lep da su ga „kao plen lovile mnoge plemenite žene“ i „mazili mnogi muškarci“ (Ksenofont, *Uspomene o Sokratu* I,2,24)[9]; pored toga, bio je i talentovan govornik, koji se školovao kod najboljih učitelja svog vremena. Njegove intelektualne sposobnosti bile su predmet širokog divljenja, a takvom ugledu doprinosili su njegova veza sa Sokratom i prefinjeno majstorstvo u tehnici argumentacije. Čak su i njegove mane išle njemu u prilog ništa manje nego što su mu štetile: imao je govornu manu koja se, međutim, smatrala šarmantnom; bio je tvrdoglav, razmažen, nepredvidiv i bezobrazan, ali su njegove ludorije privlačile barem onoliko divljenja koliko i zavisti i osude. Takva nesvakidašnja ličnost donela mu je pažnju i popularnost, i olakšala njegov rani ulazak u javni život.

Najsnažniji uticaj na njegovu vojnu i političku karijeru ipak je izvršila porodica iz koje je poticao: upravo mu je slava njegovih predaka omogućila da dostigne vodeću ulogu u Atini u neuobičajeno kratkom roku. Ime „Alkibijad“ bilo je spartanskog porekla i sezalo je barem do VI veka, kada su uspostavljeni odnosi na osnovu kojih su njegovi preci postali predstavnici (*prokseni*) Sparte u Atini, iako je u vreme Peloponeskog rata sve to već pripadalo prošlosti. Sa očeve strane, Alkibijad je bio pripadnik plemenitog roda Salaminjana: njegov čukundeda bio je saveznik Klistena, oslobodioca Atine i osnivača demokratije; njegov pradeda se u Persijskom ratu borio kao trijerarh na sopstvenom brodu, opremljenom o sopstvenom trošku; njegov deda je bio dovoljno važna politička ličnost da pretrpi ostrakizam; a njegov otac, Periklov saborac, poginuo je boreći se u bici kod Koroneje 447. godine. Njegova majka je vodila poreklo iz jedne od najvažnijih atinskih porodica, Alkmeonida, kojoj je pripadala i Periklova majka: tako se desilo da je, nakon smrti Alkibijadovog oca, sam Perikle postao staratelj njemu i njegovom neukrotivom i neobuzdanom mlađem bratu Arifronu, te je tako otprilike od svoje pete godine Alkibijad živeo u kući najvećeg atinskog državnika. Njegovo detinjstvo poklopilo se sa periodom u kojem je Perikle u Atini uživao gotovo neosporan autoritet. Ovaj dečak, pun talenta, očekivanja i težnji, već podstaknut tradicijom očeve porodice, gledajući u moć i slavu svog staratelja, gajio je još veće ambicije.

Ali samo javni uspeh, ma koliko bio veliki, nije bio dovoljan za Klinijinog sina i Periklovog štićenika, a nije manjkalo ni laskavaca koji su udovoljavali njegovoj živoj mašti. Kao što je Plutarh napisao: „Oni koji su ga upropastili hvatali su se pre svega za njegovu ambiciju i njegovu žudnju za slavom, te su ga

naveli da se upusti u velike poduhvate pre vremena, uveravajući ga da, čim se posveti politici, ne samo da će odmah zaseniti slavu ostalih stratega, već će i nadmašiti Periklovu moć i slavu“ (Plutarh, *Alkibijad* 6,4). Ako su mu u demokratiji V veka, koja je još uvek bila puna poštovanja, veze njegove plemenite porodice obezbeđivale veliku prednost nad konkurentima, 420. godine Alkibijad je mogao da se pohvali i prvorazrednim vojnim dosijeom: Formion ga je odlikovao priznanjem za hrabrost, a istakao se boreći se u konjici kod Potideje i Deliona.

Nakon spartanske predaje na Sfakteriji, pokušao je da oživi davne odnose svoje porodice sa Spartom preuzevši brigu o peloponeskim zarobljenicima; zatim se, po okončanju Desetogodišnjeg rata, nadao da će upravo on voditi pregovore sa Spartancima i tako prigrabiti zasluge za mir koji bi iz toga proistekao, ali su oni radije pregovarali sa Nikijom, koji je bio iskusniji, pouzdaniji i uticajniji. Tada je, osećajući se zanemarenim i uvređenim, potpuno promenio stav i svrstao se protiv saveza sa Spartom, tvrdeći da Spartanci nisu iskreni: prema njegovim rečima, sklopili su savez sa Atinom samo da bi imali odrešene ruke protiv Argosa, a kada jednom unište Argos, ponovo bi se okrenuli protiv sada već izolovane Atine. On je iskreno više voleo savez sa Argosom nego onaj sa Spartom, a njegova procena spartanskih motiva bila je nesumnjivo u potpunom saglasju sa Ksenarovom i Kleobulovom frakcijom.

Kada je, usled rušenja Panakta i saveza Sparte sa Beotijom, Nikijina pozicija bila snažno poljuljana, Alkibijad „je izazivao previranja protiv Nikije, iznoseći protiv njega uverljive optužbe: da baš on nije želeo... da zarobi neprijatelje blokirane na Sfakteriji, a kada su ih drugi zarobili, oslobodio ih je i vratio kako bi učinio uslugu Spartancima; zatim da ih, iako je njihov prijatelj, nije ubedio da ne sklapaju savez sa Beoćanima i Korinćanima; i na kraju, da je sprečavao Grke da postanu prijatelji i saveznici Atinjana ukoliko to nije bilo po volji Spartancima“ (Plutarh, *Alkibijad* 14,4-5). Istovremeno, Alkibijad je u tajnosti podsticao demokratske vođe Argosa da zajedno sa mantinejskim i elejskim ambasadorima dođu u Atinu kako bi sa njom sklopili savez: „Trenutak je bio povoljan,“ rekao je, „i on bi ih podržao svim svojim autoritetom“ (V,43).

Poziv je stigao na vreme da spreči savez Argosa sa Spartom, koji su Argivci tražili samo u pogrešnom uverenju da Atinjani i Spartanci deluju složno. Saznavši kako zaista stoje stvari, Argivci su stoga napustili svaku nameru da se vežu za Spartu i bili su privučeni mogućnošću saveza sa Atinom: „Smatrali su da je taj grad od davnina bio njihov prijatelj; da je njegovo uređenje bilo demokratsko, kao i njihovo; da će sa svojom velikom pomorskom moći biti uz njih kada uđu u rat“ (V,44). Otkrivši ovu promenu strane Argosa, Spartanci su

pokušali da poprave štetu šaljući u Atinu trojicu ljudi koje su Atinjani veoma cenili: Leona, Filoharidu i Endija, pri čemu je ovaj poslednji pripadao porodici povezanoj sa Alkibijadovom. Njihov zadatak bio je da spreče Atinjane da se udruže sa Argosom, da zatraže povraćaj Pilosa i da uvere Atinu da savez Sparte i Beotije ne predstavlja pretnju po nju.

Izaslanici su se pojavili pred atinskim većem izjavljujući da imaju puna ovlašćenja za rešavanje svih sporova. Alkibijad, plašeći se da bi skupština, ukoliko bi pred njom dali istu izjavu, odbila predlog o savezu sa Argosom, ubedio ih je da ne otkrivaju da su došli sa takvim ovlašćenjima; u zamenu za to obećao im je da će iskoristiti sav svoj uticaj kako bi se Pilos vratio i kako bi se rešili svi ostali sporovi. Međutim, kada se skupština sastala i kada ih je Alkibijad upitao da li poseduju puna ovlašćenja za sklapanje sporazuma, a oni odgovorili odrično, on ih je na zaprepašćujući način napao, optužujući ih za nepoštenje. U tom trenutku nije trebalo mnogo da skupština bude spremna da odobri savez sa Argosom, ali je jedan zemljotres sprečio glasanje. Spartanskim izaslanicima je izmakla prilika da razotkriju prevaru koju je izveo Alkibijad: morali su odmah da krenu za Spartu, na šta izgleda ukazuje izostanak bilo kakvog pominjanja njihovog prisustva na skupštini sledećeg dana.

Na tom zasedanju Nikija je pokušao da odloži glasanje: tvrdio je da prijateljstvo sa Spartom vredi više od onog sa Argosom i, budući da je Alkibijad sprečio spartanske glasnike da kažu ono zbog čega su došli, predložio je da se pošalje poslanstvo u Spartu kako bi se pokušale razjasniti njene namere. Sreća i bezbednost Atine, dodao je, u tom trenutku bili su na vrhuncu, i od mira je ona mogla samo da dobije; dok su Spartanci, ugroženi i nesigurni, imali sve da dobiju jednom brzom bitkom koja bi preokrenula situaciju. Suprotno stanovište moglo je da se osloni na perfidnost i trajnu neprijateljsku nastrojenost Sparte, kao i na opasnost da bi ona, ako bi joj se dalo vremena da se oporavi, predstavljala pretnju po bezbednost Atine. Iz te perspektive, dakle, dok su Spartanci bili oslabljeni i pod pretnjom moćne koalicije, bio bi to pravi trenutak da se s njima definitivno raščiste računi i da se eliminiše opasnost koju su godinama predstavljali za Atinu. Ali Atinjani su i dalje bili toliko nevoljni da nastave rat da su pristali da odlože odluku o Argosu i da u međuvremenu pošalju poslanstvo u Spartu, u koje su uključili i Nikiju. Ambasadori su tražili vraćanje netaknutog Panakta, predaju Amfipolja i, ukoliko Beoćani ne prihvate Nikijin mir, spartansko odricanje od saveza s njima, preteći da će, ukoliko ne budu želeli da ispune ovaj poslednji zahtev, doći do saveza između Atine i Argosa.

Takvi zahtevi – koji su, kao što se i moglo predvideti, bili odbijeni – raspršili su svaku nadu u pomirenje. Nikija je, međutim, tražio od Spartanaca da obnove

zakletvu na mir koji je nosio njegovo ime: „Plašio se, naime, da će biti izložen kritikama ukoliko se njegovo delo pokaže kao potpuno ništavno; što se zapravo i dogodilo, pošto je u očima svih on bio glavni pokrovitelj primirja sa Spartom“ (V,46). Nevoljni da obnove neprijateljstva, Spartanci su pristali da obnove zakletvu, ali ne i da raskinu savez sa Beoćanima. Kao što je Nikija i predvideo, kada je atinska skupština saznala kako su se stvari odvijale, obuzeo ju je gnev i odmah je izglasala savez sa Argosom, Elidom i Mantinejom. Radilo se o paktu o nenapadanju i stogodišnjem odbrambenom savezu na kopnu i na moru, koji je na jednoj strani imao tri peloponeske demokratije i teritorije koje su od njih zavisile, a na drugoj Atinjane i države koje su im bile potčinjene. Ovaj sporazum bio je trijumf za Alkibijada, i dao je atinskoj politici novi pravac koji je bio nespojiv sa Nikijinim mirom.

Uprkos njihovim sukobima, međutim, i Atina i Sparta su barem formalno ostale verne sporazumima: nijedna od njih nije želela da preuzme odgovornost za propast mira. U međuvremenu su se Korinćani, sada slobodni da usvoje pošteniju taktiku, „odvojili od saveznika, ponovo okrećući svoje simpatije prema Sparti“ (V,48).

Njihova politika prevara oslabila je argivski savez, otuđivši od njega podršku oligarhijskih članica i svodeći ga na koaliciju demokrata svrstanih uz Atinu, pretnju za koju su se nadali da će naterati Spartu da nastavi rat. Osim toga, pobrinuli su se da zadrže defanzivni savez sklopljen sa Argosom, Elidom i Mantinejom: nestabilnost spartanske politike, naime, mogla bi zahtevati od Korinta dodatne strateške manevre, a njegova dvosmislena pozicija u odnosu na demokratije Peloponeza omogućila bi mu da se u budućnosti umeša u nekom presudnom trenutku.

Ponižavanja Sparte

Savez Atine sa peloponeskim demokratijama nije samo promenio pravac atinske politike, već je i neprijatelje Sparte učinio odvažnijim. Na Olimpijskim igrama leta 421. godine, na primer, Spartanci su pretrpeli tešku javnu uvredu: Elejci su protiv njih podigli sumnjivu optužbu da su prekršili sveto olimpijsko primirje i isključili su ih iz takmičenja i uobičajenih žrtvovanja; Spartanci su se žalili na tu odluku, ali ih je olimpijski sud, sastavljen od Elejaca, proglasio krivim i naložio im plaćanje globe. U tom trenutku Elejci su ponudili da otpišu polovinu kazne i da sami plate drugu polovinu ako im Sparta vrati Lepreon. Na spartansko odbijanje, Elida je postavila ponižavajući zahtev da se na oltaru Zevsa Olimpijskog, pred svim okupljenim Grcima, zakunu da će globu platiti

naknadno. Spartanci su ponovo odbili, pa su im zabranili pristup hramovima, žrtvovanjima i takmičenjima. Ako su Elejci imali hrabrosti da preduzmu takve provokativne korake, to je bilo samo zahvaljujući savezu sa drugim peloponeskim demokratijama i Atinom, a svetilište su od svakog mogućeg spartanskog napada branile sopstvene trupe, uz pomoć hiljadu ljudi iz Argosa, hiljadu iz Mantineje i atinskih konjičkih jedinica.

Jedan Spartanac, međutim, odbio je da potišteno prihvati ove uvrede: Lika, sin Arcesilajev, koji se isticao među svojim sugrađanima bogatstvom i ugledom svoje porodice. Njegov otac je dvaput izvojevao pobedu na Olimpijskim igrama, a on sam je na igre poslao sopstvene dvokolice i bio domaćin strancima koji su dolazili da prisustvuju prazniku *gimnopedija* u Sparti. Bio je *proksen* Argivaca i održavao je tesne veze sa Beoćanima: moguće je da je bio pristalica politike Ksenara i Kleobula, te niko nije bio pozvaniji od njega da vodi privatne pregovore koji su se odvijali između Spartanaca, Argivaca i Beoćana. Njegovo ponašanje na Olimpijskim igrama 420. godine, u svakom slučaju, pokazalo je odvažan i ponosan duh. Iako isključen kao Spartanac iz takmičenja, formalno je ustupio svoje dvokolice Tebancima i pustio ih da se takmiče pod njihovim znakom. Ali, kada su stigle prve, ušao je u arenu i pobedničkog vozača ovenčao vencem, otkrivajući tako svima da su dvokolice bile njegove. Uvređeni Elejci pozvali su službenike igara da ga bičuju i oteraju; to je izazvalo strah od stupanja spartanskih trupa na scenu, ali se Spartanci nisu pomerili, ostavljajući utisak da su zastrašeni Atinom i njenim peloponeskim saveznicima. Odmah nakon završetka igara Argivci su, možda ohrabreni teškom situacijom u kojoj se nalazila Sparta, ponovo pozvali Korinćane da pristupe novom savezu koji je uključivao i Atinu; dok su Spartanci, verovatno kako bi osujetili ovaj predlog, poslali izaslanike u Korint, ali je zemljotres prekinuo razgovore i sprečio bilo kakav dogovor.

Rasprostranjen osećaj njihove slabosti nije dugo čekao da Spartancima priredi druge neprijatnosti. Zime 420–419. godine, susedni narodi porazili su njihove koloniste u Herakleji, na teritoriji trahinske oblasti (videti mapu 11), ubivši spartanskog upravnika; Tebanci su tada poslali hiljadu hoplita, naizgled da spasu grad, ali su u martu lično preuzeli kontrolu nad njim i proterali spartanskog upravnika. Prema Tukididu, to su učinili iz straha da Herakleja ne padne u ruke Atinjanima, s obzirom na to da Spartanci, „potpuno rastrojeni događajima na Peloponezu“ (V,52), ne bi mogli da je odbrane. Može se, međutim, misliti da su Tebanci, ohrabreni prividnom nemoći Sparte, iskoristili priliku da smanje njen uticaj u centralnoj Grčkoj i povećaju sopstveni. „Ali, čineći to, navukli su na sebe gnev Sparte“ (V,52), a ovi događaji stvorili su dodatne tenzije u odnosima

između Spartanaca i jednog važnog saveznika. Ako je savez Atine sa Argosom, Elidom i Mantinejom Sparti naneo malu materijalnu štetu, on je ipak davao političke rezultate i pre nego što je Atina preduzela bilo kakvu značajniju inicijativu u svoje ime.

Alkibijad na Peloponezu

Početkom leta 419. godine Atinjani su počeli da se kreću kako bi ojačali novi savez i iskoristili gubitak ugleda Sparte, pa je Alkibijad, ponovo izabran za generala, poveo mali odred hoplita i strelaca na Peloponez. Ekspedicija je bila dogovorena sa Argivcima i ostalim peloponeskim saveznicima, a krajnji cilj Alkibijadove ispripletane strategije bio je Korint, čije bi otpadništvo bilo težak udarac za spartanski savez. Atinjani su marširali kroz Peloponez od Argosa do Mantineje i Elide, a zatim od Elide do Patre, na obali Ahaje izvan Korintskog zaliva. Tamo je Alkibijad uspeo da ubedi grad da sklopi savez sa Atinom i, kako bi održali otvorene komunikacije sa njom i pružili otpor svakom spartanskom napadu, da podignu bedeme koji bi dosezali do mora (videti mapu 1).

Korinćani, Sikionjani i drugi susedni narodi stigli su na vreme da spreče Atinjane da podignu ahajsku tvrđavu u Riju, nasuprot Naupaktu na najužoj tački Korintskog zaliva. Nije se radilo o pustom pokazivanju sile: atinski pokreti bili su deo plana da se izvrši pritisak na Korint i druge saveznike Sparte, a sporazum sa Patrom i tvrđava u Riju mogli su zatvoriti Korintski zaliv za korintske, sikionske i megarske brodove. Alkibijad je u Patru stigao sa malim brojem vojnika i bez ijednog broda, i grad mu se lako mogao odupreti da je hteo; činjenica da je, umesto toga, pristao na savez sa Atinom pokazuje koliko je široko rasprostranjen utisak propadanja, pojačan Alkibijadovim nesmetanim maršom kroz Peloponez, štetio Sparti.

Drugi Alkibijadov cilj tog leta bilo je osvajanje Epidaura, koje su preduzeli Argivci. Kako bi opravdali napad na grad, pripoveda Tukidid, pozvali su se kao i obično na neispunjavanje svete obaveze, ali njihov pravi cilj bio je da osiguraju kraći put kojim bi Atinjani mogli da im priteknu u pomoć i, iznad svega, da „drže Korint na odstojanju“ (V,53).

Pohodi u Ahaji i kod Epidaura bili su deo plana čiji je cilj bio da se ugrozi i izoluje Korint: savez sa Patrom ometao bi njegovu trgovinu i komunikaciju sa zapadnim kolonijama, dok bi ga zauzimanje Epidaura dovelo u opasnost na drugom frontu, pokazujući da su Argos i Atina sposobni da poraze peloponeske države saveznice Sparte. Sa Epidaorom u svojim rukama, Argivci bi mogli da marširaju protiv Korinta sa juga, dok bi se Atinjani iskrcali na korintske obale,

kao što je to Nikija učinio 425. godine; to je bila pretnja koja je svakako mogla da primora Korinćane da istupe iz saveza sa Spartom, a njihova neutralnost bila bi dovoljna da spreči saradnju između Beoćana i Spartanaca. Vremenom bi, potom, i Megara, a možda i druge države Peloponeza, radije izabrale neutralnost nego da ostanu uz oslabljenu Spartu naspram novog i sve moćnijeg saveza.

Bila je to realistična strategija, koja je Atinjanima obećavala uspeh bez velikih rizika i velikih ulaganja. Alkibijadov plan bio je da oružane snage koristi prvenstveno kao sredstvo diplomatskog pritiska, a ne sa namerom da peloponeskog neprijatelja uvuče u bitku ili da iscrpi njegove resurse, već samo da ga primora na promenu političkog kursa.

Spartanci protiv Argosa

Argivska invazija na teritoriju Epidaura zaista je postigla cilj da podstakne Spartance na akciju: mladi kralj Agis krenuo je sa celokupnom spartanskom vojskom rutom koja bi mu omogućila da se uputi ka Elidi na severozapadu, ka Mantineji na severu, a takođe, ukoliko bi to želeo, na severoistok prema Argosu. „Niko nije znao kuda je [pohod] usmeren, čak ni gradovi koji su poslali trupe“ (V,54).

Ako pravi Agisov cilj nikada nije bio otkriven, to je bilo zato što su, kada je na granici prinio uobičajene žrtve, znamenja bila nepovoljna. U tom trenutku Spartanci su se pripremili za povratak u domovinu, poručivši saveznicima da budu spremni da nastave marš kada prođe naredni mesec, Karnejski mesec, koji je za Dorce bio svet. Spartanci su bili iskreno religiozni, ali to što se u dva navrata u kratkom vremenskom razmaku, u leto 419. godine, govorilo da znamenja sprečavaju njihovu vojsku pod Agisovim vođstvom da napadne Argivce ili njihove saveznike, neobična je koincidencija koja budi sumnju. Utoliko pre što ih malo kasnije, istog tog leta, kada su se uplašili da bi Peloponeski savez mogao da se raspadne, nikakav nepovoljan znak nije odvratio od akcije: sve navodi na pomisao da su negativna predskazanja pri žrtvovanju bila čist izgovor. Pošto je dobio naređenje za bitku, Agis nije mogao tek tako da se povuče, čak ni pred lošim znamenjima, jer se Epidaurani, njihovi prijatelji među saveznicima i mnogi Spartanci koji su želeli sukob nisu mogli dugo držati pod kontrolom. Agis je, bez sumnje, izdao naređenje da se snage ponovo okupe nakon Karnejskog meseca kako bi ponudio pobožno opravdanje za odlaganje i kupio vreme dok kontrolu nad Argosom ne preuzme oligarhijska stranka. Međutim, i anti-spartanske demokrate na vlasti u Argosu pokazale su versku dosetljivost: upale su na teritoriju Epidaura dvadeset sedmog dana meseca koji

je prethodio Karnejskom, i svaki dan koji su tamo proveli nazivale su dvadeset sedmim danom tog meseca, izbegavajući tako da prekrše sveti period; Epidaurani su stoga zatražili pomoć od svojih peloponeskih saveznika, ali su se jedni, uzimajući kao izgovor svetost Karnejskog meseca, držali podalje, dok drugi nisu išli dalje od granice Epidaura.

Pre nego što je Argivski savez mogao da iskoristi situaciju za napad na Epidaur, Atinjani su sazvali sastanak u Mantineji radi razgovora o miru. Alkibijad je još jednom više voleo vojni pritisak i diplomatiju nego bitku hoplita, imajući na umu da iskoristi Agisovo oklevanje kako bi ubedio Korinćane da napuste Spartu pre nego što i sami budu napušteni. Međutim, na sastanku su Korinćani, ništa manje lukavi, optužili saveznike za licemerje jer su, dok su govorili o miru, Argivci bili pod oružjem protiv Epidaurana; stoga su tražili da se obe vojske demobilišu kako bi razgovori mogli da se nastave. Možda su očekivali da će Argos to odbiti, što bi im dalo izgovor da upropaste sastanak, ali u svakom slučaju, čak i nakon što su se Argivci dali na povlačenje, razgovori nisu doveli ni do čega. Korinćani su sigurno shvatili da bi njihovo istupanje iz spartanskog saveza verovatno značilo trijumf Atine, pa su, kada je Alkibijad konačno pokušao da ih natera da pristupe novom savezu protiv Sparte, odbili uslove mira, stavljajući time tačku na pregovore i na Alkibijadove nade u diplomatsku pobedu.

Ubrzo su Argivci ponovo počeli da pustoše teritoriju Epidaura, a Spartanci su ponovo krenuli ka granici u pravcu Argosa, ne ostavljajući ovog puta sumnju u pogledu svog cilja. Atinjani su odgovorili slanjem hiljadu hoplita u pomoć svojim argivskim saveznicima, dok su se ovi potonji povukli radi odbrane sopstvenog grada. Međutim, Agisova žrtvovanja su ponovo dala nepovoljna znamenja i Spartanci su se vratili nazad. Ipak, sama pretnja napadom od strane Sparte bila je dovoljna da ublaži pritisak na Epidaur, što je omogućilo Agisu i njegovim drugovima da izbegnu direktan sukob sa Argivcima. Alkibijad je vratio svoje trupe u Atinu, a pohod iz 419. godine priveden je kraju sa Korintom koji je i dalje bio saveznik Sparte: više nije bilo nikakve sumnje da sama diplomatija neće biti dovoljna da razbije Peloponeski savez. Ovaj razočaravajući ishod, međutim, ne samo da je stvorio tenzije unutar novog saveza, već je i razotkrio krhku ravnotežu moći u atinskoj politici.

Tokom sledeće zime Spartanci su morem poslali tri stotine ljudi da pomognu Epidauru. Njihova ruta ih je navela da prođu ispred atinskih baza na Egini i Metani (videti mapu 1), što je izazvalo negodovanje Argosa. Sporazum koji je Argos sklopio sa Atinom predviđao je da se spreči prolazak bilo kojih neprijateljskih snaga kroz teritoriju nekog od saveznika, dok su Atinjani, iako su

kontrolisali more, to dopustili; kao odštetu, Argivci su tražili da Atina vrati helote i Mesenjane iz Naupakta u Pilos, odakle bi mogli da zadaju muke Spartancima. Bio je to zahtev koji je težio da primora Atinjane na jasnije ratno angažovanje protiv Sparte. Kao odgovor, Alkibijad je ubedio svoje sugrađane da na kamenoj ploči na kojoj je bio uklesan Nikijin mir zapišu da su Spartanci prekršili zakletve; potom su heloti vraćeni u Pilos, odakle su počeli da pustoše polja Mesenije. Međutim, ni ovog puta nije došlo do formalnog raskida sporazuma, što je bio još jedan znak koliko je politička situacija u Atini bila osetljiva. Iako je većina Atinjana podržavala savez sa Argosom, zapravo nije postojala stabilna većina u korist obnavljanja rata sa Spartom; Alkibijad je mogao da ubedi svoje sugrađane da pristupe savezu u kojem će drugi snositi odgovornost za većinu borbi, ali ne i da uzmu učešće u sukobu koji bi ugrozio živote tolikog broja atinskih vojnika. Takva podeljenost i dvosmislenost sprečavale su vođenje bilo kakve dosledne i stabilne politike.

I sami Spartanci bili su podeljeni među sobom, a možda i unutar svake frakcije. Iako tehnički nijedna od akcija koje je Atina preduzela nije kršila sporazum, svaka je sama po sebi bila izvor nespokojstva, a pomoć pružena Argosu u napadu na Epidaur nije se mogla ignorisati. Pa ipak, ni Sparta nije proglasila sporazum nevažećim, a atinska izjava koja ju je optuživala za kršenje zakletve nije dobila nikakav zvaničan odgovor. Neki Spartanci bili su odlučni da očuvaju mir; drugi, koji su želeli obnovu rata, razilazili su se u pogledu taktike koju treba usvojiti: bilo je onih koji su želeli direktan napad na Argos i njegove saveznike, uključujući Atinjane, i onih koji su se nadali da će odvojiti Argos od saveza služeći se diplomatijom i izdajom, pre nego što ponovo pokrenu rat sa Atinom. Ishod je bio taj da su i Atina i Sparta izbegle svako dalje uplitanje u epidaurski pohod, te je zima prošla bez incidenata.

Neuspeh Alkibijadove strategije da postigne neposredne i odlučujuće rezultate i, možda, strah od obnavljanja rata protiv Sparte, doveli su Atinu do sudbonosne promene u vrhu: 418. godine za generale su izabrani Nikija i nekoliko njegovih prijatelja, dok je Alkibijad odbačen. Izbori su bili glasanje u korist opreza, a protiv avanturizma, posebno protiv upotrebe atinskih trupa na peloponeskim bojištima; ali pošto savez sa Argosom nije napušten, Atina je ostala u obavezi da pruži pomoć svojim peloponeskim saveznicima. Atinjani su verovatno želeli da svoje trupe stave pod konzervativnije vođstvo, ne uviđajući kontradiktornost sadržanu u pripadanju dvama savezima koji su uključivali međusobno neprijateljske države.

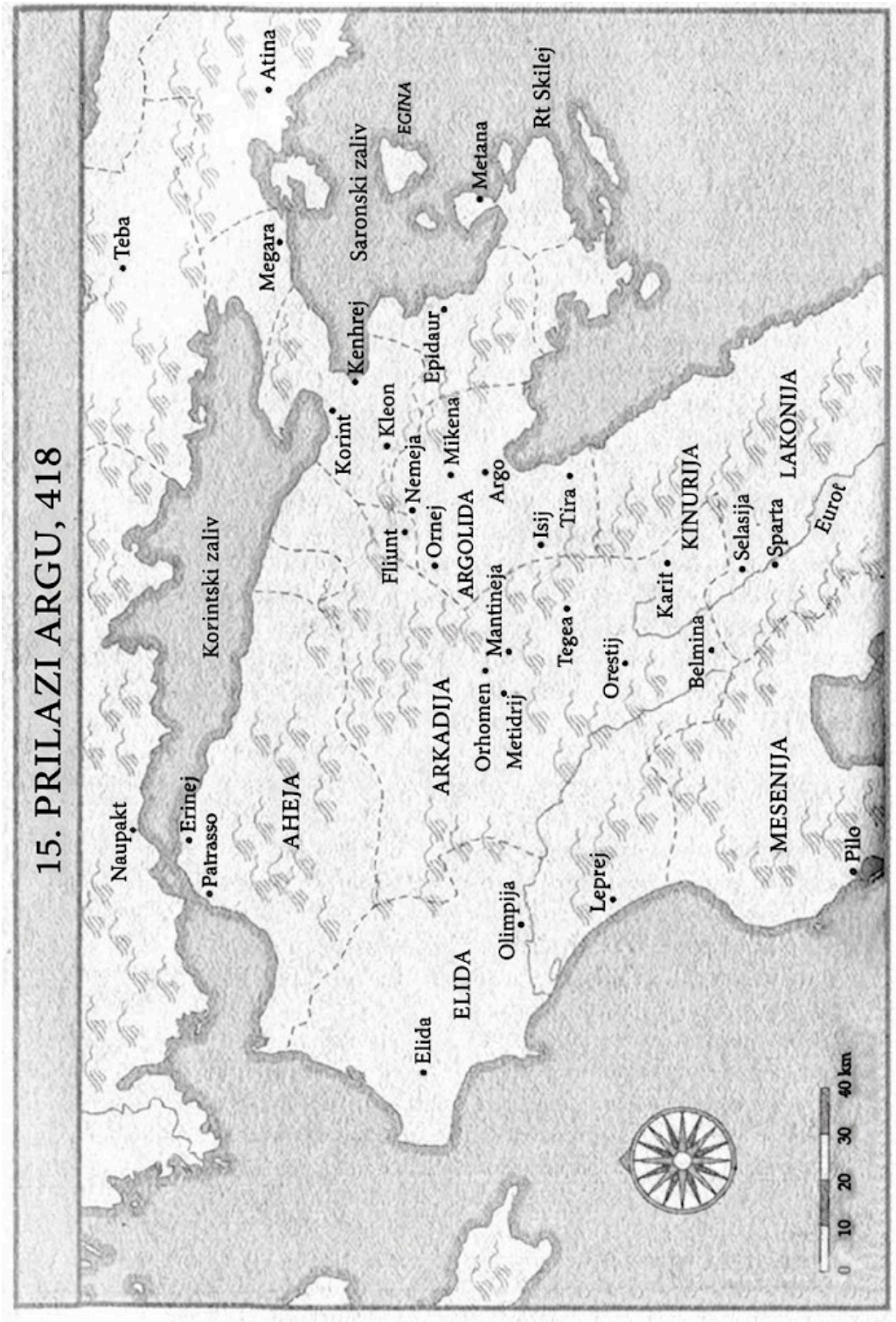

Sudar u argivskoj ravnici

Sredinom leta 418. godine, kralj Agis je poveo protiv Argosa silu od 8000 hoplita: celokupnu spartansku vojsku, uz Tegeate i druge Arkajce koji su još uvek bili verni Sparti. Svim ostalim saveznicima, unutar i van Peloponeza, naređeno je da se okupe kod Fliunta: radilo se o oko 12.000 hoplita, 5000 lako naoružanih pešaka i 1000 beotskih vojnika, što konjanika, što pešaka na konjima. Ovo okupljanje izuzetnih razmera bilo je odgovor Sparte na pretnju koju je predstavljala Alkibijadova politika. Spartanci su pokrenuli pohode jer su, uviđajući da su „Epidaurani, njihovi saveznici, u kritičnoj situaciji, a da su drugi gradovi na Peloponezu već otpadali ili se nalazili u ozbiljnim teškoćama“, bili „ubeđeni da će se situacija još više pogoršati ako brzo ne donesu odluku“ (V,57).

Protiv njih su Argivci na bojište izveli oko 7000 hoplita, Elejci 3000, a Mantinejani zajedno sa svojim arkadijskim saveznicima oko 2000 ljudi, što je činilo ukupno oko 12.000 ratnika; Atinjani su, sa svoje strane, pristali da pošalju 1000 hoplita i 300 konjanika, koji međutim još uvek nisu bili stigli. Da su Argivci dopustili da se dve neprijateljske vojske spoje, našli bi se u očiglednoj brojčanoj podređenosti: sa 12.000 hoplita protiv 20.000 vojnika spartanskog Saveza, i bez ikakvih snaga koje bi suprotstavili neprijateljskih 1000 konjanika i 5000 lakih pešaka. Morali su, dakle, da preseku put Agisu pre nego što njegova vojska uspe da se spoji sa severnom vojskom kod Fliunta, zbog čega su krenuli na zapad, prodirući u Arkadiju (videti mapu 15).

Direktan put od Sparte do Fliunta vodio je kroz Tegeju i Mantineju, ali Agis nije smeo da rizikuje da krene njime: morao je da izbegne bitku sve dok se ne ujedini sa severnom vojskom. Stoga se uputio na severozapad, putem koji je prolazio kroz Belminu, Metidrijum i Orhomen. Kod Metidrijuma se našao licem u lice sa Argivcima i njihovim saveznicima, koji su zauzeli položaj na jednom brdu i blokirali prolaz Spartancima; takođe su zatvorili i put za Argos i Mantineju, pa bi se, u slučaju da je Agis pokušao da krene na istok, njegova vojska našla izolovana na neprijateljskoj teritoriji i primorana da se sama bori protiv brojčano nadmoćnijeg neprijatelja. Ovim manevrom Argivci su postigli veliki taktički uspeh: Agisu nije preostalo ništa drugo nego da i sam zauzme brdo naspram neprijatelja. Kada je pala noć, njegova situacija je delovala očajnički: morao bi da se bori u brojčanoj podređenosti ili da se povuče na sramotan način.

Međutim, izlazak sunca otkrio je da je spartanska vojska nestala: pod okriljem mraka, Agis je uspeo da zavara Argivce i već je bio daleko odmakao putem ka Fliuntu. Tamo se spojio sa saveznicima i preuzeo komandu nad „najveličanstvenijom grčkom vojskom koja se do tada okupila“ (V,60). Argos i snage raspoređene za njegovu odbranu, koje su pojurile tamo nakon propuštene

prilike kod Metidrijuma, bili su udaljeni manje od trideset kilometara. Između dve vojske prostirao se nepristupačan planinski teren, ispresecan samo jednim putem prohodnim za konjicu – onim kroz klanac Treto, koji se otvarao južno od Nemeje i završavao ispred Mikene (videti mapu 16). Postojao je, međutim, i direktniji put koji je, zapadno od Treta, vodio u argivsku ravnicu preko planine Keluse: bio je neprohodan za konjicu, ali su pešaci mogli njime proći i tako stići do Argosa. Argivci su morali znati za njegovo postojanje, pa ipak su njihovi generali, predviđajući čeoni napad kroz klanac Treto, odveli svoje trupe direktno u Nemeju, izlažući ih napadu s boka preko planine Keluse. Bila je to druga velika greška Argivaca u svega nekoliko dana, i to greška slična prethodnoj, kojom je izbegnuta hitna bitka i neprijatelju omogućeno da ostvari operativni cilj. Možda su generali Argosa ponovo kupovali vreme u nadi da je pomirenje još uvek moguće.

Agis je podelio svoje snage u tri kolone. Beoćani, Sikionjani, Megarani i celokupna konjica napredovali su kroz klanac Treto; ljudi iz Korinta, Pelene i Fliunta krenuli su preko Keluse, izbivši verovatno u ravnicu u blizini današnjeg Fihtija; Agis je, na čelu Spartanaca, Arkajaca i Epidaurana, napredovao trećim putem, takođe strmim i teškim, koji ga je doveo verovatno u blizinu moderne Malandreni ili, u svakom slučaju, na još istureniji položaj iza leđa argivske vojske. Ponovo je izveo noćni marš i, sledećeg jutra, do Argivaca koji su se nalazili u Nemeji stigla je vest da im je on iza leđa i da ognjem i mačem pustoši grad Saminto, verovatno kod današnjeg Kucopodija, kao i njegovu okolinu. Pri paničnom povratku ka Argosu, Argivce su usporile čarke sa trupama iz Fliunta i Korinta; uspeli su da se probiju, ali samo da bi se našli stešnjeni između Agisa i savezničkih vojski. „Argivci su bili uhvaćeni tačno u sredinu: Spartanci su ih, naime, s ravnije strane držali podalje od grada; odgozgo su pritiskali Korinćani, Fliasi i Pelenci; sa strane Nemeje blokirali su ih Beoćani, Sikionjani i Megarani. Povrh toga, nisu imali konjicu, pošto su Atinjani bili jedini saveznici koji još uvek nisu stigli na lice mesta“ (V,59).

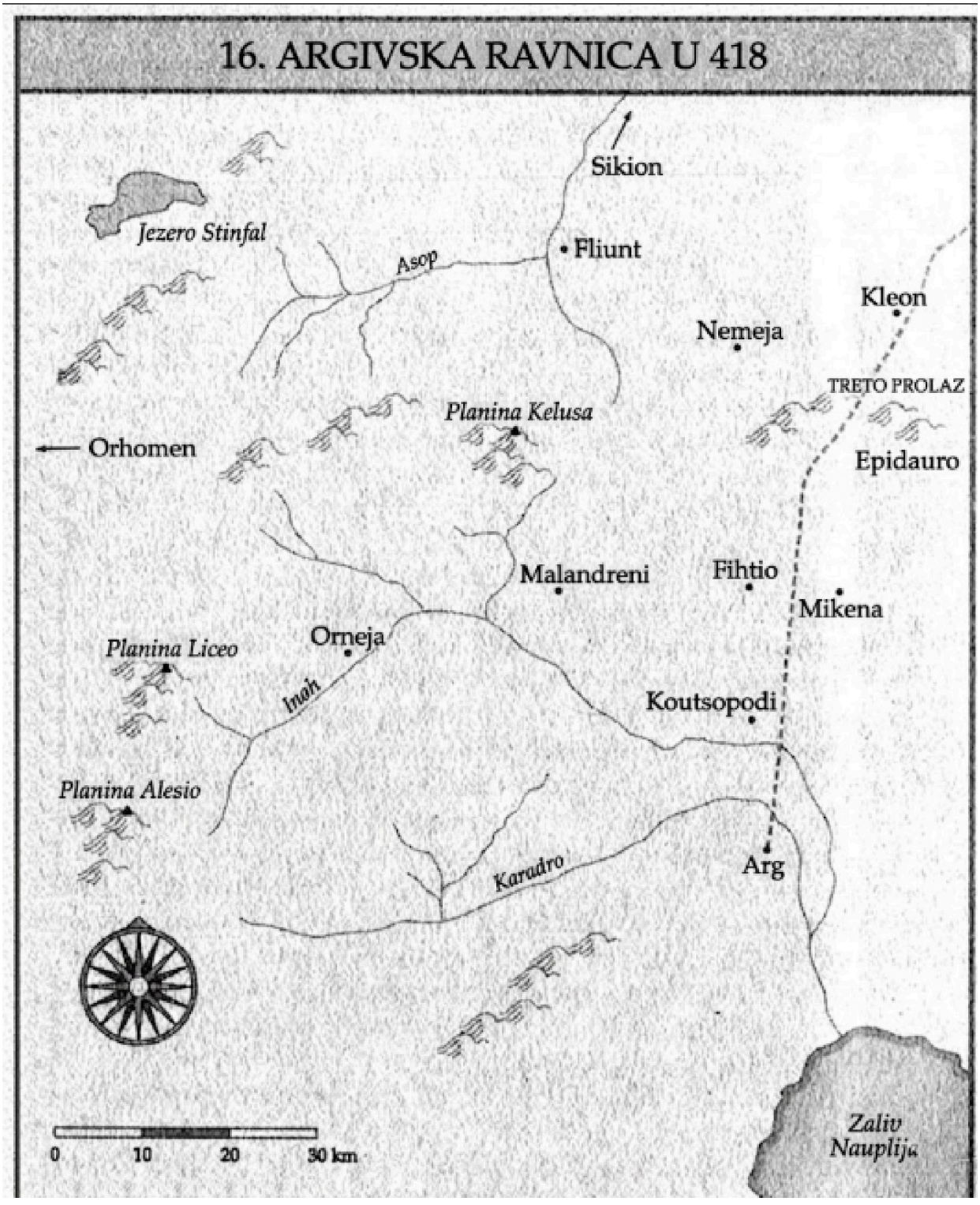

Naspram Spartanaca, koji su se postrojili između njih i njihovog grada, Argivci su se pripremili za bitku. Dok se činilo da će se vojske svakog časa sukobiti, dvojica ljudi iz Argosa, Trasili i Alcifron, istupili su da razgovaraju sa

Agisom: na opšte iznenađenje, vratili su se izdejstvovavši četvoromesečno primirje, te do bitke nije ni došlo. Još je čudnija bila reakcija obeju vojski: obe su bile ogorčene što je borba izostala. Argivci su od samog početka bili ubeđeni da bi se „bitka odigrala pod povoljnim uslovima, jer su namamili Spartance u sopstvenu zemlju i u blizinu grada“ (V,59). Po povratku u Argos, Trasilu je konfiskovana sva imovina i umalo je bio kamenovan do smrti. Što se Spartanaca tiče, oni su „iznosili teške optužbe protiv Agisa jer im nije predao neprijateljski grad u ruke, iako se ukazala tako povoljna prilika kakva se, smatrali su, nikada ranije nije pružila“ (V,63).

Kada su Atinjani najzad stigli – u premalom broju i prekasno – magistrati Argosa (koji su morali biti iz oligarhijske frakcije) otpravili su ih, odbivši da im dozvole da se pojave pred skupštinom. Sa impresivnom drskošću, Alkibijad, koji je pratio ove snage u svojstvu ambasadora, umesto da se izvini zbog kasnog dolaska Atinjana, protestovao je zbog toga što Argivci uopšte nisu imali pravo da sklope primirje bez konsultovanja saveznika; potom je insistirao da se rat nastavi, budući da su Atinjani sada bili tu. Elidu, Mantineju i ostale saveznike bilo je lako ubediti, pa je čitav savez odlučio da napadne Orhomen u Arkadiji, ključno uporište koje je moglo da spreči vojsku koja dolazi sa Korintske prevlake i šire da stigne do centralnog i južnog Peloponeza. Posle izvesnog kolebanja, opsadi su se pridružili i Argivci. Orhomen nije dugo izdržao i pristupio je novom savezu. Bez ikakvog zvaničnog mandata, Alkibijad je presekao put svojim sugrađanima rivalima i udahnuo nov život četvornom savezu.

Gubitak Orhomena razbesneo je Spartance i naveo ih da naknadno osude Agisovo ponašanje: odlučeno je da se njegova kuća sravni sa zemljom i da mu se izrekne globa od deset hiljada drahmi; samo je njegovo obećanje da će isprati ljagu čim ponovo izađe na bojište sprečilo izvršenje presude. Spartanci su, međutim, doneli zakon bez presedana na osnovu kojeg su imenovali desetoricu *ksimvula* „koje su mu dodelili kao savetnike“; bez njihovog pristanka Agis nije mogao da izvede vojsku iz grada. Ono što je u njihovim očima bilo dostojno osude nije bilo njegovo vojno ponašanje: da su hteli da ga kazne zbog neuspeha pohoda ili nedostatka hrabrosti, uradili bi to po njegovom povratku u Spartu, a ne toliko vremena kasnije; njegova greška je, po njima, bila politička: mislio je da će dozvoliti argivskim oligarsima da predaju svoj grad Sparti i tako izbeći pribegavanje oružju, dok je zauzimanje Orhomena dokazalo da je to bila pogrešna računica i da je savez vitalniji nego ikad.

Nakon pada Orhomena, Agis je izgubio svaku nadu u pomirenje sa Argosom i odlučio je da na očiglednu argivsku izdaju odgovori odmazdom. Nemiri koji su

izbili u Tegeji pružili su mu priliku za to: uspesi novog saveza i oklevanje Spartanaca osnažili su frakciju koja je želela da grad prevede na stranu Argivaca i njihovih saveznika, a do Spartanaca je stigla vest da će Tegeja biti izgubljena ako ne budu delovali brzo. Sa tim gradom u neprijateljskim rukama, Spartanci bi se našli zarobljeni u Lakoniji, njihov autoritet u Peloponeskom savezu bi doživeo slom, a njihov pristup Meseniji postao bi problematičan. Ulazak Tegeje u savez, u VI veku, označio je rođenje Peloponeskog saveza i uspon spartanske moći; njeno otpadništvo značilo bi kraj za oba. Agis i Spartanci nisu imali drugog izbora nego da krenu na sever i spasu je.

XVIII
BITKA KOD MANTINEJE (418)

Krajem avgusta 418. godine, Spartanci su saznali za pretnju koja se nadvila nad Tegejom i odmah su zatražili od arkadijskih saveznika da im se tamo pridruže. S druge strane, severnim saveznicima – Korinćanima, Beoćanima, Fokiđanima i Lokranima – dali su uputstvo da što pre stignu u Mantineju; međutim, veoma je upitno da li su njihove trupe to mogle da izvedu, budući da je pad Orhomena prepustio u neprijateljske ruke najprohodnije puteve ka jugu. Kako bi marširali bezbedno, severni saveznici su najpre morali da okupe snage, po svoj prilici u Korintu, a zatim da računaju na sopstvenu brojnost kako bi zaplašili svakog potencijalnog protivnika. To je značilo da, čak i uz najveće napore, ne bi stigli u Mantineju pre nego za dvanaest ili četrnaest dana. Zapravo, reči koje Tukidid koristi navode na pomisao i da su neki od njih smatrali ovaj zahtev neumjesnim, te da su Beoćani i Korinćani verovatno još uvek bili iziritirani neubedljivim ishodom svog poslednjeg marša na Peloponez. Ovaj spoj oklevanja i ogorčenosti možda je doprineo dodatnom odlaganju njihovog dolaska.

Agis maršira prema Tegeji

Agis je znao da će u Mantineji verovatno morati da se suoči sa neprijateljskom vojskom slične veličine kao ona koja mu se suprotstavila kod Argosa: oko 12.000 ljudi. Kod Argosa je mogao da računa na oko 8000 ljudi, kojima se sada pridružio izvestan broj neodamoda, pa bi, zajedno sa trupama Tegeje koje su u punom sastavu bile u svom gradu, dostigao ukupno 10.000 hoplita. Bio je to impozantan broj, ali i dalje manji od broja neprijateljskih vojnika.

Još jedan problem predstavljala je činjenica da su Spartanci izgubili poverenje u njega kao komandanta: dvaput je poveo vojsku u invaziju na Atiku; prvi put je zemljotres sprečio upad, dok je sledeće godine atičko žito bilo previše zeleno da bi nahranilo vojnike, a izbile su i žestoke oluje koje su stvorile dodatne teškoće gladnim ljudima. Posle samo petnaest dana – što je bila najkraća invazija u celom ratu – vest o atinskom utvrđivanju Pilosa primorala ga je da vrati trupe u Spartu, bez ičega čime bi mogao da opravda njihov trud. Nijedan od ta dva pohoda nije mu, dakle, doneo borbeno iskustvo, a oba su bila neobično obeležena nesrećom. Što se tiče ekspedicije u Argos 418. godine, ona svakako nije doprinela kredibilitetu mladog kralja: dvaput se, pozivajući se na navodna loša znamenja, vraćao nazad sa granice, a kada mu se konačno ukazala prilika da se bori sa brojčano slabijim i opkoljenim neprijateljem, odbio je to da učini. Sva naklonost koju je možda stekao time što je više voleo diplomatiju nego rat nestala je kada su Argivci i njihovi saveznici zauzeli Orhomen. Loše vesti iz Tegeje sigurno su pojačale nezadovoljstvo Spartanaca, a jedino se ozloglašenošću u kojoj se nalazio njihov drugi kralj, Pleistoanakt, može objasniti zašto su dozvolili da vojsku još jednom predvodi Agis, koji je u svakom slučaju, iz opreza, bio stavljen pod kontrolu desetorice savetnika. Za vladara je Mantineja bila poslednja prilika da se dokaže: uspeh bi značio iskupljenje, neuspeh sramotu.

U suočavanju sa ovim pohodom, pred Agisom se pojavio škakljiv strateški problem: morao je da stigne u Tegeju što je pre moguće kako bi predupredio prevrat u gradu, ali kada tamo stigne, morao bi da čeka najmanje nedelju dana na dolazak kontingenta sa severa i da se u međuvremenu odbrani od neprijateljske vojske koja je bila brojnija od njegove. Da je u pitanju bio neki drugi komandant, možda bi odlučio da se utvrdi iza bedema Tegeje i odbije bitku sve do pojave saveznika, puštajući neprijatelja da pustoši polja, pali i ruši imanja i približava se gradu, upućujući optužbe za kukavičluk na račun Spartanaca i njihovog zapovednika; ali Agis nije mogao sebi da dozvoli da pruži ni najmanji povod za sumnju da se plaši borbe. Osim toga, znajući da će pred sobom imati veći broj ljudi, bio je primoran na rizičan korak da sa sobom povede celokupnu spartansku vojsku, ostavljajući grad Spartu nebranjen u trenutku kada su Mesenjani, utvrđeni u Pilosu, pretili da podstaknu pobunu helota.

Na putu za Tegeju stigla mu je dobra vest da se Elejci nisu pridružili svojim saveznicima u Mantineji; naime, dok su Mantinejani želeli da napadnu Tegeju, svog suseda i starog neprijatelja, Elejci su radije želeli da krenu protiv Lepreona. Što se tiče Atinjana i Argivaca, potpuno svesnih strateškog značaja Tegeje, oni su oboje bili na strani Mantineje. Kada su Elejci, radi pokretanja te bitke, povukli svojih 3000 hoplita, Agis je iskoristio ovaj razdor u neprijateljskom savezu da vrati nazad, za odbranu Sparte, jednu šestinu svoje vojske. Čak i bez tih ljudi, kojih je bilo između 500 i 700, ostao je brojčano jači: između Spartanaca i saveznika mogao je da računa na preko 9000 ljudi naspram oko 8000 vojnika argivske koalicije.

Pokušava se iznuditi sukob

Iako je otpadništvo Elide rešilo Agisov strateški problem, Elejci sigurno nećebruzo oklevati da shvate da je povlačenje bilo greška, i ubrzo će se vratiti da uvećaju redove argivske koalicije, verovatno pre dolaska severnih saveznika Sparte. Ova situacija je zahtevala da Agis nametne bitku na otvorenom polju pre njihovog ponovnog pojavljivanja na sceni. Tako je, okupivši saveznike u Tegeji, krenuo prema Heraklovom hramu (Herakleonu), nepuna dva kilometra jugoistočno od Mantineje (videti mapu 17). Ravnica na kojoj su se uzdizali drevni gradovi Mantineja i Tegeja nalazi se na visini od oko šesto pedeset metara iznad nivoa mora i okružena je planinama; njena maksimalna dužina, od severa ka jugu, iznosi oko trideset kilometara, a maksimalna širina, od istoka ka zapadu, oko osamnaest. Ravnica se blago spušta od juga ka severu: Mantineja, koja je od Tegeje udaljena oko šesnaest kilometara, nalazi se na visini nižoj za tridesetak metara.

Na oko pet kilometara južno od Mantineje ravnica se sužava, na oko tri kilometra širine, između dva planinska venca – Mitikasa na zapadu i Kapnistre na istoku. Granica između dve države nalazila se verovatno na ovom mestu ili malo južnije. Nedaleko od Tegeje izvire potok, koji se danas zove Zanovistas, i teče u pravcu severa do ponora na zapadnom obodu mantinejske ravnice, severno od Mitikasa. Drugi potok, Sarandapotamos, teče prema severu obilazeći Tegeju, pravi oštru okuqu ka istoku kroz klanac Steno i završava se u tri ponora kod današnjeg grada Versova, još uvek na tegeatskoj teritoriji. Od Mantineje ka jugu vode dva puta: jedan prema

Palantijumu na jugozapadu; drugi, koji ide duž istočne ivice tesnaca između Mitikasa i Kapnistre, prema Tegeji na jugu. Istočno od Mantineje uzdiže se planina koju su stari nazivali Alesio; put za Tegeju išao je podno nje, a na mestu gde se ona spušta u ravnicu, nalazio se hram Posejdona Hipija; južno od planine Alesio nalazila se hrastova šuma, zvana Pelagos, koja je dopirala skoro do Kapnistre i Mitikasa; put za Tegeju ju je presecao, dok ju je put za Palantijumu zaobilazio sa zapadne strane. Hram Herakla, gde su se Spartanci ulogorili, nalazio se u istočnom delu ravnice, južno od Alesija. Agis je pokrenuo ofanzivu, pustošeći teritoriju kako bi primorao neprijatelja da je brani u bici na otvorenom polju, ali su Spartanci stigli prekasno. Polja Mantineje bila su požnjevena između druge polovine juna i kraja jula, pa su usevi, zajedno sa svime što je imalo vrednost i moglo biti opljačkano, već bili na sigurnom u magacinima: Spartanci više nisu mogli da nanesu nikakvu značajniju štetu. U međuvremenu, članovi argivske koalicije utvrdili su se na čvrstom odbrambenom položaju na nižim padinama planine Alesio, „mestu koje je po prirodi utvrđeno i teško pristupačno“. Elejci su u tom trenutku već primili zahtev da se pridruže saveznicima i bili su na putu, a iz Atine su stizala i druga pojačanja, o čemu su generali saveza verovatno bili obavešteni. Kada bi te trupe stigle, Argivci bi se našli u brojčanoj nadmoćnosti i mogli bi da izaberu najpovoljniji trenutak za bitku, pod uslovom, naravno, da se to dogodi pre nego što stignu severni saveznici Sparte. Međutim, sve do dolaska pojačanja, argivska koalicija je imala sve razloge da izbegava sukob, osim ukoliko Agis ne bi bio toliko nepromišljen da ih direktno napadne.

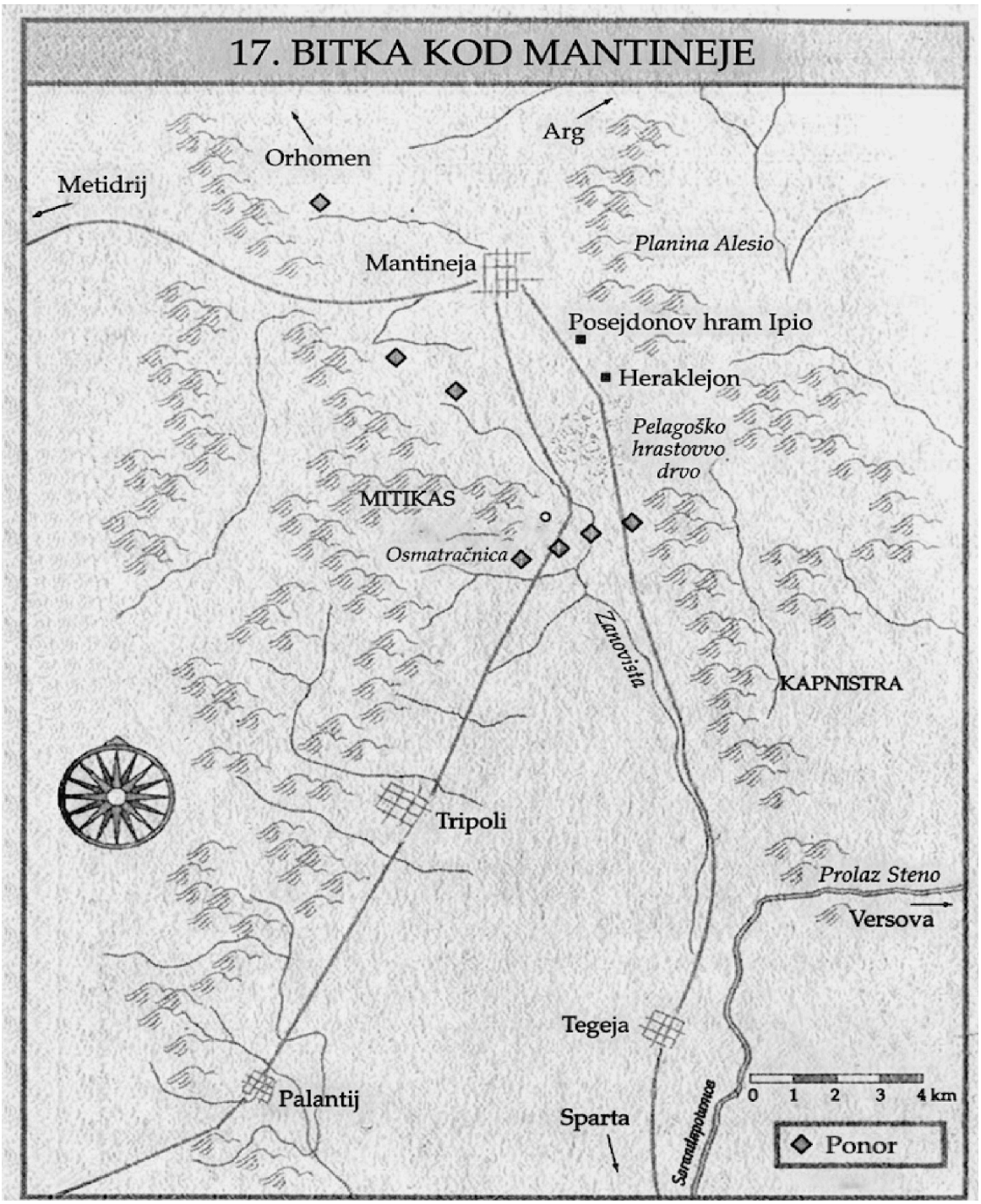

Upravo to je Agis i pokušao, povevši svoje ljude u napad uz padine Alesija. Bio je to nepromišljen potez očajnika: čak i sa blagom brojčanom nadmoćnošću, napad uzbrdo na falangu hoplita bio je osuđen na propast. Spartanci su stigli „na domet kamena i koplja“ od neprijatelja kada se napredovanje iznenada zaustavilo: „Jedan veteran“, shvativši neodrživost

takve situacije, „povikao je Agisu da namerava klin klinom da izbija“ (V,65). Taj mudri veteran bio je možda neki *ksimvulos* i shvatio je da mladi kralj ovim silovitim jurišem pokušava da izbriše sećanje na svoje ponašanje kod Argosa. Agis nije ignorisao ovo upozorenje: naredio je brzo povlačenje pre nego što je došlo do kontakta sa neprijateljem, a katastrofa je izbegnuta samo zahvaljujući nespremnosti argivske koalicije da ga goni.

U tom trenutku Agis je sigurno bio očajniji nego ikad: koliko je mogao da pretpostavi, Argivci i njihovi saveznici neće sići sa uzvišenja dok ne prime pojačanja. Stoga je poslao poruku u Spartu tražeći da mu se kod Tegeje pridruže ljudi koje je bio vratio u grad: sada je znao da će morati da prihvati bitku u uslovima podređenosti i u vreme i na mestu koje izabere neprijatelj, pa je, da bi barem delimično ublažio tu slabost, morao rizikovati i ostaviti Spartu nebranjenu na nekoliko dana.

Dok je kralj Pleistoanakt, na čelu spartanskog pojačanja, marširao prema Tegeji, Agis je osmislio plan kako da natera neprijatelja da siđe sa Alesija i primora ga na bitku pre nego što primi pomoć od svojih saveznika. Godinama su Tegeati i Mantinejani bili u sukobu oko kontrole nad vodotokovima koji su presecali ravnicu: svi potoci i planinske bujice u toj oblasti završavali su, naime, u ponorima nastalim usled kraškog sastava tla, a kada bi obilne kiše napunile te šupljine, Mantineji, koja se nalazila na nižoj nadmorskoj visini, pretila je poplava. Bilo je dovoljno da Tegeati tokom kišne sezone pregrade ponore ili običnim kanalima skrenu tok potoka, pa da voda krene ka teritoriji Mantinejana. Ali, za plavljenje mantinejske ravnice, čime bi se nanela šteta njenim usevima i samom gradu, postojala je još jedna mogućnost: skrenuti Sarandapotamos, koji je bio bogatiji vodom, i spojiti ga sa vodama Zanovistasa. Bilo je dovoljno prokopati kanal dužine oko dva i po kilometra između dve reke, na mestu gde su bile najbliže. Verovatno su Tegeati to već činili u prošlosti i održavali kanal u dobrom stanju, ograničavajući se na to da ga zatvore branom kada bi želeli da Sarandapotamos ponovo krene svojim normalnim tokom. Tako im ne bi bilo teško da, po izbijanju nekog od njihovih čestih sukoba sa susednim gradom, sruše branu i ponovo počnu da plave teritoriju Mantineje.

Možda je upravo sa tom namerom, to jest da skrene Sarandapotamos u Zanovistas, Agis krenuo ka Tegeji; a verovatno je poslao i ljude da pregrade ponore na granici ili da iskopaju jarkove kako bi skrenuli vodu oko njih.

Međutim, to nije bio njegov jedini cilj. „Kada Argivci i saveznici za to saznaju“, mislio je, „sigurno će pohrliti dole sa uzvišenja da ga u tome spreče; a to je upravo ono što je nameravao: da ih izmami odatle i primora na bitku u ravnici“ (V,65). Pošto su se ponori nalazili na priličnoj udaljenosti od Alesija, gde su Spartanci poslednji put videli neprijateljsku vojsku, a još dalje od Mantineje, gde je Agis mogao očekivati da se ona povukla nakon odlaska njegovih trupa, i uzimajući u obzir da se između nalazila hrastova šuma Pelagos, Argivci verovatno ne bi odmah primetili taktiku koju su Spartanci primenili. Ipak, u roku od jednog dana, u suvom koritu koje je vijugalo ka teritoriji Mantineje pojavila bi se voda i, poučeni gorkim iskustvima iz prošlosti, Mantinejani bih tada shvatili šta su Tegeati i njihovi saveznici uradili: ako ne bi vratili Sarandapotamos u njegovo prirodno korito pre početka kišne sezone, do koje je ostalo svega nekoliko nedelja, njihova teritorija bi bila poplavljena.

Potezi savezničke vojske

Agisov plan bio je kocka, iako je ostao najviše obećavajući izbor koji je stajao na raspolaganju jednom očajniku: polazio je od pretpostavke da će bes i strah odmah naterati neprijatelje da potraže bitku koju bi, sa njihovog stanovišta, bilo mudrije odložiti. Nakon dana provedenog u blizini Tegeje, spartanski kralj je ponovo krenuo prema mantinejskom Herakleonu, nestrpljiv da rasporedi svoju vojsku u bojni poredak na najboljem mestu za borbu i tu sačeka argivsko napredovanje. Ali do Herakleona nikada nije stigao, jer se neprijatelj nije poneo onako kako je on očekivao: umesto toga, njegovu igru odigrale su političke sumnje i nepoverenje unutar vojske argivske koalicije.

Nakon povlačenja Spartanaca sa Alesija, savezнички vojnici počeli su da negoduju zbog neaktivnosti argivskih generala: „Prvo su pustili Spartance da im umaknu kada su, srećnim sticajem okolnosti, bili blokirani u blizini Argosa, a sada kada se povlače, niko ne misli da ih goni; tako da, dok neprijatelji u potpunom miru odlaze na sigurno, oni sami vide da su izdani“ (V,65). Ova poslednja reč je razotkrivajuća: nezadovoljni vojnici nisu optuživali svoje vođe za kukavičluk, već pre za izdaju (*prodidontai*). Generali su verovatno pripadali grupi od hiljadu argivskih aristokrata, koje je prethodno ponašanje već učinilo sumnjivim među njihovim

demokratskim sugrađanima, pa ih je to narastajuće nepoverenje primoralo da siđu sa brda i pripreme se za bitku.

Šta god da je Agis video ili ne, udaljavajući se od Tegeje, preostajalo mu je samo da se uputi severno od tesnaca između Mitikasa i Kapnistre. Da su se neprijateljske trupe nalazile u Mantineji, morao bi da sačeka da ih pojava vode u koritu Zanovistasa natera da izađu iz grada; da su već bile u ravnici, mogao je odmah dobiti svoju bitku. Ali kada je sa kolonama svoje vojske izašao iz hrastove šume, na veliko iznenađenje otkrio je da je neprijatelj veoma blizu, daleko od brda, i u savršenom bojnom poretku: ulogorio se u ravnici tokom noći, a izvidnice na uzvišenjima morale su obavestiti argivske generale o približavanju Spartanaca. Saveznici su tako uspeli da se rasporede u blizini tačke na kojoj će neprijatelj izaći iz šume i da sačekaju u formaciji koja je za njih bila najpovoljnija. Agis je upao u zamku.

Bitka

Prvi zadatak spartanskog kralja bio je da rasporedi trupe tako da izađu iz šume u kolonama, u zbijenim redovima i u bojnom poretku pre nego što neprijatelj uspe da iskoristi njihov trenutni nered i napadne. Tu su na scenu stupili neprevaziđena disciplina i obuka spartanske vojske: Agisu je preostalo samo da izda naređenja komandantima svojih šest divizija, a lanac komandovanja je uradio ostalo. Za razliku od drugih grčkih vojski, spartanska je, naime, bila „tako reći, sačinjena od hijerarhije komandanata, i odgovornost za ono što se čini uključuje veliki broj ljudi“ (V,66). Argivski generali su očigledno odlučili da ne napadnu neprijatelja pri njegovom izlasku iz šume niti pre nego što uspe da se rasporedi: u oba slučaja, naime, Spartanci bi mogli biti primorani na povlačenje i bitka bi ponovo bila izbegnuta, dok su generali, osećajući sav pritisak nezadovoljstva vojnika, izgleda bili odlučni da se bore upravo tog dana.

Saveznici su na desno krilo rasporedili najratoborniji korpus – Mantinejane, koji su se borili za svoju otadžbinu, pored njih ostale Arkajce sa sličnim motivom, a zatim hiljadu argivskih elitnih vojnika koji su iza sebe imali posebnu obuku: ovom krilu poveren je zadatak da krene u napad i iznese presudan deo bitke, imajući uz sebe ostale argivske hoplite, praćene Orneaćanima i Kleoncima. Na levom krilu nalazilo se hiljadu Atinjana uz podršku njihove konjice: ovo krilo je, naprotiv, trebalo da se drži u

defanzivi, spreči opkoljavanje i izbegne pukotine u redovima dok desno krilo ne zada odlučujući udarac.

Spartanski raspored ne ukazuje ni na kakav poseban plan bitke: Skiriti, Arkajci koji su obično obavljali ulogu izvidnika ili se borili uz konjicu, zauzeli su svoj uobičajeni položaj na levom krilu; do njih su dolazili ljudi koji su se borili sa Brazidom u Trakiji, zajedno sa izvesnim brojem neodamoda; srž spartanske vojske držala je centar, a uz njih su bili raspoređeni arkadijski saveznici iz Hereje i Menala; Tegeati su zauzeli položaj na desnom krilu zajedno sa malim brojem Spartanaca koji su zatvarali borbeni poredak; na kraju, konjica je podeljena i postavljena radi zaštite oba krila. Bio je to uobičajen i odbrambeni raspored, kakav se i mogao očekivati od vojske i generala zatečenih na prepad: inicijativa je bila u rukama argivskih generala.

Saveznička vojska, sa otprilike osam hiljada hoplita, rasporedila se na frontu širokom oko jedan kilometar, dok su Peloponežani, sa oko devet hiljada hoplita, formirali liniju koja je bila za stotinak metara duža. Tegeati i mala grupa Spartanaca raspoređeni sa njima na desnom krilu dosezali su izvan Atinjana na neprijateljskom levom krilu; međutim, saveznici, koji su bili u blagom brojčanom zaostatku, nisu pokušali da nadoknade ovaj manjak raspoređivanjem snaga na tom mestu, već su, naprotiv, produžili svoje desno krilo daleko izvan Skirita na protivničkom levom krilu. Spartanci su se kretali uobičajeno polako, uz ujednačen ritam frula koje su svirale radi očuvanja poretka falange, dok su saveznici „napredovali silovito, podstaknuti besom“ (V,70). Jasno je da su argivski generali računali na to da će najbolje trupe zadati odlučujući udarac na desnom krilu i naterati neprijatelja u beg pre nego što levo krilo ili centar njihovog borbenog poretka popuste.

Videvši da njegovom levom krilu preti opasnost od opkoljavanja, Agis je naredio Skiritima i veteranima iz Brazidine vojske koji su ga držali da prekinu kontakt sa ostatkom vojske i da se rastegnu ulevo kako bi se poravnali sa položajem Mantinejana. Ali, pošto se time otvarala opasna pukotina na peloponeskom frontu, dao je uputstvo oficirima Hiponoidi i Aristoklu da je zatvore svojim bataljonima – verovatno sa ukupno hiljadu ljudi – odvajajući ih sa krajnjeg desnog boka glavnine spartanskih trupa.

Ne postoji drugi primer ovakvog manevra u čitavoj grčkoj vojnoj istoriji: menjati borbenu liniju u trenutku kada se dve vojske spremaju za sudar,

namerno otvarati procep u sopstvenom rasporedu, a potom otvarati drugi da bi se zatvorio prvi – to su bile taktike bez presedana. U stvarnosti, pomicanje udesno koje je uzbunilo Agisa bilo je tipično za sve vojske, kao plod prirodne težnje svakog hoplita da „što je više moguće približi svoju nezaštićenu stranu štitu onoga koji mu se nalazi zdesna“ (V,71). Kralj je to morao predvideti, ali je, još jednom, postupio usled neiskustva.

Najbolji pravac delovanja za njega bio bi da zadrži formaciju, pošalje desno krilo da zaobiđe i opkoli neprijateljsko levo krilo, sruči moćne spartanske trupe na skromni argivski kontingent u centru i nada se da će levo krilo, koje je trpelo sav udar neprijateljskog juriša, izdržati dok mu on ne pritekne u pomoć; rizik u takvoj strategiji bio je da peloponesko levo krilo bude prebrzo opkoljeno, ali u situaciji koju je prepad nametnuo Spartancima, alternative su nosile još veće rizike. U takvim okolnostima Agisu bi bili potrebni sposobnost prosuđivanja, sigurnost i odlučnost iskusnog komandanta, međutim, kao što njegovo prethodno ponašanje pokazuje, to su bile vrline koje je tek trebalo da stekne. Umesto toga, izdao je neobična naređenja o kojima je bilo reči.

Ne možemo znati kakav bi efekat imao Agisov manevar da su naređenja bila izvršena. Dogodilo se to da je levo krilo poslušalo i odmaklo se kako bi predupredilo neprijateljsko kretanje s boka, otvorivši prazninu između sebe i Spartanaca koji su se nalazili u centru, ali vojnici sa desne strane nisu krenuli da je popune: komandanti dvaju bataljona, Aristokle i Hiponoida, odbili su da izvrše naređenje. Takva neposlušnost bila je, baš kao i Agisovo naređenje, bez presedana, i kasnije će dvojica komandanata biti osuđena za kukavičluk i prognana; to znači da bi spartanski sud Agisovu strategiju smatrao izvodljivom. Ali, u stvarnosti, ako je tačno da su dvojica oficira odbila da izvrše izričito naređenje svog komandanta na bojištu, tačno je i to da su zadržali bataljone na njihovom mestu u falangi, u centru, i kasnije nisu pobegli niti tražili azil, već su se vratili u Spartu da se suoče sa suđenjem: to nije ponašanje kukavica.

Ipak, otkazivanje poslušnosti spartanskih oficira prema izričitom naređenju izdatom na bojištu zahteva objašnjenje. Barem delimično, ta neposlušnost se može pripisati uverenju tih iskusnih vojnika da njihovu vojsku predvodi nesposobnjaković: od prvog susreta sa neprijateljem, Agis je poveo svoje ljude u neodgovoran i neuspešan napad uzbrdo, povukao ih je kada su već bili na domet koplja od Argivaca i, na kraju, dozvolio ovima

potonjima da ga zateknu na prepad i nametnu bitku na mestu i u formaciji koje su sami izabrali. Drugi činilac koji je stajao iza ovog odbijanja bio je možda taj što je Aristokle bio brat kralja koji je delio presto sa Agisom, Pleistoanakta, te je, računajući na njegovu zaštitu, ubedio Hiponoidu da nemaju čega da se plaše. Ali, u krajnjoj liniji, ako su dvojica oficira prekršila naređenje, to je bilo zato što su ga smatrali čistom ludošću i želeli su da pokušaju da izbegnu užasnu opasnost kojoj bi ono izložilo spartansku vojsku.

Na kraju, uprkos neposlušnosti dvojice oficira, a možda i zahvaljujući njoj, Spartanci su iz bitke izašli kao pobednici: Aristokle i Hiponoida su, zadržavši svoje položaje, sprečili da se otvori procep na desnoj strani centralnog dela borbenog poretka, gde su se nalazile spartanske snage; štaviše, oni su učvrstili taj centar, i upravo je tu bitka dobijena. Ali pobedi Sparte doprinele su i greške neprijatelja. Kada je Agis shvatio da ne može da računa na trupe raspoređene desno kako bi zatvorio procep koji je sam otvorio na levoj strani, vratio se korak unazad i naredio levom krilu da ponovo zbijeni redove, ali je tada već bilo prekasno. Mantinejani su naterali u beg spartansko levo krilo i, uz pomoć elitnog argivskog odreda, prodrli u prazninu koja se otvorila između levog krila i centra neprijateljskog poretka. Za Argivce i saveznike to je bio odlučujući trenutak sukoba, u kojem im se ukazala velika prilika da odnesu pobedu. Da su zanemarili rastrojenost Skirita, neodamoda i Brazidinih vojnika na neprijateljskom levom krilu, ili da su poslali samo malu silu da se sa njima suoči, a glavninu svoje vojske okrenuli ulevo protiv boka i pozadine centralnog spartanskog korpusa, pobeda bi im gotovo sigurno bila u rukama, jer se spartanski centar još uvek borio sa neprijateljem koji mu se nalazio direktno naspram njega. Umesto toga, saveznici su skrenuli udesno kako bi uništili protivničko levo krilo, izgubivši tako svoju veliku priliku, a sa njom i bitku. Mantinejani i elitni odred Argivaca, napadajući kroz procep koji se otvorio u neprijateljskim redovima, doneli su najprirodniju i najlakšu odluku: skrenuli su udesno umesto ulevo, jer su se udesno suočavali sa bokom neprijatelja koji nije bio zaštićen štitovima – što je bio primamljiviji i sigurniji cilj u poređenju sa zaštićenim Spartancima sa njihove leve strane; osim toga, saveznici su verovatno bili iznenađeni videvši prazninu koja se otvorila ispred njih dok su se približavali protivničkoj falanzi, prazninu koja nije postojala kada su započeli napredovanje. Njihovi generali su sigurno

bili naredili svom desnom krilu da koncentriše sve snage protiv neprijateljskog levog krila kako bi ga potpuno i brzo uništilo, jer su tek tada mogli da se nadaju da će skrenuti ka unutrašnjosti i napasti centar. Međutim, iznenadni prazan prostor koji se otvorio levo od centralnog dela spartanskog poretka zahtevao je promenu strategije, a izmena plana bitke u trenutku kada je hoplitska falanga već stupila u akciju bila je teška, ako ne i nemoguća, kao što je i sam Agis uvideo. Takav manevar bi možda mogao da pođe za rukom nekom velikom komandantu na čelu homogenih, dobro obučenih trupa koje su mu bliske, ali, iako ne znamo identitet savezničkog generala, pouzdano znamo da je njegova vojska bila sastavljena od trupa iz različitih država. Savezničke snage su uradile ono što je bilo najverovatnije da će uraditi, i ishod je bio taj da su izgubile bitku.

Dok su saveznici uzalud gonili Skirite i neodamode, Agis i spartanski centar odbili su skromne snage koje su imali pred sobom: „pet bataljona“ argivskih veterana i hoplite iz Kleona i Orneje. „Kako su Spartanci napredovali, oni su odmah uzmicali, a neki su čak bili i pregaženi, jer nisu uspeli da se na vreme izbave iz obruča“ (V,72).

U tom trenutku, spartansko desno krilo počelo je da opkoljava Atinjane na savezničkom levom krilu, koji su već bili zaobiđeni. Konjica je sprečila rasulo, ali katastrofa je visila u vazduhu: savezničko desno krilo, propustivši da iskoristi svoju prednost, odlučilo je ishod sukoba.

Kada se ratna sreća okrenula, Agis je izdao naređenja koja su odredila karakter pobede: umesto da dozvoli svom desnom krilu da razbije Atinjane koji su mu se nalazili naspram i koji su počeli da se povlače, naredio je celokupnoj vojski da krene u pomoć levom krilu, koje je bilo u opasnosti; to je omogućilo Atinjanima i delu običnih vojnika iz Argosa da pobegnu. Ovo je odluka koja se može tumačiti u čisto vojnim okvirima: spartanski kralj je nesumnjivo želeo da poštedi svoju vojsku dodatnih gubitaka i da uništi najbolji deo neprijateljskih snaga, Mantinejane i elitni odred Argosa. Ali ona je imala i politički smisao: koliko god to čudno izgledalo, Atina i Sparta su formalno još uvek bile u miru. Uništenje atinskih snaga kod Mantineje nesumnjivo bi u Atini ojačalo neprijatelje Sparte; s druge strane, pokazivanje umerenosti od strane Spartanaca moglo je da ubedi Atinjane da usvoje opreznu politiku i tako očuvaju mir upravo u trenutku kada Sparta obnavlja svoju moć i ugled.

Politika umeša prste

U međuvremenu, na suprotnoj strani bojišta, Mantinejani i elitni argivski odred dali su se u beg videvši da savezničke snage kapituliraju. Među Mantinejanima gubici su bili teški, „dok su se izabrani vojnici iz Argosa uglavnom spasili“ (V,74). Nije lako razumeti zašto je od ova dva kontingenta, koja su se borila rame uz rame, jedan bio gotovo uništen, dok je drugi izašao bezmalo nepovređen. Tukidid kaže da u begu nisu bili gonjeni silovito niti dugo, „jer se Spartanci, sve dok ne nateraju neprijatelja u beg, bore dugo i uporno; ali kada ga slome, ne gone ga daleko niti dugo“ (V,73). Ovo, međutim, i dalje ne objašnjava zašto su Mantinejani masakrirani dok su Argivci uspeli da pobegnu. Da bismo to razumeli, moramo se okrenuti Diodoru, znatno kasnijem istoričaru, koji daje drugačije tumačenje onoga što se dogodilo:

> Spartanci su se, nakon što su naterali u beg ostale delove vojske i pobili mnoštvo ljudi, okrenuli direktno protiv njih [elitnog odreda Argosa], nadajući se da će ih, opkolivši ih svojom masom, sve likvidirati. Iako su izabrani ljudi bili brojčano daleko slabiji, bili su nadmoćniji po hrabrosti, a kralj Spartanaca, boreći se ispred svih, prkosio je opasnostima i sve bi ih pobio – pošto je žudio da ispuni obećanja data sugrađanima i da nekim velikim podvigom popravi lošu reputaciju koju je stekao; pa ipak, nije mu bilo dopušteno da ostvari svoju nameru. Spartanac Faraks, koji je bio jedan od savetnika i uživao veliki ugled u Sparti, naredio je da se izabranim ljudima ostavi prolaz i da se, izlažući se riziku u borbi protiv ljudi koji su se odrekli života, ne iskušava hrabrost lišena sreće. Zato je kralj bio primoran da, prema naređenju koje mu je upravo izdato, ostavi prolaz u skladu sa Faraksovim mišljenjem. (XII,79)

Nema sumnje da je *ksimvulos* Faraks gledao unapred, na političke posledice bitke: uništenje elitnog argivskog odreda, sastavljenog od aristokrata, nakon što je većina običnih vojnika iz Argosa (demokrata) pobegla, garantovalo bi opstanak saveza Argosa sa drugim demokratijama; s druge strane, ako bi se ti izabrani ljudi vratili u domovinu posle velikog poraza antipartanske politike, mogli bi da preuzmu kontrolu nad gradom i privedu ga savezu sa Spartom, što bi zadalo smrtni udarac protivničkoj koaliciji. Neiskusni i osvetoljubivi Agis, rešen da spase svoju čast, u žaru bitke verovatno nije razmišljao o tome – odluka Spartanaca da mu dodele grupu savetnika pokazala se kao mudra zamisao.

Značaj Mantineje

Iako se bitka kod Mantineje nije završila uništenjem poražene vojske, imala je ogroman značaj. Najvažniji rezultat koji su Spartanci postigli bio je, jednostavno, to što nisu izgubili. Da je elitni argivski odred valjano iskoristio procep u neprijateljskom poretku i porazio Spartance i njihove saveznike, spartanska kontrola nad Peloponezom našla bi se pred samim krajem: gubitak Tegeje, koji bi pobeda saveznika kod Mantineje neizbežno povukla sa sobom, obesmislio bi strateški položaj Sparte, izolujući je od svih njenih saveznika i od Mesenije; uz to, udarac nanesen ugledu peloponeske sile bio bi fatalan za njenu hegemoniju. Trijumf Argivaca kod Mantineje bi, dakle, u okvirima šireg sukoba, gotovo sigurno značio pobedu Atine i njenih saveznika. Pobeda Sparte joj je, nasuprot tome, povratila samopouzdanje i rehabilitovala njenu reputaciju: „Ova jedna bitka bila je dovoljna da spere sa Spartanaca ljagu kukavičluka, koju su im Grci pripisivali zbog neuspeha na ostrvu Sfakteriji, kao i optužbe za neodlučnost i sporost privučene u drugim prilikama: kako se činilo, bili su izloženi hirovima sudbine, ali je njihova hrabrost i dalje bila ona stara“ (V,75).

Spartanski uspeh bio je i pobeda oligarhije: trijumf saveznika kod Mantineje učvrstio bi demokratski režim u Argosu, Elidi i u samoj Mantineji, dajući mu ugled koji bi verovatno ohrabrio i druge demokratije na Peloponezu; poraz je, naprotiv, oslabio uticaj peloponeskih demokrata u sopstvenim državama i uopšte ugrozio demokratski uticaj. Bitka je širom Grčke označila preokret u trendu – od demokratije ka oligarhiji.

Kada su tri hiljade Elejaca i hiljadu Atinjana kao pojačanje konačno stigli u Mantineju, bitka je već bila završena: da su stigli na vreme da ojačaju centar savezničkog poretka, ona bi se gotovo sigurno završila drugačije. Sada je jedino što su mogli da urade bilo da pruže pomoć Argosu marširajući protiv Epidaura, koji ga je napao tokom sukoba kod Mantineje, da podignu bedem oko grada i tamo ostave garnizon za njegovu odbranu.

Iako u smanjenom obimu, jer je moral bio nizak, demokratski savez je preživeo. U novembru, nakon povlačenja savezničkih snaga, Spartanci su doveli svoju vojsku u Tegeju, ali sa namerom da pobedu iskoriste diplomatski, a ne vojnički; osim toga, poslali su u Argos Liku, *proksena* Argivaca u Sparti, sa mirovnom ponudom. Još i pre Mantineje bilo je Argivaca koji su simpatisali Spartance i „želeli da sruše narodnu vlast koja je vladala gradom“, a hiljada ljudi iz elitnog odreda morala je biti među njima. Nakon bega sa bojišta, oni su ostali jedina značajna vojna sila u

Argosu, a pokazana hrabrost podigla im je ugled, dok je mlaka podrška koju su istom prilikom pružili Atinjani bila razlog za nelagodu i obeshrabrenje demokratskih Argivaca. „Nakon bitke, njima [simpatizerima Sparte] postalo je mnogo lakše da ubede narodne mase da dođu do sporazuma [sa Spartancima]“ (V,76).

Kada se Lika pojavio pred argivskom skupštinom sa spartanskim uslovima mira, tamo je zatekao Alkibijada, koji je tada bio običan građanin, a došao je da brani stvar nastavka saveza sa Atinom. Međutim, čak ni njegova veština nije mogla da parira novonastaloj situaciji koju je doneo ishod bitke kod Mantineje i neometan dolazak spartanske vojske u Tegeju: Argivci su, stoga, prihvatili sporazum koji je predložila Sparta, a koji ih je obavezivao da vrate sve taoce, predaju Orhomen, evakuišu Epidaur i pridruže se Spartancima kako bi primorali Atinjane da učine isto. Povrh toga, oligarsi u Argosu su, osnaženi svojim položajem, ubedili sugrađane da se odreknu saveza sa Elidom, Mantinejom i Atinom i da, kao krunu svoje pobede, sklope savez sa Spartom.

Otpadništvo Argosa bilo je fatalan udarac za Demokratski savez, i kada su Argivci zatražili od Atinjana da napuste Epidaur, ovi su morali da pristanu. Mantineja je bila toliko oslabljena da je i sama sklopila sporazum sa Spartom, odričući se kontrole nad nekoliko gradova Arkadije. Hiljadu Argivaca pridružilo se istom broju Spartanaca u pohodu na Sikion, gde su uspostavili odanu vlast. Na kraju, po povratku, združena vojska je srušila demokratsku vladu u Argosu, nametnuvši i tamo oligarhiju.

Ukratko, do marta 417. godine, Spartanci su, boreći se i podstičući prevrate, razbili Demokratski savez u parčiće. Ali, ako ih je uspeh kod Mantineje spasao od katastrofe, on im nije garantovao bezbednost u budućnosti: Atinjani su i dalje bili moćni, a Alkibijad i dalje naklonjen aktivnoj i agresivnoj politici. Atina je, štaviše, uvek držala Pilos, koji je za helote bio stalni poziv na otpadništvo ili pobunu. Elida je takođe ostala van sfere spartanske kontrole, a kao što će događaji ubrzo pokazati, argivski oligarhijski režim bio je sve samo ne stabilan. Najzad, razilaženja u mišljenjima o politici koju treba slediti i dalje su delila same Spartance: krajnji značaj bitke kod Mantineje još uvek nije bio rešen.

XIX
NAKON MANTINEJE: DEBATA I POLITIČKO DELOVANJE U SPARTI I ATINI (418–416)

Argos se vraća demokratiji

Gde god je među Grcima demokratija uhvatila koren, nametanje oligarhije izazivalo je nezadovoljstvo, dajući povoda različitim pokušajima da se obnovi narodni režim. U Argosu su oligarsi, čim su stupili na vlast, ubrzali ovaj proces svojom ugnjetačkom politikom: „Pohapsili su one koji su obično delovali kao demagozi i pogubili ih, a nakon što su ostale zastrašili, ukinuli su zakone i sami upravljali javnim poslovima“ (Diodor XII,80). U avgustu 417. godine, dok su se u Sparti slavile svetkovine *gimnopedija*, argivski demokrati su podstakli pobunu, ubivši ili proteravši mnoge oligarhe i obnovivši narodnu vlast. Preživeli oligarsi su očajnički zatražili pomoć od Sparte, ali Spartanci nisu prekidali svoje svetkovine i tek su na kraju poslali vojsku u Argos, koja međutim nije postigla ništa odlučujuće.

U tom trenutku, odbačeni od Sparte, argivski demokrati su zatražili savet od Alkibijada i, uz pomoć Elejaca, podigli duge bedeme kako bi povezali grad sa morem; potom su potražili savez sa Atinom, kojoj su bedemi držali otvoren pomorski put. Sve je privedeno kraju do završetka leta, ali su tada uzbunjeni Spartanci poslali protiv Argosa vojsku koja je, pod Agisovim vođstvom, uništila ono što je bilo sagrađeno. Osim toga, Agis je zauzeo Isiju, argivski grad u kojem je, pre nego što je okončao pohod i vratio se u domovinu, pogubio sve zarobljene slobodne ljude. Takva zverstva postajala su sve češća, a i sam Tukidid izbegava da ih komentariše.

Nakon odlaska Spartanaca, argivski demokrati koji su se vratili na vlast obezbedili su se od eventualne izdaje napadom na Fliunt, gde se naselila

većina prognanih oligarha. Godine 416. Alkibijad, ponovo izabran za generala, doveo je u Argos flotu i udaljio iz grada, raselivši ih po ostrvima, tri stotine građana osumnjičenih za simpatisanje Sparte; kasnije, tokom iste godine, Argivci su uhapsili još neke, dok su drugi pobegli u izgnanstvo pre nego što su mogli biti uhvaćeni. Ali, uprkos tim merama, Argos je ostao ranjiv na spartanski napad, zbog čega je usrdno pozivao Atinu na aktivniju politiku u svoju odbranu. Za Atinjane bi savez sa Argivcima u tom trenutku nudio malo prilika za korist, dok bi značio velike rizike.

Politika u Atini

U proleće 417. godine u Atini su za generale izabrani i Nikija i Alkibijad, što je istaklo podeljenost i pometnju koje su nastavile da dominiraju politikom tog grada. Alkibijad je istrajao u ohrabrivanju svojih argivskih prijatelja, ali bez Elide i Mantineje nada u mogućnost pokretanja aktivnog pohoda na Peloponezu bila je ravna nuli. Nikija je, u međuvremenu, vodio politiku koja se, ne mareći za Peloponez, usmerila na povraćaj halkidičkih i makedonskih teritorija. One su za Atinu bile od ključnog značaja kao izvori novca i drvne građe; osim toga, Atinjanima je bilo potrebno da povrate izgubljene teritorije, podanike i ugled pre nego što dođe do daljeg širenja ideja o pobuni. Od mira iz 421. godine došlo je do novih otpadništava od Atine na Halkidiku, a nova pretnja sada je dolazila iz Makedonije.

Godine 418. Spartanci su, u pratnji grupe argivskih oligarha, ubedili Perdiku da sa njima sklopi savez, iako je makedonski kralj i dalje bio previše oprezan da bi potpuno prekinuo odnose sa Atinom. Oko maja 417. godine Atinjani su ga primorali da otvori karte, planirajući pohod protiv Halkiđana i Amfipolja pod Nikijinom komandom. Perdika je odbio da odigra svoju ulogu, primoravši Atinu da odustane od te zamisli; na ovo otpadništvo ona je reagovala uvođenjem blokade, doduše neefikasne, nad makedonskom obalom. Atinjani nisu bili sposobni da se usaglase ni oko kakve dosledne politike, a pokušaji njihove dvojice glavnih zapovednika da istovremeno vode različite politike donosili su samo neuspehe i zastoj.

Hiperbolov ostrakizam

Upravo je Hiperbol pokušao da pronađe izlaz iz zastoja upotrebom starog i već zaboravljenog oružja ostrakizma. Godine 416. to je delovalo idealno za rešavanje problema Atine: nametnulo bi Atinjanima jasan izbor između politike i hegemonije Nikije s jedne, i Alkibijada s druge strane. Međutim, već četvrt veka niko nije bio podvrgnut tako ekstremnoj meri, koja je imala tako visoku cenu – deset godina izgnanstva – da je mogao da je podrži samo onaj ko je bio siguran da iza sebe ima većinu. Nakon Perikla niko u Atini više nije imao tu sigurnost i, pošto su 416. godine Nikija i Alkibijad uživali približno istu podršku, nijedan od njih nije bio spreman da rizikuje sa ovom taktikom.

Hiperbol, sa druge strane, izgleda nije imao šta da izgubi. Uspon Alkibijada na čelo najagresivnije frakcije očigledno ga je stavio „van domašaja ostrakizma“: u prošlosti su, naime, osuđivane samo istaknute političke ličnosti, vođe frakcija, pa se Hiperbol nadao „da bi se, nakon proterivanja jednog od njih dvojice, mogao suprotstaviti onome koji preostane“ (Plutarh, *Nikija* 11,4). Antički pisci ga bez rezerve osuđuju, ali je zapravo moguće da on nije tražio samo sopstvenu korist, već da je iskreno bio ubeđen da će ostrakizam doneti Atini stabilniju politiku. Koji god da su bili motivi, ako su Atinjani to izglasali, odgovornost je bila pre svega njegova. Kada je odluka jednom doneta, Nikiji i Alkibijadu nije preostalo ništa drugo nego da se pripreme za suočavanje sa opasnošću. Na kraju je Alkibijad predložio Nikiji savez kako bi tu meru okrenuli protiv samog Hiperbola, i naravno, njihove udružene snage su postigle cilj: ostrakizovan je bio Hiperbol, koji je i umro u izgnanstvu.

Ostrakizam iz marta 416. godine razotkrio je fatalnu slabost ove institucije: iako je mogao da potvrdi politiku ili vodećeg predstavnika iza kojih je stajala jasna većina, u nedostatku te jasnosti pokazivao se potpuno beskorisnim. Atinjani su to morali shvatiti, i verovatno se zato ostrakizam više nikada nije koristio u ovom atičkom gradu. Gledano unazad, može se reći da bi grad imao velike koristi da su se dvojica rivala izložila riziku poštenog međusobnog nadmetanja; Hiperbolov ostrakizam je, nasuprot tome, nastavio da ostavlja Atinu bez dosledne politike i autoriteta. Nedugo zatim, potvrđujući trajanje zastoja u atinskoj politici, za generale su ponovo izabrani i Nikija i Alkibijad.

Ponašanje Atinjana tokom ovih godina otkriva njihovu veliku frustraciju: spartansko neispunjavanje uslova mira raspršilo je Nikijine nade u iskreno

približavanje dveju glavnih sila; s druge strane, Alkibijadov plan da porazi Spartu preko velikog Peloponeskog saveza bio je na dugačkom štapu, a Nikijin skromniji plan da povrati ono što je Atina izgubila u Trakiji i na Halkidiku bio je, zapravo, samo slovo na papiru. Mir je, međutim, omogućio Atinjanima da povrate snagu na ekonomskom planu, pa je 415. godine rezervni fond narastao možda i na četiri hiljade talenata. U međuvremenu je stasala nova generacija mladih, koji nisu nosili teret gorkog iskustva rata niti bolnog sećanja na spartanske invazije: iako je Atina bila bez premca kao pomorska sila i mogla da računa na veliku vojsku, delovala je nesposobno da iskoristi svoju snagu i vitalnost kako bi nametnula pravi mir ili definitivno dobila rat. U proleće 416. godine, pohod na Melos ponudio je Atinjanima izduvni ventil koji je bio potreban njihovoj energiji i nagomilanoj frustraciji.

Atinsko osvajanje Melosa

Melos, jedino među kikladskim ostrvima koje je odbilo da pristupi Deloskom savezu, uživao je zbog toga blagodeti Atinskog carstva bez podnošenja njegovog tereta. Meljani su bili Dorci i, u Arhidamovom ratu, izgleda da su pružali pomoć Sparti, čiji su kolonisti bili. Godine 426. odbili su atinski napad i tvrdoglavo očuvali svoju nezavisnost, iako su ih, počev od 425. godine, Atinjani uvrstili među države obavezne na plaćanje poreza. Još jedan sukob bio je neizbežan: Atina nije mogla dopustiti da jedno malo kikladsko ostrvo dugo prkosi njenim željama i njenom autoritetu. Melos je, sa svoje strane, u pogledu sopstvene bezbednosti računao na posebne odnose koje je održavao sa Spartom – što je bio činilac koji, ironično, može pomoći da se objasni trenutak izabran za atinski napad.

Frustrirani spartanskim oružjem na Peloponezu i spartanskom diplomatijom na severu, Atinjani su verovatno žarko želeli da pokažu da Sparta, barem na moru, nije sposobna da nanese štetu. Na Melos su poslali 30 brodova, 1200 hoplita, 300 pešadijskih strelaca i 20 strelaca na konjima, izabranih iz sopstvenih snaga, kojima je pridodato 8 brodova i 1500 hoplita njihovih saveznika, uglavnom ostrvljana. Učešće savezničkih snaga u tako visokom procentu navodi na pomisao da se napad nije smatrao posebno neopravdanim, niti su nam poznata razilaženja među Atinjanima u pogledu odluke da se pokrene ofanziva. Ipak, ekspedicija nije delovala toliko važno

da bi zahtevala učešće Nikije ili Alkibijada, pa su na čelo savezničkih snaga stali Tisija i Kleomed. Pre nego što su počeli da pustoše ostrvska polja, poslali su izaslanike na Melos u pokušaju da ga ubede da se pokori.

Meljski magistrati su, verovatno u strahu da bi njihovi sugrađani pristali, zabranili izaslanicima da se direktno obrate narodu, već su ih pozvali da govore pred samim magistratima i, po svoj prilici, pred oligarhijskim većem. Cilj Atinjana bio je da ih ubede da se predaju bez borbe, a možda su se nadali da će pretnje za postizanje tog cilja biti efikasnije od bilo kog drugog sredstva. U svakom slučaju, takav pristup bio je u savršenom skladu sa njihovim nedavnim ponašanjem u Skioni, gde je politika blage ruke prema nedisciplinovanim saveznicima bila napuštena u korist politike terora. Oštri i kratki tonovi koje su Atinjani koristili sa Meljanima, s druge strane, nisu bili bez presedana. Naime, ni Perikle ni Kleon se u javnim govorima nisu ustručavali da Atinsko carstvo nazovu tiranijom, a glasnogovornik Atine u Sparti 432. godine koristio je reči ne mnogo drugačije od onih koje su izgovorili ambasadori na Melosu: „Nismo učinili ništa neobično niti strano ljudskim običajima ako smo prihvatili vrhovnu vlast koja nam je ponuđena; i nismo spremni da je se odreknemo iz tri silne nužde: ugleda, straha i koristi. Nismo mi prvi dali takav primer, već je oduvek bio zakon prirode da slabiji bude potčinjen jačem“ (I,76).

Meljani su, međutim, odbili da popuste: njihova stvar je, govorili su, pravedna, pa bogovi neće dozvoliti da budu poraženi, a osim toga računali su na Spartance, koji će im priteći u odbranu. Atinjani su pretnju spartanskom pomoći odbacili ništa manje lako nego pretnju božanskom intervencijom, dokazujući da Spartanci „bezočnije od svih naroda koje poznajemo smatraju vrlinom ono što im prija, a pravdom ono što im je korisno“ (V,105), što Meljanima nije nagoveštavalo ništa dobro. Uz to su dodali da Spartanci intervenišu samo kada su u uslovima nadmoćnosti, te stoga „ne treba misliti da će oni izvršiti iskrcavanje na jedno ostrvo dok smo mi gospodari mora“ (V,109).

Tako je grad stavljen pod opsadu, sve dok ga glad, obeshrabrenje i strah od izdaje nisu primorali na predaju. Atinjani su izglasali da se svi muškarci pogube, a žene i deca prodaju u roblje: izgleda da je upravo Alkibijad predložio ili podržao taj dekret, ali ništa ne ukazuje na to da su se Nikija ili bilo ko drugi tome protivili. Atinjani su do tada potpuno napustili Perikleovu umerenu carsku politiku, koja je smatrana neuspešnom, radije

birajući oštriju Kleonovu politiku u nadi da će ona odvratiti od budućih otpora i pobuna. Ili bi to, u najmanju ruku, bilo racionalno objašnjenje njihove nove politike, u kojoj su međutim emocije morale igrati ništa manje važnu ulogu. Svakako, sudbina Melosa bila je jedan od događaja koje je Tukidid imao na umu kada je o ratu govorio kao o „učitelju nasilja“.

Nikija protiv Alkibijada

U Atini su Nikija i Alkibijad u praksu demokratske politike uveli nove i sofisticirane tehnike koje modernog čitaoca podsećaju na današnje izborne kampanje, u kojima je rasprava o problemima podređena ličnostima i gde svaki političar nastoji da projektuje pozitivnu sliku o sebi, uključujući i prave „predstave“. Kao što je to slučaj danas, ovi novi instrumenti političkog nadmetanja zahtevali su da kandidati imaju na raspolaganju i troše ogromne sume novca. Godine 417. Nikija je, računajući na svoju reputaciju pobožnog čoveka, priredio scenografični prikaz privrženosti bogovima: iskoristio je priliku kada su Atinjani posvećivali Apolonov hram na Delosu da priredi veličanstven spektakl, koji je horsku procesiju podigao na do tada neviđeni nivo raskoši, preciznosti i teatralnosti. U praskozorje je stupio na čelo atinskog kontingenta preko mosta od čamaca koji je dao da se postavi između Delosa i susednog ostrva Reneje, a koji je bio ukrašen prebogatim tapiserijama jarkih boja. Članovi hora, koji su napredovali pevajući zaogrnuti u bajkovite kostime, delovali su u očima stanovnika Delosa kao da hodaju po vodi u susret izlazećem suncu. Potom je Nikija posvetio Apolonu bronzanu palmu, koja će ubrzo postati slavna, i prinio bogu zemljište vredno čak deset hiljada drahmi, čiji je prihod bio namenjen finansiranju žrtvenih gozbi na kojima bi se od bogova tražilo da spuste svoj blagoslov na darodavca. „U ovim postupcima“, primećuje Plutarh, bilo je „mnogo razmetanja radi sticanja slave i zadovoljenja ambicije“ (Plutarh, *Nikija* 4,1). Većina Atinjana je, međutim, ostala duboko impresionirana ovim prizorom i ubeđena da bogovi mogu samo biti naklonjeni tako pobožnom čoveku i osmehnuti se gradu koji on predvodi. Sledeće godine Alkibijad nije zaostajao, priredivši drugačiju, ali podjednako veličanstvenu predstavu. Povodom Olimpijskih igara 416. godine, na trku dvokolica prijavio je sedam timova – više nego što je ijedan privatni građanin ikada prijavio – i tri od njih su stigla kao prvi, drugi i četvrti. Kasnije, i bez

ikakvog ustručavanja, on će objasniti političke motive koji su stajali iza tog preteranog i skupog razmetanja na verskoj svetkovini: želeo je da demonstrira atinsku moć. Zahvaljujući toj veličanstvenoj predstavi bogatstva, reći će, „dok su se nadali da je naš grad već slomljen, Grci su stekli predstavu o njegovoj moći koja je čak i nadilazila stvarnost“ (VI,16). Njegova neposredna meta, međutim, bilo je atinsko biračko telo. Nikijinoj slici zrele pobožnosti suprotstavio je sliku koja je predstavljala polet i odvažnost jedne mlađe i preduzimljivije generacije. Te ekstravagancije bile su deo neprekidne kampanje za političku nadmoć, ali za sada ni jednom ni drugom takmacu nisu donele jasnu prednost.

Nikija i Alkibijad nisu bili vođeni žeđu za bogatstvom, niti su bili pristalice toga da se političke odluke prepuste masama: obojica su težila da budu prvi u atinskoj državi, iako su im nedostajale one velike političke vrline koje su s vremena na vreme pokazivale ličnosti poput Kimona i Perikla. Nesreća Atine bila je u tome što, iako su obojica žarko želeli da postanu naslednici olimpijskog Perikla, najviše što je svaki od njih mogao da učini bilo je da ometa planove onog drugog.

Peti deo
KATASTROFA NA SICILIJI

Atinska ekspedicija na Siciliju iz 415. godine poređena je sa britanskim pokušajem zauzimanja Dardanela 1915. godine i sa američkim ratom u Vijetnamu tokom šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka – poduhvatima čiji ciljevi i izvodljivost ostaju sporni, a koji su se završili porazima ili, u izvesnoj meri, katastrofama. Atinska avantura imala je najužasniji ishod: razorne gubitke u ljudstvu i brodovima, pobune unutar carstva i stupanje moćnog Persijskog carstva u rat protiv Atine; sve su to bili događaji koji su doprineli opštem uverenju da je sa Atinjanima sada svršeno. Katastrofa je bila toliko velika da se Tukidid, čak i gledajući unazad, čudio sposobnosti svog grada da pruža otpor još skoro čitavu deceniju. Pohodi ove vrste uvek izazivaju žestoke rasprave o tome zašto su pokrenuti, zašto su propali i ko snosi krivicu, a u tome atinska ekspedicija na Siciliju nije bila izuzetak.

XX
ODLUKA (416–415)

Odnosi Atine sa Sicilijom

Podsticaj za pokretanje novog sicilijanskog pohoda, u zimu 416–415. godine, nije došao iz Atine, već sa Sicilije, gde su dva grčka grada, Segesta i Leontini – saveznici već decenijama – zatražili atinsku pomoć protiv susednog Selinunta i njegovog zaštitnika, Sirakuze. Atina je bila posebno nespokojna u pogledu Sicilije još otkad je, na konferenciji u Geli 424. godine, Hermokrat iz Sirakuze izneo svoju doktrinu usmerenu na odbacivanje mešanja stranih država u unutrašnja pitanja ostrva. Blagodeti ove politike za Sirakuzane ubrzo su postale očigledne: čim je Atina sišla sa scene, oni su intervenisali u građanskom ratu u Leontiniju i pokrenuli pohod kako bi preuzeli kontrolu nad njim.

Godine 422, uznemireni narastajućom moći Sirakuze, Atinjani su poslali Feaka, Erasistratovog sina, da proceni situaciju: njegov cilj bio je da zaštiti Leontini vršeći pritisak na saveznike Atine i druge Grke na Siciliji kako bi se ujedinili protiv Sirakuzana. Iako je uspeo da dobije tu podršku u južnoj Italiji i u pojedinim gradovima na ostrvu, u Geli je naišao na oštro odbijanje koje je stavilo tačku na njegove napore. Feak je stigao sa samo dva broda, pa je morao da odustane od misije čim je primio prvi negativan odgovor; ipak, taj dokaz o trajnom interesovanju Atine za sicilijanska pitanja možda je ohrabrio neprijatelje Sirakuze, navevši ih na pomisao da bi i u budućnosti mogli da zatraže atinsku pomoć.

Tako su se u zimu 416–415. godine Segestani, pritisnuti teškoćama u ratu protiv Selinunta koji je uživao podršku Sirakuze, obratili Atini. Njihov glavni argument za dobijanje pomoći bio je da „ako Sirakuzani prođu nekažnjeno nakon što su proterali Leontince i ako, uništavajući preostale

atinske saveznike, prigrabe svu vlast na Siciliji, postoji bojazan da bi kao Dorci, raspolažući velikim sredstvima, zbog krvnih veza pritekli u pomoć drugim Dorcima; to jest, da bi oni kao kolonisti pomogli Peloponežanima koji su osnovali tu koloniju i na taj način doprineli uništenju Atinskog carstva“ (VI,6). Osim toga, Segestani su se ponudili da sami snose troškove sukoba i, istakavši važnost zaštite od budućih agresija, pozvali su se na tradicionalne veze i obaveze prema saveznicima. Prema Tukididu, međutim, Atinjani nisu pridavali poseban značaj ovim rečima, koje su im poslužile samo kao izgovor: „Pravi razlog“ njihovog povoljnog odgovora, piše on, „bio je taj što su želeli da nametnu svoju vlast nad celim ostrvom“ (VI,6).

Da su Atinjani oduvek negovali zamisao o osvajanju i gospodarenju Sicilijom, istoričar napominje još od prvog puta kada je pominje u svom delu, prikazujući narod Atine kao pohlepan, gladan vlasti i loše informisan o neprijatelju. „Većina“, piše on, „nije imala pojma o tome kolika je veličina ostrva, niti koliki je broj njegovih stanovnika, kako Grka tako i varvara; kao i da pokreću rat koji nije mnogo lakši od onog protiv Peloponežana“ (VI,1).

Pa ipak, između 427. i 424. godine ne manje od dvadeset hiljada Atinjana boravilo je sa flotom na Siciliji, istraživši čitavo ostrvo i okolne oblasti: morali su mnogo naučiti o njegovoj geografiji i stanovništvu, i nesumnjivo su o tome razgovarali sa prijateljima i porodicom; povrh toga, većina njih je 415. godine i dalje bila u Atini. U načinu na koji su Atinjani pristupili zahtevu Segeste nema mnogo toga što bi ukazivalo na nepromišljeni avanturizam, budući da su se postarali da najpre pošalju izaslanike „kako bi utvrdili da li to bogatstvo u javnoj kasi i u hramovima zaista postoji, kao što su [Segestani] tvrdili, i kako bi stekli tačnu predstavu o ratu protiv Selinunta“ (VI,6). Svakako da su Segestani smislili detaljne varke kako bi Atinjanima stavili do znanja da poseduju ogromno bogatstvo, ali je od tih varki cilju više poslužilo to što su odmah izneli na sto šezdeset talenata kovanog srebra, „što je odgovaralo mesečnoj plati za šezdeset brodova“ (VI,8). I tek kada su se izaslanici vratili sa novcem, skupština je počela ozbiljno da raspravlja o intervenciji.

Debata u Atini

Zahtev Segeste ponovo je razmatran na skupštini u martu 415. godine i tom prilikom je izglasano da ka Siciliji zaplovi šezdeset brodova pod komandom Alkibijada, Nikije i Lamaha. Data su im puna ovlašćenja da pomognu Segesti protiv Selinunta, da povrate Leontini ako je moguće i da „urede sve stvari na Siciliji onako kako smatraju da je najkorisnije za Atinu“ (VI,8). Nikija je izabran za generala „protiv svoje volje“, jer je bio „ubeđen da je grad doneo pogrešnu odluku“ (VI,8).

Još pre nego što se skupština sastala, Alkibijad je opčinio maštu Atinjana, koji su „u radnjama ili na javnim šetalištima crtali mapu Sicilije, obale mora koje je okružuje, luke i mesta na ostrvu koja gledaju prema Libiji“ (Plutarh, *Nikija* 12,1). Budući da je bio glavni zagovornik ekspedicije, bilo bi prirodno da je komanda poverena isključivo njemu, ali je on bio predmet sumnji, zavisti i netrpeljivosti mnogih Atinjana, pa je stoga – pošto nije mogao biti izostavljen – imenovanje Nikije poslužilo da se njegova mladalačka i ambiciozna drskost uravnoteži sa iskustvom, oprezom, pobožnošću i srećom starijeg državnika. Nikija je morao javno da iskaže svoje negodovanje prema ekspediciji, ali bi se odbijanje dužnosti smatralo nedostatkom patriotizma i dokazom kukavičluka.

Dodeljivanje zajedničke komande nad jednim pohodom dvojici generala koji se u vezi s tim nisu slagali ni u čemu stvorilo bi, međutim, nemoguću situaciju, zbog čega je skupština izabrala i trećeg – Lamaha, Ksenofanovog sina. Kao vojnik sa velikim iskustvom, tada je imao oko pedeset godina; u *Aharnjanima* Aristofan ga je prikazao kao neku vrstu mladog *miles gloriosus-a* (hvalisavog vojnika), ismevajući njegovo siromaštvo. Na njega se moglo računati da će, iako uzimajući u obzir Nikijino mišljenje, garantovati ostvarivanje cilja misije.

Moguće osporavanje Tukididove tvrdnje da su zvanično deklarisani ciljevi sicilijanskog pohoda služili samo da prikriju ambicioznije namere krije se u samoj veličini atinskih ekspeditivnih snaga: flota je bila identična onoj koja je poslata na ostrvo 424. godine. Bilo je isključeno da se 424. godine Sicilija mogla osvojiti sa šezdeset brodova, i zapravo niko nije imao plan to da učini; stoga je odluka da u martu 415. godine zaplovi isti broj brodova ukazivala na to da su i ovog puta namere bile ograničene.

Međutim, narastanje sirakužanske moći nakon 424. godine moglo je proširiti opseg atinskih ciljeva: postojao je rizik da Sirakuza, ako ne bude obuzdana, preuzme kontrolu nad većim delom Sicilije i pomeri ravnotežu u

grčkom svetu u korist Peloponežana. Moguće je da je na prvoj skupštini većina Atinjana, ako ne i svi, smatrala da će „uređenje svih stvari na Siciliji“ u interesu Atine zahtevati poraz ili čak osvajanje Sirakuze. Za iznenadni napad na grad sa mora šezdeset brodova bi bilo dovoljno; osim toga, moglo se pokušati sa regrutovanjem saveznika na samom ostrvu koji bi bili sposobni da zaplaše ili čak poraze Sirakuzane. U oba slučaja Atina bi rizikovala veoma malo: kopneni napad na Sirakuzu mogao se poveriti isključivo sicilijanskim vojnicima, budući da Atinjani nisu slali kopnenu vojsku; a ni pomorska ofanziva ne bi nužno donela značajne opasnosti, jer ako bi se neprijatelj pokazao spremnim ili previše jakim, flota bi uvek mogla da se povuče. U najgorem scenariju – onom o uništenju čitave ekspedicije – moglo bi se govoriti o velikoj nesreći, ali ne i o strateškoj katastrofi; uz to, mnogi mornari bili su saveznici, a ne Atinjani, dok su se novi brodovi uvek mogli sagraditi. U svakom slučaju, smatralo se da ekspedicija obima koji je izglasala skupština ne bi mogla dovesti do katastrofe sposobne da ugrozi opstanak same Atine, kao što će se na kraju i dogoditi.

Još jedno promišljanje

Nekoliko dana nakon prve skupštine, sazvana je druga „kako bi se razmotrio način da se maksimalno ubrza opremanje flote i da se izglasaju eventualni dodatni zahtevi stratega u vezi sa ekspedicijom“ (VI,8). Nikija je tamo otišao sa namerom da temu rasprave pomeri sa modaliteta i sredstava pohoda na sam projekat i podstakne narod na predomišljanje. Stoga je morao da govori prvi. Iako predlaganje da se tek odobreni dekret ukine, po svemu sudeći, nije bilo nezakonito u strogom smislu, ipak je to bilo nešto prilično neuobičajeno što je moglo da povuče pravne osporavanja, kako za Nikiju, tako i za predsednika skupštine koji bi prihvatio njegov zahtev. Ali Nikija je bio ubeđen da je pitanje toliko važno da vredi tog rizika, te je pozvao predsednika da „spase naš grad koji je doneo tako pogubnu odluku“ (VI,14).

On je tadašnju diplomatsku i vojnu situaciju Atine prikazao u mračnim tonovima, što je pokrenulo ozbiljne sumnje u mudrost njegove politike prilikom zaključenja mira koji je nosio njegovo ime i potonjeg saveza sa Spartom. Atinjani, rekao je, ne mogu sebi priuštiti napad, jer kod kuće već

imaju dovoljno moćne neprijatelje: mirovni sporazum postoji samo nominalno; Spartanci su na njega bili primorani i nastavljaju da osporavaju njegove uslove, dok su ga neki od njihovih saveznika jednostavno odbacili. Neuspeh ekspedicije na Siciliju ne bi samo oslabio Atinu, već bi rizikovao da navede i druge sicilijanske gradove da stanu na stranu Sparte. Uostalom, Spartanci samo čekaju pravi trenutak za napad i pobedu, dok se Atinjani još uvek oporavljaju od prethodnog sukoba.

„Ne smemo usmeravati svoju žudnju ka drugom carstvu pre nego što učvrstimo ono koje već posedujemo“ (VI,10), opomenuo je on, ponavljajući Perikleovo upozorenje. Na kraju je podsetio i kako čak ni Kartaginjani, iako daleko moćniji od Atine, nikada nisu uspeli da osvoje Siciliju.

Zagovornici ekspedicije su očigledno pridavali ozbiljan značaj apelima sicilijanskih saveznika, jer je Nikija morao da se potrudi da ih ocrni i diskredituje kao „strance“ koji uvlače Atinjane u svoje probleme, ne nudeći zauzvrat nikakvu pomoć. Međutim, na prethodnoj skupštini u centru rasprave očigledno je bila pretnja koja dolazi iz Sirakuze, pa je na novoj skupštini Nikija veći deo svog izlaganja posvetio pokušaju da je minimizira. Ipak, nije uspeo da suprotstavi ništa osim praznih i prividnih prigovora, tipa: „Sicilijanci mi, ovakvi kakvi su sada, ne deluju opasno, a još manje bi to bili ako bi Sirakuzani nad svima nametnuli svoju volju... Jer, ako sada postoji mogućnost da, iz simpatija prema Sparti, neki grad stane protiv nas, u slučaju da Sirakuza nametne svoju volju, malo je verovatno da bi jedno carstvo napalo drugo carstvo“ (VI,11). Još jedna njegova prilično nepromišljena tvrdnja bila je da bi za Grke na Siciliji veće odvraćanje bilo ako Atinjani uopšte ne bi otišli na ostrvo; jer ako ekspedicija, jednom pokrenuta, propadne, Sicilijanci bi se odmah pridružili Spartancima u preziru prema moći Atine. Najbolje bi bilo, zaključio je, odustati od pohoda, ali ako je on baš neizbežan, neka se Atinjani ograniče na kratku demonstraciju sile i odmah vrate u domovinu.

Ono što, međutim, najviše upada u oči u Nikijinom govoru jesu propusti: on, naime, nije jasno pomenuo bilo kakav plan o osvajanju i aneksiji ostrva, već je umesto toga uputio lični napad na glavnog zagovornika tog plana. Alkibijad, rekao je, pripada novoj, opasno ambicioznoj generaciji i spreman je da radi sopstvene slave i koristi dovede državu u opasnost.

Najvažniji odgovor na ovaj govor stigao je upravo od mete tog napada, a Tukidid koristi priliku da nam ponudi njegov živopisan portret: „Onaj ko je

sa svim žarom vršio pritisak u korist poduhvata bio je Alkibijad, Klinijin sin, koji je... izgarao od želje da komanduje i nadao se da bi svojim delovanjem mogao Atini podvrgnuti Siciliju i Kartaginu: u isto vreme, ako poduhvat uspe, i lično bi izvukao korist u pogledu bogatstva i slave“ (VI,15). Takva pohlepa imaće najpogubnije posledice, jer, nastavlja Tukidid, „to je ono što je kasnije više nego išta doprinelo propasti Atine. Naime, većina građana, loše impresionirana njegovim ogromnim ekstravagancijama u odevanju i načinu života, kao i preteranom ambicijom koju je pokazivao u svemu što je radio, ubeđena da on teži da postane tiranin, postala mu je neprijateljski nastrojena; i iako je on kao građanin učinio ogromne usluge ratnim ciljevima, kao privatna ličnost svima je smetao svojim ponašanjem: tako su komandu nad operacijama poverili drugima i za kratko vreme odveli grad u propast“ (VI,15).

Alkibijad je žestoko branio ne samo svoj raskošni životni stil, već i političku liniju koja je dovela do bitke kod Mantineje: „Ja sam, povezavši međusobno najvažnije narode Peloponeza, bez velike opasnosti ili troška sa vaše strane, primorao Spartance da stave na kocku sve svoje snage u jednom jedinom danu kod Mantineje; i uprkos tome što su iz nje izašli kao pobednici, ni danas još nisu povratili hrabrost i sigurnost“ (VI,16).

U pogledu praktičnih izgleda ekspedicije, Alkibijad nije bio objektivniji od svog protivnika, ali su njegovi argumenti bili utemeljeniji. Opisao je grčke gradove na Siciliji kao uzdrmane teškom nestabilnošću i lišene patriotske odlučnosti, te je izrazio uverenje kada bi Atina mogla da ih pridobije na svoju stranu diplomatskim putem, kao što bi mogla da pridobije i domorodačke Sikule koji su mrzeli Sirakuzu. Što se tiče situacije u Grčkoj, prikazao ju je tako što je Spartance oslikao kao ljude bez nade i inicijative: budući da ne raspolažu brodovima da izazovu veliku atinsku flotu, ne bi mogli naneti Atici odlučniju štetu od one nanete prethodnim invazijama; ništa, dakle, osim pomorskog poraza ogromnih razmera, ne bi moglo da izmeni stratešku ravnotežu na štetu Atine, a Atina je u tom trenutku računala da rizikuje samo šezdeset brodova.

Osim toga, nastavio je Alkibijad, pružanje podrške saveznicima bilo je neophodno: „Kakav bismo razuman izgovor mogli navesti da ostanemo skrštenih ruku; ili kako ćemo se opravdati pred našim saveznicima tamo dole ako im ne pružimo pomoć? Preko je potrebno pomoći im, jer smo se na to obavezali zakletvom“ (VI,18). Potom je ponudio novu analizu

karaktera Atine i njenog carstva: čak i samo da bi očuvali ono što su stekli, rekao je, Atinjani bi morali da vode aktivnu politiku u korist saveznika. „Tako se dolazilo do osvajanja carstva, ne samo mi, već i svi oni koji su nametnuli svoju vlast: to jest, uvek i spremno pritičući u pomoć onima koji su našu pomoć prizivali, bili oni varvari ili Grci“ (VI,18). Usvajanje miroljubive politike, smanjenih ambicija, i uspostavljanje proizvoljnih kriterijuma za granice carstva bilo bi katastrofalno. U tom trenutku Alkibijad je, dakle, nagovestio šire ciljeve koje je negovao u vezi sa ekspedicijom: pobeda na Siciliji, istakao je, dala bi Atinjanima kontrolu nad celom Grčkom.

Perikle je u drugoj godini rata izrazio slično osećanje, ali je to učinio kako bi Atinjanima, „pokunjenim preko svake mere“, povratio samopouzdanje neophodno za vođenje rata koji nisu smeli sebi dozvoliti da izgube, a ne da bi ih podstakao na nova osvajanja.

Da bi zaključio svoj govor, Alkibijad je izabrao argument koji je nosio pečat sofista, onih učitelja retorike i drugih veština za bogatu omladinu tog doba koji su u svom podučavanju isticali razliku između prirodnog sveta i običaja ljudskog društva. Atina je, rekao je, za razliku od nekih drugih država (očigledan suprotan primer bila je Sparta), aktivna po svojoj sopstvenoj prirodi i stoga ne može sebi priuštiti pasivnu politiku; dug period mira i neaktivnosti otupeo bi upravo one sposobnosti i karakteristike koje su grad dovele do veličine. I ne samo to, ići protiv prirode Atine imalo bi još teže posledice: „Vidim da grad naviknut na akciju rizikuje da vrlo brzo propadne ako se prepusti neaktivnosti; i da najveću sigurnost uživaju oni ljudi koji što je manje moguće menjaju važeće običaje i zakone“ (VI,18). Bio je to dobar retorički trik, koji je dao konzervativnu boju onome što je u stvarnosti bila nova i smela inicijativa.

Kada je Nikija shvatio da je govor njegovog protivnika učinio Atinjane još sklonijim ekspediciji, prešao je sa poštenog protivljenja na obmanu. „Ubeđen da ih, ako ponovo bude isticao iste razloge, više neće odvratiti od namere“, pomislio je da bi im „možda mogao promeniti mišljenje ogromnošću priprema, ako se pokaže zahtevnim“ (VI,19). Ovaj manevar podseća na lukavu igru koju je pokušao 425. godine, kada se u raspravi o Spartancima opkoljenim na Sfakteriji ponadao da će poraziti Kleona nudeći mu ulogu generala, uveren da će ovaj to odbiti i, samim tim, biti diskreditovan. Na skupštini iz 415. godine njegova namera bila je da

Atinjane privede pameti suočavajući ih sa znatnim obimom zahtevanog angažovanja i da tako potkopa Alkibijada. U oba slučaja trik je propao i doveo do nepredviđenih rezultata.

Sa oštrim sarkazmom Nikija je pobio sliku o slaboj i podeljenoj Siciliji koju je predstavio Alkibijad, prikazujući umesto toga ostrvo kao bogatog, moćnog, vojnički strašnog protivnika koji je, povrh toga, neprijateljski nastrojen prema Atini i spreman za borbu. Neprijatelj je, rekao je, u velikoj brojčanoj prednosti, raspolaže osim toga žitom neophodnim za ishranu svojih vojski i velikim brojem konja za konjicu, dok mala sila koju su Atinjani izglasali ne bi imala ni jedno ni drugo. Neprijateljska konjica, primetio je, mogla bi lako da blokira na plaži skromne atinske snage lišene adekvatnog snabdevanja, a sa dolaskom zime, komunikacija sa Atinom mogla bi da zahteva i do četiri meseca. Za atinski trijumf bili su, dakle, potrebni impozantna flota ratnih brodova, brodovi za snabdevanje, velika vojska hoplita i lake trupe u velikim količinama da bi se pariralo neprijateljskoj konjici, a ekspedicija bi podrazumevala znatan utrošak novca, jer se na obećanje Segestana da će platiti troškove nije moglo računati.

Ali čak i ako se na more otpremi tako impozantna sila, nastavio je Nikija, pobeda ne bi bila laka. Upuštanje u tu ekspediciju bilo bi isto što i odlazak radi osnivanja kolonije na stranoj i neprijateljskoj teritoriji: to bi zahtevalo pažljivu pripremu i dobru dozu sreće, ali pošto je sreća izvan ljudske kontrole, bilo bi mudro osloniti se na savesne pripreme.

„Ovo su mere koje smatram najprikladnijim za ceo grad i takve da ulivaju nadu u spas za nas koji ćemo izaći na bojište. Ako je neko drugačijeg mišljenja, spreman sam da mu prepustim komandu“.

Sa tako pesimističnom analizom i tako mračnim predosećajima, Nikija se možda nadao da će mu protivurečiti i da će na taj način dobiti izgovor da napusti vođstvo ekspedicije; takav gest najiskusnijeg, najpobožnijeg i najsrećnijeg člana potencijalnog komandnog tima možda bi splasnuo entuzijazam skupštine. Ali se i u ovom slučaju potpuno prevario. Suočena sa perspektivom tako teškog angažmana, skupština, umesto da odustane od projekta, podržala ga je više nego ikad, „i on je postigao suprotan efekat“ (VI,24), upravo zato što su se Atinjani uverili u svrsishodnost njegovih saveta.

Izvesni Demostrat, plemić ali istaknuti predstavnik radikalne frakcije, koji je bio za ekspediciju i nastavak rata, doveo je Nikiju u nezgodan položaj neočekivanom provokacijom: kakvo tačno povećanje snaga preporučuje? Primoran da odgovori, Nikija je naveo oko stotinu trirema, pet hiljada hoplita i srazmerno toliko lakih trupa; u žaru rasprave propustio je da zatraži konjanike, uprkos tome što je prethodno najavio da će konjica neprijatelju doneti značajnu prednost. U tom trenutku Atinjani su izglasali da se generalima daju puna ovlašćenja da odluče o veličini ekspedicije i deluju „na način koji im se činio najkorisnijim za interese Atine“ (VI,26).

Nasuprot njegovim namerama, dakle, Nikija je na drugoj skupštini uspeo da ekspediciju skromnih razmera, ograničenih ciljeva i rizika, pretvori u veliki pohod, bremenit grandioznim ambicijama i očekivanjima, čiji bi neuspeh mogao da znači katastrofu. Nijedan drugi atinski političar ne bi se usudio da predloži tako impozantnu silu, i niko drugi to zapravo nije ni učinio ni na jednoj od dve skupštine. Tek nakon Nikijinog govora Atinjani su se od oprezne i ograničene inicijative okrenuli rizičnom, neplaniranom, loše osmišljenom poduhvatu bez preciznih granica. Bez njegove intervencije, flota bi 415. godine svakako zaplovila ka Siciliji, ali Atina ne bi srljala u rizik od velike katastrofe.

XXI
UNUTRAŠNJI FRONT I PRVI POHODI (415)

Svetogrđe

Prema Tukididovom opisu, raspoloženje u Atini u proleće 415. godine bilo je ispunjeno nestrpljenjem i entuzijazmom zbog sicilijanskog pohoda: „Sve je podjednako obuzela velika žudnja da zaplove: stariji su bili sigurni da će bez sumnje pokoriti zemlju u koju su krenuli i da tako impozantne snage nikako ne mogu biti poražene; omladina, u dobi stasaloj za oružje, žarko je želela da vidi i upozna daleku zemlju, uz nadu koja im se osmehivala da će se vratiti živi i zdravi. Narodne mase i vojnici nadali su se da će iz toga izvući zaradu u sadašnjosti i obezbediti gradu takvo proširenje moći koje će im zauvek garantovati vojničku platu“ (VI,24).

Ipak, kontroverze nisu izostale: pojedini sveštenici su opominjali protiv ekspedicije, drugi su javljali o znamenjima koja najavljuju katastrofu, ali su Alkibijad i zagovornici pohoda iznosili znamenja i proročanstva suprotnog značenja, pa čak ni najspektakularniji nepovoljni znaci nisu uspeli da prekinu pripreme. Međutim, ubrzo pre predviđenog datuma polaska, ozbiljniji događaji izazvali su opštu uzbunu.

Ujutro 7. juna 415. godine Atinjani su se probudili i otkrili da su herme (kamene statue posvećene Hermesu) razasute po gradu osvanule unakaženih glava i osakaćenih karakterističnih falusa. Pored same uvrede i straha koji je izazvalo ovo užasno svetogrđe, njegov specifičan način izvođenja navodio je na pomisao da osknavljenje ima i politički značaj: svetogrdnici su svoju akciju sproveli na širokom prostoru i u samo jednoj noći, što je bio dokaz da se ne radi o obesti nekolicine pijanaca, već o akciji koju je organizovala pozamašna grupa. Budući da je Hermes bio bog putnika, bilo je očigledno da je udar na njegov lik imao za cilj sabotažu

ekspedicije na Siciliju. „Tom događaju [Atinjani] su pridavali izuzetan značaj: smatrali su ga, naime, lošim znamenjem za ekspediciju i sumnjali su da se radi o zaveri ljudi željnih prevrata kako bi srušili narodnu vlast“ (VI,27).

Skupština je pokrenula istragu, nudeći nagrade i nekažnjivost svima koji pruže informacije o tom ili bilo kom drugom svetogrđu, a veće je osnovalo istražnu komisiju u koju su ušli istaknuti demokratski političari. Dok se raspravljalo o poslednjim detaljima ekspedicije, izvesni Pitonik je, na zaprepašćenje skupštine, izneo optužbu protiv Alkibijada i njegovih prijatelja: otkriveni su, rekao je, kako parodiraju svete Elevzinske misterije, a jedan rob je, pod garancijom nekažnjivosti, otkrio da je prisustvovao izvođenju tih misterija u Pulitijonovoj kući, pomenuvši među učesnicima Alkibijada i još devet osoba.

Ovaj događaj nije imao veze sa sakaćenjem herma, ali su već napeta atmosfera i navodna umešanost Alkibijada doveli do toga da bude ispitan sa velikom pažnjom. Malo je Atinjana sumnjalo da su Alkibijad i njegovo vetropirasto društvo sposobni da se rugaju verskom obredu, pa su njegovi neprijatelji sa entuzijazmom dočekali optužbu, koristeći je da ga proglase umešanim kako u osknavljenje misterija, tako i u vandalizam nad hermama, dodajući da je njegov cilj bio „potkopavanje demokratske vlasti“ (VI,28).

On je odbacio sve optužbe i ponudio da odmah izađe pred sud: želeo je da izbegne da mu se sudi dok on i vojnici i mornari koji su ga podržavali budu daleko, na moru ili već na Siciliji, jer bi tada njegovi neprijatelji mogli nesmetano da ga napadaju. U stvari, ti neprijatelji su želeli da odlože suđenje upravo iz tog razloga: „Neka se sada plovi, uz dobru sreću“, govorili su, „a kada se rat završi, neka onda dođe lično da se brani, pod istim uslovima“ (Plutarh, *Alkibijad* 19,6). Skupština im je dala za pravo, i Alkibijad je napustio Atinu sa optužbom za svetogrđe koja mu je visila nad glavom.

Atinska flota je zaplovila ka Siciliji u drugoj polovini juna, uputivši se prema Korkiri, gde je trebalo da se sastane sa saveznicima. Bila je to „prva ekspedicija koja je isplovila sa grčkim snagama iz jednog jedinog grada, najveličanstvenija i najbolje opremljena koja je do tada ikada postojala“ (VI,31). Pored državnih sredstava, trijerarsi su uložili i sopstveni novac kako bi brodove učinili ne samo brzim i čvrstim, već i lepim, pa su se čak i hopliti nadmetali u sjaju opreme. Ceo grad i strani saveznici prisutni u Atini

spustili su se u Pirej da prisustvuju ovom grandioznom prizoru. Čovek bi gotovo pomislio, piše Tukidid, „da se radi o demonstraciji moći i bogatstva Atine pred ostalim Grcima, pre nego o ekspediciji protiv neprijatelja“ (VI,31). Odjeknula je truba i nepregledna masa je izgovorila „uobičajene molitve pre razvijanja jedara“.

„Nakon što su otpevali pean i prineli ljevanice, podigli su sidra; iz luke su najpre izašli u dugoj liniji, ali su odmah potom započeli trku u brzini sve do Egine“ (VI,32). Velika flota, narasla do opasnih razmera usled propale Nikijine varke, udaljila se kao da učestvuje u regati, a ne u rizičnoj avanturi u dalekim zemljama.

Lov na veštice

Dok je flota mirno plovila, istražna komisija je revnosno nastavila istragu o nedavnim svetogrđima. Teukro, stranac koji je živeo u Atini ali je pobegao u Megaru, vratio se u grad pod garancijom nekažnjivosti kako bi dao senzacionalno svedočanstvo: učestvovao je u parodiranju misterija, rekao je, i bio je u stanju da identifikuje autore sakaćenja herma. Za prvo osknavljenje naveo je imena još jedanaestorice ljudi, za drugo osamnaestorice: ni na jednom od ta dva spiska nije bilo Alkibijadovog imena. Komisija je naredila da se jedan od osumnjičenih uhapsi i pogubi, ali su svi ostali pobegli na sigurno.

Potom je o slučaju herma svedočio izvesni Dioklid: u noći kada je izvršeno svetogrđe, ispričao je, šetao je po mesečini kada je video oko tri stotine zaverenika okupljenih u orkestri Dionisovog pozorišta na južnim padinama Akropolja. Sledećeg jutra, došavši do zaključka da se mora raditi o krivcima, otišao je kod nekih koje je uspeo da identifikuje kako bi ih ucenjivao; oni su mu obećali novac, ali mu ga nikada nisu dali. Potom je prijavio četrdeset dvoje ljudi, među kojima su bila dva člana veća i brojni aristokrati. Ove optužbe su podstakle strah da se radi o širokoj oligarhijskoj zaveri protiv demokratskog režima, a panika koja je usledila bila je tolika da je veće suspendovalo zakon koji je zabranjivao upotrebu torture nad atinskim građanima radi dobijanja svedočanstava. Pisandar, autor tog predloga, nameravao je da osumnjičene stavi na točak u nadi da će od njih brzo iznuditi priznanja. Dva člana veća uspela su da izbegnu torturu obećavši da će izaći pred sud, ali kada su pobegli u Megaru ili Beotiju i

kada se odmah potom beotska vojska pojavila na atinskoj granici, uzbuna u gradu je porasla: strahu od revolucije radi nametanja oligarhije ili tiranije pridružio se i strah od izdaje i invazije.

Te noći Atinjani su obukli oklope i ostali na straži, dok se veće iz bezbednosnih razloga preselilo na Akropolj. Zahvalni narod izglasao je da se doušniku Dioklidu dodeli herojski venac i besplatni obroci u Pritaneju – počasti koje su obično bile rezervisane za pobednike na Olimpijskim igrama – ali njegova slava bila je kratkog veka. Andokid, jedan od zatvorenih optuženika koji će kasnije postati slavni besednik, takođe je pristao da svedoči i, nakon što je od veća dobio garanciju nekažnjivosti, otkrio je da je za sakaćenja odgovorna njegova eterija, neka vrsta političko-društvenog udruženja. Priložio je spisak krivaca, sve ljudi koji su se pojavljivali i na Teukrovom spisku; sa izuzetkom četvorice koji su odmah pobegli, svi su već bili mrtvi ili u izgnanstvu. U tom trenutku veće je ponovo ispitalo Dioklida, koji je priznao da je lažno svedočio, i to po uputstvu Alkibijadovog rođaka, Alkibijada, Fegovog sina, i još jednog čoveka. Oba krivca su pobegla, dok su osobe obuhvaćene lažnim svedočanstvom oslobođene optužbi, a Dioklid je pogubljen.

Atinjani su osetili olakšanje: slučaj herma bio je razjašnjen na potpuno zadovoljstvo i izbegnuta su „mnoga zla i opasnosti“ (Andokid, *O misterijama* 66).[10] Ispostavilo se da kriminalci nisu bili ništa drugo do mala grupa članova jedne jedine eterije, među kojima je malo ko bio istaknuti političar: dakle, nije se radilo o velikoj zaveri. Međutim, pitanje osknavljenja svetih misterija i dalje je ostalo nerešeno, pa je istraga nastavljena.

Nova optužba stigla je iz najviših krugova atinskog društva u ličnosti Agariste, Alkmeonidove žene; oba imena bila su povezana sa jednom od najvećih atinskih porodica kojoj su pripadali Klisten, osnivač atinske demokratije, i Perikle. Agarista je prijavila osknavljenje misterija počinjeno u kući jednog plemića, koje je izvršio Alkibijad zajedno sa ujakom Aksiohom i bratom Adimantom. Još jednom su Alkibijadovi neprijatelji iskoristili svedočanstvo za svoje političke ciljeve, tvrdeći da je ismevanje kojem su bili izloženi sveti obredi deo „zavere protiv demokratije“ (VI, 61). Pokreti neprijateljskih trupa, pored optužbi podignutih za jedno ili drugo svetogrđe protiv oko stotinu ljudi baš uoči velike ekspedicije u daleke zemlje, zajedno sa navodnom umešanošću političara, aristokrata, a posebno

samog Alkibijada u ta osknavljenja, samo su ponovo raspirili strah od zavera, izdaja i opasnosti po ustav. „Sa svih strana, dakle, nadvijala se sumnja nad Alkibijadom“ (VI,61). Zvanično ga je optužio Tesal, sin velikog Kimona, čije su optužbe imale znatnu težinu, osim zbog svog detaljnog karaktera, i zbog porekla i plemenitosti njegove porodice. Stvar je već postala toliko ozbiljna da je veće poslalo državnu trijeru *Salaminiju* da preuzme Alkibijada i brojne druge članove ekspedicije kako bi ih vratili u Atinu na suđenje.

U ovom trenutku potrebno je zapitati se ko je počinio ta svetogrđa i zašto. Za osknavljenja misterija nesumnjivo je bilo odgovorno jedno od udruženja posvećenih ljevanicama i gozbama, eterije, koje su tada bile raširene među mladim i bogatim aristokratama Atine. Ove parodije, uostalom, nisu imale nikakav politički značaj: odigrale su se u privatnosti, bez namere ili mogućnosti da utiču na bilo koga van kruga onih koji su u njima učestvovali.

Udar na herme bio je nešto ozbiljnije, a ne prosta pijanska šala: da bi se sproveo tako ambiciozan plan kao što je sakaćenje statua boga širom Atine, bili su potrebni organizacija, planiranje i mnogo brojnija grupa. Najizglednije objašnjenje ovog vandalskog čina svakako daje Andokid, koji, potvrđen drugim izvorima, tvrdi da je za to odgovorna njegova eterija pod vođstvom Eufileta i Meleta, i nema razloga da se misli da je to bio deo zavere za rušenje demokratije i uspostavljanje oligarhije ili tiranije; uostalom, niko od doušnika, verodostojnih ili ne, ne pominje ništa slično, niti bilo koje antičko svedočanstvo potkrepljuje takvu hipotezu.

Međutim, ne može biti slučajnost što je taj gest učinjen neposredno pre polaska ekspedicije na Siciliju, i nema sumnje da je imao politički motiv. Pojedini Atinjani smatrali su Korinćane odgovornim za to, koji bi na taj način želeli da spreče sicilijansku ofanzivu. U svakom slučaju, bez obzira na to da li su stranci učestvovali u svetogrđu ili ne, potpuno je izgledno da su Atinjani koji su ga osmislili imali na umu upravo takav cilj. Oni su znali da je u komandu ekspedicije već pozvan Nikija, koji je bio ne samo čovek čija je pobožnost bila javno najpoznatija u Atini, čovek koji je naginjao tome da pridaje veliki značaj znamenjima i među svojim štićenicima imao sopstvenog proroka, već je bio i poslovično oprezan političar i protivnik ekspedicije. Osim toga, Atinjani su, kao i većina Grka, bili sujeverni: u više navrata javni skupovi su prekidani zbog prirodnih pojava poput oluja i

zemljotresa. Zar nije bilo više nego verovatno da će se, usled postupaka zaverenika, Nikija uznemiriti zbog tako ozbiljnog svetogrđa protiv boga putnika uoči onoga što je trebalo da bude najveličanstvenije putovanje atinske zajednice?

Zaverenici nisu mogli da predvide pometnju koju će izazvati otkrića o misterijama; oni su računali na to da će izazvati takav strah i zaprepašćenje koji će navesti grad da se zapita o značenju unakaženih herma i njihovom značaju za ekspediciju. Slučajna posledica fanatizma koji je izazvalo dvostruko svetogrđe bila je, naprotiv, paralisati Nikiju, sprečavajući ga da učini ono što se od njega možda očekivalo. Na spiskovima optuženih nalazila su se imena dvojice njegove braće, a jedan je, čini se, zaista bio kriv. Čim je stvar postala javno vlasništvo, on se našao u nemogućnosti da iskoristi sakaćenja kako bi zatražio opoziv ekspedicije: odmah bi bio osumnjičen za zaveru da drugim sredstvima nametne politiku koju nije uspeo da progura na skupštini. Tako je drugo, neočekivano svetogrđe obesmislilo svaku mogućnost uspeha prve bizarne zavere.

Nasuprot svim očekivanjima bile su i posledice Alkibijadove umešanosti u osknavljenje misterija: iako je bio stranac u odnosu na udar na herme, njegovi politički protivnici iskoristili su širenje panike da ga diskredituju baš u trenutku kada se spremao da isplovi. A kasnije, svi njegovi neprijatelji su se udružili kako bi ga naterali da se vrati u domovinu i suoči sa suđenjem iz kojeg je, u odsustvu njegovih najjačih pristalica, bilo veoma malo verovatno da bi mogao izaći kao pobednik. Na načine koje niko nije mogao predvideti, svi oni koji su bili protiv sicilijanskog pohoda preduzeli su inicijative koje su, iako nisu uspele da ga spreče, na kraju presudno doprinele njegovom katastrofalnom neuspehu.

Atinska strategija

Flota koja je napustila Pirej bila je sastavljena od 134 ratne trijere, od kojih 60 iz Atine, i neodređenog broja brodova za prevoz trupa, na kojima je bilo ukrcano 5100 hoplita, uključujući 1500 Atinjana – što je bio najbrojniji hoplitski korpus koji je Atina do tada upotrebila tokom rata, sa izuzetkom onog poslatog da opustoši teritoriju Megare. Osim toga, Atinjani su obezbedili 700 teta (slobodnih ljudi bez imovine), koji su na trijerama služili kao mornari. Ostatak trupa dolazio je većim delom iz država carstva

potčinjenih Atini i izvestan broj od slobodnih saveznika kao što su Argos i Mantineja. Bilo je tu i oko 1300 vojnika sa lakim naoružanjem različitih vrsta. Na kraju, na jednom brodu za prevoz konja bilo je ukrcano 30 ljudi i njihovi konji – jedina konjica u ekspediciji – a 30 teretnih brodova nosilo je hranu, opremu, pekare, zidare, tesare i alat za podizanje bedema.

Na Korkiri, kako bi se omogućila samostalna dejstva i olakšalo upravljanje snabdevanjem, svaki od generala preuzeo je komandu nad trećinom brodova. Potom je cela flota zaplovila ka južnim obalama Italije, gde je naišla na neočekivani otpor: gradovi na koje su Atinjani računali kao na baze i izvore snabdevanja zatvorili su im vrata; Tarent i Lokri, ključni centri, odbili su čak i da im dozvole da pristanu i da ih snabdeju pijaćom vodom. Najvažniji grad bio je Regijum, smešten na strateškom položaju za izvršavanje iskrcavanja na severnim i istočnim obalama Sicilije i za napad, preko moreuza, na Mesinu, glavnu luku na ostrvu. Iako su saveznici iz Regijuma u potpunosti sarađivali sa Atinjanima u prethodnoj sicilijanskoj avanturi između 427. i 424. godine, sada su proglasili neutralnost i zabranili im ulazak u grad, dozvolivši im samo da izvuku brodove na suvo, ulogore se van bedema i kupuju hranu. Šta ih je navelo da promene stav? Najverovatnije objašnjenje jeste da su, videvši veličinu ove druge ekspedicije, posumnjali da su Atinjani došli na zapad da vrše osvajanja, kao što je to bio slučaj na istoku, a ne da, kako su govorili, pomognu svojim saveznicima u lokalnim sporovima i obuzdaju ambicije Sirakuze; sila od šezdeset brodova, koja je prvobitno izglasana na skupštini, verovatno ne bi izazvala iste sumnje. U svakom slučaju, nemogućnost da ta velika flota koristi ovu bazu, kako je bilo planirano, zadao je izuzetno težak udarac izgledima pohoda.

Da nespokojstvo Atinjana bude još veće, doprinele su i vesti koje su stigle iz Segeste. Dok Nikija uopšte nije bio iznenađen otkrićem da Segestani, za doprinos troškovima pohoda, imaju da ponude svega trideset talenata, ostali zapovednici ostali su zaprepašćeni. Ovi događaji zahtevali su da se ponovo ispitaju ciljevi i strategija, i Nikija je predložio minimalni pravac delovanja: otići u Selinunt i tražiti od Segestana da pokriju troškove celokupne sile. Ako ovi pristanu, što je znao da je krajnje malo verovatno, Atinjani bi zadržali pravo da „donesu odluku o tome“ (VI,47). Ako pak odbiju, trebalo bi tražiti novac za isplatu šezdeset brodova koje je Segesta prvobitno tražila i ostati na Siciliji samo dok se između Segeste i Selinunta

ne sklopi mir. U tom trenutku Atinjani bi morali ponovo da isplove i da se, nakon što oplove ostrvo u javnoj demonstraciji moći Atine, vrate u domovinu, „osim ako se u kratkom roku i iznenada ne ukaze prilika da se pomogne Leontincima ili pridobiju simpatije nekog drugog grada: nisu smeli oni, rasipajući za svoj račun, da stave na kocku sam opstanak otadžbine“ (VI,47). Poslednje pretpostavke bile su čista fantazija: prava Nikijina namera bila je da nekako uredi stvari u Segesti i potom se odmah vrati u Atinu.

Za Alkibijada bi pristajanje na takav plan značilo propast. Odlazak bez postizanja ikakvog drugog rezultata ne samo da bi diskreditovao glavnog zagovornika ekspedicije, već bi negativno uticao i na ugled Atine: njeni sicilijanski saveznici ostali bi na milost i nemilost svojim neprijateljima, a šanse da Sirakuza postane gospodar ostrva bi se povećale. Alkibijad je zato predložio da pokušaju da pridobiju prijateljstvo grčkih gradova na Siciliji i domorodačkih Sikula, od kojih bi mogli da dobiju hranu i trupe, i da uz tu pomoć napadnu Sirakuzu i Selinunt, „osim ako se ovaj potonji ne nagodi sa Segestom i ako Sirakuzani ne pristanu na obnovu Leontinija“ (VI,48).

Lamah je sa svoje strane savetovao da se krene direktno na Sirakuzu „i u blizini tog grada zametne bitka što je pre moguće, dok su neprijatelji još nespremni i maksimalno zaprepašćeni“ (VI,49). U najboljem slučaju Sirakuzani bi se predali bez borbe, a ako bi prihvatili bitku hoplita, nadmoć Atine osigurala bi joj pobedu. Ili bi neprijatelji mogli odbiti sukob i skloniti se iza bedema, ali bi i u tom slučaju Atinjani, brzim iskrcavanjem u blizini grada, mogli da uhvate u zamku mnoge Sirakuzane pre nego što se sklone na sigurno i da, zauzevši njihova imanja, iskoriste ih za snabdevanje sopstvenih trupa.

Po svoj prilici, Lamahova strategija nije bila ona prvobitna, jer je pokušaj napada na Sirakuzu sa samo šezdeset trirema bio nezamisliv. Izgleda da ju je on formulisao tek kada su odbijanje Regijuma i otkrivanje segestanske prevare nametnuli potrebu za novim planom. Kako god bilo, ona je imala nekoliko slabih tačaka: Lamah je znao da bi opsada Sirakuze zahtevala bazu u blizini, zbog čega je savetovao zauzimanje Megare Hibleje, koja je raspolagala dobrom lukom nedaleko od grada (videti mapu 5); ali Megara je bila napuštena već decenijama i samim tim nije imala imanja ni pijace gde bi se snabdevali; osim toga, Atinjanima je nedostajala konjica, kojom su Sirakuzani bili odlično snabdeveni, a ona bi bila neophodna za zaštitu

bokova hoplitske falange i ljudi angažovanih na podizanju opsadnih bedema. Ako napad ne bi odmah uspeo, svi ovi problemi pretvorili bi se u pretnje.

Uprkos tome, Demosten, general velike vrednosti, smatrao je da je najbolje pratiti Lamahov savet i, po Tukididovom mišljenju, Sirakuzani bi, pružajući otpor atinskom napadu na njihov grad, izgubili bitku, što bi dovelo do toga da ih Atinjani zatvore sa kopna i sa mora i primoraju na predaju. Iako je konačna procena naknadno nemoguća, ipak je sve samo ne isključeno da je Lamahova strategija mogla da upali. Njen predlog, međutim, nije imao nikakve šanse da bude prihvaćen, jer ništa nije moglo biti dalje od Nikijih namera, a što se tiče Alkibijada, on nije želeo da čuje ni za jednu drugu strategiju osim svoje. Zbog toga je Lamah, koji nije bio spreman da prihvati neaktivnost koju je savetovao Nikija, dao svoju podršku Alkibijadovom planu, koji je tako postao zvanična atinska strategija.

Letnji pohod 415. godine

Atinskim snagama sada je bila potrebna velika, sigurna i adekvatna baza sa koje bi slale diplomatske misije i pomorske ekspedicije. S obzirom na nedostupnost Regijuma, najizvodljivija alternativa delovala je Mesina, ali su i Mesinjani zabranili Alkibijadu ulazak u grad, ponudivši mu samo da koristi njihovu pijacu. On je zato bio primoran da uzme šezdeset brodova i, ostavivši vojsku još uvek loše ulogorenu ispred Regijuma, okuša sreću u Naksosu, južno od Mesine duž istočne obale Sicilije. Naksijani su bili stari neprijatelji Sirakuze, pa su pustili Atinjane u grad, ali Katana, još južnije, bila je pod kontrolom filosirakužanske frakcije i zatvorila im je vrata.

Atinjani su se ulogorili u blizini Leontinija i odatle se deset brodova uputilo ka Sirakuzi, ušavši u luku gde nisu zatekli nijednu usidrenu flotu. Tada su, objavivši ono što je bilo ravno ultimatumu bez primanja ikakvog odgovora, i pažljivo izvidivši luku i okolinu, otišli neometano, ali zapravo objavivši rat. Neprijateljska flota nije bila tamo jer Sirakuzani nisu hteli da poveruju u vest da se velika armija sprema da ih napadne. Zapravo, bogata i moćna država Sirakuza, umerena demokratija, uzela je upozorenje dovoljno ozbiljno da ono postane predmet javne rasprave tek kada su Atinjani već bili na Korkiri. U dugim raspravama koje su usledile na skupštini,

Hermokrat, Hermonov sin, vodeća ličnost na konferenciji u Geli 424. godine i onaj koji je proterao Atinjane sa ostrva, tvrdio je da je namera velike armije osvajanje Sirakuze i cele Sicilije. Stoga je pozvao sugrađane da traže saveznike na ostrvu, u Italiji, pa čak i u Kartagini – tradicionalnom neprijatelju sicilijanskih Grka – i da zatraže pomoć od Korinta i Sparte. U međuvremenu, rekao je, trebalo bi poslati flotu u južnu Italiju da se suoči sa neprijateljem pre nego što stigne do Sicilije.

Informacije kojima je Hermokrat raspolagao bile su tačne, ali je njegov strateški savet bio diskutabilan: sirakužanska flota nije mogla da se meri sa atinskom ni po broju brodova ni po taktičkoj veštini, a uz to, neprijatelji su se već spuštali na Siciliju; bilo bi nemoguće za Sirakuzu da sagradi, opremi i otpremi ka Italiji dovoljno jaku flotu na vreme da blokira Atinjane, a Hermokrat je to morao znati. Možda je njegov savet imao za cilj da trgne sugrađane iz letargije i savlada njihovo oklevanje lažnim nadama u brz i lak uspeh.

Neki trik je očigledno delovao neophodan, jer su Sirakuzani i dalje oklevali da preduzmu bilo kakvu inicijativu. Demagog po imenu Atanagora tvrdio je da nije istina da Atinjani dolaze: to bi bila ludost sa njihove strane; oni koji veruju u to, rekao je, nameravaju da stvore uslove kako bi srušili demokratiju. U svakom slučaju, svi u Sirakuzi su mislili da će agresori biti lako poraženi. Jedan sirakužanski general čije ime nije poznato, čovek velikog razuma i ličnog autoriteta, primetio je da ne bi škodilo pripremiti odbranu u slučaju da se Atinjani zaista pojave. Predložio je zato da se pošalju glasnici prijateljskim državama kako bi zatražili pomoć – inicijativu koju su, otkrio je, generali već preduzeli. Potom je obećao da će preneti skupštini svaku novu informaciju koja stigne, ali je prećutao ideju o ekspediciji u Italiju. U tom trenutku skupština je prekinula zasedanje.

Tek na vest da su se Atinjani iskrcali u Regijumu, Sirakuzani su, predviđajući „predstojeći rat; zapravo, može se reći, rat koji je već pred vratima“ (VI,45), konačno počeli da preduzimaju izvesne mere zaštite. Ali među tim merama nije bilo opremanja flote, kao što su Atinjani otkrili ušavši u luku i zatekavši je praznu.

Iz Sirakuze su se Atinjani vratili u Katanu i, u ovom drugom pokušaju, uspeli su da u nju prodru na prevaru i da je uvedu u savez. Sada su imali bazu iz koje mogu napasti Sirakuzu ili pokrenuti diplomatski rat koji je želeo Alkibijad. Lažne vesti, prema kojima se ukazala prilika da se zauzme

Kamarina i da Sirakuzani opremaju flotu, navele su ih da uzalud odvedu trupe u oba grada, a da trud ne bi propao, vojnici su poharali teritoriju Sirakuze. Dok su se povlačili, neke „pešake rastrkane po poljima“ (VI,52) pobila je sirakužanska konjica: bio je to rđav znak.

Alkibijadovo bekstvo

U Katani su Atinjani zatekli državnu trijeru *Salaminiju* koja je čekala da ukrca, kako bi ih vratila u Atinu na suđenje, Alkibijada i ostale optužene za sakaćenje herma i osknavljenje misterija. Prema Plutarhu, Alkibijad je mogao da podstakne pobunu da je to želeo, ali su razočaravajući rezultati ekspedicije do tog trenutka možda narušili njegovu popularnost, pa se pokorio bez otpora i obećao da će pratiti *Salaminiju* svojom sopstvenom trijerom. Međutim, od posade je morao saznati kakva situacija vlada u Atini i odlučio je da pobegne. U Turiju, u Italiji, pobegao je u unutrašnjost zemlje i odatle krenuo putem Peloponeza.

U Atini je osuđen na smrt u odsustvu, kao i ostali optuženi, imovina mu je konfiskovana, i pretrpeo je sramotu da mu ime bude urezano na steli podignutoj na Akropolju; na kraju je obećana nagrada od jednog talenta onome ko ubije bilo kog od begunaca. Drugim dekretom naređeno je da ime Alkibijada, a verovatno i imena ostalih krivaca, prokunu sveštenici iz Eleusine. Kao odgovor na to, begunac je navodno izjavio: „Dokazaću im da sam živ“ (Plutarh, *Alkibijad* 22,3).

Udaljavanje Alkibijada ostavilo je Nikiju de facto na čelu ekspedicije. He bi najradije nastavio pasivnu strategiju koju je predložio i vratio se u domovinu što je pre moguće, ali vreme koje je proteklo, ogromna količina potrošenog novca i brojni životi koji su već uzalud izgubljeni činili su to nemogućim: ni njegove trupe ni sugrađani ne bi bili zadovoljni takvim ishodom.

Stoga, da vidi kako se može rešiti situacija koja ih je dovela na Siciliju, pokrenuo je čitavu armiju prema Segesti i Selinuntu.

Atinjani su prešli Mesinski moreuz u pravcu severozapadne Sicilije, „držeći se veoma daleko od neprijatelja“ (Plutarh, *Nikija* 15,3). Nakon što im je Himera, jedini grčki grad na teritoriji koja je pretežno bila kartaginska, zabranila iskrcavanje, napali su Ikaru, naseljenu domorodačkim Sikanima koji su bili neprijateljski nastrojeno prema

Segesti, predali je Segestanima, a njene „varvarske“ stanovnike pretvorili u robove. Potom je sam Nikija otišao u Segestu da preuzme obećani novac i pokuša da reši njen spor sa Selinuntom. Rezultati su morali biti potpuno obeshrabrujući, jer je uspeo da dobije svega trideset talenata, verovatno sav novac koji je mogao da se nađe, pa mu nije preostalo ništa drugo nego da se pridruži svojoj vojsci u Katani. Do tada su Atinjani ispitali spremnost gotovo svakog grčkog grada na Siciliji (osim, koliko nam je poznato, Gele i Agrigenta, verovatno zato što su znali da bi svaki pokušaj u tom smislu bio uzaludan). Čak je i Alkibijadova strategija, dakle, propala, a amblematičan za ceo pohod bio je potonji neuspešan napad na jedan gradić u blizini Katane.

Prva sezona pohoda pokazala se kao veliko razočaranje; odlazak Alkibijada ostavio je avanturu u rukama vođe koji nije verovao u njene ciljeve i nije razradio nikakvu strategiju da ih postigne. Plutarh opisuje situaciju sledećim rečima: „Nikija, ostavši nominalno kao drugi zapovednik sa Lamahom, ma de facto jedini nosilac vlasti, nastavio je da bude neaktivan, da plovi oko ostrva, da kuje planove; a u međuvremenu je uvela živa nada njegovih ljudi, dok su neprijatelji prevazišli zaprepašćenje i strah koji su ih obuzeli pri prvom pojavljivanju atinskih snaga“ (Plutarh, *Nikija* 14,4). Ne usuđujući se još uvek da napuste Siciliju, Nikija i njegovi ljudi sada bi bili primorani da se suoče sa najopasnijim neprijateljem u Sirakuzi bez ikakve precizne strategije.

XXII
PRVI NAPAD NA SIRAKUZU (415)

Nikijino oklevanje i neodlučnost u suočavanju sa Sirakuzom povratili su samopouzdanje građanima ovog sicilijanskog grada, koji su vršili pritisak na svoje generale da ih povedu u izazivanje neprijatelja kod Katane. Sirakužanski konjanici su se približavali Atinjanima i vređali ih „pitajući da li su došli da vrate Leontince u njihove domove, ili pre da se sami u miru i slozi sa Sirakuzanima nasele u toj stranoj zemlji“ (VI,63). Nikija više nije mogao da okleva, ali se našao pred problemom kako da rasporedi svoje snage za napad na Sirakuzu: iskrcavanje pred naoružanim neprijateljem koji je već bio spreman da ga dočeka nije dolazilo u obzir, a čak i da su hopliti mogli potpuno bezbedno da marširaju ka gradu, među Atinjanima je bilo mnogo lako naoružanih vojnika i mnoštvo pekara, zidara i pomoćnog osoblja bez konjice koja bi mogla da ih zaštiti od brojne neprijateljske konjice.

Atinjani u Sirakuzi

Atinjani su stoga pribegli lukavstvu, poslužívši se jednim dvoličnim izaslanikom kako bi prevarili sirakužanske generale i odvukli čitavu neprijateljsku vojsku ka Katani. Potom su se, dok je ova bila na maršu prelazeći oko šezdeset pet kilometara između dva grada, iskrcali bez ikakvog otpora u blizini Sirakuze, na plaži južno od reke Anapo, naspram velikog hrama Zevsa Olimpijskog (videti mapu 18). Tamo su zauzeli položaje, zaštićeni kućama i prirodnim preprekama od eventualnih bočnih napada neprijateljske konjice, i podigli utvrđenja kako bi se zaštitili od čeonih napada ili napada sa mora.

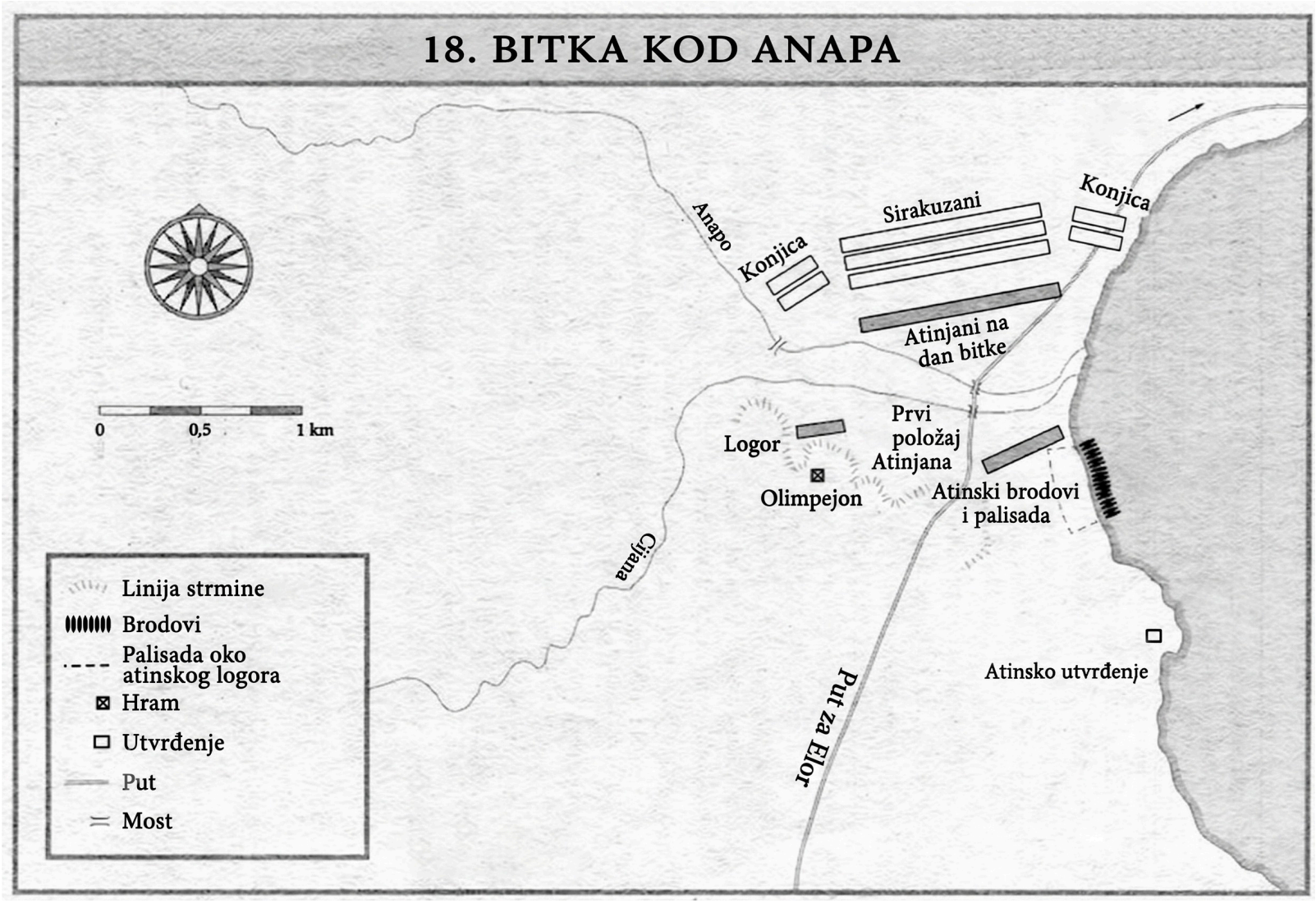
18. BITKA KOD ANAPA
Anapo
Konjica
Sirakuzani
Konjica
Atinjani na dan bitke
Prvi položaj Atinjana
Logor
Olimpejon
Atinski brodovi i palisada
Atinsko utvrđenje
Put za Elor
Cijana
0
0,5
1 km
Linija strmine
Brodovi
Palisada oko atinskog logora
Hram
Utvrđenje
Put
Most

Kada su se Sirakuzani, besni što su prevareni, vratili i videli neprijatelje čvrsto ulogorene ispred svog grada, izazvali su ih na borbu, ali Atinjani nisu zagrizli mamac, pa trupama Sirakuze nije preostalo ništa drugo nego da se ulogore preko noći. Nikija je napao sledećeg jutra. Polovina vojske rasporedila se u dubinu od osam redova, sa Argivcima i Mantinejanima na desnom krilu, Atinjanima u centru i ostalim saveznicima na levom krilu, gde je opasnost od konjice bila najveća. Iza njih, daleko unazad, druga grupa Atinjana napravila je kvadrat oko civila sa komorom i ostala blizu logora kao rezervna sila. Neprijateljsko napredovanje preko reke zateklo je Sirakuzane na prepad. Pojedini vojnici su se bili vratili u Sirakuzu da provedu noć u svojim kućama, pa su morali u velikoj žurbi da jure nazad i odmah zauzmu bilo kakvo mesto u borbenom poretku. Sirakuzani i njihovi saveznici pokrivali su čitavu širinu atinskog poretka, ali su njihove linije bile dvostruko dublje, a uz to su raspolagali sa hiljadu petsto konjanika kojima neprijatelj nije imao šta da suprotstavi. Da bi nadoknadio ovaj zaostatak, Nikija je verovatno postavio trupe pod uglom u odnosu na reku, koristeći je da pokrije krajnje levo krilo poretka, dok je pomoću nekoliko močvara zaštitio desno krilo, što je sprečilo sirakužansku konjicu da napadne bokove protivničke falange. Osim toga, Atinjani su rasporedili praćkaše, strelce i bacače kamenja na krilima, gde su mogli da pomognu u odbijanju neprijateljskih konjanika. Uprkos dubini sirakužanske falange i ličnoj hrabrosti njenih vojnika, vrhunska disciplina i iskustvo Atinjana i njihovih saveznika doneli su im pobedu.

Tokom bitke, izbijanje oluje sa kišom, grmljavinom i munjama prestravilo je Sirakuzane, što je verovatno doprinelo slamanju njihovog morala, dok Atinjani, kao iskusniji, nisu bili zaplašeni time. Ubrzo su Argivci potisnuli neprijateljsko levo krilo, Atinjani su probili centar, „ostatak sirakužanskih trupa se raspao i svi su se dali u beg“ (VI,70). Za Atinjane je to bila velika prilika da odnesu odlučujuću pobedu: agresivnim gonjenjem, nanoseći neprijatelju velike gubitke, možda bi slomili otpor Sirakuze ili, u najmanju ruku, ugrozili njene izglede da izdrži opsadu. Za to je, međutim, bila ključna konjica, koja je mogla da goni neprijatelja brže i dalje nego što su to mogli hopliti, ali Atinjani je nisu imali. Tako je sirakužanska konjica, bez ikakvog otpora, uspela da obuzda progonitelje, omogućivši svojoj vojski da se ponovo okupi, pošalje garnizon da zaposedne hram Zevsa radi odbrane njegovog blaga, a potom se povuče pod

zaštitu gradskih bedema. Za Atinu je to bila taktička pobeda bez strateških rezultata: Sirakuza je istrajala, bila je spremna da nastavi borbu i sposobna za to, a tek je trebalo pronaći način da je nateraju na popuštanje. Umesto da je odmah opkole, Atinjani su podigli pobednički trofej na bojištu, sklopili sa neprijateljem primirje radi predaje tela palih boraca i sahranjivanja sopstvenih – pedeset naspram dvesta šezdeset sirakužanskih – i ponovo isplovili da se vrate u Katanu.

Tukidid objašnjava Nikijino povlačenje kasnim godišnjim dobom, potrebom da se obezbede zalihe žita, da se dobije još atinskog i savezničkog novca i, pre svega, da se „dovede konjica iz Atine i prikupi od saveznika na Siciliji, kako ne bi uvek bili na milost i nemilost neprijateljskim konjanicima“ (VI,71). Generalovi savremenici su mu zamerili što nije delovao sa većom odlučnošću. In komediji *Ptice,* koja je prikazana neposredno nakon bitke, Aristofan ga je ismevao govoreći o „oklevanju“ i „odlaganju na Nikijin način“[11] a prema Plutarhu, u Atini je vladalo opšte mišljenje da je general, „većajući, oklevajući i osiguravajući se, propustio priliku za akciju“ (Plutarh, *Nikija* 16,9).

Oprez na koji je Nikija bio naveden nedostatkom konjice nije bio bez smisla: atinski odredi poslati da kopaju rovove ili podižu okolne bedeme ne bi mogli da odbiju napade sirakužanskih konjanika ako ih ne bi branila sopstvena konjica. Ali ratovi se često odlučuju faktorima koji nisu materijalni, i Demosten, znatno briljantniji general, smatrao je da bi Sirakuzani prihvatili bitku, bili poraženi, videli svoj grad opasan bedemom pre nego što uspeju da zatraže pomoć i, samim tim, bili primorani na predaju, samo da je u zimu 415. godine Nikija pokazao veću odvažnost. Međutim, krajnje je malo verovatno da bi Atinjani mogli da podignu bedem oko cele Sirakuze bez zaštite konjice, i sve dok taj bedem ne bi postojao, Sirakuzani bi ostali slobodni da traže pojačanja i koriste ih u svoju korist. Sve u svemu, Nikija je izabrao ispravan pravac delovanja i sproveo ga sa velikom veštinom, zbog čega, sa taktičke tačke gledišta, ne zaslužuje prekor.

Kao strateg, međutim, napravio je grešku koja je bila glavni uzrok neuspeha pohoda. Konjica je bila ključna za osvajanje Sirakuze i da su Atinjani mogli da raspolažu njome od samog početka, Sirakuzani bi bili primorani na predaju: nikakva pomoć spolja ne bi mogla da ih spase. Njen nedostatak posebno upada u oči jer je sam Nikija, pre polaska ekspedicije,

istakao njen značaj rekavši skupštini u Atini: „Ono što najviše vredi, i što im daje prednost nad nama, jeste to što [Sirakuzani] poseduju mnogo konja i što im je dovoljno žito koje njihova zemlja rađa, te nemaju potrebe da ga uvoze“ (VI,20). Pa ipak, nabrajajući snage koje bi njegovi sugrađani trebalo da namene za pohod, nije pomenuo konjicu, a iako je imao mnogo vremena na raspolaganju da ispravi ovaj nedostatak na kasnijoj skupštini pre polaska, to nije učinio. Čak i nakon savetovanja u Regijumu, kada je već bilo očigledno da će opsada Sirakuze biti verovatna, još uvek je bilo vremena da se zatraže konjanici iz Atine.

Možda je ova greška imala više veze sa Nikijinim namerama nego sa njegovim procenama. On, kao što se videlo, nikada nije želeo napad na Siciliju i, primoran da učestvuje u pohodu, bio je rešen da sledi minimalni pravac delovanja, izbegavajući velike sukobe. Izgleda da je odbijao da uzme u obzir tako krupan poduhvat kao što je napad na Sirakuzu sve dok ga okolnosti nisu učinile neizbežnim, a u tom trenutku našao se bez snaga da ga spvede u delo.

Ako je opsadu Sirakuze trebalo odložiti za nekoliko meseci, dok se čeka dolazak novca i konjice iz Atine, ipak je postojao način da se zima 415-414. godine korisno upotrebi. Atinjani su zato zaplovili prema Mesini u nadi da će prevarom i izdajom preuzeti kontrolu nad gradom, koji je bio razdiran unutrašnjim borbama, ali je Alkibijad, tokom svog puta ka Peloponezu, već bio razotkrio zaveru: bila je to prva od brojnih akcija koje će dokazati da je još uvek živ. Po dolasku flote, neprijateljska frakcija je sprečila Atinjane da uđu u grad, zbog čega su se oni povukli u Naksos, gde su podigli novu bazu.

Otpor Sirakuze

U Sirakuzi je, u međuvremenu, Hermokrat naveo svoje sugrađane da pokrenu niz važnih reformi u vojnom domenu: da bi se povećao broj efektivnih vojnika, čak su i najsiromašniji građani naoružani kao hopliti, a uvedena je i obavezna obuka – mera neuobičajena među Grcima, čije su vojske sve bile sastavljene od neprofesionalaca; broj generala smanjen je sa petnaest na tri, od kojih je jedan bio Hermokrat, i dodeljena su im puna ovlašćenja kako bi mogli da donose odluke bez konsultovanja skupštine, što je omogućilo znatno efikasnije komandovanje i veću tajnost planova. U

trenucima krajnje nužde, Sirakuzani nisu oklevali da postave granice svojoj demokratiji.

Na diplomatskom frontu nisu samo zatražili pomoć od Korinta i Sparte za odbranu svog grada, već su usrdno pozvali Spartance da „sa većim poletom i otvoreno obnove rat protiv Atine u njihovu korist; tako da Atinjani budu primorani da povuku svoje trupe sa Sicilije ili, barem, da smanje slanje novih pojačanja vojsci koja je na ostrvu“ (VI,73). Istovremeno su produžili gradske bedeme kako bi obuhvatili veći deo teritorije, što će Atinjane, da bi opkolili Sirakuzu, primorati da podignu još duži zid. Takođe su izdvojili garnizone za odbranu Megare Hibleje i Zevsovog hrama, i podigli palisade na mestima na obali gde je iskrcavanje bilo najverovatnije.

Na vest da Atinjani pokušavaju da pridobiju Kamarinu na svoju stranu, Hermokrat je otišao u taj grad kako bi ga ubedio da oni nisu došli da pomognu svojim saveznicima, već pre da osvoje Siciliju. Glasnogovornik Atine, Eufem, uzvratio je da je prava pretnja slobodi grčkih gradova na ostrvu zapravo Sirakuza. Stanovnici Kamarine su sa svoje strane, iako gajeći simpatije prema Atinjanima, „smatrali da oni nameravaju da potčine Siciliju“, pa je njihov zvanični odgovor bio da, „pošto je udes hteo da izbije rat između dva grada koji su oboje njihovi saveznici, smatraju umesnim, iz poštovanja prema zakletvi, da za sada ne pružaju podršku ni jednoj ni drugoj strani“ (VI,88). Ova prividna neutralnost išla je u korist Sirakuzi, a svakako ne Atini, kojoj je pre nego ikad bilo potrebno da pronađe saveznike na Siciliji. Na odluku Kamarine verovatno je uticala velika veličina atinske armije, što je, još jednom, išlo na štetu verodostojnosti prvobitne strategije.

Atinjani su postigli bolje rezultate sa Sikulima, negrčkim stanovništvom, od kojih su se neki svrstali uz Atinu po sopstvenoj želji, donoseći hranu i novac, dok su drugi na to bili primorani silom. Premestivši svoju bazu u Katanu kako bi olakšali kontakte sa Sikulima, Atinjani su potražili pomoć i veoma daleko, u Etruriji i u Kartagini, koje su obe bile neprijatelji Sirakuze. I dok je 413. godine poneki etrurski grad poslao nekoliko brodova na Siciliju, apel Kartagini pokazao se kao potpuni neuspeh, ali sama činjenica da je do njega došlo pobija tvrdnje Alkibijada, Hermokrata i Tukidida da je među ciljevima ekspedicije bilo i osvajanje Kartagine.

Alkibijad u Sparti

Sirakuzani su imali više sreće: Korint, osnivač njihovog grada, rado je pristao da pruži podršku svojim kolonistima i poslao je sopstvene izaslanike Spartancima kako bi ih ubedio da učine isto. U Sparti, međutim, „efori i ostali magistrati“ nisu bili skloni velikom angažovanju na Siciliji i odlučili su da ne šalju nikakvu konkretnu pomoć, već samo poslanstvo koje bi podstaklo Sirakuzu da se odupre Atinjanima. Ali u peloponeskom gradu Sirakuzani i Korinćani su pronašli dragocenog saveznika: Alkibijada. Atinski otpadnik je po dolasku u Spartu dao sve od sebe da se prilagodi tamošnjem načinu života, pa je predano radio fizičke vežbe, kupao se hladnom vodom, pustio kosu kako je bio običaj u Sparti i jeo grbavi hleb i crnu čorbu u spartanskim menzama, iako je malo verovatno da je nameravao da na Peloponezu provede ostatak svojih dana. Bio je rešen da se vrati u Atinu: ili kao vođa i priznati heroj, ili kao osvetnik.

Budući da je i dalje bio begunac i odmetnik, sa ucenjenom glavom gde god je važila vlast Atine, njegov prvi cilj bio je da stekne ugled među Spartancima i dobije uticaj i moć, ubeđujući ih da poraze Atinjane na Siciliji, a potom obnove rat u Grčkoj. Jedna od glavnih namera koje je imao sa govorom kojim se predstavio spartanskoj skupštini bila je da ublaži nepoverenje i netrpeljivost koju su Spartanci gajili prema njemu: kao demagogu kojeg je podržavala atinska svetina; kao glavnom protivniku Nikije, prijatelja Sparte; kao čoveku odgovornom za neumoljivu politiku koja je Atinu dovela do saveza sa Argosom, Mantinejom i Elidom i, posredno, do bitke kod Mantineje i same sicilijanske ekspedicije; najzad, kao izdajniku sopstvenog grada, Alkibijad očigledno nije bio osoba od koje su Spartanci mogli očekivati pouzdane savete.

On je branio svoju stvar tako što je u nekoliko reči otpisao sopstvenu prošlost, odričući se nje i prikazujući svoje bekstvo iz Atine kao oslobađajuće bekstvo od demokratije, koju je nazvao „ludošću“ – što je ocena sa kojom se, dodao je, „niko ne može ne složiti“ (VI,89). Potom je, otkrivajući, prema njegovim rečima, prave motive atinske ekspedicije na zapad, uveravao da ona, daleko od toga da bude ograničena na napad na Sirakuzu u znak podrške saveznicima, cilja na osvajanje celog ostrva kako bi se potom krenulo dalje: nakon Sicilije, Atina bi pokušala da potčini južnu

Italiju, Kartaginu i njeno carstvo, pa čak i daleku Iberiju; a kada ostvari taj cilj, iskoristila bi ogromne resurse ovih osvajanja da napadne Peloponez i odnese „odlučujuću pobedu“, nakon koje bi „zagospodarila čitavim helenskim svetom“ (VI,90). Atinski generali bi, dodao je, nastavili sa ovim projektom čak i bez njega.

Zato je pozvao Spartance da deluju brzo, pre nego što se Sirakuzani predaju. „Neka se ne misli“, rekao je, „da se odluka koju se spremate da donesete tiče samo Sicilije, jer je na kocki i Peloponez“ (VI, 91). Bilo je potrebno ne samo da Sparta odmah pošalje na ostrvo vojsku pod komandom jednog spartijata, već i da obnovi rat u Grčkoj kako bi ulila hrabrost Sirakuzanima i držala atinske snage zaposlenim. U tu svrhu bilo je neophodno odlučiti se na korak od kojeg je Atina najviše strepela: podizanje stalnog utvrđenja u Dekeleji, na Atici. Odatle bi Spartanci mogli da spreče neprijatelje da priđu kućama, usevima i rudniku srebra na Sunionu, i tako dodatno smanje prihode Atine podstičući otpor i pobunu unutar carstva.

Ali izdajnik Alkibijad je znao da mora braniti sopstvenu verodostojnost, pa se potrudio da objasni da „pravi ljubitelj otadžbine nije onaj koji odbija da maršira protiv svog grada koji je nepravedno izgubio, već pre onaj koji se na sve načine trudi da ga povrati jer oseća potrebu za njim“ (VI,92). Ne znamo da li je ovaj sofizam ostavio utisak na Spartance, ali je Atinjanin zaključio govor pozivajući ih da ne misle na prošlost, već da cene koristi koje im može doneti u budućnosti: „Ako sam vam kao neprijatelj nanosio gomilu nevolja, moći ću vam, kao prijatelj, i te kako biti od koristi; čak i više, jer dok su mi prilike Atinjana poznate u svim detaljima, u pogledu vaših morao sam se oslanjati na obična nagađanja“ (VI,92).

Spartanci su već imali dovoljno razloga da sumnjaju u tog izdajnika u izgnanstvu sa ucenjenom glavom i reputacijom lukavog varalice, ali jedna njegova tvrdnja posebno je morala da baci senku sumnje na čitav ostatak njegovog govora, jer je bila očigledno lažna: „Čuli ste ponovo, iz usta nekoga ko tačno zna svaku stvar, kakve smo planove osmislili u vezi sa ekspedicijom koja je upravo krenula; vođe koje su ostale na čelu će ih, ako je ikako moguće, ostvariti sa istim žarom“ (VI,91). To da bi Nikija nastavio sa sprovođenjem tog neizmernog plana osvajanja koji je opisao Alkibijad moralo je zvučati nezamislivo Spartancima, koji su Nikiju poznavali i poštovali. U vezi sa ovim izdajnik je jednostavno slagao, i postoje dobri razlozi za sumnju da je te grandiozne namere Atinjana, koje je tvrdio da

otkriva Spartancima, zapravo izmislio sa preciznim ciljem: da ih zaplaši kako bi ih naveo da obnove rat sa Atinom.

Da bi se razumeo smisao ovog Alkibijadovog nastupa u Sparti, potrebno je ispitati njegovu karijeru i rezultate koje je postigao onako kako su izgledali u zimu 415–414. godine, pre nego što je postao legenda. Atina pod njegovom komandom nije odnela nijednu pobedu, ni na kopnu ni na moru, a svi njegovi planovi završili su se strateškim neuspesima. Njegovi pohodi nosili su prepoznatljiv pečat: uglavnom su se oslanjali na ubedljivost njegovih ličnih diplomatskih inicijativa i koristili savezničke snage da iznesu glavni teret borbi, smanjujući tako rizike za Atinu. Takav pravac delovanja mogao bi delovati vispreno i sigurno, ali nije doneo odlučujuće rezultate. Vrhunac njegove peloponeske strategije bila je bitka kod Mantineje 418. godine, koja bi za pobedu zahtevala veći broj atinskih hoplita od onog koji je angažovan, a Alkibijadovo stalno oklevanje da rizikuje mnoge atinske živote u bici budi ozbiljnu sumnju u to da bi ih poslao čak i da je te godine bio general.

Njegovo odsustvo kod Mantineje ističe još jedan njegov nedostatak kao komandanta: u Atini nije uspeo da stekne stabilnu političku podršku koja je generalu bila potrebna da bi sproveo doslednu politiku. Njegova strategija za Siciliju 415. godine nije imala ništa originalno u sebi: u velikoj meri bila je repriza plana koji je bez uspeha sprovođen u godinama 427–424. On je, nema sumnje, bio ubeđen da će njegova lična sposobnost ubeđivanja i komandovanja uspeti tamo gde Sofokle i Eurimedont nisu uspeli, ali nije uspeo da spreči Nikiju da ekspediciju uveća do te mere da joj da mastodontsku snagu koja će zaplašiti zapadne grčke gradove i navesti ih na neutralnost ili neprijateljstvo. A kada je u Regijumu postala jasna cena koja će se platiti za tu nesrazmeru, nije izmenio svoj plan kako bi ga prilagodio novim okolnostima. Najzad, nepoverenje koje su sugrađani gajili prema njemu omogućilo je njegovim političkim protivnicima da ga proteraju. To je bio Alkibijad kojeg su Spartanci imali pred sobom: poražen i progonjen čovek, koji je očajnički morao da ih ubedi u ozbiljnost opasnosti koja im preti i u koristi koje bi mogli izvući iz njegovih saveta i pomoći. Čovek ne može a da ne ostane zapanjen njegovom drskošću i maštom, kao i veličinom njegovog blefa.

Spartanci su zaista poslali generala na Siciliju, ali na čelu sile koju su činila svega četiri broda – dva iz Korinta i dva iz Lakonije. Nijedan

spartanski vojnik nije zaplovio ka ostrvu, a ni sam general, Gilip, zapravo nije bio pravi spartijat: kao sin Kleandride, prognanika osuđenog na smrt zbog primanja mita, i, kako se pričalo, majke helotkinje, bio je *motaks*, to jest građanin nižeg statusa. Ništa, dakle, u spartanskoj misiji na Siciliji nije bilo nepremostivo; bilo je dovoljno da Atina preduzme nekoliko razumnih mera opreza, pa da se toj krajnje skromnoj sili onemogući da stigne do ostrva.

XXIII
OPSADA SIRAKUZE (414)

U V veku, da bi se osvojio dobro branjen grad opasan čvrstim bedemima, bila je potrebna ili pažljiva i vešto vođena opsada koja bi mu onemogućila snabdevanje i tako ga izgladnela, ili pribegavanje izdaji. U proleće 414. godine Atinjani su gospodarili morem i imali dovoljno trupa da opkole Sirakuzu s kopna, pa su, čim su iz Atine stigli novac i konjica, bili spremni da pokrenu juriš; potom, kada bi se završio zid oko grada, budna flota bi mogla da presretne bilo kakvo pojačanje sa Peloponeza.

Vest o pojavljivanju konjice navela je Sirakuzane na odluku da zaposednu prilaze Epipolama, visoravni koja se uzdiže iznad grada (videti mapu 19); oni su, naime, mislili „da, ako spreče neprijatelje da zauzmu Epipole, ... Atinjanima, čak i ako pobede u bici, neće biti lako da potpuno blokiraju Sirakuzu zidom“ (VI,96). Ali bilo je prekasno: pre nego što je sirakužanski garnizon uspeo da stigne tamo, Nikija je otpremio atinsku vojsku ka Leontu, mestu nedaleko od severnih padina visoravni, pa Sirakuzani nisu stigli na vreme da spreče protivnike da osvoje najviši deo, odakle su ovi lako mogli da odbiju svaki njihov pokušaj da ih proteraju. Potom su Atinjani podigli utvrđenje u Labdalu, na severnoj padini Epipola, i tamo sklonili hranu, opremu i novac.

Ubrzo potom stigli su konji, zajedno sa drugim konjanicima koje su poslali sicilijanski saveznici: sa svojim hoplitima i ukupno šest stotina pedeset konjanika, Atinjani su sada bili sposobni da zaštite ljude tokom izgradnje opsadnih zidova. Na mestu zvanom Sika, severozapadno od grada i nedaleko od ivice visoravni, podigli su utvrđenje koje Tukidid naziva „kružni zid“, a koje će biti centar njihovih operacija tokom opsade.

19. OPSADA SIRAKUZE

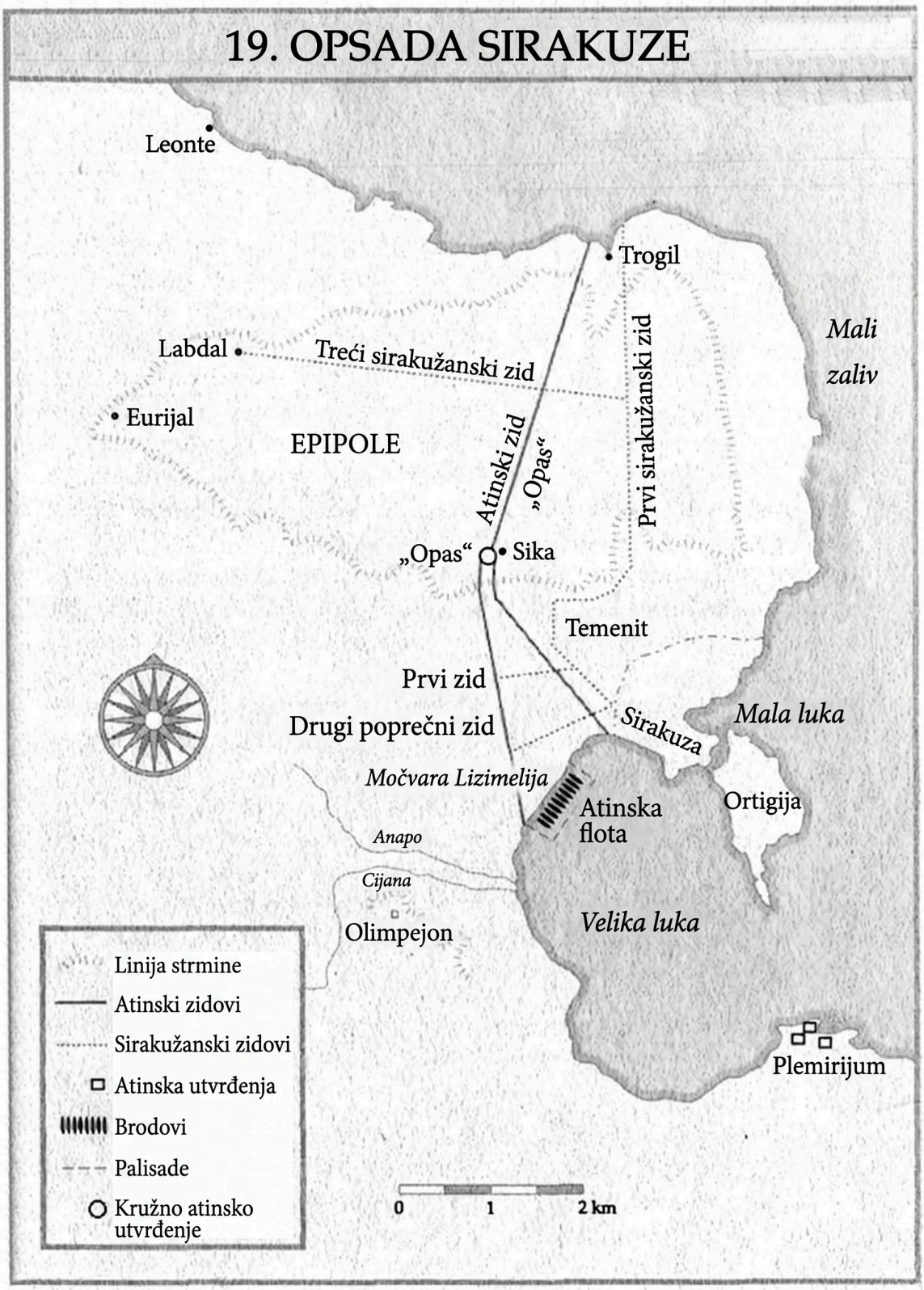

Sirakuzani su izašli da izazovu neprijatelja, ali kada su generali uvideli nered koji je vladao među prilično nedisciplinovanim trupama, naredili su povlačenje iza gradskih bedema, ostavljajući na bojištu deo konjice kako bi sprečili Atinjane da nastave sa podizanjem zida. Ovi potonji su, sa svojom konjicom i jednim kontingentom hoplita, uspeli da razbiju protivnike i zaštite zid u izgradnji koji je, sutradan, produžen u pravcu severa od „opasa“ prema Trogilu. Ako ne budu delovali brzo, Sirakuzani bi ubrzo ostali izolovani s kopna, ali su se njihovi generali i dalje plašili da pošalju vojsku protiv Atinjana. Umesto toga, odlučili su da podignu poprečni zid od kamena i drveta, koji bi presecao onaj koji je neprijatelj gradio, i da duž njegovog pravca rasporede kule. Atinjani su nastavili da podižu svoj zid na visoravni i, umesto da napadnu sirakužanski, usmerili su se na vodovodne izvore opsednutog grada, uništivši podzemne kanale koji su dovodili vodu u Sirakuzu.

Ubrzo je nemar Sirakuzana pružio Atinjanima priliku da dokažu svoju odvažnost: dok su se neprijatelji, u podnevnoj žegi, odmarali ostavivši svoj poprečni zid loše branjen, tri stotine atinskih hoplita, potpomognutih lakonoružanim vojnicima koji su za ovu priliku dobili teške oklope, izvršilo je juriš na njega; odmah iza njih išli su Nikija i Lamah sa ostatkom vojske, predvodeći svaki po jedno krilo. Napadači su primorali sirakužanske stražare da se povuku sa poprečnog zida prema bedemu koji je opasivao predgrađe Temenit, a uspeli su čak i da prođu kroz kapije, ali ih je bilo premlo da bi zadržali položaj. Iako Temenit nije zauzet, Atinjani su ipak uništili poprečni zid koji su Sirakuzani podigli i podigli još jedan pobednički trofej.

Nikijina bolest i Lamahova smrt

U tom periodu Nikija je počeo da pati od bolesti bubrega koja će ga mučiti sve do smrti. Možda mu je već bilo loše kada je planiran ovaj iznenadni napad; odvažnost i polet koji su ga odlikovali navode, naime, na pomisao da iza njega stoji Lamahova ruka. Sutradan su Atinjani počeli da podižu južni deo opsadnog zida, od „opasa“ na Epipolama do „Velike luke“ južno od grada. Kada se to delo završi, ključni deo Sirakuze ostao bi opkoljen, a atinska flota bi mogla da se premesti iz Tapsosa, odakle je bilo neophodno kopnom prevoziti zalihe do Epipola, na sigurno sidrište u

Velikoj luci: bez tog zida, da bi se flota zaštitila na plaži Velike luke, morao bi se preduzeti ozbiljan rizik deljenja atinskih kopnenih snaga.

Ova nova gradnja uzbunila je Sirakuzane, koji su odmah prionuli podizanju drugog poprečnog zida kroz močvaru Lizimeliju. Atinjani su, u međuvremenu, produžili svoj zid do ivice visoravni i već su pripremali novi napad, ovog puta i s kopna i s mora. Premestivši flotu u Veliku luku, spustili su se sa Epipola i, postavljajući drvene daske i vrata preko najčvršćih delova močvare da bi preko njih prešli, ponovo su iznenadili neprijatelje: napad je podelio sirakužansku vojsku na dva dela, desno krilo je nagnulo u beg prema gradu, a levo je krenulo u pravcu reke Anapo, jureći ka mostu. Tri stotine Atinjana iz jurišnih trupa poletelo je da im preseče put, ali je na reci čekala sirakužanska konjica koja je, zajedno sa hoplitima, razbila tih tri stotine, a potom se okrenula protiv desnog krila atinske vojske. Desno krilo falange je njen najranjiviji deo, naročito kada mu preti združeni napad pešadije i konjice, pa je prvi puk na atinskom desnom krilu zahvatila panika. Neustrašivi i srčani Lamah, iako je bio na levom krilu, dotrčao je da pomogne drugovima. Učvrstio je liniju, ali pošto se našao izolovan s druge strane jednog kanala sa nekolicinom svojih vojnika, poginuo je boreći se. Sirakuzani su odneli njegovo telo, povlačeći se preko reke prema utvrđenju na Olimpejonu. Atinska pobeda bila je skupo plaćena: ostavila je samog na čelu obolelog Nikiju, a uz to, Lamahova veština i odvažnost ubrzo će svima nedostajati.

Sirakuzani su, videvši atinsku vojsku u ravnici ispred grada, poslali jedan odred da im odvuče pažnju, dok je drugi napao „opas“ na visoravni. Ovaj potonji je srušio nedovršeni i nebranjeni zid koji je vodio južno od utvrđenja, unutar kojeg je ležao Nikija. Uprkos bolesti, on je bio dovoljno priseban da naredi da se zapali velika vatra, što je navelo neprijatelja na povlačenje, a ujedno je upozorilo vojsku dole u ravnici na opasnost u kojoj se utvrđenje nalazi. Poklapanje vremena bilo je srećno za Atinjane: snage u blizini Sirakuze već su bile odbile neprijatelja, a u tom trenutku je i flota ulazila u luku. Tako su mogli potpuno bezbedno da pojure na Epipole na vreme da zaštite utvrđenje i jedinog generala koji im je preostao, dok su Sirakuzani pobegli prema gradu.

Ništa sada nije sprečavalo vojnike Atine da produže južni deo zida sve do mora. Da su na severu podigli zid preko Epipola, kontrola nad morem od strane njihove flote upotpunila bi blokadu Sirakuze, a budna osmatranja

mogla bi da primoraju neprijatelja na predaju ili ga izgladne. Vest o očajničkoj situaciji u kojoj su se Sirakuzani nalazili brzo se proširila, donoseći Atinjanima savez onih sikulskih plemena koja ranije nisu želela da se angažuju, kao i zalihe iz Italije i tri broda iz daleke Etrurije.

Sirakuzani „više nisu mislili da mogu pobediti oružjem, pošto ni sa Peloponeza nije stizala nikakva pomoć“ (VI,103). U gradu su se množili znaci predaje: komandujući generali zamenjeni su trojicom drugih, građani su počeli da raspravljaju o uslovima mira među sobom, pa čak i sa Nikijom, a šuškalo se i o zaveri da se do kapitulacije dođe izdajom. Kao i uvek, Nikija je raspolagao odličnom mrežom doušnika, i Atinjani su imali sve razloge da veruju da bi se Sirakuza uskoro mogla predati bez dalje borbe.

U ovom trenutku, međutim, Nikija je postao previše samouveren i neoprezan, ignorišući jedini daleki oblak na inače vedrom nebu Atinjana: četiri broda koja su dolazila sa Peloponeza, od kojih je jedan nosio Spartanca Gilipa. Vest o njihovom dolasku u Italiju već je pre izvesnog vremena stigla do generala, ali pošto se radilo o tako beznačajnoj sili, on nije preduzeo nikakve protivmere. Ispravan pravac delovanja bio bi požuriti sa završetkom blokade Sirakuze, poslati flotilu na moreuz ili u Italiju da spreči prolaz Peloponežana, blokirati obe sirakužanske luke i zatvoriti im pristup u slučaju da makar i jedan brod izmakne presretanju, a u slučaju da neka peloponeska sila uspe da stigne do Sicilije i dođe do Sirakuze kopnom, zaposesti prilaze Epipolama, posebno Eurijal. Nikija nije uradio ništa od toga, i to je imalo katastrofalne posledice.

Atina krši sporazum

Tokom celog ovog perioda, uprkos tome što je Nikijin mir formalno još uvek bio na snazi, vodio se rat niskog intenziteta: Sparta i Argos nisu prestajali da upadaju i pustoše teritorije jedni drugima, a i sama Atina je vršila česte upade u Meseniju iz Pilosa i drugih baza na Peloponezu, iako je odbila zahtev Argivaca da napadne Lakoniju. Prema neobičnom tumačenju koje su prećutno obe strane davale sporazumu, te akcije nisu predstavljale njegovo kršenje, dok bi direktan atinski napad na Lakoniju to bio. Međutim, 414. godine, uzimajući u obzir da su argivski vojnici služili atinskoj stvari na Siciliji, Atina više nije mogla da ignoriše zahteve za značajnijom pomoći koje joj je upućivao savezнички grad, pa je poslala trideset brodova da izvrše

upade s mora na nekoliko mesta na obali Lakonije. U ovom trenutku sicilijanska ekspedicija počela je da ima značajne reperkusije na rat u celini: atinski postupci su, naime, „na najjasniji način prekršili primirje sklopljeno sa Spartom“ (VI,105).

U međuvremenu, Gilip i korintski admiral Piten, svaki na čelu dva peloponeska broda, plovili su ka Siciliji: mislili su da su Atinjani već završili opkoljavanje Sirakuze, ali kada su u Lokriju, u južnoj Italiji, saznali kako stvari zapravo stoje, ponovo su isplovili da spasu grad i uputili se ka Himeri, kako bi izbegli atinsku flotu. Na vest o njihovom dolasku u Lokri, Nikija je odlučio da pošalje četiri broda da ih presretnu, ali je već bilo prekasno: Himerani su se već bili pridružili ekspediciji Peloponežana i obezbedili oružje za njihove posade; druga pomoć stigla je iz Selinunta i Gele, kao i od Sikula, koji su promenili stranu zbog smrti svog filoatinskog kralja i zahvaljujući Gilipovoj veštini ubeđivanja. Tako je on, kada je krenuo ka Sirakuzi, komandovao silom od oko tri hiljade pešaka i dve stotine konjanika.

Pomoć Sirakuzi

Druga pomoć je već stizala Sirakuzanima sa jedanaest trirema koje su opremili Korinćani i njihovi saveznici, od kojih je jedna, pod komandom korintskog generala Gongila, prošla kroz blokadu i stigla u grad još pre nego što je Gilip stigao kopnom. Pojavila se u poslednji čas, jer su se Sirakuzani spremali da se predaju. Gongilo ih je ubedio da ne sazivaju skupštinu koja je trebalo da odluči o predaji: stižu i drugi brodovi, rekao je, a da preuzme komandu došao je Spartanac Gilip. Na tu vest, kao što se moglo i očekivati, Sirakuzani su promenili planove i poslali čitavu vojsku u susret spartanskom generalu.

Gilip je stigao na Epipole sa zapada, kroz klanac Eurijal, istim putem kojim su išli i Atinjani, pa je teško razumeti zašto su ga ovi potonji ostavili nebranjenog. Stigao je u kritičnom trenutku, jer su Atinjani bili na pragu da završe dvostruki zid do Velike luke: preostalo je samo da se dovrši jedan kratak deo u blizini mora. „Na drugom kraju zida, prema luci Trogil na drugom moru, kamenje je već bilo nagomilano na više od polovine trase; na pojedinim mestima zid je ostao nedovršen, na nekim drugim je već bio završen. Toliko je velika bila opasnost koja je pretila Sirakuzi“ (VII,2).

Stigavši do opsadnog zida, Gilip je drsko ponudio Atinjanima primirje ako napuste Siciliju za pet dana. Atinjani se nisu potrudili ni da odgovore, ali su Sirakuzani morali ostati impresionirani njegovom samouverenošću. Uprkos generalovoj bezobzirnosti, njegovim snagama su ipak nedostajale disciplina i obuka: dok su se dve vojske raspoređivale za bitku, Gilip je shvatio da među njegovim ljudima vlada pometnja i nered, što bi ih učinilo ranjivim na iznenadni atinski napad. Poraz u tom trenutku verovatno bi diskreditovao novog spartanskog generala i obeshrabrio dalji otpor, ali Nikija nije bio prava osoba da iskoristi priliku koja se ukazala. Kada se Gilip povukao prema otvorenom polju, Nikija nije iskoristio priliku da ga goni i ostao je na svom mestu.

Sutradan je Gilip prešao u ofanzivu simulirajući napad na neprijateljski zid, dok je drugi odred poslao na Epipole, gde Atinjani još nisu bili završili zid, i protiv njihovog utvrđenja u Labdalu: zauzeo je utvrđenje sa svim što se u njemu nalazilo i pobio Atinjane koji su ga držali. To što je Nikija zanemario odbranu ovog utvrđenja, koje je služilo kao skladište zaliha i riznica, bila je još jedna užasna greška, ali je Gilip odmah potom iskoristio i sledeću: Nikija je morao da završi bedeme za opkoljavanje Sirakuze što je pre moguće, jer čisto pomorska blokada ne bi bila dovoljna da izoluje grad, a on je umesto toga odlučio da podigne dvostruki zid do mora na jugu pre nego što na severu završi pojedinačni zid na Epipolama od utvrđenja do Trogila. Vreme i radna snaga koje je zahtevao ovaj drugi južni zid, bez obzira na to koliku bi sigurnost mogao da pruži, bili su resursi koje Atinjani nisu smeli sebi da dozvole da troše nigde drugde osim na dovršavanje severnog dela: naime, Gilip je kao odgovor na to počeo da gradi poprečni zid koji bi presekao pravac atinskog zida u njegovom pružanju na sever prema Trogilu.

Nikija se premešta na Plemirijum

U ovom trenutku, međutim, Nikija je napustio svaki plan o osvajanju Sirakuze. Bolestan i iznuren, našavši se na bojištu po prvi put naspram odvažnih i agresivnih neprijatelja, brinuo je pre svega o bezbednosti svojih snaga i o tome da im osigura izlaz sa Sicilije. Tako je, umesto da pohita kako bi sprečio podizanje Gilipovog poprečnog zida i dovršio atinski zid do Trogila, odlučio da podigne tri utvrđenja na Plemirijumu, južno od ulaza u

Veliku luku, kako bi od toga napravio svoju novu pomorsku bazu i skladište koje bi zamenilo Labdal. Ali to mesto je imalo svoje nedostatke: ono malo dostupne vode i drvne građe nije bilo blizu utvrđenja, pa su atinske patrole koje su išle po ove osnovne potrepštine bile lak plen sirakužanske konjice, koja je zapravo uspostavila bazu u blizini Olimpejona kako bi mogla da ih napada. „Tako je tada za posade počeo bezbroj nevolja“ (VII,4).

Osim toga, premeštanje na Plemirijum dovelo je do opasne podeljenosti atinskih snaga. Glavnina vojske, na visoravni Epipola, bila je daleko od zaliha, a neprijatelj je mogao da je primora da siđe kako bi branila utvrđenja kad god bi odlučio da ih napadne. Nikija nije ponudio nijedno ubedljivo opravdanje za svoju novu taktiku, koja je odražavala korenitu promenu ciljeva i strategije: pošto je gubitak Labdala zatvorio kopneni izlaz ka severu, general je premestio vojsku na Plemirijum kao na sigurniju bazu sa koje bi pobegao morem; tek nakon što su se atinske snage tamo utvrdile, poslao je dvadeset brodova da presretnu korintsku flotu koja se preko Italije približavala Siciliji.

U međuvremenu, Gilip je nastavljao sa podizanjem svog poprečnog zida, koristeći isto kamenje koje su Atinjani pripremili za svoj, i redovno ih je izazivao na bitku, dobro znajući da će situaciju odlučiti sukob na otvorenom polju, a ne trka u građenju zidova, i s pravom smatrajući da Nikija ne želi da se upušta u borbu. Generalovo oklevanje podrivalo je moral atinskih vojnika, a istovremeno je podizalo samopouzdanje neprijatelja. Gilip je, međutim, za prvu bitku izabrao mesto koje je neutralisalo njegovu konjicu, nadmoćniju od atinske, i bio je poražen, što je stvorilo opasnu situaciju. On je u potpunosti preuzeo odgovornost za poraz i zadobio poštovanje i vernost Sirakuzana uverivši ih da ni u čemu nisu inferiorni u odnosu na neprijatelja, što će ubrzo i dokazati stavivši se na njihovo čelo u drugoj bici.

Nova prilika ukazala se kada je Gilipov poprečni zid presekao pravac pružanja atinskog zida koji je išao prema Trogilu, primoravši Nikiju na borbu kako ne bi morao da napusti svaku nadu u opkoljavanje grada. Bitka se odigrala na otvorenom polju, gde su neprijateljska konjica i bacači koplja bili u prednosti nad atinskim hoplitima. Konjica se pokazala kao presudna, nateravši u beg izloženo atinsko levo krilo koje joj se nalazilo naspram, što je izazvalo opšte rasulo: Atinjani su izbegli uništenje samo tako što su panično pobegli pod zaštitu „opasa“. Ova bitka je za Gilipa značila veliku

stratešku pobedu: Sirakuzani su podigli svoj poprečni zid presekavši pravac atinskog opsadnog zida.

Koncentrisani na visoravni Epipola, Atinjani nisu mogli da spreče korintsku flotu, pod komandom Erasinida, da uđe u nebranjenu sirakužansku luku. Posade ovih brodova obezbedile su Gilipu preko dve hiljade ljudi koji su pomogli da se dovrši poprečni zid i, verovatno, da se produži celom širinom visoravni, odsecajući na severu neprijatelja od ravnice i mora. Svaka nada da se Sirakuza opkoli i izgladni sa snagama kojima su Atinjani raspolagali sada je bila raspršena.

Pronicljivi i predani Gilip podigao je utvrđenje kod klanca Eurijal, gde je izdvojio šest stotina Sirakuzana da čuvaju prilaz Epipolama, smestivši ih zajedno sa njihovim saveznicima u tri logora na visoravni. Potom je, osnažen činjenicom da se vest o njegovim uspesima već proširila, krenuo na put kako bi regrutovao vojnike među neutralnim stanovništvom ostrva i dobio pomoć saveznika koji su, dok je atinska pobeda delovala izvesno, odbijali svako učešće; takođe je poslao poruku u Spartu i Korint tražeći pojačanja u brodovima i ljudstvu. Čak i na moru, gde je Atina još uvek imala prevlast, Gilipove pobede ulile su hrabrost i odlučnost Sirakuzanima, koji su počeli da obučavaju svoje posade uoči bitke protiv moćne atinske flote.

Nikijino pismo Atini

Krajem leta Nikija je već bio ubeđen da se atinska ekspedicija nalazi u takvoj opasnosti da će joj morati stići ogromna pojačanja ili se morati narediti njeno povlačenje. On je svakako bio skloniji drugom rešenju: nikada nije podržavao ovaj pohod niti je imao poverenja u njegove izglede, tim pre što su poslednji događaji bili duboko obeshrabrujući. Kao jedini preostali general, držao je vlast koju je atinska skupština dodelila svoj trojici, pa je imao ovlašćenje da naredi povlačenje, a nadmoć atinske flote garantovala bi da se ono izvede potpuno bezbedno.

Ipak, nije se mirio sa predajom: učiniti to značilo bi sramotu i, možda, još teže posledice. Do sicilijanske ekspedicije Nikija je iza sebe imao mnoge pobede i nijedan poraz, ali povlačenje sa ostrva bez postizanja značajnih ciljeva smatralo se neuspehom, ako ne i nečim gorim. Tokom čitavog rata Atinjani su se pokazali neumoljivim prema generalima koji bi izneverili

njihova očekivanja, ponizivši i kaznivši čak i velikog Perikla kada su ih rezultati njegove strategije i politike razočarali. Iste te godine izveli su pred sud dvojicu generala koji su zauzeli Potideju nakon duge i skupe opsade jer su sklopili mir pod uslovima koje je skupština smatrala nepovoljnim. Sofokle, Pitodor i Eurimedont, generali koji su 424. godine zaključili mir u Geli kojim je Atina okončala svoju prvu ekspediciju na Siciliju, bili su zvanično osuđeni za podmitljivost, ali nam Tukidid otkriva da se zapravo radilo o kazni za njihovo nezadovoljavajuće vođenje operacija. Eurimedont je prošao sa novčanom kaznom, ali su ostali proterani u izgnanstvo, a iste te godine u izgnanstvo je poslat i sam Tukidid zbog odgovornosti koju je imao za gubitak Amfipolja.

Nikija nije sumnjao da će po povratku u Atinu biti izložen oštrim kritikama: vest da su spartanske i korintske snage stekle važnu ulogu na Siciliji biće trauma za grad, i bilo je teško verovati da bi Atinjani poverovali da se Nikija vratio u domovinu samo zato što je njihova moćna ekspedicija u velikoj opasnosti. Među onima koji su učestvovali u pohodu, mnogi nezadovoljni vojnici žalili bi se da je naredio povlačenje iako je flota bila neporažena i gospodar mora, a vojska nepovređena. Njegove greške, oklevanja i propusti postali bi javno poznati i predmet opštih rasprava. Naređujući povlačenje bez prethodnog pristanka atinske skupštine, Nikija bi rizikovao ugled koji je tolikih godina gradio i branio, a da ne govorimo o njegovoj imovini i, možda, samom životu.

Zato je on, još jednom, izabrao lukavi put dvoličnosti. Zajedno sa zvaničnim izveštajem, koji je stigao u Atinu u jesen 414. godine, poslao je skupštini pismo u kojem govori o pretrpljenim porazima – ali ne ističući njihove uzroke – i izlaže stanje stvari: Atinjani su prestali da opsedaju Sirakuzu i sada su u defanzivi; Gilip regrutuje pojačanja da ih napadne s kopna i s mora; situacija u kojoj se nalaze je bezizlazna. Za sve to on nije krivio sopstveno komandovanje; objasnio je umesto toga da su brodovi i posade pretrpeli habanje zbog dužine pohoda i kao posledica blokade koja ih je stalno primoravala da budu na moru. Neprijatelj, s druge strane, pošto nije primoran ni na kakvu blokadu, može lako da izvuče brodove na suvo i obučava vojnike, dok bi Atinjani, ukoliko samo malo popuste oprez, rizikovali da ostanu odsečeni od zaliha koje moraju morem dopremati iz Italije, prolazeći pored same Sirakuze.

Preokret atinske sreće na Siciliji stvarao je i druge probleme: vojnici koji su napuštali logor da bi nabavili vodu, drvo i krmu za konje bivali su napadnuti i ubijeni od strane neprijateljske konjice; robovi, najamnici i dobrovoljci su dezertirali, a oskudica iskusnih veslača koja je usled toga nastala oduzimala je atinskoj floti taktičku prednost na koju je navikla da računa. Uskoro, opominjao je Nikija, oni koji ih snabdevaju iz Italije, shvativši da će pobednici verovatno biti Sirakuzani, prestaće da im šalju hranu, što će staviti tačku na ekspediciju. Ni za jedan od ovih problema, naglasio je, nisu odgovorni generali ili vojska. Ono što Atinjani moraju da urade jeste da „opozovu ove vojnike u domovinu ili da pošalju kao pojačanje druge, ništa manje brojne, sa pešadijom, brodovima i novcem u izobilju“ (VII,15). Osim toga, zatražio je da bude razrešen dužnosti zbog svoje bolesti, ali je zaključio da kakvu god odluku skupština donela, ona mora biti izvršena brzo, pre nego što neprijateljske snage na Siciliji postanu previše jake.

Nikijina poruka slikala je mračniju sliku nego što je to stvarnost opravdavala: Atinjani su i dalje imali nadmoć na moru i ništa nije ukazivalo na to da bi ubrzo mogli ostati bez zaliha. Još manje je bilo tačno njegovo objašnjenje preokreta sudbine koji su pretrpeli: daleko najveću odgovornost za takvu situaciju snosili su njegova inertnost, njegova samouverenost i njegov nemar kao komandanta. On je dozvolio da Sirakuzani u kratkom roku pređu sa ivice predaje na nivo veće sigurnosti, na mogućnost inicijative i na stvarnu perspektivu pobede. Propustio je da presretne Gilipovu sićušnu flotilu i dozvolio da Gongilov brod prođe kroz blokadu; zanemario je odbranu prilaza Epipolama i gubio vreme gradeći dvostruki zid do mora južno od visoravni i tri utvrđenja na Plemirijumu dok mu je severni zid još uvek bio nedovršen; dopustio je da skladišta i riznica u Labdalu padnu u neprijateljske ruke, dozvolio korintskoj flotili da uđe u Sirakuzu i premestio svoju flotu u nebranjivu bazu na Plemirijumu. Propadanje atinskih brodova nije bilo neizbežno, već je opet bilo plod njegovog nemara: mogao ih je izvući na suvo i popravljati po principu rotacije u mesecima pre Gilipovog dolaska, pa ako su mornari dezertirali ili ginuli, to je bilo zato što su njihovi brodovi bili stacionirani na nesrećnom položaju na Plemirijumu.

Pravi cilj Nikijinog neadekvatnog, pristrasnog i nimalo poštenog izveštaja bio je da ubedi skupštinu da naredi povratak ekspedicije; u

suprotnom, ono što je želeo bilo je da bude razrešen dužnosti i zamenjen uz očuvanje časti. Da je jednostavno rekao kako su, po njegovom mišljenju, izgledi za pobedu sada mali, Atinjani su mogli pristati na povlačenje; da je samo objasnio da je previše bolestan za taj zadatak, mogli su ga opozvati i na njegovo mesto poslati zdravog generala. Umesto toga, zabrinut za sebe i svoj ugled, ponudio im je izbor, tražeći od skupštine da učini ono što predlaže ili da pošalje drugu ekspediciju, ništa manje moćnu od prve. Moglo bi se reći da je to bila varijanta plana koji je svojevremeno skovao kako bi odvratio Atinjane od upuštanja u taj pohod: taj plan je doživeo neuspeh, ali Nikija, po svemu sudeći, nije naučio ništa iz tog iskustva.

Atinski odgovor

Atinjani su se još jednom prevarili u pogledu Nikijinih stvarnih namera i izglasali su da na Siciliju pošalju još jednu flotu i još jednu vojsku, odbijajući istovremeno da ga razreše komande. Umesto toga, imenovali su Menandra i Eutidema, koji su već bili kod Sirakuze, za generale prò tempore uz njega; dok su za stalne generale, zadužene da stanu na čelo pojačanja i pridruže se Nikiji u komandovanju, izabrani Demosten, heroj sa Sfakterije, i Eurimedont, koji je bio na čelu atinskih snaga na Siciliji od 427. do 424. godine. Eurimedont je odmah krenuo sa deset brodova, sto dvadeset talenata srebra i ohrabrujućom vešću da će im se Demosten kasnije pridružiti sa još većim snagama.

Oba ključna elementa ove atinske odluke zaista su iznenađujuća. Većina obećanja i očekivanja zagovornika ekspedicije pokazala se neosnovanom, dok je većina strahovanja onih koji su joj se protivili našla potvrdu. Italijani i Sicilijanci nisu se pridružili Atinjanima sa entuzijazmom niti u velikom broju, sada su stigli i Peloponežani, a Sirakuzani su pružali otpor sa obnovljenom energijom. Moglo se očekivati da će Atinjani, uviđajući da su ih optimisti obmanuli, sada poslušati mudrost onih koji su izražavali sumnje i opozvati ekspediciju i njenog pesimističnog i bolesnog komandanta.

Većina istoričara se slaže sa Tukididom u tome da krivicu za nastavak sicilijanskog pohoda pripiše atinskoj direktnoj demokratiji, koja je dozvoljavala prevagu pohlepe, neznanja i gluposti. Ali ovom prilikom ponašanje Atinjana odlikovalo se suprotnošću od prevrtljivosti i neodlučnosti koje se obično pripisuju njihovom političkom uređenju,

budući da su pokazali istrajnost i odlučnost u nastavljanju onoga što su započeli uprkos neuspesima i razočaranjima. Njihova greška bila je zajednička svim moćnim državama koje se, bez obzira na oblik vladavine, neočekivano suoče sa otporom protivnika za kojeg su predviđale da je slab i lak za poražavanje. Ove države smatraju udarcem za svoj ugled povlačenje koje je, osim što je nepopularno samo po sebi, takođe i opcija koja dovodi u pitanje njihovu snagu i odlučnost, a sa njima i njihovu bezbednost. Obično se podrška avanturama poput ovog sicilijanskog pohoda održava sve dok ne nestane svaka perspektiva za pobedu.

Ali zašto su Atinjani insistirali na tome da na čelu ostave bolesnog i obeshrabrenog Nikiju? Odgovor se može naći u velikom ugledu koji je njihov general uživao. To nije bilo obožavanje kakvo su gajili prema briljantnoj mašti i retorskom geniju Perikla, čiji je um uvek delovao sposoban da razradi plan ili smisli rešenje za svaki izazov i potom u to ubedi narod. U Nikijinom slučaju radilo se, pre svega, o sudu koji su imali o njegovoj ličnosti i načinu života, kao i o uspehu i sreći koji su ga uvek pratili. On je uglavnom nastojao da se ponaša sa istim autoritativnim dostojanstvom kao i tradicionalni aristokratski političari, ali bez njihove odbojne nadmenosti. „Nikijina ozbiljnost nije bila... ni opora ni preterano teška, već se, pomešana sa izvesnim oprezom, upravo kroz prividnu stidljivost dopadala širem narodu“. Čak i činjenica da u debatama nije bio posebno briljantan, neobično je budila narodne simpatije: „U političkom delovanju stidljivost... delovala je kao pozitivan element koji mu je donosio nemalu prednost zbog naklonosti sveta, budući da se narod boji drskih, a uzdiže stidljive“ (Plutarh, *Nikija* 2,4 i 2,6). Nakon jedne dobijene bitke u blizini Korinta, na primer, Nikija je primetio tela dvojice palih Atinjana koja nisu bila sahranjena; traženje dozvole od neprijatelja za sahranjivanje sopstvenih mrtvih smatralo se znakom poraza, ali se on vratio i uputio taj zahtev, radije nego da bude kriv za bezbožništvo njihovog ostavljanja bez groba. Kako piše Plutarh: „Pristao je da odbaci pobedu i slavu radije nego da ostavi nesahranjena dva građanina“ (Plutarh, *Nikija* 6,7). Može biti da je Plutarh u pravu kada ga kritikuje zbog toga što bi birao da komanduje samo pohodima koji su obećavali da budu brzi, laki, sigurni i osuđeni na uspeh, ali Atinjani su znali samo to da nikada nije izgubio, kao što nikada nisu izgubili ni njegovi horovi u dramskim takmičenjima na Dionisijskim

svečanostima. Čak je i njegovo ime imalo isti koren kao i reč *nike*, „pobeda“.

Ne čudi, stoga, što su manje od dve godine nakon što su božanstva bila uvređena osknavljenjem elevzinskih misterija i sakaćenjem herma, Atinjani odbili da oslobode komande svog sugrađanina koji je bio najdraži bogovima, čoveka koji je bio njihov talisman pobede. Ako je bolestan, ozdraviće; u međuvremenu, uz sebe će imati ljude pune energije i zdravlja da mu pomognu. Sa samom silom poslatom u prvoj ekspediciji bio je nadomak zauzimanja Sirakuze; nije bilo sumnje da će, sa dolaskom pojačanja i sposobnih komandanata, njegova veština i njegova sreća ubrzo dovesti do pobede.

XXIV
ONI KOJI OPSEDAJU BIVAJU OPSEDNUTI (414–413)

Ofanziva Sparte

Dok su Atinjani bili zauzeti rešavanjem situacije na Siciliji, Spartanci su se pripremali da stave tačku na nesiguran i veštački mir. Da obnove rat, upadnu na Atiku i podignu stalno utvrđenje na atinskoj teritoriji, ubedile su ih dve važne novosti koje su promenile *statu quo*. Prva je bila preokret strateške ravnoteže na Siciliji, gde je sada delovalo da će Atinjani izvući deblji kraj u sukobu sa Sirakuzanima; umesto da oslobodi veliku armiju kako bi mogla da se vrati svojim dužnostima u domovini, sicilijanski pohod je pretio da proguta još veći deo atinske vojne sile. Drugi ključni događaj bila je odluka Atine da pokrene odmazde i upade na spartansku teritoriju. Atinjani su već neko vreme vršili upade na pojedine tačke Peloponeza, ali su uvek izbegavali napad na samu Lakoniju, pa su Spartanci odlučivali da te akcije uznemiravanja ne smatraju kršenjem mirovnog sporazuma. Međutim, u leto 414. godine, Atina je napala obale Lakonije, i to je iz korena promenilo situaciju. Ti postupci su „na najjasniji način prekršili primirje sklopljeno sa Spartom“ (VI,105), oslobodivši Spartance osećaja krivice koji ih je pritiskao još od početka neprijateljstava. Oni su dobro znali da je rat izbio kada su njihovi tebanski saveznici prekršili primirje napadom na Plateju, znali su i da su se odbijanjem da pristanu na arbitražu 432–431. godine na neki način našli na krivoj strani, kao i da su oni sami ti koji nisu održali zakletve i koji su prekršili Tridesetogodišnji mir. „Zbog tih razloga smatrali su da ih s pravom pogađa nesreća, i tome su pripisivali katastrofu na Sfactoriji i svaki drugi poraz koji im se dogodio“ (VII,18).

Sada je, međutim, Atina bila ta koja je prekršila sporazum i pogazila zakletve. Osim toga, prethodnih godina, kada su se Atinjani borili na

Peloponezu uz svoje saveznike, Spartanci su tražili da se sporovi koji ih dele iznesu pred arbitražu, što su Atinjani odbili. „Sada su Spartanci bili puni poleta za rat, ubeđeni da je krivica za nezakonitost, kojom su se ranije sami ukaljali, sada pala na Atinu“ (VII,18).

Utvrđenje u Dekeleji

Kralj Agis je ponovo pokrenuo pohode pustošenja Atike početkom marta 413. godine i, u istom periodu, počeo da utvrđuje i zaposeda brdo koje je nadvisivalo ravnicu gde se uzdizao grad Dekeleja, udaljen oko dvadeset dva kilometra od Atine u pravcu sever-severoistok i otprilike na istoj udaljenosti od Beotije. Ova akcija izvršila je na Atinjane pritisak bez presedana: dok su se u prošlosti upadi dešavali jednom godišnje i trajali najviše četrdeset, a ponekad svega petnaest dana, sada im je pristup kućama i poljima bio potpuno onemogućen; Atina „više nije bila grad, već opsednuta tvrđava“ (VII,28). Danju i noću vojnici svih uzrasta smenjivali su se na straži zbog straha od spartanskog napada, i to „i leti i zimi“ (VII,28); svakog dana konjica je izlazila da vrši upade i drži Spartance na odstojanju, što je za posledicu imalo iscrpljivanje ljudi i hromost konja. Uz to, sve su to bile snage koje su, neophodne za odbranu grada, bile uskraćene pohodu na Siciliji, gde se njihov nedostatak i te kako osećao.

U nekoliko značajnih aspekata, okupacija Dekeleje bila je uporediva sa atinskim zauzimanjem Pilosa: tokom prve godine, na primer, oko dvadeset hiljada robova je dezertiralo, od kojih su mnogi pobegli iz rudnika srebra na Laurionu, čije prihode Atinjani više nisu mogli da koriste; osim toga, peloponeski plen postala je i krupna stoka i tegljeće životinje. Tebanci, koji su se pridružili Spartancima u pljačkanju, bili su najpohlepniji i najsistematičniji u prigrabljivanju atinske imovine: jedan istoričar iz IV veka beleži da su „dolazili do zarobljenika i sveg ostalog ratnog plena po niskoj ceni i, pošto su živeli u susednoj oblasti, odnosili su kući sav materijal sa Atike, počevši od drvne građe i crepova sa kuća“ (*Hellenica Oxyrhynchia* 12,3).

Osim toga, Spartanci su kod Dekeleje blokirali kopneni put koji je, preko Oropa, povezivao Atinu sa Eubejom. Budući da je od samog početka rata većina atinske stoke bila poslata na ispašu na to ostrvo, odakle su stizale osnovne zalihe i koje je predstavljalo važnu polaznu tačku za deo njihovog

izvoza, okupacija Dekeleje ih je primorala da za svaku trgovinu obilaze rt Sunion dugim pomorskim putovanjima, što je bilo znatno skuplje rešenje. Sve to ih je izložilo žestokom pritisku.

Oskudica novca bila je koren onoga što će se ispostaviti kao najstrašnije zverstvo u ovom sukobu. Prilikom regrutovanja pojačanja za Siciliju, Atinjani su u Trakiji unajmili odred odabranih lakonoružanih pešaka, ali je hiljadu tri stotine tih varvara naoružanih bodežima stiglo u Atinu prekasno da bi uzeli učešće u pohodu. Da bi se uštedeo novac za njihove plate, oni su vraćeni u domovinu pod vođstvom Diitrefa, atinskog zapovednika kojem je naređeno da ih iskoristi kako bi usput naneli svu moguću štetu. Jednog jutra, u praskozorje, oni su napali mali i nebranjeni grad Mikalessos u Beotiji. „Upavši silovito u Mikalessos, Tračani su počeli da pustoše kuće i hramove, i da ubijaju ljude, bez ikakvog obzira prema starosti ili mladosti; bezdušno su ubijali sve koje bi sreli, jedne za drugima, pa čak i decu i žene, a povrh toga i životinje: jednom rečju, sva živa bića koja bi videli“ (VII,29). Napali su i školu: „Deca su tek bila ušla, i sve ih isekoše na komade“ (VII,29).

Pojačanja za oba fronta

Dok su se Atinjani pripremali da učvrste svoj položaj na Siciliji, Gilipov uspeh ubedio je i Peloponežane da upute nove snage na ostrvo. Odlučili su da tamo pošalju tri kontingenta: jedan sastavljen od 600 helota i neodamoda pod komandom spartanskog generala Ekrita; drugi sačinjen od 300 Beoćana pod komandom njihovih generala, koji su krenuli sa rta Tenaron na jugu kako bi zajedno prešli otvoreno more; treća sila od 600 hoplita, među kojima su bili Korinćani, Sikionjani i arkadski najamnici, zaplovila je ka zapadu kroz Korintski zaliv, prolazeći – pod zaštitom 25 korintskih trirema – ispred atinske baze u Naupaktu.

U Atini je, u međuvremenu, Eurimedont isplovljavao sa novcem i malom silom, dok se Demosten pripremao da krene za njim sa glavninom pojačanja. Tako su, početkom proleća 413. godine, dve flote isplovile iz Pireja pod komandom Harikla i Demostena, ali nisu krenule direktno ka Siciliji; umesto toga su, uz pomoć Argivaca, napale Lakoniju. Glavni cilj bio im je rt naspram ostrva Kitera, gde su se iskrcali i utvrdili ga sa namerom da od njega naprave ono što je Pilos bio na zapadu: bazu u kojoj

bi heloti mogli da nađu utočište i sa koje bi vršili upade u Lakoniju. Nova baza se, međutim, pokazala previše udaljenom od Mesenije da bi privukla begunce, pa su je Atinjani sledeće godine napustili, a da odatle nikada nisu pokrenuli nijedan napad.

Harikle se vratio u Atinu, dok se Demosten uputio ka Siciliji prateći obalu i usput se angažujući u akcijama protiv Korinćana i regrutovanju snaga među saveznicima. U Akarnaniji je sreo Eurimedonta, koji se vratio da ga obavesti o porazima koje su Atinjani pretrpeli i o potrebi da se ubrza dolazak pojačanja. Ali pre nego što su uspeli da isplove, stigao je Konon, atinski admiral u Naupaktu, žaleći se da raspolaže sa svega osamnaest trirema i da stoga ne može da se nosi sa konvojem od dvadeset pet korintskih trirema. Konon će se kasnije pokazati kao jedan od najvećih admirala čitave Grčke, pa njegove sumnje navode na pomisao da su na brodovima u Naupaktu bile ukrcane nepouzdane posade i kormilari, pošto su najbolji već bili angažovani u floti koja se nalazila na Siciliji i u onoj koja je tamo kretala. Da bi mu pomogli, Demosten i Eurimedont poslali su mu najbolje brodove kojima su raspolagali, nakon čega su požurili da zaplove ka Siciliji.

Zauzimanje Plemirijuma

Iako je Gilip ostvario niz važnih pobeda, perspektiva iskrcavanja nove atinske armije na Siciliju ipak je pretila svim njegovim uspesima. Sirakuzani, koji su plaćali sedam hiljada stranih vojnika, bili su u besparici, a atinska blokada, koliko god manjkava, uspela je da zatvori pojedine izvore prihoda privatnih građana i zaustavi trgovinu, a samim tim i poreske prihode koje je uvoz obezbeđivao javnoj kasi. Osim toga, izgradnja, opremanje i naoružavanje ratnih brodova povlačili su troškove koji su ogromnim teretom pritiskali Sirakuzane, koji nisu imali carstvo iz kojeg bi crpeli sredstva za plaćanje flote i kojima saveznici nisu nudili novac. Dolazak svežih pojačanja iz Atine mogao je, dakle, navesti Sirakuzu da ponovo uzme u obzir predaju.

Usled toga, Gilip je požurio da krene protiv Atinjana tamo gde su bili ranjivi, na Plemirijumu. Njegova namera bila je da pokrene pomorski napad kao diverziju koja bi prikrila kopnenu ofanzivu. Da bi ubedio Sirakuzane u pomorsku bitku, makar i diverzionu, protiv strašnih Atinjana, računao je na

Hermokrata koji je, iako više nije bio na komandi, ostao moćna ličnost: i zaista, njegova rečitost uspela je da ubedi Sirakuzane, koji su sa entuzijazmom pojurili ka brodovima. Pod okriljem mraka, Gilip se sa svojom vojskom približio Plemirijumu, dok je osamdeset sirakužanskih trirema plovilo tamo morem sa različitih tačaka.

Atinska flota je reagovala spremno: na more je otpremljeno šezdeset trirema koje su se, iako brojčano slabije, suočile sa neprijateljem i uspele da ga zaustave. Na kopnu su, međutim, stvari tekle drugačije. U praskozorje, dok je atinska vojska sa obale posmatrala pomorsku bitku, ne sluteći neprijateljsko napredovanje, Gilip je napao loše branjena utvrđenja i zauzeo sva tri, iako je mnogo atinskih vojnika uspelo da pobegne. U luci je, u međuvremenu, prevagnula atinska pomorska nadmoć: sirakužanski brodovi su se, „ometajući jedni druge, predali pobedu u ruke neprijateljima“ (VII,23). Atinjani su potopili jedanaest trirema, izgubivši samo tri, i ponovo postali gospodari mora. Ipak, pretrpeli su velike gubitke, a hrana i pomorska oprema koju su imali u utvrđenjima (jedra i „ostali pribor“ za četrdeset trirema), pored tri broda koja su bila izvučena na plažu, pali su u neprijateljske ruke. Još teža bila je strateška cena zauzimanja Plemirijuma, što je „više od svega potreslo atinsku vojsku“: „od sada se više nije moglo osigurati snabdevanje hranom“ (VII,24).

Sirakuzani su o svojoj pobedi obavestili peloponeske saveznike, tražeći da još jače obnove rat, i poslali su flotu u Italiju kako bi presreli i blokirali zalihe koje su stizale iz Atine. Osim toga, raširili su vest o padu Plemirijuma po celoj Siciliji, koristeći izaslanike iz Korinta, Sparte i Ambracije kako bi joj dali verodostojnost. Ovaj napor bio je krunisan velikim uspehom: „Sada se već cela Sicilija... bila povezala da pruži pomoć Sirakuzanima protiv Atinjana; čak i oni koji su pre toga oprezno ostali u iščekivanju“ (VII,33).

Bitka u Velikoj luci

Za marš protiv Atinjana u Sirakuzi, Sirakuzani su regrutovali odred sicilijanskih Grka, koje je Nikija, međutim, gotovo odmah blokirao zasedom, raspršivši neprijateljske nade da bi mogli napasti atinske snage s kopna pre nego što stignu njihova pojačanja. Sirakuzi je, dakle, bila potrebna pobeda na moru, a sveže vesti koje su stizale iz Korintskog zaliva

pojačale su njene nade u uspeh. Iako je Difilo, novi atinski zapovednik u Naupaktu, raspolagao sa trideset tri broda naspram trideset brodova korintskog zapovednika Polijanta, i Atinjani su mogli kao i obično da računaju na svoje veće iskustvo i bolju obuku, Polijant je, da bi nadoknadio zaostatak, uneo malu ali važnu izmenu na svojim triremama koja će omogućiti primenu nove taktike u pomorskim bitkama. Svaka trirema je na pramcu imala epotidu, to jest veliku gredu isturenu sa obe strane broda, sličnu samici na koju se, kod modernih jedrenjaka, kačilo sidro. Na triremama je epotida bila završetak nosača za vesla, pričvršćenog za ogradu na obe strane broda, za koji su bili fiksirani klinovi za vesla veslača iz najvišeg reda. Obično su u bici trireme izbegavale da se udaraju pramcem o pramac, jer bi oštetile jedna drugu a da nijedna od njih nužno ne izvuče korist, ali je Polijant znatno ojačao svoje epotide, tako da su one, kada su Atinjani krenuli napred, uspele da polome atinske, koje su bile krhkije, odvalivši sa njima i nosače za vesla i tako osakativši neprijateljske brodove. Iako su u tom sukobu potopljene tri korintske trireme, Polijantov manevar je izbacio iz stroja sedam atinskih. Ishod je bio neodređen, i obe strane su podigle pobedničke trofeje, ali strateška pobeda pripala je Peloponežanima: Atinjani nisu uspeli da unište neprijateljske snage, niti da ih onemoguće u zaštiti trgovačkih i transportnih brodova sa vojskom koji su plovili ka zapadu. Po prvi put se jedna peloponeska flota sukobila sa brojčano nadmoćnijom atinskom flotom, a da nije bila razbijena. Na otvorenom moru, protiv neprijatelja koji je spreman za to, nova taktika je mogla biti neutralisana, ali u tesnim vodama, protiv nespremnog neprijatelja, ona je i dalje mogla uspešno da upali.

Trijumf u Korintskom zalivu ohrabrio je Sirakuzane da ponovo izazovu atinsku flotu, što je bio deo složenog plana napada s kopna i s mora. Ovog puta su i sirakužanski brodovi usvojili snažnije epotide, podupréte kako iznutra tako i spolja uz kobilicu. U uskom prostoru gradske luke Atinjanima ne bi bilo lako da probiju neprijateljsku liniju (*diekplus*) ili da je zaobiđu (*periplus*), pa je taktika udaranja njihovih lakih epotida težim sirakužanskim obećavala uspeh. Pošto je čitava oblast oko Velike luke bila pod kontrolom Sirakuze (sa izuzetkom uskog obalskog pojasa između atinskih zidova, Ortigije i Plemirijuma), ona je gospodarila pristupom luci (videti mapu 19); usled toga, atinski poraz na tom mestu pretio je da se pretvori u katastrofu, jer brodovi u begu ne bi mogli ni da stignu do kopna

ni da isplove na otvoreno more. Iako su Atinjani već bili svesni efikasnosti pramčanih udara koje su Peloponežani izveli u Korintskom zalivu, poverenje koje su imali u sopstvenu nadmoć i njihov prezir prema slaboj pripremljenosti neprijatelja bili su toliki da ih nisu naveli da razmišljaju o pažljivo proučenoj taktici, već o slučajnim potezima koji su plod neiskustva peloponeskih kormilara.

Sprovođeći svoj plan napada kopnom, Gilip je poveo vojsku ka atinskom zidu koji je gledao prema gradu, dok su se sirakužanske snage iz garnizona na Olimpejonu – hopliti, konjica i lakonoružani pešaci – približile sa suprotne strane. Atinjani su, shodno tome, usmerili svu pažnju na odbranu zidova, našavši se nespremni da se suoče sa sirakužanskom flotom kada se ona iznenada pojavila pred njima. Jedni su trčali ka jednom zidu, drugi ka drugom zidu, a treći ka brodovima. Uprkos ovom neredu, uspeli su da otpreme na more sedamdeset pet trirema naspram osamdeset kojima ih je neprijatelj izazvao, i prvi dan sukoba nije doneo nikakav rezultat. Sutradan nije bilo borbi, i Nikija je iskoristio pauzu da se pripremi za novi napad. Da bi zaštitili brodove izvučene na suvo, Atinjani su na izvesnoj udaljenosti od obale podigli palisadu, pobivši kolje u pesak pod vodom. Nikija je, kako bi olakšao odbranu trirema koje bi morale da beže iz ratnog meteža, ispred ulaza u palisadu, međusobno udaljenih oko šezdeset metara, usidrio isto toliko trgovačkih brodova; svaki od ovih brodova imao je kran sa kojeg su visili teški metalni blokovi u obliku delfina koji bi, pušteni na brod u gonjenju, potopili ga ili barem izbacili iz stroja.

Trećeg dana Sirakuzani su napali i, ponovo, bitka se pretvorila u dugotrajnu čarku, koja je trajala sve dok se oni nisu povukli da se odmore i jedu na plaži, gde su trgovci postavili tezge sa namirnicama za gladne ljude. Tada su se i Atinjani iskrcali, ubeđeni da je bitka za taj dan završena; međutim, dok su jeli, neprijatelji su iznenada pokrenuli novi napad, i Atinjani, zatečeni nespremni, umorni i gladni, jedva su uspeli da porinu trireme u more. Njihovi zapovednici su shvatali da će napetost izazvana stalnim kretanjem na moru ubrzo iscrpeti ljude, onemogućavajući ih da se odupru Sirakuzanima, koji su delovali odmornije. Ali i povlačenje, u uskim vodama i pred neprijateljem u borbenom poretku, nije ni lako ni bez rizika, a u svakom slučaju, to da atinski admirali odluče da odbiju bitku protiv neprijateljskih snaga koje su brojčano bile gotovo izjednačene bilo je nešto nečuveno, zbog čega su naredili hitan napad.

Sirakuzani su ih dočekali ne samo udarajući ih pramcem o pramac, već i pribegavajući novim lukavstvima: na palube su nagomilali bacače koplja koji su svojim oružjem neutralisali mnoge atinske veslače; drugi bacači koplja su se, u malim čamcima, podvlačili tačno pod klupe za veslače na neprijateljskim triremama, odakle su ubijali ostale mornare. Ove neortodoksne taktike, zajedno sa razlikom u fizičkoj spremi između posada dve flote, donele su pobedu Sirakuzi; Atinjani su uspeli da izbegnu katastrofu samo begom pod zaštitu trgovačkih brodova i palisade. Dva neprijateljska broda koja su ih, ne odustajući, previše agresivno gonila, uništena su pomoću „delfina“. Sedam atinskih trirema je potopljeno, a mnoge druge su oštećene; brojni mornari su poginuli, a priličan broj njih je zarobljen. Sirakuzani su sada gospodarili Velikom lukom i podigli su pobednički trofej. Više nisu sumnjali: bili su nadmoćniji od Atinjana na moru i uskoro će ih poraziti i na kopnu, zbog čega su prionuli pripremama da ih ponovo napadnu na oba fronta.

Druga atinska armija: Demostenov plan

Slavlje Sirakuzana bilo je kratkog veka: odmah nakon bitke u luku su, pod komandom Demostena i Eurimedonta, stigla atinska pojačanja, sa raskošju koja je imala kako psihološke tako i vojne ciljeve. Bio je to „veličanstven aparat sila“ u kojem je „sve bilo teatralno postavljeno da bi ostavilo utisak na neprijatelje“ (Plutarh, *Nikija* 21,1). Ova armija, gotovo istih dimenzija kao i prva, bila je sastavljena od sedamdeset tri broda na kojima je bilo ukrcano skoro pet hiljada hoplita, veliki broj bacača koplja, praćkaša i strelaca, kao i zalihe za sve njih. Impozantna pojačanja, poslata dok su Spartanci gospodarili Atikom iz utvrđenja u Dekeleji, zaprepastila su i zaplašila Sirakuzane, koji su se u tom trenutku pitali hoće li opasnost po njihov grad ikada prestati.

Demosten je proučio kako je atinski pohod do tog trenutka vođen, došavši do zaključka da bi, ukoliko se pokrene brza ofanziva i grad opasa bedemom, Sirakuzani bili primorani na predaju pre nego što uspeju da zatraže pomoć od Peloponežana. Sa svojom prepoznatljivom jasnoćom i odvažnošću, ponudio je da odmah ispravi tu grešku. „Ubeđen da je... u tom tačnom trenutku, to jest prvog dana svog dolaska, ulio najveći strah

protivnicima, želeo je da što pre u svoju korist preokrene zaprepašćenje koje je vladalo u neprijateljskom logoru“ i da odmah napadne (VII,42).

Verovao je da njegova flota može da blokira grad s mora; ključni zadatak bio je, dakle, zauzeti sirakužanski poprečni zid na Epipolama, koji je sprečavao zatvaranje grada s kopna. Prilaz visoravni držao je strašni spartanski zapovednik Gilip, ali Demosten je bio spreman da rizikuje: čak i poraz bio bi bolji od uzaludnog trošenja atinskih resursa i nesigurnosti za njegove ljude. Ako bi zauzeo Epipole, mogao bi da porazi Sirakuzu i, u tom trenutku, bilo bi razumno nadati se preuzimanju kontrole nad Sicilijom; ako ne bi uspeo, vratio bi vojsku u domovinu kako bi obnovio sukob u nekom drugom trenutku. U oba slučaja, rat na Siciliji priveo bi se kraju sa ekspeditivnim snagama koje bi u suštini ostale netaknute.

Noćni napad na Epipole

Prvi direktni Demostenov napad na sirakužanski poprečni zid na Epipolama bio je odbijen, što je dokazalo da je svaki juriš pri dnevnoj svetlosti osuđen na neuspeh. Nimalo obeshrabren, i preduzimljiv kao i uvek, osmislio je odvažan noćni napad: početkom avgusta poveo je deset hiljada hoplita i isto toliko lakonoružanih vojnika kroz pomrčinu, pre izlaska meseca, ka klancu Eurijal na krajnjem zapadnom delu visoravni, gde su iznenadili sirakužanski garnizon i zauzeli njihovo utvrđenje. Begunci su proširili vest da su Atinjani u velikom broju na visoravni, ali je odabrana sirakužanska straža, koja je prva stigla da pruži pomoć, odmah naterana u beg. U tom trenutku Atinjani su pojurili napred kako bi iskoristili uspeh: dok je prvi odred krčio put, drugi se bez odlaganja uputio ka poprečnom zidu. Sirakuzani koji su ga držali pobegli su, omogućivši neprijatelju da ga zauzme i poruši jedan njegov deo.

Gilip i njegovi ljudi, zatečeni nespremni ovim odvažnim i neočekivanim potezom, pokušali su da zaustave silovito napredovanje Atinjana, ali su ih ovi potisnuli nastavljajući da napreduju preko Epipola u pravcu istoka. Žudnja da se iskoristi iznenađenje neprijatelja, međutim, izazvala je pometnju među samim Atinjanima, pa ih je jedan puk beotskih hoplita razbio. To je bio preokret u bici: činjenica da je samo jedan atinski odred odbačen nazad prema zapadu bila je, naime, dovoljna da čitava akcija potone u haos. Na slaboj mesečini Atinjani koji su napredovali nisu mogli

da razaznaju da li su ljudi koji trče ka njima prijatelji ili neprijatelji, što je bio problem pogoršan time što generali, izgleda, nikoga nisu poslali na klanac da usmerava vojnike. Kako su pojedine jedinice stizale na visoravan, zaticale su jedne atinske snage kako neuredno napreduju ka istoku, druge u paničnom povlačenju prema Eurijalu, a treće koje su tek prošle klanac i stajale u mestu. Niko novopridošlim ljudima na visoravni nije pokazivao kojoj grupi treba da se pridruže.

Sirakuzani su uvećavali haos vičući i bodreći jedni druge, a kada se proširio osećaj da su pobedili, obnovili su zajedno sa svojim saveznicima, takođe Dorcima, stari dorski običaj pevanja peana. Izbijanje ratnog pokliča iz tame prestravilo je Atinjane. Iako su njihove snage bile sastavljene uglavnom od Jonaca, one su uključivale i važne kontingente Doraca, kao što su bili Argivci i Korkirani, koji su u tom trenutku takođe počeli da pevaju svoj pean, koji se nije razlikovao od neprijateljskog, što je za ishod imalo povećanje terora među Atinjanima i učinilo još težim razlikovanje neprijatelja od saveznika. „Na kraju, kada ih je već obuzela pometnja i nered, na više mesta u poretku sukobili su se među sobom, prijatelji protiv prijatelja, sugrađani protiv sugrađana; i ne samo da su jedni drugima ulivali strah, već su se i potukli i jedva razdvojili“ (VII,44).

Nijednom Atinjaninu visoravan nije bila bliska kao Sirakuzanima, a onima koji su tek stigli sa Demostenom i Eurimedontom bila je potpuno nepoznata: u tami, sa preokretom pobede u poraz i napredovanja u povlačenje, ova okolnost dovela je do katastrofe. U pokušaju da pobegnu, naime, mnogi atinski vojnici našli su smrt bacajući se niz vrleti, a mnogi drugi su verovatno slučajno pali niz litice. Ljudi iz Nikijine vojske, koji su imali više iskustva, na kraju su pronašli put do logora i spasa, ali vojnici koji su stigli sa pojačanjem lutali su do svitanja, kada je sirakužanska konjica počela da ih goni i ubija. Ishod je bio najveća katastrofa koja je ikada zadesila Atinjane: poginulo je između dve hiljade i dve hiljade pet sto ljudi, i svaka nada u brzu pobedu kod Sirakuze morala je biti napuštena.

Povratak ili ostanak?

Dok su se Sirakuzani, trijumfalno, pripremali za juriš na atinske zidove, što bi označilo njihovu konačnu pobedu i omogućilo regrutovanje novih saveznika na Siciliji, moral Atinjana je sve više tonuo. Pored poraza u bici,

slamale su ih malarija i dizenterija, izazvane time što su bili ulogoreni na močvarnom zemljištu u pozno sicilijansko leto. „Situacija im je delovala bezizlazno“ (VII,47). Demosten se izjasnio za povratak u domovinu dok Atina još uvek može da računa na nadmoć na moru. „Za Atinu je, govorio je, korisnije da prenese rat protiv neprijatelja koji su se učvrstili na matičnoj teritoriji, nego protiv Sirakuze, čije se osvajanje više nije činilo lakim. A da ne govorimo o tome da je bila ludost uzalud insistirati na opsadi, rasipajući ogromno bogatstvo“ (VII,47). Bio je to mudar savet, budući da je već bilo očigledno da će zauzimanje sirakužanskog poprečnog zida na Epipolama biti nemoguće i da opsada nema nikakve šanse za uspeh; osim toga, nikakva pojačanja nisu bila na putu. Bio je trenutak da se gubici ograniče pre nego što se razočaravajući neuspeh pretvori u katastrofu.

Demosten je sigurno bio iznenađen kada mu se Nikija usprotivio. Ovaj je bio svestan da su Atinjani u opasnosti i u sebi je oklevao, ali nije želeo da donese konačnu odluku o napuštanju ostrva iz straha da neprijatelj to ne sazna i ne odseče im odstupnicu. Osim toga, znao je od svojih doušnika da Sirakuzani možda pate još više od Atinjana, jer je nadmoć atinske flote i dalje sprečavala da im zalihe stižu morem. Ipak, njegova najveća nada dolazila je iz saznanja da u Sirakuzi postoji grupa koja i dalje vrši pritisak ka predaji: Nikija je bio u kontaktu sa tim ljudima, koji su ga i dalje usrdno pozivali da izdrži.

Nijedan od ovih razloga, međutim, nije bio presudan: ako su morski putevi bili zatvoreni, Sirakuza je i dalje mogla da prima zalihe kopnom, a nade u izdaju unutar grada bile su pusta mašta; oni koji su želeli predaju nisu uživali dovoljno podrške, a nakon nedavnih pobeda Sirakuze, ne bi je ni lako stekli; jedinoj stvarnoj mogućnosti za kapitulaciju kraj je stavio dolazak Gongila i Gilipa.

U raspravi među atinskim generalima, Nikija je ućutkao sopstvene sumnje i insistirao na tome da se ostane. Njegov glavni argument imao je za cilj da uzvrati na Demostenove ubedljive ekonomske obzire: Sirakuzani su, rekao je, u još težoj situaciji; da bi platili flotu i veliki broj najamnika koji su se borili za njih, već su potrošili dve hiljade talenata iz svoje kase i morali su da pozajme još; ubrzo će se naći bez sredstava za isplatu vojnika.

Sirakuzi je nesumnjivo nedostajalo novca, ali su njene pobede morale povećati njen kredit, ohrabrujući njene saveznike i druge gradove da joj pozajme ono što joj je potrebno za konačnu pobedu; osim toga, ona je

raspolagala unutrašnjim izvorima bogatstva koji su se, u toj hitnoj situaciji, mogli oporezovati. Osim ako ne uspeju da je izoluju s kopna i s mora, mogla je da se odupire unedogled; a njenom potpunom izolovanju više se niko nije mogao nadati.

Nikija je otkrio svoje prave motive u nastavku govora: plašio se da će se njegovi vojnici, po povratku u Atinu, okrenuti protiv njega i ubediti skupštinu da je krivica za neuspeh bila njegova. Oni bi „izneli teške optužbe protiv generala koji su ih izdali i otišli radi bogatstva. Tako on, koji je poznavao karakter Atinjana, nije želeo da ga sugrađani osude na smrt pod sramnom i nepravednom optužbom: radije je birao da pogine, ako treba, od ruku neprijatelja, boreći se po sopstvenoj volji“ (VII,48).

Demosten i Eurimedont su glasali protiv Nikijinog predloga da se ostane, ali su ostali u manjini: Menandar i Eutidem, dvojica ljudi pozvanih da pomognu bolesnom Nikiji, stali su na stranu svog uglednog komandanta. Uz njihovu podršku, on je odbacio i predlog kompromisa koji su iznela prva dvojica: da se povuku barem iz močvara oko Sirakuze na zdravije i sigurnije položaje u Tapsosu ili Katani, odakle bi mogli da vrše upade u sicilijanska polja i tako snabdevaju trupe; a da ne govorimo o tome da bi, izašavši iz sirakužanske luke, mogli da se bore na otvorenom moru, gde bi nove sirakužanske taktike bile neefikasne, a nadmoćno umeće i iskustvo Atinjana doneli bi im prednost. Ako je Nikija odbacio ovaj plan, to je bilo možda iz straha da bi, kada se trupe jednom ukrcaju i napuste sirakužansku luku, bilo nemoguće zadržati Atinjane još dugo na Siciliji.

U međuvremenu, Gilip je među Sikulima regrutovao veliku vojsku i svojim snagama dodao šest stotina ljudi – peloponeskih hoplita, helota i neodamoda, čiji je dolazak, iako odložen zbog nekoliko oluja, ipak usledio na vreme da mogu uzeti učešće u novom napadu na Atinjane. Atinske snage su, u međuvremenu, u pogledu broja i morala bile sve više ugrožene malarijom, toliko da je Nikija ublažio svoje protivljenje povlačenju: tražio je samo da se o tome javno ne glasa kako se neprijatelj ne bi upozorio. Put ka spasu bio je, dakle, još uvek otvoren kada su intervenisali udes, bogovi ili slučaj.

Pomračenje

Između 21:41 i 22:30, 27. avgusta 413. godine, usled potpunog pomračenja, mesec je nestao iz vida. Sujeverni atinski vojnici bili su prestravljeni time i videli su u tom događaju božansko upozorenje protiv trenutnog polaska. Tada se Nikija posavetovao sa prorokom, koji je preporučio da se sačeka „tri puta po devet dana“ (VII,50) pre isplovljavanja. Čak i za lakoverne ljude, međutim, to tumačenje pomračenja nije bilo jedino moguće. Filohor, istoričar iz III veka p.n.e., i sam prorok, ponudiće drugačije: „Znak... nije bio nepovoljan, naprotiv, bio je veoma dobar za one koji odlaze: naime, akcije koje se preduzimaju u strahu zahtevaju tamu, a svetlost im je neprijatelj“ (Plutarh, *Nikija* 23,8). Komandant koji je žarko želeo bekstvo mogao je lako da smisli slično tumačenje i iskoristi ga, ali Nikija nije sumnjao i video je u pomračenju nepovoljno znamenje: bogovi su intervenisali da potvrde njegovo prethodno mišljenje.

„Nije hteo čak ni da dozvoli da se raspravlja o povlačenju pre nego što prođe tri puta po devet dana, kako su proroci naložili“ (VII,50).

Vest o ovoj raspravi i odluci da se ostane procurela je preko dezertera, od kojih su Sirakuzani saznali da su Atinjani planirali povratak u domovinu kada ih je pomračenje navelo da odlože polazak. Da bi sprečili bekstvo neprijatelja, odlučili su da ih odmah primoraju na još jednu bitku u sirakužanskoj luci. Tako su, dok su Atinjani strpljivo slušali svog proroka, Sirakuzani počeli da obučavaju posade u pomorskim taktikama. Njihov prvi napad, međutim, došao je s kopna: jednim ispadom izvukli su odred atinskih hoplita i konjanika ispred kapija i razbili ih, primoravši ih na povlačenje. Prava ofanziva pokrenuta je sledećeg dana i, dok je vojska napadala atinske zidove, sedamdeset šest sirakužanskih trirema krenulo je protiv neprijateljske baze, odakle im je u susret isplovilo osamdeset šest brodova.

Brojčana nadmoć atinske flote omogućila je Eurimedontovim triremama raspoređenim na desnom krilu da nadmaše kraj sirakužanskog levog krila, zbog čega je zapovednik naredio manevar opkoljavanja, *periplus*. Brodovi su krenuli ka jugu, prema delu zaliva naspram Daskona, ali držeći se, izgleda, previše blizu obale da bi razvili brzinu. Zbog toga su Sirakuzani, pre nego što su ovi uspeli da zaobiđu kraj neprijateljske linije, probili atinski poredak u centru, gde su se nalazile Menandrove trireme. U tom trenutku korintski admiral Piten odlučio je da ne goni neprijatelje koji su bežali ispred njega, već da skrene ka jugu kako bi se pridružio napadu na

Eurimedonta: atinsko desno krilo potisnuto je prema obali, sedam brodova je potopljeno, a Eurimedont ubijen. To je bio presudan trenutak bitke: čitava atinska flota naterana je u beg i odbačena prema kopnu, a mnogi ljudi su se pri iskrcavanju našli van palisade i daleko od prostora zaštićenog njihovim zidovima. Atinjane u begu ubijali su Gilipovi vojnici dok su izvlačili brodove na suvo ili plivali prema obali; u međuvremenu, na moru, Sirakuzani su odvlačili napuštene neprijateljske trireme. Dok su Gilipove trupe pokušavale da upadnu u atinski logor, iznenadio ih je odred Etruraca koji su bili saveznici Atine i koji su, uz pomoć samih Atinjana, uspeli da spasu većinu brodova. No, uprkos tome, izgubljeno je osamnaest trirema sa svim posadama.

Sirakuzani su podigli trofeje za pobede odnete na kopnu i na moru, a isto su učinili i Atinjani jer su odbili Gilipa. Ali njihov gest je bio jadan: i vojska i flota Atine pretrpele su teške poraze, uprkos moćnim pojačanjima koja su primile. Prema Tukididu, Atinjani su loše proračunali stvari uglavnom u dva aspekta: potcenili su snagu Sirakuze u pogledu i flote i konjice, i ignorisali su činjenicu da je reč o demokratiji, jer je potkopati jedinstvo jedne demokratije bilo veoma teško. Ne čini se, međutim, pravednim svaliti krivicu za tragičnu situaciju Atine na skupštinu koja je izglasala tako impozantnu ekspediciju i pojačanja: u oba slučaja, naime, ona je pratila Nikijin savet. Podjednako je pogrešno smatrati skupštinu odgovornom za drugu grešku, jer ništa ne svedoči o tome da je ona računala na unutrašnji prevrat ili izdaju koji bi joj predali Sirakuzu. Ta zamisao bila je isključivo Nikijina; odlažući blokadu grada i nastavljajući da se nada njegovom zauzimanju zahvaljujući izdaji, čak i kada je svaka mogućnost u tom smislu odavno iščezla, on je osudio Atinjane. Oni su na kraju shvatili da je pobeda nemoguća.

„Već i pre su se nalazili u velikoj neprilici; a sada, kada su protivno svakom očekivanju pobeđeni i na moru, njihov nespokoj se još mnogo uvećao“ (VII,55). Sve čemu su se od sada mogli nadati bilo je bekstvo.

XXV
PORAZ I UNIŠTENJE (413)

Veličanstvena pomorska pobeda u vodama luke ulila je novu snagu Sirakuzanima, koji su sada bili odlučni da postignu ne samo spas svog grada, već i potpuno uništenje atinske ekspedicije i slobodu za sve Grke pod njenom vlašću. Bili su ubeđeni da će takav poduhvat doneti Sirakuzi čast i slavu, obezbeđujući joj „oduševljeno divljenje svih savremenika i potomstva“ (VII,56). Stoga su preduzeli sve neophodne mere da blokiraju neprijateljsku flotu u Velikoj luci: na samom ulazu su poprečno usidrili trireme i druga plovila, povezali ih mostom od drvenih dasaka i razapeli gvozdene lance između njih. Atinjani, da bi vratili brodove u domovinu, nisu imali drugog izvodljivog puta za bekstvo osim mora, pa su, koliko god taj pokušaj bio toliko smeo da je ulivao strah, odlučili da pokušaju da probiju blokadu.

Poslednja pomorska bitka

Sila koja se sada spremala da se bori za sopstveni opstanak nije bila ona ponosna i elegantna flota koja je isplovila iz Pireja kao na paradi, već neuredan skup brodova koji su ostavljali utisak krajnje zastarelosti. Bili su krcati hoplitima, bacačima koplja i strelcima spremnim da se bore tradicionalnim metodama – bacanjem projektila i borbom prsa u prsa – umesto da pribegnu prefinjenim taktikama pramčanog udara koje su Atinu učinile kraljicom mora. Da bi odgovorili na pramčane udare ojačanih sirakužanskih epotida, Atinjani su osmislili „gvozdene kuke“ (VII,65) kako bi zakačili napadački brod i sprečili ga da uzmakne nakon što udari u pramac atinske trireme. Kada bi tako blokirali neprijatelja, veliki broj pešaka kojim je atinska flota raspolagala doneo bi joj nadmoć u tesnim

vodama luke, gde su sofisticiranije taktike bile nemoguće. Međutim, dezerteri su još jednom obavestili neprijatelja, pa su Sirakuzani razapeli kože preko pramaca i gornjih delova brodova kako bi onemogućili kačenje.

Nikija je komandovao kopnenim trupama, ali nakon što se obratio celoj vojsci okupljenoj na obali, uzeo je čamac i obišao flotu, zaustavljajući se kod svake trireme. Tamo se obraćao kapetanu, prozivajući njega, njegovog oca i njegovo pleme po imenu, i zaklinjao ga pozivajući se na predačka i porodična osećanja. Kao što je nekada činio Perikle, podsetio je trijerarhe na slobodu koju njihova otadžbina osigurava građanima, ali se, po svom običaju, izrazio i na nešto jednostavniji način, govoreći „sve ono što mogu reći ljudi koji se nalaze u sličnim nevoljama, bez straha da će delovati kao da ponavljaju stare opštemesta“, i dodajući „o ženama, o deci, o otačkim bogovima uobičajene argumente koji se navode u svim prilikama; a koje ljudi ipak viču na sav glas pod pritiskom straha, smatrajući ih korisnim“ (VII,69). Iako Nikija nije imao plemenitost porekla, intelektualnu snagu i političku veštinu Perikla, njegovo jednostavno i pomalo staromodno ponašanje imalo je privlačnu snagu u demokratskoj Atini.

Potom su brodovi, pod vođstvom ostalih atinskih generala, podigli sidra i uputili se ka ulazu u luku, nadajući se da će prokrčiti put i otvoriti prolaz za beg. Sirakuzani su ga čuvali sa samo jednom flotilom, dok su ostale rasporedili svuda okolo kako bi, kada dođe trenutak, istovremeno napali neprijateljsku flotu iz svih pravaca. Krilima su komandovali Sikan i Agatarh, a centrom Piten. Na obali, oko većeg dela zaliva, bila je raspoređena sirakužanska pešadija; atinske trupe zauzimale su samo mali prostor pod svojom kontrolom. Bitka se vodila pred očima mnoštva koje je podsećalo na publiku na sportskom takmičenju, jer su porodice sirakužanskih boraca ispunile svako uzvišenje sa kojeg je bilo moguće posmatrati borbu.

Atinska flota je krenula ka uskom prolazu koji su Sirakuzani ostavili u pregradi kako bi njihovi sopstveni brodovi mogli da prođu, i brojčana nadmoć joj je omogućila da napravi proboj. Ali, dok su Atinjani počinjali da kidaju lance razapete između neprijateljskih trirema, ostale sirakužanske flotile su ih napale sa svih strana, pritisakajući ih s bokova i s leđa. U tesnim vodama luke, na bliskom odstojanju, borilo se skoro dvesta brodova, zbog čega je manevar zaleta i udara bio nemoguć. Sve se urotilo da obezvredi prednost koju su Atinjanima mogli doneti iskustvo i veština

stečeni tokom dugih godina vežbe i pomorskih bitaka: vojnici su ispaljivali strele i bacali koplja na neprijatelja, ali su prethodne bitke vodili čvrsto stojeći na kopnu, a ne njišući se na talasima na brodovima u pokretu, što je njihovo ciljanje činilo nepreciznim. Sirakuzanima je, pak, pronicljivi korintski zapovednik Ariston, koji će poginuti u ovoj bici, naredio da zasipaju neprijatelja kamenjem, koje je bilo lakše kontrolisati i koje je bilo efikasnije u uslovima u kojima se taj sukob odvijao. Veliki deo borbi podrazumevao je abordaž i borbu prsa u prsa između mornara dve flote. U uskom prostoru dešavalo se da brod bude udaren ili zaposednut sa jedne strane dok je sam napadao sa druge. Vika je bila toliko glasna da veslači nisu čuli naređenja i s mukom su održavali ritam veslanja, što je poništilo još jednu važnu prednost koju su Atinjani uživali. Ubrzo su i sami zapovednici veslača, u uzbuđenju, počeli da viču i bodre ljude, a ta vika je ometala krike kojima su davali ritam veslačima.

Dramu koja se odvijala na moru posmatralo je sa različitih osmatračnica na obali brojno gledalište sastavljeno od vojnika oba tabora i stanovnika Sirakuze, koji su klicali ili tonuli u očaj u zavisnosti od toga da li se činilo da bitka ide u korist ili protiv njihove strane. Bio je to uzbudljiv i užasan prizor, čiji je ishod bio od životnog značaja i za same posmatrače. Na kraju su Sirakuzani naterali Atinjane u beg, koji su u panici pojurili ka obali, ostavljajući brodove za sobom kako bi pobegli u zaklon logora. U neredu i očaju u koji su potonuli, većina njih je mislila samo na spasavanje sopstvenog života. Učinivši neshvatljiv i težak propust, nisu čak ni zatražili primirje da sahrane pale borce: ništa nije smelo da odloži njihovo bekstvo, jer je samo čudo, mislili su, moglo da ih spase.

U ovom strašnom trenutku samo je jedan Atinjanin uspeo da sačuva pribranost i hladnokrvnost: Demosten je video da im preostaje šezdeset upotrebljivih brodova naspram manje od pedeset neprijateljskih, pa je predložio da okupe snage i pokušaju još jedan proboj u zoru. Plan je mogao da uspe, jer Sirakuzani ne bi očekivali još jedan takav pokušaj, a smanjen broj boraca ostavio bi Atinjanima prostor da iskoriste svoju taktičku nadmoć; čak je i Nikija bio ubeđen da vredi pokušati. Ali bilo je prekasno: moral ljudi je potpuno pao, odbili su da poslušaju naređenje generala da se vrate na trireme i insistirali su na tome da se pokuša bekstvo kopnom.

Konačno povlačenje

Ni među Sirakuzanima više nije bilo discipline, ali iz sasvim suprotnih razloga: predali su se proslavljanju pobede i spasa pijući i bančeći, nimalo više ne mareći za poraženog neprijatelja. Samo je jedan među njima razmišljao o strategiji: Hermokrat je znao da su Atinjani i dalje opasni i da bi, ukoliko uspeju da stignu do neke druge oblasti na Siciliji, mogli da okupe snage, podignu moral, vaspostave disciplinu i ponovo ugroze Sirakuzu. Atinska sila je, smatrao je, morala biti uništena na tom mestu i u tom trenutku, kada se za to pružila prilika, zbog čega je predložio da se blokiraju svi putevi i klanci za izlazak iz grada. Gilip se složio, ali su i on i ostali generali smatrali da će njihovi ljudi, u stanju u kojem su se nalazili, teško poslušati bilo kakvo naređenje. Hermokrat je zato odlučio da pribegne triku: u sumrak je poslao konjanike do atinskog logora koji su se, držeći se na izvesnom odstojanju i pretvarajući se da su Sirakuzani koji nameravaju da izdaju grad i predaju ga Nikiji, glasno dozivali imena pojedinih Atinjana. Zadatak im je bio da ih upozore kako bi preneli Nikiji da je pokretanje vojske te noći rizično, jer Sirakuzani čuvaju puteve. Usled toga, Atinjani su odlučili da odlože marš, iako bi ih, verovatno, do iste odluke doveo i sam strah od prolaska kroz neprijateljsku teritoriju po noći. Potom su oklevali još jedan dan kako bi omogućili ljudima da spakuju zalihe i opremu, tako da je neprijatelj, kada su konačno krenuli, imao sasvim dovoljno vremena da blokira sve puteve za bekstvo.

U marš je krenulo oko četrdeset hiljada ljudi, od kojih su polovina bili vojnici, a ostalo civili. „Čovek bi rekao da prisustvuje strepnjom ispunjenom i pometenom bekstvu stanovnika nekog osvojenog grada, ni manje ni više; i to velikog grada“ (VII,75). Na njima je ležala sramota zbog počinjenog svetogrđa jer nisu sahranili pale borce, kao i zbog napuštanja bolesnih i ranjenih, koji su, ispuštajući bolne krike, grčevito hvatali prijatelje i rođake koji su odlazili. „Tako je čitava vojska bila ispunjena suzama i, u tako surovoj dilemi, nisu se lako odlučivali na polazak; pa ipak, ostavljali su neprijateljsku zemlju, a bolni događaji koje su već preživeli i oni koje su se plašili da im nosi mračna budućnost, nadilazili su svako oplakivanje“ (VII,75).

Umoran, bolestan i duboko potresen, Nikija se tada obratio svojim ljudima kako bi im podigao moral i ublažio teskobu. Pozvao ih je da ne krive sebe za poraz i nesreću koju osećaju, i da sačuvaju nadu da se njihova sudbina ubrzo može promeniti. Podsetio ih je da su oni i dalje moćna vojska: „Mislite o tome da vi sami, gde god se zaustavite, činite grad toliko moćan, da mu se nijedan na Siciliji ne bi mogao lako odupreti u napadu, niti vas proterati sa položaja koje ste zauzeli“ (VII,77). Ako, dakle, ne izgube hrabrost i ako održe disciplinu, krećući se brzo i u dobrom poretku, i dalje postoji mogućnost spasa. „Jednom rečju, vojnici“, rekao je Nikija, „budite uvereni da vas sama nužda primorava da budete hrabri: ako kukavički posustanete, nema u blizini mesta koje vas može spasiti, iznurene od umora; ako, naprotiv, uspete sada da izbegnete neprijateljske zamke, svi vi ćete ponovo moći da vidite ono za čim žudite; a vi, Atinjani, posebno, moći ćete ponovo da podignete veliku moć svoga grada, koja je trenutno srušena: jer ljudi čine gradove, a ne bedemi ili brodovi lišeni branilaca“ (VII,77).

Prvo odredište bila je Katana, grad veran Atini koji je mogao da pruži blagonaklon doček i zalihe, a potom da posluži kao baza za dalje operacije. Međutim, uobičajeni put do tamo, koji je obilazio oko Epipola, izložio bi vojsku u povlačenju napadu sirakužanske konjice, zbog čega je odlučeno da se maršira u pravcu zapada prateći tok reke Anapo, da se na visoravnima sastanu sa prijateljskim Sikulima, a potom skrenu na sever prema Katani na nekom pogodnom mestu, daleko zapadnije od Epipola i podalje od sirakužanskih snaga. Nikija i Demosten zapovedali su svaki po jednim pravougaonim kordonom vojnika unutar kojeg su marširali civili. Na nešto više od šest kilometara od Sirakuze, duž reke Anapo, Atinjani su prokrčili put boreći se protiv sirakužanskih snaga i njihovih saveznika, ali su ih neprijateljska konjica i laka pešadija pratile, uznemiravajući ih stalnim napadima i kišom projektila. Sledećeg jutra napredovali su oko kilometar i po u pravcu severozapada u potrazi za hranom i vodom, utrošivši na to čitav dan.

Put Atinjanima preprečili su oni koji danas nose ime planine Klimiti, prostrana visoravan koja se završava visokom Strmom stenom oko trinaest kilometara severozapadno od Sirakuze. Nadali su se da će je preći, kako bi stigli na sigurno u Katanu, prolazeći kroz široki klanac koji se danas zove Kava Kastelučo. Međutim, još jednom su zastoji učinjeni tokom povlačenja odigrali ulogu protiv njih: Sirakuzani su, naime, imali vremena da podignu

zid s jedne na drugu stranu klanca, istočno od onoga što se tada zvalo Akrejska stena. Kada su sledećeg jutra Atinjani krenuli u marš, napali su ih Sirakuzani, njihovi saveznici sa konjicom i bacači koplja, pa su bili primorani da se vrate u logor; a narednog dana, kada su pokušali silom da prokrče prolaz prema planinama Klimiti, naišli su na utvrđen položaj i ukopanog neprijatelja. Uspeli su da stignu do sirakužanskog zida, ali su ih tamo rojevi strela i koplja bačenih na njih sa visina klanca ponovo primorali na povlačenje. U tom trenutku, iznenada, u planinskom klancu izbila je žestoka oluja praćena bujičnom kišom – užasna i opasna pojava u kojoj su mnogi Atinjani videli znak da su bogovi protiv njih. Mučeni neprijateljskim napadima, puni straha, pokisli i iscrpljeni, nisu ipak mogli da se odmore, jer je Gilip već gradio zid iza njihovih leđa, pregradu koja je pretila da ih uhvati u zamku i dovede do njihovog uništenja. Zbog toga su u velikoj žurbi poslali odred da spreči završetak pregrade, a čitava vojska se povukla i ulogorila u ravničarskom delu, daleko od sirakužanskih snaga.

Novi plan koji su osmislili predviđao je marširanje u pravcu severozapada duž reke Anapo, držeći Klimiti sa desne strane, a potom okretanje ka Katani. Petog dana stigli su do ravničarskog područja današnje Kontrade Pulige, gde su sirakužanski konjanici i bacači koplja ponovo počeli da ih pritiskaju spreda, s bokova i s leđa, izbegavajući direktan kontakt sa hoplitima i zasipajući neprijatelja izdaleka strelama i kopljima. Konjica je, u međuvremenu, opkoljavala ljude koji su zaostajali i jurišala na njih. Kada bi Atinjani napadali, Sirakuzani bi se povlačili; kada bi se Atinjani povlačili, Sirakuzani bi napadali. Ovi potonji su gađali uglavnom zaštitnicu, nadajući se da će proširiti paniku na ostatak neprijateljske vojske. Atinjani su se borili hrabro i disciplinovano, i prešli su skoro kilometar pre nego što su bili primorani da se ulogore i odmore.

U ovom trenutku Nikija i Demosten su odlučili da skrenu na jugoistok prema moru, da krenu uzvodno uz jednu od reka koje su se tamo ulivale sve do njenog izvora, i da se tamo spoje sa Sikulima ili da se upute prema Katani manje direktnim putem. Da bi prevarili Sirakuzane i izbegli njihovu prismotru, zapalili su što je moguće veći broj logorskih vatri i, pod okriljem mraka, krenuli nazad prema obali u pravcu gradića Kasibile. Tama i nepoznat teren ulivali su strah. Na čelo prve divizije stao je Nikija, a Demosten ga je pratio sa ostatkom vojske. U praskozorje su se spojili u blizini obale i zajedno se uputili prema reci Kacipari (danas Kasibile), sa

namerom da krenu uzvodno u unutrašnjost kako bi se sastali sa Sikulima. Sirakuzani su ih još jednom presreli, ali su Atinjani borbom prokrčili put i, prešavši reku, skrenuli na jug prema sledećoj reci na svom putu, Erineosu.

Sudbina Atinjana

Nikija se ulogorio odmah s druge strane reke, desetak kilometara daleko od Demostena i njegovih ljudi koji su, ostavši pozadi, nastavili da trpe napade Sirakuzana koji su im usporavali marš. Potom je, šestog dana povlačenja, iz logora na planinama Klimiti oko podneva stigla u punoj snazi glavnina sirakužanske vojske, sa konjicom i lakom pešadijom: opkolila je Atinjane nešto više od kilometra južno od Kaciparija, uhvativši ih u zamku u jednom maslinjaku opasanom zidom i oivičenom sa dve strane putem, odakle su neprijatelji mogli da ih zasipaju strelama, kamenjem i kopljima iz svih pravaca. Atinjani su trpeli teške gubitke tokom celog popodneva, sve dok Gilip i Sirakuzani nisu pokušali da unesu razdor među njih nudeći slobodu onim atinskim saveznicima koji dezertiraju. Samo se nekoliko savezničkih odreda predalo, ali kada situacija više nije pružala nikakvu nadu, i sam Demosten je na kraju prihvatio predaju: ako Atinjani predaju oružje, „niko neće biti pogubljen ni nasiljem, ni okovima, ni nedostatkom neophodne hrane“ (VII,82). Sirakuzani su tako zarobili šest hiljada preživelih ljudi od dvadeset hiljada koji su manje od nedelju dana ranije započeli povlačenje, a ratnim plenom su napunili četiri štita. Demosten je pokušao da se ubije sopstvenim mačem, ali su ga vojnici koji su ga zarobili u tome sprečili.

Sledećeg dana Sirakuzani su stigli do Nikije, obavestili ga o zarobljavanju Demostena i zatražili od njega da se preda. On je odgovorio protivpredlogom: ako puste njegovu vojsku da slobodno ode, Atina će platiti celokupan trošak rata, a ponudio je i da ostavi po jednog vojnika kao taoca za svaki talenat. Sirakuzani su to odbili: videli su priliku za potpuno uništenje omraženog neprijatelja i apsolutnu pobedu, i nisu bili spremni da to zamene za bilo koju sumu novca. Opkolili su tada Nikijine ljude i zasuli ih strelama i kopljima kao što su učinili i sa Demostenovom vojskom u zamci. Kada je pao mrak, Atinjani su ponovo pokušali da pobegnu, ali ovog puta Sirakuzani su bili spremni: iako je tri stotine ljudi ipak smoglo hrabrosti da pokuša bekstvo i borbom prokrčilo prolaz, ostali su odustali.

Osmog dana Nikija je pokušao da prokrči put kroz neprijatelje koji su ga okruživali kako bi stigao do sledeće reke, Asinarosa, oko pet kilometara južnije. Atinjani više nisu imali nikakav plan: mislili su samo na bekstvo i na to kako da utole žeđ koja ih je proždirala. Između strela i koplja koja su padala po njima, napada konjice i juriša hoplita, konačno su stigli do Asinarosa, i tu je bio kraj svake discipline: svako je jurnuo napred da prvi pređe reku, i vojska se pretvorila u masu ljudi koji su smetali jedni drugima, čineći neprijatelju posao sprečavanja prelaza znatno lakšim. „Prinuđeni da se kreću u zbijenim redovima, padali su jedni preko drugih i gazili se međusobno; probodeni kopljima i sputani oklopima, neki su umirali istog časa; drugi su ostajali zapleteni i struja ih je odnosila. Sirakuzani, raspoređeni na drugoj obali reke (koja je bila strma), gađali su odozgo Atinjane, koji su većinom lakomo pili vodu i ometali jedni druge u uskom rečnom koritu. Peloponežani su sišli tamo i napravili veliki pokolj među onima koji su se tu zatekli. Voda je odmah bila zagađena; ali su je ipak jednako pili, pomešanu sa krvlju i muljem; a većina se čak i otimala za nju sa oružjem u ruci“ (VII,84).

Sve što je ostalo od moćne atinske vojske uništeno je na Asinarosu. Sirakužanska konjica, koja je nanela toliko štete Atinjanima tokom čitavog pohoda, pobila je ono malo ljudi koji su uspeli da pređu reku. Nikija se predao, ali Gilipu, „jer je imao više poverenja u njega nego u Sirakuzane“ (VII,85). Tek tada je spartanski zapovednik naredio obustavu pokolja: od Nikijinih vojnika jedva je hiljadu ostalo u životu; neki su uspeli da pobegnu tada, drugi nakon što su zarobljeni, i svi su našli utočište u Katani.

Sirakuzani su, u trijumfu, poveli zarobljenike i plen, a sa palih boraca skinuli oklope, okačivši ih o najlepša i najviša stabla duž reke. U znak pobede stavili su vence na glave i ukrasili konje. Po povratku u Sirakuzu održali su skupštinu na kojoj su izglasali da se sluge Atinjana i saveznici njihovog carstva pretvore u robove, a da se atinski građani i njihovi saveznici sicilijanski Grci zatvore u gradske kamenolome. Više se raspravljalo o predlogu da se Nikija i Demosten osude na smrt; Hermokrat se, pozivajući se na uzvišena osećanja velikodušnosti, usprotivio, ali je ućutkan vikom sa skupštine. Gilip je imao praktičnije motive za želju da neprijateljski generali budu pošteđeni: slavu koja bi mu pripala ako ih odvede u Spartu. U Demostenu su Spartanci videli svog najgoreg neprijatelja, zbog pobeda koje je odneo kod Pilosa i na Sfactoriji; dok su u

Nikiji videli prijatelja koji se zalagao da zarobljenici sa Sfactorije budu oslobođeni i koji je prvi sklopio mir, a potom i savez sa Spartom. Ali Sirakuzani, i Korinćani sa njima, odbili su taj zahtev, i skupština je izglasala da oba atinska generala budu osuđena na smrt.

Sud o Nikiji

Tukidid odaje Nikiji, u trenutku njegove smrti, izuzetnu pohvalu: „To su, dakle, ili veoma slični, bili razlozi zbog kojih je ubijen Nikija, čovek koji je najmanje od svih Grka, barem među mojim savremenicima, zaslužio da doživi tako surovu sudbinu, zbog svog života koji je čitav bio postojano usmeren ka upražnjavanju vrline“ (VII,86). Građani Atine imali su drugačije mišljenje. Putopisac Pauzanija video je jednom na javnom groblju u Atini stelu sa urezanim imenima generala koji su poginuli boreći se na Siciliji: nedostajalo je samo Nikijino ime. Razlog za ovaj izostanak našao je u čitanju sicilijanskog istoričara Filista: „... dok je Demosten sklopio primirje za ostale a ne za sebe, i kada je zarobljen, pokušao je sebi da oduzme život, Nikija se predao neprijatelju dobrovoljno; zbog tog razloga, dakle, Nikijino ime nije upisano na stelu, budući da je osuđen kao dobrovoljni zarobljenik i nedostojan vojnik“ (Pauzanija, *Opis Grčke (Atika)* I,29,11-12).[12]

Zarobljenika koje su Sirakuzani držali zatvorene u gradskim kamenolomima bilo je preko sedam hiljada, i bili su nagomilani u nehumanim uslovima, prženi suncem tokom dana i izloženi hladnoći jesenjih noći. Primali su svega četvrtinu litra vode i petsto grama hrane dnevno – znatno manje nego što je Spartancima bilo dozvoljeno da šalju zarobljenicima na Sfactoriji – i strašno su patili od gladi i žeđi. Ljudi su umirali od rana, bolesti i izloženosti nepogodama, a leševi su gomilani jedni preko drugih, stvarajući nepodnošljiv smrad.

Nakon sedamdeset dana svi preživeli, osim Atinjana i sicilijanskih i italijanskih Grka, prodati su u roblje. Plutarh priča o nekima od njih koji su kasnije oslobođeni jer su znali da recituju Euripidove stihove, pesnika kojeg su Sicilijanci veoma voleli; ali ni poezija ni bilo šta drugo nije moglo pomoći ljudima koji su ostali zatvoreni u kamenolomima, gde su ostavljeni osam meseci: po svoj prilici, niko nije preživeo duže od toga.

Tukidid naziva sicilijansku ekspediciju „najtežom katastrofom koja je zadesila Grke tokom ovog rata; štaviše, po mom mišljenju, i prema onome što znamo iz tradicije, među svim događajima u Grčkoj, ovaj je bio najslavniji za pobednike, a najjadniji za poražene. Poraz Atinjana bio je potpun u svakom pogledu, sve patnje dovedene do paroksizma: u totalnom uništenju, kako se obično kaže, pešadija, flota, sve je propalo. Samo nekoliko njih, od tako brojne vojske, uspelo je da se vrati u domovinu“ (VII,87). Većini Grka činilo se da se rat bliži kraju.

Kome na kraju treba pripisati odgovornost za ovu strašnu katastrofu? Tvorac ekspedicije na Siciliju bio je Alkibijad, ali je Nikija u njoj odigrao presudniju ulogu. Tukidid je u ovom pohodu video grešku demokratije, loše vođene ili čak lišene vođstva, do te mere da ne optužuje Nikiju, štaviše, veliča ga, iako njegovo svedočanstvo ostavlja sasvim drugačiji utisak od njegovog tumačenja činjenica. Na kraju krajeva, samo je Nikijin neuspešni retorički trik pretvorio skroman poduhvat, sa malo rizika, u impozantan pohod koji je činio osvajanje ostrva mogućim i lišenim opasnosti. Bila je njegova, takođe, i fatalna tehnička greška što je izostavio konjicu među snagama zahtevanim za pohod.

Kada je jednom preuzeo komandu na Siciliji, Nikija je bio odgovoran za niz pogrešnih izbora i propusta koji su doveli do uništenja ekspedicije: odlažući podizanje jednog kružnog zida da bi pokrenuo druge projekte, nije priveo kraju opsadu Sirakuze; dodatno vreme izgubio je u raspravama sa filoatinskim grupama u gradu; nije poslao flotilu da presretne Gilipa po njegovom dolasku na ostrvo; nije obezbedio ozbiljnu blokadu kako bi sprečio Gongila i korintske brodove da stignu do Sirakuze s mora; nije utvrdio niti zaposeo Epipole da bi sprečio iznenadni napad, omogućivši na taj način Sirakuzanima da povrate snage, sve dok ga oni nisu proterali sa dominantnog položaja koji je stekao; potom je premestio atinsku flotu, sa komorom i riznicom, na nebranjiv položaj na Plemirijumu, gde su moral i sposobnosti posada pretrpeli težak udarac i odakle je Gilip mogao da je protera prigrabivši novac i zalihe. Najzad, nakon leta 414. godine, zabrinut za svoj ugled i svoju bezbednost, umesto da odustane od pohoda koji je već bio osuđen na neuspeh, odbio je da se povuče. Tražio je umesto toga od Atinjana da biraju između povlačenja i slanja ogromnih pojačanja, kao i da bude razrešen dužnosti. Eksplicitno i iskreno priznanje opasnosti situacije i njegove nesposobnosti za komandovanje moglo je dovesti do povlačenja i

izbegavanja ove neizmerne katastrofe. Umesto toga, odbio je da vrati ekspediciju u domovinu čak i nakon strašnog poraza na Epipolama. Da bi spasao svoj ugled i izbegao kaznu, iskoristio je i pomračenje meseca, pustivši tako da propadne poslednja prilika koju su Atinjani imali za bekstvo, krajnja mogućnost da se izbegne neizbežno.

Šesti deo
REVOLUCIJE U CARSTVU I U ATINI

Među Grcima je 413. godine bilo opšteprošireno mišljenje da će Atina pasti odmah nakon sicilijanskog pohoda. Ova pretpostavka, iako nije bila bezosnovana, pokazala se ipak preuranjenom: u godinama koje su neposredno usledile, naime, Atinjani su morali da se suoče sa pobunama unutar carstva i nemirima u domovini koji su ih lako mogli odvesti u propast. Samo su ogromni napori i žilava odlučnost omogućili Atini da nastavi borbu.

Nastavak rata bio je neopozivo obeležen intervencijom Persijskog carstva: kada su Spartanci i njihovi saveznici uvideli da, suprotno očekivanjima, carstvu i ratnoj sposobnosti Atine još nije došao kraj, zaključili su da će za pobedu morati da obezbede flotu i poraze neprijatelja na moru. To bi bilo moguće samo uz podršku Persijanaca, jedinih koji su mogli da pruže neophodnu ekonomsku i vojnu pomoć. Međutim, iako su i Spartanci i Persijanci podjednako želeli uništenje atinske moći, ciljevi i ambicije ova dva naroda bili su u međusobnom sukobu. Što se tiče Atinjana, i njima je bio potreban novac kako bi obnovili izgubljenu flotu i, pre svega, morali su da spreče Persijance da pruže pomoć neprijatelju. Nakon rata na Siciliji, stoga, pažnja se pomerila na istok, ka Velikom kralju Persije i satrapima njegovih zapadnih provincija.

XXVI
POSLE KATASTROFE (413–412)

Vest o katastrofi na Siciliji stigla je u Atinu verovatno krajem septembra 413. godine: priča se da je neki stranac u Pireju ispričao tu povest svom berberinu, a ovaj ju je potom preneo u Atinu, gde mu, međutim, niko nije poverovao. Atinjani su neko vreme čak sumnjali i u ono što su o razmerama tragedije govorili vojnici koji su pobegli sa Sicilije. Kada su najzad morali da se pomire sa istinom, uplašeni i gnevni, usmerili su svoj bes protiv političara koje su smatrali odgovornim za ekspediciju, „kao da je nije izglasao sam narod“ (VIII,1), i protiv proroka koji su predskazivali njen uspeh.

Atinjani su oplakivali pale sugrađane i, upoređujući sopstvene gubitke sa dobitkom neprijatelja, obuzela ih je panika za sopstvenu bezbednost: očekivali su masovne pobune unutar carstva, praćene peloponeskim napadom na Atinu, i znali su koliko je grad nesposoban da se suoči sa takvim opasnostima. Pre svega, vladao je dramatičan manjak ljudi sposobnih za borbu: pored kuge, koja je pokosila skoro trećinu stanovnika i onesposobila mnoge druge, sicilijanski pohod je verovatno progutao najmanje 3000 hoplita i 9000 teta, pored hiljada meteka. Izgledno je da je Atina 413. godine mogla da računa na svega 9000 hoplita svih uzrasta, možda 11.000 teta i 3000 meteka – što je bilo manje od polovine ljudstva u poređenju sa početkom rata. Osim toga, izgubljeno je 216 trirema, od kojih 160 atinskih: preostalo ih je svega stotinak, i to ne sve u stanju da ponovo isplove na more.

Nedostajalo je i novca za popravku brodova i izgradnju novih: od skoro pet hiljada talenata upotrebljivih sredstava deponovanih u riznici, 431. godine preostalo je manje od pet stotina. Uz to, peloponeske snage utvrđene u Dekeleji štitile su bekstvo preko dvadeset hiljada robova, a stalna

spartanska opasnost držala je Atinjane podalje od polja, dok su Beoćani u svojim upadima pustošili kuće i otimali stoku. Mnogi Atinjani su tako morali da se presele sa sela u grad, gde je rastuća potražnja za robom svake vrste dovela do skoka cena; pošto se povećala količina namirnica koje su morale da se uvoze, za njihov prevoz bilo je potrebno prelaziti veće udaljenosti uz više troškove. Najzad, javna pomoć je takođe teško pritiskala riznicu, jer je država morala da izdržava ratne udovice i siročad.

Zbog pretrpljenih gubitaka, mnogi privatni građani više nisu bili u stanju da državi obezbeđuju trireme: ranije je bogat građanin, kada bi došao njegov red za vršenje ove javne službe, mogao sopstvenim sredstvima da opremi ratni brod; sada je, međutim, morala da se uvede „zajednička trijerarhija“, odnosno podela tih troškova između dva građanina. Na kraju, upravo u toj vanrednoj situaciji, najbogatiji Atinjani nisu bili u stanju ni da plaćaju visoke direktne poreze.

Probuli

Sicilijanska ekspedicija lišila je Atinjane najsposobnijih i najiskusnijih generala: Demosten, Lamah, Nikija i Eurimedont bili su mrtvi, Alkibijad je bio u izgnanstvu, dok ostala četiri generala o kojima imamo vesti iz 413–412. godine još nikada nisu primila zapovednu dužnost. Među istaknutim političkim ličnostima nisu nedostajali samo Nikija i Alkibijad, jer je i Hiperbol bio u izgnanstvu. Da bi popunili ovu prazninu, Atinjani su odlučili da „izaberu veće staraca [probula] koji bi najpre većali o merama koje su se nametale, s obzirom na kritičnu situaciju“ (VIII,1). Izabrali su desetoricu, po jednog iz svakog plemena, među ljudima starijim od četrdeset godina i, koliko nam je poznato, dali im pravo da podnose zakone skupštini, zamenivši tako veće u ovoj ključnoj funkciji. Kakva god bila zvanična ovlašćenja koja su im dodeljena, pozne godine, mandat bez ograničenja i neodređen, opšti karakter dužnosti doneli su im uticaj i autoritet bez presedana.

Poznata su nam imena samo dvojice probula: Hagnona i Sofokla, velikog tragičkog pesnika. Hagnon je bio general koji se borio sa Periklom u pohodu na Samos 440. godine, pa je 413. godine verovatno imao preko šezdeset godina; bio je pristalica Perikleove politike i javna ličnost velikog ugleda. Sofokle, koji je u vreme kada je izabran za probula sigurno imao

dobro preko osamdeset godina, takođe je bio general i obavljao je visoku izbornu dužnost blagajnika Atinskog saveza. Ipak, bio je poznat pre svega po nagradama koje je već više od pola veka odnosio sa svojim tragedijama i koje su ga učinile jednim od najslavnijih i najcenjenijih ljudi u čitavoj Grčkoj. Kao i Hagnon, bio je povezan sa Periklom i radio uz njega. Obojica su bili bogati, iskusni, poštovani i, u političkom kontekstu 413. godine, konzervativni, iako je veza sa Periklom garantovala da nisu pristalice oligarhije niti neprijatelji demokratije.

Tukidid nije mogao da se uzdrži od ismevanja ove „postperikleovske“ demokratije: „Pod pritiskom straha, kao što narod već običava da čini, uvodili su najpotpuniju disciplinu“ (VIII,1). I zaista, atinska skupština se ponela sa oprezom i umerenošću dostojnom Perikla, nametnuvši sebi ograničenja i poverivši izvanredna ovlašćenja veću umerenih ljudi koji su se pozivali na tradiciju slavnog prethodnika i uživali veliko poštovanje i poverenje. Među prvim odlukama probula bila je ona da se, „koliko je situacija dozvoljavala, ... ne popušta; da se ponovo opremi flota, nabavljajući drvnu građu i novac gde god je to moguće; da se čvrsto drže saveznici, posebno Eubeja; i da se na razumnu meru smanje određeni državni troškovi“ (VIII,1).

Pored novih trirema, Atinjani su podigli utvrđenje na Sunionu, na južnom rtu Atike, radi zaštite brodova koji su morali da ga obilaze prilikom prevoza žita; dok su, radi smanjenja „troškova koji su delovali uzaludno i preterano“ (VIII,4), napustili utvrđenje u Lakoniji, koje se pokazalo skupim i neefikasnim. Potom su pod strogu kontrolu stavili saveznike „kako bi ih sprečili da se pobune protiv njihove vlasti“ (VIII,4), i zamenili prikupljanje tributa zasnovano na oporezivanju svakog pojedinačnog savezničkog grada fiksnom carinom od pet odsto na sav uvoz i izvoz morem. Ova mera je usvojena kako bi se povećali prihodi iznad onoga što se razumno moglo očekivati od carstva na ivici pobune. Novo oporezivanje je, osim toga, pomerilo poreski teret sa zemljoposednika na trgovce, koji su od carstva imali najviše koristi i zbog toga bi, možda, manje oklevali pri plaćanju i bili naklonjeniji Atini. Međutim, „podanici Atine bili su spremni na pobunu, čak i preko svojih mogućnosti“ (VIII,2), i u roku od godinu dana ustale su važne oblasti kao što su Eubeja, Hios, Lesbos, Rodos, Milet i Efes, iako bez pomoći Sparte i njenih saveznika nikada ne bi mogle da izvojuju slobodu.

Spartanske ambicije

Atinski poraz na Siciliji uli je Spartancima novo samopouzdanje, navevši ih da postave ambicioznije ratne ciljeve. Ako su u rat prvobitno ušli, prema njihovim rečima, da bi „oslobodili Grčku“ (II,8), sada su smatrali da će nakon sloma Atine „Sparta imati neprikosnovenu vlast nad čitavom Grčkom“ (VIII,2). U ovom trenutku bili su u većini oni koji su se nadali da će „imati u izobilju veliko bogatstvo, i uopšte učiniti Spartu većom i moćnijom, a kuće privatnika ostvariće veliki porast blagostanja“ (Diodor XI,50).

Da ova frakcija postane brojnija doprineli su ne samo vojni uspesi, već i određene promene koje su se dogodile u samom spartanskom društvu. Broj punopravnih građana bio je u opadanju: 479. godine kod Plateje se borilo oko pet hiljada hoplita, a 418. godine kod Mantineje ih nije bilo više od tri hiljade pet stotina, dok će ih kod Leuktre 371. godine biti svega hiljadu. Praktikovani običaji u Sparti, kao što su prisilna razdvojenost od supruga tokom najplodnijih godina i pederastija, nastavili su da održavaju nizak natalitet. Osim toga, spartijati su namerno težili da imaju malo dece kako bi im ostavili veće nasledstvo, budući da su, kao dopunu javnim prihodima, nastojali da u što većoj meri kupuju zemlju i drugu privatnu imovinu.

Dok se broj spartijata smanjivao, u Lakoniji je rastao procenat slobodnih ljudi koji nisu bili spartijati: 421. godine u oblasti je bilo oko hiljadu neodamoda – helota koji su se borili u spartanskoj vojski i zauzvrat bili nagrađeni slobodom i komadom zemlje, a 396. godine biće ih barem dvostruko više. Po svoj prilici, oni su mogli da se nadaju da će zajedno sa svojom decom jednog dana postati spartijati, jer je njihov status već podrazumevao određen nivo građanskih prava. Druga grupa slična ovoj bili su ipomeioni, ili „niži“ – ljudi koji su, čini se, većim delom po rođenju pripadali klasi spartijata i samim tim ispunjavali uslove da budu spartanski građani, ali im je siromaštvo onemogućavalo da daju doprinos za zajedničke mense, što ih je lišavalo prava na državljanstvo, poštovanje i čast. Ostali slobodni ljudi izvan tela spartijata bili su takozvani motaci: za neke se činilo da su vanbračna deca spartanskih muškaraca i helotskih žena, ali je verovatno da su drugi, rođeni od roditelja koji su oboje bili spartanci, jednostavno bili previše siromašni da bi dali svoj doprinos zajedničkim

mensama. Ipak, dobijali su spartansko vaspitanje i bivali primani za zajedničku trpezu, gde je njihov udeo plaćao neki bogatiji mecena. Tri čoveka iz ove društvene klase – Gilip, Kalikratida i Lisandar – tokom rata su se uzdigla do visokih zapovednih položaja u vojsci. To što su pojedinci skromnog porekla mogli da dostignu tako visoke i prestižne položaje značilo je da bi i drugi mogli tome težiti: bilo bi dovoljno obezbediti sredstva potrebna za prijem u neku mensu, a samim tim i za punopravno državljanstvo. Tako su oni koji su bili bez njih imali nadu da će ih steći zahvaljujući ratnom plenu, osvajanjima i spartanskoj hegemoniji. Takvi ljudi su, stoga, prirodno naginjali ka vršenju snažnog pritiska u korist agresivnije politike od one kojoj je Sparta inače bila sklona.

U Sparti je 413. godine frakcija onih koji su imali velike ambicije u pogledu budućnosti grada nailazila na manji otpor nego u bilo kom drugom periodu rata. Agis je, na primer, uživajući ogroman ugled zbog slave kojom se ovenčao kod Mantineje, vladao u Dekeleji sa većim ovlašćenjima nego što je to bilo uobičajeno za spartanskog kralja, i žarko je želeo da uveća sopstvenu moć i reputaciju uporedo sa moći Sparte. Tradicionalisti koji su se protivili avanturama izvan Peloponeza nisu u svojim redovima imali podjednako uticajnu ličnost: diskreditovani kralj Pleistoanakt nije mogao ništa drugo nego da se drži po strani i tiho moli za mir.

Ali okončanje rata brzom pobedom bilo je za Spartance teže nego što se činilo: Atinjani su se još jednom mogli poraziti jedino na moru, a Sparti su i dalje nedostajali brodovi i sposobne posade, kao i novac neophodan za izgradnju prvih i isplatu drugih. Zbog tih potreba teško je opteretila saveznike i, uprkos tome što je sukob znatno naškodio njihovim ekonomijama, u zimu 413. godine dodelila je svakom od njih kvotu za izgradnju trirema: po 25 sebi i Beoćanima; 15 Korinćanima i još 15 Lokriđanima i Fokiđanima zajedno; 10 zajednički Arkadiji, Peleni i Sikionu; i još 10 grupi koju su činili Megara, Trezen, Epidaur i Hermiona. To su bile izuzetno niske cifre u poređenju sa mogućnostima pre rata, a povrh toga, stotinak trirema bilo bi daleko od dovoljnog da se porazi Atina. Čini se, međutim, da nisu stigli čak ni do te kvote: u proleće 412. godine za borbu je bilo spremno svega trideset devet trirema, a i u nastavku pomorskog rata grčki saveznici će ih izgraditi vrlo malo za Spartance. Takođe, iako je Sparta očekivala velike stvari od sicilijanskih saveznika,

412. godine su iz Sirakuze i Selinunta stigla svega dvadeset dva broda, kojima se 409. godine pridružilo još samo pet brodova iz Sirakuze.

S obzirom na ekonomske prilike u savezu, jedinu perspektivu adekvatne pomoći nudila je Persija, ali zadobiti njenu podršku neće biti lako. Pošto su Spartanci vodili rat pod parolom „slobode za Grke“, obavezali su se da unište Atinsko carstvo i vrate autonomiju njegovim podanicima, od kojih su mnogi, u ovom ili onom trenutku, bili i pod persijskom vlašću. Persijanci su, s druge strane, želeli da povrate svoju vlast nad većinom, ako ne i nad svim Grcima, zbog čega je sukob između ciljeva dveju strana bio neizbežan. Najzad, situaciju je dodatno komplikovala činjenica da su brojni uticajni Spartanci već planirali da zadrže „oslobođene“ gradove kako bi ih sami eksploatisali. Iako se tokom prvih deset godina rata stalno održavao kontakt između Persijanaca i Spartanaca, on nikada nije bio naročito plodan, upravo zbog razilaženja u ambicijama dveju strana. Atinjani su 425. godine presreli persijskog glasnika koji je nosio pismo u kojem se Veliki kralj žalio da je zbunjen zbog različitih poruka koje mu stižu iz Sparte.

U istom periodu i Atinjani su pokušali da pokrenu pregovore sa Persijom, ali je kralj Artaksers umro pre nego što se moglo doći do bilo kakvog rezultata. Njegova smrt pokrenula je borbu za presto iz koje je kao pobednik izašao Darije II: on je bio jedan od sedamnaest vanbračnih sinova preminulog vladara, čiji je presto bio nesiguran zbog prisustva ostale šesnaestorice. Između 424. i 423. godine Atinjani i Persijanci sklopili su Epilikov sporazum, utvrdivši da će među dvama narodima vladati „prijateljstvo zauvek“ (Andokid, *O miru* 29)[13]: osećajući se ugroženom zbog Brasidinog pohoda oko Amfipolja, Atina je, naime, žarko želela da na bilo koji način spreči Persijance da intervenišu u korist Sparte. S druge strane, kada su u godinama koje su neposredno usledile izbile pobune koje su ugrozile novog vladara Persije, on se svakako morao radovati postojanju tog pakta.

Nikijin mir nije doneo Dariju nikakvo iskušenje da promeni politiku: dok je atinska flota gospodarila morima, a riznica iz koje su se ti brodovi plaćali bila dopunjavana povećanim tributom i netaknuta vojnim troškovima, nije bilo razloga da se menja *statu quo*. Katastrofa na Siciliji narušila je ovu ravnotežu, ali čak i kada se činilo da je kucnuo čas za ponovno osvajanje izgubljenih poseda u Grčkoj, Persijancima je i dalje bilo teško da postignu

sporazum sa Spartom koji bi im omogućio da ostvare ciljeve koje su sebi zacrtali.

Agis na čelu

Nakon sicilijanskog pohoda „obe zaraćene strane... pripremale su se za rat, baš kao da on tek tada počinje“ (VIII,5). Spartanci su ponovo prešli u ofanzivu, ali ovog puta Atinjani nisu mogli ništa drugo nego da se brane. Pre rata, Arhidam je opominjao sugrađane da će sukob ostaviti u nasledstvo svojoj deci, i zaista, 413. godine njegov sin Agis komandovao je spartanskim snagama u Dekeleji, sa punim ovlašćenjem „da šalje vojnike kuda god želi, da ih regrutuje po volji i da zahteva doprinose: može se reći da su mu tokom ovog perioda saveznici pokoravali mnogo više nego vlastima u Sparti; jer, imajući podršku vojske, odmah je odlazio svuda i ulivao strah“ (VIII,5).

Boreći se sada sa ciljem da uveća moć Sparte i sopstvenu slavu, Agis je poveo vojsku u centralnu Grčku u pohod koji je otkrio njegove nove i agresivnije namere. Krajem jeseni marširao je na oblast Ojte, kod Malijskog zaliva (videti mapu 11), u pokušaju da ponovo osvoji koloniju Herakleju, u susednoj oblasti Trahisa. Herakleju su osnovali Spartanci 426. godine, ali su 420–419. godine Beoćani preuzeli kontrolu nad njom pod izgovorom da spreče da padne u atinske ruke; Sparta je 413. godine nameravala da je iskoristi kao bazu iz koje će podsticati pobunu na Egeju, a 409. godine ona će se vratiti pod njenu potpunu kontrolu. Ali Agis, koji je imao ambicioznije planove, počeo je da iznuđuje novac i uzima taoce među raznim lokalnim narodima kako bi ih primorao da uđu u Spartanski savez: takve akcije imale su za cilj proširenje moći Sparte u centralnoj Grčkoj, utemeljujući politiku koja će se sprovoditi i nakon rata, a koju moderni istoričari nazivaju „spartanskom hegemonijom“.

Persijske inicijative

Po povratku u Dekeleju, Agis je pristao da pruži podršku pobuni stanovnika Eubeje protiv Atine, ali pre nego što je uspeo da deluje, sa Lesbosa je stiglo poslanstvo sa sličnim zahtevom. Kralj se odlučio za ovaj potonji i poslao na ostrvo 10 brodova i 300 neodamoda, dok su još 10

trirema obezbedili Beoćani. U isto vreme, druge dve delegacije, obe uz persijsku podršku, uputile su se direktno u Spartu da zatraže pomoć za svoje pobune. Jedna je dolazila sa Hiosa i iz Eritre, a pratio ju je Tisafernov izaslanik, persijskog satrapa iz Sarda; druga se predstavila u ime Farnabaza, satrapa Helesponta, provincije Persijskog carstva. Izaslanici su, govoreći u ime Persijanaca, pozvali Spartance da podrže ustanke grčkih gradova na Helespontu. Satrapi su delovali sa odobrenjem Velikog kralja: Persija je bila spremna da stupi u rat protiv Atine.

Darije je izvršio pritisak na svoje satrape da naplate tribute i zaostala dugovanja od grčkih gradova koje je Persija izgubila 479. godine, što je bila mera koja ne samo da je kršila sporazum sa Atinom, sklopljen jedva desetak godina ranije, već je i preokrenula kurs persijske politike koja se od sredine veka usmerila ka očuvanju mira. Zašto je Veliki kralj ponovo želeo sukob sa Atinom? Neki stručnjaci su stavili naglasak na negodovanje koje je izazvao atinski savez, nepoznatog datuma, sa Amorgom, vanbračnim sinom satrapa Pisutna, koji je podigao pobunu protiv Velikog kralja u Kariji. Ipak, najverovatnije objašnjenje persijskog zaokreta je ujedno i najočiglednije: katastrofa na Siciliji navodila je na pomisao da je Atina sada osuđena na propast; za Velikog kralja to je bio pogodan trenutak da se pridruži ratu protiv oslabljenog protivnika i povrati svoje zemlje, svoje prihode i svoju čast.

Izaslanici satrapa u Sparti bili su u međusobnom rivalstvu: svako je želeo da obezbedi podršku Spartanaca za pobunu protiv Atine u sopstvenoj provinciji i tako stekne zasluge za njihovo uvođenje u savez sa Velikim kraljem. Ali još više su sami Spartanci bili podeljeni oko intervencija na stranim teritorijama. Pre svega, postojalo je razilaženje u mišljenjima između Sparte i Agisa u Dekeleji: dok je ovaj drugi odlučio da pruži pomoć Lesbosu, „vodio se žestok spor u Sparti između onih koji su želeli da se flota i vojska pošalju najpre u Joniju i na Hios, i onih koji su ih, naprotiv, želeli najpre na Helespontu“ (VIII,6). Zapravo, mogli su se izneti dobri argumenti u korist svakog od ovih predloga. Atinjani su držali svoja krda i stada na Eubeji i računali su na nju za svoje snabdevanje: kada se ona, naime, bude pobunila 411. godine, biće time još više zaplašeni nego sicilijanskom katastrofom, jer su „iz nje izvlačili više koristi za svoj život nego sa same Atike“ (VIII,96). Lesbos je, s druge strane, bio veliko, bogato i naseljeno ostrvo, na strateškom položaju kao baza za pohod koji bi

prekinuo vitalnu liniju komunikacije Atine sa Crnim morem. Ali od velikog interesa bila je i Farnabazova ponuda, koja bi omogućila pristup samom Helespontu, uz dodatnu privlačnost persijske ekonomske podrške.

Spartanci biraju Hios

Na kraju su se, međutim, Spartanci izjasnili u korist zahteva Hiosa i Tisaferna, jer predlozi Eubeje i Lesbosa nisu uključivali ni upotrebu grčke flote ni obećanje persijske pomoći. Naizgled, najprivlačniji predlog mogao je delovati onaj Farnabazov: uspeh na Helespontu obećavao je najbržu pobedu nad Atinom, a povrh toga, satrapovi izaslanici su stigli sa dvadeset pet talenata u gotovini. Ali činilo se da je Tisafern imao veći autoritet na zapadu za rat protiv Atine, a Hios je sa sobom donosio značajnu flotu. U korist ove odluke izjasnio se i Alkibijad, koji je u pohodu na Joniju, započetom ustankom na Hiosu, video jedinstvenu priliku da dokaže svoju vrednost svojim s pravom nepoverljivim domaćinima; imao je, naime, nekoliko uticajnih prijatelja u toj oblasti i mogao se nadati da će se Spartancima predstaviti kao nezamenljiva ličnost za uspeh poduhvata.

Spartanci su pažljivo proverili da li je flota Hiosa zaista brojna, a grad moćan kao što su tvrdili njegovi stanovnici, a potom su glasali da prime Hios i Eritru – koja se nalazila na kopnu, naspram ostrva – u svoj savez. U tom trenutku odlučili su da pošalju, kako bi se pridružile broju od 60 brodova hiorske flote, 40 trirema, od kojih je 10 trebalo odmah da isplovi pod komandom admirala Melankride. Međutim, pre nego što su uspeli da zaplove, zemljotres je toliko zaplašio Spartance da ih je naveo da smanje prvu misiju na svega pet brodova pod zapovedništvom Kalresource; osim toga, opremanje je teklo veoma sporo, pa u kasno proleće 412. godine još nikakva flota nije bila krenula.

Tačno je da su Spartanci zemljotrese i znamenja uzimali veoma ozbiljno, ali su u njihovom oklevanju važnu ulogu odigrali i strateški i politički faktori: Agis sigurno nije bio zadovoljan videvši da je njegov plan odbačen u korist drugog. Osim toga, pre preduzimanja pomorske ekspedicije morao se konsultovati Peloponeski savez, jer je većina brodova pripadala saveznicima i bila usidrena radi bezbednosti u Korintskom zalivu. Kada se veće saveza konačno sastalo u Korintu, odlučilo je da Kalresource zaplovi ka Hiosu, ali i da flota krene ka Lesbosu – kao što je želeo Agis – pod

komandom Alkamena, „koga je već odredio i Agis“ (VIII,8). U trećoj misiji, koja je trebalo da se pokrene nakon pohoda na Lesbos, Klearh bi predvodio snage na Helespont. Ova trojna strategija, izuzetno komplikovana, odražavala je po svoj prilici sličnu složenost političke situacije u Sparti.

Kongres saveza izglasao je da različite snage zaplove odmah, bez potrebe da kriju svoja kretanja, „podsmevajući se nemoći Atine, čija se flota uopšte nije činila strašnom ni na jednom mestu“ (VIII,8). Uprkos tome, ipak su se kretali sa velikim oprezom, jer je sećanje na poniženja pretrpljena od atinske flote još uvek bilo živo; osim toga, Korinćani nisu nameravali da krenu pre nego što se završe Istamske igre. Agis se ponudio da preuzme komandu nad ekspedicijom na Hios, kako bi im omogućio da ostanu u domovini tokom čitavog trajanja svečanosti, ali su Korinćani odbili taj predlog, dobivši dovoljnu podršku među saveznicima da se postupi prema njihovim željama.

Kao što se moglo i očekivati, odlaganje koje je usledilo dalo je Atinjanima vremena da otkriju plan napada: oni su optužili Hios, poslednji od njihovih savezničkih gradova koji je raspolagao sopstvenom flotom, da kuje zaveru za pobunu i, kao garanciju njegove lojalnosti, zatražili su od njega da preda određen broj trirema carskoj floti. Oligarsi su se, sa svoje strane, plašili da će se narod na ostrvu i filoatinski oligarsi usprotiviti zaveri, a uz to je i oklevanje Peloponežana počelo da uliva sumnju u skori dolazak obećane pomoći, pa su poslušali, predavši Atini sedam brodova.

Odlaganje je takođe omogućilo Atinjanima da učestvuju na Istamskim igrama, gde su saznali nove pojedinosti o zaveri Hiorana i o peloponeskim planovima. Kada je konačno, u julu 412. godine, Alkamen otpremio na more prvih dvadeset i jedan peloponeski brod, atinska flota istih dimenzija već ih je čekala, primoravši ih da se odmah vrate u luku. Atinjani su se potom povukli u Pirej kako bi obezbedili pojačanja, povećavši broj svojih trirema na trideset sedam. Alkamen je pokušao da ih izbegne ploveći ka jugu duž obale Peloponeza, oko čega su ga oni gonili dok ga nisu stigli. Ugledavši Atinjane, potražio je utočište uputivši se ka pustoj luci Spireos, severno od granice sa Epidaurom, izgubivši samo jednu triremu koja je zaostala. Ostale su zaista stigle do luke, ali ne i do spasa, jer su Atinjani napali s kopna i s mora, uništivši većinu brodova koji su se nalazili na plaži i ubivši Alkamena. Potom su se ulogorili u blizini, pojačavajući flotu kako

bi držali neprijatelja pod kontrolom, rešeni da ne dozvole da peloponeski brodovi uđu u Egejsko more.

U međuvremenu, u Sparti su efori, naredivši Alkamenu da ih odmah obavesti o svom polasku kako bi mogli da otpreme onih pet brodova koji su mu se pod zapovedništvom Kalresource imali pridružiti, čekali vesti: moral je bio visok, a ljudi željni ukrcavanja. Ali kada je stigla vest o porazu, o Alkamenovoj smrti i o blokadi kod Spireosa, raspoloženje se potpuno promenilo: „potreseni ovim katastrofalnim početkom operacija u Joniji, ne samo da su odustali od slanja brodova koji su još bili na teritoriji, već su štaviše nameravali da opozovu neke koji su već bili krenuli“ (VIII,11).

Alkibijad interveniše

Vest o peloponeskom porazu mogla je sprečiti pobunu na Hiosu, ali je u ovom trenutku na scenu stupio Alkibijad koji je, po svemu sudeći, odigrao ključnu ulogu u ponovnom pokretanju Sparte na akciju. Ubedio je efore da ga, zajedno sa pet brodova pod zapovedništvom Kalresource, pošalju direktno u Joniju pre nego što tamo stigne vest o porazu. Tamo bi njegov zadatak bio da govori Joncima o nemoći Atine i da ih umiri u pogledu spartanske posvećenosti. Oni bi mu poverovali, jer je mogao da računa na duboko poznavanje dveju sila na terenu i na znatan uticaj kod nekih uglednih lokalnih ljudi. Njegova privatna poruka eforu Endiju, u kojoj je pisao da bi „za njega bila velika slava da odvoji Joniju od Atine i obezbedi kralja za spartanski savez, sprečavajući da taj uspeh pripadne Agisu“, otkriva kako su suparništvo radi lične časti i stranačka svrstavanja i dalje igrali važnu ulogu u spartanskoj politici. Alkibijad je, osim toga, imao lične razloge da želi tu ulogu: sa Agisom je, naime, „imao stari sukob“ (VIII,12). Ova Tukididova opaska odnosi se na čuveni skandal koji je izbio u Sparti kada se, verovatno krajem februara 412. godine, pričalo da je Alkibijad viđen kako javno beži iz sobe Agisove supruge zbog zemljotresa. U julu je kralj verovatno saznao za taj događaj i ubrzo bi tražio osvetu. Najbolje čemu je Alkibijad, dakle, mogao da se nada bio je uspeh takvih razmera koji bi ga učinio neranjivim čak i na Agisove napade; u suprotnom, morao bi da pobegne u poslednje utočište koje mu je preostalo – Persijsko carstvo. Pohod na Joniju omogućio bi obe alternative.

Da bi održala tajnost, mala Kalresursina flota hvatala je svakoga koga bi srela na putu za Hios. Oligarhijski saveznici Spartanaca su, u međuvremenu, udesili da se njihov dolazak poklopi sa zasedanjem veća, na kojem su, čini se, bili predstavljeni i aristokrati i narod: ugledavši pojavljivanje flote, „narod osta zapanjen i preplašen“ (VIII,14). Alkibijad je, osnažen prisustvom spartanskih brodova i vojnika, rekao im da je još jedna moćna sila na putu. Ta vest je ohrabrila Hiorane na pobunu, a odmah im se pridružila i Eritra. Ovaj potez, tipičan za Alkibijada, doživeo je veliki uspeh: sa beznačajnom flotom i briljantnom obmanom uspeo je da dobije šezdeset ratnih brodova, sigurnu bazu za operacije i prva značajna otcepljenja od Atinskog carstva. Ovom jednom inicijativom, prognanik je naneo Atini verovatno više štete nego što joj je ikada pre doneo: još jednom, i to na senzacionalan način, dokazao je svom gradu da je još uvek živ.

Za kratko vreme Alkibijad i Kalresource podstakli su pobune u nekoliko obližnjih gradova, a ubrzo je moćni primer Hiosa doveo do drugih ustanaka na kopnu – u Eritri, Klazomeni, Eri i Lebedu, dok je Teos postao otvoren grad. Južnije, pobuni su se pridružili veliki grad Efes i Anea, mali centar na strateškom položaju naspram Samosa i blizu Mileta. Sada je Alkibijad bio spreman da na svoju stranu privuče i Milet, udarnu iglu Jonije. Stoga je peloponeske posade zamenio posadama sastavljenim od Hiorana: naime, „želeo je da pridobije Milet pre nego što, u tu svrhu, stignu brodovi sa Peloponeza. Želeo je da slavu tog poduhvata obezbedi Hiosu, sebi, Kalresourcesu i Endiju koji ga je poslao i kome je to obećao; to jest, da je uz podršku snaga Hiosa i Kalresourcesa naveo na pobunu najveći mogući broj gradova“ (VIII,17). Milet se pridružio opštoj pobuni baš na vreme da Atinjani ne uspeju da to spreče, a njegovo otcepljenje učinilo ga je bazom za širenje ustanka u južnoj Joniji, Kariji i na ostrvima udaljenijim od obale.

Tisafernov nacrt sporazuma

Zauzimanje Mileta navelo je Tisaferna da ode u taj grad kako bi pregovarao o savezu između Spartanaca i Velikog kralja. Nacrt sporazuma bio je potpuno u korist Persijanaca: vraćao je Dariju svaku teritoriju i grad koji su pripadali njemu ili njegovim precima, i predviđao da Persijanci i Spartanci sarađuju kako te oblasti više ne bi plaćale tribut Atini. Osim toga,

Spartanci su se obavezali da pruže pomoć Velikom kralju protiv svake pobune njegovih podanika, a kralj da pomogne njima ako bi se neki saveznik podigao protiv njih. Najzad, utvrđeno je da će se zajedno boriti protiv Atine, uz obavezu da ne sklapaju separatne mirovne sporazume. Ali, dok Spartanci predvidivo nisu morali da strahuju od problema sa svojim saveznicima, Persijanci su bili u ratu sa Amorgom, a što se tiče grčkih gradova izgubljenih posle 480. godine, svi su se komotno mogli smatrati i dalje pobunjenim. Sporazum bi potom, uzet doslovno, vratio Persijancima sve grčke teritorije koje su posedovali pre Salamine; nasuprot tome, ništa nije bilo utvrđeno u pogledu ekonomske ili bilo koje druge podrške koju bi Persija trebalo da pruži Sparti. Kasnije će jedan ugledni Spartanac izraziti svoje ogorčenje zbog svih implikacija tog saveza: „Bilo je nepodnošljivo“, rekao bi, „da kralj polaže pravo na vladavinu nad celom teritorijom koju su on i njegovi preci posedovali u prošlosti; jer bi mu u tom slučaju bilo dopušteno da ponovo potčini sva ostrva, i Tesaliju, i Lokridu, i sve do Beotije. Umesto slobode, Spartanci bi Grcima podarili persijski jaram“ (VIII,43). Stoga ne treba da čudi što su Spartanci odlučili da ovaj sporazum drže u tajnosti od svojih saveznika.

Nema sumnje da je Alkibijad bio presudan u navođenju Spartanaca da prihvate tako neuravnotežen pakt: kao prekaljeni pregovarač, odigrao je vodeću ulogu u razgovorima, a Kalresource je pratio njegove savete. Njegova zamisao je verovatno bila da će postizanje sporazuma u kratkom roku doneti Kalresourcesu zasluge za savez sa Persijom; detalji nisu bili važni, mogli su se izmeniti kasnije. Ono što je bilo bitno jeste dobiti obavezu od Persijanaca pre nego što neki drugi Spartanac, možda iz Agisove frakcije, dođe da prisvoji zasluge za to. Ova teza je nesumnjivo bila u funkciji Alkibijadovih želja, kome su bili potrebni hitni rezultati.

Kakva god bila njegova konačna sudbina, 412. godine Kalresursin sporazum je ocenjen kao veliki uspeh, iako je nad atinskim prognanikom koji je bio njegov tvorac ležala sumnja da je spavao sa suprugom jednog spartanskog kralja, što ga je primoravalo da živi od danas do sutra. Pored toga, pobune u Joniji i sporazum sa Velikim kraljem ispunili su obećanja koja je Alkibijad dao Endiju, eforima i Sparti: čak i ako bi vreme otkrilo mane ovog pakta, Atinjanin je sada uzdrmao Spartu iz njene neodlučnosti i letargije, otvorivši put ka pobedi.

XXVII
RAT NA EGEJU (412–411)

Atina u kontranapadu

Za Atinjane je pobuna na Hiosu predstavljala strašnu opasnost: znali su, naime, da „ostali saveznici neće pristati da miruju sada kada se pobunio najvažniji grad“ (VIII,15). U leto 412. godine, stoga, odlučili su da posegnu za rezervnim fondom od hiljadu talenata, koji je bio sklonjen na početku rata za slučaj krajnje nužde. Opozvali su brodove koji su blokirali neprijatelja na obali Peloponeza, poslali ih na Hios i planirali da upute još trideset drugih. Svaki dan pobune više bio je udarac za finansije grada, otvorena vrata za persijsku intervenciju i prilika za neprijateljsku flotu da se obučava i uvećava svoje ratne sposobnosti.

Da bi ugušili pobunu u Miletu, sa Samosa je isplovilo devetnaest atinskih trirema: stigle su prekasno, ali iako je neprijatelj, sa svojih dvadeset pet brodova, imao brojčanu nadmoć, ipak su uspele da nametnu blokadu gradu. Dolazak pojačanja u bilo kom trenutku mogao je prevagnuti tas na stranu Atine, pa ipak Kalresource, na čelu peloponeske flote, nije napao, štaviše, odbio je pomoć koju su mu nudili Hiorani. Kao i većina spartanskih zapovednika, oklevao je da rizikuje u pomorskoj bici, čak i protiv brojčano slabije atinske flote. Svakako, da je svojim snagama dodao one sa Hiosa, povećavši broj brodova na trideset pet naspram devetnaest neprijateljskih, ne bi mogao da izbegne sukob koji je zapravo žarko želeo da izbegne. Međutim, bilo bi nepravedno smatrati ga zbog toga budalom ili kukavicom: bitke koje će se voditi narednih godina kod Kinosfame i Kizika ubedljivo će dokazati da su Atinjani zadržali nadmoć na moru.

Kalresursino odbijanje da prihvati bitku ipak je omogućilo Atini da pošalje pojačanja na Egej, učinivši Samos svojom glavnom pomorskom

bazom u tim vodama. Dok se sve to dešavalo, na ostrvu je izbio građanski rat obeležen žestokom klasnom mržnjom: uz podršku atinskih mornara, narod se podigao protiv aristokrata iz vladajuće oligarhije, ubivši dve stotine plemića, proteravši četrdesetoricu, preraspodelivši njihove kuće i zemlju i lišivši aristokrate građanskih prava, uključujući i pravo na mešovite brakove sa pripadnicima nižih klasa.

U međuvremenu su Hiorani zaplovili prema Lesbosu, gde su podstakli pobunu u Metimni i Mitileni (videti mapu 20), a peloponeska kopnena vojska krenula je ka severu duž obale kontinenta, uspevši da privuče na svoju stranu važne gradove kao što su Klazomena, Fokeja i Kuma. Najzad, na obali Peloponeza, spartanska flota je probila blokadu kod Spireosa i, predvođena Astiohom, novim navarhom koji je poslat da preuzme komandu nad celom peloponeskom flotom, zaplovila ka Hiosu. Na Lesbosu su se Astiohove snage spojile sa glavninom snaga Hiosa i, iskrcavši se kod Pire, sutradan su krenule ka Eresu. Ali samo nekoliko sati ranije na Lesbos je, pod komandom generala Leonta i Diomedonta, stigla atinska sila od dvadeset pet brodova, koja je porazila hiorske brodove u luci i, dobivši takođe bitku na kopnu, iz prvog juriša zauzela glavni grad ostrva. Astioh je naveo Eres da se pridruži pobuni i, u pokušaju da podrži ustanak u Metimni i podstakne jedan u Antisi, krenuo je u marš duž severne obale. Međutim, „videći da mu na Lesbosu sve polazi naopako“ (VIII,23), konačno je zaplovio ka Miletu. Lišena podrške flote, kopnena vojska koja je marširala prema Helespontu morala je da se vrati nazad, vrativši kući sve savezničke kontingente. Tako se završio prvi pokušaj Peloponežana da brzo privedu rat kraju.

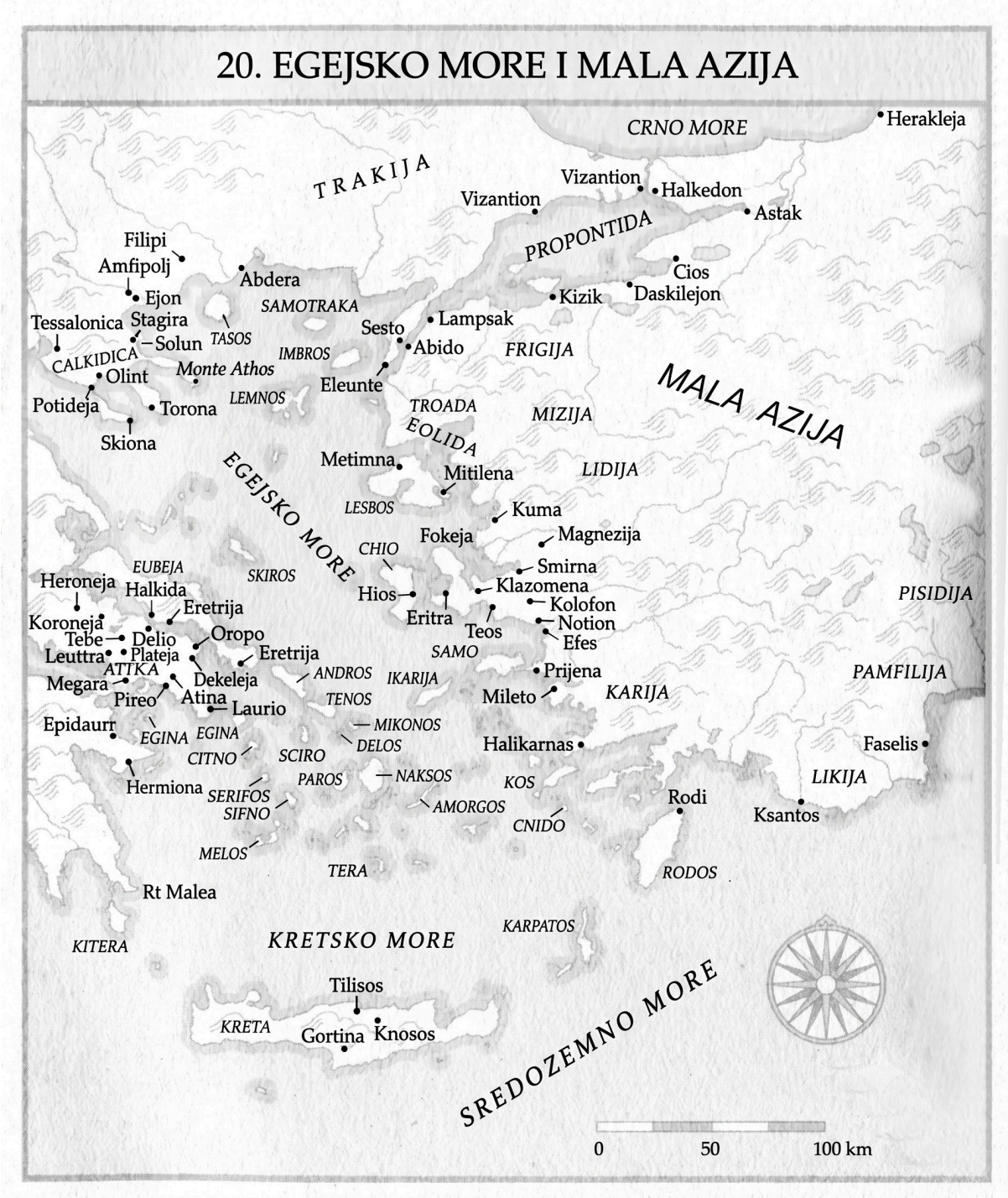

Sa osiguranim Lesbosom, Atinjani su ponovo isplovili ka Hiosu i, nakon što su ponovo zauzeli Klazomenu, pod komandom Leonta i Diomedonta zaposeli niz ostrva naspram severoistočnog rta Hiosa i dva utvrđena grada na kopnu tačno preko puta njega. Ova operacija služila je da se obezbede

baze sa kojih će se ostrvu nametnuti blokada i napasti sa mora. Atinjani su sada bili gospodari mora u toj oblasti i mogli su da se iskrcaju gde god im je odgovaralo; osim toga, kao mornare su koristili hoplite umesto, kao što je bio običaj, teta, zbog čega bi bili nadmoćniji u bilo kom eventualnom kopnenom sukobu. Nakon što su atinski brodovi sistematski porazili neprijatelja, Hiorani su odbili svaku dalju pomorsku bitku, pa su Atinjani mogli da se iskrcaju i počnu da pustoše bogata i dobro obrađena polja na ostrvu. U međuvremenu, neki građani Hiosa su, kako bi stavili tačku na ove napade, pokušavali da sruše vladu i vrate savez sa Atinom, ali su oligarsi na vlasti zatražili pomoć Astioha i „sa njim razmotrili kako bi se na najdiskretniji način mogli smiriti nemiri“ (VIII,24). Astioh je uzeo taoce, i to je poslužilo da se jedno vreme očuva mir; ali Hios je ostao pod opsadom i izložen stalnim napadima: iako je ranije bio glavno žarište pobune u Joniji, sada je svakog časa rizikovao propast.

Odluka pada u Miletu

Sledeća meta Atine bio je Milet, jedini veliki grad u Joniji koji je još uvek bio u pobuni. U oktobru su generali Frinih, Onomakle i Skironid isplovili sa Samosa sa 48 brodova, od kojih su neki služili za prevoz trupa, na kojima je bilo ukrcano 3500 hoplita, među kojima 1000 Atinjana, 1000 egejskih saveznika i 1500 iz Argosa: bila je to znatna sila ako se uzme u obzir nedavna sicilijanska katastrofa. Vojska koja se našla pred njima bila je sastavljena od 800 milidskih hoplita, neutvrđenog broja Peloponežana, najamnika u Tisafernovoj službi i samog Tisaferna sa njegovom konjicom.

Argivci su silovito jurnuli u napad, probivši redove atinskog poretka, ali su svoju žestinu platili porazom i gubitkom tri stotine ljudi. Atinjani i jonski saveznici umeli su to bolje da izvedu, razbivši Peloponežane i odbivši Persijance i njihove najamnike; nakon toga su Milećani oprezno pobegli pod zaštitu svojih bedema. Proslavljena je velika pobeda: Atina je sada gospodarila i na moru i na kopnu. Preostalo je samo opkoliti Milet zidom i sačekati njegovu predaju; Atinjani su bili sigurni da će njegov pad staviti tačku na pobune.

Međutim, na sam dan trijumfa stigla je vest da u Milet stiže pedeset pet brodova predvođenih Spartancem Terimenom, od kojih su dvadeset dva dolazila sa Sicilije pod vođstvom Hermokrata, sirakužanske nemeze

Atinjana. U međuvremenu, Peloponežane i Sicilijance, koji su stigli u zaliv Ijasos i ulogorili se kod Tihijuse, na konju je stigao Alkibijad. On ih je obavestio o atinskoj pobedi, usrdno ih pozivajući „da što pre pohitaju u odbranu Mileta, ako ne žele da upropaste situaciju u Joniji i čitav rat: nisu smeli dozvoliti da grad bude potpuno opkoljen“ (VIII,26).

Ostali atinski generali želeli su da ostanu i prihvate borbu, ali se Frinih usprotivio, tvrdeći da bi eventualni poraz izložio „najvećoj opasnosti“ Atinu, koja bi „nakon pretrpljenih gubitaka, mogla samoinicijativno da pokrene akciju sa snagama koje garantuju izvesnu bezbednost“ samo „uz veliki trud“ ili u slučaju „krajnje nužde“: „a kamoli da se, bez ikakvog moranja, upušta u opasnosti koje kao da namerno traži!“ (VIII,27). Ovaj predlog je prevagnuo, pa su Atinjani zaplovili ka Samosu „ostavljajući na taj način svoju pobedu nedovršenom“ (VIII,27), a Milet slobodan od blokade i opsade. Besni Argivci su reagovali tako što su se vratili u domovinu i više nisu učestvovali u sukobu.

Povlačenje je imalo još jednu skupu posledicu: Tisafernov dolazak u Milet, koji je ubedio Peloponežane da napadnu Amorga u Ijasosu. Ne znajući da su se Atinjani u međuvremenu povukli, stanovnici Ijasosa su, videvši da se približava flota, pomislili da je reč o atinskoj i nisu organizovali nikakvu odbranu. Peloponežani su uhvatili Amorga živog i predali ga svom savezniku satrapu, uvrstili Amorgove peloponeske najamnike u sopstvenu vojsku i, nakon što su opljačkali Ijasos, predali ono što je ostalo i prodali stanovnike Tisafernu. Ishod je bio taj da su Atinjani izgubili još jednog saveznika, Persijanci su se oslobodili neprijatne brige, a Spartanci i Persijanci su kroz saradnju došli do svoje prve zajedničke pobede.

Iako su neki hvalili Friniha i njegovu strategiju, primećujući da se „ne samo tada, već i kasnije, i ne samo u toj prilici, već u svim situacijama u kojima se našao, Frinih pokazao pun razboritog opreza“ (VIII,27), većina Atinjana je o generalu imala drugačiji sud, i sledeće godine su ga zvanično optužili za gubitak Ijasosa i saveznika Amorga. Postoje dobri razlozi za slaganje sa tim izborom. Moderni istoričari brane Frinihovu odluku ističući kako nakon sicilijanskog pohoda atinska mornarica više nije bila ono što je nekada bila i, izgubivši taktičku nadmoć, nije smela da rizikuje pomorsku bitku čije bi posledice, u slučaju poraza, bile toliko opasne. Međutim, to je sud koji činjenice ne podržavaju: iako su slavni dani Formiona prošli,

sicilijanska katastrofa nije označila kraj taktičke prevlasti Atine na moru; malo pre toga, 412. godine, Atinjani su primorali peloponesku flotu da se skloni u pustu i neuslovnu bazu, i proterali su neprijateljske brodove iz mora oko Hiosa i Lesbosa; u proleće 411. godine, iako čitava obala Jonije više nije bila u atinskim rukama, Spartanci su i dalje imali toliki strah od atinske flote da su na Helespont poslali kopnenu vojsku; a iste te godine, upravo na Helespontu, Atinjani su sa svega sedamdeset šest brodova naspram neprijateljskih osamdeset šest razbili Peloponežane kod Kinosfame.

Slaba tačka Frinihove argumentacije ležala je u tome što, prateći njegov savet, Atinjani nikada ne bi bili sigurni da mogu da nametnu bitku. Spartanci su mogli jednostavno da odbiju pomorski sukob i pokrenu vojsku kopnom; a čak i da su rešili da zaplove morem, mogli su da izbegnu neprijateljsku flotu i podstaknu nove pobune. Ako su Atinjani mogli da se nadaju da će ih navesti na borbu na moru, to je bilo pre svega privlačenjem pomoću naizgled slabije flote. Konkretno, prilika koju je Frinih odbio mogla je da primora Terimena da prihvati bitku kako bi spasao Milet, i da su Atinjani ostali da se bore, čitav rat je mogao da poprimi drugačiji tok. Njihovo povlačenje ne samo da je dalo predah i obnovljenu nadu ustanicima, već je na unutrašnjem planu lišilo umerenu demokratiju probula pobede koja bi joj donela ugled i verodostojnost, stavljajući je u poziciju da se odupre oligarhijskim zaverama koje su već počele da se kuju u Atini.

Za sada su Spartanci bili brojčano u prednosti na moru, i to bi im omogućilo da skinu blokadu sa Hiosa, ključnog centra pobune u Joniji na putu za Helespont, ali su bili spori u delovanju: i dalje su se plašili suočavanja sa atinskom flotom na otvorenom moru, a njihovim vođama su nedostajale veština i iskustvo. Njihova obaveza da sarađuju sa Persijancima takođe je predstavljala problem, jer je različitost njihovih planova neizbežno vodila ka oklevanju i neaktivnosti.

Alkibijad se pridružuje Persijancima

Nakon napada na Amorga u Ijasosu, Terimen se vratio u Milet; spartanski navarh Astioh bio je još uvek na Hiosu, odsečen od svoje flote atinskom flotom koja se nalazila na Samosu. Negde početkom novembra 412. godine, Tisafern je otišao u Milet da ispuni obećanje o isplati jednogodišnje plate

mornarima u iznosu od jedne atičke drahme dnevno. Tom prilikom je saopštio da će ubuduće biti plaćeni samo upola manje, ali je zahvaljujući Hermokratu, plahovitom sirakužanskom zapovedniku, postignut kompromis koji je neznatno povećao nadoknadu.

Iako Alkibijad nije učestvovao u ovim pregovorima, nakon bitke kod Mileta ponovo je promenio stranu, napustivši Spartance da bi se pridružio Tisafernu. Među Peloponežanima se proširila sumnja na njegov račun „nakon Kalresursine smrti i nakon bitke kod Mileta“ (VIII,45). Atinski odmetnik je blisko sarađivao sa Kalresourcesom, ali ga je smrt spartanskog zapovednika tokom jednog upada lišila važne podrške. Otprilike u isto vreme istekao je mandat eforu Endiju, čime je sa pozicije moći uklonjen još jedan Alkibijadov prijatelj, i to baš kada mu je bio najpotrebniji, jer je „bio u sukobu sa Agisom i, u svemu ostalom, delovao je nepouzdano“ (VIII,45). Njegovo poreklo, ličnost i prošlost oduvek su ga činili sumnjivim, ali nijedan antički autor ne objašnjava zašto su ga tada, u Joniji, Peloponežani smatrali krivim za izdaju u tolikoj meri da su Astiohu poslali pismo sa naređenjem da ga ubije.

Razlog je možda ležao u neuspehu plana koji je savetovao Sparti: činilo se da su Atinjani brzo ugušili pobunu u carstvu; Hios, umesto da posluži kao stožer za podsticanje opšteg ustanka, sada je bio opsednuto ostrvo i, iz ugla Peloponežana, skupo. Osim toga, izgledalo je da je Alkibijad ubedio Spartance da igraju persijsku igru: Persijanci su kasnili sa isplatom obećanog novca spartanskim snagama i sada su pretili da ga smanje; po Alkibijadovom savetu, Kalresource je sa Persijancima zaključio ugovor nepovoljan po Spartu, koji je delovao kao da podređuje Dariju pojedine grčke narode; u Miletu su, u međuvremenu, Atinjani porazili Peloponežane u kopnenoj bici, a da Tisafernovi najamnici nisu bili od velike koristi; i na kraju, peloponeska vojska pod Terimenovom komandom iskorišćena je ne da porazi Atinjane, već da učini uslugu Tisafernu predajom Amorga i Ijasosa.

Verovatno je Alkibijad promenio stranu u trenutku kada je saznao za pismo kojim se nalaže njegova smrt, pa je, kada je Tisafern stigao u Milet početkom novembra, već nekoliko nedelja morao biti uz njega. Prema Tukididu, Atinjanin je postao satrapov „savetnik za sve zamisli“ (VIII,45), a ovaj mu je ukazivao „svoje potpuno poverenje“ (VIII,46). Tisafern, međutim, nije bio ništa manje inteligentan i lukav čovek, i imao je dobre

razloge da pruži zaštitu ovom višekratnom beguncu. Kao i za Spartance, situacija ni za Tisaferna nije imala očekivani tok: činjenica da se pobuna nije brzo proširila carstvom, dovodeći do brze pobede, značila je da će se rat nastaviti, što je zahtevalo ogromne snage i znatan utrošak novca, koji je barem delom dolazio iz njegovih sredstava. Alkibijad je imao dragocene kontakte na oba fronta i mogao je poslužiti za pregovore sa dvema stranama u svojstvu satrapovog glasnogovornika. Atinjanin je, sa svoje strane, imao potrebu za persijskom zaštitom, ali i za ugledom koji bi mu doneo odnos sa njim: uloga pouzdanog, bliskog i nezamenljivog savetnika čoveka koji je mogao odlučiti ishod rata možda bi jednog dana omogućila njegov povratak u Atinu. U međuvremenu, bilo mu je korisno da bude stalno uz Tisaferna i ostavlja utisak da ga ovaj sluša, kao što je i satrapu bilo korisno da mu to dozvoli.

Alkibijad je takođe delio i strateške savete, te je preporučio Tisafernu „nazadovoljan brzinom da se rat privede kraju; da nijednom gradu ne želi da pruži prevlast kako na kopnu tako i na moru, bilo uvođenjem u borbu feničanske flote, koju je opremao, bilo povećanjem broja grčkih najamnika“. Najbolje je bilo „pustiti Grke da se međusobno iscrpljuju“ (VIII,46). Ali, i ovde on verovatno nije govorio ništa originalno, jer Persijanci nisu imali nikakvu flotu na Egeju kojom bi dobili rat, a što se tiče feničanskih brodova, to je prvi pomen njihove moguće upotrebe za koji znamo. Da li je Tisafern ikada pomišljao da posegne za njima, nije jasno, ali svakako na početku zime 412–411. godine nikakva slična flota nije bila spremna za upotrebu.

Alkibijad je osim toga sugerisao Tisafernu da raskine savez sa Spartom i približi se Atinjanima, sa kojima bi mu bilo „pogodnije da podeli vlast“: kao cinični imperijalisti kakvi su bili, oni ne bi imali skrupula da prepuste Grke iz Male Azije u persijske ruke, dok bi Spartanci, u svojoj ulozi oslobodilaca Grčke, morali da nastave da ih podržavaju.

„Savetovao ga je, dakle, pre svega da ih pusti da se međusobno iscrpe; u drugom trenutku, nakon što maksimalno smanji ugled Atine, proterao bi i Peloponežane iz zemlje“ (VIII,46). Bio je to u osnovi apsurdan savet, koji je davao grubo pogrešnu sliku o karakteru dvojice suparnika, ali je bio u funkciji Alkibijadovih privatnih ciljeva, jer mu je u tom trenutku najveća opasnost pretila od Spartanaca. Ako bi uspeo da odvoji Persijance od Sparte, osim toga, mogao bi da računa na zahvalnost Atinjana i, možda, da

se vrati u domovinu ovenčan slavom i sa svim počastima. Tisafern se, međutim, nije dao zavesti i nastavio je da sprovodi politiku koja je za njega bila najpovoljnija, neredovno isplaćujući Peloponežanima njihovu smanjenu platu i držeći ih vezane za sebe ponovljenim obećanjem o skorom dolasku feničanske flote, što je doprinelo tome da ostanu u svom pasivnom iščekivanju.

Novi spartanski sporazum sa Persijom

U poslednja tri meseca 412. godine peloponeska flota je ostala u Miletu, dok su Atinjani, okupivši kod Samosa sto četiri broda, nastavili da gospodare morem: angažovali su se u različitim pomorskim misijama, dok su Spartanci, čak i u uslovima brojčane nadmoći, dosledno odbijali bitku. Jedino je Astioh na Hiosu bio preduzimljiviji: videli smo da je radi sprečavanja revolucije na ostrvu uzeo taoce, a potom prešao u ofanzivu, ali su njegovi napadi na atinska utvrđenja na kopnu propali, a dolazak lošeg vremena stavio je tačku na pohod. Kada su izaslanici sa Lesbosa zatražili njegovu pomoć za svoju pobunu, bio je spreman da im je pruži, ali su saveznici, predvođeni Korinćanima, pamteći prethodni neuspeh na ostrvu, to odbili. Stanovnici Lesbosa ponovili su zahtev malo kasnije, i ovog puta Astioh je pozvao Pedarita, spartanskog guvernera Hiosa, da mu se pridruži u ekspediciji, kojom bi „ili na taj način povećali broj spartanskih saveznika, ili bi, u slučaju neuspeha, naneli štetu Atinjanima“ (VIII,32). Ali i Pedarit je, podržan od strane Hiorana, to odbio. Ogorčeni Astioh je tako odustao od plana i otišao sa Hiosa kunući se da, ako ikada njegovom narodu bude potrebna pomoć, od njega je neće dobiti.

Uputio se potom u Milet da preuzme komandu nad glavnim jezgrom spartanske flote, ali pre njegovog dolaska, Spartanci i Persijanci su već bili počeli da revidiraju svoj prvi nacrt sporazuma. Ponovno pregovaranje o tom neuravnoteženom ugovoru bila je spartanska inicijativa koju je podržao Terimen, pa novonastali pakt nosi njegovo ime. U nekim aspektima uspeo je da unese poboljšanja: umesto prethodne klauzule prema kojoj je Veliki kralj „posedovao“ grčke gradove u Aziji, nova je govorila poznatim jezikom uzajamnog nenapadanja; zahtev da svaka strana pomogne drugoj u gušenju eventualnih pobuna, što je pogodovalo isključivo Persiji, odbačen je; nova verzija je takođe precizirala obavezu Velikog kralja da plaća grčke

snage koje sam zatraži i, štaviše, definisala savez kao obećanje „mira i prijateljstva“ (VIII,37). Ali te izmene bile su tek verbalne suptilnosti, jer je Persija već ostvarila svoj cilj upotrebivši peloponeske trupe za hvatanje Amorga i osvajanje Ijasosa, i nije imala hitnu potrebu za drugom pomoći.

Sparta je, sa svoje strane, još jednom učinila značajne ustupke: ugovor koji je ugovorio Kalresource obavezivao je obe strane da spreče Atinjane da naplaćuju tribute, dok je novi zabranjivao i Spartancima da ih naplaćuju, sprečavajući zapravo da se atinsko carstvo zameni spartanskim. Persijsko obećanje da će plaćati grčke snage bilo je ograničeno na broj vojnika koji je izričito tražio Veliki kralj, iako je i ostale trebalo hraniti, a u svakom slučaju sporazum nije precizirao svotu koja će biti isplaćivana. Ali suštinska izmena, moglo bi se reći, ležala je u prvoj klauzuli: „Oblasti i gradovi koji su pod kraljevom vlašću, ili su pripadali njegovom ocu ili njegovim precima, ne smeju se dirati: ni Spartanci ni saveznici ne mogu ići protiv njih da vode rat ili da u njima nanose štetu“ (VIII,37). Ono od čega je Tisafern morao da strahuje u bliskoj budućnosti bilo je da Spartanci ne napadnu njegovu teritoriju ili ne pokušaju da prikupe sredstva u gradovima koje su Persijanci smatrali svojim posedima; ugovor ugovoren sa Terimenom obavezivao ih je da ne čine nijednu od te dve stvari.

Zašto su spartanski zapovednici sklopili još jedan ugovor nepovoljan po njih? Naravno, Terimen nije bio ni istaknuta ličnost ni iskusan pregovarač, ali ni briljantnom i prekaljenom diplomati ne bi bilo lako da učini mnogo više u tim okolnostima: pregovaračka pozicija Sparte, naime, bila je očajna. Tisafern je već dobio ono što je želeo i nije bilo nikakve važnosti što su Spartanci sada ljuti na njega, jer su oni bili ti kojima je više nego ikada bio potreban novac i persijska podrška protiv rinvigorirane Atine. Nakon što je ugovor sa Persijom utanačen, Terimen je zvanično predao svoju flotu navarhu Astiohu i, na malom brodu, otisnuo se na more. O njemu se više nikada ništa neće čuti i njegova sudbina nam je nepoznata.

Iako je u Miletu bio u uslovima brojčane nadmoći, sa oko devedeset trirema naspram sedamdeset četiri atinske usidrene u obližnjem Samosu, Astioh je odbio borbu, čak i kada je neprijateljska flota vršila ispade protiv njega. Posada je tada počela da mrmlja svoje nezadovoljstvo, optužujući ga za politiku neangažovanja koja će kompromitovati peloponesku stvar, da je dopustio da bude potkupljen i da se „zarad svog ličnog interesa, dušom i telom vezao za Tisaferna“ (VIII,50). Ali Astiohova pasivnost može se lako

objasniti bez potrebe za posezanjem za podmitljivošću ili izdajom: kao i većina spartanskih zapovednika, bio je sklon oprezu i oklevao je da se suoči sa Atinjanima na moru, a u svakom slučaju verovatno je verovao Tisafernovom obećanju da će izvesti feničansku flotu i tako nadjačati neprijatelja, zbog čega je strpljivo čekao njen dolazak.

U međuvremenu su Atinjani, zaplovivši ka Hiosu, pristali na istočnoj obali ostrva i počeli da utvrđuju Delfinijum, „mesto koje je, između ostalog, bilo prirodno zaštićeno s kopnene strane, imalo je dobre luke i nije bilo daleko od grada Hiosa“ (VIII,38). Istovremeno, Pedarit je počeo da osuđuje na smrt Hiorane optužene da gaje simpatije prema Atini i zamenio je umereni režim krutom oligarhijom: represivna politika koja je, čini se, ugušila svaki filoatinski nemir i koja je izazvala širenje terora i uzajamne sumnje, kojoj se sada pridružio i strah od Atinjana. U tim teškim okolnostima Hiorani su zatražili pomoć od Astioha, koji je međutim nastavio da odbija da im pruži spas. Pedarit je tada pisao u Spartu da se požali, optužujući navarhovo ponašanje, ali za sada bez ikakvog rezultata. Atinsko utvrđenje kod Delfinijuma počelo je da uzrokuje Hioranima iste vrste problema – ali u nekim aspektima čak i u većoj meri – koje je spartansko kod Dekeleje uzrokovalo Atinjanima: Hiorani su imali izuzetno veliki broj robova, prema kojima su se ophodili sa posebnom surovošću, zbog čega su mnogi od njih pobegli u Delfinijum tražeći spas, spremni da na svaki način pomognu Atinjanima. Činjenica da su ovi potonji, osim toga, nastavili da imaju neprikosnovenu vlast na moru, značila je za Hiorane potpunu blokadu uvoza. Očajni, ponovo su se obratili Astiohu, moleći ga da „ne dozvoli da se najvažnijem od savezničkih gradova Jonije uskrati pristup moru i opustoši tlo“ (VIII,40).

Ali Astioh je nastavio da uskraćuje svoju pomoć, imajući, između ostalog, dobre razloge za to, jer je između njega i Hiorana stajao 101 atinski ratni brod – 74 na Samosu i 27 na Hiosu. Saveznici su, s druge strane, bili taknuti ovim apelima, do te mere da su počeli da vrše pritisak na navarha da interveniše. Podvrgnut ovom dvostrukom pritisku i, možda, u strahu da ne postane predmet kritika ili nečeg goreg u Sparti, na kraju je popustio i pristao da se otisne na more.

Nova spartanska strategija

Pre nego što je Astioh uspeo da zaplovi, međutim, stigla je vest da stiže flota pod komandom Antistena, u čijoj je pratnji bila grupa od jedanaest savetnika (*ksimboloi*) zaduženih da se postaraju „za najbolje uređenje stvari“ (VIII,39). Na čelu ove grupe bio je bogati, slavni i uticajni Lika, olimpijski pobednik u trci dvokolica i čovek sa znatnim diplomatskim iskustvom koji je, sam po sebi, mogao da baci navarha u senku. *Ksimboloi* su imali moć bez presedana: da su smatrali za shodno, mogli su da smene Astioha i zamene ga Antistenom. U korenu ove misije bilo je nesumnjivo žalbeno pismo koje je stiglo od Pedarita, ali i nezadovoljstvo koje se proširilo u Sparti zbog Astiohovog vođenja stvari. *Ksimboloi* su dobili i uputstva da uzmu sve neophodne brodove, stave ih pod komandu Klearha, Ramfijinog sina, i pošalju ih Farnabazu na Helespont u pokušaju da zatvore moreuz za plovidbu atinske flote.

Bila je to nova strategija Sparte i, ako je njoj nesumnjivo doprineo neuspeh prethodne, u njoj se odražavao i politički zaokret. Odluku da se ide na Hios prvobitno su podržali Endije i Alkibijad, ali sada efor više nije bio na dužnosti, a Atinjanin je bio u Tisafernovoj službi. Sa Hiosom pod opsadom, Atinom u jasnom usponu, peloponeskim snagama koje su bile neefikasne ili inertne, i pregovorima sa Persijom koji su doneli samo nezadovoljavajuće sporazume i podršku na koju nije bilo moguće računati, većina Spartanaca bila je već ubeđena da je kucnuo čas za promenu pravca. Pedaritovo pismo poslužilo je pre svega kao katalizator već započetog političkog preispitivanja.

Prateći krivudavu rutu kako bi izbegli atinsku flotu, Antistenovi brodovi bacili su sidro kod Kaunosa, na južnoj obali Male Azije. Odatle su, pošto su očekivali napad od strane Atine, poslali poruku tražeći pratnju koja bi ih zaštitila do Mileta, koji je sada bio glavna peloponeska baza u Joniji. Astioh je odmah napustio plan da ide na Hios, „smatrajući da sve ostale brige moraju pasti u drugi plan pred onom da se osigura tako brojan odred, koji bi mu omogućio da proširi svoju vlast na moru i da na sigurno dovede kod sebe spartanske građane koji su došli da ispitaju njegov rad“ (VIII,41). To bi značilo napuštanje Hiosa i spartanskih snaga koje su se tamo nalazile, ali zahtev koji je stigao iz Kaunosa predstavljao je valjan alibi da se izbegne ta ekspedicija, pa su i saveznici, uprkos svom očaju, mogli samo da to prime k znanju.

Astioh se otisnuo na more sa 64 broda, dok su Atinjani, čim su saznali za Antistenov dolazak u Kaunos, poslali 20 brodova na jug da ga presretnu, ne oklevajući da odvoje tako skroman odred protiv znatno nadmoćnije sile, i ostavljajući svega 54 broda na Samosu da se suoče sa 90 neprijateljskih u Miletu. Tih 20 atinskih trirema upućenih na jug moralo je proći tačno ispred ovog grada, ali njihov zapovednik, Karmin, izgleda nije strahovao od spartanskog napada.

Dok je Astioh plovio ka jugu kako bi Antistenu što pre obezbedio pratnju, brodovi njegove flote su se zbog kiše i guste magle rasturili, te je on u opštoj pometnji naleteo na atinske snage. I Karmin, koji nije znao ništa o Astiohovim planovima i očekivao je da sretne samo Antistenovih dvadeset sedam brodova umesto navarhovih šezdeset četiri, bio je zatečen nespreman, ali je odlučio da napadne. Atinjani su, obavijeni maglom, već razbijali Astiohovo levo krilo kada su se, u opštem zaprepašćenju, našli opkoljeni čitavom spartanskom flotom; uspeli su da probiju obruč izgubivši samo šest trirema. U tom trenutku Astioh je odlučio da ih ne goni i umesto toga se uputio ka Knidu, gde se spojio sa snagama koje su stigle sa Samosa. Tek tada je velika ujedinjena flota zaplovila prema Simi, gde je podignut trofej za pobedu nad Karminovih dvadeset brodova.

Atinjani, međutim, nisu dozvolili da neprijatelj dugo uživa u trijumfu: iako je njihova flota na Samosu, spojena sa Karminovim brodovima, sada brojala manje od sedamdeset trirema naspram oko devedeset spartanskih, pokušali su da izmame Astioha kako bi osvetili „poraz“. U svojoj nameri nisu uspeli, jer je navarh, čak i računajući na tako nadmoćne snage, odbio bitku. U međuvremenu, pošto je peloponeska flota bila na okupu, *ksimboloi* su mogli da sprovedu istragu o optužbama iznesenim protiv Astioha: proglasili su ga nevinim, potvrdivši ga na njegovoj dužnosti.

U ovom trenutku Spartanci su, sa Likom kao uglednim glasnogovornikom, bili spremni da iznesu svoje pritužbe Tisafernu. Iako su se peloponeski zapovednici uvek ponašali kao da su dva ugovora sa Persijom obavezujuća, oni zapravo nikada nisu bili zvanično ratifikovani u Sparti, što je Liki sada omogućilo da eksplicitno i sa prezirom odbaci njihove uslove. Govorio je da je „nepodnošljivo da kralj polaže pravo na vladavinu nad celom teritorijom koju su on i njegovi preci posedovali u prošlosti; jer bi mu u tom slučaju bilo dopušteno da ponovo potčini sva ostrva, i Tesaliju, i Lokridu, i sve do Beotije. Umesto slobode, Spartanci bi

Grcima podarili persijski jaram. Želeo je, dakle, da se zaključi povoljniji ugovor ili, u najmanju ruku, da se postojeći smatra bezvrednim“ (VIII,43).

Bilo bi teško pripisati Likin ogorčeni ton jednostavno povređenoj ljubavi prema grčkoj slobodi, s obzirom na to da će ubrzo i sam pomoći u ugovaranju trećeg ugovora kojim će grčki gradovi u Aziji biti ustupljeni Persiji, a kasnije će izjaviti da su siromašni „Milećani i ostali koji su se nalazili u kraljevoj zemlji, morali da služe Tisafernu kada je potrebno i da mu ugađaju u njegovim postupcima“ (VIII,84). Možda je smatrao da su prethodni pregovarači dopustili da budu zastrašeni i da su bili suviše popustljivi, te da bi oštriji pristup doneo bolje rezultate – kao što bi, na primer, u pogledu statusa grčkih gradova bilo korišćenje termina koji manje sramote „oslobodioce Grčke“, kao i bolji i jasniji uslovi u pogledu ekonomske podrške koju je Sparta trebalo da primi. Ako je to zaista bio njegov pokušaj, Lika je morao ostati veoma razočaran, jer je besni Tisafern jednostavno napustio mesto sastanka: satrap je dobro znao da je on potrebniji Spartancima nego oni njemu, i mogao je sebi da dozvoli da sačeka dok oni to ne shvate.

Ali drugo objašnjenje Likinog ponašanja moglo bi se naći u naređenjima sa kojima je stigao iz Sparte, a koja su nalagala generalima da prenesu rat iz Jonije na Helespont, iz Tisafernove satrapije prema Farnabazovoj, koji je obećavao da će biti manje težak sagovornik. Možda je Lika želeo da Farnabaz bude svestan tona njegovih rasprava sa Tissafernom: to bi mu poslužilo kao korisna opomena kada Spartanci stupe na novo ratno pozorište.

Pobuna na Rodosu

Jedna neočekivana prilika, međutim, iskrsla je da odloži prebacivanje trupa ka severu: grupa pristalica oligarhije stigla je u Knid sa Rodosa kako bi ubedila spartanske vođe da podrže pobunu demokratskih gradova na ostrvu protiv Atine i uspostave oligarhističku vlast, prebacujući tako njihova bogata sredstva i obilnu radnu snagu na stranu Peloponežana.

Spartanci su to prihvatili bez oklevanja, u nadi da će im taj potencijalni priliv bogatstva i ljudi omogućiti da izdržavaju flotu bez potrebe da posežu za Tisafernovim novcem. Zato su zaplovili prema Kamirosu, na zapadnoj obali ostrva, sa devedeset četiri broda i zauzeli grad na prepad; ubrzo nakon

toga na njihovu stranu su stala i druga dva grada, Lindos i Ialisos, pa je tako u januaru 411. godine Rodos bio potpuno u rukama Peloponežana.

U ovom trenutku Atinjani su platili skupu cenu za propušteno zauzimanje Mileta jer, kada su sa Samosa stigli na Rodos, bilo je prekasno da se spreči pobunu. Događaji na Rodosu pokazali su grešku koju je svojevremeno napravio Frinih, kada je tvrdio da će moći, „pustivši da prođe malo vremena, ... da prihvate bitku nakon što na miru izvrše odgovarajuće pripreme“ (VIII,27). Stigavši nadomak obale ostrva, sedamdeset pet atinskih trirema bilo je primorano da se zaustavi, izazivajući devedeset četiri spartanska broda da izađu na otvoreno more i prihvate borbu, ali su Spartanci to odbili: sredinom januara izvukli su brodove na suvo i nisu ih vraćali u more sve do kasnog proleća.

Shvativši konačno koliko ih je skupo koštala odluka da se prethodne godine ne sukobe sa neprijateljskom flotom kod Mileta, Atinjani su smenili Friniha i Skironida sa komande, imenovavši na njihovo mesto Leonta i Diomedonta. Novi generali su, dok su spartanski brodovi još uvek bili na plažama Rodosa, odmah napali ostrvo, porazili vojsku Rodosa, a potom se prebacili na obližnje ostrvo Halkiju, odakle su nastavili da vrše upade i drže Peloponežane pod prismotrom.

U tom trenutku Spartanci, blokirani na Rodosu, primili su zahtev za pomoć od Pedarita, koji se nalazio na Hiosu, u kojem je stajalo da je atinsko utvrđenje završeno i da će ostrvo biti izgubljeno ako brzo ne stigne čitava peloponeska flota. Čekajući pojačanje, Pedarit je napao neprijateljsko utvrđenje sa Hioranima i delom svojih najamnika, zarobivši nekoliko brodova koji su bili izvučeni na plažu, ali su Atinjani prešli u kontranapad i odbili ih, ubivši zapovednika. „Nakon toga, ostrvo je stegnuto s kopna i s mora strožom opsadom nego pre, i glad je u njemu strašno besnela“ (VIII,56).

Spartanski zapovednici na Rodosu nisu mogli da ignorišu apel sa Hiosa i pripremili su se da se otisnu na more kako bi mu pohitali u pomoć, iako je istovremeno stigao još jedan, ništa manje hitan apel. Na Eubeji je izbila pobuna, ohrabrena beotskim zauzimanjem Oropa, grada koji se nalazio naspram ostrva s druge strane uskog moreuza, i pobunjenici su zatražili pomoć peloponeske flote. Ova pobuna je mogla predstavljati za Atinu veću pretnju od bilo koje druge, ali su Spartanci na Rodosu ignorisali zahtev Eubeje i u martu zaplovili ka Hiosu. Tokom plovidbe opazili su atinsku

flotu na ruti od Halkije prema severu i, iako Atinjani nisu tražili bitku i nastavili su u pravcu Samosa, samo viđenje bilo je dovoljno da ubedi Peloponežane da „više nije moguće pružiti pomoć Hiosu bez upuštanja u pomorsku bitku“ (VIII,60), zbog čega su se povukli u Milet.

Značaj Eubeje

Postupke koje su sprovele dve strane u sukobu potrebno je, u ovom trenutku, razjasniti. Spartanci su, nakon što su čitavu zimu držali brodove na suvom na Rodosu zbog straha od atinske flote, krenuli na sever tačno prema toj floti od koje su morali očekivati napad; ali čim su opazili neprijatelja, potražili su utočište u luci. Atinjani su, sa svoje strane, otišli na Halkiju upravo da bi iznenadili Spartance na moru i primorali ih na bitku; pa ipak, kada se ta prilika konačno ukazala, pustili su ih da prođu.

Objašnjenje ovih postupaka leži u značaju koji je Eubeja imala za obe strane na terenu. Ona je bila od životne važnosti za Atinu do te mere da je, kada se kasnije te godine čitavo ostrvo pobunilo, među Atinjanima „zavladao najveći očaj koji se ikada do tog dana dogodio; ni katastrofa na Siciliji, koliko god strašna tada izgledala, niti bilo koji drugi poraz ih nije preplašio do te mere“: iz Eubeje su, naime, „izvlačili više koristi za svoj život nego sa same Atike“ (VIII,96). Prvi nagon atinskih zapovednika na Egeju morao je, dakle, biti da odmah krenu u odbranu ostrva, čak i ako bi to značilo ostavljanje velike spartanske flote na Rodosu slobodnom da podstiče nove pobune, da pruži pomoć Hiosu, da ugrozi Samos i Lesbos i da prokrči put ka Helespontu, a samim tim i ka liniji komunikacije od životnog značaja za Atinu. Umesto toga otišli su na Samos, odakle su mogli brzo stići do Eubeje ili preseći put peloponeskoj floti; stoga, ako nisu tražili bitku sa Spartancima dok su se kretali ka severu, to je bilo zato što su, znajući da bi odmah mogli biti potrebni na Eubeji, želeli da stignu na Samos što je pre moguće.

Spartanci su, sa druge strane, pošto su bili obavešteni o padu Oropa i pobuni na Eubeji, očekivali da će Atinjani odmah otići tamo, ostavljajući slobodnu rutu ka severu i omogućavajući im na taj način da priteknu u pomoć Hiosu. Ali kada su videli atinsku flotu kako plovi ka severu, baš kao i oni, napustili su Hios i, iskoristivši rutu koja je ostala slobodna, odlučili da se sklone na sigurno u najvažniju bazu kojom su raspolagali – Milet.

Događaji na Egeju su u međuvremenu naveli Tisaferna da drugačije proceni situaciju. Pošto je Sparta delovala kao snažnija od dve sile, a satrapova strategija bila je da ih obe iscrpi, odlučio je da joj okrene leđa: možda i zbog oštrine Likinih reči, Atinjani su mu se učinili kao primamljiva alternativa. Događaji tokom zime su, međutim, pokazali da su njegovi proračuni bili pogrešni: Atinjani su, iako brojčano slabiji, nastavili da gospodare morem, a spartanska flota se očigledno plašila da prihvati bitku. Ono što je brinulo Tisaferna, stoga, nije više bila toliko pobeda Spartanaca, koliko ono na šta bi očaj mogao da ih navede. Sredstva koja su prikupili na Rodosu, naime, ne bi bila dovoljna da pokriju plate posadama peloponeskih brodova ni za mesec dana, a kamoli za osamdeset dana njihovog boravka na ostrvu. Tako je satrap počeo da strahuje da će, sa iscrpljivanjem njihovih sredstava, Spartanci „biti primorani da prihvate bitku sa Atinjanima i da u njoj budu poraženi; ili, ako im se brodovi isprazne od posada, Atinjani na kraju bez njega dobiti ono što žele. Osim toga, njegov najveći strah bio je da će, radi nabavke hrane, vršiti pljačke na kontinentu“ (VIII,57). On je stoga želeo spartansku flotu pod svojom kontrolom u Miletu, kako da ne bi izgubio iz vida njena kretanja, tako i zato što bi ona bila korisna za odbranu te strateški veoma važne luke od atinskih napada.

Novi ugovor sa Persijom

Spartanci su, sa svoje strane, želeli pomirenje podjednako kao i Tisafern: razgovori između Persijanaca i Atinjana nastavljali su se i postajali sve alarmantniji, novca je ponestajalo, a zimski događaji su pokazivali da će Sparta imati neke nade da pobedi Atinu na moru samo ako uspe da dobije znatnu pomoć od Persije. U februaru su, stoga, pojedine spartanske vođe ugovorile sa Tisafernom u Kaunosu novi ugovor. Kao i prethodni, sadržio je klauzulu o nenapadanju, osvrt na persijsku ekonomsku podršku i obavezivao ugovorne strane da vode rat i sklapaju mir samo uz zajednički dogovor; međutim, postojale su ključne razlike u odnosu na ostale pakte. Pre svega, ovo je imao biti zvanični ugovor, ratifikovan od strane obe vlade. Sam kralj Darije lično morao je da odobri prvu klauzulu: „Sva teritorija koja u Aziji pripada kralju, biće u njegovom vlasništvu; i on će moći njome da raspolaže po sopstvenom nahođenju“ (VIII,58). Nije moglo biti sumnje u Darijevo polaganje prava na to da bude jedini vladar Azije, ali uprkos

prividnoj grandioznosti tog zahteva, izostao je svaki pomen evropskih teritorija sadržan u prethodnim ugovorima, što je svakako bio ustupak prigovorima koje je izneo Lika.

Još jedan od suštinskih elemenata koji su razlikovali ovaj sporazum od onih koji su mu prethodili jeste osvrt na plan o korišćenju „kraljeve flote“: prethodni dokumenti su utvrđivali da će se boriti Spartanci i njihovi saveznici, dok će Veliki kralj imati samo finansijske obaveze; novi ugovor je, nasuprot tome, svaljivao teret očekivanja vojnog uspeha na pomorske snage samog Darija. Njegovi predstavnici su sada odobravali izdržavanje peloponeskih snaga samo dok ne stignu brodovi Velikog kralja; nakon toga, one su mogle ostati o sopstvenom trošku ili primajući novac od Tisaferna, ali ne u vidu bespovratne pomoći, već zajma koji se mora vratiti na kraju rata, koji će se stoga voditi zajednički od strane dveju sila.

Stvarne ratne sposobnosti persijskih ratnih brodova bile su daleko ispod onih kod grčkih brodova, i u stvarnosti Persijanci nikada neće izvesti sopstvenu flotu na bojište. Ali, kakav god bio njihov potencijal, čvrsto obećanje takvih pojačanja bilo je glavni faktor koji je ubedio Liku, kao i ostale spartanske vođe, da odobre sporazum koji u suštini nije bio bolji od onog koji su sa tolikom žestinom osudili.

Takođe je i persijsko odricanje od bilo kakvih pretenzija van granica Azije imalo mali praktični značaj, jer nikada nije uzeto zaista ozbiljno; Spartanci su, pak, kroz izuzetno sramotan ustupak, zvanično napustili Grke u Aziji i svoju ulogu oslobodilaca. Ranije nikada ne bi prihvatili takav uslov, u čemu ih je neuspeh pohoda vođenih nakon katastrofe koju je Atina pretrpela na Siciliji ubedio da za njih neće biti drugog načina da se nadaju pobedi u ratu.

Spartanci na Helespontu

Iako se persijska flota nikada nije materijalizovala, novac Velikog kralja je ipak podstakao Spartu da ponovo preuzme inicijativu, a vest o postignutom pomirenju izgleda da joj je donela i podršku pojedinih grčkih mesta u Maloj Aziji. Budući da nisu bili u stanju da izazovu Atinu na moru, Spartanci su izabrali jedinu moguću alternativu: pod komandom generala Dercilide, poslali su vojsku prema Helespontu kopnenim putem. Prvi cilj bila im je milidska kolonija Abidos na azijskoj obali, ali kada stignu do

moreuza, nadali su se da će podstaći ustanke u čitavoj oblasti i ugroziti trgovačke puteve i linije snabdevanja hranom za Atinu.

U najmanju ruku, prisustvo peloponeske vojske na Helespontu primoralo bi Atinjane da premeste svoju flotu sa Egeja ka severu, ostavljajući carstvo pod rizikom od pobuna.

Dercilida je stigao na Helespont u maju 411. godine i uspeo je za kratko vreme da izazove pobune u Abidosu i obližnjem Lampsakosu (videti mapu 21). Atinski general Strombichid požurio je sa dvadeset četiri broda, na kojima su delom bili ukrcani odredi hoplita, i ponovo zauzeo Lampsakos, ne uspevši međutim da povrati Abidos. Tada je, prešavši na evropsku obalu, učinio grad Sestos „tvrđavom i stražarskim mestom čitavog Helesponta“ (VIII,62), ali bez uspeha u uklanjanju Spartanaca sa njihovih baza na tom vitalnom plovnom putu.

Nova strategija Sparte ubrzo je pokazala svoje efekte na egejskom ratnom pozorištu. Nešto ranije Spartanci su na Hios, kao zamenu za Pedarita, poslali oficira po imenu Leon: stigao je iz Mileta sa dvanaest brodova koji su, spojeni sa dvadeset četiri hiorska, činili flotu od trideset šest trirema. Protiv nje su Atinjani poslali trideset dva broda, ali su neki služili za prevoz trupa i stoga bili neupotrebljivi u pomorskoj bici: peloponeske snage su odnele pobedu, iako je noć pala pre nego što su uspele da ostvare odlučujući trijumf. Tako se blokada nastavila, ali su Peloponežani i njihovi saveznici dokazali da su i u pomorskom sukobu sposobni za nešto više od samog pružanja otpora.

Potom je Strombichid bio primoran da prebaci najbolji deo atinske flote na Helespont, ostavljajući svega osam brodova da čuvaju more oko Hiosa. To je Astiohu dalo hrabrosti da pređe u vode Samosa kako bi stigao do Hiosa, odakle je, sa preko stotinu brodova okupljenih između ostrva i Mileta, krenuo ka Samosu, izazivajući Atinjane na bitku za prevlast na moru. Njegova novopronađena hrabrost naišla je na naizgled uplašen odgovor: Atinjani su odbili sukob. Tukidid to objašnjava govoreći da su „gledali jedni na druge sa velikom sumnjom“ (VIII,63), odnoseći se na unutrašnji sukob koji je izbio u Atini malo pre toga, podelivši građane na neprijateljske frakcije i opasno ugrozivši opstanak grada. Odjednom se situacija potpuno promenila: Atina je izgubila vlast na moru i inicijativu u ratu, i bila je razdirana građanskim sukobom.

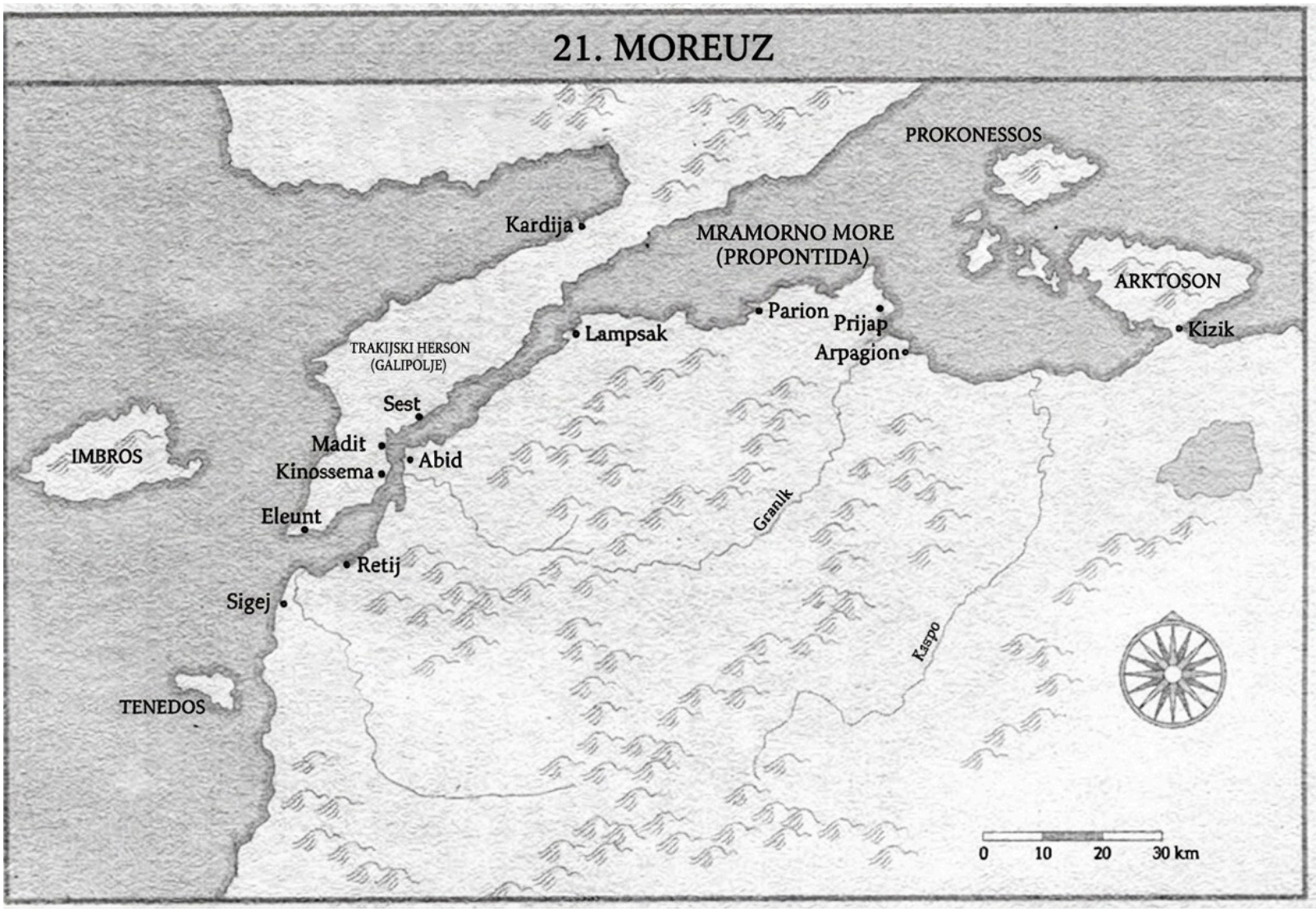
21. MOREUZ
PROKONESSOS
Kardija
MRAMORNO MORE
(PROPONTIDA)
ARKTOSON
Parion
Prijap
Kizik
Lampsak
Arpagion
TRAKIJSKI HERSON
(GALIPOLJE)
Sest
Madit
Abid
IMBROS
Kinossema
Eleunt
Granik
Retij
Sigej
Kaspo
TENEDOS
0 10 20 30 km

XXVIII
REVOLUCIONARNI POKRET (411)

U dvadeset godina koje su protekle od početka neprijateljstava, između rata i „hladnog rata“, Atinjani su uvek pokazivali izuzetno jedinstvo. Uprkos strašnim patnjama koje su pretrpeli zbog nemogućnosti pristupa kućama i imanjima na selu, zbog potrebe da se tiskaju u gradskom jezgru, zbog pustošenja kuge i, na kraju, zbog jezivih gubitaka na Siciliji, uvek su sledili put koji je sa izuzetnim uspehom već sto godina – to jest od svrgavanja tiranije – štitio Atinu od državnih udara i građanskih ratova. Iznenađujuće ponovno uspostavljanje vlasti na moru nakon sicilijanske katastrofe moglo je neutralisati efekte tog loše osmišljenog pohoda, dovesti do povratka izgubljenih gradova u carstvu i ponovo probuditi nadu u pobedu u ratu, ali je stupanje Persije na scenu pomutilo ove izglede. U 411. godini, snage neprijateljske prema demokratiji, koje su dugo mirovale, iskoristile su preteću persijsku opasnost i Alkibijadove ambicije da napadnu atinski režim.

Ironijom sudbine, upravo u 411. godini padala je stogodišnjica oslobođenja grada od tiranije, oslobođenja nakon kojeg je ubrzo usledilo uspostavljanje prve demokratije na svetu. U ovih sto godina Atina je izrasla u prosperitetnu i moćnu silu, a njeni građani su počeli da smatraju demokratiju svojim normalnim i prirodnim oblikom vladavine, uprkos tome što je demokratski model i dalje bio izuzetak među grčkim gradovima, od kojih je većina bila pod vlašću manje ili više užih oligarhija. Demokratiju su prihvatali i Atinjani iz viših slojeva, koji su učestvovali u političkoj borbi ili se ograničavali na to da je posmatraju, ali su ipak ostajali sigurni u činjenicu da su, sve do Peloponeskog rata, gotovo svi istaknuti atinski političari bili plemićke krvi.

Pojedini aristokrati, međutim, nikada nisu prestali da preziru narodni režim, hraneći predrasudu koja je imala duboke korene u grčkoj tradiciji: u Homerovim pesmama plemići su ti koji donose odluke i zapovedaju, dok obični građani slušaju ne dovodeći u pitanje hijerarhijski poredak; u VI veku pesnik Teognid iz Megare izrazio je svoju aristokratsku ogorčenost gledajući kako se njegov svet ruši pod naletom političkih i društvenih promena, a njegove ideje su vršile snažan uticaj na neprijatelje demokratije sve do duboko u IV vek. Teognid je delio čovečanstvo na dva tipa na osnovu rođenja: na valjanog i plemenitog s jedne strane, i nesposobnog i prostog s druge. Pošto samo plemeniti poseduje razboritost (*gnome*) i stid odnosno poštovanje (*aidos*), on je jedini sposoban za umerenost, samokontrolu i pravdu; narodu, pak, nedostaju ove vrline i zato je drzak i bahat. Dobre osobine se, osim toga, ne mogu naučiti: „Roditi i odgajiti ljudsko biće lakše je nego u njega usaditi plemenito srce. Niko još nije smislio način da učini mudrim ludu i valjanim nesposobnog. ... Da se misao može uobličiti i potom presaditi u čoveka, nikada više od valjanog oca ne bi ispao nesposoban sin: mogao bi se vaspitati mudrim rečima. Ali umesto toga, svojim lekcijama nikada nećeš učiniti valjanim onog ko je nitkov“ (Teognid, *Elegije* 429–438).[14]

Viši slojevi Atine su veoma cenili i mišljenja tebanskog pesnika Pindara, koji je umro u drugoj polovini V veka. Njegova poruka odjekivala je Teognidovom: u plemenitom po rođenju urođena je intelektualna i moralna nadmoć u odnosu na narodnu masu, i ta razlika se ne može izbrisati vaspitanjem:

> Velika je i teška slava koja od krvi potiče;
> ali onaj ko ima samo plitko znanje
> mrak je, dah
> pometen, korak nesiguran,
> okus bezbrojnih vrednosti,
> misao bez ispunjenja.
> *(Nemejske ode* 3,66–71)[15]

Samo „mudri“ po rođenju može da razume:

> Mnoge oštre strele ima tobolac
> pod laktom, jasne onome ko ih razume, a da bi stigle do svih
> traže onog ko ih tumači. Mudar je onaj ko se rađa znajući,
> ali grabljivi naučnici
> poput gavranova sa hiljadu jezika krešte pometeno

protiv svetog orla Zevsovog.
(*Olimpijske ode* 2,131–139)[16]

Za umove oblikovane takvim idejama demokratija je, u najboljem slučaju, bila besmislica, koja je međutim mogla postati i nepravedna i nemoralna. *Atinski ustav*[17], politički pamflet napisan između 430. i 420. godine od strane nepoznatog autora koji se često naziva „Stari oligarh“, otkriva nezadovoljstvo koje su pojedini Atinjani osećali tokom rata:

> Ja nipošto ne odobravam vrstu ustava koju su Atinjani sebi izabrali, iz ovog razloga: zato što su, birajući ovu vrstu ustava, hteli da prosti puk (*poneroi*) ima prevagu nad čestitim svetom (*chrestoi*). ... Što se tiče onih dužnosti koje mogu doneti spas ako se njima dobro upravlja ili propast ako se upravlja loše, u njima narod u svojoj celini uopšte ne oseća potrebu da učestvuje. Zato i ne misli da treba da uzme učešća u žrebanju za zapovedništvo nad vojskom ili konjicom. Narod dobro zna da izvlači veću korist ako ne upravlja direktno ovim dužnostima i prepušta radije da njima upravljaju najsposobniji. Traži, nasuprot tome, da upravlja onim dužnostima koje su plaćene i donose neku dodatnu pomoć za porodicu. (*Atinski ustav* 1,1 i 1,3)[18]

Ono što su ljudi poput „Starog oligarha“ želeli za svoju državu bila je *eunomija* (zakonitost/dobra uprava), što je bilo ime koje su Spartanci dali svom ustavu i kojim je Pindar nazvao oligarhiju u Korintu. U takvom obliku vladavine zakone će donositi najbolji i najkvalifikovaniji ljudi, a čestiti ljudi kažnjavaće nečestite i „neće dozvoliti da bezumnici učestvuju u Veću ili da ustaju da govore ili sede u skupštini. Tako bi, sa ovim mudrim merama, za kratko vreme narod utonuo u ropstvo“ (1,9).[19]

Autor stoga predviđa da će se narod boriti da očuva demokratiju, tu „lošu upravu“ (*kakonomia*) koja mu ide u korist, „ali kada neko ko ne potiče iz naroda izabere da boravi u gradu sa demokratskim režimom radije nego u gradu sa oligarhijskim režimom, to znači da taj smerava da počini neko zlo delo i dobro zna da može izvršiti svoje zločine i proći nekažnjeno mnogo lakše u gradu sa demokratskim režimom nego u gradu sa aristokratskim režimom“ (2,19).[20] Ne iznenađuje što su ljudi sa ovakvim uverenjima u svrgavanju demokratije videli ništa drugo do moralnu dužnost.

Tokom Peloponeskog rata kritike demokratije postale su barem podjednako praktične koliko i filozofske: beskrajni sukob, patnje i lišavanja, nesposobnost svake strategije da dovede do konačne pobede i, pre svega, katastrofa na Siciliji, lako su se mogli pripisati odlikama atinskog režima i ljudima koji su ga vodili. Nedostatak aristokratskih političara, snažnih i poštovanih poput Kimona i Perikla, uklonio je, osim toga, jednu

od barijera koje su štitile demokratiju od njenih kritičara. Čini se da je 411. godine vakuum moći povećao uticaj eterija – udruženja koja su imala sve važniju ulogu u atinskoj politici, posebno među neprijateljima demokratije. Njihovi članovi su, kao imućni ljudi, podneli nezapamćen ekonomski teret u podršci ratu; osim toga, tokom sukoba broj onih koji plaćaju porez drastično je opao: dok je pre sukoba muških odraslih poreskih obveznika bilo možda čak znatnih dvadeset pet hiljada, u poslednjim godinama taj broj je spao na oko devet hiljada.

U 411. godini mnogi Atinjani, i to ne samo među pristalicama oligarhije, počeli su da razmatraju mogućnost uvođenja određenih ograničenja u demokratsku praksu, pa čak i promenu režima, u pokušaju da se pomognu ratni napori. U korenu ovog pokreta, međutim, bio je prognani Alkibijad, motivisan kao i obično više ličnim interesom nego ideološkim razlozima: bio je dovoljno pronicljiv da shvati da je bezbednost koju mu Tisafern garantuje prolazna i da će njegovi interesi i interesi satrapa krenuti različitim putevima – bilo je to samo pitanje vremena. Pošto je povratak u Agisovu Spartu bio isključen, pripremao se da iskoristi svoj trenutni uticaj na Tisaferna kako bi sebi obezbedio mogućnost potpunog i bezbednog povratka u Atinu.

Njegov prvi korak bio je da stupi u kontakt sa najvažnijim ličnostima među Atinjanima koji su se nalazili na Samosu – pretpostavlja se sa generalima, trijerarsima i drugim uticajnim pojedincima – tražeći od njih da posreduju u njegovu korist kod „najrazboritijih građana“ (VIII,47). Ovima je trebalo staviti do znanja da će se on, ukoliko pristanu da sruše demokratiju i zamene je oligarhijom, vratiti u Atinu, donoseći sa sobom Tisafernovu podršku. Pokušaj je uspeo, jer su „atinski vojnici koji su bili na Samosu uvideli njegov uticaj kod Tisaferna“ (VIII,47) i preko izaslanika pokrenuli razgovore sa Alkibijadom. Tukidid u jednom važnom odlomku – iako retko isticanom na pravi način – pripisuje inicijativu za pokret u korist oligarhije istaknutim atinskim ličnostima: „S druge strane, štaviše sa još većim razlogom, jer je to bila njihova stvarna želja, atinski trijerarsi na Samosu i najuže građanstvo Atine prionuli su na posao da vide kako da obore demokratiju“ (VIII,47).

Pripisujući takve namere svim atinskim vođama na Samosu, međutim, Tukidid sigurno greši, jer jedini trijerarh čije nam je ime poznato, Trasibul, Lijeov sin iz Stirije, nikada nije bio neprijatelj demokratije. Kada su

Saborani saznali za oligarhijsku zaveru da se obori demokratski režim na ostrvu, obratili su se njemu i „svima ostalima koji su bili na glasu da su više nego iko neprijateljski nastrojeni prema zaverenicima“ (VIII,73). Trasibul i njemu bliski ljudi su se mobilisali, ugušivši oligarhijsku pobunu i nametnuvši svim vojnicima zakletvu vernosti demokratiji. Tako je vojska, potpuno demokratska, smenila sopstvene generale, izabravši na njihovo mesto druge, među kojima i Trasibula, dokazane demokratske vere. U toj veri je istrajao tokom čitavog nastavka rata i, kasnije, bio heroj koji se suprotstavio oligarhiji Tridesetorice tirana sve dok je nije oborio, vrativši Atinu demokratiji. Ako Tukidid greši ili je loše obavešten u ovom slučaju, nije isključeno da je tako i u drugima: zbog toga treba ponoviti kako njegova mišljenja ne treba prihvatati bespogovorno, već ispitati njihovu osnovanost od slučaja do slučaja.

Na zaista iznenađujući način, Trasibul je, uprkos svojim demokratskim uverenjima, bio među onima koji su na Samosu podržali povratak Alkibijada na stranu Atinjana. Moguće je da su, dakle, i drugi gledali blagonaklono na reintegraciju odmetnika iz razloga koji se razlikuju od neprijateljstva prema demokratskom režimu. Od samog početka na Samosu, najuticajnije ličnosti su se podelile na najmanje dve grupe. Jedna je bila Trasibulova, o kojoj Tukidid kaže da je „uvek bio mišljenja da treba opozvati Alkibijada“ (VIII,81). To, međutim, znači da je krajem 411. godine ovaj nepokolebljivi demokrata bio spreman da prihvati, barem privremeno, nametanje nekih ograničenja demokratiji: dokle god je na snazi bio važeći poredak, naime, Alkibijad ni u kom slučaju nije mogao biti rehabilitovan. Sam prognanik je od početka otvoreno izražavao svoj stav u korist oligarhije, ali su ga Trasibul i druge iskrene demokrate verovatno primorali da ublaži svoj rečnik: kada se sastao sa delegacijom sa Samosa, naime, on je već bio modifikovao svoj stav i obećao da će privoleti Tisaferna na savez sa Atinom „pod uslovom da [Atinjani] odustanu od demokratske vladavine“ (VIII,48). Bio je to suptilan jezički pomak, koji je predstavljao ustupak ljudima poput Trasibula, spremnim da promene ustav, kao što se već desilo sa probulima, ali ne i da pređu na oligarhiju.

Nakon što je ubedio atinske snage na Samosu da garantuju Alkibijadu nekažnjivost i imenuju ga za generala, upravo je Trasibul lično otišao da dovede Atinjanina iz Tisafernovog tabora. Kako objašnjava Tukidid, on je „poveo Alkibijada sa sobom na Samos, ubeđen da je jedini put spasa

odvajanje Tisaferna od Peloponežana i njegovo pridobijanje za sopstvenu stranu“ (VIII,81). Ako savez između Persije i Sparte ostane čvrst, smatrao je Trasibul, Atina će biti izgubljena: da bi se dobio rat, morala se privoleti Persija na svoju stranu, a samo je Alkibijad u tome mogao uspeti.

Koja su to ograničenja demokratije bila prihvatljiva za Trasibula može se razumeti iz onih koje je Alkibijad predložio Atinjanima na Samosu u leto 411. godine, nakon što su najekstremniji oligarsi odbacili odmetnika, proglasivši ga „nepodesnim“ da bude deo oligarhije. Tada je on predložio raspuštanje oligarhijskog Veća četiri stotine, koje je preuzelo vlast silom, i ponovno uspostavljanje starog demokratskog Veća pet stotina. Osim toga, tražio je da se javne funkcije više ne plaćaju, što bi iz njih praktično isključilo siromašne Atinjane, i da se uspostavi vladavina Pet hiljada, koja je punopravno i aktivno građanstvo ograničavala na ljude iz klase hoplita i viših slojeva.

U tom trenutku, dakle, činilo se da je Trasibul spreman da prihvati ove uslove, ali ne i užu vladavinu Četiri stotine. Naziv koji mu najviše odgovara jeste onaj tradicionalni „umereni“, koji je 411. godine označavao one koji su apsolutni prioritet davali pobedi u ratu, čak i ako je to značilo potrebu za kompromisima u odnosu na narodnu demokratiju Atine.

Pravi oligarsi

Među Alkibijadovim sagovornicima, međutim, bilo je i pravih neprijatelja demokratije, kakvi god bili njeni uslovi i ograničenja, koji su želeli trajno da zamene atinski režim nekim oblikom oligarhije. Dva člana ove grupe zaverenika bili su Frinih i Pisandar, obojica ranije demagozi: nekoliko godina nakon završetka rata, jedan atinski govornik optužić ih da su pomogli uspostavljanje oligarhije iz straha da ne budu kažnjeni za brojna nedela koja su počinili protiv svojih sugrađana. Ipak, ne može se sa sigurnošću reći da li su obziri lične prirode odigrali ulogu u navođenju ovih starih narodnih demokrata da kuju zaveru u korist oligarhije. U svakom slučaju, oni nisu prihvatali Alkibijadov povratak, čak ni ako bi on poslužio za pobedu u ratu. Tome se uvek protivio Frinih, koji se „među svima istakao žarom sa kojim se posvetio oligarhijskoj stvari“ i „kada je već preuzeo poduhvat, pred opasnostima je pokazao postojanost spremnu na sva iskušenja“ (VIII,68). Što se tiče Pisandra, on se ubrzo okrenuo protiv

Alkibijada i postao istaknuta ličnost među najnasilnijim i najnepokretnijim oligarsima: upravo je on podneo predlog za uspostavljanje oligarhije Četiri stotine i odigrao vodeću ulogu u rušenju demokratija u carstvu i u Atini; nakon pada oligarhije preći će u Spartu.

Kada su trijerarsi i najvažniji ljudi na Samosu poslali delegaciju kod Alkibijada, Pisandar i Trasibul su verovatno bili među njenim članovima. Prognanik im je obećao da će privoleti Tisaferna i Velikog kralja da stanu na stranu Atine, „pod uslovom da odustanu od demokratske vladavine (jer bi tako kralj imao više poverenja)“ (VIII,48). Da bi savladao oklevanje umerenih, Alkibijad je iskoristio svoje govorničko umeće: za razliku od zahteva da se uspostavi „oligarhijska vladavina“, zahtev da se „odustane od demokratske vladavine“ mogao je biti protumačen tako da bude prihvatljiv kako umerenima tako i pristalicama oligarhije.

Sledeći korak koji su trijerarsi preduzeli bio je da sa „svojim pouzdanicima“, putem zakletve, osnuju političko telo sposobno da pređe na akciju. Delu grupe su verovatno pripadali hopliti koji su učestvovali u pohodu na Milet, ali Trasibulovo prisustvo ukazuje na to da nije bila reč o pukoj oligarhijskoj zaveri. Oni su okupili Atinjane prisutne na Samosu „i pred masom boraca otvoreno rekli da će kralj biti sa njima i obezbediti neophodna blaga, samo pod uslovom da se opozove Alkibijad i ukine demokratska vladavina“ (VIII,48). Ako narod nije shvatio da je tajni plan pojedinaca bio uspostavljanje krute i trajne oligarhije, to nisu shvatili ni članovi ove nove grupe poput Trasibula.

„Masa“, kako Tukidid naziva skupštinu vojnika i mornara, „iako je u tom trenutku bila prilično ogorčena zbog tih spletki, ipak se zbog privlačne nade da će od kralja dobiti novčanu pomoć umirila“ (VIII,48). To je nevelikodušna slika atinskih vojnika i mornara: kao i u svom tumačenju narodnog entuzijazma za sicilijanski pohod 415. godine, Tukidid i ovde vidi „masu“ motivisanu isključivo pohlepom, dok su znatno složenija osećanja i obziri nesumnjivo igrali važnu ulogu. U 412. i 411. godini bio je u pitanju sam opstanak tih ljudi, njihovih porodica i njihovog grada, a osim toga, njihovo ponašanje u narednim godinama više puta će pokazati veliku privrženost otadžbini i njenoj demokratiji.

Frinih protiv Alkibijada

Kada je najzad došlo vreme da se donese zvanična odluka na sastanku na vrhu, svi su se izjasnili da su spremni da prihvate Alkibijada, sa jednim jedinim izuzetkom – Frinihom. On je odbacio kao uzaludnu nadu da bi odmetnik, ili bilo ko drugi, mogao navesti Persijance da stanu na stranu Atinjana, i štaviše, doveo je u sumnju to da bi napuštanje demokratije poslužilo spasavanju carstva. Ono što se računa, rekao je, nisu toliko klasna borba i unutrašnji sporovi oko oblika vladavine, koliko, i to u pretežnoj meri, želja za autonomijom: „Nisu [savezнички gradovi] želeli ropstvo pod oligarhijskim ili demokratskim režimom, već su radije voleli slobodu, kakav god bio vladajući režim“ (VIII,48).

Ali, čak i mimo ovih obzira, prigovorio je Frinih, ostajala je činjenica da se Alkibijadu ne može verovati: njemu nisu bile važne eventualne izmene zakona; jedino do čega mu je bilo stalo jeste da se potpuno bezbedno vrati u svoju staru otadžbinu. Međutim, njegovo ponovno pojavljivanje u gradu značilo bi građanski rat i propast Atine, i to se nije smelo dozvoliti. Uprkos ovim prigovorima, atinske vođe su u toj meri očajnički tražile način da preokrenu sudbinu svog grada da su Alkibijadovi predlozi prihvaćeni. Pisandar je zadužen da stane na čelo poslanstva i uputi se u Atinu, gde bi pokušao da ugovori povratak prognanika i, kako bi pridobio Tisaferna, obori demokratiju.

U tom trenutku Frinih se našao u velikoj opasnosti: čim Alkibijad bude saznao da mu se on usprotivio i sprečio njegov povratak, ubrzo bi tražio osvetu. U očajanju, general je osmislio plan kako bi sprečio povratak prognanika i tako zaštitio sebe. Istoričari su postavljali mnoga pitanja o komplikovanim događajima koji su usledili i, iako ne može biti potpune sigurnosti, nudimo jedno moguće tumačenje: Frinihovo ponašanje u čitavoj ovoj stvari nalazi svoje najbolje objašnjenje u starom i žestokom neprijateljstvu prema Alkibijadu, neprijateljstvu koje omogućava da se razume kako general nije oklevao da se, čak i bez ičije podrške, javno izjasni protiv njegove rehabilitacije. Dakle, pošto nije uspeo da ubedi ostale vođe na Samosu i strahujući za sopstvenu bezbednost, pisao je spartanskom navarhu Astiohu u Milet, upozoravajući ga na zaveru koja se sprema radi povratka Alkibijada u Atinu i na obećanje ovog potonjeg da će Atinjanima obezbediti podršku Tisaferna i Persije. Frinih, ne znajući da se odmetnik više ne nalazi u spartanskom taboru, pretpostavljao je da će ga Astioh odmah uhapsiti, stavljajući tako tačku na spletku. Ali navarh više nije bio u

poziciji da to učini, iako nije mogao ni sebi da dozvoli da ignoriše upozorenje i pusti da atinski plan uspe.

On je tada odlučio da odnese Frinihovo pismo Tisafernu u Magneziju, kako bi mu otkrio šta Atinjani smeraju. Satrap je sigurno bio izuzetno potresen time, jer sasvim sigurno nikada nije preuzeo nikakvu sličnu obavezu prema Alkibijadu. Položaj ovog potonjeg postajao je, dakle, izuzetno težak, i ugled koji je uživao kod Tisaferna počeo je odmah da se ruši.

U tom trenutku odmetnik je potpuno pobesneo: pisao je na Samos obaveštavajući svoje prijatelje o Frinihovom pismu i zahtevajući da general bude osuđen na smrt. Frinih je očekivao da će Astioh jednim udarcem ukloniti Alkibijada i zaveru, a nipošto da će otkriti sadržaj njegove poruke. Zato ga je obuzela panika i ponovo je pisao navarhu, ukazujući mu na to kako bi mogao da porazi Atinjane na Samosu. Moderni istoričari s mukom veruju da je on mogao biti toliko nepromišljen da piše Astiohu i drugi put nakon što je prvi put izdan, ali u ovom drugom slučaju okolnosti su bile sasvim drugačije. Prvim pismom atinski general je, ne znajući, izneo zahtev koji je bilo nemoguće ispuniti, jer je Alkibijad već bio otišao i nije mogao biti uhapšen; drugim pismom je, pak, nudio navarhu priliku koja je bila ne samo očigledno stvarna, već je ulivala nadu u veliku pobedu – toliko veliku da bi, sama po sebi, mogla privesti rat kraju. Alkibijad nije bio jedini atinski političar velikog oportunizma i nenasitne lične ambicije, spreman da izda sopstveni grad kako bi sebi osigurao bezbednost i prigrabio moć.

Astioh se, međutim, plašio da je reč o zamci i, kako bi stavio tačku na zaveru koja je težila da ubedi Persiju da promeni stranu, obavestio je i Alkibijada i Tisaferna i o drugom pismu. Frinih je, saznavši da ga je navarh još jednom izdao, sproveo u delo upravo onu zamku koje se Astioh pribojavao, upozorivši Atinjane na predstojeći napad koji je sam izazvao. Kada je stoga Alkibijad pisao Atinjanima na Samosu da ih obavesti o Frinihovom nepočinstvu i o napadu koji su Spartanci planirali, njegova poruka „nije primljena sa poverenjem“ (VIII,51). Atinski odmetnik, gospodar obmana, bio je nadigran od strane opsenara koji je bio još veštiji od njega. Njegovo pismo, umesto da naškodi Frinihu, potvrdilo je verodostojnost ovog potonjeg, čiji je položaj izašao ojačan iz čitave ove priče, barem u tom trenutku, dok je u atinskom taboru poraslo nepoverenje prema Alkibijadu. Sve to je, osim toga, izazvalo prekid odnosa između

Tisaferna i prognanika, raspršivši svaku preostalu mogućnost ovom potonjem da ispuni obećanja data atinskim vođama na Samosu. Slom pregovora sa satrapom doveo je do toga da nestane svaki interes oligarhijskih zaverenika na Samosu za Alkibijadovu rehabilitaciju, a doveo je i do novog ugovora između Sparte i Persije. Prvi atentat na atinsku demokratiju bio je neuspešan.

XXIX
DRŽAVNI UDAR (411)

Pisandrova misija u Atini

Krajem decembra 412. godine, ljudi koji su na Samosu planirali da reformišu ili obore atinsku demokratiju poslali su Pisandra na čelu poslanstva u domovinu. O spletkama koje će se završiti diskreditovanjem Alkibijada još ništa nisu znali, pa su nastavljali sa prvobitnim planom čiji su stožer bili prognanik i njegova obećanja. Predlog o izmeni zakona, stoga, i dalje je uživao podršku umerenih političara poput Trasibula, koji su igrali važnu ulogu, pa su pravi oligarsi bili primorani da ublaže svoj rečnik kako bi im ga učinili prihvatljivim.

In poruci koju su preneli atinskoj skupštini, ambasadori su tvrdili da sam opstanak države i njena pobeda zavise od persijske pomoći, a da nju može obezbediti jedino Alkibijad. On bi stoga morao biti rehabilitovan, a da bi to bilo moguće, bilo bi neophodno postaviti određene granice demokratiji. Bilo bi dovoljno, uveravali su oni, da Atinjani odustanu od „navike da se upravljaju demokratski“ (VIII,53) i moglo bi se učiniti sve što je potrebno. Opreznost njihovog rečnika nije sprečila da oba uslova sadržana u predlogu izazovu snažan otpor: mnogi su se izjasnili protiv bilo kakvog menjanja demokratskog režima, a čitav tabor Alkibijadovih neprijatelja usprotivio se njegovom povratku. Atmosfera je postala burna i svadljiva; protesti i uzvici negodovanja prekidali su govore govornika, ali je Pisandar uprkos tome uspeo da se obrati ovoj neprijateljskoj i uzburkanoj narodnoj skupštini izuzetno upečatljivim rečima. Zahvaljujući svojoj prošlosti radikalnog demokrate, imao je prednost što je smatran čovekom koji brine o potrebama naroda i što je, kao takav, uživao veći kredibilitet od nekog konzervativnijeg političara – što je prednost koju je iskoristio sa odvažnim

retoričkim umećem. Pitao je protivnike da li imaju bilo kakvu nadu da spasu grad, s obzirom na to da Sparta raspolaže istim brojem brodova kao i Atina, da ima više saveznika i persijski novac. Potom ih je upitao da li imaju alternativni predlog Alkibijadovom povratku, koji bi značio persijsku podršku. Niko nije imao odgovor i svetina koja je urlala ućutala je. Tada je izneo neizbežan zaključak koji je iz toga proisticao za atinsku demokratiju: da bi se Alkibijad vratio i dobila persijska pomoć, morao se promeniti oblik vladavine.

U stvarnosti, nijedno od ovih pitanja nije počivalo na istini: kao što smo videli, Alkibijad nije mogao da obezbedi Atinjanima persijsku podršku, a ništa ne svedoči o tome da je Persijance zanimao oblik vladavine na snazi u Atini. Oligarsi su želeli promenu ustava samu po sei, a ako su bili spremni da vrate Alkibijada, činili su to samo da bi je ostvarili. Pojedini umereni političari slagali su se s tim da se demokratiji postave određene specifične granice, dok bi drugi više voleli da ona ostane kakva je bila. Svi su, međutim, bili ubeđeni da je uslov za dobijanje podrške Persije povratak prognanika, i ako je tražena cena bila promena oblika vladavine, bili su spremni da je plate.

Pisandar je pažljivo birao reči, pazeći da budu prihvatljive ne samo njegovim umerenim kolegama, već i širokoj demokratskoj publici kojoj se obraćao: „Neće nam biti moguće da se spasemo“, opomenuo je, „ako ne započnemo mudriju politiku i ako dužnosti ne poverimo užem krugu ljudi“ (VIII,53). Ovaj scenario je podrazumevao da će, osim nekoliko ograničenja u pristupu dužnostima, demokratija ostati nepromenjena – čin realizma koji su mnogi mogli prihvatiti kao umeren i pragmatičan izbor. Sa riznicom koja je već bila na samrti, Atina nije mogla sebi priuštiti da plaća one koji obavljaju javne funkcije; zašto ih onda ne rezervisati za one kojima nije potrebno da budu plaćeni? Period krize, rekao je Pisandar, nije pravo vreme za raspravu o obliku vladavine, a u svakom slučaju, umirio je Atinjane, ako im se novi ne bude dopao, uvek će moći da se vrate na stari.

Iako ono što je Pisandar izneo o „oligarhijskoj vladavini“ (VIII,54) nije naišlo na odobravanje skupštine, on je uspeo da ubedi većinu da nema drugog puta za spas Atine: tako su Atinjani, iz straha i ubeđeni da će odluka biti lako promenljiva, prihvatili njegove predloge. Skupština je zadužila njega „i njegovih deset drugova“ da pokrenu pregovore sa Alkibijadom i Tisafernem i da preduzmu „mere koje smatraju najpogodnijim“ (VIII,54).

Da bi prokrčio put, Pisandar je uklonio potencijalnu prepreku u vidu Friniha optuživši generala za veleizdaju jer je prepustio Ijasos i Amorga njihovoj sudbini. Tehnički, to je bila neosnovana optužba, ali cilj je bio da se on proglasi odgovornim za propuštenu pomorsku bitku kod Mileta – grešku za koju se sada uviđalo da je imala katastrofalne razmere. Za to je svakako bio kriv, i Atinjani su izglasali smenu Friniha i jednog od njegovih kolega, Skironida, sa generalske dužnosti, zamenivši ih Diomedontom i Leontom. Pisandar je, ukratko, uspeo da javno izvuče korist iz narodnog ogorčenja kako bi ostvario svoje ciljeve.

Pre nego što je napustio Atinu, stupio je u kontakt sa eterijama, koje su uglavnom bile oligarhijski orijentisane, kako bi sa njima planirao „obaranje narodne vlasti“ (VIII,54). Pred takvim slušaocima bio je slobodan da otvoreno govori u korist uspostavljanja krute oligarhije, bez potrebe da svoj jezik prilagođava mišljenjima umerenih seveznika.

Raskid između oligarha i Alkibijada

U tom trenutku Pisandar i ostali članovi poslanstva otisnuli su se na more put Tisafernovog dvora, gde su zatekli Alkibijada koji je, sedeći pored satrapa, služio kao njegov glasnogovornik. Ali prividna stabilnost njegovog položaja moći bila je varljiva: Alkibijad se već „nije osećao sigurnim kod Tisaferna“ (VIII,56). Do tada je, prema Tukididovom svedočanstvu, uživao nesporan ugled i uticaj kod satrapa, zbog čega je, kada je javio prijateljima na Samosu da će uspeti da im obezbedi persijsku pomoć, morao biti ubeđen da može ispuniti obećanje. Ali sada se, ponovo nam kaže Tukidid, Tisafern vratio svom prvobitnom planu da iscrpi oba fronta i, shodno tome, njegov odnos sa Alkibijadom postao je nesiguran.

Prepiska između Friniha i Astioha otkrila je da atinski odmetnik kuje zaveru iza satrapovih leđa u sopstvenom interesu i da se, ne mareći za Tisafernove želje, u tajnosti dogovara o povratku u Atinu. To saznanje je moralo uzdrmati persijevo poverenje u svog nepouzdanog savetnika, odvrativši ga – ukoliko je ikada to i nameravao – od pružanja pomoći Atinjanima. Za sada bi se vratio svojoj politici neutralnosti, što je bila odluka o kojoj je morao obavestiti Alkibijada pre sastanka sa Pisandrom i njegovim drugovima, kako bi prognanik govorio u njegovo ime.

U trenutku sastanka, dakle, Alkibijad je odlično znao da neće moći da ispuni svoje obećanje i da će Tisafernovi zahtevi biti neprihvatljivi. Sve što je mogao da učini, stoga, bilo je da ostavi utisak kako i dalje uživa satrapovu naklonost i da se pobrine da neizbežni slom pregovora deluje kao posledica nerazumnosti Atinjana, a ne njegove nemoći. Pregovori su se otegli kroz tri sastanka, na kojima je Tisafern tražio predaju svih gradova na zapadnoj obali Male Azije, „susednih ostrva i drugih prerogativa“ (VIII,56). To je značilo ustupanje bogatih i važnih mesta kao što su Rodos, Samos, Hios i Lesbos, pa ipak su atinski izaslanici na to pristali. Međutim, na poslednjem razgovoru, Alkibijad je preneo satrapov zahtev da se „kralju dozvoli da gradi ratne brodove i da plovi uzduž i popreko, sa koliko god brodova želi, duž obala sopstvene zemlje“ (VIII,63).

Otkako su ih Grci porazili 479. godine, Persijancima je bilo onemogućeno da šalju ratne brodove u Egejsko more i Helespont: bezbednost Atine i njenog carstva zavisila je od isključenja persijske flote iz tih voda. Sada je satrap Velikog kralja zahtevao povratak na situaciju pre Persijskih ratova: nijedna slobodna skupština u Atini ne bi prihvatila takav zahtev, pa su ga Pisandar i njegovi drugovi odbili. Atinski izaslanici su bili „puni gneva“ (VIII,56), smatrajući da ih je Alkibijad obmanuo i da je Tisafern izneo te zahteve uz njegovo saučesništvo. Ipak, barem sa određene tačke gledišta, Alkibijadova taktika je uspela: Atinjani nisu posumnjali da on zapravo nikada ne bi ni bio u stanju da im ponudi ono što je obećao, već su poverovali da je, iz nekih svojih ličnih razloga, odlučio da to ne učini. Tako je mit o Alkibijadovoj moći i uticaju mogao nesmetano da nastavi da raste.

Pokret koji je težio da izmeni atinski demokratski ustav dospeo je tako u krizu: Alkibijadovo odbijanje ili nemogućnost da Atinjanima obezbedi persijsku pomoć raspršili su svu privlačnost koju je njegov plan prvobitno imao za umerene političare poput Trasibula. Jedini odnos koji će Trasibul u nastavku imati prema ovom pokretu biće uloga njegovog glavnog neprijatelja, što je verovatno povuklo i druge članove grupe u opoziciju. Oni koji su ostali nikada nisu voleli prognanika i „odlučili su da od sada dignu ruke od Alkibijada, pošto nije hteo ništa da zna o njima (niti su ga smatrali podesnim da uđe u oligarhijsku vladu)“ (VIII,63). Ovim činom odrekli su se svake nade da mogu računati na persijsku pomoć, ali su bili

odlučniji nego ikada da obore demokratiju: zbog koraka koje su već preduzeli da ostvare taj cilj, naime, počeli su da se osećaju ugroženo.

Podeli među zaverenicima

Pojedini članovi pokreta već su bili javno proglasili nameru da promene oblik vladavine, ali bi još uvek bilo moguće, bez velikih rizika, odustati od projekta uz objašnjenje da je Alkibijad dao iskrivljenu sliku stvarnosti ili da nije u stanju da ispuni svoja obećanja. Upravo to su učinili trijerarh Trasibul i drugi umereni političari kada su pregovori sa Alkibijadom i Tisafernem propali.

Od onih koji su ostali u pokretu, jedni su bili pravi oligarsi, zagovornici revolucije; drugi, pak, nisu bili na tako ekstremnim pozicijama, ali su sigurno bili duboko razočarani greškama do kojih je doveo važeći demokratski oblik u Atini i strahovali su od onih do kojih bi još mogao dovesti. Verovatno je, osim toga, da su snažno osećali potrebu da država započne strogu ekonomsku politiku, nespojivu sa plaćanjem javnih funkcija.

Obe grupe su se, međutim, nalazile u nesigurnom položaju: više nisu mogle težiti promeni strane od strane Persije; zbog Trasibulovog istupanja, protivnici su saznali identitet članova pokreta, a povrh toga, u trijerarhu su našli sposobnog vođu koji je bio upućen u sve. Oni koji bi nastavili putem koji je pokret započeo čak i nakon što je nestala svaka nada u persijsku pomoć, sve više bi bili viđeni kao neprijatelji demokratije i potencijalni tirani. Oni su ipak odlučili da održe grupu u životu, obezbeđujući „iz svojih privatnih imovina neophodne troškove i svaku drugu potrebu“ (VIII,63), i da ne popuste Sparti.

Ali u tom trenutku koalicija je mogla samo da pređe u ilegalu i pretvori se u zaveru. Da bi postigla potpunu pobedu, ona je sebi postavila tri cilja: da preuzme kontrolu nad pomorskom bazom na Samosu; da podstakne oligarhijske revolucije širom carstva; da dovede oligarhiju u Atinu. Na Samosu su zaverenici radili na tome da obezbede podršku hoplita i zemljoradnika, koji su bili manje privrženi demokratiji od mornara, i kovali su zaveru sa „najuvažajnijim“ ljudima kako bi na ostrvu nametnuli oligarhijski režim.

U međuvremenu, Pisandar je, zajedno sa polovinom ambasadora koji su pregovarali sa Tisafernem, zaplovio ka Atini, uspostavljajući tokom plovidbe oligarhijske vlade u svim gradovima carstva u koje bi pristao. Ostalih pet ambasadora krenulo je sa istim ciljem u različita mesta na Egeju, ali su se suočili sa nizom problema: general Dercilida, jedan od zaverenika, u početku je imao uspeha u obaranju demokratije i uspostavljanju oligarhijskog režima na Tasosu; ubrzo, međutim, iako je uspostavljanje oligarhije bilo moguće i u Atini, tamošnji oligarsi su se, ujedinivši se sa drugim oligarsima u izgnanstvu, utvrdili na ostrvu protiv mogućeg atinskog napada i pozvali na Tasos flotu pod komandom korintskog generala Timolaja. Pošto su mogli da steknu „slobodu“ udruživanjem sa Spartancima, više im nije bila potrebna „aristokratija“ koju je nametala Atina.

Događaji na Tasosu potvrdili su Frinihovo mišljenje da zamena demokratije oligarhijom ne bi nužno pomirila države carstva sa atinskim režimom. Tukidid to naglašava govoreći da su se „naime gradovi, stekavši razboritost i slobodu delovanja, sa odlučnom iskrenošću okrenuli slobodi, ne pridajući poseban značaj varljivom poretku [*eunomia*] koji su im Atinjani nudili“ (VIII,64).

Obaranje demokratije

Uprkos ovom razočaranju, činilo se da Pisandrova misija i dalje obećava uspeh. U Atini su mladi ekstremni aristokrati koje je on regrutovao već bili ubili nekoliko istaknutih demokrata, među kojima i Androkla, u tom trenutku najviđenijeg političara iz narodne stranke, koji je uzet za metu ne samo kao demagog, već i da bi se ugodilo Alkibijadu. Po svemu sudeći, ti mladići još uvek nisu saznali da se situacija promenila i da su ciljevi zagovornika zavere revidirani: nastavili su, naime, da sprovode projekat koji su želeli umereni, iznoseći u javnost predlog da se vojna služba više ne plaća i da se građanstvo ograniči na pet hiljada ljudi koji uživaju status hoplita ili viši.

U isto vreme, ti mladi aristokrati predali su se i drugim ciljanim političkim ubistvima, što je bila praksa koja svakako nije uživala podršku umerenih: pored Androkla, „i drugi protivnički elementi bili su potajno uklonjeni na isti način“ (VIII,65). Ta ubistva su bila deo politike terora koja

je imala za cilj da oslabi opoziciju i olakša obaranje demokratije. Narodna skupština i veće nastavili su da se sastaju, ali sa dnevnim redom koji su utvrđivali članovi pokreta, koji su ujedno bili i jedini koji su uzimali reč, jer su protivnici terorom bili ućutkani: „Ako bi ikada iko usudio da protestuje, odmah bi na najpogodniji način bio uklonjen sa sveta“ (VIII,66). Za krivce se „niko nije mario“: nisu morali da strahuju od istraga, hapšenja, optužbi ili suđenja. S druge strane, članovi demokratske frakcije plašili su se da otvoreno razgovaraju među sobom jer, s obzirom na to da su se čak i poznati demagozi poput Pisandra i Friniha pokazali kao ljudi oligarhijskih ideja, niko više nikome nije verovao.

Zaverenici su, ukratko, stvorili klimu straha u kojoj su mogli da preuzmu kontrolu nad državom uprkos prividu legalnosti, koji se sastojao u usvajanju odgovarajućih procedura i traženju konsenzusa, bez potrebe da otvoreno pribegnu sili. Na jednom zasedanju skupštine predložili su imenovanje komisije od trideset ljudi (*syngrapheis*), uključujući deset probula, koji bi dobili puna ovlašćenja da „u određeno vreme“ iznesu predloge za „najbolju upravu“ državom (VIII,67). To nije bilo ništa manje nego ovlašćenje da predlože novi ustav, i zastrašena skupština mu ga je odobrila bez ikakvog protivljenja.

Komesari su svoje predloge izneli određenog dana, i to ne na Pniksu u Atini, kao što je bilo uobičajeno, već na brdu zvanom Kolonos Hipios, oko kilometar i po od grada. Razlog je, možda, bio taj da se još više uveća strah nižih klasa: čak i ako se prisustvo naoružane straže hoplita moglo činiti umesnim radi zaštite skupštine koja se održavala van odbrambenih bedema, samo premeštanje sastanka na neobično mesto moralo je delovati kao zlokoban znak. *Syngrapheis* nisu izneli nikakav predlog za bezbednost ili bolju upravu državom, već samo jedan jedini predlog: da „svaki građanin Atine može bez ikakve opasnosti izneti predlog koji mu se najviše dopada“ (VIII,67). To je značilo suspendovanje zakona *graphe paranomon*, odnosno ustavne zabrane podnošenja nezakonitih predloga.

U klimi kontrole i zastrašivanja u kojoj se skupština održavala, takva mera nije imala za cilj da podstakne slobodu izražavanja, već samo da pruži pravnu zaštitu onome ko kuje revoluciju. U tom kontekstu, naime, reč je uzeo jedino Pisandar, koji je izneo program zaverenika. Sa izuzetkom devet arhona i pritana, koji bi dobijali po pola drahme dnevno po osobi, javne funkcije koje nisu bile povezane sa ratom više ne bi bile plaćane. U središtu

predloga bilo je uspostavljanje veća od četiri stotine ljudi koji su, kako saznajemo od Tukidida, bili delegirani da upravljaju državom sa punim ovlašćenjima, primenjujući metode koje sami smatraju najefikasnijim. Članovi ovog Veća četiri stotine bili bi imenovani komplikovanim i indirektnim metodom i, u tako pretećoj klimi, bilo je malo sumnje u to da će izbor pasti na ljude koje su zaverenici odredili. Osim toga, trebalo je sastaviti spisak od pet hiljada ljudi, iz klase hoplita ili više, koje bi Četiri stotine okupljale „kada bi im se to učinilo umesnim“ (VIII,67).

Skupština je odobrila ove mere bez ijednog glasa protivljenja i razišla se; državni udar je uspeo. Demokratija, koja je bila na snazi skoro čitav vek, zamenjena je režimom koji je iz političkog života isključivao niže klase i upravljanje državom predavao užoj oligarhiji.

Iako je uspostavljanje Pet hiljada bilo obmana, Atinjanima su se 411. godine ovi predlozi u svojoj celini činili u skladu sa programom umerenih. Plaćene funkcije morale su se smanjiti kako bi se uštedeo novac za vođenje rata; puna demokratija morala je, tokom čitavog trajanja sukoba, da ustupi mesto užem, ali umerenom režimu. U Veću četiri stotine moglo se, dakle, videti privremeno upravno telo, namenjeno da vrši vlast samo dok ga ne zamene Pet hiljada.

Ono što je preostalo da se reši bio je problem Alkibijada i njegovog obećanja da će za Atinu obezbediti pomoć Persije i Tisaferna. Iako je Pisandar znao da takva perspektiva više nije realna, nije jasno da li su umereni članovi pokreta bili upućeni u neuspeh sastanka sa satrapom. Možda nisu bili, i zbog toga su nastavili da podržavaju državni udar u Atini; ali čak i da su znali šta se dogodilo, ne bi im nedostajalo razloga da nastave u istom pravcu. Kao što su umereni na Samosu nastavili da sprovode svoj projekat iako su saznali da su nade u Tisaferna i Persiju iščezle, tako su i umereni u Atini, „osećajući se već u opasnosti“ (VIII,63), smatrali možda da je najsigurniji kurs delovanja nastavak prvobitne strategije. Moguće je, osim toga, da su i dalje bili iskreno ubeđeni u neophodnost štednje javnog novca za ratne potrebe, te da je ograničavanje aktivnog građanstva na imućne klase najbolji sistem da se pomogne Atini da preživi i dobije rat.

Oligarhijske vođe

Na čelu pokreta koji je težio obaranju demokratskog režima nalazili su se Pisandar, Frinih, Antifont i Teramen. Prva dvojica, kao i većina od Četiri stotine, bili su tek zainteresovani oportunisti vođeni isključivo ličnom ambicijom; Antifont je, nasuprot tome, imao drugačije poglede. Dok su Frinih i Pisandar bili aktivni političari koji su uživali veliku vidljivost, on je delovao uglavnom iza kulisa. Čini se da je bio prvi u Atini koji je pisao govore po profesiji, i time je stekao Tukididovo divljenje, za koga „nije bilo nikoga ko bi kao on mogao biti od neizmerne pomoći svima koji su imali sporove na sudu ili pred narodom“. Ipak, nije gajio simpatije prema demokratiji i narod ga je „gledao sa sumnjom zbog glasa o njegovoj izuzetnoj veštini“. Upravo je Antifont bio taj „koji je postavio planove za čitav poduhvat na način na koji je doveden do ove tačke“ (VIII,68). Postoje svi razlozi za verovanje da je on bio iskreno ubeđen kako je rušenje demokratije radi njenog zamenjivanja istinskom i užom oligarhijom najbolja stvar za Atinu, i da je, radi postizanja tog cilja, bio spreman da sa velikim pregnućem učini sve što je potrebno. Tukidid ga definiše kao čoveka koji „nije bio drugi ni za kim po moralnim kvalitetima [*areté*: hrabrost, izvrsnost, vrlina]“ i koji je „sve nadmašio u osmišljavanju i izražavanju svoje misli“ (VIII,68).

Onaj ko je odigrao najznačajniju ulogu u 411. godini bio je, međutim, Teramen. On je ujedno bio i najkontroverznija ličnost među četvoricom: jedni su ga optuživali da je oligarh i neprijatelj demokratije, a protivnici su ga zvali *kothornos*, „koturn“, što je bila obuća koju su nosili tragički glumci, a koja se, pošto je mogla da odgovara podjednako obema nogama, koristila kao sinonim za dvoličnost. Njegova čitava karijera, međutim, otkriva u njemu rodoljuba i istinskog umerenjaka, koji je iskreno bio za oblik vladavine koji bi obezbedio vlast klasi hoplita, bilo u obliku ograničene demokratije ili široke oligarhije.

Svaki od ove četvorice ljudi, vođen sopstvenim motivima, načinima razmišljanja i ciljevima, založio se za to da se „oduzme sloboda atinskom narodu, oko sto godina nakon što su proterani tirani, kada ne samo da više nije imao jaram na vratu, već je naprotiv više od pola veka navikao da ga nameće drugim narodima“ (VIII,68).

Pisandar nije odredio datum za uspostavljanje novog režima, i mnogi Atinjani su verovatno očekivali da se to neće dogoditi pre isteka većničke godine, do koje je nedostajalo oko mesec dana. Ali zaverenici su se

pokrenuli brzo i preuzeli vlast 9. juna 411. godine, svega nekoliko dana nakon skupštine na Kolonosu. Kada su tog dana njihovi sugrađani otišli na stražarska mesta na bedemima i u logore za obuku, zaverenici su, podržani od četiri stotine ili pet stotina naoružanih ljudi dovedenih sa Tenosa, Androsa, Karistosa i Egine, stupili u akciju.

Četiri stotine su, sa bodežima sakrivenim ispod plaštova i podržani od stotinu dvadeset mladih aristokrata koji su terorisali Atinu, upali u većnicu, isplatili članovima demokratskog tela nadoknadu koja im je pripadala za preostali period mandata i naredili im da izađu. Većnici su uzeli novac i otišli bez prigovora, i niko drugi se nije umešao. U tom trenutku Četiri stotine su žrebom imenovale pritane i visoke magistrate, kako je bio običaj u starom veću, i preuzimajući dužnost, izgovorili molitve i prineli uobičajene žrtve. Učinili su sve što je bilo u njihovoj moći da ostave utisak kontinuiteta, normalnosti i legalnosti, ali se malo ko mogao obmanuti. Prvi put nakon proterivanja tiranina Pizistratida, 510. godine, država je bila ugrožena i preuzeta silom.

XXX
ČETIRI STOTINE NA VLASTI (411)

Ljudi koji su u najvećoj meri doprineli oblikovanju režima Četiri stotine nisu bili umerenjaci, ali pošto im je bila potrebna podrška ovih potonjih, potrudili su se da svoj program vladavine zaogrnu obećanjima o umerenijem vođenju države u budućnosti. Upravo sa tim ciljem, skupština na Kolonosu je imenovala jedan komitet za izradu spiska Pet hiljada – zadatak koji nikada nije priveden kraju – i drugi za sastavljanje nacrta konačnog ustava. Bile su to mere koje su imale za cilj da ubede umerene kako će režim Četiri stotine biti privremen i da će, nakon što kriza prođe, ustupiti mesto novom ustavu i Petorici hiljada.

Međutim, ako je ekstremistička frakcija nameravala da ostavi Četiri stotine na vlasti samo *pro tempore*, to je činila samo da bi kasnije njihov režim zamenila još užom oligarhijom, što ih je primoralo na niz obmana. Ustavni komitet je tako došao do „kompromisa“ i predložio dva nova ustava, jedan za sadašnjost i drugi za budućnost. Prvi je formalno davao legitimitet ekstremistima, dodeljujući legalni status Četiri stotine, kojima je davao ovlašćenje „da deluju ... na način koji smatraju najkorisnijim“ (Aristotel, *Atinski ustav* 31). Atinjani bi bili u obavezi da prihvate bilo koji zakon koji oni proglase u ustavnoj oblasti, da nijedan ne menjaju i da ne uvode nove: to je za Četiri stotine značilo apsolutnu slobodu u upravljanju državom i mogućnost da ostanu na vlasti *ad libitum* (po volji).

Da bi zadržale podršku umerenih, Četiri stotine su predložile i nacrt ustava za budućnost. On je sadržao suštinske praznine: o sudskoj vlasti, na primer, nije bilo pomena, a predviđao se samo jedan savet čiji bi članovi, neplaćeni, bili birani među Pet hiljada onih koji su navršili trideset godina i koji bi, podeljeni u četiri sekcije, ostajali na dužnosti po principu rotacije godinu dana u ime čitavog saveta; generali i najvažniji magistrati birali bi

se unutar aktivnog saveta, zbog čega ne bi mogli da ostanu na dužnosti više od jedne godine u četiri. Bio je to sistem koji je imao za cilj da prepreči uspon narodnih političara. Radilo se o meri koja je u praksi bila neizvodljiva, ali to nije bilo važno, kao što nije bila važna ni bilo koja druga odredba predviđena ovim ustavom: oligarsi nisu imali nikakvu nameru da mu daju pravnu snagu, i on je zapravo ostao samo na papiru. Za sada je, međutim, perspektiva uravnoteženog ustava na horizontu zadovoljila umerene; o detaljima se moglo razmišljati kasnije.

Novi režim su formalno uspostavile Četiri stotine osam dana nakon preuzimanja vlasti. Ustavni komitet je objavio dva nova ustava izjavljujući da su ih ratifikovale Pet hiljada: bila je to očigledna laž, jer spisak Pet hiljada nije ni postojao. Ali većina Atinjana bila je previše uplašena, pometena ili neupućena da bi izrazila bilo kakvu sumnju, i kako pre tako i posle ovog javnog događaja smatrala je mogućim da su Pet hiljada već izabrane. Umereni koji su se nalazili među Četiri stotine bili su svakako bolje obavešteni, ali su ćutali, smatrajući te manevre neophodnom fazom tranzicije kojoj su težili. Njihov cilj bio je da pridobiju lojalnost atinskih snaga na Samosu, a prividni legalni osnov novog režima, zajedno sa obećanjem o umerenoj i proširenoj vladi u budućnosti, bili su koraci ka ostvarenju tog cilja.

Oligarhija je rođena iz krize nastale u ratu, ali je njena revolucionarna geneza izazvala novu krizu unutar države. Tako se od samog početka našla u poziciji da mora da upravlja na oba fronta. Najneposredniji izazov bio je da se osigura bezbednost Atine; potom su Četiri stotine morale da privuku na svoju stranu atinske snage na Samosu, ujedinjujući tako narod pod svojom komandom; najzad, morale su se doneti odluke o tome kako upravljati carstvom i kako nastaviti sa ratom. Da li je trebalo nastaviti borbu? Ako da, kojom strategijom? Ako ne, koji bi se uslovi morali postaviti za mir? I, u svakom slučaju, kakav je oblik na duge staze trebalo da poprimi vlada u Atini? Četiri stotine, duboko podeljene od samog početka, spremale su se da odgovore na ova pitanja.

Da bi ostavili utisak umerenosti, legalnosti i kontinuiteta, predsednike saveta birali su žrebom, kako je to već propisivala demokratska norma; ali, da bi preuzeli trenutnu kontrolu nad oružanim snagama, požurili su da imenuju nove generale, komandanta konjice i deset plemenskih zapovednika, ne prateći proceduru koju je zahtevao njihov sopstveni ustav.

Od generala čija namena znamo, četvorica su pripadala najekstremnijem oligarhijskom krilu, a dvojica, među kojima i Teramen, umerenom: srazmera koja je verovatno odražavala onu unutrašnju među Četiri stotine. Ekstremisti su takođe želeli da opozovu ljude prognane pod prethodnim režimom, uglavnom ogorčene neprijatelje demokratije, ali bi opšta rehabilitacija prognanika uključila i Alkibijada, u koga nisu imali poverenja i koga su se plašili; s druge strane, isključenje samo njega iz amnestije otuđilo bi od njih podršku umerenih, koji su nastavili da ga podržavaju, pa je plan napušten.

Proglašeni cilj rušenja demokratije bio je, od samog početka, da se omogući pobeda u ratu, ali su Četiri stotine, čim su došle na vlast, pokušale da sklope mir sa Spartom. Uprkos ponovljenim uveravanjima nove oligarhije o njenoj volji da nastavi borbu, moralo je postati očigledno da je obaranje demokratskog režima nespojivo sa nastavkom sukoba. Jedina nada u pobedu za Atinjane, naime, počivala je na snazi flote, a to je značilo zavisnost od saradnje nižih klasa i njihovih demokratskih vođa. Dokle god su ti ljudi garantovali bezbednost grada, nijedan napad na narodnu vlast nije mogao dugo ostati bez otpora. Mir, pa makar i privremen, sa Spartom, nasuprot tome, ostavio bi većinu brodova u lukama i rasterao posade, omogućavajući oligarsima da nametnu novi režim terorom i uz podršku hoplita. Nakon toga bi mogli da pokrenu pregovore radi postizanja trajnog mira koji bi Atinu ostavio pod oligarhijom.

Međutim, ni sprovođenje takve strategije ne bi bilo jednostavno: umereni su mogli insistirati na tome da se rat nastavi ili, u najmanju ruku, zahtevati za mir uslove koje bi Spartanci teško prihvatili. I većina ekstremista bi bez sumnje radije izabrala jednu od ove dve alternative, ali je uprkos tome bila spremna da zaključi mir „na bilo koji način koji bi ipak bio iole podnošljiv“ (VIII,90), čak i po cenu odricanja od bedema, flote i autonomije Atine. Upravo da bi sprečio takav ishod, Teramen će ubrzo stati na čelo pokreta za uklanjanje Četiri stotine sa vlasti. Umereni su bili spremni da pregovaraju o miru pod uslovom da on Atini ostavi nezavisnost, carstvo i moć, pa čak i mir zasnovan na *statusu quo* i gubitku pojedinih država carstva koje su se pobunile, ali na manje od toga ne bi pristali. Ekstremisti bi stoga, iako su bili spremni na daleko veće ustupke, mogli da se slože sa umerenima barem oko prve faze pregovora.

Četiri stotine su stoga poslale poslanstvo u Dekeleju, nudeći kralju Agisu mir koji bi svakoj od dveju strana ostavio teritorije koje su kontrolisale u tom trenutku. Agis je odmah odbio predlog: ne bi bilo mira ako se Atinjani pre toga „ne odreknu prevlasti na moru“ (Aristotel, *Atinski ustav* 32). Spartanski kralj je u ponudi video znak slabosti Atine, i zato je odmah naredio da velika vojska stigne sa Peloponeza kako bi se pridružila njegovim snagama u zaposedanju bedema neprijateljskog grada. Ali Atinjani još uvek nisu bili spremni da popuste i, sa približavanjem Spartanaca, oružane snage svih društvenih klasa – konjanici, hopliti, laka pešadija i strelci – napale su i odbile Agisovu vojsku.

Odlučnost Atinjana nije ostavljala sumnju u to da pobeda za Spartance neće biti laka. I tako, nakon ove bitke, na novi pokušaj Četiri stotine da pokrenu mirovne pregovore, Agis je, došavši do blažeg stava, pozvao da pošalju poslanstva direktno u Spartu. Ako s jedne strane nije želeo da deluje kao prepreka na putu mira, s druge strane nije bio spreman da lično pregovara o uslovima koji bi mogli ispasti neprihvatljivi za spartansku vladu.

Demokratija na Samosu

U ovom trenutku Četiri stotine su se usredsredile na pretnje koje su tinjale na Samosu. Prvobitni plan bio je da se na ostrvu nametne oligarhija, iako su ubrzo počeli da se javljaju veliki problemi. Pisandar je ubedio pojedine lokalne političke oportuniste da skuju zaveru, zaveru Tri stotine, u kojoj su primenjene terorističke taktike slične onima koje su koristile Četiri stotine u Atini. Osim toga, kako bi dokazali svoju lojalnost atinskim oligarsima, zaverenici su ubili Hiperbola, koji je živeo na Samosu otkako je 416. godine bio proteran ostrakizmom; ali nasilje na ostrvu nije imalo uspeh kakav je imalo u Atini. Naime, samoski demokrati su se, u potrazi za vođstvom, obratili Atinjanima koji su bili najverniji demokratiji: generalima Leontu i Diomedontu, trijerarhu Trasibulu i Trasilu, običnom hoplitu, koji su „bili na glasu da su više nego iko neprijateljski nastrojeni prema zaverenicima“ (VIII,73).

Situacija koja je nastala na Samosu još jedan je dokaz činjenice da su u prvobitnoj zaveri za reformu ili obaranje atinske vlasti koegzistirali brojni heterogeni elementi. Suočeni sa perspektivom katastrofe za grad, Leont i

Diomedont, koji nisu bili ni pristalice oligarhije ni vatreni demokrati, morali su nerado prihvatiti ideju o povratku Alkibijada i promeni atinskog demokratskog ustava; ali kao generali nisu mogli biti isključeni iz najužeg kruga oko Četiri stotine, koji je uključivao prave oligarhe poput Pisandra. Gledano spolja, stoga, verovatno su delovali kao učesnici u oligarhijskom projektu, što objašnjava i zašto su ih se, kasnije, atinski demokrati na Samosu oslobodili kao i drugih generala i trijerarha koji su smatrani nepouzdanima.

Još više iznenađuje poverenje demokrata u trijerarha Trasibula, vatrenog Alkibijadovog pristalicu i, od samog početka, jednog od odgovornih za plan koji je težio dobijanju persijske podrške. To što je pozvan da bude deo uže grupe atinskih vođa kojoj je poveren zadatak da spase demokratiju na Samosu otkriva uverenje demokrata da Četiri stotine nisu sve iste i da se među njima mogu naći iskreni prijatelji demokratije.

Četvorica vođa su se pokrenula najpre tako što su na opasnost upozorila najpouzdanije atinske vojnike, posebno mornare sa *Paralosa*, broda koji je korišćen za poslanstva, a čija su demokratska vera i odbojnost prema oligarhiji bile dobro poznate: dovoljno je reći da su se, svaki put kada je trebalo da isplove na zadatak, Leont i Diomedont trudili da ostave nekoliko brodova da čuvaju ostrvo, uvek pazeći da *Paralos* bude među njima. Tako su, kada su oligarsi na Samosu pokušali državni udar, atinski mornari, posebno oni sa *Paralosa*, bili spremni da ih zaustave. Trideset vođa zavere osuđeno je na smrt, a trojica su proterana, dok je ostalima data amnestija. Demokrati na ostrvu su tako pokazali umerenost neuobičajenu za to doba, koja će biti nagrađena: „U budućnosti su [amnestirani zaverenici] živeli mirno sa njima pod demokratskom vlašću“ (VIII,73).

Sve se to dogodilo ubrzo nakon državnog udara u Atini, o kome se međutim na Samosu još ništa nije znalo. *Paralos* je stoga zaplovio ka matici kako bi tamo doneo veliku vest o demokratskoj pobedi na ostrvu, ali je po dolasku posada odmah uhapšena. Jedino je Hereja, posebno vatreni demokrata, uspeo da pobegne i odmah se vrati na Samos. Tamo je prikazao situaciju u Atini još mračnijom nego što je zapravo bila: ispričao je da građane kažnjavaju bičevanjem, da se ne toleriše nikakva kritika vlasti, da žene i deca trpe nasilje, i da oligarsi žele da uhapse ljude koji na Samosu ne podržavaju njihovu stvar i prete smrću članovima njihovih porodica; prema Tukididu, „i mnoge druge slične laži je usput pričao“ (VIII,73). Herejine

reči su u toj meri razbesnele atinske vojnike da su jurnuli „na one koji su najviše podržavali oligarhe“ i „na njihove pomagače“, i kamenovali bi ih do smrti da se nisu umešali „umereni“ (VIII,75) kako bi ih zadržali. „Oni koji su najviše podržavali oligarhe“ morali su biti ljudi bliski Pisandru i Frinihu, dok su među „njihovim pomagačima“ verovatno bili umereni demokrati poput Leonta i Diomedonta, koji su zapravo, u gnevu tog trenutka, smenjeni sa generalske dužnosti. Što se tiče „umerenih“, oni su svakako uključivali Trasibula i Trasila, koji će stati na čelo onoga što se spremalo i koji su bili presudni u izbegavanju nasilja i u podržavanju mere koja je bila ravna amnestiji za one koji su učestvovali u prvoj fazi oligarhijskog pokreta. Čak su i njima, naime, kao i svim vojnicima Atine i Samosa, nametnuli da se svečano zakunu „da će prihvatiti demokratiju i ostati složni; da će sa žarom podržavati rat protiv Peloponežana; da će biti neprijatelji Četiri stotine sa kojima neće imati nikakav kontakt preko glasnika“ (VIII,75). Na ostrvu su se, dakle, Atinjani i Saborani svrstali ujedinjeni kako protiv Četiri stotine u Atini, tako i protiv peloponeskog neprijatelja.

U tom trenutku atinski vojnici na Samosu izabrali su druge generale, među kojima Trasibula i Trasila, kao zamenu za smenjene: čin koji je bio ravan proglašenju suvereniteta, polaganju prava na sopstveni legitimitet nasuprot oligarhijskoj vladi u domovini. Nove vođe su ohrabrivale ljude podsećajući ih da oni, a ne oligarsi u Atini, predstavljaju većinu i flotu, koja je bila jedina sila sposobna da drži pod kontrolom carstvo i prihode koji su iz njega priticali. Atina se pobunila protiv njih, ne oni protiv Atine. Sa Samosa su mogli kako da drže neprijatelja podalje, tako i da primoraju oligarhe da vrate Atinu demokratiji: u svakom slučaju, dokle god čuvaju svoju veliku flotu, bili bi sigurni.

U međuvremenu, u njihovoj bazi u Miletu, nedaleko od Samosa, i Peloponežani su počeli da imaju probleme. Mnogi vojnici, predvođeni besnim Sirakužanima, otvoreno su govorili protiv zapovednika: žalili su se na neaktivnost svoje vojske i na prilike koje su propustili dok su Atinjani bili u međusobnom sukobu; pripisivali su navarhu Astiohu da je izbegavao bitku i verovao Tisafernu; bili su ogorčeni i satrapovim stavom, koji je obećao feničansku flotu koja nikada nije viđena i koji ih je plaćao malo i neredovno, optužujući ga da svojim oklevanjem namerno pokušava da iscrpi njihove snage. Preplavljen ovom bujicom optužbi, Astioh je sazvao veće, koje je odlučilo da neprijatelju nametne veliku bitku. Saznavši za

sukob između demokrata i oligarha na Samosu, Peloponežani su se nadali da će zateći Atinjane usred građanskog rata.

Sredinom juna, stoga, zaplovili su ka Samosu sa svih 112 trirema svoje flote. Na ostrvu su Atinjani imali svega 82 broda, ali su saznali za ekspediciju na vreme da narede Strombichidu, koji se nalazio na Helespontu, da im se odmah pridruži radi bitke. Na pojavljivanje Peloponežana, atinska flota se sklonila na Samos čekajući pojačanje, dok se neprijatelj ulogorio na Mikali, na kopnu naspram ostrva, spreman da krene u napad sledećeg dana. Međutim, na vest o Strombichidovom dolasku, koji je povećao broj atinskih brodova na 108, Astioh se povukao u Milet. Atinjani su ga gonili, nadajući se odlučujućoj bici, ali je on odbio da izađe iz luke. Uprkos svojim unutrašnjim teškoćama, Atinjani su obnovili odnos snaga iz prethodne zime: atinska flota, iako brojčano u blagoj podređenosti, i dalje je bila gospodar mora.

Farnabaz i Helespont

Povlačenje sa Samosa učinilo je peloponeske vojnike i mornare još besnijim, te su pojačali pritisak na Astioha da se konačno odluči na akciju; ali upravo u tom periodu, pošto obećane isplate od Tisaferna nisu stizale, za navarha je u pitanje dovedena sama mogućnost održavanja flote. Farnabaz, satrap severne Anadolije, sa svoje strane je obećavao da će snabdevati peloponesku flotu ako je Astioh dovede na Helespont; ali on još uvek nije postupio po naređenju primljenom iz Sparte da mu pošalje u pomoć snage pod komandom generala Klearha. U međuvremenu, građani Vizantiona na Bosforu zatražili su od navarha da im pomogne da se pobune protiv Atine. Astiohova politika da ostane u Joniji i pokuša da deluje u dogovoru sa Tisafernom očigledno je propala, i navarh nije mogao duže da okleva.

Klearh je zaplovio ka Helespontu sa četrdeset brodova krajem jula, ali je iz straha od atinske flote na Samosu izabrao rutu znatno zapadnije od uobičajene, što ga je primoralo da plovi otvorenim morem. Tamo ga je zahvatila iznenadna oluja, što je česta pojava na Egeju i neretko fatalna za trireme, zbog čega je odustao od ekspedicije i, čim se more smirilo, potajno se vratio u Milet. U međuvremenu, deset brodova pod komandom hrabrijeg ili srećnijeg Elisa, megarskog generala, stiglo je do moreuza, započevši

pobunu u Vizantionu, kojoj su se ubrzo pridružili Halkedon na suprotnoj obali Bosfora, Kizik i Selimbrija.

Takav razvoj događaja iz korena je promenio stratešku situaciju: izbijanje ustanaka i prisustvo spartanske flote u moreuzu ugrozili su snabdevanje Atine žitom, a samim tim i njenu mogućnost da nastavi rat. Takođe nije trebalo potceniti ni ulazak Peloponežana u Farnabazovu sferu uticaja: do tada su, naime, bili primorani da se oslanjaju na sporadičnu i nesigurnu podršku Tisaferna koji ih je, sledeći sopstveni plan, stalno držao pod kontrolom. Sa Farnabazom kao saveznikom i finansijerom, pak, mogli su se nadati većem uspehu, posebno sada kada su se našli na vitalnoj ruti atinskog snabdevanja.

Opoziv Alkibijada

Atinjani na Samosu ubrzo su shvatili opasnost koju predstavlja novi savez i preduzeli protivmere. Trasibul, koji nikada nije prestao da insistira na povratku Alkibijada kao ključnom uslovu za pobedu u ratu, konačno je uspeo da ubedi većinu vojnika da odobre dekret kojim ga opozivaju u svoje redove, garantujući mu nekažnjivost. Sam je otplovio da ga doprati na Samos, „ubeđen da je jedini put spasa odvajanje Tisaferna od Peloponežana i njegovo pridobijanje za sopstvenu stranu“ (VIII,81).

Alkibijadov povratak u otadžbinu nije se, međutim, odvijao pod uslovima koje je prognanik priželjkivao: prema njemu je i dalje postojalo rašireno nepoverenje koje se u određenim krugovima pretvaralo u čist mržnju. Osim toga, on se nije vraćao u Atinu, već samo na Samos, gde mu, iako je trenutno bio zaštićen nekažnjivošću, ništa nije garantovalo da u budućnosti neće doći do svođenja računa. On bi želeo da se vrati u Atinu kao centralna i nezamenljiva ličnost široke koalicije; umesto toga, njegov povratak, koji je pokrenula samo jedna frakcija umerenih demokrata i to na insistiranje njihovog vođe Trasibula, odvijao se na ostrvu koje je bilo u sukobu sa gradom. Njegov uspeh, da ne kažemo budućnost, zavisio je od održavanja dobrih odnosa sa Trasibulom koji je, iako lojalan prijatelj, bio čovek od moći i nezavisnog suda, koji nikada ne bi dozvolio da njime bilo ko manipuliše. Stigavši u atinski logor, Alkibijad je morao da sledi njegova uputstva.

Po dolasku na Samos, Alkibijad se obratio skupštini, ali su njegove reči bile upućene i oligarhijskim vođama u Atini i Peloponežanima. Prema Tukididu, njegova namera je bila da stekne poštovanje vojske na ostrvu i vrati joj samopouzdanje, pojačavajući ujedno sumnje Peloponežana prema Tisafernu kako bi izgubili nadu u pobedu; potom, da ulije strah od svog povratka onima koji su držali oligarhiju u Atini, nagrizajući na taj način uticaj ekstremnih oligarhijskih krugova. U središtu njegovog govora, međutim, stajale su laži, poput one da uživa veliki uticaj kod Tisaferna i da je satrap spreman da pomogne Atinjanima: feničansku flotu koju je Tisafern obećao Peloponežanima, rekao je, daće umesto toga Atinjanima, ali samo ako oni, kao garanciju svoje dobre vere, rehabilituju Alkibijada koji uživa njegovo poverenje. Atinski vojnici, željni da veruju da su spas i pobeda konačno na dohvat ruke, odmah su ga izabrali za generala „i poverili mu čitavo vođenje operacija“ (VIII,82).

Alkibijadovo govorničko umeće imalo je i previše uspeha: u svom entuzijazmu, naime, Atinjani su hteli odmah da isplove ka Pireju i napadnu Četiri stotine. On je, međutim, najpre morao da dobije na vremenu kako bi se sastao sa Tisafernem i stavio mu do znanja da više nije prognanik bez otadžbine čiji spas i opstanak zavise od njega, već novoizabrani vođa atinskih snaga na Samosu, a samim tim i čovek sa kojim se mora računati. Alkibijad je, kaže Tukidid, želeo „da zaplaši Atinjane Tisafernovom moći, a Tisaferna ugledom Atinjana“ (VIII,82), ali je u tu svrhu bilo neophodno da ode kod satrapa pre nego što njegovi demokratski sugrađani preduzmu bilo kakvu akciju.

U Miletu su, u međuvremenu, odnosi između Peloponežana i Tisaferna bivali sve gori. On je njihovu neaktivnost iskoristio kao izgovor da zadrži još veći deo vojničkih plata, pa su sada i oficiri glasno izražavali svoje nezadovoljstvo, optužujući pre svega pasivnog navarha Astioha: pošto su ga smatrali previše popustljivim prema Tisafernu, sumnjičili su ga da je od satrapa primio mito. Razočarani ljudi iz Turija i Sirakuze otišli su toliko daleko da su zahtevali svoju platu od samog Astioha. Sa arogancijom tipičnom za Spartance koji zapovedaju stranim trupama, on je odgovorio oštro, čak zapretivši svojim štapom Dorijeju, slavnom sportisti koji je predvodio kontingent iz Turija; zbog ovog gesta, Dorijejevi mornari bi ga kamenovali da se nije sklonio kod jednog žrtvenika. Koristeći unutrašnje razdore među Peloponežanima, Milećani su, osim toga, zauzeli tvrđavu

koju je satrap podigao u njihovom gradu i proterali iz nje garnizon, zadobivši odobravanje saveznika, a posebno Sirakužana. U tom trenutku, u avgustu, stigao je novi navarh, Mindar, da preuzme Astiohovo mesto. Ovi nemiri su sigurno godili Alkibijadu, koji je u periodu kada su se dogodili uglavnom boravio u Miletu sa Tisafernem.

Ubrzo nakon povratka prognanika među Atinjane, na Samos je iz matice stiglo poslanstvo Četiri stotine, kako bi pokušalo da se suprotstavi neželjenom razvoju događaja koji je uzimao maha na ostrvu. U početku su besni vojnici svojom vikom ućutkali izaslanike koji su pokušavali da uzmu reč u skupštini i, optužujući ih da su oborili njihovu demokratiju, zapretili da će ih ubiti. Nakon izvesnog vremena su se, međutim, smirili, pa su ovi mogli da prenesu svoju poruku: cilj revolucije, rekli su, bio je spasavanje grada, a ne njegova izdaja, i nova vlast neće zauvek ostati uža oligarhija, jer će Četiri stotine ubrzo prepustiti mesto Petorici hiljada. Dodali su da su Herejine optužbe lažne i da članovi porodica vojnika u Atini nemaju čega da se plaše. Ova uveravanja, međutim, nisu umirila masu, i predlog da se odmah napadnu Pirej i oligarsi u Atini naišao je na široku podršku. Tukidid primećuje da, da se nije umešao Alkibijad, „niko drugi tada ne bi imao toliki ugled da zadrži svetinu“ (VIII,86). I ovde, kao i u mnogim drugim prilikama, on atinskom odmetniku (koji je verovatno bio jedan od najvažnijih izvora za njegovu istoriju) pripisuje preveliki uticaj: u smirivanju strasti, naime, „pomogao mu je i Trasibul ... svojim prisustvom i vikom: kažu da je imao najsnažniji glas u čitavoj Atini“ (Plutarh, *Alkibijad* 26,6).

Alkibijad je odgovorio ambasadorima insistirajući na tome da se usvoji projekat Trasibula i umerenjaka: „Nije on sprečavao Pet hiljada da vrše svoju vlast; ali su morali da uklone Četiri stotine i ponovo uspostave Veće pet stotina“ (VIII,86). Potom je odobrio ekonomske odluke koje su donete u korist vojske i ohrabrio ih da ne popuštaju neprijatelju: dokle god grad ostane čvrsto u atinskim rukama, rekao je, i dalje se može nadati pomirenju među građanima. Vojnici i mornari bi nesumnjivo više voleli povratak punoj demokratiji, ali su njihovi zapovednici nastavili da sprovode projekat uspostavljanja umerenog režima, kojem su težili od samog početka, i trupe su se povinovale njihovim željama.

Alkibijadov govor je, međutim, verovatno bio prvenstveno upućen vladarima u Atini: njegove reči su imale za cilj da ojačaju odlučnost

umerenih da se odupru svakom ekstremizmu koji su sprovodili radikali i, možda, da ih podstaknu da sami preuzmu vlast. Još više, njegovo izlaganje je imalo za cilj da odvrati Četiri stotine od sklapanja separatnog mira i predaje grada neprijatelju. Opasnost je bila stvarna, do te mere da će vojska na Samosu ubrzo dobiti neoboriv dokaz da su Četiri stotine ponovo pokušale da pregovaraju sa Spartancima: njihovi izaslanici nikada nisu stigli do Sparte, jer su se mornari sa broda koji ih je prevozio pobunili protiv njih, „smatrajući ih glavnim krivcima za pad demokratije, i predali ih Argivcima“ (VIII,86), koji će ih, sa svoje strane, predati Samosu.

Dok se leto 411. godine bližilo kraju, ljudi koji su se nadali da će u Atini uspostaviti trajnu oligarhiju nisu ostvarili nijedan od ciljeva koje su sebi postavili. Njihovi pokušaji da carstvo učine bezbednijim, uspostavljajući oligarhijske režime gde god je to bilo moguće, samo su podstakli nove pobune. Na Samosu je njihov pokušaj državnog udara, umesto da uspostavi prijateljsku oligarhiju, izrodio demokratiju čije su pristalice, raspaljene gnevom, jedva zadržane da se ne otisnu na more i krenu u napad na njih. Osim toga, otuđili su od sebe podršku Trasibula, jednog od osnivača pokreta, učinivši opasnim neprijateljima kako njega, tako i njegovog prijatelja Alkibijada, koji je nekada bio ključni element za uspeh njihovog projekta. Obojica su sada tražila raspuštanje Četiri stotine i vršila sav svoj uticaj na brojne umerene prijatelje koje su imali unutar većeg veća u Atini. U međuvremenu, pokušaj sklapanja mira sa Spartom je propao. Jedina nada koja im je preostala bila je da ubede Spartance da ih spasu pre nego što bude prekasno.

XXXI
PET HILJADA (411)

Po svom povratku sa Samosa, ambasadori su saboru Četiri stotine preneli samo deo Alkibijadove poruke. Izvestili su o njegovom pozivu na otpor i protivljenje predaji Spartancima, kao i o njegovim nadama u pomirenje i pobedu, ali nisu govorili o podršci koju je iskazao Petorici hiljada, o njegovom protivljenju produžavanju režima Četiri stotine, niti o njegovom zahtevu da se vrati staro Veće pet stotina. Iako bi obelodanjivanje ovih stavova proširilo jaz unutar pokreta, pročišćena verzija govora bila je ipak dovoljna da ohrabri umerene, koji su činili „većinu oligarha“ i „već od ranije bili teško nezadovoljni i vrlo rado bi se oslobodili čitave te stvari, da su to mogli učiniti bez prevelike opasnosti“ (VIII,89).

Razmimoilaženja među Četiri stotine

Na čelu nezadovoljnika nalazili su se Teramen i Aristokrat, Skelijev sin. Teramenovo ponašanje u ovom periodu već je najavljivalo ono što će biti njegova hrabra i efikasna karijera u korist umerenog režima u Atini. Aristokrat je bio veoma viđen Atinjanin, general toliko važan da je bio među potpisnicima Nikijinog mira i saveza sa Spartom, a bio je i predmet šale 414. godine u Aristofanovim *Pticama*. Kao i Teramen i Trasibul, okrenuo se protiv Četiri stotine nakon što je podržao pokret u njegovom prvobitnom planu da se ograniči atinska demokratija, a nakon restauracije demokratije bio je aktivan kao Alkibijadov saborac.

In raspravama koje su se rasplamsavale među razočaranim umerenjacima, Teramen i Aristokrat su tvrdili da se ne plaše samo Alkibijada i njegove vojske na Samosu, već i „da ambasadori poslati u Spartu ne nanesu gradu neku veliku štetu, a da se većina sa tim ne slaže“

(VIII,89). Ipak, pažljivo su izbegavali kontrarevolucionarni rečnik, iz straha da ne podstaknu teror i izazovu otvoreni građanski rat, koji bi grad izložio riziku od lakog spartanskog osvajanja. Insistirali su samo na tome da Četiri stotine ispune svoje obećanje i „da Pet hiljada ponovo dobiju stvarnu vlast, a ne samo na rečima, i da se uspostavi vlada koja više poštuje jednakost građana“ (VIII,89).

Mimo ličnih ambicija svakog od njih, ove ljude je motivisao strah ništa manje nego rodoljublje: situacija se pogoršavala, moglo se očekivati da se ekstremisti okrenu protiv nezadovoljnika unutar Četiri stotine, pošto su već dokazali da nemaju kočnica kada je reč o ubijanju svojih protivnika. S druge strane, ako bi atinski demokrati na Samosu pobedili, verovatno ne bi pokazali veću milost prema pobornicima oligarhijskog režima. Kako su dani prolazili, postajalo je sve verovatnije da će ekstremisti, kako bi spasli oligarhiju i sopstvene živote, izdati grad i predati ga Sparti. Umereni su, naprotiv, bili odlučni da očuvaju nezavisnost Atine i nastave rat do pobede – privrženost koju su priznavali njihovi sugrađani demokratske vere, koji će ih više puta imenovati na vojna komandna mesta. Svi ovi obziri nagonili su umerene da brzo pređu na akciju.

Oligarhijska zavera

Iako su ambasadori pažljivo izbegavali da prenesu Alkibijadovu poruku u celosti, vesti koje su stigle sa Samosa ipak su uzbunile vođe ekstremnog krila pokreta, do te mere da su ovi počeli da podižu utvrđenje na Eetioneji, poluostrvu koje se pružalo ka jugu prema ulazu u luku Pirej i sa kojeg su se, stoga, mogli kontrolisati brodovi koji ulaze i izlaze. Naizgled, novo utvrđenje bi omogućilo maloj sili da čuva luku od kopnenih napada unutrašnjih neprijatelja, ali su Teramen i umereni odmah shvatili potencijalnu opasnost koju ono predstavlja: njegov stvarni cilj, prigovorili su oni, bio je da omogući ekstremistima „da lakše prime neprijatelje kada god žele, kako s mora tako i s kopna“ (VIII,93). I vest o Alkibijadovom povratku doprinela je hranjenju strahova najtvrđih oligarha, koji su „ustanovili kako se menja raspoloženje svetine, pa čak i nekih među njima u koje su ranije imali potpuno poverenje“ (VIII,90). Oni bi, u najboljem slučaju, želeli da sačuvaju nezavisnost, produže oligarhiju u Atini i održe carstvo netaknutim; bili bi spremni i da se odreknu carstva samo da bi

očuvali autonomiju grada; međutim, pre nego da prihvate povratak demokratiji, „radije su birali da otvore kapije neprijateljima i nagode se sa njima, makar i po cenu flote i bedema. Ukratko, na bilo koji način da ne napuste upravljanje gradom, samo ako bi njihova lična bezbednost bila osigurana“ (VIII,91). Shodno tome, požurili su da privedu kraju novo utvrđenje na Eetioneji i da u Spartu pošalju desetak ljudi, među kojima Antifonta i Friniha, „sa zadatkom da zaključe mir sa Spartancima na bilo koji način koji bi ipak bio iole podnošljiv“ (VIII,90).

O uslovima pregovora možemo samo da nagađamo: Atinjani su verovatno tražili mir zasnovan na *statusu quo*, što su Spartanci odbili. Ambasadori su se stoga vratili iz Sparte bez sveobuhvatnog sporazuma, ali su ugovorili odstupnicu za ekstremiste: Antifont i njegovi ljudi skovali su izdaju grada u zamenu za sopstveni spas.

Dok je podizanje bedema nastavljeno, Teramenov protest protiv novog utvrđenja postajao je sve eksplicitniji, energičniji i hrabriji, iako je suprotstavljanje ekstremistima bilo veoma opasno i značilo rizik da svakog časa bude prijavljen ili ubijen. Međutim, jedno drugo ubistvo je odlučujuće doprinelo početku kontrarevolucije, a njegova žrtva bio je Frinih, koji je ubijen na Agori usred svetine dok je izlazio iz većnice. Ubica je uspeo da pobegne, a Argivac koji ga je pratio odbio je, čak i pod mučenjem, da otkrije imena zaverenika. U tom trenutku u Atinu je stigla vest da je peloponeska flota, poslata očigledno da pomogne pobunu na Eubeji, pristala u Epidauru, spremna da izvrši upad na Eginu. Epidaur se nije nalazio na ruti za Eubeju, već na putu za Pirej. Teramen, Aristokrat i drugi umerenjaci, kako unutar tako i van Veća četiri stotine, održali su vanredan sastanak kako bi se suočili sa opasnošću. Teramen je već neko vreme upozoravao da stvarni cilj peloponeske flote nije Eubeja već atinska luka, i sada je zatražio da se pređe na akciju.

Aristokrat, koji je komandovao pukom hoplita u Pireju, odmah je uhapsio Aleksikla, „jednog od generala odanih oligarhiji i veoma duboko povezanog sa tajnim društvima“ (VIII,92). Uklanjanje ekstremističkog generala po naređenju jednog umerenjaka naišlo je na dobar prijem kod hoplitske vojske, koja je činila srž oružanih snaga i koju bi oligarsi morali da stave pod svoju kontrolu ako su želeli da ostvare plan o izdaji grada i njegovoj predaji Sparti. Kada je vest o ustanku stigla u Atinu, Četiri stotine su zasedale u većnici, i ekstremisti su se odmah okrenuli prema Teramenu,

koji je bio najočigledniji osumnjičeni, ali ih je on iznenadio ponudivši da im se pridruži u oslobađanju Aleksikla. Zatečeni nespremni, nesigurni u njegovu ulogu u čitavom događaju i oklevajući da izazovu otvoren raskid u tako kritičnom trenutku, prihvatili su ponudu i dozvolili mu da sa sobom povede još jednog generala koji mu je bio blizak. Jedina protivmera koju su mogli da preduzmu bila je da ih kao treći general prati ekstremista Aristarh.

Jedna vojska je marširala iz Atine prema Pireju da se suoči sa drugom: građanski rat delovao je neizbežno. Ali, pošto su snage u Pireju bile pod komandom umerenjaka, kao što su bila i dvojica od trojice generala na čelu trupa koje su dolazile iz Atine, ishod je bio farsa pre nego odlučujuća bitka. Kada je besni Aristarh zatražio od hoplita da se bore svom snagom, Teramen se pretvarao da ih ukorava. Većina ljudi je, međutim, neodlučno pitala Teramena „da li se, po njegovom mišljenju, taj zid gradi za opšte dobro, ili pak ne bi bilo korisnije da se sruši“, na šta je on odgovorio da će, ako smatraju da je bolje srušiti ga, stati na njihovu stranu. Tako su hopliti, bez oklevanja, počeli da ga ruše vičući da „svako ko više voli vlast Pet hiljada od vlasti Četiri stotine, treba da prione na posao“ (VIII,92).

Ovaj poziv bio je nesumnjivo deo plana umerenih i, iako je bio upućen „svetini“ da je ohrabri da sruši utvrđenje i omete pokušaj ekstremista da predaju grad Spartancima, značio je i da će se novi režim povinovati ustavu koji su umereni oduvek želeli. Vojnici koji su počeli da skandiraju te reči podstreka verovatno bi više voleli povratak punoj demokratiji, ali su se, sledeći Teramena i njegove ljude, u tom trenutku zadovoljili rušenjem oligarhije Četiri stotine i sprečavanjem da ovi sprovedu svoju izdaju.

Umereni koji su rukovodili akcijom, međutim, nisu želeli da dođe do građanskog rata: njihov cilj bio je da navedu ekstremiste da popuste, a ne da se bore. Sledećeg dana, nakon što je utvrđenje srušeno a Aleksikle oslobođen, njihovi ljudi su umarširali u Atinu, ali su se zaustavili „kod hrama Dioskura“, gde su im u susret došli delegati Četiri stotine. Ovi potonji su obećali da će objaviti spisak Pet hiljada, među kojima će se birati Četiri stotine na osnovu kriterijuma koji sami budu smatrali najpogodnijim. Potom su pozvali vojnike da ostanu mirni i da ne dovode u opasnost državu niti bilo kog njenog građanina, i ubedili ih da određenog dana održe skupštinu u Dionisovom pozorištu kako bi se u Atinu vratio sklad.

U iznošenju ove ponude ekstremisti su bili u najmanju ruku neiskreni, jer su „smatrali da bi uvođenje tako velikog broja građana u vlast značilo bez

ikakve sumnje ponovno uspostavljanje demokratije“ (VIII,92). Ono što su u stvarnosti želeli bilo je dobijanje na vremenu dok ne stignu Spartanci da ih spasu. Nekoliko dana kasnije stigla je vest da se spartanska flota kreće ka Salamini sa namerom da prođe kroz pirejska utvrđenja, ne znajući da su ona srušena. Ekspedicija je možda bila deo plana, skovanog zajedno sa atinskim oligarsima, da se iskrcaju u Pireju: da su Spartanci zatekli Eetioneju u prijateljskim rukama, mogli bi da zauzmu luku ili blokiraju njen ulaz i da, moreći Atinjane glađu, iznude kapitulaciju; ili su pak mogli imati toliko sreće da zateknu grad u jeku građanskog rata, a luku nebranjenu. Ako bi je, naprotiv, zatekli pod kontrolom neprijateljskih snaga, uvek su mogli ponovo da se otisnu na more i krenu ka Eubeji.

Rušenje utvrđenja ih je, nasuprot tome, dovelo u situaciju kojom je bilo nemoguće upravljati i, sa približavanjem neprijateljske flote, Atinjani su pohrlili da brane Pirej. Spartanski zapovednik Hegesandrida i njegova četrdeset dva broda prošli su stoga pored grada, uputivši se na jug prema Sunionu, odnosno rutom za Eubeju. Zahvaljujući naporima umerenih i naroda, Atina je bila spasena.

Pretnja po Eubeju

Pošto je Eubeja „bila sve“ za ljude blokirane u Atini, Pireju i unutar prostora opasanog bedemima između grada i njegove luke, Atinjani su požurili da zaštite slabo branjeno ostrvo, poslavši na more improvizovanu flotu pod komandom umerenog generala Timohara. Hegesandridina flota, usidrena u Oropu sa druge strane moreuza, na udaljenosti od preko deset kilometara, mogla je da računa na četrdeset dva broda naspram trideset šest atinskih i, povrh toga, imala je na svojoj strani iskusnije i bolje pripremljene posade, već isproban plan bitke, faktor iznenađenja i saradnju Eretrijaca. Spartanska strategija je takođe predviđala da se Atinjani po iskrcavanju liše poretka snabdevanja, kako bi bili primorani da se raštrkaju prodirući u unutrašnjost u potrazi za hranom. Kada se to dogodilo, Eretrijci su dali znak i Hegesandrida je napao. Atinjani su bili primorani da pohitaju ka triremama i odmah se otisnu na more, ali nisu imali vremena da se svrstaju u borbeni poredak i ubrzo su potisnuti nazad ka obali. Mnogi od onih koji su spas tražili u bekstvu ubijeni su od strane Eretrijaca, dok su pojedini uspeli da se sklone u Halkidu, a drugi u atinsko utvrđenje na ostrvu.

Atinjani su izgubili dvadeset dva broda sa njihovim posadama, a Peloponežani su podigli pobednički trofej. Sa izuzetkom Istijeje na severnom rtu Eubeje, čitavo ostrvo se pridružilo pobuni.

Panika koja se proširila među građanima Atine kao posledica ovog poraza bila je veća nego nakon sicilijanske katastrofe. Preostalo im je malo sredstava i malo brodova, više nisu imali pristup Atici van gradskih bedema, a sada ni Eubeji, koja je do tada služila kao zamena za okupirane teritorije. Grad je, osim toga, bio razdiran unutrašnjim borbama i ugrožen izdajom: građanski rat je mogao da bukne u svakom trenutku, ili je atinska flota sa Samosa mogla da izvrši napad. Najveći strah naroda bio je da će Peloponežani ponovo napasti Pirej, koji nije bio branjen adekvatnom flotom, a i Tukidid je bio ubeđen da su Spartanci mogli da blokiraju ili opsednu luku, primoravajući mornare sa Samosa da pohitaju u pomoć svojim porodicama i svom gradu, što bi dovelo do gubitka čitavog carstva, od Helesponta do Eubeje. Ali Spartanci su, primećuje on, „bili za Atinu najpogodniji neprijatelji od svih za ratovanje“ (VIII,96), što će dokazati i u ovom slučaju, ispustivši još jednu u nizu prilika.

Sledeći događaji, međutim, navode na pomisao da Peloponežani, čak i da su pokazali veću odvažnost, ne bi nužno izvukli korist iz toga. U Atini pretnja od spartanskog napada nije dovela do građanskog rata, već do svrgavanja Četiri stotine i ujedinjenja države pod vođstvom umerenih, što je ishod koji bi spartanska ofanziva samo ubrzala. Van grada, blokada ili opsada Pireja nesumnjivo bi dovela do napada atinske flote sa Samosa, koja ne bi imala teškoća da uništi znatno slabiju Hegesandridinu silu, predupređujući tako nova otcepljenja u carstvu. Ishod bi bio ponovno ujedinjenje atinske flote pod komandom umerenjaka poput Trasibula i grad vođen drugim umerenjacima, poput Teramena i Aristokrata. Ponovo ujedinjena Atina mogla bi potom da napadne peloponesku flotu sa odličnim izgledima za pobedu i povratak izgubljenih teritorija. Spartanci su, dakle, imali dobre razloge da ne rizikuju napad na atinsku luku.

Pad Četiri stotine

Atinjani, prirodno, nisu znali šta ih čeka, pa su preduzeli neophodne mere da se odbrane. Opremivši dvadeset brodova da čuvaju luku najbolje što mogu, okupili su se na Pniksu, gde se skupština uvek sastajala tokom

demokratije: jasna poruka da je važeći režim stigao do svog kraja. Tamo su, smenivši Četiri stotine, „odlučili da vrhovnu vlast povere veću Pet hiljada“ (VIII,97) i zabranili plaćanje bilo koje javne funkcije.

To je, zapravo, bilo ostvarenje umerenjačkog projekta i, pošto se najveći deo flote – čije su posade uglavnom činili pripadnici nižih klasa – nalazio na Samosu, ova odluka je morala biti posebno po volji skupštini sastavljenoj u velikoj meri od hoplita, koja je za nju i glasala. I dok su neki od njih bili ubeđene pristalice ovog novog ustava kao takvog, drugi su ga odobrili verovatno videći u njemu korak ka obnovi pune demokratije. Budnost i hrabrost umerenih zapovednika spasli su grad od izdaje i građanskog rata i zaustavili njegovo klizanje ka oligarhiji. Prema načinu na koji su se poneli tokom krize, Teramen i Aristokrat su, više nego zavodljivi odmetnik na Samosu, zaslužili priznanje da su se pokazali kao dobročinitelji svog grada „više nego bilo ko drugi“ (VIII,86).

Ustav Pet hiljada

U novom režimu pravo glasa u skupštini, učešće u porotama i obavljanje javnih funkcija bilo je ograničeno na građane iz hoplitske klase i viših slojeva. Sedište moći prešlo je sa veća Četiri stotine na skupštinu, ali kolika je zapravo bila ova potonja? Broj od pet hiljada ljudi bio je više simboličan nego stvaran, jer je skupština uključivala sve muškarce sposobne da nabave hoplitsku opremu ili da služe u konjici, a u septembru 411. godine njihov broj je verovatno dostizao blizu deset hiljada.

Čini se da je postojao, osim toga, i savet od pet stotina članova, verovatno imenovanih putem izbora a ne žrebom, koji je uživao veću vlast i slobodu odlučivanja od onih koje je imalo staro demokratsko veće. U drugim aspektima, međutim, reklo bi se da se uprava državom nije promenila u odnosu na tradicionalnu demokratiju: pravosuđe je očigledno funkcionisalo na uobičajen način, iako su iz porota sada bile isključene niže klase, i uopšteno govoreći, izuzev imovinskih ograničenja, ne čini se da se vladavina Pet hiljada u svom vođenju pokazala mnogo drugačijom od svog demokratskog prethodnika.

Petorici hiljada, međutim, „narod je preoteo vlast za kratko vreme“ (Aristotel, *Atinski ustav* 34) i, manje od deset meseci kasnije, Atina se mirnim putem vratila punoj demokratiji. Uprkos njenom kratkom trajanju,

Tukidid definiše vladavinu Pet hiljada kao „mudru kombinaciju oligarhijskih i demokratskih elemenata“ (VIII,97) i smatra je najboljom koju su Atinjani, koliko on pamti, ikada imali. A Aristotel primećuje: „Smatra se da su oni [Atinjani] vodili dobru politiku u ovim okolnostima u kojima je besneo rat i kada je vlast bila u rukama građana sposobnih da nabave oružje“ (Aristotel, *Atinski ustav* 33).

Glavna slabost novog oblika vladavine, međutim, bila je u tome što je, uskraćivanjem uobičajenih građanskih prava ljudima koji su činili okosnicu flote tokom rata koji se vodio pretežno na moru, bila osuđena na to da naiđe na snažan otpor. Da bi uspeli, umerenjaci koji su tek došli na vlast morali bi da pomire hoplite i konjanike u gradu sa veoma važnom flotom stacioniranom na Samosu; ali, kada bi se taj rezultat postigao, sigurno bi prošlo malo vremena pre nego što mornari izvrše pritisak kako bi im se vratila puna politička prava. Umereni su se stoga našli pred dilemom: njihova budućnost i budućnost njihovog grada zavisile su od postizanja jedinstva koje bi neizbežno dovelo do kraja onog oblika vladavine za koji su se borili.

Pet hiljada na delu

Prvi korak koji su Pet hiljada preduzele kako bi pomirile dve strane bio je izglasavanje povratka Alkibijada i grupe prognanika koja ga je pratila. Teramen i drugi umerenjaci oduvek su imali nameru da vrate odmetnika u Atinu i stave u službu ono što su smatrali njegovim neuporedivim diplomatskim i vojnim talentom. Kako je kao neprijatelj gotovo doveo grad do propasti, tako bi ga, rehabilitovan, mogao spasiti. Način na koji se Alkibijad ponašao nakon donošenja dekreta kojim se opoziva u otadžbinu navodi na pomisao da ova mera nije predviđala potpuno brisanje njegove krivice ili pomilovanje. Pošto je potvrđivao njegov izbor za generala od strane flote, dekret je morao ukinuti njegov status odmetnika i pretnju kaznom koju je on nosio, ali ga je verovatno vratio u isti položaj u kojem se nalazio u jesen 415. godine, nakon podizanja optužnice ali pre bilo kakvog suđenja: da bi dobio potpunu rehabilitaciju, morao je da se vrati u Atinu. Iako su njegovi glavni neprijatelji sada bili mrtvi ili su izgubili vlast, koja je sada bila u rukama njemu bliskih političara, Alkibijad je ipak radije izabrao da se ne vrati odmah u Atinu kako bi ga zahvalni narod proslavio, kao što bi

učinio čovek oslobođen svih optužbi koji više nema čega da se plaši, i sačekao je skoro četiri godine, sve do leta 407. godine. Prema Plutarhu, „On je smatrao da ne treba da se vrati praznih ruku, niti bez ikakvog postignuća, samo zahvaljujući sažaljenju ili naklonosti naroda, već na slavan način“ (Plutarh, *Alkibijad* 27,1); verovatnije je da je odlagao povratak jer je i dalje strahovao od krivičnog gonjenja.

Položaj novog režima bio je daleko od stabilnog: iako su pojedini oligarsi iz ekstremnog krila odmah napustili grad, situacija je i dalje bila toliko neizvesna da su se mnogi drugi osećali dovoljno sigurnim da ostanu, pa možda čak i da se nadaju da mogu ponovo osvojiti vlast. Umereni su morali da postupaju oprezno jer su, uprkos vodećoj ulozi koju su imali u proterivanju Četiri stotine, mnogi od njih bili članovi tog veća. Stoga su morali ne samo da budu na oprezu protiv pokušaja ekstremista da obnove oligarhiju ili izdaju državu, već i da se u očima naroda izdvoje od tih istih ekstremista sa kojima su učestvovali u Veću četiri stotine. Jedan od njihovih prvih zvaničnih istupa, međutim, bio je prilično neobičan: skupština je izglasala dekret koji je bio usmeren protiv Frinihovog tela, nalažući da pokojni general bude optužen za izdaju. Kada je kasnije osuđen, njegovo telo je ekshumirano i preneto van granica Atike, njegova kuća uništena, imovina konfiskovana, a presuda i kazne uklesane na bronzanu stelu. Naizgled, dekret je bio pokušaj da se opipa puls naroda napadom na čoveka koji je imao mnogo neprijatelja i koji, mrtav, više ne bi mogao da pravi probleme. Pa ipak, i Aristokrat i Aleksikle su govorili u njegovu korist, što navodi na pomisao da su se dvojica ekstremista osećala dovoljno sigurnim da mogu da brane svog druga.

Nakon uspeha ovog eksperimenta, međutim, umereni su prešli na optuživanje živih ekstremista. Čini se da je Pisandar pobegao pre nego što je protiv njega mogla biti izrečena presuda, ali su tri istaknuta oligarha – Arheptolem, Onomakle i Antifont – izvedena na sud pod optužbom za izdaju, zbog pregovaranja sa Spartancima na štetu države. Onomakle je, koliko znamo, pobegao, ali su Arheptolem i Antifont ostali da se brane: njihove nade su, naime, hranili slučaj Polistrata, jednog od Četiri stotine, koji je već bio pušten i osuđen samo na plaćanje novčane kazne, kao i sudbina brojnih drugih koji su, čini se, čak bili i oslobođeni. Umesto toga, ovoga puta dvojica oligarha su osuđena na smrt i pogubljena uz istu proceduru javne sramote koja je primenjena na Friniha: njihova osuda i

kazna imale su biti uklesane na bronzanu stelu koja će se podići pored onih koje su nosile uklesane dekrete protiv Friniha, a tamo gde su ranije stajale njihove kuće postavljene su kamene ploče sa natpisom „Zemlja Arheptolema i Antifonta, dvojice izdajnika“.

Sudbina koja je zadesila Arheptolema i Antifonta morala je ubediti ostale ekstremiste da pobegnu, čime je stavljena tačka na svaku dalju pretnju od izdaje. Njihova osuda je, osim toga, umerenjacima verovatno donela narodnu podršku i ojačala njihovu bezbednost. Timohar je zadržao svoju pomorsku komandu, a Teramen se osetio dovoljno mirnim da zaplovi ka Helespontu, gde se pridružio Trasibulu i Alkibijadu. Sada su umereni mogli da usredsrede pažnju na strategiju koju treba usvojiti kako bi se dobio rat.

XXXII
RAT NA HELESPONTU (411–410)

Novi režim se ubrzo našao pred veoma ozbiljnim izazovom koji je uputio neprijatelj: mala peloponeska flota stigla je do Vizantiona, ključnog grada na Bosforu, i podstakla pobune u njemu i drugim obližnjim mestima, ugrozivši snabdevanje Atine žitom i njen sam opstanak. Farnabaz, satrap severne Anadolije, pozvao je Spartance da iskoriste priliku i odmah pošalju brojniju flotu, ali je Mindar oklevao.

Fantomski feničanska flota

Sparta je na osnovu svog ugovora sa Persijom ostala obavezana na saradnju sa Tisafernem u Joniji. Iako je satrap ustrajavao u svojoj politici niskih i sporadičnih plata, obećao je da će dovesti feničansku flotu u Egejsko more, gde bi ona, ujedinjena sa peloponeskom, omogućila Spartancima da dobiju rat na moru. Stoga se činilo razumnim biti strpljiv sa Tisafernem, koliko god da je kasnio sa ispunjenjem obećanja. Feničanska flota, sastavljena od sto četrdeset sedam brodova, zapravo je stigla do Aspendosa na južnoj obali Male Azije, ali nije produžila dalje, jer je satrap i dalje čvrsto ostajao pri svojoj nameri da iscrpi Grke na oba fronta.

Mindar je čekao u Miletu više od mesec dana kada je otkrio da Tisafern obmanjuje Spartance i da su se feničanski brodovi već uputili nazad u domovinu. Ovo razotkrivanje stavilo je tačku na svaku dalju nadu, oslobodilo Spartance obaveza iz ugovora i omogućilo im da se pridruže Farnabazu na Helespontu.

Da bi tamo stigao, navarh je morao da sa svoja sedamdeset tri broda probije blokadu od sedamdeset pet atinskih trirema kod Samosa, pri čemu bi Mindar radije prihvatio bitku u zatvorenim vodama moreuza, jer bi uvek

bio blizu obale, a flota bi mogla da računa na podršku persijske kopnene vojske. Vođstvo nad snagama na Samosu bilo je prepušteno neiskusnom Trasilu koji je, iako nikada ranije nije komandovao brodom ili pukom, izgleda uzdignut iz ranga običnog hoplita u rang generala zbog važne uloge koju je odigrao u gušenju oligarhijske pobune na ostrvu. Ali ubrzo nakon što se uspešno suočio sa tim izazovom, našao se pred sledećim: pobunama u gradovima Metimna i Eres na Lesbosu. Atinske snage na ostrvu bile su dovoljne da drže na odstojanju pobunjenike u Metimni, a kako bi se suočio sa onima u Eresu, tamo je sa malom flotom stigao Trasibul. Ali Trasil je morao bez odlaganja da zaplovi prema Hiosu kako bi blokirao Mindara i sprečio ga da stigne do Helesponta; umesto toga, on je požurio na Lesbos sa pedeset pet brodova, ostavljajući ostale da čuvaju bazu na Samosu. Njegova strategija predviđala je napad na Eres i blokiranje Mindara na Hiosu postavljanjem straža na oba kraja ostrva i na kopnu; potom je planirao da se zadrži na Lesbosu i iskoristi ga kao bazu za napad na Spartance na Hiosu.

U pokušaju da uradi previše stvari istovremeno, pretrpeo je neuspeh u najvažnijem zadatku: Mindar se zadržao na Hiosu svega dva dana kako bi ukrcao neophodne zalihe za plovidbu ka Helespontu, a potom je, pokazavši veliko lukavstvo, krenuo ka uskim vodama između Lesbosa i kopna, rutom koju Atinjani nikada nisu očekivali. Uspeo je da prođe i, u ponoć, prešavši preko sto pedeset kilometara za oko dvadeset sati, stigao je na ulaz u moreuz. On nije samo premestio ratno pozorište, već je promenio i tok rata: to što nisu sprečili ovaj odvažan i genijalan uspeh bila je teška greška za Atinjane, koja je dovela u opasnost sam opstanak njihovog grada.

Bitka kod Kinosfame

Atinjani su, jurnuvši u poteru, stigli prekasno da bi sprečili Mindara da se spoji sa peloponeskom flotom u Abidosu, koji je bio njegova baza na Helespontu (videti mapu 21), i sa Trasibulom koji je sada preuzeo komandu, proveli su narednih pet dana razrađujući strategiju i pripremajući se za bitku. Potom su, sa sedamdeset šest brodova u formaciji u koloni po jedan, ušli u moreuz ploveći uz obalu Galipoljskog poluostrva. Trasibul nije imao mnogo izbora: u pitanju je bila ruta za snabdevanje žitom, od životne važnosti za Atinu, i jedina mogućnost bila je napad. Pošto Spartanci nisu

imali razloga da izlaze na otvoreno more, Atinjani su bili primorani da se sa njima suoče u zatvorenim vodama Helesponta.

Sa svojih osamdeset šest brodova, Peloponežani su imali brojčanu nadmoć; osim toga, mogli su da ostanu u blizini svoje baze i izaberu trenutak i mesto za bitku. Računajući na ove prednosti, Mindar je rasporedio svoje brodove duž dvanaest kilometara mora između Abidosa i Dardana, postavivši Sirakužane na desno krilo, prema unutrašnjosti moreuza, dok je sam preuzeo komandu nad levim krilom, prema ulazu. Kada je središte atinske kolone stiglo tačno naspram rta zvanog „Pseći grob“ (Kinosfama), najužeg mesta na Helespontu, Mindar je napao, nadajući se da će potisnuti Atinjane prema obali, gde bi nadmoćna veština njegovih vojnika dala najbolje rezultate. Sam je preuzeo težak zadatak da zaobiđe neprijatelja kako bi mu presekao svaki put za bekstvo: namera mu je bila da potpuno uništi atinsku flotu. Ako bi središte spartanskog poretka imalo uspeha u napadu, neprijateljsko desno krilo bi pohrlilo u pomoć ugroženom središtu svog poretka, što bi Mindaru omogućilo da se uklini između Atinjana i ulaza u moreuz i da ih tako zatvori u zamku. Ono što bi preostalo od središta neprijateljskog poretka i njegovo preraspoređeno desno krilo našli bi se uklešteni između pobedničkog spartanskog središta i Mindara; nakon toga bi bilo lako slomiti atinsko levo krilo pritabljeno u moreuzu.

Na čelu atinske kolone, na levom krilu naspram Sirakužana, nalazio se Trasil, dok je Trasibul komandovao desnim krilom naspram Mindara. Inicijativu su imali Spartanci, pa su Atinjani morali biti spremni da brzo reaguju na iznenadni napad. Trasibul je verovatno predvideo Mindarovu strategiju, jer je reagovao briljantno. Kada je središte atinskog poretka stiglo do najužeg mesta na Helespontu, Peloponežani su napali sa velikim uspehom. U međuvremenu, atinsko levo krilo pod Trasilovom komandom, pritisnuto Sirakužanima, nije moglo da vidi šta se dešava u središtu zbog rta koji mu je zaklanjao vidik prema ulazu u moreuz; pobeda ili poraz Atine, dakle, bili su u rukama desnog krila kojim je komandovao Trasibul. Da je on požurio u pomoć središtu, kao što su Spartanci očekivali, našao bi se u stanju oštre brojčane podređenosti i uhvaćen u zamku od strane združenih snaga središta i levog krila neprijateljskog poretka, i čitava atinska flota bi, baš kako je predviđao Mindarov plan, bila uništena.

Ali Trasibul je intuirao zamku i, shvativši da se Mindar kreće kako bi mu presekao odstupnicu, iskoristio je veću brzinu Atinjana da produži sopstveni poredak i tako nadmaši neprijateljski. Na taj način je, međutim, oslabio središte pod napadom, što je Peloponežanima omogućilo da potisnu mnoge atinske brodove prema plaži i tamo se iskrcaju sa svojim ljudima. U ovom trenutku, nedostatak pomorskog iskustva i discipline koštao je Peloponežane pobede: da su reorganizovali svoj poredak i spojili se sa Mindarovim levim krilom protiv Trasibulovih brodova, mogli su mnoge od njih potopiti ili zarobiti; u najmanju ruku, mogli su uništiti snage pod Trasilovom komandom i tako postati gospodari Helesponta. Umesto toga, pojedinačni spartanski brodovi su jurnuli u poteru za pojedinačnim atinskim brodovima, što je peloponeski poredak gurnulo u pometnju. Izabravši precizno najpogodniji trenutak, Trasibul je prešao u kontranapad, okrenuvši se protiv Mindarovih brodova koji su se približavali i nateravši ih u bekstvo. Potom je naleteo na središte neprijateljskog poretka koje je bilo u potpunom neredu, pa je peloponeska flota, bez pružanja otpora, pobegla u pravcu Sestosa. Sirakužani su, obilazeći rt Kinosfamu, videli svoje drugove u bekstvu i požurili da učine isto, odvodeći čitavu peloponesku flotu u panično povlačenje prema utočištu u Abidosu.

U izveštajima iz ovog perioda, pomorske bitke između Grka uglavnom su ispričane iz ugla posmatranja admirala koji pred očima ima čitavo bojno polje, pomerajući krila, središta i čitave flote. Istoričar Diodor nam, nasuprot tome, za ove bitke na Helespontu nudi neuobičajenu perspektivu onoga ko se nalazio na palubi pojedinačnog broda, uglavnom trijerarha. Pošto su Peloponežani raspolagali boljim vojnicima, imali su više uspeha u središtu, gde je borba morala da se vodi izbliza, uz ukrcavanje i sukobe prsa u prsa, a verovatno su se našli u prednosti i kada su Atinjani potisnuti na obalu, pa je pomorska bitka postala kopnena. Na kraju, međutim, „atinski kormilari, koji su bili daleko iskusniji, dali su ogroman doprinos pobedi“ (Diodor XIII,39). Ovaj faktor pomaže da se objasni kako ih je Trasibul, iako u početku doveden u tešku situaciju od strane neprijateljskih trirema, potom uspeo naterati u bekstvo. Nered koji je nastao u središtu peloponeskog poretka naveo ga je da promeni strategiju: više nije pokušavao da izbegne da bude odsečen, već je požurio da potraži sukob sa samim Mindarom kako bi iskoristio tu pometnju, a da ne ostane zarobljen između dva neprijateljska fronta. Svaki put kada bi Peloponežani pokušali da ih udare kljunom sa

čitavom flotom, iskusni atinski kormilari manevrisali su tako da se sa njima sretnu frontalno, kljun u kljun. Našavši se u teškoćama, Mindar „dade naređenje da se borba zametne u malim grupama i pojedinačnim brodovima. Ali čak i tako, veština atinskih kormilara nije prestajala da bude od koristi; štaviše, vešto izbegavajući nalet neprijateljskih brodova, udarali su ih u bokove i mnoge od njih probili“ (Diodor XIII,40).

Iako su Atinjani zarobili svega dvadeset jedan brod a izgubili petnaest, Trasibulovi mornari su stekli pravo da na rtu Kinosfami podignu pobednički trofej. Građanima Atine vest o trijumfu stigla je „neočekivano“ i u pravom trenutku: nakon gubitka Eubeje i unutrašnjih borbi koje su pratile pad Četiri stotine, oni su se „osetili znatno osokoljenim“ i „pomislili su da je još uvek moguće težiti uspehu svoje stvari, ako joj se posvete sa žarom“ (VIII,106).

Pobeda je bila od najveće važnosti za kasniji tok sukoba, i kod Kinosfame je Trasibul mogao da izgubi rat u toku jednog popodneva: da je, tog dana početkom oktobra 411. godine, Mindar porazio njegovu flotu, Atinjani bi verovatno ubrzo bili primorani na predaju. Nisu imali sredstava za izgradnju nove flote, a još jedan gubitak nakon onog na Eubeji podstakao bi nova otcepljenja u carstvu. Pobeda kod Kinosfame sprečila je da se sve to dogodi i omogućila Atinjanima da nastave rat sa nadom da će iz njega izaći neoštećeni i sa čašću.

Nakon Kinosfame, svaka od dveju strana je, kada bi se ukazala prilika, vršila ispade protiv one druge, i obe su nastojale da povećaju broj svojih brodova uoči sledećeg sukoba. Dobro svestan toga da ga čeka bitka koja će staviti tačku na sukob, Mindar je naredio sirakužanskom zapovedniku Dorijeju, koji je bio angažovan na gušenju pobune na Rodosu, da sa svojom flotom krene na sever prema Helespontu.

Otprilike u isto vreme, Alkibijad se vratio na Samos sa južne obale Male Azije, gde je otišao nakon što je Tisafern stigao do feničanske flote u Aspendosu. Iako više nije imao nikakav uticaj na satrapa, pripisao je sebi zaslugu za to što je sprečio dolazak Feničana; ono što je u stvarnosti uspeo da uradi, međutim, bilo je prikupljanje novca u gradovima Karije i okoline, i krajem septembra ga je podelio trupama na Samosu, zadobivši njihovu naklonost.

Dok se Trasibul borio za opstanak kod Kinosfame i dok su oba borca tražila pojačanja za sledeću bitku, Alkibijad je ostao na Samosu, gde je, po svemu sudeći, držao pod kontrolom Dorijejevu flotu koja je nastavila da

ugrožava atinske posede na jugu. Ako je to bio zadatak koji mu je poveren, međutim, pretrpeo je neuspeh, jer kada je doveo svoju flotu kao pojačanje Atinjanima na Helespontu, nalazio se iza Dorijejeve flote, koja mu je skliznula pored ruku.

Sada su svi u regiji imali pažnju usmerenu ka moreuzu, gde je iz Aspendosa počeo da se kreće i Tisafern. Pošto se peloponeska flota više nije nalazila u vodama njegove satrapije, već je umesto toga sarađivala sa Farnabazom, plašio se da će upravo njegov rival steći slavu i čast kod Darija porazivši Atinjane – što je poduhvat u kojem on sam nije uspeo. Ali pokretale su ga i druge brige: grčki gradovi Knidos i Milet pobunili su se protiv njega i izvojevali pobedu, a isto je, uz spartansku pomoć, učinio i Antandros; Spartanci su slali svojoj vladi pritužbe protiv njega i ne samo da više nisu bili pod njegovom komandom, već su ga čak i izazivali na bitku. Nije se moglo predvideti kakve bi mu još štete njegovi „saveznici“ mogli naneti.

Sledeći sukob pokrenuo je dolazak Dorijeja. Početkom novembra on je pokušao da uvede svojih četrnaest brodova u Helespont pokrenuvši se pre zore kako bi, pod okriljem mraka, izbegao atinske straže, ali je jedna od njih dojavila njegov dolazak atinskim generalima u Sestos, koji su ga potisnuli nazad ka obali u blizini Retejona. Nakon što je izvesno vreme sačekao, uspeo je da ponovo isplovi u pravcu spartanske baze u Abidosu, ali ga je ponovo atinska flota odbacila ka obali, ovoga puta kod Dardana. Kada je Mindar saznao za opasnost u kojoj se ovaj nalazio, vrati se u žurbi iz Troje u svoju bazu u Abidosu i obavesti Farnabaza. Potom je sa osamdeset četiri broda krenuo u pomoć, dok je Farnabaz stigao sa kopnenom vojskom da Dorijeju pruži podršku sa obale. Atinjani su se ukrcali na svoje brodove i pripremili za bitku.

Bitka kod Abidosa

Spartanci su rasporedili svoju flotu, devedeset sedam brodova, duž čitavog morskog rukavca između Dardana i Abidosa. Levo krilo držali su Sirakužani, dok je Mindar komandovao desnim, najbližim Abidosu, što ga je stavilo naspram Trasila, koji je komandovao atinskim levim krilom, dok je Trasibul bio na čelu desnog. Na znak zapovednika sa oba fronta, trubači su odsvirali napad i bitka je počela. Sukob je bio žestok, dugo vremena bez

nadmoći bilo koje strane, sve dok se predveče na horizontu nije pojavilo osamnaest brodova. Oba borbena poretka su pomislila da je reč o njihovom pojačanju i to ih je osokolilo, ali je u jednom trenutku zapovednik flote koja je pristizala, Alkibijad, podigao crvenu zastavu, dajući znak Atinjanima da su brodovi njihovi.

To nije bila slučajnost, jer je znak morao biti unapred ugovoren, a Alkibijad iščekivan; srećan je, nasuprot tome, bio trenutak njegovog dolaska: iako on nije doprineo taktičkom planu bitke i stigao je prekasno da bi stvarno učestvovao u borbama, njegovo pojavljivanje bilo je presudno.

Kada je Mindar shvatio da su brodovi koji se približavaju atinski, krenuo je sa svojima u pravcu Abidosa. Peloponeske snage bile su raspoređene na dugom morskom potezu i mnogi brodovi su morali biti izvučeni na plažu, gde su vojnici pokušali da ih brane sa kopna. U pomoć su im stigli Farnabazova konjica i pešadija, a i sam satrap je, na leđima svog konja, ujahao duboko u more kako bi držao neprijatelja podalje. Njegova intervencija i pad mraka sprečili su katastrofu, ali su Atinjani zarobili trideset peloponeskih brodova i povratili petnaest izgubljenih kod Kinosfame. Mindar je, koristeći tminu, pobegao sa onim što je preostalo od njegove flote u Abidos, dok su se Atinjani povukli u Sestos. Sledećeg jutra su se sasvim mirno vratili da pokupe oštećene brodove i podigli još jedan pobednički trofej, nedaleko od onog kod Kinosfame. Još jednom su gospodarili vodama Helesponta.

Dok je Mindar popravljao svoje brodove, slao zahteve za pojačanje u domovinu i planirao sledeću bitku sa Farnabazom, Atinjani su sa svoje strane morali da potraže pojačanja i pokušaju da nametnu sukob kako bi uništili ono što je preostalo od peloponeske flote u moreuzu. Ako bi Mindar odbio da se bori, morali bi da rasporede flotu kako bi blokirali dolazak neprijatelskih pojačanja, a u međuvremenu da ponovo osvoje gradove koji su se pobunili protiv carstva u regijama Helesponta, Propontide i Bosfora. Ali ništa od toga nisu mogli da učine: u atinskoj riznici nije preostalo dovoljno sredstava čak ni za održavanje čitave flote u moreuzu tokom zime. Osim toga, u bitkama kod Kinosfame i Abidosa, zatvorene vode Helesponta omogućile su peloponeskim brodovima u nevolji da izbegnu poraz pristajanjem uz obalu – taktika na koju atinske snage, koje su oskudevale u hoplitima, nisu bile u stanju da odgovore. Najzad, Atini je bila potrebna pomorska podrška bliže gradu, jer je Eubeja i dalje bila u pobuni.

Da bi se suočio sa ovim poslednjim problemom, Teramen je sa flotom od trideset brodova krenuo protiv pobunjenika koji su, potpomognuti svojim novim saveznicima Beoćanima, gradili most između Halkide i Aulide kako bi spojili ostrvo sa kopnom. Teramenova sila pokazala se nedovoljnom da porazi trupe koje su branile ljude angažovane na izgradnji, pa je umesto toga ognjem i mačem opustošio neprijateljsku teritoriju duž obale Eubeje i Beotije, sakupivši znatan plen. Potom se uputio ka Kikladskim ostrvima, gde je oborio oligarhije koje su uspostavile Četiri stotine, sakupio još novca koji mu je bio tako očajnički potreban i uvećao ugled novog režima Pet hiljada.

Nakon što je na Egeju učinio sve što je mogao, Teramen je zaplovio prema Makedoniji kako bi pružio podršku novom kralju, Arhelaju, koji je bio zauzet opsadom Pidne. Naime, Makedonija je i dalje bila najvažniji izvor drvne građe za grčka brodogradilišta, i čini se da je Arhelaj obezbedio Atini kako građu tako i novac. Potom je Teramen ponovo isplovio kako bi se pridružio Trasibulu, koji je u međuvremenu pljačkao oligarhijski Tasos i druga mesta u Trakiji da bi prikupio dodatna sredstva. Odande bi dve spojene flote mogle, u slučaju hitnosti, brzo stići na Helespont.

Alkibijad je, u međuvremenu, bio sa svojom flotom u Sestosu kada je Tisafern stigao u moreuz, i dočekao je satrapa kao bliskog prijatelja i dobročinitelja. Atinjani su i dalje bili ubeđeni da su njih dvojica u dobrim odnosima i da je Alkibijad ubedio Tisaferna da vrati feničansku flotu. Rehabilitovani prognanik nastavio je da prećutkuje istinu i zaplovio je sa darovima u susret Persijancu. Njegova procena je, međutim, bila potpuno pogrešna, jer satrap uopšte nije želeo prijateljstvo sa Atinom, dok mu je hitno trebalo da popravi sopstveni položaj. Spartanci su, naime, okrivili Tisaferna za svoje poraze i njihove pritužbe su svakako stigle do Velikog kralja, koji je već morao biti ogorčen na satrapa zbog držanja flote u Aspendosu, uz znatne troškove, a bez ikakve koristi. Ishod svega bio je taj da se Atinjani sada nalaze na Helespontu, čime se kraljeva mogućnost da povrati izgubljene teritorije svakako udaljila. Tisafern je imao sve razloge da strahuje da će ga „kralj optužiti“ zbog ovakve situacije (Plutarh, *Alkibijad* 27,7), pa je uhapsio Alkibijada i, da bi ga držao pod sigurnom stražom, poslao ga u Sard. U roku od mesec dana lukavi Atinjanin je uspeo da pobegne, ali je sada bilo više nego očigledno da on više nema nikakav

uticaj na Tisaferna i da će od tog trenutka njegov autoritet zavisiti isključivo od njegovih dela, a ne više od njegovih obećanja.

Bitka kod Kizika

Početkom proleća 410. godine Mindar je već bio sakupio 80 trirema. Atinski zapovednici su, u međuvremenu, isplovili noću iz Sestosa prema Kardiji, na severnoj obali Galipoljskog poluostrva, sa svega 40 brodova, ali su im Trasibul i Teramen iz Trakije, kao i Alkibijad sa Lesbosa, pohitali u susret. U tom trenutku flota u Kardiji brojala je 86 brodova i njeni generali su žarko želeli da dođe do odlučujuće bitke (Diodor XIII,39). Mindar i Farnabaz su, u međuvremenu, opkolili Kizik na južnoj obali Propontide (videti mapu 22) i napali ga. Atinski generali su krenuli da povrate grad i, ploveći noću kako bi izbegli da budu primećeni, stigli su na ostrvo Prokonisos, odmah severozapadno od poluostrva na kojem se nalazio Kizik.

Na Prokonisosu Alkibijad je pozvao mornare i vojnike da se „bore i na kopnu i na moru i, tako mi Zevsa, i na bedemima protiv neprijatelja“, dodajući da „ako se ne pobedi na čitavom frontu, nema novca“, dok „neprijatelj dobija izobilje od kralja“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,1,14; Plutarh, *Alkibijad* 28,2). Tokom žestokog nevremena, flota se uputila ka Kiziku, rizikujući na uzburkanom moru samo da bi prikrila svoj dolazak i svoju stvarnu veličinu, i spustila se niz zapadnu stranu poluostrva, između kopna i ostrva Haloni. U visini rta Artaki i istoimenog ostrva nedaleko od obale, podelila je snage: Hereja i njegovi hopliti su se iskrcali i marširali protiv Kizika, dok su Teramen i Trasibul, podelivši među sobom četrdeset šest brodova, sakrili svaki svoju flotu u malu luku severno od rta; najzad, Alkibijad je sa preostalih četrdeset brodova krenuo direktno ka Kiziku. Mindar je morao pomisliti da Atinjani raspolažu samo sa četrdeset brodova stacioniranih na Helespontu i da ne znaju koliko su njegovi brodovi postali brojni, pa je sa svih svojih osamdeset trirema isplovio protiv njih, žudeći za bitkom u kojoj će, smatrao je, odnos snaga biti dva prema jedan u njegovu korist. Atinski brodovi su, prividno u panici, pobegli ka zapadu, u pravcu ostrva, ali kada su Mindarovi brodovi ušli dovoljno duboko u zaliv, Alkibijad je okrenuo svoje kako bi se suočio sa neprijateljem koji se približavao. U međuvremenu, Teramen je pokrenuo svoje snage iza rta u pravcu Kizika kako bi sprečio Peloponežane da stignu do grada ili okolnih

plaža, a Trasibul je poveo svoju flotu na jug kako bi presekao odstupnicu sa zapada.

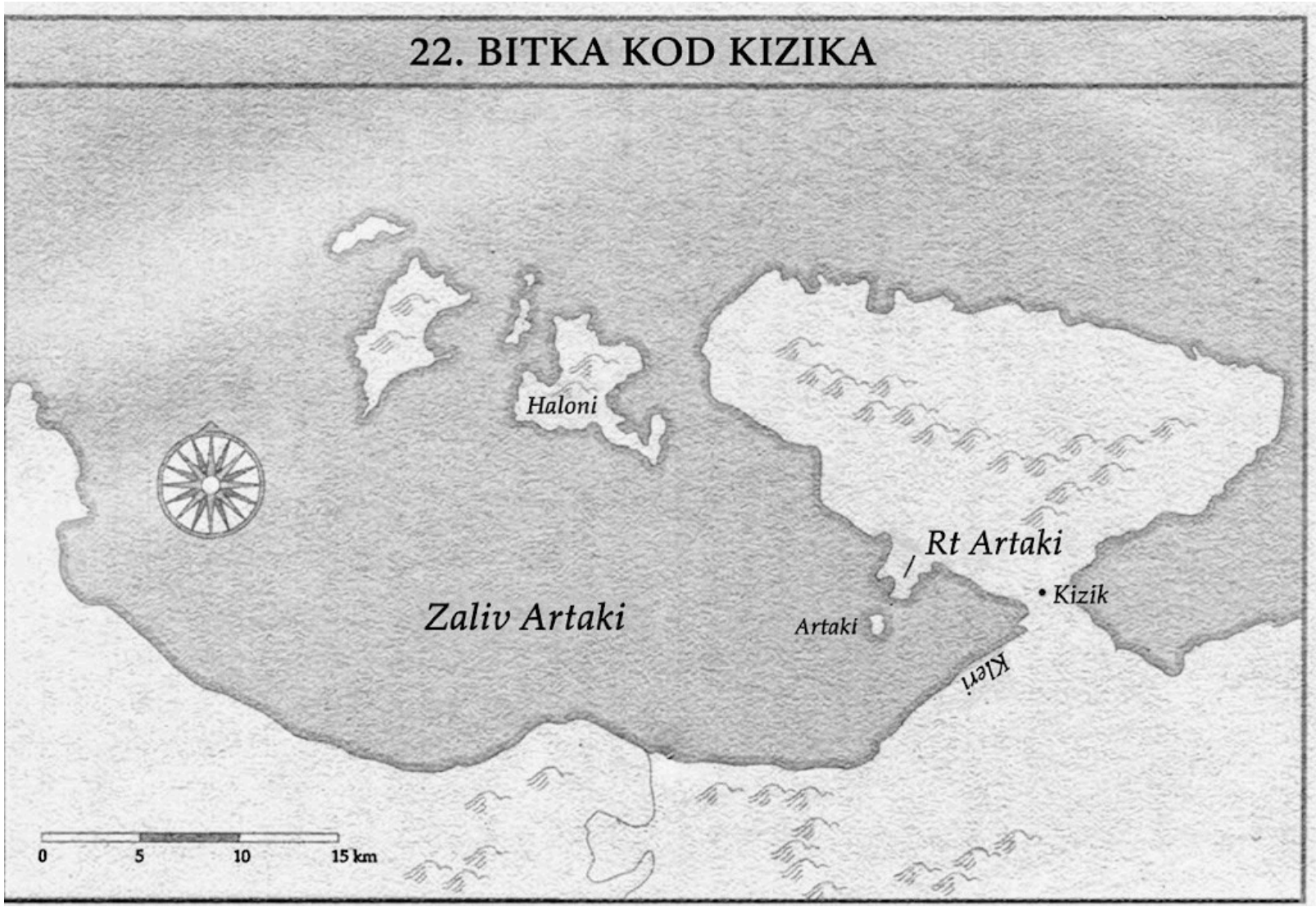
22. BITKA KOD KIZIKA
Haloni
Rt Artaki
Kizik
Zaliv Artaki
Artaki
Klein
0
5
10
15 km

Mindar je ubrzo shvatio u kakvu je zamku namamljen i promenio je kurs na vreme da spreči Trasibula i Teramena da ga potpuno opkole. Pohitao je u potragu za spasom u jedinom pravcu koji mu je ostao otvoren, prema Kleriju, plaži jugozapadno od Kizika gde se Farnabaz ulogorio sa svojom vojskom. Peloponežani su izvukli svoje trireme na plažu, dok je Alkibijad pomoću kuka pokušavao da ih vrati u more. U tom trenutku u pomoć Peloponežanima stigao je Farnabaz sa svojim trupama, koje su bile brojnije od neprijateljskih i imale prednost što su mogle da se bore čvrsto stojeći na kopnu dok su se Atinjani kretali po vodi. Ovi potonji su se borili sa velikom veštinom, ali da nisu dobili pomoć, imali bi vrlo malo izgleda za pobedu. Trasibul je sa mora primetio opasnost i dao znak Teramenu da spoji svoje snage sa Herejinim, koji je već bio u blizini Kizika, i pohita u pomoć ugroženim drugovima, dok su on i njegovi mornari pojurili da im pomognu sa zapada. Videvši da se Trasibul približava, Mindar je poslao Klearha sa delom svojih snaga i kontingentom Farnabazovih najamnika da ga zaustavi. Računajući na hoplite i strelce sa svega dvadeset pet brodova, Trasibul je bio u očiglednoj brojčanoj podređenosti i pretila mu je opasnost da bude opkoljen i uništen kada je, u poslednji čas, stigao Teramen sa svojim i Herejinim ljudima. Pojačanja su ulila novu hrabrost iscrpljenim Trasibulovim vojnicima i usledila je ogorčena bitka, sve dok Farnabazovi najamnici i Spartanci nisu napustili bojište.

Kada je Trasibulov kontingent bio na sigurnom, Teramen je krenuo u pomoć Alkibijadu, koji se još uvek borio za brodove na plaži. U tom trenutku Mindar se našao uklešten između Alkibijadovih trupa i Teramenovog kontingenta koji je napredovao iz suprotnog pravca. Nepokolebljiv, spartanski zapovednik je poslao polovinu svojih trupa da se suoči sa Teramenom, a ostale je rasporedio protiv Alkibijada, ali kada je poginuo, boreći se hrabro među brodovima, njegove ljude i njihove saveznike obuzela je panika i naterala ih u bekstvo; samo je dolazak Farnabaza sa njegovom konjicom zaustavio atinsku poteru.

Pobednici su se povukli na Prokonisos, dok su preživeli Peloponežani pobegli tražeći spas u Farnabazovom logoru. Kasnije su napustili Kizik i grad se vratio pod vlast Atinjana, koji su uzeli veliki broj zarobljenika, domogli se znatnog plena i svih neprijateljskih brodova, osim onih iz Sirakuze, koje su posade zapalile pre nego što su mogle pasti u ruke

neprijatelju. Vojnici Atine proslavili su pobedu na kopnu i na moru podizanjem dva trofeja.

Alkibijad je ostao dvadeset dana u Kiziku da prikupi još novca, a zatim je zaplovio ka severnoj obali Propontide u pravcu Bosfora, zauzimajući gradove i sakupljajući plen usput. U Hrizopolju, naspram Vizantiona, podigao je tvrđavu koja je trebalo da služi kao baza i carinarnica: odatle će Atinjani od tog trenutka nametati porez od deset odsto svim trgovačkim brodovima koji plove kroz Bosfor.

Prema Plutarhu, najvažniji ishod bitke kod Kizika bio je taj što su „Atinjani ostali čvrsti gospodari Helesponta i silom proterali Spartance sa čitavog mora“ (Plutarh, *Alkibijad* 28,9). Ali ništa manje značajan nije bio ni udarac nanesen moralu neprijatelja. Naime, nakon bitke, Atinjani su presreli pismo Hipokrata, sekretara palog spartanskog navarha, koje je lakonskom sažetošću opisivalo težak položaj Peloponežana: „Brodovi su izgubljeni. Mindar je mrtav. Ljudi gladuju. Ne znamo šta da radimo“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,1,23).

Trijumf kod Kizika, osim toga, privremeno je otklonio pretnju koja je nadvirala nad snabdevanjem Atine hranom i vratio joj nadu u pobedu. I Ksenofont i Plutarh zaslugu za to pripisuju isključivo Alkibijadu, ali ona u najmanju ruku podjednako pripada Teramenu i Trasibulu. Iako ne znamo ko je bio autor izvrsne pomorske strategije koja je kod Kizika dala tako dobre rezultate, možemo biti sigurni da u osmišljavanju onih za Kinosfamu ili Abidos Alkibijad nije imao nikakvu ulogu, jer u prvoj bici nije učestvovao, a u drugu je stigao tek kada je bila skoro gotova. On se sjajno borio kod Kizika i savršeno izvršio povereni zadatak, ali se i Teramen poneo izvrsno, i upravo je njegovo pojavljivanje sa pojačanjima na kraju osiguralo atinski uspeh.

Pažljivim ispitivanjem činjenica, međutim, čovek je snažno podstaknut na pomisao da je, još jednom, odlučujuću ulogu odigrao Trasibul: s obzirom na to da nam Diodor kaže da je on bio na čelu čitave flote i da je njegovo zapovedništvo bilo presudno kod Kinosfame, verovatno je da je on osmislio i taktički plan kod Abidosa i imao vodeću stratešku ulogu kod Kizika. Uprkos briljantnim pomorskim bitkama, ishod borbi odlučen je na kopnu. Ključni trenutak nastupio je kada je Alkibijad bio pod napadom Mindara i Farnabazovih trupa: da je bio prepušten samom sebi, nesumnjivo bi bio potisnut i primoran da napusti većinu svojih brodova na mestu gde bi ih

zaposela Farnabazova pešadija i konjica. U odlučujućem trenutku, međutim, Trasibul se iskrcao sa malom silom koja je angažovala deo neprijateljskih trupa i spasila Alkibijada; najzad, od ništa manje presudne važnosti bilo je naređenje koje je dao Teramenu, a koje je zapečatilo pobedu. Kao strateg, kao taktičar i kao briljantan zapovednik na terenu, Trasibul je taj koji zaslužuje da bude smatran herojem Kizika. Poslušajmo sud rimskog biografa Kornelija Nepota: „Tokom Peloponeskog rata on [Trasibul] je izvršio mnoge poduhvate bez saradnje Alkibijada: njegova pomoć, nasuprot tome, nikada nije nedostajala Alkibijadu koji je, po prirodnoj sklonosti, umeo i da ih sve preokrene u sopstvenu korist“ (Kornelije Nepot, *Trasibul* 1).[21]

Sedmi deo

PAD ATINE

Građanski sukob koji je potresao Atinu 411. godine, već samim tim što se odigrao nakon katastrofe sicilijanskog pohoda, trebalo je da bude poslednji čin rata pre sloma. Umesto toga, pokazujući nesvakidašnju sposobnost oporavka, obnovljena atinska demokratija borila se još sedam godina. Čak i kada su njihovi neprijatelji dobili podršku Persijskog carstva, Atinjani su uspeli da ponovo postanu gospodari mora i da primoraju Spartance da još jednom zatraže mir. Preporođena demokratija izvukla je korist iz pobeda koje su ostvarile Pet hiljada, suočila se sa konkretnim problemima grada i ponovo probudila u narodu onu moćnu energiju i posvećenost koje su Atinu učinile velikom.

XXXIII
OBNOVA (410–409)

Bitkom kod Kizika Peloponežani su u roku od svega nekoliko meseci izgubili između 135 i 155 brodova. Atina je ponovo gospodarila svim morima i pristupom vitalnim izvorima snabdevanja sa teritorija na Crnom moru. Ni persijski novac ni utvrđenje u Dekeleji nisu više obećavali Sparti pobedu, a nijedna druga strategija nije joj bila na raspolaganju. Osim toga, Atinjani su, kao i 425. godine, zarobili toliko mnogo ljudi da je neprijatelj žudeo za mirom samo da bi ih vratio kući.

Spartanska ponuda za mir

Kršeći ugovor koji su potpisali sa Persijom, Spartanci su stoga zatražili mir. Donosilac tog predloga bio je Endije, diplomatski vođa i čovek blizak Alkibijadu: „Želimo da sklopimo mir sa vama, Atinjani: i tako da svako zadrži gradove koji su pod njegovom vlašću, da istovremeno raspustimo odgovarajuće garnizone i razmenimo zarobljenike, jednog Atinjanina za jednog Lakonca“ (Diodor XIII,52).

Kraj neprijateljstava, razmena Pilosa za Dekeleju i razmena zarobljenika nesumnjivo su bili privlačni Atinjanima, ali je zadržavanje *statusa quo* u carstvu bilo sasvim drugo pitanje. Spartanci su u svojim rukama na Egeju još uvek držali Rodos, Milet, Efes, Hios, Tasos i Eubeju; nekoliko mesta na tračkoj obali; Abidos na Helespontu; kao i Vizantion i Halkedon na dvema obalama Bosfora. Opšte je mišljenje da su „umereniji“ Atinjani bili za prihvatanje tih uslova, ali je skupština, pod uticajem „onih kojima je rat bio navika i koji su iz pometnje u javnom životu izvlačili ličnu korist“ (Diodor XIII,53), odbila predlog.

Atinjani su tako odbili mir, barem prema ovom tumačenju, jer su dozvolili da na njih lakomisleno utiču neodgovorni političari, pre svih Kleofont, „istaknuti vođa naroda“ (Diodor XIII,53). Kleofont je bio jedna od omiljenih meta komičkih pesnika i predmet mržnje i prezira ozbiljnijih pisaca. Komediografi ga odbacuju kao proizvođača lira (na isti način na koji Kleona kude kao kožara, Lisikla kao trgovca stokom, Eukrata kao prodavca tkanina i Hiperbola kao proizvođača svetiljki) – običnog zanatliju bez uglednog porodičnog porekla. Govorilo se da mu je majka bila varvarka, a on sam pohlepni stranac. Ozbiljniji autori ga opisuju kao pijanduru, razbojnika i čoveka raskalašnog javnog ponašanja. Iako je sasvim moguće da je njegov stil bio silovit i nedoličan, ovaj portret je ipak pristrasan i netačan: Kleofont je bio Atinjanin, a njegov otac je služio kao general 428–427. godine; sam Kleofont je možda bio general i član *poristai*, državnih finansijskih službenika, a nakon njegove smrti jedan govornik će s pravom primetiti da je „mnogo godina upravljao javnim poslovima“ (Lisija, *Govori* XIX,48); osim toga, morao je posedovati radionicu ili fabriku, što je njega, a verovatno i njegovog oca, činilo imućnim čovekom.

S obzirom na to da je mirovna ponuda iznesena tokom vladavine Pet hiljada, Kleofont je, da bi učestvovao u raspravi, morao imati barem status hoplita, mada je verovatno pripadao i višem sloju. Tvrdnju da je delovao iz lične koristi pobija činjenica da nemamo svedočanstva o optužbama protiv njega za proneveru ili korupciju, u vremenu kada su takve optužbe protiv političara bile svakodnevna pojava; uz to znamo da je umro siromašan.

Kleofont je gajio veće nade u pogledu ishoda sukoba za Atinu i pozivao je na nastavak borbe do konačne pobede. Bez sumnje je bio uverljiv, međutim, mnogi Atinjani, razumljivo zadivljeni veličanstvenim trijumfom kod Kizika, za koji su s entuzijazmom pripisivali zaslugu Alkibijadu, bili su ubeđeni da će pod njegovim vođstvom uspeti da „odmah povrate hegemoniju“ (Diodor XIII,53). To, međutim, nisu bile samo prazne maštarije o pobedi i optimistične vizije budućnosti; postojali su legitimniji razlozi za odbijanje spartanske ponude: ako bi mir propao, kao što se već desilo posle 421. godine, opasnosti po Atinjane mogle su se samo uvećati.

U tom trenutku, pobeda kod Kizika uništila je spartansku flotu i oslobodila moreuze za trgovačke brodove koji su Atini donosili ključne zalihe hrane sa Crnog mora. Međutim, s obzirom na razvoj događaja, Farnabaz je mogao da sagradi novu, možda još veću flotu za Peloponežane.

Držeći Vizantion i Halkedon, oni su kontrolisali ključnu tačku na ruti snabdevanja Atine žitom i mogli su da zaprete gradu morenjem glađu. Atinjani su, uz to, i dalje oskudevali u novcu, a mnogi izvori carskih prihoda i dalje su bili u spartanskim rukama, pa je neprijatelj, nudeći veće plate, mogao širom carstva da pridobije usluge najiskusnijih veslača. Najzad, Atina bi imala velike poteškoće da opremi i pošalje flotu na Helespont kako bi ponovo porazila Peloponežane. Nikako nije bilo sigurno da se trijumf poput onog kod Kizika može ponoviti, a bio bi dovoljan samo jedan veliki poraz pa da se rat izgubi.

S druge strane, brza akcija mogla je lišiti neprijatelja njegovih baza duž crnomorske rute i učiniti moreuze bezbednim. Pored toga, Atinjani bi imali dobre izglede da povrate izgubljene teritorije na Egeju i da, koristeći odjek pobede kod Kizika, uliju novu hrabrost prijateljima, a strah neprijateljima. Ponovno osvajanje izgubljenih gradova i prevlast na moru omogućili bi da se finansije Atine vrate na prihvatljiv nivo, da se ojača flota i spreči odlazak najiskusnijih veslača.

Atinjani su takođe imali razloga da se nadaju da savez između Sparte i Persije neće potrajati: Tissafern je razbesneo Spartance i izgubio njihovo poverenje; dalji napadi na teritorije Farnabaza, koji je već bio zatečen ishodom bitke kod Kizika, mogli su navesti persijskog satrapa i kralja da se povuku i prepuste Grke njihovim unutrašnjim zbivanjima. Veliki kralj, na čelu prostranog carstva koje je često slabilo zbog pobuna, mogao je biti primoran da napusti rat na zapadu ako bi morao da se suoči sa ustankom velikih razmera na nekom drugom mestu. Najzad, ponuda Sparte za separatni mir sa Atinom kršila je njen ugovor sa Persijom i mogla je sama po sebi dovesti do raskida. U svetlu ovih razmatranja o sadašnjoj stvarnosti i budućim mogućnostima, atinska odluka da odbije mirovnu ponudu ne mora se nužno suditi kao besmislena, već bi se, naprotiv, mogla činiti potpuno razumljivom.

Povratak demokratiji

Nije prošlo ni dva meseca od odbijanja mirovnog predloga, a Pet hiljada je ustupilo mesto punoj demokratiji koja je upravljala Atinom sve do uvođenja probula 413. godine. Tranzicija je možda bila postepena, ali je morao postojati odlučujući trenutak u kojem su isključiva ovlašćenja

Petorice hiljada ukinuta, a puna politička prava vraćena čitavom građanstvu. To se verovatno dogodilo nakon odbijanja spartanske mirovne ponude: ako je trijumf kod Kizika ujedinio Atinjane, predlog Sparte bio je izvor strašnih podela. Umereni su morali biti među onima koji su podržavali mir, ali je očigledno većina građana imala drugačije mišljenje. Verovatno je da je rasprava o sudbini rata – jedini važan događaj za koji znamo između bitke kod Kizika i povratka demokratiji – ubrzala proces koji je doveo do svrgavanja Petorice hiljada. Kada je jednom doneta odluka o nastavku sukoba, Atinjanima je bilo lako da zaključe da oni koji su želeli mir više ne mogu biti ljudi kojima treba poveriti državu u izgledu na konačnu pobedu. Odbijanje spartanske ponude moralo je biti praćeno izglasavanjem nepoverenja vladi.

U političkoj borbi koja je dovela do obnove, demokrate su bile u prednosti iz niza razloga: pre svega, našli su efikasnog i talentovanog vođu u Kleofontu, dok je najuticajniji među umerenima, Teramen, bio na dužnosti u Hrizopolju, a i harizmatični Alkibijad je, očigledno, bio odsutan; na dubljem nivou, međutim, mora se reći da je u tom trenutku svako ko je u Atini govorio u korist demokratije, već samim tim, bio u moralnoj prednosti. Demokratski režim je iza sebe već imao čitav vek istorije, i gotovo svi građani bili su mu odlučno privrženi, smatrajući ga svojim tradicionalnim i prirodnim oblikom vladavine, dok se na oligarhiju, kakve god vrste bila, gledalo kao na novotariju kojoj je Atina popustila samo u najmračnijim trenucima svoje istorije, kada se nijedno drugo rešenje nije činilo mogućim. Shodno tome, demokratski političari su bez odlaganja iskoristili priliku da vrate grad uobičajenom obliku vladavine. Ako je u junu 410. godine moralo biti predloženo svrgavanje Petorice hiljada i obnova demokratskog ustava, početkom jula stara demokratija je već bila čvrsto uspostavljena i angažovana na izglasavanju strogih zakona kako bi se odbranila od svojih neprijatelja.

Politika koju je usvojila čini koherentan, kompaktan i sveobuhvatan program sa ciljem da se nastavi sukob bez odricanja od potpuno demokratskog i efikasnog režima. Zakonodavstvo uvedeno 410–409. godine pokrivalo je ustavne, pravne, ekonomske, socijalne i religijske oblasti, i pomoglo je da se grad, koji se tek oporavio od poraza i očaja, usmeri ka značajnim naporima i izvanrednom uspehu.

Prvi poznati dokument preporođene demokratije počinje uobičajenom demokratskom formulom: „Zaključili su Veće i Narod“ (Andokid, *O misterijama* 96). „Narod“ označava skupštinu, dok je „Veće“ staro Veće pet stotina, čiji su članovi birani žrebom među građanima svih klasa. Nakon iskustva sa oligarhijskim većima, demokrate su ograničile ovlašćenja čak i ovog demokratskog veća, koje je, po svemu sudeći, izgubilo pravo da izriče smrtne kazne i nameće novčane kazne veće od pet stotina drahmi bez saglasnosti skupštine ili narodnih sudova. Još jedan novi zakon naložio je da se mesta dodeljena članovima veća određuju žrebom – pokušaj da se smanji uticaj frakcija sprečavanjem da njihovi članovi sede jedni pored drugih.

Brzi prelazak sa Četiri stotine na Pet hiljada, a potom ponovo na punu demokratiju, stvorio je znatnu zakonodavnu pometnju, jer su oba kratkotrajna režima imenovala komisije za ispitivanje i izmenu postojećih zakona i uvođenje novih. Ovaj nered je zabrinuo demokrate, koji su želeli da ratifikuju tradicionalne zakone; stoga su imenovali komisiju službenika (*anagrapheis*) sa zadatkom da objave zvaničnu verziju Solonovih zakona i Drakonovog zakona o ubistvu.

Staro zakonodavstvo, međutim, nije uspelo da zaštiti demokratiju od prevrata, pa su Atinjani doneli zakon koji je utvrdio da svako ko je učestvovao u obaranju demokratije ili je obavljao javnu funkciju u režimu uspostavljenom nakon njenog ukidanja, mora biti smatran neprijateljem Atine; mogao se ubiti uz garanciju nekažnjivosti, a njegova imovina postala bi državno vlasništvo. Od naroda je zatraženo da položi zakletvu na ovaj zakon, on je uklesan na kamenu na ulazu u sedište veća i ostaće na snazi sve do duboko u IV vek.

Godine 409. Atinjani su dodelili državljanstvo ljudima koji su dve godine ranije ubili Friniha i nagradili ih zlatnim vencem i drugim povesticama. Osim toga, naredne godine doneće bujicu optužbi protiv starih članova Četiri stotine, protiv onih koji su obavljali funkcije pod njihovim režimom i protiv svih koji su sa njima sarađivali, iako ta dela sama po sebi nisu predstavljala zločine; kazne za osuđene uključivale su progonstvo, razne novčane kazne i gubitak građanskih prava. Pojedine od ovih optužbi bile su nesumnjivo pokrenute iz koristoljubivih motiva i pretvorile su se u nešto više od obične iznude, što je demokratama donelo oštre kritike od strane pripadnika viših klasa; međutim, atinska demokratija je pokazala relativnu

umerenost u poređenju sa pobednicima građanskih ratova u drugim državama, koji su često u velikom broju osuđivali na smrt ili progonili svoje poražene protivnike samim tim što su bili članovi svrgnute frakcije. Obnovljeni demokratski režim u Atini, nasuprot tome, nije stavio van zakona članove Četiri stotine, od kojih su neki čak birani i pod novom vlašću na najviše položaje, pa sve do ranga generala; nisu donošeni retroaktivni dekreti, a postupci koji su pokretani bili su usmereni protiv pojedinačnih ličnosti za konkretne prestupe; nije bilo masovnih pogubljenja ni progona, a izrečene kazne bile su, po svemu sudeći, srazmerne težini delâ.

Sa povratkom demokratiji, vršenje dužnosti članova veća ili porota, kao i druge javne funkcije, ponovo je počelo da se plaća. Rat je, osim toga, naneo teške patnje siromašnima i osiromašio mnoge koji pre toga nisu bili u oskudici, zbog čega je Kleofont uveo novu javnu pomoć – nazvanu *diobelija* jer je njen korisnik dobijao dva obola (trećinu drahme) dnevno – koja je verovatno isplaćivana samo kada je bilo dovoljno novca. U narednim godinama neki će optuživati ovu novu pomoć da predstavlja vid korupcije i da podstiče niske ljudske pobude koje se, iako u početku zadovoljne malim sumama, vremenom neminovno pretvaraju u sve zahtevnije. Kada je uvedena, međutim, ova mera je bila neophodna i verovatno ne previše skupa.

Atinjanima je, ipak, i dalje bila potrebna velika količina novca za vođenje rata i, mada je riznica bila gotovo prazna, moć i ugled koje je Atina povratila nakon Kizika obećavali su nove prihode. Iako potčinjene države već nisu ispunjavale svoje obaveze u pogledu tributa, Atinjani su, u svom povraćenom samopouzdanju, zamenili poreze na trgovinu starim poreskim sistemom, očekujući da naplate i zaostale poreze. Obnovljena demokratija bila je takođe spremna da nametne još jedan ratni porez (*eisphora*), direktni porez koji se prvi put pojavio 428. godine, ali koji je, čini se, iskorišćen samo u još jednoj prilici tokom sukoba. Naime, iako siromašni nisu morali da plaćaju ove poreze, većina Grka, uključujući i Atinjane, teško je podnosila bilo kakvu vrstu direktnog poreza, pa je i novi demokratski režim pribegao tome samo kada je bilo krajnje neophodno.

Dodatno opterećenje za finansije predstavljala je i obnova građevinskih projekata na Akropolju, obustavljenih nakon ekspedicije na Siciliju. Ponovno otvaranje gradilišta moglo se prikazati kao vid pomoći onima u

oskudici, mada je novi program zapravo bio neznatan u poređenju sa nizom velikih radova preduzetih pre sukoba: ograničavao se na izgradnju novog parapeta za hram Atine Nike i dovršetak hrama Atine Polijade (danas poznatog kao Erehtejon); za to nije bilo potrebno mnogo radne snage, niti na duži period. Iz računovodstvenih natpisa koji se odnose na ovaj projekat takođe znamo da su od sedamdeset jednog radnika samo dvadeset bili građani; ostali su bili robovi i stranci sa prebivalištem. Dakle, političari demokratske orijentacije sigurno nisu pokrenuli ove građevinske projekte da bi dali posao glasačima; moramo zamisliti širi cilj: pokušaj da se u grad vrati duh velikih Periklovih dana. Pogled na nova impozantna zdanja trebalo je da ulije samopouzdanje, nadu i hrabrost ljudima koji je, nakon pretrpljenih strašnih nesreća, trebalo da izvojuju pobedu nad opasnim neprijateljima.

Parapet je možda bio spomenik velikoj pobedi kod Kizika, dok je dovršetak Erehtejona bio čin građanske religioznosti: ako je Periklovo doba bilo period „prosvetiteljstva“ koje je dovelo u pitanje tradiciju, patnje u ratu, kuga i slom naveli su Atinjane da pribegnu mističnim i orgijastičkim kultovima poreklom iz drugih gradova. Upravo u vreme kada je racionalna i naučna medicinska škola Hipokrata doživljavala svoj najveći sjaj, oni su iz Epidaura uvezli kult Asklepija, boga predstavljenog u obliku zmije, koji je lečio služeći se čudima.

U takvoj klimi nova demokratija je odlučila da izdvoji dragocena sredstva za dovršetak hrama Atine Polijade, najstarijeg prebivališta boginje zaštitnice grada, čuvarke samog Akropolja. Pored toga, svetilište Erehtejona obuhvatalo je neka od najstarijih svetih mesta na Akropolju, uključujući lokalitete povezane sa kultovima plodnosti, boginjom zemlje i herojima koji su datirali još iz dalekog bronzanog doba, grobnice drevnih legendarnih kraljeva, Atininu čudesnu maslinu, trag trozupca i slani izvor koje je ostavio Posejdon, kao i pukotinu iz koje se verovalo da dete-bog Erihtonije, u obliku zmije, štiti Akropolj.

Dovršetak Erehtejona, prema tome, bio je okrenut tradiciji, kao što je u mnogim aspektima tradiciji bilo okrenuto i objavljivanje drevnih Drakonovih i Solonovih zakona. Obe inicijative preduzete su kako bi se zadobila naklonost bogova i ulili sigurnost i hrabrost atinskom narodu pred zadacima koji su ga čekali.

Nastavak rata

U julu je Agis pokušao da iskoristi ove političke prevrate kako bi napao Atinu. Međutim, ujedinjeni Atinjani bili su spremni za odbranu, a prizor njihove vojske koja vežba van bedema naveo je Spartance da se povuku u Dekeleju. Pre nego što su uspeli da pobegnu, Atinjani su ipak uspeli da pogode nekoliko vojnika koji su zaostali, a uspeh u ovom malom sukobu ojačao je samopouzdanje novog režima. Tokom istog leta, protivspartanske snage preuzele su kontrolu nad Hiosom, a grad Neapolis na tračkoj obali odbio je napad Tasošana i pojedinih peloponeskih snaga, ostavši veran Atini. Spartanci su pretrpeli još jedan neuspeh u zimu 410–409. godine, kada je njihova kolonija u Herakleji u Trahiniji poražena od strane susednog grada u sukobu u kojem je poginulo oko sedamsto kolonista i spartanski guverner. Ali još veća šteta za Spartu nastupila je u leto 409. godine, kada je Kartagina ušla u rat protiv Sirakuze: ova invazija primorala je Sirakužane da povuku svoju flotu iz Egejskog mora i sa Helesponta, čime su Peloponežani ostali bez svojih najsposobnijih, najhrabrijih i najodlučnijih saveznika na koje su mogli računati u pomorskim bitkama.

Uprkos takvom razvoju događaja, period 410–409. doneo je Atinjanima više gubitaka nego dobitaka. U zimu 411–410. godine, pre obnove demokratije, novi građanski rat na Korkiri doveo je do istupanja ovog ostrva iz velikog sukoba, što je predstavljalo težak udarac za Atinu. Još više je zabrinjavalo to što su Spartanci zauzeli atinsko utvrđenje kod Pilosa, čime je uklonjen izvor velikih neprilika za Spartu, a Atinjani lišeni dragocenog uloga za pregovore. Sledećeg leta Atina je izgubila i Niseju, koju su osvojili Megarani.

Ali Atinjani su pretrpeli neuspehe čak i na moru, koje se pokazalo kao poprište odlučujućih sukoba, u Egeju i u moreuzima. Spartanska flota pod komandom novog admirala Kratesipida vratila je Hios pod peloponesku kontrolu, ali je teže od toga bilo što Atinjani nisu uspeli da iskoriste veliku pobedu kod Kizika: koliko god ona bila izvanredna, ostavila je u neprijateljskim rukama gradove od vitalnog značaja kao što su Sestos, Vizantion i Halkedon. Osim toga, nakon bitke, Farnabaz je obezbedio Spartancima sredstva za izgradnju nove flote, velike poput one uništene. Stoga bi Atinjani, ukoliko ne uspeju da spreče neprijatelja da kontroliše

strateški važne luke, bili primorani da se bore za prevlast na Helespontu; takođe, da bi imali nadu u povratak pobunjenih gradova i prihoda koji su od njih priticali, morali bi brzo da deluju i na Egeju. Nasuprot tome, od decembra 411. do aprila ili maja 409. godine, Trasil – general koji se vratio u domovinu da prikupi pojačanja – ostao je u Atini, a između proleća 410. i zime 409–408. godine generali na Helespontu nisu pokrenuli nijedan značajniji pohod.

Atinjani su, međutim, imali ozbiljne ekonomske razloge da sačekaju do 409. godine pre nego što pošalju nove snage na Helespont: ona koja je na kraju krenula sastojala se od 50 trirema i 11.000 ljudi, među kojima je bilo 5000 veslača opremljenih kao peltasti i laka pešadija, 1000 hoplita i 100 konjanika. Čak i uz niske plate koje su bile na snazi nakon sicilijanske katastrofe – tri obola dnevno – trošak takve ekspedicije iznosio je skoro trideset talenata mesečno, a flota nije mogla da krene bez unapred isplaćene plate za nekoliko meseci. Dodatni trošak predstavljali su i transportni brodovi za hoplite i konjicu, kao i činjenica da je peltaste morala naoružati država. Pošto su finansije bile na izdisaju, a sredstva nisu stigla sve do 409. godine, čini se da Atinjani pre tog datuma nisu imali spreman dovoljan broj trirema.

Trasil je konačno isplovio u leto te godine, ali prema Joniji, preko Samosa, a ne prema Helespontu. Iako su Atinjani u moreuzima već izgubili prednost stečenu pobedom kod Kizika, nisu bili ni u neposrednoj opasnosti. S druge strane, Jonija je nudila odlične prilike: nijedna spartanska flota je nije branila, Tisafern je u svojoj satrapiji oslabljen pobunama u Miletu, Knidosu i Antandrosu, a u većini gradova te regije nalazili su se pouzdani ljudi Atinjana, spremni da ih predaju ako se za to ukaže prilika. Pobede u toj oblasti donele bi ugled i novac, koji su bili očajnički potrebni, i utrle put za odlučujuće akcije na Helespontu, kamo je Trasilu naređeno da se uputi nakon što završi svoju misiju u Joniji.

General je stigao na Samos u junu 409. godine i ubrzo se iskrcao na kopno kako bi povratio izgubljene gradove, pustošio Tisafernovu teritoriju i sakupljao plen. Ali nakon nekoliko manjih uspeha, među kojima je bilo i ponovno osvajanje Kolofona, poraz kod Efesa primorao ga je da okonča pohod. Tada je zaplovio ka severu i, ploveći uz obalu, stigao na Helespont neposredno pred zimu.

Trasilovi neuspesi u Joniji otkrili su njegova ograničenja kao generala: u dva navrata je izgubio dragoceno vreme pustošeći seoska područja, što je neprijatelju omogućilo da se pripremi za njegov napad; osim toga, da je odmah krenuo na Efes, Atinjani bi ga verovatno zauzeli sa istom lakoćom sa kojom su povratili Kolofon; najzad, u bici za zauzimanje grada pribegao je pogrešnoj taktici, podelivši sopstvene snage sa katastrofalnim ishodom. Prvi veliki pohod novog demokratskog režima pokazao se, dakle, kao neuspeh, ali je ipak najveći deo Trasilovih snaga ostao netaknut i preostalo bi još vremena da se, sa sposobnijim i iskusnijim zapovednicima, ostvare značajni rezultati.

XXXIV
POVRATAK ALKIBIJADA (409–408)

Atinjani pokušavaju da oslobode moreuze

Kada su krajem 409. godine Trasilova pojačanja konačno stigla na Helespont, trupe koje su se već tamo nalazile odbile su pridošlice: Alkibijad je pokušao da ujedini dve vojske, ali veterani iz bitaka u moreuzu nisu dozvolili da Trasilovi ljudi, koji su dolazili sa teretom poraza i sramote, uđu u njihove redove. Dva generala su, međutim, pokrenula obe vojske prema Lampsaku, na azijskoj obali Helesponta, koji se nalazio na dobrom položaju za upade protiv Farnabaza i napad na Abidos, glavnu spartansku bazu. Sa kopnenim snagama koje su dopunjavale njihovu neometanu flotu, mogli su se spustiti niz obalu i ugroziti neprijatelja i s kopna i s mora. Tako su tokom zime 409–408. godine Atinjani utvrdili Lampsak, a potom krenuli u napad na Abidos.

Trasil se sa trideset brodova iskrcao u blizini grada, koji je Farnabaz požurio da odbrani sa pešadijom i konjicom; ali Alkibijad je već bio u maršu sa atinskom konjicom i sto dvadeset hoplita, i stigao je tačno na vreme da napadne Farnabaza dok je ovaj bio angažovan protiv Trasilovih snaga. Atinjani su naterali Persijance u bekstvo, podigli pobednički trofej i opustošili satrapovu teritoriju, sakupivši veliku količinu plena. Brza Farnabazova reakcija je, međutim, spasila Abidos, koji je ostao u spartanskim rukama, zbog čega je pobeda sa strateškog stanovišta bila neuspeh. Ona je ipak uspela da zaceli jaz unutar atinske vojske: „Trupe su se stopile i vratile u logor uz uzajamne znake naklonosti i ljubavi“ (Plutarh, *Alkibijad* 29,4).

U proleće 408. godine ujedinjeni Atinjani su krenuli da proteraju neprijatelja sa Bosfora i oslobode rutu ka Crnom moru, napadajući najpre

Halkedon na azijskoj obali (videti mapu 23), čiju je odbranu Klearh pojačao skoro dve godine ranije. Spartanski garnizon u gradu sada je bio pod komandom Hipokrata, koji mu je bio armost, odnosno neka vrsta guvernera. Teramen je iz svoje baze u Hrizopolju počeo da pustoši teritoriju Halkedona, a ubrzo su mu se pridružili Alkibijad i Trasil sa flotom koja je verovatno dostizala sto devedeset brodova.

Da bi opsele grad opasan bedemima, Atinjani su podigli drvenu palisadu od Bosfora do Mramornog mora, koja je odvajala Halkedonce od Persijanaca i, zajedno sa atinskom vojskom, zatvarala ih u kopneni trougao, dok je atinska flota na moru upotpunjavala njihovo opkoljavanje. Spartanska vojska je izašla da zametne bitku, i Trasil je sa svojim hoplitima krenuo na nju. Palisada je sprečavala Farnabazovu pešadiju i konjicu da intervenišu, dok je, kada su borbe već počele, stigao Alkibijad sa svojom konjicom i malim odredom hoplita, što je slomilo preostali otpor Spartanaca. Hipokrat je poginuo, ali su se njegovi ljudi sklonili u grad, zatvorili kapije i nastavili da ga brane. Još jednom Atinjani nisu uspeli u izuzetno teškom poduhvatu da zauzmu grad sredstvima koja nisu puka opsada. Alkibijad je otišao u potragu za finansijama duž obala Helesponta, prepustivši pohod ostalim zapovednicima.

Iako zatvoreni s kopna i s mora, branioci Halkedona nisu bili bez nade, jer je Farnabaz bio blizu sa znatnim snagama, koje su još uvek mogle da probiju palisadu i napadnu neprijatelja s leđa. To može objasniti zašto su atinski generali ispregovarali ugovor sa satrapom, čije su odredbe utvrđivale da će Halkedon ponovo početi Atini da plaća uobičajeni tribut sa svim nagomilanim zaostacima, a Farnabaz će Atinjanima isplatiti dvadeset talenata i odvesti atinske ambasadore pred Velikog kralja; Atinjani su se, sa svoje strane, zakleli da neće napadati Halkedonce ni Farnabazovu teritoriju dok se ambasadori ne vrate.

Za razliku od onoga što se obično dešavalo sa ponovo osvojenim gradovima, ovaj sporazum je ostavio Atinjane van Halkedona, kompenzujući ih tributom, zaostacima i nečim što je bilo ravno odšteti koju je Farnabaz platio u ime grada. Ovo rešenje obezbedilo im je gotov novac koji im je bio očajnički potreban, obećavalo prihode u budućnosti, uštedelo troškove opsade i ostavilo ih slobodnim da krenu protiv Vizantiona. Radilo se, međutim, o privremenom sporazumu, koji je trebalo da ostane na snazi samo do završetka pregovora sa Velikim kraljem. Osim toga, on je

omogućio Farnabazu da sačuva grad bez suočavanja sa opsadom i bitkom koju je želeo da izbegne: pregovori su mogli učiniti dalje sukobe nepotrebnim, a drugi događaji su mogli sprečiti atinsku pobedu; u međuvremenu, držao je Halkedon u rukama, što je itekako vredelo onih dvadeset talenata i tog neobičnog kompromisa.

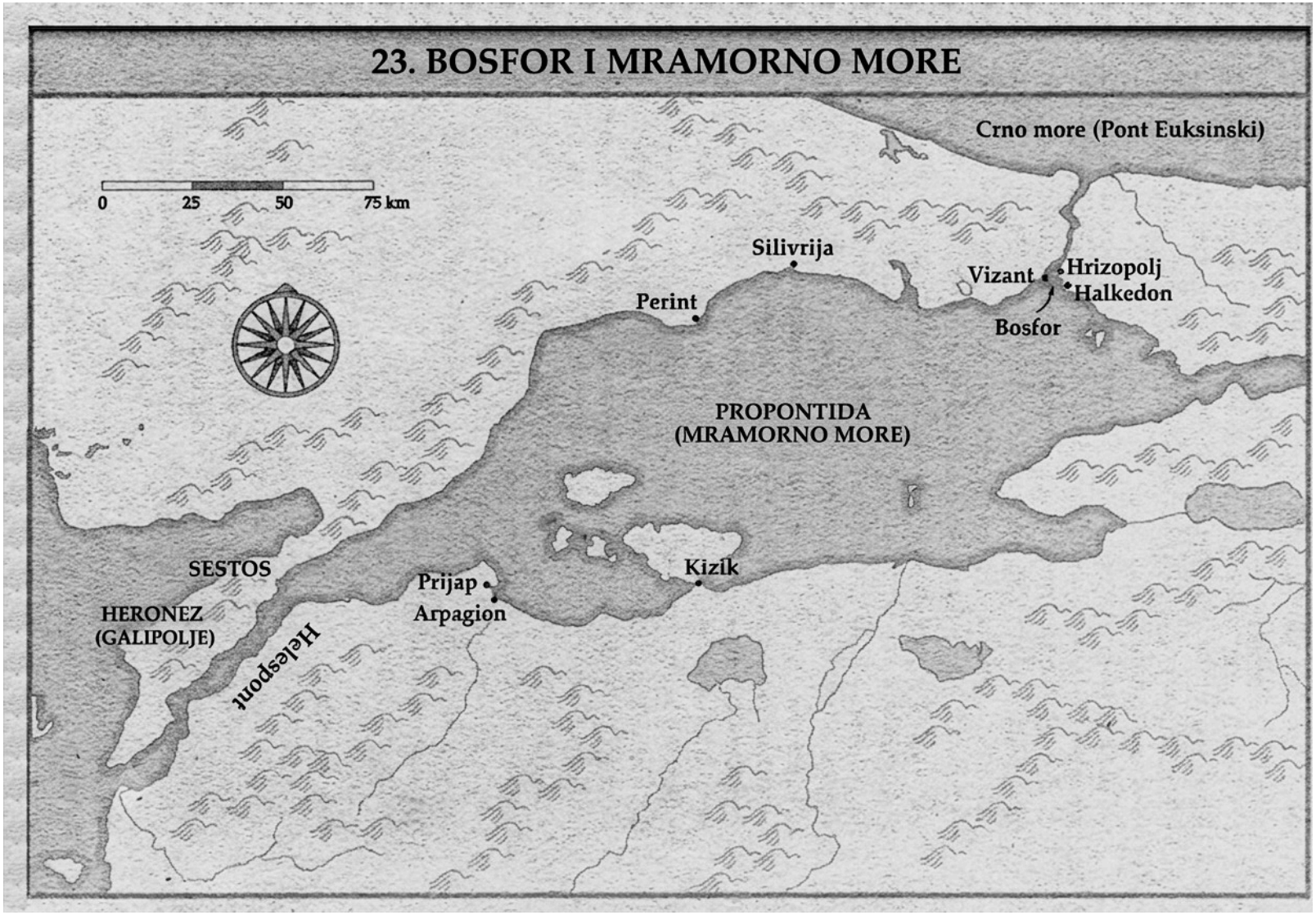
23. BOSFOR I MRAMORNO MORE
Crno more (Pont Euksinski)
0
25
50
75 km
Silivrija
Vizant
Hrizopolj
Halkedon
Perint
Bosfor
PROPONTIDA
(MRAMORNO MORE)
SESTOS
Prijap
Kizik
Arpagion
HERONEZ
(GALIPOLJE)
Hellespont

Iako je ovo specifično rešenje ostavljalo Halkedon u neprijateljskim rukama, atinska strategija je u krajnjoj liniji zahtevala ponovno osvajanje svih priobalnih gradova u moreuzima. Alkibijad je stoga, sakupivši sredstva i angažovavši tračke trupe na Galipoljskom poluostrvu, krenuo protiv Silivrije na severnoj obali Propontide. Izbegavajući kako opsadu tako i iznenadni napad, skovao je zaveru sa proatinskom frakcijom unutar grada, koja mu je noću otvorila kapije. Silivrija i njeni stanovnici pošteđeni su bilo kakvih stradanja, a Atinjani su se ograničili na postavljanje garnizona i prikupljanje novca: radilo se o veoma razumnim uslovima za građane, a nametnuta je i stroga disciplina kako bi se oni poštovali. Bio je to mudar potez koji je u potpunosti ostvario svoj cilj, uštedevši vreme, resurse i ljudske živote. To je bio tip ratovanja u kojem je Alkibijad briljirao.

Istočno od Silivrije nalazio se Vizantion, ključ koji je nedostajao da se otvore Bosfor i crnomorska ruta. Tamo su se, nakon opsade Halkedona, uputili Teramen i Trasibul, a Alkibijad im se brzo pridružio. Ali, uprkos tome što su gospodarili morem, raspolagali znatnim kopnenim snagama i adekvatnim sredstvima, Atinjani su još jednom otkrili da osvajanje moćnog i utvrđenog grada kao što je Vizantion nije lak poduhvat. Ponovo su pribegli strategiji primenjenoj kod Halkedona, podigavši zid kako bi zatvorili grad s kopna, dok ga je flota blokirala s mora. Braniocima Vizantiona komandovao je neumoljivi armost Klearh, jedini Spartanac na čelu odreda perijeka i neodamoda, megarskih i beotskih kontingenata, kao i najamničkih trupa.

Nakon neuspešnog atinskog juriša, Klearh je prepustio odbranu grada svojim podređenima i otišao kod Farnabaza na azijsku obalu kako bi sakupio sredstva neophodna za isplatu trupa. Namera mu je bila da sakupi i flotu kako bi potisnuo neprijatelje od Vizantiona napadajući njihove saveznike u moreuzima. Situacija u gradu, međutim, bila je mnogo gora nego što je Klearh zamišljao: stanovnici su već gladovali, a on se pokazao kao klasičan spartanski guverner, strog i bahat; njegovo ponašanje je na kraju toliko ogorčelo stanovništvo da se grupa uticajnih građana pridružila Alkibijadu u zaveri. Obećavajući stanovnicima Vizantiona istu milost koju je pokazao u Silivriji, atinski zapovednik ih je ubedio da se dogovore i jedne noći puste njegove trupe u grad.

Šireći lažnu vest o misiji u Joniji, Alkibijad je popodne određenog dana udaljio čitavu atinsku silu, da bi se sa padom mraka vojska potajno ponovo

približila bedemima Vizantiona, dok se flota vratila u luku i napala peloponeske brodove koji su tamo bili usidreni. Kada su branioci napustili položaje da bi im pohitali u pomoć, ostavljajući veći deo grada nebranjenim, zaverenici su, prislonivši merdevine uz nečuvane bedeme, pustili vojsku Alkibijada i Teramena. Lojalni građani su se, međutim, borili tako hrabro i efikasno da je Alkibijad morao da uputi proglas u kojem im je obećao spas; ovo obećanje ih je, zapravo, ubedilo da se okrenu protiv Peloponežana, od kojih je većina poginula u bici. Atinjani su i u ovom slučaju održali reč, vrativši Vizantion u svoj savez bez ubijanja ili progonstva bilo kog njegovog građanina. Grad je povratio svoju autonomiju, jer spartanski garnizon i guverner nisu zamenjeni atinskim ekvivalentima; osim toga, peloponeski zarobljenici nisu ubijeni, već razoružani i poslati u Atinu na suđenje. Bio je to početak nove politike pravičnosti i pomirenja usvojene radi ponovnog osvajanja carstva.

Pregovori između Atine i Persije

Spremnost Atinjana na značajne ustupke prema Halkedonu navodi na pomisao da je u njihovim planovima za dobijanje rata postojao novi element. Odbili su mirovnu ponudu Sparte i u nadi da će je odvojiti od Persije, a njihov povratak u punoj snazi u moreuze ponudio je priliku za to: kucnuo je čas da se ispitaju persijske namere direktnim razgovorom sa Velikim kraljem. Uzastopni porazi i gubitak velikog broja brodova bez ikakvog pozitivnog rezultata mogli su ga ubediti u visoku cenu i neefikasnost njegove politike; osim toga, unilateralna mirovna ponuda koja je stigla od Spartanaca kršila je njihov ugovor. Ako bi pregovori uspeli, kralj bi pristao da uskrati podršku Sparti, koja bi u tom trenutku, onemogućena da se bori na moru, bila primorana da zaključi mir pod daleko nepovoljnijim uslovima.

Problem ove strategije bio je u tome što su specifični ciljevi dveju strana i dalje bili u sukobu: obe su težile kontroli nad gradovima Male Azije i prihodima koje bi oni osigurali. Privremeno rešenje nađeno u Halkedonu nije moglo poslužiti kao model za trajni sporazum, i teško je reći kakav bi oblik ugovor morao da poprimi da bi bio prihvatljiv. U svakom slučaju, Atinjani su smatrali da taj napor vredi preduzeti: saznali su i za spartansku

misiju u Susi koju je predvodio Boeotije, i možda su mogli da je ometu; ostaje činjenica da se pokušajem malo šta imalo izgubiti.

Nakon događaja u Halkedonu, Farnabaz je pozvao atinske zapovednike da imenuju ambasadore, obavezavši se da će ih lično dopratiti do Suse, gde će se sastati sa Velikim kraljem. Putovanje kroz kontinent bilo je sporo: na početku zime stigli su tek do Gordiona u Frigiji, gde su ostali do proleća. Potom su ponovo krenuli ka Susi, ali su ubrzo sreli spartanske ambasadore predvođene Boeotijem, koji su se vraćali sa sastanka sa kraljem Darijem II. Ovi su rekli da su razgovori bili uspešni i da je kralj ispunio sve njihove zahteve, što je dokazivalo i prisustvo kraljevog sina Kira među njima, „koji se spremao da preuzme komandu nad svim pomorskim snagama i pruži pomoć Spartancima“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,4,3). Ovaj događaj stavio je tačku na nade Atine u sporazum sa Persijom: sada je bilo neophodno razraditi alternativnu strategiju.

Povratak Alkibijada u Atinu

U proleće 407. godine, pobednički atinski generali, još uvek ne znajući za loše vesti koje će stići iz Persije, već su bili krenuli sa Helesponta put Atine. Sa osvajanjem Vizantiona, u moreuzima više nije bilo neprijateljskih luka, sa izuzetkom Abidosa. Većina vojnika i mornara bila je odsutna iz Atine godinama, ali niko nije tako žarko želeo da stigne tamo kao Alkibijad: bio je to trenutak koji je dugo čekao, takođe i zato što su svi zamršeni manevri koje je izveo nakon bekstva 415. godine učinili teritorije Sparte i njenih saveznika, kao i Persijsko carstvo, nesigurnim za njega. Da bi osigurao sopstveni spas i zadovoljio svoje ambicije, morao je da se vrati vojnoj i političkoj karijeri u otadžbini.

Međutim, čak ni povratak na čelu pobedničke flote nije mu garantovao apsolutnu bezbednost: Alkibijad je na Samos stigao usled prevrata, a prva vojna zapovedništva poverila mu je flota stacionirana na ostrvu, a ne regularni izbori u Atini; osim toga, njegov povratak iz progonstva odobrile su Pet hiljada, i nije bilo sigurno da će obnovljena demokratija ispoštovati tu obavezu. U Atini je, uz to, i dalje imao veoma mnogo neprijatelja različitih političkih stavova: demokrate uvređene njegovim napadima na narodnu vlast i uplašene njegovim ambicijama, konzervativne vernike, rodoljube koji nisu zaboravili njegovu izdaju, kao i druge ambiciozne

političare koji su se pribojavali njegove konkurencije. Stoga je morao neprestano da bude na oprezu i da se zaštiti od napada i optužbi koje su mogle dovesti do njegove smrtne kazne ili ga ponovo naterati u opasno progonstvo. Njegova najbolja zaštita bili su svakako vojni uspeh i politička podrška koja bi usledila, pa ipak, čak i nakon pobede kod Abidosa i velikog trijumfa kod Kizika, za koji mu je pripisivana glavna zasluga, radije je izabrao da se još ne vraća u domovinu. Možda je želeo da bude siguran da ga nijedan drugi general, u njegovom odsustvu, ne može zaseniti, i mada su silni uspesi u Silivriji i Vizantionu samo uvećali njegovu slavu, odlučujući događaj koji mu je pružio dovoljno sigurnosti za povratak bila je verovatno ceremonija kojom je zapečaćen sporazum u Halkedonu. Generali i satrap položili su uobičajene zakletve, ali je Farnabaz odbio da smatra ugovor važećim bez Alkibijadove zakletve, što je ovom Atinjaninu pružilo priliku da ponovo istakne veliko uvažavanje koje su mu ukazivali Persijanci. Tako je primorao satrapa da ponovo položi zakletvu zajedno sa njim, naglašavajući sopstveni značaj u trenutku kada su Atinjani tražili Farnabazovu podršku za pregovore sa Darijem koje su se spremali da pokrenu. U proleće 407. godine, dakle, Alkibijad je ostavljao potpuni utisak ne samo velikog generala koji je povratio stari sjaj atinskoj moći, već i, još jednom, jedinog čoveka sposobnog da uskrati persijsku pomoć Spartancima i dobije rat. Kucnuo je čas za povratak u otadžbinu.

Atinjani su ostavili flotu da čuva moreuze, što je omogućilo i Trasilu i Trasibulu da se vrate u otadžbinu, a tokom povratnog putovanja iskoristili su svoju prevlast na moru da ponovo osvoje druge izgubljene teritorije. Trasibul je zavedo red na tračkoj obali, čija su najvažnija mesta bila veliko ostrvo Tasos i moćni grad Abdera. U međuvremenu, Alkibijad, koji je krenuo prvi, uputio se na Samos, zatim na jug u Kariju, gde je sakupio stotinak talenata, a onda ponovo na Samos; odande je zaplovio ka Gitiju, najvažnijoj spartanskoj pomorskoj bazi u Lakoniji, gde je video Spartance zauzete izgradnjom novih brodova, ali nije preduzeo nikakvu akciju protiv njih. Zašto toliko skretanja i odlaganja umesto trijumfalnog povratka u Atinu?

Razlog zbog kojeg se zadržao u Gitiju bio je da „vidi raspoloženje sugrađana povodom njegovog povratka u otadžbinu“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,4,11), objašnjenje koje može opravdati čitavo njegovo ponašanje nakon odlaska sa Helesponta. Posebno je želeo da sačeka ishod izbora za

generale koji su se održavali u leto 407. godine, a rezultat je mogao samo da ga ohrabri, jer se među izabranima čija su nam imena poznata nalazio njegov najsnažniji pobornik, Trasibul, zajedno sa drugim prijateljima, i nijedan njegov neprijatelj.

Ipak, Alkibijad je ostao oprezan: formalno, nad njim je i dalje visila osuda, kao i prokletstvo izrečeno u najsvečanijim verskim ceremonijama, a stela na kojoj su bile uklesane i osuda i anatema još uvek je stajala na svom mestu na Akropolju. Čak i nakon što je bacio sidro u Pireju, nije odmah sišao na kopno „iz straha od neprijatelja, već se popeo na palubu da vidi da li su tu njegovi prijatelji. Kada je ugledao Euritolema, Pizijanaktovog sina, svog rođaka, i sve ostale rođake sa prijateljima, tek tada se iskrcao i uputio ka gradu zajedno sa njima, koji su bili čvrsto rešeni da ne dozvole da ga iko takne“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,4,18-19). Međutim, telohranitelji mu nisu bili potrebni, jer ga je ogromna svetina okupljena na plaži dočekala sa trijumfalnim klicanjem. Kada je stigao do obale, mnogi su potrčali uz njega da ga slave i ovenčaju vencima u čast njegove pobede. Mnogo se raspravljalo o tome koliko je njegovo odsustvo koštalo grad, i nemali broj njih je tvrdio da bi Atina pobedila da mu vođstvo nad ekspedicijom na Siciliju nije bilo oduzeto. On je podigao grad iz očajnog stanja i „ne samo da mu je vratio vlast na moru, već ga je činio i svuda pobedničkim nad neprijateljima u kopnenim sukobima“ (Plutarh, *Alkibijad* 32,4).

Uprkos srdačnom dočeku, Alkibijad je ipak otišao u veće i skupštinu kako bi se formalno odbranio od starih optužbi: proglasio se nevinim za svetogrđe koje mu je stavljeno na teret i požalio se na svoje nesreće, za koje, mudro, nije okrivio ni pojedince ni narod u celini, već samo lošu sreću i neku vrstu zlog ličnog demona koji ga je progonio. Potom je prešao na govor o velikim izgledima koji se otvaraju u budućnosti, diskreditujući neprijateljske nade i, kao i u prošlosti, ulivajući veliko samopouzdanje Atinjanima.

Njegov uspeh bio je potpun: niko nije pomenuo njegovu problematičnu prošlost, niti je osporen ijedan predlog koji su izneli on i njegovi prijatelji. Atinjani su ga oslobodili svih optužbi, vratili mu konfiskovanu imovinu, naredili svešteničima da povuku kletve bačene na njega i bacili u more stelu na kojoj je bila uklesana njegova osuda i druge presude donete protiv njega. Potom su izglasali da ga nagrade zlatnim vencima i imenovali ga za

vrhovnog komandanta (*strategos autokrator*) svih kopnenih i pomorskih snaga.

Čak ni u tom trenutku, međutim, na vrhuncu njegove popularnosti, nije sve išlo glatko. Teodor, prvosveštenik misterija, nerado se povinovao naređenju da povuče kletvu, mrmljajući:

„Ali ja mu nisam želeo zlo ako nije naneo nikakvo zlo državi“ (Plutarh, *Alkibijad* 33,3). Ova ograda je bez sumnje odražavala nepoverenje i neprijateljstvo koje su pojedini Atinjani nastavili da gaje prema Alkibijadu: 407. godine oni su bili samo mala manjina, ali su služili kao podsetnik povraćenom prognaniku da će zadržati svoj položaj samo dok bude uspešan. Neko je čak video loš predznak u činjenici da se vratio u otadžbinu na dan Plinterija – ceremonije u kojoj su se sa stare drvene statue Atine Polijade skidale i prale haljine, a statua skrivala od pogleda, jer se to smatralo najnesrećnijim danom u godini za preduzimanje važnih akcija. Plutarh nam kaže da je to izgledalo kao da boginja nije htela blagonaklono da dočeka Alkibijada, već se sakrila od njega i odbacila ga; a prema Ksenofontu, ova koincidencija je na neke ostavila utisak lošeg predznaka kako za prognanika tako i za državu. Malo je bilo onih u Atini koji su to primetili, ali su Alkibijadovi neprijatelji to zadržali na umu za eventualnu buduću upotrebu. Iz naše perspektive, možemo samo uočiti ironiju u tome što je, nakon što je preduzeo tolike mere opreza u vezi sa svojim povratkom, zaboravio upravo na svetkovni dan. Njegov stari rival Nikija nikada ne bi napravio takvu grešku.

Nije isključeno da je Alkibijad učinio svoj prvi važan korak u domovini upravo kako bi se suprotstavio tom negativnom utisku. Praznik povezan sa Eleusinskim misterijama bio je možda najsvečaniji i najupečatljiviji u atinskom verskom kalendaru: bila je tradicija da svake godine sveta procesija pređe put od preko dvadeset dva kilometra koji je delio Atinu od Eleusine, smeštene blizu severozapadne granice Atike, pri čemu su posvećenici nosili svete predmete posvećene Demetri i Ijahovu sliku u obliku mladog muškog božanstva koje nosi baklju i prati boginje Demetru i Persefonu. Posvećenici su bili ovenčani vencima od mirte, sveštenici su nosili ukrašene odore, a u ceremoniji su učestvovale grupe svirača na flauti i liri, dok su horovi pevali himne. Poslednjih godina, međutim, prisustvo utvrđenja i spartanskog kontingenta u Dekeleji učinilo je procesije nemogućim, pa su 413. godine posvećenici bili primorani da do Eleusine

stignu morem, odričući se veličanstvenosti i sjaja koji su bili tako važni za ovaj praznik.

Alkibijad je, sa svojim osećajem za teatralne gestove, video u ovim okolnostima priliku da jednim jedinim, odvažnim potezom stavi tačku na svoje probleme u verskim pitanjima. Nakon što se posavetovao sa sveštenicima, pripremio se da uzme učešće u svečanoj procesiji duž tradicionalne rute i, zaštićen svojim stražama i naoružanim čuvarima, dopratio je učesnike tokom čitavog svetog puta: stigli su u Eleusinu bez incidenata i vratili se pešice istim drumom. Bio je to pravi *coup de théâtre* (pozorišni obrt): kao čin pobožnosti, pomogao je da se ublaže sumnje u pogledu njegove religioznosti; kao demonstracija vojne odvažnosti i veštine, opravdao je izvanredna ovlašćenja koja su mu poverena glasanjem i podigao moral atinske vojske; politički, to je bio pravi majstorski potez, zamisao kojoj, u velikom propagandnom nadmetanju između njega i Nikije, nije bilo ravne po pravovremenosti i odjeku. Alkibijad se zaista vratio.

XXXV
KIR, LISANDAR I PAD ALKIBIJADA (408–406)

Pobeda na Helespontu omogućila je Atinjanima da prebace pažnju na jonijsko i egejsko ratište, za ono što je moglo predstavljati poslednji čin pobedonosnog rata. Nakon slavnog marša u Eleusinu, skupština je izglasala da pod Alkibijadovu komandu stavi silu od 100 trirema, 1500 hoplita i 150 konjanika; uz njega su bili generali Aristokrat, Adimant i Konon, koje je sam izabrao. U oktobru je ova impozantna sila odvedena na Egej kako bi povratila mesta koja su još uvek bila u neprijateljskim rukama, među kojima su bili ključni gradovi Jonije poput Mileta i Efesa, važna ostrva poput Hiosa, i druga na strateškim položajima kao što su Andros i Tenos. Ovim pohodom Atina je mogla obnoviti carstvo, uvećati preko potrebne prihode, možda čak i uništiti spartansku flotu i ubediti Persiju da se povuče iz sukoba.

Princ Kir zauzima mesto Tisaferna

Dok su Atinjani mesecima ostali neaktivni, Spartanci su se, naprotiv, dali na posao da obnove flotu, podigavši broj svojih trirema na sedamdeset. Ništa manje značajna nije bila ni smena na vrhu neprijateljskog poretka: kralj Darije je oduzeo komandu Tisafernu, kompromitovanom prekidom odnosa sa Spartancima i očiglednim neuspehom njegove politike, zamenivši ga svojim mlađim sinom Kirom, dok je satrapu dodelio Kariju, provinciju od sekundarnog značaja. Bila je to neobična odluka, jer Kir još nije imao ni sedamnaest godina, a na raspolaganju je bilo mnogo iskusnijih ljudi, uključujući i njegovog starijeg brata. Pa ipak, upravo je neiskusnog adolescenta Veliki kralj poslao u Sard sa titulom *karanos* (gospodar, namesnik) zapadnoanadolske satrapije, poverivši mu, pored komande u

Joniji, vlast nad Lidijom, Velikom Frigijom i Kapadokijom. Darije je doneo ovu iznenađujuću odluku pod uticajem svoje žene Parisatide, koja nije blagonaklono gledala na prvorodenca Aršaka.

Mladi princ je težio da, uz majčinu pomoć, nasledi persijski presto umesto brata, i već 406. godine pokazaće sopstvenu bahatost i ambiciju osudivši na smrt dvojicu svojih kraljevskih rođaka jednostavno zato što mu nisu ukazali poštovanje koje se duguje Velikom kralju. Iako je Kir mogao računati na majčinu pomoć, put do prestola mu je ipak bio pun prepreka: imao je moćne neprijatelje u domovini i Atinjane, koji su ponovo postali opasni protivnici, protiv kojih se morao boriti. Osim toga, kada kucne čas nasleđivanja, morao bi naći efikasnu podršku kako bi ostvario svoju zamisao.

Na prvom mestu među Kirovim prioritetima bio je poraz Atinjana, koji se, međutim, mogao postići samo zajedno sa Spartancima i njihovim peloponeskim saveznicima. Ovi potonji, ma koliko brodova i ekonomske pomoći Persijanci mogli ponuditi, nisu delovali sposobni da pobede na moru; za pobedu bi bio potreban navarh takvog kalibra kakvog Spartanci do tada još nikada nisu iznedrili. Mladom princu je, osim toga, bilo potrebno da u Sparti pronađe vojnu podršku za sopstvene lične ambicije, zadatak koji je obećavao da će biti težak, jer su interesi Spartanaca i Persijanaca i dalje bili u sukobu. S druge strane, nije mogao da se nada da će kraljevi, efori, geruzija i skupština Sparte iskoristiti svoju moć da ga postave na persijski presto, čak i ako bi zajedno pronašli način da dobiju rat. Morao bi, pre, da prepozna frakciju ili pojedinca izuzetnog vojnog talenta koji bi imao snažan motiv da sarađuje sa njim i autoritet da ga Spartanci saslušaju. Bila je to velika sreća što ga je upravo takav čovek čekao dok je, u leto 407. godine, putovao za Sard.

Uspon Lisandra

Godine 407. novi spartanski navarh bio je Lisandar, motak – sin oca spartijata i majke ilotkinje ili, možda, nekog spartanca koji je pao u nemilost i izgubio svoj društveni položaj. Kako god bilo, odgajio ga je bogati spartijat kao druga svog sina i vaspitan je po spartanskom pravilu, dobivši kasnije pravo na puno državljanstvo zahvaljujući sasvim neuobičajenoj dodeli komada zemlje.

Uspon tako marginalne figure na tako visok položaj zapovedništva zahteva objašnjenje: Lisandrov otac, iako siromašan, bio je plemenitog porekla, što je mladića činilo izuzetkom među njegovim drugovima. U poslednjim godinama rata, osim toga, Spartanci su imenovali za navarhe najmanje tri motaka: Gilipe, heroja Sirakuze, Lisandra i njegovog naslednika Kalikratidu. Tokom čitavog sukoba zapovednici spartanske flote malo šta su mogli učiniti protiv Atinjana i, sa rastom važnosti pomorskog ratovanja, Spartanci su se pokazali spremnim da preduzmu bilo koju meru kako bi postigli uspeh na moru, pa sve do imenovanja talentovanih ljudi van zlatnog kruga spartijata koji su ispunjavali uslove za vrhovnu pomorsku komandu.

Lisandar je nesumnjivo morao pokazati velike vrline u borbi, iako o tome nemamo svedočanstava, ali je njegov uspon verovatno mnogo dugovao i njegovom moćnom zaštitniku. Mladi spartijati, obično u dobi od dvanaest godina, uzimali bi za mentora i ljubavnika starijeg muškarca, između dvadeset i trideset godina. Antički autori teže da usredsrede pažnju na pedagoške, moralne i duhovne aspekte ovih odnosa, koji su međutim bez sumnje imali i fizičku prirodu, a ponekad čak i političke konsekvence, s obzirom na snažnu vezu koju je tokom godina stvarao blizak odnos između odraslog ljubavnika i voljenog adolescenta. Sam Lisandar bio je ljubavnik (*erastes*) mlađeg Agesilaja, polubrata kralja Agisa, i godinama kasnije odigraće ključnu ulogu u njegovom usponu na spartanski presto, ubedivši potom, 396. godine, mladog kralja da preduzme veliki pohod protiv Persije.

Čini se takođe da je Lisandar bio u dobrim odnosima sa samim Agisom – sa kojim je, za razliku od mišljenja raširenog među njihovim sugrađanima, delio težnju da atinsko carstvo zameni spartanskom hegemonijom – u toj meri da su njih dvojica, pred kraj rata, čak i sarađivali u razradi spartanske strategije. Postoje dobri razlozi, dakle, za tvrdnju opšteprihvaćene teze koja vidi Lisandra i Agisa, nakon uspona ovog prvog na komandno mesto, kao politički povezane. Lako je pomisliti da je Lisandar izvlačio korist iz ove veze: u ostvarivanju sopstvenih političkih ambicija, pažljivo je negovao lične odnose sa veoma uticajnim ličnostima u gradu; „štaviše, čini se da je po prirodi bio skloniji udvorištvu prema moćnicima nego što je to u stilu jednog spartanca, i bio je spreman da podnosi teret vlasti kako bi iz nje izvukao korist“ (Plutarh, *Lisandar* 2,4). Čak i među Spartancima, dakle, isticao se po takmičarskom duhu i ambiciji.

Lisandar je želeo slavu, ali je žudeo i za moći, do te mere da mu pouzdan izvor pripisuje, godinama kasnije, pokušaj da izmeni ustav Sparte kako bi mogao postati kralj. Takve ambicije bile su nesumnjivo već prisutne kada je preuzeo pomorsku komandu 407. godine: snaga njegovih ličnih težnji zahtevala je da dokaže izuzetne kvalitete kojima je bio obdaren i učini se neophodnim Spartancima, ali, ako bi se njegovi interesi našli u sukobu sa državnim, ovi potonji bi poklekli.

U proleće 407. godine Lisandar je ušao u Egejsko more, krećući se prema Joniji i usput nabavljajući ratne brodove: kada je stigao u Malu Aziju, komandovao je flotom od sedamdeset trirema. Svoju bazu nije uspostavio u Miletu, kao ranije, već severnije, u Efesu. Slabosti Mileta su do tada već bile očigledne: pre svega, njegov položaj južno od Samosa značio je rizik da svaku spartansku flotu koja se uputi prema moreuzima presretnu Atinjani. Efes, nasuprot tome, severno od Samosa, ne samo da nije imao taj problem, već je nudio i drugu ključnu prednost: bio je znatno bliži Sardu, prestonici persijske provincije koja je naročito odgovarala zvaničnicima Velikog kralja, koji su rado odlazili tamo, pa je Lisandar u njemu mogao lakše da iskoristi svoju veštinu kako bi uticao na saveznika i finansijera. Pored toga, zatekao je gradsku aristokratiju „blagonaklonu prema sebi i svesrdno usmerenu u korist spartanske stvari“ (Plutarh, *Lisandar* 3,3).

Za razliku od svojih prethodnika, Lisandar je shvatio da mu je potrebna luka takve veličine, stanja, stanovništva i položaja koja bi mogla da primi impozantnu flotu i vojsku. Pošto je Efes posedovao sve ove karakteristike, odmah je prionuo na to da grad transformiše u trgovački centar sa velikim brodogradilištem. To je, međutim, zahtevalo vreme, pa je on iskoristio opravdano oklevanje Atinjana kako bi usavršio taktiku i izbrusio sposobnosti svoje flote u borbi trirema. Rado je pustio da vreme prolazi bez borbi, dok je opremao svoje brodove, gradio bazu i obučavao posade. Sve što mu je bilo potrebno bio je novac za pokrivanje ovih troškova, ali je taj problem rešen u leto dolaskom Kira.

Susret između ambicioznog mladog princa i ništa manje ambicioznog spartanskog zapovednika bio je jedna od onih istorijskih prekretnica u kojima pojedinci igraju odlučujuću ulogu u određivanju toka događaja od kapitalnog značaja. Lisandar, čovek savršen za svoje vreme, bio je okrenut praktičnosti i izuzetno nadaren za one veštine koje su mogle da mu donesu poverenje ambicioznih mladića kraljevske krvi. Njegovo majstorstvo u

pritvornosti i lukavstvu bilo je poslovično: „On je podsticao“, kaže Plutarh, „da se deca obmanjuju kockicama, a odrasli zakletvama“ (Plutarh, *Lisandar* 8,5). Niko drugi među Spartancima ne bi mogao tako dobro da se razume sa Kirom i dobije podršku neophodnu za pobedu.

Saradnja između Kira i Lisandra

Dva kondotjera su od samog početka našla zajednički jezik. Lisandar je za prethodne neuspehe i nesporazume okrivio Tisaferna, ogorčenog neprijatelja Parisatide, i zatražio od princa da promeni persijsku politiku i pruži punu podršku Spartancima u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Kir je odgovorio da namerava da učini sve što je u njegovoj moći kako bi se stiglo do pobede: imao je sa sobom pet stotina talenata i obećao je da će sav sopstveni novac uložiti u taj poduhvat, a da će, ako ne bude dovoljno, razbiti i sam presto na kojem sedi, koji je bio od zlata i srebra. Ali u njegovom govoru bilo je više hvalisavosti nego realizma: naime, kada je Lisandar od njega zatražio da udvostruči platu njegovim veslačima kako bi podstakao prebege iz atinske flote, mladi princ je morao da prizna da mu je dozvoljeno da plaća samo tri obola, kako je utvrđeno ugovorom.

Međutim, Spartanac je iskoristio svoj udvorički talenat i, „poniznim tonom koji je zadržao u njihovim razgovorima“ (Plutarh, *Lisandar* 4,3), osvojio Kirovo srce. Pri rastanku, princ je upitao navarha šta bi mogao da učini kako bi mu pričinio najveće zadovoljstvo, na šta je ovaj odgovorio: „Da dodaš jedan obol na platu svakom mornaru“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,5,6). Persijanac ne samo da je pristao, već je isplatio i zaostatke i predao Lisandru unapred mesečnu platu za njegove snage. Samo je princ, i to kraljičin miljenik, mogao da poveća vojnički novac Spartancima bez zvaničnog odobrenja.

Ipak, Lisandar je potpuno zavisio od blagonaklonosti mladog Persijanca. Zato je, kako bi ojačao sopstveni položaj, sazvao u Efes najmoćnije ljude iz jonskih gradova i pozvao ih da se udruže u političke grupe (eterije), uveravajući ih da će, ukoliko dobije rat, prepustiti kontrolu nad gradovima aristokratama. Ovo obećanje donelo mu je snažnu podršku i velikodušne finansijske priloge, ali je jasno da mu je cilj bio i da zadobije lojalnost tih uticajnih ličnosti kako bi ih kasnije iskoristio za sopstvene svrhe. Kako primećuje Plutarh, kroz lične usluge „među njima je potajno posejao seme

deharhija i drugih političkih novotarija koje su kasnije uvedene njegovom intervencijom“ (Plutarh, *Lisandar* 5,5).

Atinjani, zabrinuti ishodom susreta između Kira i Lisandra, pokušali su da iskoriste Tisaferna kao diplomatskog posrednika. Iako je satrap, neprijatelj kraljevske porodice i čovek omražen i sumnjiv obema stranama, očigledno bio pogrešan izbor za ovaj zadatak, on je pozvao princa da se vrati staroj politici i postavi se između dva grčka protivnika kako bi ih obojicu iscrpeo. Ali Kir je bio čvrsto rešen da zauzme drugačiji stav, pa ne samo da je odbio savet, već nije želeo čak ni da se sastane sa izaslanicima Atine. Napori Atinjana da okončaju sukob putem diplomatskih sporazuma sa Persijom propali su i kod Darija i kod Kira: rat je morao da se nastavi.

Bitka kod Notijona

Strateška situacija je zahtevala da Atinjani pokušaju da nametnu Lisandru pomorsku bitku kod Efesa, gde bi im pobeda omogućila da neometano gospodare Egejom i moreuzima, vraćajući carstvu pobunjene države i prihode koji su od njih priticali. Ponovnim uništavanjem neprijateljske flote, osim toga, mogli su ubediti Spartance da zaključe mir pod prihvatljivim uslovima ili, u najmanju ruku, učiniti Persijance spremnijim na zamisao da uskrate podršku Sparti. Ali bilo je neophodno delovati brzo, jer je zbog većih plata koje su nudili Peloponežani svaki dan koji je prolazio nosio rizik od izazivanja prebega u atinskoj floti.

Alkibijad, međutim, nije zaplovio direktno ka spartanskoj bazi u Efesu već je, s obzirom na to da je Eubeja i dalje bila u neprijateljskim rukama, pokušao da osvoji Andros, ostrvo na ruti kojom su prolazili transporti žita sa Helesponta. Tamo je porazio neprijatelja na kopnu, ali nije uspeo da zauzme ostrvo, pa je tamo ostavio snage da nastave pohod nakon njegovog odlaska. Kasnije će njegovi neprijatelji u Atini iskoristiti ovaj neuspeh protiv njega.

Sa Androsa je zaplovio ka jugoistoku u pravcu Kosa i Rodosa, u potragu za novcem i plenom kako bi isplatio svoje ljude. Atinska riznica je i dalje oskudevala u sredstvima i, da je Lisandar odlučio da ne izlazi iz luke, Alkibijad bi rizikovao da ostane bez mogućnosti da brodove održi na moru dovoljno dugo. Ali, iako je bilo razumno sakupiti što je više moguće novca

pre suočavanja sa spartanskim poretkom, ovo odlaganje dalo je neprijatelju još više vremena da ojača svoju flotu pomoću prebega i naporne obuke.

Potom je Alkibijad ponovo isplovio prema Samosu, a odatle ka Notijonu, luci Kolofona, na obali severozapadno od Efesa. Notijon nije bio velika pomorska baza, ali je mogao biti dobra polazna tačka za pokretanje napada na Efes: odande su Atinjani mogli da presreću spartanske brodove koji plove između njihove nove baze i Hiosa, sprečavajući tako svaki pokušaj bekstva prema Helespontu. U tom trenutku Alkibijad je, pošto je na Androsu ostavio dvadeset brodova, ukupno imao osamdeset, dok je Lisandrova flota narasla na devedeset brodova. Uprkos ovoj prednosti, spartanski navarh je, procenivši da vreme radi za njega, odbijao da izađe u borbu. Obuka i vežbe kojima je podvrgao svoju flotu poboljšale su njene performanse, a više plate koje je garantovao Kir uspevale su „da isprazne neprijateljske brodove. Naime, većina mornara je hrlila onome ko je nudio više; a oni koji su ostajali na svom mestu postali su lenji i buntovni, i svakodnevno su zadavali muke generalima“ (Plutarh, *Lisandar* 4,6-7).

Dok bi svaki atinski zapovednik shvatio da je neophodno delovati brzo iz istih razloga iz kojih je Lisandar radije oklevao, Alkibijad je imao i lične razloge za brzu akciju. Plutarh ih opisuje ovako: „Ako je ikoga ikada upropastila sopstvena slava, čini se da je to bio upravo Alkibijad. S obzirom na njegove uspehe, bio je na glasu kao odvažan i pametan, pa se, kada ne bi uspeo u nekom poduhvatu, sumnjalo da se nije dovoljno potrudio, jer se nije verovalo da on nešto ne može da ostvari: mislili su, naime, da mu ništa ne može izmaći ako se zaista dâ na posao“ (Plutarh, *Alkibijad* 35,3). Uprkos velikim snagama i specijalnim ovlašćenjima koja su mu dodeljena, na Androsu je pretrpeo neuspeh i još uvek je morao da nađe način da navede Lisandra da rizikuje pomorsku bitku. Ako uskoro ne bi postigao uspeh, pretila je opasnost da izazove sumnju kod naroda i još više ohrabri svoje neprijatelje.

Ostao je u Notijonu oko mesec dana, ali je u februaru 406. godine tamo ostavio veći deo svoje flote i zaplovio da se pridruži Trasibulu u opsadi Fokeje. To je verovatno bio deo plana da se Lisandar istera na čistac, jer ako bi Atinjani uspeli da se domognu jonskih gradova, navarh bi bio primoran da prekine oklevanje i suoči se sa njima u borbi. Fokeja je bila dobra meta za takvu strategiju: njen položaj ju je, naime, činio pogodnom bazom za dalje napade na Kimu, Klazomenu, pa i na sam Hios. Alkibijad je krenuo u

misiju samo sa brodovima za transport trupa, ostavljajući u Notijonu trireme da stražare protiv sve moćnije spartanske flote. Čovek kome je poverio komandu u svom odsustvu bio je Antioh, neznatni oficir, kormilar (*kybernetes*) i pilot Alkibijadovog broda. Ovo imenovanje, jedinstven slučaj u čitavoj dokumentovanoj istoriji atinske mornarice, bilo je predmet žestokih kritika od antike do modernih vremena: obično bi flota te veličine bila poverena jednom ili nekolicini generala, ali čini se da su svi bili odsutni na drugim zadacima; u tom slučaju, uobičajena praksa nalagala bi da se imenuje kapetan broda (trierarh) sa određenim brojem pomorskih bitaka iza sebe i ličnim zaslugama u prethodnim pohodima, a među mnogim kapetanima prisutnim u Notijonu takav čovek sigurno nije nedostajao. U Alkibijadovu odbranu, međutim, mora se reći da su *kybernetai* obično bili ljudi sa velikim iskustvom i taktičkim sposobnostima, koji su učestvovali u mnogim bitkama – uglavnom u više bitaka nego bilo koji kapetan – i ključno doprinosili visokom nivou atinske mornarice. U ovom slučaju, uz to, Alkibijad nije očekivao niti želeo bitku u svom odsustvu, i dao je Antiohu jasno i jednostavno naređenje „da ne napada Lisandra“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,5,11). Bilo je mnogo lakše očekivati od nižeg oficira da bez pogovora posluša takvo naređenje i kloni se nevolja nego od visokorangiranog kapetana punog inicijative. Ono što je Alkibijadu bilo potrebno u toj situaciji bio je čovek od poverenja, a Antioh, njegov lični kormilar godinama unazad, morao mu se učiniti kao idealan izbor.

Ali general je pogrešio u proceni svog čoveka: Antioh je, videvši pred sobom priliku za slavu, osmislio strategiju i krenuo u napad. Verovatno je svoj plan zasnovao na onome kojim su Atinjani ostvarili briljantnu pobedu kod Kizika – možda najveći pomorski trijumf u eri trirema – ali koji je u tom slučaju uspeo zahvaljujući prikrivanju i obmani, jer su geografija mesta i vremenski uslovi maksimalno iskorišćeni da se sakriju dolazak, veličina i položaj flote. U Notijonu ništa od toga nije bilo moguće: tamo se nije moglo sakriti, a pokušaj sličnih trikova imao je vrlo malo smisla. Štaviše, Lisandar je proučavao atinsku flotu duže od mesec dana i dobijao je odlične informacije o njenoj veličini i aktivnostima od prebega koji su stizali u neprijateljski logor. Takođe je dobro znao šta se dogodilo kod Kizika i kakvu su taktiku Atinjani tada koristili.

Antioh je, međutim, svoj početni potez oblikovao upravo prema Alkibijadovom kod Kizika: sa sopstvenim brodom na čelu formacije od

deset trirema zaplovio je direktno ka Efesu, dajući uputstva ostalim brodovima da se drže u pripravnosti kod Notijona „dok neprijatelj ne bude veoma daleko od kopna“ (*Hellenica Oxyrhynchia* 4,1). Zamisao je bila da se Lisandar navede da progoni njegovu malu silu na otvoreno more prema Notijonu; potom, kada se Spartanci nađu dovoljno daleko na pučini, čitava atinska flota bi pokušala da im odseče put do luke, primoravajući ih na veliku bitku, ili bi ih pritiskala dok pokušavaju da se vrate nazad.

Lisandar je, međutim, dobro znao da je Alkibijad napustio Notijon i da je atinska flota u rukama čoveka koji nikada ranije nije imao komandu. Bila je to jedinstvena prilika, pred kojom je navarh odlučio da izvede „poduhvat dostojan Sparte“ (Diodor XIII,71). Napao je čelni brod neprijateljske flotile sa tri trireme, potopivši ga i ubivši Antioha. U tom trenutku, devet brodova koji su ga sledili naterani su u bekstvo, dok ih je progonila čitava spartanska sila. Lisandar je shvatio da je ova akcija šokirala Atinjane i poremetila tajming njihovog plana, pa je požurio da izvuče korist iz neprijateljske pometnje. Prema primljenim naređenjima, veći deo atinske flote bio je još uvek kod Notijona, čekajući da vidi dolazak prethodnice Antiohovih brodova, daleko ispred Spartanaca, pre nego što isplovi; umesto toga, ugledao je malu silu kako beži u paničnom strahu, gonjena čitavom neprijateljskom flotom. Nemajući vremena da se razvije u dobru borbenu formaciju i bez ikoga ko bi organizovao poredak i izdavao naređenja, svaki trijerarh je morao da pokrene svoj brod što je brže mogao, tako da su Atinjani jurnuli na neprijatelja „u rasutom poretku“ (Diodor XIII,71). Bili su razbijeni i izgubili su dvadeset dva broda. Lisandar je bio gospodar mora i, da bi proslavio neočekivanu pobedu kod Notijona, podigao je trofej.

Alkibijad je stigao na poprište bitke tri dana kasnije, dovodeći sa sobom trideset Trasibulovih trirema, što je broj atinskih brodova kod Notijona popelo na ukupno osamdeset osam (ne računajući dvadeset dva izgubljena). Žarko želeći da ispravi slom, general je zaplovio ka Efesu nadajući se da će navesti Lisandra da ponovo prihvati borbu, ali navarh nije video razlog da se izlaže tom riziku protiv flote koja mu je brojčano bila ravna i pod komandom opasnog zapovednika. Alkibijad nije mogao učiniti ništa drugo do da se vrati na Samos, ostavljajući poraz neosvećen.

Iako je Lisandar u bici dokazao svoj veliki talenat i zaslužio čast koju mu je pobeda donela, ova potonja je ipak mnogo dugovala strašnim greškama koje su počinili Atinjani. Oni su ogorčeno optužili Alkibijada za slom, i to

sa dobrim razlogom: iz kojeg god razloga da je otišao u Fokeju, ostavljanje svih svojih trirema u rukama čoveka koji nikada nije komandovao, i to pred očima brojčano nadmoćnijeg neprijatelja, bio je čin neoprostive neodgovornosti. Iako su Atinjani kod Notijona izgubili samo mali broj ljudi i sa 108 trirema još uvek imali brojčanu nadmoć na Egeju, poraz je bio važan sa strateškog stanovišta: promeniće pravac onog ratnog vetra koji je, od Kizika naovamo, snažno duvao u korist Atine. Atinjani neće brzo povratiti svoje položaje u Joniji, niti će uspeti da zauzmu Andros; takođe, moral atinskih vojnika i mornara u bazi na Samosu pretrpeo je težak udarac, a prebezi su postali sudbinski predodređeni da se uvećaju.

Sledeći Alkibijadov pokušaj da povrati inicijativu nije bio uspešan. Poveo je čitavu svoju silu ka Kimi i počeo da pustoši teritoriju oko grada, ali je kompletna vojska Kime izašla na čistac, uhvativši Atinjane na prepad i potisnuvši ih nazad prema brodovima. Ovaj neuspeh, na tako maloj udaljenosti od poraza kod Notijona, pružio je dodatne argumente njegovim neprijateljima.

Pad Alkibijada

Ono što se dešavalo u Atini tokom Alkibijadovog odsustva samo je pogoršalo njegove probleme. Koristeći udaljenost tolikog broja hoplita i konjanika od grada, Agis je, u jednoj mračnoj noći, pod bedeme doveo veliku silu peloponeskih i beotskih hoplita, lake pešadije i konjanika. Oni su odbijeni, ali su pre nego što su se razišli ognjem i mačem opustošili Atiku, što je doprinelo tome da se Atinjani, koji su već saznali za poraz kod Notijona i neuspeh kod Kime, osete još razočaranije. Alkibijadovim neprijateljima se u tom trenutku učinilo da je kucnuo čas za napad na njega. U međuvremenu se sa bojišta na Samosu, ispunjen gorčinom koja je prožimala te trupe, vratio ogorčeni Alkibijadov neprijatelj: Trasibul, Trasov sin. Na skupštini je rekao da je general vodio pohod kao da je u pitanju luksuzno putovanje iz zadovoljstva, poverivši komandu nad flotom čoveku sposobnom samo da pije i priča neverovatne mornarske priče, „kako bi on sam mogao mirno da obilazi more i sakuplja novac, prepušta se neumerenom opijanju i zabavlja sa prostitutkama iz Abidosa i Jonije, dok je neprijatelj bio usidren na kratkoj udaljenosti“ (Plutarh, *Alkibijad* 36,2). Potom su ga ambasadori Kime optužili da je „napao savezнички i nedužan

grad“ (Diodor XIII,73), dok su ga pojedini Atinjani krivili za suprotno – da nije ni pokušao da ga osvoji jer ga je potkupio Veliki kralj. Drugi su podsetili na njegova prošla zlodela, pomoć pruženu Spartancima i saradnju sa Persijancima, za koje su optužitelji tvrdili da će ga nakon rata imenovati za tiranina Atine. Bila je to bujica optužbi, starih i novih, istinitih i lažnih, sve dok neko, možda Kleofont, nije predložio da se on smeni sa dužnosti, i taj predlog je prihvaćen.

Za zapovednika flote na Samosu imenovan je Konon, a Alkibijad je još jednom otišao u progonstvo, birajući ovo rešenje radije nego povratak u Atinu, gde su ga njegovi mnogobrojni protivnici čekali sa nizom tužbi zbog privatnih sporova i ko zna kakvih javnih optužbi. Morao je takođe da napusti Samos, gde su mu trupe postale neprijateljske, a ostao je nepoželjan i na spartanskoj i na persijskoj teritoriji. Međutim, predviđajući kakva bi mogla biti njegova sudbina, pripremio je sigurno utočište u utvrđenom zamku koji je dao da se sagradi na Galipoljskom poluostrvu tokom godina provedenih na Helespontu, i otišao je tamo.

Mnogi su ovaj poslednji Alkibijadov odlazak i njegovo definitivno uklanjanje sa čela atinskih snaga ocenili kao prekretnicu u poslednjoj fazi rata i katastrofu za Atinu. Ako je istina da su ga njegovi prvi uspesi kao zapovednika na kopnu i moru, 411. i 408. godine, nametnuli kao sposobnog konjičkog kapetana i veštog pomorskog zapovednika, najbolji vođa u pohodima u moreuzima nije bio on, već Trasibul, Likov sin. Kao i uvek, međutim, Alkibijadove lične ambicije pokazale se kao njegova najslabija tačka, jer su umnožile broj njegovih neprijatelja i pojačale njihovo neprijateljstvo. Žurba sa kojom oni nisu čekali ništa drugo do pravi trenutak da ga napadnu primorala ga je da, kako bi zadobio i sačuvao onu popularnost koja je činila njegovu jedinu sigurnost, pokušava da izvede izvanredne poduhvate i daje obećanja koja je nemoguće ispuniti. Zbog toga se upuštao u rizike koje bi drugi general izbegao, a koji su za Atinu bili predodređeni da se pretvore u katastrofe.

Isti problem se ponovo pojavio i u političkom životu grada, jer je njegova ličnost podelila javno mnjenje, izazvala snažna osećanja divljenja i neprijateljstva, nikada ne uspevajući da dobije stabilnu podršku znatnijeg dela građana. Nije bio u stanju da oko svoje politike okupi većinu na koju bi mogao da računa, ali nije bio ni spreman da se, zarad dobrobiti Atine, potčini tuđim strategijama. U isto vreme, međutim, uspeo je da spreči bilo

koga drugog da stane na čelo države, jer su se u vreme krize Atinjani uvek okretali njegovoj harizmi i njegovim obećanjima o spasu. Kao što je rekao jedan lik u komediji nepunih godinu dana nakon događaja kod Notijona: „[Narod] žudi za njim, a mrzi ga, pa ipak ga hoće“ (Aristofan, *Žabe* 1425).[23] Padajući u nemilost, on je sa sobom povukao sposobne prijatelje poput Trasibula i Teramena, što je Atinu lišilo njenih najboljih zapovednika u trenutku kada su joj bili očajnički potrebni. To je na kraju, možda, bila najteža posledica spartanske pobede kod Notijona.

XXXVI
ARGINUSKA OSTRVA (406)

Pad Alkibijada povukao je sa sobom i njegove prijatelje, pre svega Trasibula i Teramena, koji u proleće 406. godine nisu ponovo izabrani za generale. Na novim izborima, međutim, vladajući faktor nije bio taborštvo: građanima je pre svega bilo stalo da, nezavisno od frakcija, izaberu iskusne pomorske zapovednike, uz jedini uslov da nisu bili bliski sa Alkibijadom.

Njega je na mestu admirala atinske flote na Samosu početkom 406. godine zamenio Konon. Zbog viših plata koje je nudio Lisandar i gubitaka kod Notijona, Kononu su preostale posade dovoljne za svega sedamdeset od njegovih stotinu brodova, što ga je sprečavalo da se upusti u značajnije pohode. Lisandar se, nasuprot tome, nalazio u dijametralno suprotnoj situaciji: bio je odlično snabdeven sredstvima, njegova flota je bila sve brojnija, a moral posada visok. Na njegovom putu stajala je samo jedna prepreka: zakon Sparte je zabranjivao navarhu da ostane na čelu drugu godinu zaredom, te je bio primoran da prepusti flotu svom nasledniku, Kalikratidi.

Novi navarh

I novi zapovednik je bio motak, ali se razlikovao od svog prethodnika u nekoliko aspekata: verovatno je imao tek nešto više od trideset godina, dakle bio je veoma mlad za položaj koji je zauzimao i, koliko god odlučan i hrabar, bio je lišen Lisandrovih ličnih ambicija. Diodor ga opisuje kao čoveka „bez lukavstva i jednostavnog duha, nikada dotaknutog stranim običajima, najpravednijeg među spartijatima“ (Diodor XIII,76). Postoji razlog za verovanje da je delio stavove starog kralja Plistoanakta i njegovog sina, ujedno i naslednika, Pausanije: prvi je bio za mir i prijateljstvo sa

Atinom, a drugi će se pokazati kao opasan Lisandrov protivnik, na čelu frakcije koju je jedan naučnik definisao kao „umerenu i tradicionalističku grupu“ koja se protivila stvaranju spartanskog carstva. Njeni članovi su se, naime, pribojavali uticaja novca i luksuza koje bi carstvo donelo sa sobom i želeli su povratak strogim principima Likurgovog ustava. Verovatno je da su Lisandrovo blisko prijateljstvo sa Kirom i navarhovo podsticanje političkih udruženja lojalnih njemu u azijskim gradovima izazvali sumnju u Pausanijinom taboru i doveli do izbora Kalikratide.

Prve nesuglasice izbile su čim je novi navarh stigao u Efes, oko aprila 406. godine. Lisandar mu je predao flotu proglašavajući se „gospodarom mora“ i „pobednikom u bici“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,6,2). Kalikratida je odmah odgovorio na ovu hvalisavost pozvavši ga da, kako bi dokazao svoje tvrdnje, prođe pored Atinjana na Samosu i preda mu flotu u Miletu. Ova provokacija, koja je pokazala ton rivalstva između dvojice ljudi, imala je za cilj da istakne ograničenost Lisandrovih uspeha i da istovremeno najavi nameru mlađeg: da ostvari značajnije pobede od svog prethodnika.

Lisandar nije zagrizao mamac, već je zaplovio direktno za Spartu, ostavljajući iza sebe spremnu zamku: njegovi pobornici su odmah počeli da potkopavaju Kalikratidin ugled među trupama, šireći priču da je nesposoban i bez iskustva. Mladi navarh se otvoreno suočio sa ogovaranjima i sarkazmom, obrativši se okupljenoj floti sa spartanskom jednostavnošću i iskrenošću. Izjavio je da je spreman da prepusti komandu „ako Lisandar ili neko drugi tvrdi da ima više iskustva od mene u pomorstvu“, ali pošto mu je naređeno da stane na njihovo čelo, mora to činiti najbolje što ume. Prepustio je floti da ispita ciljeve koje postavlja i proceni kritike iznete na njegov račun i na račun spartanske države što mu je poverila zapovedništvo, a potom ih posavetovao „da li da ostane ili da se vrati u domovinu i izvesti kako stoje stvari ovde“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,6,5). Ovaj govor je stavio tačku na neslaganje: niko se nije usudio da predloži da on prekrši primljena naređenja, niti je iko želeo da rizikuje njegov povratak u Spartu gde bi izvestio o njihovom buntovničkom ponašanju.

Ali Lisandar je svom nasledniku ostavio u amanet teže probleme: u trenutku predaje komande, imao je kod sebe još deo novca koji mu je dao Kir i koji je, po pravilu, trebalo da preda Kalikratidi; umesto toga, vratio ga

je Kiru. To je novog navarha ostavilo bez sredstava neophodnih za izdržavanje flote, ali je poslužilo Lisandrovim ciljevima: da zadrži naklonost persijskog princa, a suparnika ponizi i omete. Kalikratida je stoga bio primoran da ode kod Kira i zatraži novac za isplatu svojih ljudi, ali ga je princ namerno uvredio nateravši ga da čeka dva dana pre nego što mu je odobrio razgovor. Susret očigledno nije urodio plodom: Persijanac je odbio zahtev, a spartanski zapovednik je otišao besan, neprijateljskiji nego ikada prema Lisandrovoj politici.

„Kalikratida je rekao da su Grci zaista jadni što moraju da laskaju varvarima zbog novca i izjavio da će, ako se vrati živ i zdrav u domovinu, učiniti sve da pomiri Atinjane i Spartance“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,6,7). Bio je to glas tradicionalističkih Spartanaca; njegove reči bile su objava nezavisnosti od persijske kontrole i najavljivale su nameru da se odbaci podrška Velikog kralja i vodi drugačija politika.

Kalikratida je potom vratio spartansku bazu iz Efesa u Milet, odričući se strateški povoljnog položaja radi sprovođenja svoje nove strategije. Milet, koji se suprotstavio Persijancima, bio je prikladnije mesto za prikupljanje novca za flotu. Tako je tokom skupštine otkrio svoje planove i zatražio sredstva neophodna za nastavak rata: „Uz pomoć bogova pokažimo, dakle, varvarima da smo i bez potrebe da ih obožavamo sposobni da kaznimo naše protivnike“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,6,11). Apel su lokalni Grci dočekali sa toliko topline da se čak ni Lisandrovi prijatelji nisu usudili da uskrate svoj doprinos.

Kalikratida je tako imao sto četrdeset brodova, dvostruko više od Konona, ali je znao da Atinjani već spremaju velika pojačanja. Pošto je zamerio Lisandru što je ostao neaktivan nakon Notijona i što se plašio da se suoči sa atinskom flotom na Samosu, sada je kucnuo čas da dokaže sopstvenu hrabrost; velika pobeda bi takođe ohrabrila Grke u Maloj Aziji i na ostrvima da mu pruže veću finansijsku podršku. Bio je, stoga, željan da nametne bitku što je pre moguće, pa je napao i zauzeo atinska utvrđenja u Delfinionu na ostrvu Hiosu i na Teosu, postaravši se da o tome obavesti Kononovu flotu, koja se tada nalazila severno od Samosa. Potom je osvojio Metimnu na ostrvu Lesbosu i uzeo mnogo zarobljenika, ali je odbio da ih proda u roblje za novac, podsećajući da je proglašeni cilj ulaska Sparte u rat bio donošenje slobode Grcima, i izjavljujući da „dokle god on ima

komandu i to zavisi od njega, nijedan Grk neće biti pretvoren u roba“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,6,14).

Ova politika i ove reči imale su za cilj da podstaknu na pobunu gradove koji su još uvek bili pod atinskim jarmom i da zadobiju podršku onih koji su već oslobođeni. To je bio jedini način koji je Sparta imala da dobije rat bez persijske pomoći i da ispuni svoje obećanje o oslobađanju Grka.

Konon u zamci kod Mitilene

U svojoj veštoj propagandnoj kampanji, Kalikratida je poručio Kononu da će „staviti tačku na njegovo preljubništvo s morem“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,6,15), aludirajući ovim rečima na nelegitimnu atinsku pomorsku prevlast, i izazvao ga na borbu. Iako je Konon iskoristio vreme između dva sukoba da svoju flotu dovede u najbolje stanje i „raspolagao sa sedamdeset bojnih brodova tako dobro pripremljenih, kako nijedan drugi strateg nikada ranije nije opremio“ (Diodor XIII,77), još uvek je bio u očiglednoj brojčanoj podređenosti i nije dozvolio da bude isteran na čistac. Međutim, pretnja Lesbosu, glavnoj odbrani od povratka Peloponežana na Helespont, primorala ga je da premesti svoju flotu na Hekatoniska ostrva, istočno od Metimne. Kada je Kalikratida, sada sa sto sedamdeset brodova i prvorazrednim posadama, krenuo u potjeru za njim, Konon je pobegao prema Mitileni, ali su ga Peloponežani stigli na samom ulazu u luku i domogli se trideset trirema. Atinski general je jedva uspeo da skloni na sigurno preostalih četrdeset, koje su se, međutim, odmah našle u blokadi, jer je Kalikratida opkolio grad s kopna i s mora. Suočen sa pretnjom da bude izgladnjen zbog blokade ili izdan od strane brojnih prijatelja na koje je Sparta mogla računati u gradu, Konon je jedva uspeo da potajno otpremi jedan brod koji bi otišao u Atinu da izvesti o teškom položaju u kojem se nalazio.

Njegovo bekstvo je, međutim, lišilo Kalikratidu potpunog uspeha koji je mogao značiti pobedu u ratu: da je atinska flota bila potpuno uništena, kao što je zamalo i bilo, Spartanci ne bi naišli na otpor pri zauzimanju Lesbosa i glavne atinske baze na Samosu, koja je sada bila nebranjena, a potom bi stigli do isto tako nebranjenog Helesponta i blokirali rutu žita za Atinu. Umesto toga, Kalikratida je sa malo sredstava kojima je raspolagao bio primoran na opsadu neizvesnog trajanja, što će Atinjanima dati vreme da

pošalju pojačanja i ospore mu kontrolu nad morem. Na njegovu sreću, međutim, ovaj uspeh je ubedio Kira da je navarh na pragu potpune pobede i, pošto bi spartanska pobeda ostvarena bez persijske pomoći od strane neprijateljski nastrojenog zapovednika bila pogubna za prinčev ugled, on je oportunistički odlučio da promeni taktiku i pošalje Kalikratidi, uz lični dar, sredstva za isplatu flote. Spartanac je, nateran nuždom, prihvatio novac za svoje ljude, ali je, u oštrom kontrastu sa Lisandrovim metodama, zadržao ličnu hladnoću i distanciranost. Rekao je „da među njima ne treba da postoji privatno prijateljstvo, već da zajedničko prijateljstvo, koje postoji sa svim Lacedemonjanima, važi i za njega“ (Plutarh, *Moralia* 222E).[24] Ali za pobedu kakvu je navarh želeo bila je potrebna brza i odlučujuća bitka, koja bi se odigrala pre nego što se Atinjani oporave i pre nego što persijski novac postane presudan.

Atina ponovo gradi flotu

Brod sa Kononovom porukom stigao je u Atinu sredinom juna 406. godine. Atinjani su u tom trenutku morali imati na raspolaganju oko četrdeset brodova, ali su uz izvanredan napor za mesec dana podigli flotu na sto deset trirema. Oskudica u brodovima, međutim, nije bila jedini problem: riznica je bila potpuno prazna, pa su se, da bi se pokrili troškovi izgradnje i isplatile posade, morale pretopiti zlatne statue Nike sa Akropolja radi kovanja novca. Zahvaljujući ovom svrsishodnom potezu i drugom zlatu i srebru pohranjenom na svetom brdu, sakupljena je suma od preko dve hiljade srebrnih talenata, dovoljna za pokriće troškova. Drugu prepreku predstavljala je oskudica u ljudstvu: najbolje posade su već bile kod Mitilene, i to su bile one koje je Konon odabrao za misiju. Iskusni veslači, čak i oni manje vešti, bili bi dovoljni da popune tek manji deo brodova koji su se spremali za isplovljavanje, zbog čega su se morali angažovati ljudi bez pomorskog iskustva, uključujući seljake, bogate građane koji su mogli sebi priuštiti službu u konjici, pa čak i robove, kojima su u zamenu ponuđene sloboda i atinsko državljanstvo. „Dekretom su odlučili da pošalju flotu od sto deset brodova sa svim ljudima u dobi za vojnu službu, sa robovima i sa svima ostalima koji su bili slobodnog statusa“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,6,24). Prvi put u ratu Atinjani će se naći u situaciji da se

bore na moru u stanju taktičke podređenosti protiv neprijatelja ojačanog sposobnim i iskusnim prebezima sa njihovih sopstvenih brodova.

Za razliku od bilo koje druge flote tokom rata, ova je imala osam generala, i niko od njih, koliko nam je poznato, nije imao ulogu vrhovnog komandanta. To nije delovalo kao obećavajući poredak protiv mladog i odvažnog spartanskog zapovednika koji je već porazio Konona, najboljeg admirala Atine. Isplovivši za Samos u julu, Atinjani su sakupili još 45 brodova od svojih saveznika, čime su flotu popeli na 155 trirema. Kalikratida se, plašeći se da ne ostane uhvaćen u zamku između Kononove flote u luci Mitilene i one koja stiže iz Atine, ostavio 50 brodova da paze na Konona, a sa ostalih 120 krenuo je da presretne neprijatelja kod rta Maleja, na jugoistočnom špicu Lesbosa. Odande je mogao da vidi Atinjane kod Arginuskih ostrva, nedaleko od kopna, oko dve milje istočno od spartanskog položaja (videti mapu 24). Bez obzira na to da li je znao da je u manjini ili ne, verovao je da će mu nadmoćan kvalitet njegovih posada doneti pobedu.

Bitka kod Arginuskih ostrva

Kalikratida je želeo da ponovo iskoristi taktiku koja je imala uspeha protiv Konona i da uhvati Atinjane na prepad napadom u toku noći, ali ga je oluja u tome sprečila. Zato se usmerio ka Arginuskim ostrvima, u pravcu izlazećeg sunca. Spartanci su napali atinski poredak rasporedivši svojih 120 brodova jedan pored drugog na potezu od preko dva kilometra (videti mapu 25). Sa triremama udaljenim jedna od druge manje od dvadesetak metara, nalazili su se u pravom položaju da iskoriste taktike koje su razvili upravo Atinjani i koje su ovim potonjima donele pomorsku prevlast: *periplus*, u kojem je veća brzina omogućavala da se zaobiđe kraj neprijateljske linije kako bi se ona napala sa boka ili s leđa, i *diekplus*, u kojem bi se brod brzo uvukao između dve neprijateljske trireme i naglo okrenuo kako bi jednu od njih udario u bok.

Atinjani, svesni sopstvene taktičke podređenosti, odredili su svoju formaciju u skladu sa tim, rasporedivši se na način koji je bio apsolutno neviđen u grčkoj pomorskoj istoriji: postrojili su brodove podeljene u tri grupe – dva krila i centar. Svako krilo se sastojalo od šezdeset trirema raspoređenih u dve linije, jedna iza druge, pri čemu su brodovi u

pozadinskoj liniji stajali naspram praznog prostora između brodova u prednjoj liniji. Centar je činilo trideset pet brodova u jednoj liniji, ali su oni zauzeli položaj tačno ispred Garipadasija, najzapadnijeg od dva glavna ostrva, tako da je ostrvo sprečavalo spartanski *diekplus* u centru, dok ga je dvostruka, smaknuta linija sprečavala na krilima. Na bočnim delovima poretka razmak između brodova bio je dvostruko veći od uobičajenog, tako da bi se, ukoliko bi ti privlačni prazni prostori naveli neki spartanski brod da pokuša *diekplus*, brodovi iz pozadinske linije mogli zaleteti napred i zaustaviti ga, omogućavajući triremama sa njegove bočne strane da ga probiju kljunom. Dvostruki razmak je takođe činio liniju Atinjana dužom, što ih je štitilo od *periplusa* i u isto vreme im omogućavalo da zaobiđu neprijatelja. Još jedna atinska mudrost bila je podela krila na osam nezavisnih jedinica, od kojih je svaka bila pod komandom sopstvenog generala, što se po izlasku na otvorenije more, gde je sposobnost svake jedinice da deluje autonomno predstavljala prednost, pokazalo kao pun pogodak.

Kada je Kalikratida počeo da napreduje, „Atinjani su isplovili na otvoreno more kako bi ga napali s leve strane“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,6,29). To jest, njihovo levo krilo, koje je već bilo duže od odgovarajućeg dela neprijateljskih snaga, zaokrenulo je i potislo se još dalje na jug u pokretu koji je pretio opkoljavanjem spartanskog desnog krila. Takav manevar, koji je odvajao jednu flotilu od ostatka poretka, obično bi otvorio brešu koju bi Spartanci mogli da iskoriste; ali ako je zapovednik brodova u prvoj liniji na krajnjem levom krilu, Aristokrat, mogao da izvede taj široki zaokret, to je bilo upravo zahvaljujući prisustvu dvostruke linije: naime, flotila koja se nalazila iza njega, pod komandom Perikla (sina

velikog Perikla i njegove ljubavnice Aspasije), pokrivala je njegove breše. Bilo koji ofanzivni potez koji je Kalikratida planirao u tom delu mora bio bi osujećen ozbiljnom i očiglednom opasnošću od opkoljavanja, što bi primoralo Spartance na defanzivu. Kako se tačno kretalo atinsko desno krilo nije nam rečeno, ali je možda izvelo isti manevar; no, čak i da se ograničilo na napredovanje po pravoj liniji, već bi se našlo u položaju da zaobiđe neprijatelja. Čini se da centar nije preduzeo nikakvu akciju, već je jednostavno ostao nepomičan ispred ostrva.

25. BITKA KOD ARGINUSKIH OSTRVA

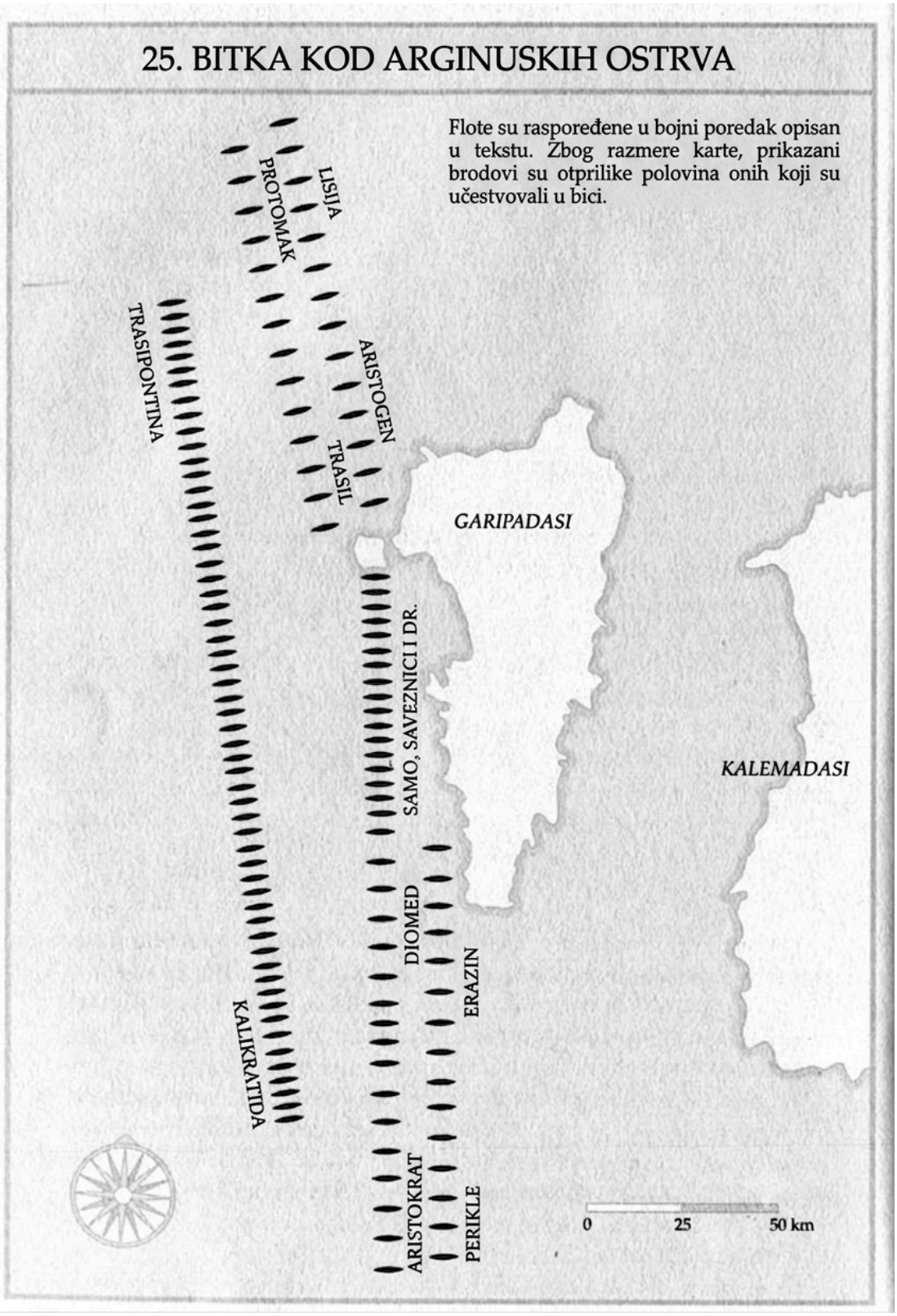

Kalikratida je komandovao desnim krilom svog poretka, i ono što je video bilo je alarmantno: njegov lični *kybernetes*, Hermon iz Megare, „rekao mu je da bi bilo bolje povući se, s obzirom na to da su atinske trireme bile daleko brojnije“, ali mladi admiral nije hteo ni da čuje: „Sparta, ako on pogine, neće lošije biti vođena, dok bi bekstvo, tvrdio je, zaista bilo sramota“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,6,32). Njegova odlučnost bila je u skladu sa hrabrošću velike spartanske tradicije i odražavala je njegov odvažan duh, ali je u kontekstu te specifične strateške situacije bila neoprezna. Borba protiv brojčano nadmoćnijih snaga u situaciji taktičke podređenosti u svakom slučaju je nemudra, a Spartanci, povrh toga, nisu imali nikakvog razloga da zametnu bitku. Vreme je radilo za njih, jer su Atinjani bili bez sredstava i nisu mogli dugo da drže flotu na moru; odlaganjem sukoba, osim toga, Spartanci bi verovatno mogli da izvuku korist iz novih prebega iz neprijateljske flote. Oprezan zapovednik bi, dakle, prepustio Atinjanima da preuzmu inicijativu na mestu koje bi sam izabrao i onda kada bi odnos snaga bio u njegovu korist.

Kalikratida, međutim, sa svog ličnog stanovišta, nije imao mnogo vremena: želeo je trenutnu pobedu, pre nego što se nađe u još većoj zavisnosti od persijskog novca i pre nego što se završi sezona pomorskih bitaka, čime bi ostao bez ikakve prilike za trijumf. Šta bi se, s druge strane, dogodilo da je poslušao Hermona i povukao se? Svakako bi morao da se vrati u Mitilenu kako bi pokušao da uništi Konona, a isto tako bi atinska flota krenula u poteru za njim; tada bi se našao sa 170 brodova naspram 155 atinskih pojačanja s jedne strane i 40 Kononovih brodova s druge. To znači da bi imao 25 brodova manje u odnosu na neprijatelja umesto 35, koliko je bilo kod Arginusa, ali bi ovo blago smanjenje zaostatka bilo uravnoteženo neophodnošću da se istovremeno bori i ispred i iza sebe. Ne znamo da li je Kalikratida razmatrao ove faktore ili ne, ali u svakom slučaju njegovu odluku ne treba nužno pripisati samo nepromišljenosti i neiskustvu jednog plahovitog mladića.

Suočen sa pretnjom koja se nadvijala na njegovom boku, učinio je ono što je mogao i, u nemogućnosti da produži sopstvenu liniju kako bi osujetio neprijateljski manevar, „podelio je snage i sa dve flote stupio u odvojene bitke protiv svakog krila“ (Diodor XIII,98). Ovaj pokret ga je ostavio bez centra i izloženog napadu jedne linije atinskih brodova postrojenih ispred ostrva, ali situacija ga je primorala na taktičke kompromise, a opasnost od

opkoljavanja bila je previše ozbiljna da bi se mogla ignorisati. Zapravo, atinski centar se nije pomerio tokom čitavog prvog dela bitke, koja je bila duga i ogorčena, „najpre u zbijenom poretku, a potom u rasutom“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,6,33). Atinski napad na bok u početku je koncentrisao borbu na tom mestu, ostavljajući malo prilika Spartancima da pokušaju one vešte manevre u kojima su sada bili nadmoćniji; ali sa produžavanjem bitke, prisustvo neangažovanog i netaknutog neprijateljskog centra postajalo je sve veća pretnja za iscrpljene Spartance. Kalikratida je poginuo kada je njegov brod probio kljunom jednu neprijateljsku triremu, i u tom trenutku njegovo levo krilo je popustilo i naterano u bekstvo. Kada je spartanska formacija konačno razbijena, atinski centar je izveo svoje prve manevre, učestvujući u uništavanju i gonjenju neprijatelja i uništavajući mnoge brodove u bekstvu bez pretrpljenih gubitaka. Na desnoj strani, u međuvremenu, sukob je još dugo nastavljen žestoko, sve dok devet od deset lakonskih brodova koji su se borili uz navarha nije izgubljeno, a svi ostali morali da se povuku. Atinsko desno krilo sprečavalo je svako bekstvo na sever; jedini brodovi koji su uspeli da se udalje uputili su se na jug prema mestima kao što su Hios, Kima i Fokeja. Kada je spartanski zapovednik u Mitileni saznao za ishod bitke, i on je pobegao, omogućivši Kononu da se pridruži glavnoj floti.

Prema Diodoru, bitka kod Arginuskih ostrva bila je, „koliko se pamti, najveća pomorska bitka između Grka i Grka“ (Diodor XIII,98). Spartanci su izgubili sedamdeset sedam brodova, odnosno šezdeset četiri odsto svojih snaga, što je zastrašujući procenat. Kod Kinosfame, Abidosa i Notijona gubici poražene strane iznosili su u proseku dvadeset osam odsto; mada je tačno, s druge strane, da je kod Kizika – gde su Atinjani upotrebili obmanu, iznenađenje i jedinice pod autonomnim komandama kako bi namamili neprijatelja na otvoreno more i opkolili ga – uništena čitava spartanska flota. Sukob kod Arginusa bio je sličan slom: zahvaljujući briljantnom planu, Spartanci su i tamo bili opkoljeni i odsečeni od bilo kog obližnjeg pristaništa, a ako je poneki neprijateljski brod i uspeo da pobegne, to je bilo samo zato što atinsko levo krilo nije moglo da zatvori zamku.

Atinjani su izgubili samo 25 od svojih 155 brodova i ostvarili sjajnu pobedu. Poraz u toj bici značio bi gubitak rata, a umesto toga, sa flotom sklopljenom na brzinu, uništili su silu koju je obučio i pripremio Lisandar i ubili hrabrog mladog admirala koji ga je nasledio. Atina je ponovo bila

gospodarica mora i imala je dobre razloge da se nada ne samo opstanku, već i pobedi.

Pomoć i spasavanje

Trijumf kod Arginusa spasio je Atinjane, koji međutim nisu mogli dugo u njemu da uživaju, jer su se odmah našli usred oštre polemike u vezi sa završetkom bitke. Pred kraj sukoba, atinska flota bila je rasuta na prostoru od preko šest kvadratnih kilometara na moru koje je postajalo sve olujnije. Još uvek su plutale olupine dvanaest od dvadeset pet brodova izgubljenih u sukobu, sa možda hiljadu ljudi koji su se u moru borili za opstanak, mnogi zakačeni za olupine, dok je veliki broj leševa bio rasejan svuda unaokolo. Kapetani pobedničkih trirema nisu se zaustavili da pomognu živima i sakupe mrtve radi sahrane, već su požurili da se vrate na Arginuska ostrva kako bi se dogovorili o sledećem potezu.

Za Grke je dostojna sahrana mrtvih bila gotovo podjednako važna kao i pružanje pomoći živima: u epskoj poeziji Odisej silazi u Had kako bi se uverio da je pali drug propisno sahranjen; u klasičnoj tragediji Antigona prkosi svom kralju i žrtvuje sopstveni život kako ne bi ostavila nesahranjenog mrtvog brata. Šta je to moglo navesti Atinjane da zanemare tako svetu dužnost?

Deo odgovora leži u neočekivanom toku te bitke, koja je povukla flotu dalje na otvoreno more nego što je to obično bio slučaj i raspršila je na veoma velikom prostoru (svi ostali sukobi nakon 411. godine odvijali su se na uskim područjima, nedaleko od kopna). Tradicionalni postupak nakon bitke nalagao je da se pobednička flota usidri, a da se potom odluči ko će i kako sakupljati preživele i pale; za izvršenje tog zadatka uvek je bilo dovoljno vremena. Bez sumnje, takav se ishod očekivao i u ovom slučaju, jer bi dvostruko opkoljavanje predviđeno atinskim planom dovelo sve njihove brodove u kružnu formaciju nedaleko od Arginuskih ostrva. Ali, na kraju, mnogi neprijateljski brodovi uspeli su da pobegnu na znatnu udaljenost, pa su Atinjani bili primorani da krenu u poteru za njima, što nije dozvolilo izvođenje uobičajenih manevara.

Kada su kapetani konačno vratili flotu na Arginuska ostrva, pojavio se drugi problem: Konon je, na skoro dvadeset kilometara udaljenosti, i dalje bio blokiran u luci Mitilene sa pedeset neprijateljskih brodova. Kada Eteonik, njihov zapovednik, bude saznao za ishod bitke, sigurno će pobeci kako bi se pridružio spartanskoj floti kod Hiosa, koja bi tako premašila

devedeset brodova, čineći jezgro za novu armiju i obnovu sukoba. Ovi ozbiljni strateški razlozi primoravali su Atinjane da pokrenu flotu ka Mitileni kako bi presekli odstupnicu Spartancima, iako su se nesumnjivo morali osećati rastrgnuto između ove nužnosti i dužnosti prema preživelima i stradalima. Zato su došli do kompromisa: dve trećine flote, sa svih osam generala, požurilo je ka Mitileni, dok je četrdeset sedam brodova ostalo kao spasilački odred pod vođstvom dvojice trijerarha, Teramena i Trasibula.

I ova odluka je bila predmet mnogih kritika, ali radilo se o razumnom izboru: od snaga upućenih ka Mitileni mogla se očekivati još jedna bitka ukoliko su želele da presretnu Eteonikove brodove, pa je bilo mudro da operacije dovrše generali koji su planirali i ostvarili veliku pobedu kod Arginusa. Osim toga, Teramen i Trasibul nisu bili obični brodski kapetani, već bivši generali sa izuzetnim talentom i iskustvom. Oni su stoga prionuli na povereni zadatak, ali su naišli na dodatnu prepreku u vidu oluje, koja je podizala sve više talase i izazvala paniku među mornarima zaduženim za sakupljanje preživelih i tela.

Svako ko je plovio Egejskim morem zna kako na njemu mogu da izbiju iznenadne i silovite oluje, toliko zastrašujuće da dovode u opasnost i moderne brodove; za trireme, koje su bile daleko nesigurnije i nepodesne za suočavanje sa takvim uslovima, one su svakako predstavljale strahovitu pretnju. Kod Arginusa su posade Teramena i Trasibula, zbog „iscrpljenosti od bitke i visine talasa“ (Diodor XIII,100), odbile da izvrše naređenja; kapetani su dali sve od sebe da ih ubede, ali situacija se ubrzo pogoršala do te mere da je svaka dalja rasprava postala uzaludna.

Oluja je vratila na ostrva i brodove koji su isplovili ka Mitileni, ponovo ujedinjujući flotu, i tada se moralo prisustvovati veoma gorkim scenama. Generali su verovatno, uvidevši da njihova naređenja nisu ispoštovana, strahovito pobesneli, svaljujući krivicu na dvojicu kapetana kojima je spasavanje bilo povereno. Teramen i Trasibul su, sa svoje strane, morali biti ogorčeni zbog onoga što su smatrali nepravednom optužbom, i možda su mislili da je trebalo da generali pristupe spasavanju i sakupljanju leševa pre nego što je oluja postala previše silovita.

Kada se vreme prolepšalo, čitava flota je zaplovila ka Mitileni, ali im je usput u susret došao Konon sa vešću da je Eteonik pobegao sa svojih pedeset trirema. Nakon zadržavanja u Mitileni, Atinjani su krenuli u poteru za spartanskim snagama sve do njihove baze na Hiosu, ali Eteonik nije bio

toliko lud da rizikuje još jednu bitku, pa ovima nije preostalo ništa drugo nego da se vrate u svoju bazu na Samosu. Velika pobeda ostala je umrljana neuspehom spasilačkih operacija i činjenicom da je zapravo ostala nedovršena. Ovi faktori morali su imati znatnu težinu u razmatranjima generala dok su se pripremali da sastave izveštaj koji će podneti skupštini u Atini. U prvi mah želeli su da do detalja izlože sve što se dogodilo nakon bitke, otkrivajući i to kako kapetani nisu izvršili spasilačku misiju, ali su potom uvideli da je bolje izostaviti svako pominjanje tog događaja i za sve što se desilo jednostavno okriviti oluju. Morali su shvatiti da bi podizanje optužbi protiv bilo koga pokrenulo raspravu u kojoj bi i Teramen i Trasibul – vešti govornici, popularni i sa snažnim političkim zaleđem – bili izuzetno opasni protivnici.

Suđenje generalima

U Atini je vest o pobedi dočekana sa olakšanjem i radošću, a skupština je odobrila predlog pohvale za generale koji su je ostvarili. U isto vreme, međutim, kao što se i očekivalo, činjenica da se propustilo zbrinjavanje preživelih i stradalih izazvala je gnev građana. Teramen i Trasibul su se odmah vratili sa Samosa u Atinu, verovatno da bi se odbranili ukoliko bude potrebno: ali u stvarnosti niko u gradu nije znao kako su se stvari tačno odvijale kod Arginusa, zbog čega pravno nije podignuta nikakva optužnica.

Ogorčenje Atinjana je, međutim, nastavilo da raste, te je počelo da se dovodi u pitanje postupanje generala koji su, kako je svako u gradu znao, bili odgovorni za sve što se dešavalo tokom pohoda. Kada je vest o raspoloženju koje se širilo među narodom stigla do Samosa, generali su prirodno pomislili da su ih dvojica kapetana diskreditovala, pa su ponovo pisali Atini, otkrivajući ovog puta da je spasilačka misija bila poverena Teramenu i Trasibulu.

To je bila kardinalna greška, jer u ovom trenutku kapetani nisu imali drugog izbora osim da se brane: nisu poricali silinu oluje, ali su suštinski krivicu za neuspeh spasavanja svalili na generale. Morali su da se požale i na dragoceno vreme koje su ovi potonji izgubili u uzaludnoj poteri – vreme koje se moglo iskoristiti za spasavanje ljudi – kao i na kašnjenje u izdavanju naređenja za spasavanje, izazvano raspravom kod Arginusa; kada su kapetani primili to naređenje, oluja je već učinila misiju nemogućom.

Odbrana je uspela: kada su pisma generala pročitana u skupštini, mase su odmah planule gnevom protiv kapetana, „ali se nakon njihove samoodbrane [gnev] ponovo okrenuo protiv stratega“ (Diodor XIII,101). Skupština je potom izglasala predlog kojim je smenila generale i naredila im da se vrate u Atinu kako bi se suočili sa suđenjem. Dvojica su odmah pobegla u progonstvo, dok su ostali verovatno podvrgnuti proceduri *euthynai* – uobičajenom polaganju računa koje se tražilo od svakog generala na kraju mandata, a koje je polazilo od finansijskog upravljanja, ali je obuhvatalo svaki aspekt njegovog ponašanja u službi.

Prvi kome je suđeno bio je Erazinid, koji je osuđen zbog protivpravnog prisvajanja javnog novca i nemara u službi, te je zatvoren. Možda mu je suđeno prvom jer je bio laka meta ili zato što se saznalo da je predložio da se preživeli i stradali ignorišu i da se čitava flota odvede u Mitilenu. Ostala petorica generala, koji su se nakon njega pojavili pred većem od Pet stotina sa svojom verzijom događaja, vratili su se prvobitnoj strategiji i za ono što se dogodilo okrivili isključivo oluju. Možda su, saznavši da dvojica kapetana u početku nisu proglašeni odgovornima za optužbe iznete protiv njih, doufali da će ponovo uspostaviti jedinstven front. Ali, ako se o tome radilo, bilo je prekasno: veće je izglasalo da ih zatvori i preda skupštini kako bi im ona, u svojoj funkciji suda, sudila. Tamo je Teramen pročitao prvo pismo generala, koje je za sve krivilo uslove na moru, i uz podršku drugih članova skupštine, optužio ih za gubitak preživelih i propust sahranjivanja tela.

Može se pretpostaviti da su Teramen i Trasibul bili besni zbog toga što su generali prvi prestali da podržavaju dogovorenu verziju i okrenuli se protiv njih, kao i da su se plašili da je prekasno za povratak na prvobitnu strategiju. U ovom trenutku atinski narod, koji je sada bio upoznat sa svime što se dogodilo, ne bi propustio da pronađe krivce i strogo ih kazni: ostalo je samo pitanje ko će to platiti.

Teramenov napad je uspeo, a skupština je reagovala okrenuvši se nasilno protiv generala, ućutkujući povicima njihove branioce i ne ostavljajući im vremena da govore u sopstvenu odbranu. Pod takvim pritiskom, oni su se prirodno mogli okrenuti protiv svojih tužitelja, ističući da je odgovornost za spasavanje preživelih i sakupljanje leševa bila poverena Teramenu i Trasibulu: „Ako se u ovoj stvari već moraju pronaći odgovorni, oni nisu mogli optužiti nikog drugog do one kojima je naređenje izdato“. Umesto

toga, čak ni tada nisu napustili prvobitnu odbrambenu strategiju, nastavljajući da tvrde kako je „silina oluje sprečila spasavanje brodolomnika“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,7,6), i dovodeći kao potporu svojim tvrdnjama kormilare i mornare, što je ostavilo ogroman utisak. Skupština je lako mogla pomisliti da su se generali postojano držali iste verzije događaja, odlučivši da ne prijave pojedinost o poveravanju zadatka kapetanima iz obzira i zato što ju je silina oluje činila irelevantnom.

Prema Ksenofontu, „takvim argumentima već su bili na putu da ubede Skupštinu“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,7,6), i delovalo je da predstoji umeren i razuman ishod, kada je jedna usputna okolnost promenila tok događaja: pao je mrak pre nego što se moglo pristupiti glasanju, zbog čega je skupština odlučila da odloži većanje za sledeći dan i naredila veću od Pet stotina da predloži proceduru za vođenje suđenja.

Igrom drugog slučaja, nekoliko dana kasnije slavila se svetkovina Apaturija, koja je podrazumevala obrede za rođenja, stupanje u punoletstvo i brakove, i koja je bila prilika u kojoj su se porodice okupljale iz cele Atike. Obično je to bio trenutak velike sreće i neobuzdanih užitaka, ali te godine porodični skupovi poslužili su samo da ožive bolno sećanje na mladiće pale u bici kod Arginusa i da ponovo razbuktaju ogorčenost prema svima koji su smatrani odgovornim za odsustvo njihovih najmilijih. Kada se sledećeg dana, kako je utvrđeno, skupština sastala, rođaci palih, obrijanih glava u znak žalosti, pojavili su se „tražeći da demos kazni one koji su ostavili bez sahrane ljude koji su hrabro poginuli za otadžbinu“ (Diodor XIII,101).

U odgovoru na to, Kaliksen, član veća od Pet stotina, predložio je veću proceduru koja se pokazala kobnom za generale: da se prekine debata i pređe na puko glasanje o njihovoj nevinosti ili krivici. Pitanje bi skupštini bilo postavljeno u prilično tendencioznim okvirima: pitalo bi se da li su „krivi što nisu sakupili pobednike iz bitke“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,7,9); a predviđena kazna, u slučaju osude, bila bi smrt i konfiskacija imovine. Najzad, generalima bi se sudilo svima zajedno: jednim jedinim glasanjem skupština bi odlučila o sudbini svakog od njih. Veće je odobrilo predlog, koliko god bio neuobičajen i unapred nepovoljan za optužene, ne ostavljajući generalima nikakvu mogućnost da preokrenu neprijateljsku atmosferu u kojoj se ova druga skupština sastajala.

Debata je bila puna emocija: jedan čovek, koji je tvrdio da je preživeo bitku kod Arginusa, ispričao je kako su ga drugovi koji su se utapali pored njega molili da prenese Atinjanima da „stratezi nisu sakupili one koji su bili najbolji branioci otadžbine“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,7,11). U tako usijanoj atmosferi Euzidom, Alkibijadov rođak i čovek veoma blizak s njim, usudio se da istupi u korist optuženih: optužio je Kaliksena da je podneo nezakonit predlog i pozvao se zbog toga na *graphe paranomou*, relativno novu atinsku proceduru za odbranu ustava. Ona je zabranjivala da se postupa po predlogu sve dok onaj ko ga je izneo sam ne bude izveden pred sud i oslobođen krivice za nezakonitost predloga. Nekolicina u skupštini je aplaudirala ovom činu, ali većina je mislila drugačije, do te mere da je neko predložio da se optužbe protiv generala prošire i na Euzidoma i njegove pristalice, a predlog je naišao na toliku podršku da su optužbe protiv Kaliksena povučene.

Tako se skupština vratila prvobitnom predlogu, po kojem bi svi stratezi bili osuđeni na smrt jednim jedinim glasanjem. Ali pojedini pritani, članovi odbora veća izabrani žrebom i po principu rotacije da predsedavaju skupštinom određenog dana, odbili su da predlog stave na glasanje, tvrdeći da je nezakonit. Njihova teza počivala je na dva čvrsta argumenta: prvo, suđenje svim optuženima zajedno kosilo se sa tradicionalnom praksom skupštine, a posebno sa Kanonovim dekretom, koji je izričito garantovao odvojeno suđenje za svakog optuženog; drugo, generalima nisu bili ustupljeni vreme i prilika da govore u sopstvenu odbranu, kako je propisivao zakon. To su bili argumenti koje je bilo teško pobiti, i Kaliksen nije ni pokušao da im protivureči; umesto toga, osetivši neprijateljstvo gomile prema generalima, predložio je da se iste optužbe iznete protiv stratega prošire i na nepokorne pritane, a gomila je odgovorila urlikom odobravanja.

Pritani su se toliko uplašili da su povukli prigovore i pristali da predlog veća stave na glasanje. Te godine je žrebom za člana veća izabran Sokrat, koji nikada pre ni posle toga nije obavljao javnu funkciju; uz to, tog meseca je pritanija pripadala njegovom plemenu i, što je još neobičnije, sam Sokrat je tog dana služio kao epistat, magistrat koji predsedava skupštinom. Jedini među pritanima, on je ostao pri svom stavu i odbio da stavi predlog na glasanje. Nekoliko godina kasnije, nakon rata, Platon će preneti reči kojima je Sokrat, braneći se i sam pred atinskim sudom, objasnio svoje postupanje

u toj prilici: „Ja sam se jedini među pritanima usprotivio vama, kako ne biste učinili ništa protiv zakona, i glasao sam protiv. I dok su govornici bili spremni da me optuže i uhapse, a vi ih na to podsticali svojim povicima, smatrao sam da moram rizikovati na strani zakona i pravde, pre nego svrstatati se uz vas koji ste odlučivali o nepravednim stvarima, iz straha od zatvora ili smrti“ (*Sokratova apologija* 32b-c).[25] Ali strasti unutar skupštine bile su previše snažne čak i za takav principijelan stav, i pretres je nastavljen.

U tom trenutku ponovo je, hrabro, intervenisao Euzidom, predlažući drugačiju proceduru koja bi, iako bi ostala stroga prema optuženima, omogućila da im se sudi pojedinačno, jednom po jednom: očigledno je bio uveren da bi i malo vremena bilo dovoljno da silovite emocije izazvane događajima splasnu, da bol, pojačan Apaturijama, i strasti koje su raspalili govornici uminu, te da bi pojedinačna suđenja dala optuženima priliku da iznesu svoje dokaze i omoguće razumu da prevlada. Bio je to briljantan govor, u kojem je upozorio građane na nezakonite procedure i podsetio skupštinu na veliku pobedu koju su optuženi ostvarili. Uspeo je da izdejstvuje da ga saslušaju, i predlog da se generalima sudi odvojeno dobio je većinu glasova. Na kraju su, međutim, birokratski manevri poništili ovu pobedu. Pristupilo se tako drugom glasanju, i ovoga puta skupština je izglasala predlog veća: svih osam generala, uključujući i dvojicu koja se nikada nisu vratila u Atinu, morali su biti pogubljeni.

Euzidomu je malo nedostajalo da ih spasi, jer je bio u pravu kada je mislio da gnev njegovih sugrađana neće dugo trajati: „Nedugo zatim Atinjani su se pokajali i izglasali pokretanje prethodnog postupka protiv onih koji su obmanuli narod“. Kaliksen je bio jedan od petorice optuženih i osuđenih. Svi su pobegli pre suđenja, ali kada se Kaliksen vratio u grad, „omražen od svih, na kraju je umro od gladi“ (Ksenofont, *Helenska istorija* I,7,35).

Zbog osude generala na smrt Atinjani su s pravom koreni vekovima, ali je teza, zastupljena od antike do modernih vremena, prema kojoj su takva zlodela karakteristična prvenstveno za demokratije, potpuno neosnovana. Atrocitete ove vrste činili su tokom vekova svi tipovi režima, a možda je upravo zato što je atinska demokratija, u opštem smislu, poštovala zakone i princip pravičnog suđenja, ovaj izuzetak tako tužno slavan. Atinjani su se, kao što smo videli, ubrzo pokajali zbog greške koju više nikada nisu

ponovili, ali ona je ostala neizbrisiva mrlja koju će neprijatelji demokratije od tog trenutka koristiti za napade na oblik vladavine i običaje Atine.

Zbog svoje odluke Atinjani su gotovo odmah pretrpeli i teške praktične posledice: malo koja država u ratu može sebi priuštiti da ostane bez osam briljantnih i veoma iskusnih vojnih vođa. Štaviše, Atina je, pored gubitka generala za godinu 406–405, ostala i bez umeća dvojice iskusnih zapovednika upletenih u događaje kod Arginusa: Trasibul nije izabran za generala 405. godine, a Teramenu, iako je to bio, komisija koja je redovno ispitivala nova imenovanja zabranila je vršenje dužnosti. Atina je morala da se suoči sa izazovom koji su postavili Sparta i Persija bez iskustva mnogih svojih najboljih zapovednika, a oni koji su izabrani na njihovo mesto nosili su u sebi teret obeshrabrujuće sudbine koja je zadesila njihove prethodnike.

XXXVII
PAD ATINE (405–404)

Uprkos svim nesrećama koje su usledile nakon bitke, Atinjani su kod Arginusa ostvarili veliku pobedu, a spartanska flota je pretrpela težak udarac. Iako je Peloponežanima preostalo još devedeset trirema, nedostajao im je novac za isplatu posada, pa su vojnici i mornari, kako bi izbegli glad, bili primorani da traže posao kao nadničari na imanjima širom Hiosa. Živeli su u tako očajnom siromaštvu da su neki od njih skovali plan da napadnu prestonicu ostrva, iako su im Hiošani bili saveznici. Preplašeni Hiošani su za trenutak pristali da izdržavaju trupe, ali bez persijskog finansiranja Sparta ne bi mogla da nastavi rat na Egeju. U međuvremenu, u domovini je moral bio nizak zbog poraza pretrpljenog od strane tek sakupljene atinske flote. Osim toga, oni Spartanci koji su delili mišljenje Kalikratide smatrali su sramotnom saradnju sa Persijancima protiv drugih Grka, dok su se Lisandrovi politički protivnici pribojavali da bi on mogao da se vrati na čelo i da bi njegove lične ambicije mogle da prevagnu.

Iz Sparte stiže nova mirovna ponuda

Zbog svih navedenih razloga, Spartanci su ponovo zatražili mir, nudeći ovog puta evakuaciju Dekeleje i priznavanje statusa kvo (*statu quo*) za sve ostale teritorije. Iz ugla Atinjana, ovo je bila bolja ponuda od one koja je odbijena nakon Kizika. Uprkos tome što su u periodu 410–409. izgubili Pilos, Spartanci su sada bili spremni da napuste svoje utvrđenje u Atici ne tražeći ništa zauzvrat. I ne samo to: nakon 410. godine, Sparta je bila primorana da prepusti kontrolu nad Vizantionom i Halkedonom, čime je oslobođen Bosfor i Atini ponovo omogućen pristup Crnom moru, a samim tim i snabdevanju žitom. Jedina značajnija mesta koja su Spartanci u tom

trenutku držali pod okupacijom bila su Abidos na Helespontu, važno ostrvo Hios nadomak jonske obale i, na kopnu, gradovi od izvesnog značaja poput Kime, Fokeje i Efesa. Iako mirovni predlog nije nudio Atinjanima sve što su želeli, predviđao je znatno povoljnije uslove od onih iznetih posle Kizika. To je moralo delovati privlačno i iz drugih uglova: ako bi Sparta odlučila da nastavi rat ponovnim dobijanjem persijske pomoći, mogla bi za kratko vreme da povrati brojčanu nadmoć svoje flote i da, zahvaljujući višim platama, nastavi da odvlači veslače neprijatelju; s druge strane, pobeda Atinjana kod Arginusa, koliko god bila slavna, bila je neka vrsta čuda, i nastavak sukoba bi ubrzo iscrpeo njihove resurse. Mir bi, nasuprot tome, omogućio Atini da ponovo uspostavi bezbednost u carstvu, ubira tribute i napuni gradsku kasu; najzad, povlačenje Sparte iz Dekeleje omogućilo bi atinskim zemljoradnicima da se vrate na svoja polja i obnove poljoprivrednu proizvodnju.

Uprkos ovim razmatranjima koja su je mamila da prihvati, Atina je odbila ponudu Sparte. Aristotel, zajedno sa drugim antičkim autorima, za to krivi demokratiju – od koje se, kaže, mogu očekivati takve nepromišljene ludosti – a posebno „demagoga“ Kleofonta, koji je „spriječio mir došavši pijan i u oklopu u Skupštinu, govoreći da neće pristati na sporazum sve dok Spartanci ne napuste sve gradove“ (Aristotel, *Atinski ustav* 34). Ovo je očigledno pristrasna rekonstrukcija, ali, bila ona tačna ili ne, ostaje činjenica da je većina od više hiljada prisutnih Atinjana odbila mir. Najverovatnije objašnjenje za njihovo ponašanje leži u trajnom nepoverenju prema Spartancima, naročito nakon što su ovi prekršili dogovore tokom Nikijinog mira: ni zakletva da će ispuniti uslove mira, ni ona kojom bi se potvrdio ugovor o savezu, nisu bile dovoljna garancija da bi se moglo verovati da će Peloponežani održati reč. Atinjani su se 406. godine pribojavali da bi neprijatelj, još jednom, mogao da iskoristi mir kao obično primirje kako bi prikupio snage, oporavio se od poraza i ponovo ugovorio sa Persijancima sredstva kojima će raspolagati za nastavak rata do pobede. Smatrali su da je sigurnije da nastave da pritiskaju radi potpune pobede dok su Spartanci slabi i obeshrabreni, a njihovi odnosi sa Persijom zategnuti.

Povratak Lisandra

Slaba tačka ovog plana, međutim, ležala je u potcenjivanju činjenice da je Kir ostao satrap, rešen da iskoristi spartanske snage za sopstvene ciljeve, dok je Lisandar samo čekao pravi trenutak da sa njim sarađuje. U zimu 406–405. godine, zapravo, spartanski saveznici na Egeju i na azijskom kontinentu okupili su se u Efesu. Nakon spartanskog poraza kod Arginusa, oni su teško stradali od napada koje su izvodile neometane atinske trupe, pa su zajedno sa Kirovim izaslanicima zatražili od Spartanaca da vrate Lisandra na čelo komande. Iako su se tom zahtevu isprečile dve prepreke – politika Sparte i njen sopstveni ustav – njihovo prevazilaženje nije bilo teško: atinska pobeda, Kalikratidina smrt i odbijanje mirovne ponude od strane Atine nisu ostavljali izbor; rat je morao da ide dalje, pa se stoga nije mogao odbaciti zahtev saveznika, bili oni Grci ili Persijanci. Svaki argument ili ustavno ograničenje koje se protivilo povratku ambicioznog Lisandra moralo je da ustukne pred nuždom. Pošto je zakon propisivao da se funkcija navarha može obavljati samo jednom u životu, Spartanci su formalno na to mesto izabrali Araka, a Lisandra imenovali za njegovog sekretara (*epistoleus*) i viceadmirala. Svi su shvatili da je reč o običnom pravnom lukavstvu.

Briljantni strateg spartanskih pomorskih bitaka odmah je stupio u akciju, okupljajući brodove koji su se nalazili u njegovoj staroj bazi u Efesu i dajući da se grade novi. Potom je požurio da zatraži audijenciju kod Kira kako bi od njega zatražio novac koji mu je bio očajnički potreban; ali princ mu je, iako još uvek iskreno vezan za Lisandra, rekao da su sva sredstva Velikog kralja, zajedno sa dobrim delom njegovih ličnih, već potrošena. Obećao je, ipak, da će nastaviti da ga podržava sopstvenim resursima, čak i ako kralj to odbije, i, da bi reči pretočio u dela, odmah mu je uručio pozamašnu sumu.

Kiru je, zapravo, bila potrebna Lisandrova podrška, ne samo za njegove buduće ambicije, već i za rešavanje problema koji su već bili prisutni. Ubistvo njegovih kraljevskih rođaka izazvalo je ogorčenje njihovih roditelja, a Darije je reagovao opozvavši sina na dvor.

Mladi princ nije mogao ništa drugo nego da posluša i, nemajući poverenja da u svom odsustvu prepusti satrapiju nijednom Persijancu, povukao je nesvakidašnji potez: pozvao je Lisandra u Sard i imenovao ga na svoje mesto za satrapa te carske provincije. Prepustio mu je upravljanje svim raspoloživim sredstvima i dao mu pravo da ubira pripadajuće tribute.

Uzdajući se u lojalnost ovog Spartanca, ali ne i u njegovu opreznost, zatražio je od njega samo da ne napada Atinjane dok se ne vrati. Ovaj zahtev je išao u prilog Lisandru, s obzirom na to da će njegova flota još nekoliko meseci biti brojčano slabija od atinske, a uz to mu je bilo potrebno vreme da posade vrati na traženi visoki nivo obučenosti.

U odsustvu Kira, u međuvremenu, lični ciljevi ovog Spartanca zahtevali su da se neutrališe nasleđe pokojnog Kalikratide, koji je bio obnovio snažna svelenska i antipersijska osećanja koja bi među Grcima u regionu ugrozila neophodnu političku podršku. To je posebno bio slučaj sa Miletom, gde je na vlasti bila demokratska vlada koja mu je bila neprijateljski nastrojena, i koju je on, zapravo, srušio kao svoj prvi potez. Pošto je grad zapravo ostao veran Sparti, nije mogao jednostavno da ga napadne, pa je pribegao lažima i obmani – oružju koje će oduvek činiti deo njegovog političkog arsenala. Dok je u javnosti izgovarao reči odobravanja zbog okončanja unutrašnjih borbi u Miletu, u privatnosti je podsticao svoje pristalice da se pobune protiv demokratije, čak i pribegavanjem političkim ubistvima. Oni su, naime, ubili oko tri stotine četrdeset protivnika u njihovim kućama i na gradskom trgu, a još hiljadu proterali iz grada; umesto demokratije uspostavili su svoju frakciju, na čelu sa oligarhijom koja je bila čvrsto odana i podređena ne Sparti, već ličnosti Lisandra. Pohod na Milet nagovestio je politička sredstva kojima će se Spartanac služiti u budućnosti. Pred onima koji su kritikovali njegove prevarantske metode, čovek koji se hvalio da „decu obmanjuje kockicama, a odrasle zakletvama“ opravdavao se hladnom opaskom da „tamo gde ne dopire lavlja koža, treba prišiti lisičiju“ (Plutarh, *Lisandar* 8,5 i 7,6).

Da bi stigao do Mileta, Lisandar je bio primoran da zaplovi na jug, zaobišavši atinsku flotu na Samosu. S obzirom na to da njegove posade još nisu bile na vrhuncu efikasnosti, Atinjani, koji su i dalje bili brojčano nadmoćniji od Spartanaca, trebali su da budu na oprezu i iskoriste svaku priliku da nametnu još jednu bitku na moru; umesto toga, nisu ni pokušali da ga presretnu. Njihovo oklevanje bilo je deo nasleđa koje je ostavilo pogubljenje i progonstvo generala koji su pobedili kod Arginusa: novi stratezi su imali manje iskustva i nedostajala im je sigurnost koju donosi pobeda; među njima se nije pojavio nijedan harizmatični vođa i, sećajući se sudbine svojih prethodnika, svi su morali biti prilično bojažljivi i nepoverljivi.

Ali cena ovog opreza bila je visoka: nakon što je napustio Milet, Lisandar je ubrzo okrenuo stratešku situaciju u svoju korist. U Kariji i na Rodosu zauzeo je gradove koji su bili saveznici Atinjana, ubijajući muškarce, a žene i decu odvodeći u roblje: bili su to svesni akti terora, s ciljem da posluže kao primer i odvrate druge saveznike Atine od otpora. Njegova politika bila je suprotna Kalikratidinoj i tu više neće biti nikakvog svelenstva; linija fronta neće prolaziti između Grka i Persijanaca, već između Lisandrovih prijatelja i neprijatelja. Rat je, međutim, morao biti dobijen u moreuzu, pa je stoga trebalo izbeći nadmoćniju atinsku flotu koja je na Samosu preprečavala put. U tu svrhu Lisandar je brzo krenuo na zapad, na suprotnu stranu Egeja, osvajajući ostrva, izvodeći pljačkaške pohode na Egini i Salamini, prolazeći kroz atinske vode i najzad se iskrcavši u samoj Atici. Čak ni najbojažljiviji atinski zapovednici nisu mogli dopustiti da ovi napadi ostanu bez odgovora, pa je atinska flota krenula u poteru. Spartanac ih je izbegao požurivši nazad ka Rodosu preko južnog Egeja, a odande je, ploveći uz obalu, pohitao na sever; potpuno bezbedno je prošao pored Samosa, od kojeg je atinska flota sada bila daleko, i zaplovio ka Helespontu „da bi sprečio prolazak teretnih brodova i ponovo se približio savezničkim gradovima koji su se odmetnuli“ (Ksenofont, *Helenska istorija* II,1,17). Moćna spartanska flota predvođena briljantnim i odvažnim zapovednikom ponovo je ugrožavala tu vitalnu liniju komunikacije za Atinu.

Bitka kod Egospotama

Iz svoje baze u Abidosu (videti mapu 26) Lisandar je sakupio vojsku, stavio je pod komandu Spartanca Toraksa i napao s kopna i s mora važan grad Lampsak, osvojivši ga. Ovaj uspeh doveo je Spartance na prag Propontide, otvarajući im put ka Vizantionu i Halkedonu, a samim tim i ka kontroli Bosfora i gušenju atinske trgovine sa Crnim morem. Atinjani su znali da, ukoliko ne uspeju da primoraju Lisandra na bitku i ne nanesu mu odlučujući poraz, neće samo izgubiti sve što su postigli kod Kinosfame, Kizika i Arginusa, već će u opasnosti biti i sam opstanak Atine. Zato su stigli u svoju bazu u Sest, odakle su pokrenuli flotu oko dvadeset kilometara duž Helesponta do mesta zvanog Egospotam, na oko pet kilometara od Lampsaka sa druge strane moreuza.

Odluka da se atinska flota dovede na to mesto bila je predmet kritika od samog početka, jer je u tom području postojala samo plaža, a ne prava luka. Obližnji gradić, štaviše, nije mogao da obezbedi dovoljno hrane i vode za oko trideset šest hiljada ljudi koji su se nalazili na brodovima, pa su zbog snabdevanja Atinjani morali neprestano da dele i rasipaju snage kako bi stigli do Sesta, svoje glavne baze – što je putovanje od skoro četrdeset kilometara u oba smera. Zašto se nisu ulogorovali u Sestu, izbegavajući tako veliki rizik? Odgovor treba tražiti u strateškim potrebama Atine: njihov prvi cilj bio je da blokiraju Lisandra, sprečavajući ga da uđe u Propontidu i uputi se ka Bosforu; drugi cilj je bio da nametnu bitku što je pre moguće, pre nego što im ponestane sredstava. Iz baze udaljene skoro dvadeset kilometara od Lisandrove, ostvarivanje prvog cilja bilo bi nemoguće, a sprovođenje drugog ispalo bi teže i opasnije. Da bi izazvali spartansku flotu kod Lampsaka polazeći iz Sesta, osim toga, Atinjani bi morali da veslaju nasuprot struji i sa preovlađujućim vetrom u pramac, što je značilo da bi na poprište bitke stigli umorni i ranjivi na napad neprijatelja sa netaknutom

energijom. Ali, iako ovi razlozi opravdavaju izbor baze, oni ne objašnjavaju potonje vođenje pohoda.

Na čelu atinskih snaga kod Egospotama bila su šestorica generala. Kao i kod Arginusa, nije bilo vrhovnog komandanta, pa je rukovođenje operacijama svakog dana, po principu rotacije, preuzimao jedan od njih. Za razliku od zapovednika kod Arginusa, međutim, oni nisu osmislili nikakvu originalnu i briljantnu strategiju, već su se ograničili na očigledan potez da svako jutro dovedu flotu pred luku Lampsak i izazovu Lisandra da izađe u borbu. Ne raspolažemo tačnim brojkama, ali čini se da su Spartanci imali otprilike isti broj brodova kao i njihovi protivnici, i tokom četiri dana njihov zapovednik je držao flotu u luci. Vreme je neumitno prolazilo, a činilo se da Atinjani nemaju načina da primoraju Lisandra na bitku.

U tom trenutku se senzacionalno ponovo pojavio niko drugi do Alkibijad. Čini se da je živeo u progonstvu na svom imanju na Galipoljskom poluostrvu i da je iz svog zamka posmatrao ovu pat-poziciju. Stigao je u atinski logor na konju, nudeći svoj savet i pomoć. Pozvao je generale da, iz očiglednih razloga koje smo pomenuli, premeste bazu u Sest, i objavio da su mu dvojica tračkih kraljeva obećala vojsku sa kojom će dobiti rat. Savet je, kao što smo videli, bio manje utemeljen nego što je on mislio, dok bi dolazak kopnenih trupa bio izuzetno dragocen. Ako bi Atinjani uspeli da zauzmu Lampsak s kopna, Lisandar bi bio primoran da se bori za izlazak iz luke protiv atinske flote koja se nalazila u boljem položaju, i to u vreme i na mestu koje sam nije birao. U takvim uslovima poraz bi mu bio zagarantovan: sa obalom u neprijateljskim rukama, spartanska flota bi bila uništena isto kao kod Kizika.

Atinski generali su, međutim, imali dobre razloge da sumnjaju u to da će snage koje je Alkibijad garantovao zaista i stići na njihov zahtev: predobro su znali kako slična obećanja u prošlosti nisu bila ispunjena. Osim toga, odmetnik je za pružanje svoje pomoći postavio neprihvatljive uslove: morao bi da deli komandu nad atinskim snagama. Nesumnjivo je da su generali bili nepoverljivi prema njegovim motivima: on je, prema njihovim sumnjama, „želeo da se njegovom rukom ostvari veliki poduhvat u korist otadžbine, i da se demos, zahvaljujući tom dobročinstvu, vrati staroj naklonosti prema njemu“ (Diodor XIII,105). Ali, kakve god bile njihove brige, nijedan atinski general se ne bi usudio da makar i u najmanjoj meri prepusti komandu nad flotom izgnaniku koji je dvaput osuđivan od strane

naroda; a još manje su bili skloni da prihvate ovakav predlog od čoveka poput Alkibijada: plašili su se da će „u slučaju neuspeha krivica pasti na njih, dok bi se uspeh pripisao Alkibijadu“. Zato su mu „odmah naredili da ode i da se više ne približava logoru“ (Diodor XIII,105).

Nakon toga, generali su se vratili predašnjoj taktici, ali su odlaganje i neaktivnost počeli da ostavljaju poguban uticaj na disciplinu i moral flote. Ljudi su postali neoprezni: odlazili bi u potragu za hranom i vodom čim bi brodovi dotakli plažu, ne preduzimajući odgovarajuće mere opreza i bez mogućnosti da ih zapovednici pozovu na dužnost. Situacija je bila podmukla, a u svakom slučaju ne bi bilo lako održati visok nivo koncentracije među posadama, ali je slabost generala samo dodatno pogoršala problem.

Petog dana je rotacija na komandnom mestu dovela Filokla na čelo atinskih snaga. On je, čini se, imao plan da okonča pat-poziciju i navede neprijatelja na borbu. Sa trideset brodova zaplovio je u pravcu Sesta, davši naređenje kapetanima ostatka flote da ga slede u pravom trenutku. Njegova zamisao je, koliko možemo da naslutimo, bila da ubedi Lisandra kako su se Atinjani umorili od uzaludnog stajanja kod Egospotama i da se stoga premeštaju u svoju glavnu bazu. Nadao se da će iskušenje da se progoni jedna flotila – dovoljno mala da bude lako savladana, ali dovoljno velika da predstavlja primamljivu metu – biti neodoljivo za Spartance. Sam Lisandar je, zapravo, podlegao sličnom iskušenju kod Notijona, gde je napao prethodnicu koju je činila Antiohova flotila, da bi potom, uprkos dolasku ostatka atinske flote, Spartanci ostvarili veliku pobedu. Možda se Filokle sećao tog ratnog lukavstva i odlučio da ga iskoristi kod Egospotama. Ovog puta, međutim, prethodnica je namerno trebalo da posluži kao mamac, dok bi glavnina snaga bila spremna da se obruši na Lisandra čim zagrize udicu.

Plan je obećavao, ali da bi uspeo, bili su potrebni veština i sigurnost u komandovanju, velika disciplina, kao i odlična koordinacija i sinhronizacija između jedinica flote – kvaliteti koji su Atinjanima u tom trenutku manjkali. Neprijateljska sila je, nasuprot tome, bila dobro obučena i pod komandom jednog navarha koji je s pravom bio siguran u svoj veliki talenat. Lisandar je znao da će Atinjani na kraju morati da odluče da li da se povuku ili da pribegnu nekom triku kako bi ga primorali na bitku, i bio je spreman za obe mogućnosti: strpljivo je držao neprijatelja pod strogim nadzorom, pazeći da njegova flota bude spremna, u savršenom stanju i na oprezu, i pažljivo se

pripremao da udari kada se ukaže prilika. Čim je video da je Filokle isplovio, odmah je iskoristio priliku i presreo atinsku flotilu pre nego što je uspela daleko da odmakne. Sa nadmoćnijim snagama obrušio se na Filokla, razbio njegovu jedinicu, a potom krenuo na ostatak neprijateljske flote iza njega. Njegovi pokreti bili su prebrzi za Atinjane, koji su drugačije proračunali tajming akcije. Plan je predviđao da Lisandrovi brodovi progone Filokla duž moreuza i da njihova pozadina ostane izložena; umesto toga, Atinjani preostali kod Egospotama zaprepašćeno su gledali kako ostaci Filoklove flotile beže prema njima, dok ih u stopu goni pobednička Lisandrova sila. Ostali su paralisani od panike, a mnogi brodovi su zarobljeni na samoj plaži bez posada.

Pometnja Atinjana navela je Lisandra da postavi Eteonika na čelo jednog kontingenta i pošalje ga na kopno kako bi zauzeo njihov logor, dok su njegovi pobednički brodovi već izvlačili neprijateljske trireme na suvo, na plažu. Dezorijentisani Atinjani nisu organizovali kopnenu silu koja bi im omogućila da se odupru obema ofanzivama, pa su se razbežali na sve strane; većina njih je, da bi spasila živu glavu, krenula prema Sestu. Od velike atinske flote samo deset brodova je izbeglo zarobljavanje ili potapanje. Lisandar je preokrenuo ishod iz Kizika: za razliku od Sparte, međutim, poraženi Atinjani nisu imali saveznike koji bi im pomogli da povrate sreću, a sa praznom riznicom nisu mogli sebi priuštiti izgradnju druge flote. Izgubili su rat.

Ishodi bitke

Nakon što je požurio da obavesti Spartu o svojoj velikoj pobedi, Lisandar je u Lampsaku zatekao između tri i četiri hiljade atinskih zarobljenika, oko jedne desetine ukupnih neprijateljskih snaga. Uprkos surovosti koju je ranije pokazivao prema poraženim neprijateljima, ne možemo biti sigurni da bi ih ubio ili pretvorio u roblje da je odluka zavisila isključivo od njega. Naime, čini se da njegova dokumentovana zverstva nisu činjena u naletima trenutnog besa: ona su, uglavnom, bila plod hladne računice, a kao što smo videli, umeo je da bude i milostiv kada je milost delovala probitačno za njegove ciljeve.

Odluka je, međutim, bila u rukama onih koji su manje računali, a saveznici, žedni osvete, zatražili su smrtnu kaznu za zarobljenike. Tokom

rata koji je trajao duže od četvrt veka, gradovi poput Korinta, Megare i Egine gledali su kako su im zemlje opustošene, trgovina ugušena, ekonomija uništena, a njihov prosperitet i prestiž dugoročno ugroženi. Pretrpeli su mnoge gubitke u bitkama i, kako je konflikt napredovao, bivali žrtve sve veće svireposti. Zverstva su postajala sve strašnija sa obe strane, ali posebno su bili poznati masakri i pretvaranje u roblje koje su Atinjani sproveli nad stanovništvom gradova kao što su Skiona i Melos: pobednici, po pravilu, teže da opravdaju, ako ne i da zaborave sopstvene ispade, dok ne opraštaju one koje su sami pretrpeli. Uz to, nedugo pre toga, Atinjani su, besni na one koji su prebegli iz njihove flote, izglasali da se svakom ratnom zarobljeniku odseče desna ruka; u istom tom duhu, Filokle je naredio da se posade dvaju zarobljenih neprijateljskih brodova bace u more. Sa živim sećanjem na takve postupke, Spartanci i saveznici su izglasali da se svi atinski zarobljenici pogube.

Ksenofont, koji je verovatno bio prisutan, opisuje kako je Atina dočekala vest o Egospotamu:

> U Atini se vest o porazu, koju je noću doneo brod *Paral*, širila od usta do usta, i jauk građana prostrujao je od Pireja duž Dugih bedema sve do grada, kako je ko kome prenosio vest. Tako te noći niko nije sklopio oka, jer su oplakivali ne samo one koji su poginuli, već još mnogo više same sebe, misleći da će pretrpeti ono što su sami učinili stanovnicima Melosa, spartanske kolonije pokorene nakon opsade, stanovnicima Istijeje, Skione, Torone, Egine i mnogih drugih grčkih gradova. (Ksenofont, *Helenska istorija* II,3)

Sudbina rezervisana za zarobljenike kod Egospotama morala je da učvrsti uverenje Atinjana da bi predaja značila smrt, ropstvo ili, u najmanju ruku, progonstvo, zbog čega su odlučili da pruže otpor. Skupština je izglasala preduzimanje svih mogućih mera za odbranu grada, i Atina se pripremila za neizbežnu opsadu.

U moreuzu je, u međuvremenu, Lisandar ubrzo ponovo uzeo situaciju u svoje ruke, i više nije bilo novih masakra. Štaviše, ponudio je razumne uslove neprijateljskim savezničkim gradovima, koji su se predali bez borbe. Čak je dozvolio atinskim garnizonima i zvaničnicima da nesmetano odu, pod uslovom da se upute isključivo u Atinu. Ovaj potonji gest, iako može delovati velikodušno, zapravo je bio lukav taktički potez: Lisandar je znao da je Atina previše snažna da bi se zauzela jurišem i da se može pokoriti samo opsadom. Stoga je, kako bi vreme njenog otpora sveo na minimum, želeo u gradu što veći broj ljudi koje će morati da slomi glađu. U istu svrhu

rasporedio je ljude da zaposednu Vizantion i Halkedon na dvema obalama Bosfora, i proglasio smrtnu kaznu za svakoga ko bi dopremao žito u Atinu.

Mere koje je preduzeo u ova dva grada poslužile su kao model za sistem koji je nameravao da uspostavi svuda pod svojom vlašću. Tamo je postavio garnizone pod komandom zapovednika (zvane harmosti), za čija imenovanja „nije mario za plemenito poreklo pa čak ni za imovinsko stanje, već je položaje delio članovima heterija ili onima koji su sa njim bili povezani vezama gostoprimstva: njima je davao apsolutnu vlast da dodeljuju nagrade i izriču kazne“ (Plutarh, *Lisandar* 13,7). Gde god bi naišao na demokratske vlade, zamenjivao ih je oligarhijama koje su mu bile odane, a koje su se često sastojale od „dekarhija“ – vlada od deset ljudi izabranih među onima koji su mu bili lično bliski. Ubrzo će „oslobodilac Grka“ početi da ubira tribute od gradova pod svojom kontrolom, a spartanska vlada će ratifikovati sve ove mere.

Potom je Lisandar zaplovio ka Egeju, gde je preuzeo kontrolu nad pojedinim gradovima Atinskog carstva. Samo je Samos pružio otpor: demokratska frakcija na vlasti na ostrvu, svesrdno odana Atini, pogubila je svoje aristokratske protivnike i pripremila se da se odupre spartanskoj opsadi. Lisandar je tamo ostavio 40 brodova, a sa ostalih 150 se uputio ka Atici. Usput je vratio Meljane i Eginjane na njihova ostrva, odakle su ih Atinjani proterali: nije imao ništa protiv toga da preuzme ulogu oslobodioca, pod uslovom da to ne šteti njegovim ličnim interesima.

Sudbina Atine

Lisandar je konačno stigao u Atiku u oktobru 405. godine, gde se susreo sa celokupnom peloponeskom vojskom u blizini Akademije, tik izvan atinskih bedema. Umesto da, kao i obično, umaršira sa dve trećine kontingenta iz svakog od dva grada, Agis je iz Dekeleje doveo sve svoje snage, a kralj Pausanija ostatak vojske sa Peloponeza: bilo je to prvi put posle više od jednog veka da su se oba spartanska kralja našla istovremeno na bojnom polju. Namera im je bila da toliko impresioniraju i zaplaše Atinjane da ih navedu na trenutnu predaju, ali čak ni takva demonstracija sile bez presedana nije u tome uspela.

Barem neke među Atinjanima na otpor je pokretala nada, pored straha od posledica predaje: iako su njihovi neprijatelji bili ujedinjeni u mržnji prema

Atinskom carstvu, nisu nužno delili i iste ciljeve u pogledu njegove sudbine. Ambicije Tebe i Sparte su se, na primer, već u izvesnoj meri sukobile tokom rata: iako bi potpuni slom Atine prijao Tebancima, njenim neposrednim susedima koji su mogli da se nadaju da će popuniti prazninu koja bi nastala, Sparta ne bi imala nikakve koristi od uvećane moći svog ambicioznog saveznika, te bi joj s vremenom moglo više odgovarati da Atinjanima ponudi povoljnije uslove.

U svakom slučaju, o tome kako postupati sa poraženim neprijateljem nisu svi mislili na isti način: Lisandar je vodio ambicioznu politiku s ciljem da Atinsko carstvo zameni Spartanskim carstvom pod sopstvenom kontrolom; šta je Agis mislio o tome, nije sasvim jasno; Pausanija bi, nasuprot tome, poput svog oca Plistoanakta, ubrzo pokazao da više voli mnogo konzervativniju politiku, koja bi ograničila domet delovanja Sparte na Peloponez i uspostavila dobre odnose sa Atinom lišenom svoje moći i carstva. Kraljev prirodni uticaj mogao bi na kraju da prevagne nad privremenim Lisandrovim prestižom i dovede do prihvatljivijeg sporazuma sa Atinom. Atinjani su se, stoga, spremali da pruže otpor što je duže moguće.

Kada su Spartanci shvatili da neće biti brze predaje, poslali su Pausanijinu vojsku nazad, dok je Lisandar sa glavninom flote otišao da opseda Samos, ostavljajući dovoljno brodova da održe blokadu Atine. Neposredno pre nego što su ove dve sile krenule, Spartanci su sazvali sastanak sa saveznicima kako bi raspravljali o sudbini opkoljenog grada: verovatno su tada Teba i Korint predložili njegovo uništenje, što je bio plan koji su podržali i Agis i Lisandar „na sopstvenu inicijativu, a ne po nalogu spartanskih javnih vlasti“ (Pausanija, *Opis Helade* III,8,6).[26] Možda uplašeni vešću o ovoj odluci, Atinjani su stupili u kontakt sa Agisom, koji se vratio u Dekeleju, saopštivši da bi pristupili spartanskom savezu ukoliko bi mogli da zadrže bedeme i Pirej. Iako bi takvim sporazumom odustali od svih ambicija u pogledu izgubljenog carstva, Agis je odgovorio da nema ovlašćenja da pregovara o miru i uputio ih da predlog iznesu u Sparti. Očigledno nije želeo da preuzme odgovornost za sporazum pod tako blagim uslovima.

Kada su Atinjani poslali izaslanike u Spartu da rasprave to pitanje, efori im nisu dozvolili da uđu u grad, već su se sastali sa njima u Selasiji, na granici Lakonije, i pozvali ih da iznesu svoje predloge. Saslušavši uslove

koje su ponudili Agisu, odbili su ih bez rasprave i naredili im „da odmah odu: ako zaista žele mir, neka se vrate pošto se bolje posavetuju“ (Ksenofont, *Helenska istorija* II,2,13). U najmanju ruku, rekli su, Atina bi morala da pristane da sruši Duge bedeme u dužini od skoro dva kilometra, čime bi postali nebranjivi. Bila je to zastrašujuća perspektiva: to je značilo da bi u bilo kom trenutku, kada god bi Spartanci to poželeli, grad mogao biti odsečen od mora i slomljen glađu pomoću opsade.

Samo odbijanje Spartanaca da uopšte raspravljaju o uslovima mira bilo je strašan udarac za Atinjane: njihova patnja je dostigla tačku da bi „čekajući ishod još jednog poslanstva, mnogi pomrli od gladi“ (Ksenofont, *Helenska istorija* II,2,14). Na sednici veća u Atini, čovek po imenu Arhestrat predložio je da se prihvate uslovi Sparte, ali čak ni u tako očajnoj situaciji Atinjani nisu dali svoj pristanak; štaviše, zatvorili su Arhestrata samo zbog toga što je izneo taj predlog, a umesto toga su usvojili Kleofontov predlog koji je za ubuduće zabranjivao svaki sličan predlog. Tako ekstremna reakcija bila je plod nepoverenja: Atinjani su bili ubeđeni da bi ih Spartanci, šta god rekli ili zakleli se, pobili ili pretvorili u roblje čim bi im se za to ukazala prilika.

Teramen pregovara o miru

Čak ni Kleofont, međutim, nije mogao unedogled da odlaže mirovne pregovore, pre svega zato što je u jednom trenutku pritisak gladi postao nepodnošljiv. Tada je Teramen – upravo onaj čovek koji je učestvovao u inicijativi za spasavanje Atine od poraza 411. godine i lično se angažovao na rušenju Četiri stotine kada su nameravali da izdaju grad i predaju ga Sparti – ponovo pristao da rizikuje kako bi pokušao da izbegne katastrofu. Njegovo istupanje bilo je predlog tipičan za umerenjaka, koji je nastojao da izbegne ekstremna rešenja poput prihvatanja spartanskih uslova ili kategoričkog odbijanja pregovora: umesto toga, predložio je da se potraži Lisandar kako bi se saznale prave namere Spartanaca, to jest da li zaista nameravaju da unište Atinu i izvrše pokolj nad njenim stanovništvom. Ujedno je saopštio skupštini da „misli da od Spartanaca može izdejstvovati i neke druge povoljne uslove za grad“ (Lisija, *Govori* XVIII,9) i zatražio od naroda da mu izglasa puna ovlašćenja za pregovaranje o miru. Podstican da otkrije o kakvim se „povoljnim uslovima“ radi, nije odgovorio, pozivajući

građane da mu poklone poverenje. Atinjani su morali shvatiti da je, kako bi pregovarač imao bilo kakve šanse za uspeh, tajnost od presudnog značaja, a pošto su već žarko želeli da postignu sporazum – ako je ikakav sporazum još uvek bilo moguće naći – odobrili su Teramenov predlog.

On je zatekao Lisandra na Samosu i ostao sa njim skoro tri meseca. Po povratku, početkom marta 404. godine, opravdao je svoje dugo odsustvo rekavši da ga je Spartanac zadržao protiv njegove volje, da bi ga na kraju otpravio sa istom onom porukom koju je dao i Agis: da nema ovlašćenja da raspravlja o uslovima mira i da Atinjani moraju da se obrate eforima u Sparti. Teramenovo objašnjenje je neverovatno, i ni antički autori mu nisu poklonili veru: prema njima, ovaj Atinjanin je toliko produžio svoje odsustvo kako bi njegovi sugrađani, pritisnuti glađu, bili primorani da prihvate bilo kakav mir koji Spartanci ponude. Međutim, logika i dokazi na terenu nalažu da se ova teza odbaci; verovatnije je da je Teramenovo odsustvo samo produžilo otpor Atinjana, koji su, dok je njihov izaslanik još uvek pokušavao da izdejstvuje bolji mir, morali biti manje skloni popuštanju pred uslovima koje je diktirala Sparta. Da bi ubrzao stvari, Teramenu bi bilo dovoljno da se vrati sa vešću da Spartanci nemaju nameru da unište Atinu, umesto sa vešću da Lisandar i dalje insistira na uslovima koje su diktirali efori. Osim toga, da su Atinjani mislili da se on tako dugo zadržao kod tog Spandžanina dok je narod patio samo da bi se vratio praznih ruku, teško da bi ga postavili na čelo predstavništva koje je trebalo poslati u Spartu da pregovara o miru. On ih je, naprotiv, morao ubediti da su njegovi dugi razgovori sa Lisandrom doveli do značajnih pomaka napred, i da je sada u poziciji da postigne zadovoljavajući mir.

U svakom slučaju, to je i bio ishod, jer su na kraju Spartanci prihvatili rešenje koje je spasilo Atinu zajedno sa životom i slobodom, mada ne i potpunom nezavisnošću njenih građana. Kako je Teramen uspeo da ubedi Lisandra da odustane od svoje prethodne odluke o uništenju grada, i u čemu su se sastojali ti „povoljni uslovi“ za koje je tvrdio da ih može dobiti? Autori to ne govore, ali je moguće izneti razumne pretpostavke. Teramenova nada bila je da što više ograniči gubitke, ali je morao biti svestan toga da će Atina neminovno morati da preda carstvo, flotu i bedeme, jer Sparta ne bi prihvatila ništa manje od toga. Njegov cilj bio je upravo spasavanje grada, njegovih stanovnika, njihove slobode i, koliko je to moguće, nezavisnosti. Dugi razgovori sa Lisandrom poslužili su

ostvarivanju tih ciljeva, dok je spartanski zapovednik sa svoje strane u međuvremenu morao uspeti da odbije teze onih koji su želeli uništenje Atine.

Najzagriženiji među ovim potonjima bili su Tebanci i Korinćani. Zapravo, Tebanac Erijant je formalno predložio „da se grad sravni sa zemljom, a njegova teritorija prepusti ovcama za ispašu“ (Plutarh, *Lisandar* 15,3). Teramenu verovatno nije bilo teško da ubedi Lisandra da bi nestanak Atine značio prepuštanje njene teritorije kao plena njenim sve moćnijim i ambicioznijim suparnicima sa severa. Ni u interesu Sparte ni samog Lisandra ne bi bilo da doprinesu širenju države koja je tokom rata zadavala česte probleme Spartancima i koja je porasla po veličini i uticaju, a koja se naročito sada nalazila pod kontrolom frakcije neprijateljske prema Sparti koja je već potraživala veći udeo u ratnom plenu. Bilo bi mnogo mudrije, mogao je sugerisati Teramen, zadržati prijateljsku i bezopasnu Atinu koja bi služila kao tampon-zona i kočnica tebanskim ambicijama.

Za posleratnu Atinu Lisandar bi više voleo krutu oligarhiju sastavljenu od njegovih vernih sledbenika, možda dekarhiju podržanu spartanskim garnizonom, kao što je već bio slučaj u bivšem Atinskom carstvu. Koje je argumente Teramen onda mogao upotrebiti da ga ubedi da gradu garantuje određeni stepen autonomije? Uspeh koji je Lisandar postigao i izuzetne počasti koje su mu ukazivane u raznim gradovima već su izazvali zabrinutost i zavist spartanskih kraljeva i drugih istaknutih ličnosti. „Bio je prvi među Grcima kome su... gradovi podizali oltare i prinosili žrtve kao bogu“ (Plutarh, *Lisandar* 18,5); obnovljena oligarhija na Samosu je, na primer, promenila ime glavnih gradskih svetkovina iz *Heraea* u *Lysandreia*.

Oba spartanska kralja neće oklevati da ubrzo pokažu svoje neprijateljstvo prema Lisandrovim ambicijama i da demontiraju režim koji je on nametnuo Atinjanima. To neprijateljstvo je moralo postojati već tada, pa je Teramen mogao osnovano tvrditi da bi nametanje uske oligarhije, koja je očigledno pod Lisandrovom kontrolom, učvrstilo savez između kralja i svih onih koji su kočili njegove planove. Takvom režimu bi se, osim toga, protivila većina Atinjana, naviknutih na demokratiju duže od jednog veka, što ih je moglo podstaći na neki vid otpora. Uspostavljanje umerenijeg režima sa širom bazom pružilo bi više stabilnosti i sigurnosti, tvrdio je verovatno Teramen.

Ali možda je atinski izaslanik imao još jedan adut koji je mogao da iskoristi u pregovorima, upravo onaj koji mu je omogućio da kaže svojim

sugrađanima da „misli da od Spartanaca može izdejstvovati i neke druge povoljne uslove za grad“. Ključna tačka na kojoj je počivala Lisandrova moć bio je njegov bliski odnos sa persijskim princom Kirom, na čiju je ekonomsku, vojnu i političku pomoć računao. Upravo je Kirova podrška omogućila pobedu i dovela spartanskog navarha do toga da ima svu vlast kojom je sada raspolagao, ali sada je prinčev položaj bio u opasnosti. Pozvan nazad u Susu, zatekao je svog oca, Darija II, na samrti; njegov nestanak doveo bi na presto, pod imenom Artaksers II, Kirovog starijeg brata, koji mu je bio neprijateljski nastrojen i koji bi ga, u najmanju ruku, smenio sa položaja zapovednika na zapadu, lišavajući ga tako mogućnosti da pomaže Lisandru. Ravnoteža moći bi time rizikovala da bude promenjena: novi kralj bi mogao da se vrati pređašnjoj politici i pokuša da spreči da se među Grcima pojavi jedna jedina velika sila, što bi ga možda navelo da podrži Atinu protiv Sparte. Njegova podrška ne bi mogla da preokrene ishod rata, ali bi omogućila Atinjanima da pružaju otpor iza bedema sve dok ne uspeju da dobiju još bolje uslove, a u isto vreme bi mogla da ojača položaj Lisandrovih spartanskih protivnika. Teramen je, u suštini, mogao tvrditi da bi Lisandar imao sav interes da zaključi razuman mir i uspostavi prijateljski režim u Atini pre nego što vest o Darijevoj smrti stigne do Grčke.

Takve pretpostavke bi, u svakom slučaju, objasnile kako je Teramen mogao da se vrati početkom marta u Atinu sa vešću da je Lisandar spreman da pruži svoju podršku pod prihvatljivijim uslovima, i zašto su ga Atinjani postavili na čelo predstavništva zaduženog da pregovara o ovom novom miru u Sparti. Lisandar je poslao eforima poruku u kojoj ih izveštava o svojim susretima sa Atinjaninom; u njoj je bila sadržana zvanična verzija razgovora prema kojoj je Teramenu dao isti onaj ispravan odgovor koji mu je, pre njega, dao Agis: da će odluka pripasti eforima i građanima Sparte. Nezvanično ih je, međutim, morao upoznati sa svojom promenom stava, a njegova nova taktika bez sumnje je naišla na odobravanje kralja i efora koji su, čini se, nadmašili sami sebe u retorskoj veštini kako bi izložili svoje plemenite motive.

Mirovni uslovi koji su, na kraju, ponuđeni bili su sledeći: Dugi bedemi i bedemi Pireja morali su biti srušeni; Lisandar će odlučiti koliko brodova Atina još može da ima (a to bi, prirodno, bio veoma mali broj); Atinjani su morali da predaju sve gradove pod svojom kontrolom, ali bi zadržali Atiku;

morali su da dozvole povratak izgnanika u domovinu (od kojih su većina bili oligarsi, prijatelji Sparte); gradom će se upravljati na osnovu njegovog pradovedovskog ustava (šta je to tačno značilo nije bilo jasno, i ubrzo će postati predmet oštrih sukoba); najzad, Atinjani će imati iste prijatelje i neprijatelje kao i Spartanci i morali su da slede ove potonje u bilo kojoj strategiji koju usvoje (što je atinsku spoljnu politiku stavilo pod kontrolu Sparte).

Ovo mogu delovati kao surovi uslovi, ali postaju manje teški ako se uzme u obzir da su se Atinjani pribojavali da Spartanci neće prihvatiti ništa osim bezuslovne predaje, uništenja Atine i smrti ili pretvaranja u roblje njenih stanovnika. Kada je Teramen preneo ponuđene uslove, međutim, pojedini njegovi sugrađani su ih ipak odbili. Na čelu opozicije bili su nepokolebljivi demokrati poput Kleofonta, koji su znali da bi kapitulacija značila kraj demokratije, i da bi povratak beskompromisnih oligarha iz progonstva sa sobom doneo smrt glavnih demokratskih prvaka. Njihov uticaj bio je toliko preteći da su se pobornici mira uverili da oni moraju biti eliminisani: kada se Teramen vratio u Atinu, saznao je da je Kleofont izveden pred sud i pogubljen. No, uprkos tome, uticajni Atinjani su nastavili sa prebacivanjima, dok su zagovornici mira, sada u većini, reagovali optužujući glavne neistomišljenike i zatvarajući ih. Dan nakon Teramenovog povratka, Atinjani su se okupili da razmotre spartanski predlog i, iako su neki do samog kraja glasali protiv njega, velika većina ga je prihvatila.

Tog martovskog dana 404. godine, nešto više od dvadeset sedam godina nakon svog početka, veliki rat između Atine i Sparte stigao je do svog kraja. Kasnije tog istog meseca, Lisandar je došao da sprovede mirovne uslove u delo: izgnanici koji su ga pratili očekivali su da će započeti nova era u istoriji Atine, a spartanski saveznici, ovenčani cvetnim vencima, plesali su i radovali se. „Počelo se sa rušenjem bedema sa velikim entuzijazmom uz zvuk flauta, smatrajući da taj dan označava početak slobode za Grčku“ (Ksenofont, *Helenska istorija* II,2,23).

Arhidamovo predviđanje da će Spartanci iz 431. godine ostaviti rat u nasleđe svojoj deci ispunilo se, ali on bi ostao zapanjen saznanjem da se sukob završio velikom pomorskom pobedom Spartanaca, i to u savezu sa onim istim „varvarima“ koje su sa toliko ponosa porazili 479. godine. Periklova predviđanja o toku rata već odavno su izgubila verodostojnost, ali

niko, ruku na srce, nije mogao predvideti tako dug, tako ogorčen, tako skup sukob, i tako razoran u pogledu života, imovine, tradicije i institucija. Rat je, kako je pisao Tukidid, učitelj nasilja, i nijedan grčki rat nikada nije bio toliko nasilan. Tanka potka civilizacije koja omogućava ljudima da žive dostojanstveno i ostvare svoje najviše potencijale bila je višekratno pokidana, bacajući borce u ponore svireposti i zlobe za koje je sposoban samo najgori deo ljudskih bića. Proklamovani cilj pobednika – oslobođenje Grka – postao je farsa još pre nego što se sukob priveo kraju, a mir koji je usledio bio je kratkog veka. Rat je bio, kako ga je Tukidid definisao, „najveći potres koji se dogodio među Grcima i delu varvara, a tako reći i među najvećim delom čovečanstva“ (I,1). Ako je on zaista bio najveći od grčkih ratova, bio je i najstrašnija od grčkih tragedija.

ZAKLJUČAK

Spartanska pobeda nije donela slobodu onima koji su bili podanici Atine: Lisandar je zadržao kontrolu nad mnogim grčkim gradovima u Maloj Aziji, a Persijanci su ponovo preuzeli mnoge druge. Spartanci su atinsko pomorsko carstvo zamenili sopstvenim carstvom, uspostavljajući u „oslobođenim gradovima“ uske oligarhije sa spartanskim garnizonima i guvernerima, i nameću im novi tribut.

U Atini je uspostavljena marionetska vlada oligarha koji su, zbog svoje brutalnosti, ubrzo stekli naziv „Trideset tiranina“. Novi režim je započeo period terora, obeležen konfiskacijom imovine i masovnim smrtnim kaznama – najpre na štetu najistaknutijih predstavnika demokratije, potom, iz pohlepe, protiv bogatih, i najzad protiv umerenjaka, pa čak i onih koji su, među samim pristalicama režima, protestovali protiv takvih zverstava. Sa porastom neprijateljstva i otpora, Tridesetoricom su morali da pozovu spartanski garnizon kako bi se zaštitili od sopstvenih sugrađana.

Preuzevši kontrolu nad nekadašnjim Atinskim carstvom, Spartanci su sada gospodarili grčkim svetom: svuda su ukinuli demokratiju, nameću umesto nje satelitske oligarhijske vlade. U Atini, koja je postala praktično okupiran grad u kome je i sama sumnja u demokratske simpatije mogla odvesti u smrt, građani su pronašli vođu za novi otpor u Trasibulu, Likovom sinu. Ne želeći da živi pod vladavinom Tridesetrice, hrabri Trasibul je pobegao u Tebu, koja je već bila neprijateljski nastrojena prema Atini, ali se sada nalazila u sukobu i sa Spartom. Tamo su mu se pridružili atinski demokrati i rodoljubi u bekstvu, sa kojima je formirao malu vojsku i utvrdio se u jednoj tvrđavi na planinama na severnoj granici Atine. Kada su snage Tridesetrice bezuspešno pokušale da unište pobunjenike, i drugi Atinjani su dobili podstrek da pobegnu i pridruže se otporu. Na kraju je Trasibul toliko ojačao da je krenuo u marš, zauzeo Pirej i sukobio se sa spartanskom vojskom, što je dovelo do pat-pozicije. U tom trenutku Spartanci su odlučili

da napuste Atinu, te su 403. godine Trasibul i njegovi ljudi u njoj ponovo uspostavili punu demokratiju.

Atina je ponovo bila slobodna i demokratska, ali opasnost nije prošla: ogorčeni zbog nasilja koje je počinila Tridesetorica, mnogi su želeli da progone krivce i sve one koji su sa njima sarađivali, i da ih kazne, što bi značilo suđenja, pogubljenja i osude na progonstvo. Grad bi ponovo bio rastrgnut taborbama i građanskim ratom, koji su već doveli do kraja demokratije u mnogim drugim grčkim državama; ali Trasibul je, zajedno sa drugim umerenjacima, proglasio amnestiju koja je zaštitila sve, osim najgorih zločinaca.

Nova atinska demokratija se čvrsto držala politike umerenosti i ravnoteže, što joj je kasnije donelo najviše pohvale od Aristotela: „Reklo bi se da se [od strane atinskih demokrata] reagovalo na najbolji i najpolitičniji način pred pretrpljenim nesrećama, kako privatno tako i javno“. Ne samo da su proglasili i sproveli amnestiju, već su sakupili javni novac kako bi Spartancima vratili sumu koju je Tridesetorica pozajmila za borbu protiv demokrata. „Jer se smatralo da to treba da bude početak sloge. U drugim gradovima, nasuprot tome, oni koji su uspostavili demokratiju ne samo da ne doprinose iz sopstvenih dobara više nego što je potrebno, već i dele zemlju“ (Aristotel, *Atinski ustav* 40). Umerenost demokrata 403. godine nagrađena je uspešnim pomirenjem između klasa i frakcija, što je Atini omogućilo da napreduje bez građanskih ratova i državnih udara gotovo do kraja IV veka.

Ono što je vredno pomena jeste da poraz koji je pretio da zriše grad i njegove stanovnike, dekretuje kraj njegovog demokratskog ustava i ugrozi njegovu sposobnost dominacije, pa čak i nezavisne spoljne politike, nije imao – osim na kratak period – nijednu od ovih posledica: u roku od godinu dana Atinjani su povratili punu demokratiju, a u rasponu od jedne decenije ponovo su imali flotu, bedeme i nezavisnost. Tako je Atina postala jedan od glavnih članova koalicije država čiji je cilj bio da spreči Spartu da se meša u zbivanja u ostatku Grčke. U razmaku od četvrt veka, Atinjani su takođe povratili mnoge od starih saveznika i obnovili svoju moć, do te mere da se može govoriti o „drugom Atinskom carstvu“.

Naravno, Spartanci su postali dominantna sila u Grčkoj, pero pobeda im nije donela popuštanje napetosti, već pre velike potrese. Nakon nekoliko godina bili su primorani da napuste carstvo, gubeći tribute koji su iz njega

priticali, ali ne pre nego što se u Spartu slio takav priliv novca koji je ugrozio njenu disciplinu i njene tradicionalne institucije. Ubrzo su se Spartijati morali suočiti sa unutrašnjim zaverama koje su pretile njihovom ustavu i samom njihovom opstanku. U inostranstvu su morali da vode veliki rat protiv koalicije starih saveznika i starih neprijatelja koji ih je pritiskao unutar samog Peloponeza – rat iz kojeg su uspeli da izađu nepovređeni samo zahvaljujući persijskoj intervenciji. Na kratko vreme uspostavili su neku vrstu hegemonije nad Grčkom, ali samo onoliko koliko je to persijski kralj želeo. Nije prošlo ni tri decenije od njihovog trijumfa, a poraženi su od Tebanaca u velikoj kopnenoj bici, čime je njihova moć uništena zauvek.

Dug i nemilosrdan Peloponeski rat odneo je ogromne žrtve. Gubitak ljudskih života bio je bez presedana i, u pojedinim gradovima, razoran: celokupno muško stanovništvo Melosa i Skione zbrisano je sa lica zemlje, a Plateja je izgubila veći deo svojih muškaraca; deceniju nakon završetka sukoba, broj odraslih muških građana u Atini bio je, čini se, upola manji nego na početku sukoba. Atina je izgubila više muškaraca nego druge države-gradovi jer je u njoj besnela kuga, koja je sama odnela možda trećinu njenog stanovništva; ali pustošenje zemalja i blokade trgovine koje je rat doneo sa sobom izazvali su siromaštvo, uhranjenost i bolesti i u drugim državama. Atinjani su uništili useve Megare i sprečili njenu trgovinsku razmenu tokom mnogih godina, desetkujući i osiromašujući Megarane do te mere da su, radi povratka prosperitetu, bili primorani da pojačaju svoju zavisnost od robovskog rada. Dok su Korinćani 479. godine mogli da pošalju pet hiljada hoplita u borbu protiv Persijanaca kod Plateje, 394. godine nisu mogli da pošalju na Nemeju, da brane sopstvenu teritoriju, više od tri hiljade – što su svakako bile sve snage kojima su raspolagali; smanjenje obima trgovine tokom rata dovelo je do toga da ljudi više nisu imali novca potrebnog da služe kao hopliti, ali to nije dovoljno da objasni malobrojnost njihove vojske; ako je samo polovina ovog smanjenja plod pada broja stanovnika, to bi značilo da se broj odraslih muškaraca za manje od jednog veka smanjio za oko dvadeset odsto. Lišavanja koja se mogu direktno ili indirektno pripisati ratu odnela su visok danak u ljudskim životima širom celog grčkog sveta, od Sicilije do Bosfora.

Ekonomske štete, čak i kada nisu dovele do pada broja stanovnika, bile su veoma teške u mnogim gradovima: gubitak carstva lišio je Atinu izvora njenog velikog javnog bogatstva, označivši kraj izvanrednih građevinskih

programa iz V veka, a da bi se poljoprivreda oporavila od razaranja na selu, bilo je potrebno nekoliko godina; ne samo Megara, već su i egejska ostrva pretrpela česte pljačke; Korint, Megara i Sikion, države na prevlaci za koje je trgovina bila od vitalnog značaja, bili su odsečeni od razmene na Egeju skoro tri decenije, a tokom većeg dela ovog perioda njihova trgovina sa zapadom bila je drastično smanjena. U mnogim oblastima Grčke, naročito na Peloponezu, siromaštvo je toliko pritislo da su mnogi muškarci bili primorani da sredstva za život traže stupajući u najamničku službu, često u stranim vojskama.

Unutar samih gradova, opasnosti i patnje usled rata samo su zaoštrili partijske borbe koje su već postojale. Tukidid, Ksenofont, Diodor i Plutarh govore nam o sve većem širenju građanskih ratova, čije su strahote postajale utoliko svakodnevnije ukoliko su se više množili nasilni i svirepi sukobi između demokrata i oligarha. Sa razvlačenjem rata rasli su bes, frustracija i želja za osvetom, što je dovelo do eskalacije zverstava kakva je retko ili nikada ranije viđena.

Čak ni snažne porodične veze i najsvetiji verski običaji nisu izdržali pritiske dugog rata, čije su strašne posledice dovele do preispitivanja tradicionalnih vrednosti na kojima je počivalo klasično grčko društvo, doprinoseći produbljivanju podela u njemu. Neki su reagovali odbacivanjem svake vere u korist skeptične ili cinične racionalnosti, dok su drugi pokušavali da se vrate arhaičnijoj i iracionalnijoj religioznosti.

Poraz Atine zadao je i težak udarac izgledima demokratije u drugim grčkim gradovima: uticaj jednog političkog sistema na one koji žive izvan njega tesno je povezan sa uspehom tog režima u ratu. Demokratski ustav moćne i trijumfalne Atine predstavljao je privlačnu tačku i uzor drugima, čak i u srcu Peloponeza. Poraz u ratu protiv Sparte uziman je kao dokaz nedostataka njenog političkog sistema; atinski neuspesi prikazivani su kao mane demokratskog režima; uobičajene nesreće i ljudske greške proglašavane su osobenim posledicama demokratije. Prekretnica koja je usmerila politički razvoj Grčke prema oligarhiji umesto prema demokratiji bila je spartanska pobeda nad demokratskom koalicijom kod Mantineje 418. godine, a konačni poraz Atine samo je osnažio tu tendenciju.

Uprkos svom naizgled odlučujućem ishodu, rat nije uspostavio stabilnu ravnotežu moći koja bi zamenila onu nestabilnu, učvršćenu u godinama nakon Grčko-persijskog rata; nije stvorio novi poredak sposoban da

garantuje mir u Grčkoj tokom jedne ili više generacija. Pobeda nad Atinom donela je samo privremeni porast spartanskog uticaja – porast koji je bio nesrazmeran stvarnoj snazi Sparte, koja nije imala ljudske, materijalne i političke resurse da održi osvojeno carstvo ili da dugoročno kontroliše ono što se dešavalo izvan Peloponeza. Svi pokušaji da se to učini doneli su samo podele i slabost kako Sparti, tako i ostatku Grčke.

Rešenje iz 404. godine, najzad, nije predstavljalo ni „punski mir“ koji bi doveo do definitivnog sloma atinske moći, niti pregovorima postignuto, umereno rešenje sposobno da umiri ogorčene duhove. Stvarna i potencijalna snaga Atine, uz to, bila je veća nego što je izgledalo u trenutku njenog poraza, i s vremenom je njenoj moći bilo suđeno da se ponovo nametne. Čim su se oslobodili, Atinjani su zapravo počeli da razmišljaju o ponovnom osvajanju carstva, moći i slave, kao i o otporu grčkih država spartanskoj dominaciji. Atina je 404. godine bila razoružana, ali ne i umirena, a njeno držanje u razoružanom stanju zahtevalo bi silu, posvećenost, saradnju i jedinstvo namera koje pobedničke sile nisu imale. Ambicija Tebe je već bila dostigla tačku da zahteva istu moć kao i države-predvodnice, a nakon kratkog perioda, i da teži ka hegemoniji. Uzaludni pokušaji Sparte da gospodari Grčkom doneli su samo slabost koja će, ubrzo, staviti tačku na autonomiju Grka i prepustiti ih stranoj kontroli – najpre kroz intervencije Persije, a potom kroz osvajanje od strane Makedonije.

Podjednako je opravdano i poučno razmišljati o onome što nazivamo Peloponeskim ratom kao o „Velikom ratu između Atine i Sparte“, kako ga je definisao jedan naučnik: naime, baš kao i Evropski rat 1914–1918. godine – nazvan upravo „Veliki rat“ od strane prve generacije koja je svedočila samo njemu – on je bio tragičan događaj, ključna prekretnica u istoriji, kraj jedne epohe napretka, prosperiteta, samopouzdanja i nade, i početak mračnog doba.

IZVORI ZA ISTORIJU PELOPONESKOG RATA

Glavni izvor za Peloponeski rat jeste istorija koju je napisao Tukidid, Olorov sin, Atinjanin rođen oko 460. godine p.n.e., koji je živeo verovatno do oko 397. godine. Iako je poticao iz plemićke porodice, bio je veliki poštovalac Perikla, vođe atinskih demokrata. Godine 424. p.n.e., u vreme kada su na vrhuncu moći bili Kleon i radikalniji demokrati, izabran je za generala (stratega) i poverena mu je komanda nad flotom kod Amfipolja u Trakiji. Kada je grad pao u ruke Spartanaca, proglašen je odgovornim, izveden pred sud, osuđen i prognan tokom preostale dve decenije rata.

Tukididovo delo je ubrzo steklo divljenje mnogih, a njegova pedantna pažnja posvećena detaljima i objektivnost doneli su mu duboko poštovanje koje traje već više od dva milenijuma. Bio je uveren da je utvrđivanje činjenica sa najvećom mogućom tačnošću od presudnog značaja za njegov cilj: razumevanje i osvetljavanje funkcionisanja ljudske prirode, posebno u sferi politike, međudržavnih odnosa i rata. Ipak, njegova tumačenja, kao i tumačenja svakog istoričara – a naročito onog koji je bio duboko umešan u događaje koje opisuje – zahtevaju pažljivo ispitivanje i procenu.

Tukididovo svedočanstvo dopunjuju tri dokumenta, od kojih su dva savremena samom ratu. *Athenaion Politeia* (*Atinski ustav*), koja nam je stigla među Ksenofontovim delima, ali za koju se savremeni stručnjaci slažu da mu se ne može pripisati, napisana je, čini se, između 430. i 420. godine p.n.e., a njen nepoznati autor se ponekad naziva „Stari oligarh“, iako ne znamo koliko je zapravo imao godina kada ju je napisao. Iako su njegove oligarhijske simpatije više nego očigledne, ovaj spis kroz pragmatičnu analizu dokazuje da je atinska demokratija, koliko god bila nemoralna, bila efikasna. Drugi *Atinski ustav*, koji je u drugoj polovini IV veka p.n.e. napisao Aristotel ili neko iz njegove škole, nudi kratku istoriju razvoja atinske politike od njenih početaka pa sve do autorovog vremena, oko 330. godine p.n.e. Od posebnog značaja u ovom delu jeste prikaz

poslednjeg dela rata, naročito oligarhijskog prevrata iz 411. godine. Ulomak dela *Hellenica* (*Helenska istorija*) nepoznatog autora iz IV veka otkriven je 1906. godine na papirusu u Oksirinhu u Egiptu. To je većim delom izvrstan i oštrouman prikaz događaja iz 396–395. godine, ali opisuje i tebansko pustošenje Atike u poznom periodu rata. Pored toga, čini se da ovo delo počinje tamo gde se Tukidid zaustavlja i ima ogroman značaj kao verovatni izvor za kasnije istoričare, poput Diodora i Plutarha.

Tukididova istorija se prekida u jesen 411. godine p.n.e., oko šest i po godina pre kraja sukoba. Antički pisci su u njoj videli autoritativan izvor za period koji je obrađivala, a trojica istoričara su nastavila njegov prikaz tamo gde ga je on prekinuo. Kratippo, njegov atinski savremenik, doveo je istoriju grčkog sveta najmanje do 394. godine, a isto je učinio i Teopomp sa Hiosa, rođen oko 378. godine. Njihova dela su, međutim, izgubljena, a sve što o njima znamo potiče iz fragmentarnih citata kod kasnijih autora. Takođe i Ksenofont, Grilov sin, rođen oko 428. godine p.n.e. – dakle Tukididov savremenik, ali mlađi od njega – napisao je *Hellenica* (*Helensku istoriju*), obradivši grčku istoriju do 362. godine, i to delo je sačuvano. On je pripadao Sokratovom krugu i bio je vatreni pristalica Sparte, u čijoj je vojsci služio pod moćnim kraljem Agesilajem. Njegovom delu nedostaje analitička snaga Tukididovog spisa, ali ono nudi najvažnije svedočanstvo o poslednjim godinama rata.

Dodatne informacije, različite pouzdanosti i vrednosti, nude dvojica znatno kasnijih autora. Diodor sa Sicilije (Diodor Sicilijski), savremenik Julija Cezara i Avgusta, napisao je opštu istoriju u I veku p.n.e., oko četiri veka nakon Peloponeskog rata. Njegova pouzdanost zavisi od izvora koje je koristio, među kojima je bila Tukididova istorija, ali i druga dela koja su danas izgubljena. Čini se da je najvažniji izvor bila istorija Efora iz Kime, koji je pripadao generaciji neposredno nakon rata i mogao je da razgovara sa mnogima koji su ga preživeli. Takođe se čini da je Efor koristio delove (kasnije izgubljene) Oksirinhijskog istoričara, čija je verodostojnost često veća od Ksenofontove. Stoga se na Diodora treba osloniti, posebno za godine koje Tukidid nije obradio.

Ostaje Plutarh iz Heroneje koji je, živevši otprilike između 50. i 120. godine n.e., bio još udaljeniji od događaja koje je opisivao. Njegovi *Uporedni životopisi slavnih Grka i Rimljana*, osim toga, nisu delo istoričara, već biografa koji je otvoreno težio da izvuče moralne pouke iz

života velikih ljudi prošlosti. To je navelo mnoge da posumnjaju u njegovu pouzdanost, ali takav pristup nosi određeni rizik. On je, naime, posedovao veličanstvenu biblioteku koja je sadržala mnoga dela koja nama više nisu dostupna; pominje i citira izgubljene komičke pesnike iz V veka, istorije Tukididovih savremenika poput Filista iz Sirakuze i Helanika sa Lezbosa, kao i njegove naslednike Efora i Teopompa; takođe citira natpise iz V veka i opisuje građevine, slike i skulpture koje je video sopstvenim očima. Jedan odlomak iz njegovog *Žitija Nikije* (1,5) pruža uvid u blago koje se može naći u njegovom delu: „Dajući, dakle, brz i suštinski osvrt na one činjenice koje su ispričali Tukidid i Filist, a koje je nemoguće potpuno zaobići... (sve to da ne bih delovao lenj i nemaran), pokušao sam da prikupim pojedinosti koje većini izmiču i koje su drugi izložili nesistematski, ili koje se nalaze na spomenicima ili drevnim dekretima, ne sakupljajući time beskorisnu dokumentaciju, već onu koja omogućava da se upozna karakter i način ponašanja“. U ostvarivanju tih ciljeva on nam nudi dragocene i autentične informacije koje ne smemo rizikovati da ignorišemo.

Druga dragocena svedočanstva savremena ratu, u obliku natpisa uglavnom na kamenu, otkrivena su u poslednja dva veka. Grčka epigrafika je postigla značajan napredak u pronalaženju, restauraciji i objavljivanju dokumenata od velikog interesa i važnosti. Možda najznačajniji rezultat bila je rekonstrukcija i interpretacija stela na kojima su Atinjani, od 454. godine p.n.e. do pada carstva, urezivali godišnje udele u tributima nametnutim njihovim podanicima. Ovo veliko delo objavili su između 1939. i 1953. godine Bendžamin Din Merit, Henri Teodor Vejd-Džeri i Malkolm Frensis Mekgregor pod naslovom *The Athenian Tribute Lists* (4 toma; tom I, Cambridge, Harvard University Press; tomovi II-IV, Princeton, N.J., The American School of Classical Studies at Athens). Pored ovih, najvažniji natpisi za naše potrebe sakupljeni su u *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.,* pod uredništvom Rasela Mejgsa i Dejvida Malkolma Luisa (recenzirano izdanje, Oxford, Clarendon Press, 1992). Prevode na engleski jezik mnogih natpisa, kao i manje dostupnih referenci kod antičkih autora, obezbedio je Čarls V. Fornara u *Archaic Times to the End of the Peloponnesian War*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983 [2.]

Poznavanju i razumevanju rata ogromno su doprineli i napori brojnih naučnika iz XIX veka, čija pionirska dela i danas zaslužuju da budu čitana.

Najveći među njima jeste izuzetni Džordž Grot, otac istorije antičke Grčke kakvu danas poznajemo. Dvanaest tomova njegove *History of Greece* (London, J. Murray, 1846–1856; italijanski prevod *Storia della Grecia antica*, koji je na italijanskom priredila uz dodatak napomena i apendiksa Olimpija Kolona, Napulj, kod V. Pezutija, bez godine izdanja) čine delo savesne i duboke učenosti koje pruža čvrste temelje za preispitivanje mnogih tradicionalnih stavova. Grotovo remek-delo podstaklo je ozbiljna razmišljanja i brojne odgovore, od kojih su najvažniji sadržani u višetomnim istorijama trojice nemačkih naučnika. Najdragocenija i najuticajnija među njima jeste *Griechische Geschichte* Georga Buzolta (Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1893–1904), posebno drugi deo trećeg i poslednjeg toma. Ona je uzor potpunog i dubokog poznavanja svakog antičkog svedočanstva i moderne studije do autorovog vremena i predstavlja savršeno uspešan pokušaj da se dostigne objektivnost. Druge dve su *Griechische Geschichte* Karla Julijusa Beloha (drugo izdanje, 4 toma u osam delova, Leipzig, W. de Gruyter, 1912–1927; italijanski prevod *Storia Greca*, 2 toma, Rim, Pasarimi, bez godine izdanja) i *Geschichte des Altertums* Eduarda Mejera (peto izdanje, 4 toma, reprint Basel, B. Schwabe & Co., 1954–1956); dela čija su prva izdanja započeta u XIX veku.

I XX vek je dao velike doprinose. Najkorisniji je, bez sumnje, *Historical Commentary on Thucydides* Arnolda Vajkoma Goma, koji su privele kraju Entoni Endrus i Kenet Džejms Dover (5 tomova, Oxford, Clarendon Press, 1950–1981). Izuzetno su dragocene i studije *The Athenian Empire* Rasela Mejgsa (Oxford, Clarendon Press, 1972) i *The Origins of the Peloponnesian War* Džefrija Ernesta Morisa de Sent Kroa (London, Duckworth, 1972). Specijalističke studije o ratu i temama povezanim sa njim su veoma brojne i većim delom su navedene u bibliografijama u dodatku svakog toma moje istorije ovog sukoba u četiri toma (*The Outbreak of the Peloponnesian War*, 1969; *The Archidamian War*, 1974; *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*, 1981; *The Fall of the Athenian Empire*, 1987; svi Ithaca, N.Y., Cornell University Press).

ZAHVALNOST

Inspiracija za pisanje ove knjige potekla je od Džona Robertsa Hejla sa Univerziteta u Luivilu, starog prijatelja i bivšeg studenta. Upravo me je on, tokom jednog dugog leta avionom, ubedio da neko treba da napiše istoriju Peloponeskog rata u jednom tomu namenjenu široj čitalačkoj publici, i da bih taj neko veoma dobro mogao biti ja. Uživao sam pišući je i zahvaljujem mu na čitanju rukopisa, kao i na talentu, entuzijazmu i prijateljstvu koje mi je pokazao. Takođe zahvaljujem Riku Kotu, svom uredniku, na izuzetno pažljivom čitanju koje je posvetio ovoj knjizi, učinivši je mnogo boljom, i na njegovim brojnim iskazima ljubaznosti. Moja zahvalnost ide i mojim sinovima, Fredu i Bobu, obojici istoričarima: mnogo sam naučio iz njihovih spisa i iz bezbrojnih divnih razgovora koje smo vodili. Na kraju, hvala mojoj supruzi Mirni što je odgajila takve momke i održala njihovog oca u formi.

INDEKS MESTA

Abdera
Abidos
Ahaja
Ahaja Ftiotis
Akant
Akarnanija
Akarne
Akre
Aereja, stena
Adramitijon
Agios Nikolaos, brdo
Amfipoljska agora
Atinska agora
Agra
Agrigent
Alesijon, brdo
Aliakmon, klisura
Halikarnas
Halikije
Alis
Alizija
Ambrako (Ambracija)
Ambrako, zaliv (Ambracijski zaliv)
Amorgos, ostrvo
Anapo, reka
Anatolija
Anaktorijon
Andros, ostrvo
Aneja
Amfilohija
Amfipolj

Amfisa
Antandros
Antimo, rt
Antisa
Apolonija
Arkadija
Arkonis (Arkonisos)
Argil
Arginuska ostrva
Argolidska ravnica
Argos
Amfilohijski Argos
Argolida
Harpagijon
Artaki, zaliv
Artaki, ostrvo
Artaki, rt
Artemizijon, rt
Azija
Mala Azija
Azine
Asop, reka
Aspend
Asinar, reka
Aksios, reka (Vardar)
Astak
Atalante, ostrvo
Atina
Atos, planina (Sveta Gora)
Akte
Akte, poluostrvo
Atika
Aulida
Acij
Belmina
Beotija

Ber
Bisaltija
Vizantion (Vizant)
Bolbe, jezero (paluda)
Bosfor
Botijeja
Butija
Bujuk Dere
Kakipari, reka
Kafarej, rt
Kaik, reka
Halkedon
Halkija, ostrvo
Halkis
Halkidiki
Kamarina
Čamli Dere
Kaonija
Kapadokija
Karadros, reka
Kardija
Karija
Karije
Karistos
Karakova Dere
Karpatos, ostrvo
Kartagina
Kasibile
Katanija
Kaulonija
Kaunos
Kefalenija, ostrvo
Kenhreja
Kenturipa
Keos, ostrvo
Kerameikos (Keramik)

Kerdilijon, brdo
Helidonska ostrva
Heroneja
Heronez
Himerijon
Hios, ostrvo
Kijana, reka
Kikladi, ostrva
Kidonija
Kilena
Kilena, planina
Kinosfama (Kinossema)
Kinosfama, rt
Kinurija
Kios
Kipsela
Kitera, ostrvo
Kiteron, planina
Kitinijon
Kitnos, ostrvo
Kizik
Klazomena
Kleone
Kler
Klimiti, planine
Knid, ostrvo
Knosos
Kolofon
Kojone
Kolon Hipije, brdo
Krada Puliga
Kopaida, jezero
Korkira (Krf)
Korifasijon
Korint
Korintski zaliv

Korintski istam
Korizija
Koroneja
Kos, ostrvo
Krene
Krenida
Krit, ostrvo
Kritsko more
Hrizopolj
Krokilijon
Kromijon
Kroton
Kima
Dardan
Daskilijon
Daskon
Dekeleja
Delfi
Delfinijon
Delijon
Delos, ostrvo
Dime
Dion (Akte)
Dion (Tesalija)
Dionisovo pozorište
Dolopija
Dorida
Dorisk
Drabesk
Driokefale
Ebro, reka (Marica)
Ehedor, reka (Galik)
Eetioneja
Efes
Egaleo
Egaleo, planina

Egejsko more
Egina, ostrvo
Egipat
Egizijon
Egospotam
Ejon
Eleja
Eleunt
Eleusina
Eleutere
Elida, glavni grad
Elida, država
Elimi
Helespont
Helos
Helor
Enijade
Enijalo
Enos
Enoja
Enofita
Eolida
Epidamnos
Epidauros (Epidaur)
Epidaur Limera
Epipole
Epir
Erakleja (Herakleja)
Ere
Ereja
Erezos
Eretrija
Erinej
Erinej, reka
Eritra
Hermiona

Hermos, reka
Aisepos, reka
Ezine
Histijeja (Oreos)
Oita
Etiopija
Etna, planina
Etolija
Etrurija
Eubeja, ostrvo
Eupalijon
Eurijal
Eurijal, prelaz
Euripos, moreuz
Evropa
Eurota, reka
Farsala
Faselis
Fere
Fija
Fihtio
Fila
Filipi
Flijunt
Fokeja
Fokida
Francuska
Frigija
Galata
Galata-Burnu
Galeps
Galipolje (Heronez), poluostrvo
Garipadasi, ostrvo
Gela
Geranija, planine
Gerest, rt

Gitijon
Gome, brdo
Goni
Gordijon
Gortina
Granik, reka
Grčka
Haloni, ostrvo
Hekatoneska ostrva
Jalis
Japigija
Jasos, glavni grad
Jasos, zaliv
Iberija
Hibla (Ibla)
Ikaros, ostrvo (Ikarija)
Ikara
Ida, planina
Idomene
Imbros, ostrvo
Himera (Imera)
Inah, reka
Inesa
Inozi Liman
Jonija
Lordo, zaliv
Jonsko more
Izije
Histijeja (Istijeja)
Istone, planina
Itaka, ostrvo
Italija
Kalemadasi, ostrvo
Kapnistra, planinski lanac
Karakova-Burnu
Karakova Dere

Kelusa, planina
Kucopodi
Kozlu Dere
Labdalon
Lakonija
Lampsak
Lapsaki Dere
Larisa
Launo
Lebed
Lemnos, ostrvo
Leonte
Leontini
Lepreon
Leros, ostrvo
Lezbos, ostrvo
Leukada, glavni grad
Leukada, ostrvo
Leukimna, rt
Leuktra
Libija
Likej, planina
Likija
Lidija
Lindos
Liparska (ili Eolska) ostrva
Lisimelija, močvara
Lokri
Lokrida
Opunska Lokrida
Ozolska Lokrida
Dugi bedemi
Makedonija
Madit
Velika Grčka
Magnezija, grad

Magnezija, oblast
Malandreni
Maleja, rt
Malijski zaliv
Malida
Matineja
Matinejska ravnica
Maraton
Maroneja
Meandar, reka
Mekiberna
Sredozemno more
Megalopolj
Megalo Vuno
Megara
Megara Hiblenjska
Megarida
Melijski zaliv
Melos, ostrvo
Meluna, prelaz
Majnalos (Menalo)
Menda
Mesenija
Mesina
Mesinski moreuz
Metana
Metapont
Metidrijon
Metimna
Metona
Metropolj
Mikala
Mikalessos
Mikena
Mikonos, ostrvo
Milaco

Milet
Minoja, ostrvo
Mirkinos
Mizija
Mitilena
Mitilenski kanal
Molosi
Morgantina
Mitikas, planinski lanac
Naksos, ostrvo
Naksos (Sicilija)
Naupakt
Nauplijski zaliv
Navarinski zaliv
Neapolis (Neapolj)
Nemeja
Crno more (Pont Eusinus)
Nestos, reka (Mesta)
Niseja
Notijon
Olimpija
Olimp
Olimp, planina
Olint
Olpe
Orapo
Orbelos, planina
Orhomenos
Orestejon
Orestida
Omeja
Orop
Ortigija, ostrvo
Osman Aga, laguna
Osa, planina
Pagasa

Pagasidski zaliv
Pale
Palantijon
Palena
Panakton
Pamfilija
Pangej, planina
Panormos (Palermo)
Pano
Pamet, planina
Paros, ostrvo
Paroreja / Parasija
Patmos
Patras
Paksos, ostrvo
Pege
Pelagos, hrastova šuma
Pelena
Peloponez
Penej, reka
Pentelikon, planina
Peparetos, ostrvo
Pergam
Perint
Persija
Petra, prelaz
Mali zaliv
Pidna
Pijerija u Makedoniji
Pilos
Pirej
Pira
Pizidija
Plateja
Plemirijon
Pniks, brdo

Potidanija
Potideja
Prasije
Prijap
Prijena
Pritanejon
Pričet, brdo
Prokonis, ostrvo (Prokonesos)
Propontida (Mramorno more)
Prusija
Ptelejon
Regijon (Ređo)
Reneja, ostrvo
Retejon
Rijon
Rijon, rt
Rodos, ostrvo
Rodopi, planina
Rim
Salamina, ostrvo
Samint
Samos, ostrvo
Samotraka, ostrvo
Sane
Sarandapotamos, potok
Sard
Saronski zaliv
Sarpedon, rt
Skamandar, reka
Skandeja
Skijatos, ostrvo
Skilej, rt
Skiona
Skiros, ostrvo
Skolos
Segesta

Selimbrija
Selinunt
Selasija
Serifos, ostrvo
Sest
Sfakterija, ostrvo
Sibaris
Sibota
Sika
Sicilija
Sikion
Sife
Sifnos, ostrvo
Sigej
Sikija, kanal
Sime, ostrvo
Simeto, reka
Sirakuza
Sitonija
Smirna
Soligeja
Solijon
Solunt
Španija
Sparta
Spartol
Spirej
Stagira
Steirija
Steno, prelaz
Stimfal, jezero
Stratos
Strimon, reka (Struma)
Strimonski zaliv
Sunijon (Sunij)
Suza

Tanagra
Tapsos
Tarent
Tarentski zaliv
Tasos, glavni grad
Tasos, ostrvo
Teba
Tegeja
Temenit
Tenaron, rt
Tenedos, ostrvo
Tenos, ostrvo
Teos
Tera, ostrvo (Santorini)
Terija, reka
Termajski zaliv
Terma
Termopile
Termopile, prelaz
Tespije
Tesprocija
Tesalija
Solun (Tesalonika)
Tihijon
Tihijusa
Tilisos
Tireja
Tirodiza
Tisos
Torona
Trahinija
Trahin
Trakija
Treto, prelaz
Trezen
Trija

Trijasijska ravnica
Trifilija
Tripoli
Troada
Trogilos
Troja
Tronijon
Turij
Ukrajina
Versova
Vojdo-Kilija, zaliv
Votustana, prelaz
Ksantos
Zakintos, ostrvo
Zanovistas, potok

INDEKS IMENA

Adimant
Agarista
Agatarh
Agesandrid
Agesilaj
Agis, kralj Sparte
Agnon
Alkamene (Alhamen)
Alkibijad
Alkibijad, Fegov sin
Alkid
Alkifron
Almeonid
Aleksandar Veliki, kralj Makedonije
Aleksikle
Amorg
Anaksagora
Andokid
Androkle
Antifan
Antifont
Antioh
Antisten
Apolon
Delfijski Apolon
Pitijski Apolon
Arak
Arkesilaj
Arhelaj, kralj Makedonije
Arheptolem
Arhestrat

Arhidam, kralj Sparte
Arifron
Aristarh
Aristej
Aristokle
Aristokrat
Aristofan
Aristogen
Ariston
Aristotel
Arabej, kralj Linkesta
Arsak
Artaksers I Dugoruki, Veliki kralj Persije
Artaksers II Mnemon, Veliki kralj Persije
Asklepije
Asopije
Aspasija
Aksioh
Astioh
Atenagora
Autokle
Beotije
Brasida
Halkidej
Kalikratida
Kaliksen
Kanon
Karead
Harikle
Kanin
Hareja
Kimon
Kir, persijski princ
Kleandrid
Klearh
Klearid

Kleenet
Kleobul
Kleofant
Kleomed
Kleomen
Kleon
Kleopomp
Klinija
Klisten
Knemo
Komon
Konon
Kratesipid
Kromon
Darije II, Veliki kralj Persije
Demetra
Demokrit
Demosten
Demostrat
Derkilid
Difil
Diitref
Dioklid
Diodor
Diodot
Diomedont
Dionis
Dorijej
Drakon
Eskrit
Elis
Endije
Eolad
Epaminonda
Epitad
Erazinid

Erazistrat
Erijant
Erihtonije
Hermip
Hermokrat Sirakužanin
Hermon
Hermon iz Megare
Herodot
Eshil
Estiodor
Eteonik
Eukle
Eukrat
Eufem
Eufilet
Euriloh
Eurimah
Eurimedont
Euripid
Euzidom (Euripis)
Eutidem
Fanomah
Farah
Farnabaz
Feaks
Feg
Filip II, kralj Makedonije
Filist
Filokarida
Filokle
Filohor
Formion
Frinih
Gilip
Gongil
Iakho (Jakho)

Hiperbol
Hipokrat, atinski general
Hipokrat, guverner Halkedona
Hipokrat, lekar i filozof
Hipokrat, spartanski sekretar
Hiponik
Hiponoida
Iskhagora
Lakedemonije
Lahet
Lamah
Leont, atinski general
Leont, spartanski oficir
Lika
Lieo iz Steirije
Likurg
Lisandar
Lisija, atinski zapovednik
Lisija, besednik (orator)
Lisikle
Makarije
Melankrida
Melet
Menandar
Menedaj
Mindar
Nauklid
Nepot, Kornelije
Nikerat
Nikija
Nikostrat
Ninfodor iz Abdere
Olor
Onomakle
Pahet
Pagonda

Paral
Parizatida
Pasitelida
Pausanija, pisac (putopisac)
Pausanija, kralj Sparte
Pedarit
Peitija
Perdika, kralj Makedonije
Perikle, otac
Perikle, sin
Perseten
Pindar
Pizandar
Pizijanakt
Pisutno (Pisutnes)
Piten
Pitodor
Pitonik
Platon
Plistoanakt, kralj Sparte
Plutarh
Poliant
Polidamida
Polistrat
Pole, kralj Odomanata
Prod
Protagora
Protomah
Pulition
Ramfija
Sadok
Salet
Ksantip, Periklov sin
Ksantip, Periklov otac
Skelije
Skironid

Senar
Ksenofan
Ksenofont
Kserks I, Veliki kralj Persije
Sikan
Sitalk, kralj Tračana
Sokrat
Sofokle
Solon
Stenelaida
Strombhihid
Teodor
Teognid iz Megare
Teramen
Terimen
Tesal
Teukro (Teukor)
Teutiaplo
Timokrat
Timolaj
Tisija
Tisafern
Toraks
Trasibul, sin Liea iz Steirije
Trasibul, Trasov sin
Trasil
Trasimelida
Traso
Trasonda
Tukidid
Tukte

U DETALJNOM I UZBUDLJIVOM PRIKAZU
STRAŠNA ISTORIJA „SVETSKOG RATA“
ANTIČKOG SVETA

1) *The Outbreak of the Peloponnesian War* (1969), *The Archidamian War* (1974), *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition* (1981), *The Fall of the Athenian Empire* (1987), sve objavio Cornell University Press iz Itake (N.Y.). ↵

2) Ovim rečima je Nevil Čemberlen opisao situaciju u Čehoslovačkoj 1938. godine, situaciju koja je ubrzo dovela do Drugog svetskog rata. Vidi BBC Archives, zapis 1930; citirano u Christopher Thorne, *The Approach of War, 1938-1939,* London, Macmillan, 1982, str. 91. ↵

3) To je „Peloponeski rat“, naravno, iz ugla Atinjana; za Spartance je to, bez sumnje, bio „Atinski rat“. ↵

4) Ostrvo Egina, primorano na savez sa Atinom tokom Prvog peloponeskog rata, potajno se pridružilo Korinćanima u žaljenju na nepravde pretrpljene od strane Atinjana i u raspaljivanju ogorčenosti kod ostalih Peloponežana (I,67), ali nije sasvim jasno na šta su tačno Eginjani mislili u svojim pritužbama. ↵

5) Jedan talenat je predstavljao određenu težinu u srebru. Nemoguće je dati njegov savremeni novčani ekvivalent, ali može biti korisno znati da je samo jedan talenat bio dovoljan za mesečnu isplatu posade jednog ratnog broda, da je jedan talenat odgovarao vrednosti od šest hiljada drahmi, i da je u Atini jedna drahma bila dobra dnevna plata za iskusnog zanatliju. ↵

6) John Maxwell Edmonds, *The Fragments of Attic Comedy,* Leiden, E.J. Brill, 1957-1961, str. 304-306. ↵

7)

O geografiji Pilosa i Sfakterije dosta se raspravlja. Pojedini naučnici su pokušali da objasne poteškoće pretpostavkom da zaliv o kome je reč nije Navarinski zaliv, već manji zaliv na krajnjem južnom delu Pilosa ili neki drugi obližnji. Ali, kako priznaje i jedan od tih naučnika, „ako 'luka u zalivu' odgovara nekim delovima Tukididovog opisa ovog mesta, kosi se sa drugima, i po mišljenju mnogih deluje premalo da bi se tamo odigrala opisana akcija". Robert B. Strassler (urednik), *The Landmark Thucydides,* New York, Simon and Schuster, 1996, str. 228 napomena. ↵

8) Aristofan, *Mir, Ptice, Plut,* italijanski prevod priredio Ecio Savino, Milano, Guanda, 1977, str. 31. ↵

9) Ksenofont, *Uspomene o Sokratu,* italijanski prevod priredila Ana Santoni, Milano, Rizzoli, 2001, str. 95. ↵

10) Andokid, *O misterijama,* priredio Anđelo Rafaele Sodano, Napulj, Loffredo, 1995, str. 135 i 145 (samo grčki tekst). ↵

11) Aristofan, *Ptice,* priredio Đuzepe Zaneto, uvod i prevod Dario del Korno, Milano, Fondazione Lorenzo Valla – Arnoldo Mondadori Editore, 1987, str. 77. ↵

12) Pausanija, *Opis Helade,* knjiga I, *Atika,* priredili Domeniko Musti i Luiđi Beski, Milano, Fondazione Lorenzo Valla – Arnoldo Mondadori Editore, 1982, str. 163. ↵

13) Andokid, *De Pace* (*O miru*), priredio Umberto Albini, Firenca, Le Monnier, 1964, str. 45 (samo grčki tekst). ↵

14) Teognid, *Elegije,* priredio Franko Ferari, Milano, Rizzoli, 2002, str. 143. ↵

15) Pindar, *Sačuvana dela. Nemejske ode,* priredio Enco Mandrucato, Milano, SE, 1991, str. 33–35. ↵

16) Pindar, *Sačuvana dela. Olimpijske ode,* priredio Enco Mandrucato, Milano, SE, 1989, str. 77–79. ↵

17) Reč je o delu koje je potpuno različito od Aristotelovog traktata koji nosi isti naslov. ↵

18) Pseudoksenofont, *Atinski ustav,* priredio Djačinto Namija, Vibo Valentija, Quale Cultura – Jaca Book, 1990, str. 23. ↵

19) *Isto,* str. 27. ↵

20) *Isto,* str. 41. ↵

21) Kornelije Nepot, *Životi slavnih vojskovođa,* uvod i napomene Emanuele Narduči, prevod Karlo Vitali, Milano, Rizzoli, 1986, str. 133. ↵

22) Lisija, *Govori* (XVI–XXXIV), priredio Enriko Medda, Milano, Rizzoli, 2004, str. 155. ↵

23) Aristofan, *Komedije,* priredio Rafaele Kantareli, Torino, Einaudi, 1972, str. 518. ↵

24) *Corpus Plutarchi Moralium,* tom XX, *Izreke Lakonaca,* priredio Karlo Santanijelo, Napulj, M. D'Auria, 1995, str. 157. ↵

25) Platon, *Sokratova apologija,* priredila Eliza Avecu, Venecija, Marsilio, 1993, str. 85. ↵

26)

Ovde se radi o autoru iz II veka n.e., a ne o spartanskom kralju. Pausanija, *Opis Helade,* knjiga III, *Lakonija,* priredili Domeniko Musti i Mario Toreli, Milano, Fondazione Lorenzo Valla – Arnoldo Mondadori Editore, 1991, str. 51. ↵